

2016

ВОЈНО ДЕЛО

ISSN 0042-8426 ■ UDK 355/359

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ НАУЧНО – ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

ВОЈНО ДЕЛО

6
2016

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ВОЈНО ДЕЛО

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ
НАУЧНО-ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

6/2016 ГОДИНА LXVIII

УДК 355/359 □ YU ISSN 0042-8426 □

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

ДИРЕКТОР

Стевица С. Карапанџин, пуковник

НАЧЕЛНИЦА ОДСЕКА ЗА ИЗДАВАЧКУ ДЕЛАТНОСТ

Драгана Марковић

УНИВЕРЗИТЕТ ОДБРАНЕ У БЕОГРАДУ

РЕКТОР

Проф. др *Младен Вуруна*, генерал-мајор

УРЕДНИК ВОЈНОГ ДЕЛА

Милан Тепшић, потпуковник

e-mail: milan.tepsic@mod.gov.rs

Тел: +381-11-3349-497

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Проф. др Митар Ковач, генерал-мајор у пензији, председник; ван. проф. др Зоран Килибарда, заменик председника; генерал-мајор проф. др Младен Вуруна; проф. др Јан Марчек, пуковник у пензији; проф. др Божидар Форца, генерал-мајор у пензији; проф. др Драган Јовашевић; проф. др Драган Р. Симић; проф. др Зоран Драгишић; ван. проф. др Тања Мишчевић; ван. проф. др Јованка Шарановић; ван. проф. др Владан Јончић; ван. проф. др Станислав Стојановић; доц. др Зоран Јефтић; потпуковник Милан Тепшић, секретар.

Адреса: Часопис Војно дело, Браће Југовића 19, 11002 Београд *
vojno.delo@mod.gov.rs * Претплата: pretplata@odbrana.mod.gov.rs, tel./faks:
+381-11-3241-009 * Текући-рачун РЦ МО Републике Србије 840-312849-56 *

Рукописи се не враћају

Часопис излази осам пута годишње

Штампа: Војна штампарија – Београд, Ресавска 40б

e-mail: vojna.stamparija@mod.gov.rs

МЕЂУНАРОДНО ОКРУЖЕЊЕ

<i>Ненад З. Милошевић</i> <i>Раде В. Славковић</i> Имиграција као облик савремених претњи земљама Европске уније ...	7–19
<i>Дејан Д. Симић</i> Неолиберални глобализам, суверенитет и национална одбрана	20–27
<i>Горан Буцак</i> Уставни поредак Србије и Европска унија	28–38
<i>Diego Heinen</i> (превео: <i>Здравко Зељковић</i>) Ваздушна покретљивост – изазов за швајцарску војску	39–51

БЕЗБЕДНОСТ

<i>Милан Д. Тесла</i> Злочин агресије као међународно кривично дело	52–69
<i>Дејан Р. Ђорђевић</i> <i>Славиша Ж. Татомировић</i> <i>Зоран М. Мачак</i> Однос Стратегије националне безбедности и Стратегије успостављања националне инфраструктуре геопросторних података у Републици Србији	70–82
<i>Дејан Н. Тепавац</i> Кретања становништва као последица нарушавања еколошке безбедности и безбедности животне средине	83–99

СИСТЕМ ОДБРАНЕ

<i>Милосав В. Симовић</i> Искуства Војске Србије у ванредним ситуацијама 2014. године	100–122
<i>Саша М. Деветак</i> <i>Самед М. Каровић</i> Телекомуникационо-информатичко обезбеђење у операцијама	123–135
<i>Ана Вулић</i> Утицај глобализације на образовање у војсци	136–163
<i>Јасмина Милошевић-Столић</i> <i>Јан Марчек</i> Одређење менаџерских компетенција официрског кадра	164–185
<i>Мане Наранчић</i> Морална категорија људских права у одбрани земље	186–199
<i>Карина Авагјан</i> Критички осврт на досадашња истраживања језика војне струке	200–209

ТЕРОРИЗАМ

<i>Вангел Милковски</i> Употреба савремених војних снага у супротстављању терористичким снагама и снагама оружане побуне	210–227
--	---------

<i>Горан Стојаковић</i> <i>Милинко Врачар</i> Тероризам као специфичан облик угрожавања безбедности Републике Србије	228–247
<i>Милан Мијалковски</i> Улога Војске Србије у противтерористичким и противпобуњеничким дејствима	248–265
<i>Дарко Трифуновић</i> Супротстављање тероризму и снагама оружане побуне у међународним оквирима	266–274
<i>Милан Шкулић</i> Посебне доказне радње у функцији сузбијања тероризма и основни правни аспекти противтерористичког деловања војних снага	275–292
<i>Марко Ј. Пановић</i> Особености цихадистичког тероризма	293–306

УПРАВЉАЊЕ СИСТЕМИМА

<i>Ђурђица Вукајловић</i> <i>Бојана Остојић</i> Мотивација запослених	307–315
<i>Јован Живадиновић</i> <i>Зорица Медић</i> <i>Борис Јевтић</i> Процена укупног времена израде софтверског производа	316–336

ИСКУСТВА И ПОУКЕ ИЗ ПРОШЛОСТИ

<i>Славен Комљеновић</i> <i>Јовица Ћурчић</i> Време као фактор историје ратовања	337–350
<i>Александар Здјелар</i> Делатност загребачког надбискупа Алојзија Степинца за време Другог светског рата (1941–1945)	351–370
<i>Милан Аксентијевић</i> Забрављени јунаци – Стеван Н. Швабић	371–379

ПРЕДЛОГ ЗА ЧИТАЊЕ

<i>Никола Тошић Малешевић</i> Приказ књиге „Истина се не може вечито сакривати – „Олуја“ против српског народа у Хрватској, августа 1995. године, још дуго ће трајати“, Милисав Секулића	380–383
<i>Никола Тошић Малешевић</i> Приказ књиге „Марко Краљевић – човек који је постао легенда“, Марка Алексића	384–385

INTERNATIONAL ENVIRONMENT

<i>Nenad Z. Milošević</i> <i>Rade V. Slavković</i> Immigration as a Form of Contemporary Threats to Countries of the European Union	7–19
<i>Dejan D. Simić</i> Neoliberal Globalism, Sovereignty and National Defense	20–27
<i>Goran Budžak</i> Serbia's Constitutional Order and the European Union	28–38
<i>Diego Heinen</i> Air Mobility – a Challenge for the Swiss Armed Forces	39–51

SECURITY

<i>Milan D. Tesla</i> Crime of Aggression as an International Criminal Act	52–69
<i>Dejan R. Đorđević</i> <i>Slaviša Ž. Tatomirović</i> <i>Zoran M. Mačak</i> Relation between the National Security Strategy and the Strategy for Establishing the National Spatial Data Infrastructure in the Republic of Serbia	70–82
<i>Dejan N. Tepavac</i> Migrations of Population as a Consequence of Ecological and Environmental Security Violation	83–99

DEFENSE SYSTEM

<i>Milosav V. Simović</i> Experiences of the Serbian Armed Forces in 2014 Emergency Situations ..	100–122
<i>Saša M. Devetak</i> <i>Samed M. Karović</i> Telecommunications and Information Support in Operations	123–135
<i>Ana Vulić</i> Impact of Globalization on Education in Armed Forces	136–163
<i>Jasmina Milošević-Stolić</i> <i>Jan Marček</i> Establishing the Officers' Managerial Competencies	164–185
<i>Mane Narančić</i> Moral Category of Human Rights in the Country's Defense	186–199
<i>Karina Avagjan</i> Critical Review of Former Research of the Military Profession Language	200–209

TERRORISM

<i>Vangel Milkovski</i> Use of Modern Military Forces in Countering Terrorist Forces and Forces of Armed Rebellion	210–227
--	---------

<i>Goran Stojaković</i> <i>Milinko Vračar</i> Terrorism as a Specific Form of Threat to Security of the Republic of Serbia ..	228–247
<i>Milan Mijalkovski</i> Role of the Serbian Armed Forces in Counterterrorism and Counterinsurgent Operations	248–265
<i>Darko Trifunović</i> Countering Terrorism and Armed Rebellion Forces in the International Context	266–274
<i>Milan Škulić</i> Special Evidentiary Actions in Support of Terrorism Suppression and the Fundamental Legal Aspects of the Military Forces' Counterterrorist Activity	275–292
<i>Marko J. Panović</i> Specific Features of Jihadist Terrorism	293–306
SYSTEM MANAGEMENT	
<i>Đurđica Vukajlović</i> <i>Bojana Ostojić</i> Employee Motivation	307–315
<i>Jovan Živadinović</i> <i>Zorica Medić</i> <i>Boris Jevtić</i> Assessment of the Total Software Product Development Time	316–336
EXPERIENCES AND LESSONS OF THE PAST	
<i>Slaven Komljenović</i> <i>Jovica Čurčić</i> Weather as a Factor in the History of Warfare	337–350
<i>Aleksandar Zdjelar</i> Activities of Aloysius Stepinac, Archbishop of Zagreb, during World War Two (1941–1945)	351–370
<i>Milan Aksentijević</i> The Forgotten Hero – Stevan N. Švabić	371–379
READING SUGGESTIONS	
<i>Nikola Tošić Malešević</i> Review of the book "The truth can not be hidden forever – "Storm" against the Serbian population in Croatia in August 1995 will last for a long time" by Milisav Sekulić	380–383
<i>Nikola Tošić Malešević</i> Review of the book "Marko Kraljević – the Man Who Became a Legend" by Marko Aleksić	384–385

ИМИГРАЦИЈА КАО ОБЛИК САВРЕМЕНИХ ПРЕТЊИ ЗЕМЉАМА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Ненад З. Милошевић и Раде В. Славковић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Током историје забележено је више масовних миграција становништва неке области или државе, па чак и целих народа. Узроци таквих појава увек су се могли сврстати у две основне групе – потискујуће (одржавање личне безбедности) и привлачеће (тежња ка бољим условима живота). Током последњих година ратни сукоби и економски услови у земљама Блиског истока мотивисали су велики број припадника тамошњих народа на покрет, услед чега су се јавиле масовне миграције становништва, углавном ка земљама Европске уније. Током времена интензитет мигрантских токова нарастао је до мере да су почели да представљају ометајући фактор по функционисање транзитних и одредишних држава. Појава имиграције представља одређени изазов или претњу посматрано са било ког аспекта. Та чињеница изнудила је реакције свих држава у ланцу, ради адаптирања новонасталим условима и смањења негативног утицаја.

Како је, у новијој историји, овако масовна миграција први пут забележена, неискуство управног апарата Европске уније довело је до решења која су се, за сада у пракси, показала као неделотворна. Овај рад има за циљ да делимично сагледа утицај мигрантске кризе на кључне аспекте Европске уније – безбедносни, економски, културолошки и демографски.

Кључне речи: *миграције, имигранти, нерегуларна имиграција, претња, безбедност, Европска унија*

Увод

Према доминирајућој перцепцији у већини држава чланица Европске уније (ЕУ), појава „илегалне имиграције” садржи јасну претњу, како против државне власти, тако и против ширих политичких, друштвених и економских структура, цивилизацијских тековина и традиционалних друштвених навика. Да је ова појава узела већи замах сведочи и чињеница да у свакој европској земљи већ постоје политичке снаге (партије или покрети) које ова дешавања описују као претњу у својим политичким иступањима и на тај начин стичу значајну подршку у свом бирачком телу. Поједини политички субјекти се чак у својим ставовима граниче са ултра-десничарским фанатизмом. Координација и сарадња међу владама држава чланица Европске уније показује непропорциона-

лан утицај на такав начин политичког изражавања. Тако, на пример, према Стјуарту Хјуџесу,¹ политичка партија „Шведски демократи“ је, својим повлачењем подршке актуелној влади, децембра 2014. године, покушала да примора политичко руководство Шведске на нови изборни референдум против важеће имиграционе политике² [1].

Пораст броја терористичких аката исламистичког тероризма широм Европе, који су кулминирали нападом на француски недељник „Чарли Хебдо“ („Charlie Hebdo“), 7. јануара и на више тачака у Паризу 13.11.2015. године, покренуо је фобичне рефлексе грађана Европске уније, чији је велики број окупљен око партија које подржавају строге мере контроле и ограничења улазака миграционих токова у своје земље [2]. Такве партије такође исказују и јасно противљење „мултикултуралној визији света“ усвојеном, према њиховом виђењу, од административне структуре Европске уније. Овај нагли обрт у приоритетима бирачког тела може принудити значајан број политичких странака са епитетом „странке статуса кво“³ да, услед ризика од губитка дела својих гласача, усвоје рестриктивне политике у вези са прихватањем и интеграцијом миграната и азиланата.

Различитост начина тумачења претњи изазваних појавом „илегалне имиграције“ битно се разликује између земаља у зависности од посебних услова који у њима владају. Тако се, на пример, у јужној Европи посебно тежиште ставља на економски утицај уласка великог броја неквалификованих радника на тржиште рада, посебно у контексту тренутне економске кризе и врло високог нивоа регистроване стопе незапослености. Слично томе, у земљама које се не суочавају директно са мноштвом економских проблема и незапослености, врста претњи фокусира се на ерозију кохезивних веза у локалним заједницама, на свакодневна питања безбедности због повећања криминала и на страх од „исламизације Запада“, потекао од перцепције да муслиманске заједнице у Европи усвајају ригидно тумачење ислама које ће покушати да наметну и другима [3].

Сврха овог рада јесте да формулише ставове о претњи коју представља феномен „илегалне имиграције“ за државе чланице Европске уније. Кроз анализу претње поменутог феномена главним друштвено-политичким чиниоцима држава и навођењем званичних политичких ставова о супротстављању „илегалној имиграцији“ може се проценити ефикасност предузетих политичких мера и одредити њихов значај за „европске правне тековине“. Такође, биће формулисан закључак о утицају претње и применљивим решењима и ставовима према истом проблему у Републици Србији.

Проблем дефинисања појмова миграције и нерегуларна имиграција

Основна индиција вишеструкости тумачења и комплексности појаве јесте да је чак и термин „илегална имиграција“ изазвао велику полемику. Према европској мигрантској мрежи (European Migration Network), која сачињава део збирке докумена-

¹ Hughes, Stuart, дописник „BBC“ из Стокхолма.

² Забележено је да је од 2013. године Шведска без ограничења давала политичке азиле свим избеглицима из Сирије који доспеју на њено тло.

³ „Странка статуса кво“ је уобичајен назив за политичку странку чија званична политика тежи очувању тренутне ситуације и немењању уравнотежених политичких односа у друштву.

та који се односе на миграције и унутрашње послове, термини попут „илегална имиграција“, „недозвољена имиграција“ или „непријављена имиграција“ имају различита значења и тумачења у националним оквирима држава чланица Европске уније.

Захваљујући описаној двосмислености и поистовећивању термина са криминалним чињењем, као и због чињенице да физички боравак у већини држава чланица Европске уније, без нужне документације, није кривично дело, већ преступ на нивоу „кршења административних прописа“, Европска комисија је одлучила да уведе термин „**нерегуларна имиграција**“ [4].

Међународна организација за миграције⁴ детаљније је анализирао термин „нерегуларан“, одређујући „нерегуларног имигранта“ као „сваку особу која престаје да ужива легитиман статус у земљи боравка или транзита због чињенице да је ушла на начин у супротности са законским условима уласка или коме је истекао рок важности трајања визе“. Ова дефиниција обухвата и она лица која су у прекршају услова боравка у једној од земаља Европске уније у вези са запослењем [5].

У даљем тексту овог рада, као најпогоднији користимо термин „нерегуларна имиграција“.

Узроци миграције, претње и утицај

Генерално посматрајући, појаву миграције карактерише пар фактора који се у постојећој литератури наводе као фактори „потиска“ и „привлачења“ [6]. Такозвани „потисни“ фактори су они који наводе (потискују) појединца да напусти земљу пребивалишта ради пресељења у другу, док су фактори „привлачења“ они који се односе на земљу или регион (у случају Европске уније), где имигранти желе да наставе да живе.

Разлози због којих постоје миграциони токови у савременој ери не разликују се посебно од разлога у прошлости. И даље доминирају узроци економског и безбедносног порекла. Позитиван демографски потенцијал држава или читавих области (на пример, Косово и Метохија или цела Африка), у спречи са неуспехом да се обезбеди уравнотежен привредни раст, имају за последицу вишак радне снаге која мења пребивалиште у потрази за економском сигурношћу, што има посебну тежину, јер ствара негативне ефекте на глобалном нивоу.

Примера ради, према подацима Института Европске уније за безбедносне студије⁵ из 2014. године, илегални риболов у заливу Гвинеје, који спроводе рибарске флоте великих земаља света, десетковао је залихе јестиве рибе [7]. То има негативне последице не само по економију локалних земаља, већ и на услове живота њиховог становништва. Таква ситуација погоршава већ изражену појаву незапослености, што потискује млађе становништво у „нерегуларну имиграцију“ због које започињу високоризична путовања. Са друге стране, учешће имиграната у локалним

⁴ International Organization for Migration-скраћеница „IOM“.

⁵ „European Union Institute for Security Studies“ званични је орган ЕУ за анализу питања спољне политике, безбедности и одбране.

економијама подразумева једносмерни проток капитала новчаним пошилкама ка својим матичним земљама, које су главни извор зараде за ове земље, а најчешће и најважнији вид неке врсте „одштете“ за (привремени или трајни) губитак дела радноспособног становништва. Да ли овакав ток капитала доприноси економском развоју зависи од делатности које се финансирају у матичним земљама. Ако се њиме финансира потрошња или увоз, сигурно не би било исто као да се финансира производња или изградња инфраструктуре, али свакако може представљати значајан економски чинилац.

Значај новчаних дознака из иностранства може се уочити на примеру три балканске земље, где је за период 1992–2008. година примећено да се укупни годишњи износ новчаних дознака повећава у складу са процентом БДП – 5,5% у Румунији, 8,6% у Бугарској и 27% у Албанији, где се проценат подудара и са повећањем стопе индустријске производње [8].

Са аспекта безбедности, само сукоби на Блиском истоку, као што су сиријски грађански рат или инвазија ИСИС-а, изазвали су застрашујуће размере миграција становништва, које су резултирале енормним повећањем захтева за азил у државама чланицама ЕУ.

Према подацима Високог комесара Уједињених нација за избеглице, у 2014. години, широм света предато је око 866.000 захтева за азил, што у укупном броју означава пораст од 45% у односу на 2013. годину и највећи је примећени пораст од почетка рата у Босни и Херцеговини 1991. године [9]. Осим ратом изазваног насиља, велики број људи је принуђен на миграције услед прогона на политичкој, верској или националној основи.

Поред два наведена главна разлога, и други разлози доприносе настанку миграционих токова, попут спајања породице чији је члан већ насељен у некој другој земљи. Иако велики број земаља признаје право на спајање породице, начин на који доспевају на територију те земље одређује да ли је имиграција „нерегуларна“ или не. Такође, климатске промене доводе до природних катастрофа, деградације животне средине и конкуренција за власништво над природним ресурсима, посебно у ситуацијама сиромаштва и убрзаног раста броја насељеног становништва.

Атрактивност Европске уније, као дестинације миграционих токова, може се релативно лако објаснити ако узмемо у обзир слику коју сама Унија ствара о себи и која се лако усваја код потенцијалних имиграната, који често не поседују детаљну информацију.

Иако је економска криза јасно ограничила могућности за запошљавање нове радне снаге, боравак у некој од земаља ЕУ осигурава макар и делимични приступ бољим услугама, сигурном окружењу у погледу криминала и политичке репресије, као и мањи ризик од излагања неконтролисаним природним феноменима.

И овде глобализација утиче на динамику миграције. Економски раст и структура европске економије у целини захтевају мобилне радно способне популације и могућност за ефикасно управљање постојећим граничним аранжманима ради обезбеђења протока радне снаге, трговине, туризма и опште пословне активности [10]. Шенгенски уговор, по којем су унутрашње граничне контроле суштински минимизирани, олакшава неопажено кретање лица по територијама држава чланица Европске уније [11]. Томе битно доприноси и сама чињеница да је ЕУ глобални комуника-

цијски и транспортни центар. Анализа Европске агенције за управљање оперативном сарадњом на спољним границама држава чланица Европске уније⁶ указује на то да међународни аеродроми представљају главне тачке уласка „нерегуларних“ имиграната на територију ЕУ. Ова анализа, такође, указује на то да је већина нерегуларних миграната који бораве у текућем периоду у границама ЕУ ушла на легалне начине, али је остала након истека визе, која се неће моћи, ни под којим околностима, обновити.

Наведени подаци омогућавају да закључимо да је концепт „нерегуларних имиграција“ динамично дефинисан, али да се, лица која су идентификована као нерегуларни имигранти у многим случајевима могу лако вратити у легални оквир.

Још један пример погрешног схватања типологије нерегуларне имиграције јесте да су и жртве трговине људима⁷ урачунаване у број нерегуларних миграната. Према извештају Међународне организације рада,⁸ који је усвојен у јуну 2012. године, током претходне деценије укупно је око 20 милиона људи емигрирало, од којих су једна четвртина деца [12]. Подаци из Европске комисије говоре да је само у периоду 2010–2012. године у Европи забележено 30.146 жртава трговине људима, иако је стварни број сигурно много већи [13].

Узроци миграција и претња

Постоје бројне анализе о утицају нерегуларне имиграције у земљама чланицама ЕУ. У складу са инструкцијама и анализама Европске комисије, поједине државе чланице⁹ усвојиле су став и „нерегуларне имиграције“ прогласиле обликом „асиметричне претње“.

Безбедносни проблеми који настају у државама које су одредиште миграционих токова, у најширем смислу груписани су по следећем: (1) повећање криминала и стварање ксенофобије код аутохтоног становништва, (2) стварање погодне основа за регрутовање од стране екстремистичких елемената међу имигрантима и (3) коришћење миграционих токова за инфилтрацију у развијене земље ЕУ и дистрибуцију нелегалног материјала и робе.

Осим набројаних, у складу са критеријумом тежине, потребно је посветити пажњу на следеће групе проблема:

(а) утицај на економију и привреду,

(б) повећање степена и обима ширења епидемија заразних болести и

(в) утицај на културу и појава демографских промена услед насељавања имиграната.

⁶ European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union.

⁷ Трговина људима је глобални феномен и односи се на економску експлоатацију мушкараца, жена и деце у условима које подсећају на ропске.

⁸ International Labour Organisation.

⁹ Република Грчка у документу „Теме општег образовања“, Управа за образовање Генералштаба Р. Грчке, дефинише претње проистекле из нерегуларних имиграција (ΓΕΣ/ΔΕΚΠ, 2012, „Θέματα Γενικής Μορφώσεως Τόμοι Ι & ΙΙ“).

Утицај на економију и привреду

Према истраживању Института за јавна политичка истраживања Велике Британије¹⁰ о утицају нерегуларне имиграције у области економије, главне области које трпе јесу тржиште рада, привредне структуре и фискална политика [14]. Према доступним подацима, области у којима се запошљавају имигранти углавном су везане за грађевинарство, аграр, текстилну индустрију, угоститељство и сектор опшних услуга, где се не захтевају посебне вештине (помоћно особље и др.). Прилив имиграната у локалну масу радноспособног становништва директно доводи до повећања степена незапослености и смањења цене рада међу локалним становништвом, у складу са законима понуде и потражње. То је посебно изражено у областима где постоји велика флукуација радне снаге. Осим тога, недостатак могућности контроле државних органа умањује притисак на послодавце и на тај начин ствара могућност незаконитог запошљавања, нарушавања права радника и општег умањења квалитета услова рада.

Са друге стране, чести су и извештаји на нивоу Европске уније да се предузећа из поменутих сектора суочавају са проблемима проналажења компетентне радне снаге, посебно у условима малих новчаних примања и привремених радних ангажовања. У таквим случајевима, постојање радне снаге из редова имиграната омогућава нормално функционисање таквих сектора, што, опет, представља позитиван утицај на економију и привреду. Такође, висококвалификовано особље, иако илегално запослено, позитивно утиче на конкурентске економије најразвијенијих земаља Европске уније, на тај начин што својом бројношћу доводи до смањења трошкова радне снаге, одакле се средства преусмеравају у област истраживања и развоја, чиме се индиректно повећава продуктивност нискоквалификоване радне снаге [15].

Нерегуларне имиграције представљају претњу структури економије. Њихова појава намеће економски модел, где је „неформална – сива економија” правило, а не изузетак. Последице таквих дешавања огледаће се у нелојалној конкуренцији предузећима која послују у складу са законским одредбама и у неплаћању индиректних пореза и дажбина, услед кретања робе и радне снаге ван контролисаних токова. Такође, последице по економију могу се уочити у нерегулисаном ангажовању радне снаге из редова нерегуларних имиграната по знатно нижим трошковима накнада за рад, што представља ометајући фактор инвестирању у набавку нове производне технологије (савремених уређаја и производних линија), што индиректно има за последицу немогућност повећања продуктивности производње због ослонца постојећих економских активности искључиво на људску радну снагу. И поред чињенице да управо нерегуларни имигранти знатно доприносе њеном очувању, њихово постојање није изазвало сиву економију, јер она постоји одувек. Коначно, може се рећи да је запошљавање нерегуларних имиграната у сивој економији императив за њих саме, јер су им могућности запослења у званичном – легалном облику знатно смањене због њиховог правног статуса.

И фискална политика трпи утицај нерегуларне имиграције, с обзиром на то да ни радници ни њихови послодавци не уплаћују директне порезе и доприносе, што има за последицу чињење директне штете целокупном систему прихода, социјалне сигурности и благостања. Као крајњи резултат, постојећи државни механизми

¹⁰ Institute for Public Policy Research, 2011. године, истраживање за потребе European Trade Union Confederation.

функционишу под притиском, јер нерегуларна имиграција повећава потражњу без директног финансијског доприноса у планирани оперативни буџет.

Са друге стране, нерегуларни мигранти учествују у генерисању прихода државног буџета кроз индиректно опорезивање (опорезивање услуга или робе које производе својом радном снагом) све док трошкови њиховог постојања не оптерете државне механизме (здравствени буџет, социјална давања и др.) у мери која превазилази њихово учешће у приходима.

Постоји, такође, и став о општим негативним ефектима нерегуларне имиграције у привреди, који сугерише решење свих наведених проблема „политиком легализације”, тј. озакоњења и амнестирања нерегуларних имиграната. У складу са тим, нерегуларни имигранти који испуњавају конкретне услове „легализују” се и равноправно учествују у нормалном функционисању економије, уживајући заштиту државних механизма и сразмерно доприносећи економским трошковима. Одређене мере политичке нормализације у прошлости су спроведене у неколико земаља Европске уније, попут Грчке, Италије, Француске, Шпаније, Холандије, Португалије и Велике Британије [16, страна 84]. Таква политика је, осим значајног умањења негативних последица по економски систем наведених држава, побољшала животне услове имиграната и умногоме спречила илегалне економске активности. Котрааргумент таквој иницијативи јесте мишљење да ће њена крајња последица представљати додатни мотив за повећање интензитета нерегуларне имиграције. Осим тога, досадашњи резултати „политике легализације” дају мешовиту слику о борби против сиве економије, јер је велики број нерегуларних имиграната и даље запослен у оквирима сиве економије, било због правних немогућности, било да је то њихов сопствени избор [17].

Утицај на јавно здравље

Што се тиче јавног здравља, нерегуларне имиграције ће у битној мери оптеретити специфичне здравствене инфраструктуре неподвижним растом броја становника, појавом заразних болести и немогућношћу (или свесним избегавањем) да користе услуге здравствених објеката свих нивоа¹¹ [15, страна 13].

Наведена преоптерећења здравствене структуре и ризик од преношења заразних болести су реалност. С обзиром на то да се ризик не јавља само због уласка нерегуларних имиграната, већ генерално са наглим порастом становништва, чак и за кратке периоде,¹² одређеним мерама реструктурирања здравствених служби или употребом мобилних јединица, стање се може знатно побољшати. У даљем делу рада биће анализиран само утицај повећане опасности од епидемија. Према подацима из годишњег извештаја грчког Центра за контролу и превенцију болести¹³ [18],

¹¹ Према Институту за истраживање јавне политике, управо због „нерегуларности”, мигранти преферирају домете здравља избегавајући добро организоване болнице и друге објекте вишег степена здравствене заштите.

¹² На пример, током туристичких сезона.

¹³ С обзиром на то да је Република Грчка прва чланица Европске уније на чију територију доспева највећи број нерегуларних имиграната на путу ка централној и западној Европи, сматрамо да је на њеном тлу негативан утицај највећи, те смо за референтне изворе користили званичне статистичке податке углавном њених државних служби.

повећање интензитета кретања лица представља најзначајнију чињеницу за епидемиолошку ситуацију те миграционе масе, јер знатно доприноси угрожености и представља, само по себи, извор опасности.

Епидемиолошка студија указује на реално постојање заразних болести, чија је фреквенција појаве знатно виша у миграционој популацији него код домицилног становништва. Међутим, разлика између статуса „угрожена популација” и „узрок пандемије” је огромна, нарочито са аспекта става који не подржава предметно проучавање.

Примера ради, „птичји грип” стигао је у Европу 2006. године из Азије, путем миграције птица, а не људи [16, страна 101]. Такође, пандемија хеморагичне грознице вируса ебола појавила се, до сада, само у два случаја у целој Европској унији, иако је знатно повећан ток имигрантских кретања. У оба случаја носилац вируса није био нерегуларни имигрант већ санитарско особље, привремено ангажовано на територији афричких земаља, где је имало додир са болешћу [19].

Утицај на безбедност

Девог фебруара 2015. године, приликом церемоније предавања дужности председављуег Европским саветом, сајт euractiv.com, који се бави темама европског интереса, објавио је интервју са господином Алесандром де Педисом, амбасадором Републике Италије у Пољској. Према његовом мишљењу, Европска унија суочава се са два главна изазова, од којих је први стање економије, док се други карактерише као „илегална и неконтролисана имиграција”. Наведена претња, према де Педису, концентрише се у две главне тачке, у најширем смислу безбедности, у тероризму и криминалу [20]. Око две недеље раније, на другом сајту се појавио чланак у којем се тврди да је терористичка организација ИСИС већ послала више терористичких језгара преко територије Турске у земље Европске уније, користећи токове имигрантских кретања [21]. Штавише, сличне прогнозе убрзо је дао и амбасадор Египта у Великој Британији у својој изјави: „Током наредних недеља, ако не сарађујемо, пуни бродови терориста ће покушавати да пређу Медитеран” [22]. Поменута изјава допуњује широко распрострањени став да заједнице нерегуларних имиграната представљају базу у којој се регрутују будући починиоци терористичких аката, посебно мотивисаних исламским екстремизмом. Након анализе разних терористичких догађаја у Европи, бар за сада, та теза је у малој мери подржана доказима. Извршиоци напада на недељник „Чарли Хебдо” у Паризу у јануару 2015. године били су француски држављани треће генерације [23], али је поред тела једног од бомбаша-самоубица који се разнео код стадиона „Француска” пронађен сиријски пасош са именом Ахмед Ал-мухамед, који је регистрован као избеглица на улазу у ЕУ [22]. Такође, један од главосеча ИСИС-а у Ираку и Сирији препознат је као британски држављанин Мухамед Емвази, са високим образовањем [25], што је далеко од уобичајене слике о нерегуларним имигрантима. Сличну слику показује и анализа феномена „невесте цихада”, тј. жена које су држављанке држава чланица ЕУ, а путују у Сирију и Ирак да уђу у редове ИСИС-а [26]. Као кључак се намеће став да Европа није успела да формира заједнички осећај идентитета свим својим становницима, услед чега млађа популација представља посебно осетљиву и погодну мету за радикалне ставове.

Као што смо видели, већина нерегуларних имиграната доспела је у државе ЕУ кроз међународне аеродроме и не постоји ниједан разлог да ту праксу не користе и потенцијални терористи. Чак и најнапреднији системи граничних контрола или селективно издавање улазних виза не може спречити ту могућност, јер никада степен информисаности државних органа неће бити развијен у мери да омогућава потпуно праћење свих потенцијалних осумњиченика. Ефикасна контрола заснива се само на способности доношења правовремених и исправних одлука у условима када око милијарду људи годишње прелазе неку од граница. Таква могућност, за сада, не постоји.

Наравно, нема сумње да су терористички акти иницирани неким идентитетским узроком (националним, верским и др.), па је мотивисане присталице могуће наћи међу припадницима верских или етничких заједница из којих починиоци долазе, присталица који ће им помоћи разним средствима. Осим тога, иако је мало вероватно да ће починиоци терористичких аката примарно користити имигрантске токове за своје путовање, у посебним ситуацијама, попут потребе уласка познатих грађана ЕУ за које се зна да су ангажовани у јединицама ИСИС-а, тај пут је једини преостали, јер би њихова појава на званичним списковима уласка изазвала узбуњу [22].

Са аспекта криминала, расположиви подаци показују мешовиту слику. Према актуелним истраживањима, припадници имигрантске популације, независно од тога да ли су илегално или не доспели на територију ЕУ, имају несразмерну заступљеност у извршењу кривичних дела [27], [28]. Поред тога, ако узмемо у обзир да је учешће имиграната у криминалним активностима током декаде 70-их година, где су масовна кретања становништва подржале владе земаља којима је потребна радна снага, било занемарљиво [27], може се закључити да су имигранти који су били укључени у незаконите активности били углавном они који најчешће немају могућност укључивања у постојеће тржиште рада.

Више забрињава чињеница да организоване криминалне мреже, које се баве трговином и трансфером људима, постају све развијеније, што је опет последица појаве таквог „тржишта“, тј. тражње за таквом „услугом“. Са аспекта уобичајеног метода рада, аранжман између нерегуларних имиграната и „пружаоца услуга илегалног транспорта“ заснива се на чињеници да је новчана накнада коју имигранти плаћају за транспорт само део њихових укупних плаћања услуге, док је остатак износа покривен у виду „хипотеке“ за њихова будућа радна места. Тако постаје јасно да организоване криминалне групе имају значајан интерес не само да одрже, већ и да омалосе имиграционе токове, док су они имигранти који не успевају да се пласирају на легално тржиште рада принуђени да егзистенцију обезбеђују својим ангажовањем у паралелној економији и криминалу. Такође, не треба заборавити да је, у великом броју случајева, починилац из имигрантске популације и сам прво био жртва тих истих криминалних активности кроз приливање на проституцију, просјачење и трговину наркотицима [29].

Утицај на демографију

Други проблематичан елемент у односу на вредновање нерегуларних имиграција јесте позивање на тзв. „демографску претњу“, односно промене у националном саставу држава под утицајем популације имиграната. Ова тврдња може бити прихваћена само у одређеној мери и под одређеним условима. С обзиром на то да

је ЕУ изграђена на идеји слободног кретања и насељавања грађана држава чланица, јасно је да вероватноћа демографских промена постоји већ у основи, јер сваки грађанин Европе може да се настани у било којој земљи ЕУ.

Још једна чињеница која указује на неизбежне демографске промене садржана је и у званичним подацима УН и Организације за економску сарадњу и развој, који садрже и процену да би ЕУ, ради одржања тренутног нивоа радне снаге (и државног пензионог система), требало да увози око 3 милиона имиграната годишње све до 2050. године, иако свака појединачна држава чланица има различите потребе [30].

Чак и пре почетка кретања становништва оваквих размера, била је уочљива појава ксенофобичних реакција. Способност ЕУ да апсорбује нове учеснике не зависи само од државних или других административних фактора, попут образовног система или могућности државних регулаторних механизма, већ од воље обе интересне стране – имиграната и домаћег становништва да створе заједничко место за суживот.

Социјална искљученост новопридошлог становништва и недостатак могућности његовог кретања по друштвеној лествици стварају пројекцију која повезује мигрантску популацију са појавом социјалних немира, као што је било могуће уочити током нереди у Француској 2005. године [31].

Став Европске уније

Политика Европске уније о борби против феномена нерегуларних имиграција постаје разумљива ако узмемо у обзир најаве о имиграционој политици Уније у целини. Током говора 4. марта 2015. године, комесар ЕУ Димитрис Аврамопулос најавио је нову имиграциону политику која ће имати за циљ заштиту и угрожених имиграната и територије Европске уније, као и стварање услова повољних за развој ЕУ [13].

Међутим, извештај о политичким дешавањима у непосредном окружењу ЕУ и потреби за променама у политици давања азила не односи се на економске имигранте, већ само на оне који емигрирају услед мањка безбедности у њиховим земљама.

Развој земаља у региону индиректно се повезује са њиховим доприносом у заустављању миграционих токова, независно од тога да ли се ради о земљама порекла или транзита мигрантских токова. Посебно је наглашено повећање броја постојећих споразума о „реадмисији” са многим земљама. Такође, наводе се и друге идеје за опитовање, попут могућности за подношење захтева за одобравање азила службама ЕУ, деташованим на територијама транзитних земаља или земаља порекла, као и оснивање простора за прихват имиграната у земљама северне Африке – Египту, Тунису и Мароку [32].

Ове иницијативе прихватиле су, са великом дозом скептицизма, како организације које се боре за људска права и слободе, тако и надлежне комисије Уједињених нација. Језгро приговора садржи тврдњу да Европска унија омогућава приступ развојним фондовима земљама порекла имиграната, уз обавезу да не дозволе нерегуларним имигрантима наставак путовања ка границама Европе, не лимитирајући средства употребљена у ту сврху. Карактеристичан је и наслов чланка на сајту ЕУ обзервер, који указује на то да је „ЕУ усмерена на афричке диктаторе како би пронашли решења за проблем имиграције” [33].

Специјални изасланик Уједињених нација за људска права миграната Франсоа Крепо истакао је да је већина земаља потписница споразума о реадмисији развила

правне механизме за обезбеђење поштовања људских права нерегуларних имиграната, те да та чињеница одузима легитимитет политичке одлуке ЕУ [34].

Што се тиче практичне стране ове проблематике, чињеница је да усвојена политика Европске уније ставља тежиште на заустављање нерегуларне имиграције, а не на решавање њеног узрока, па досадашњи ефекти имају сумњиву ефикасност, судећи по све већем броју илегалних улазака [35]. Наравно, у оваквој Европи која одбија да настави операцију италијанске морнарице „Наше море“ („Mare Nostrum“),¹⁴ зато што то сматра „привлачећим фактором“ за нерегуларне имигранте [36], требало би заборавити порекло политичке визије која је довела до коначног успостављања Европске уније, односно оснивање институције чији би циљ био успостављање мирне и просперитетне Европске заједнице која не може затворити очи пред неједнакостима са којима се суочава њена периферија.

Закључак

На основу свих података, можемо закључити да нерегуларна имиграција представља реалну претњу за ЕУ, али се чини да и политичке мере које Европска унија предузима помажу у томе. Чињеница је да је политика Европске уније према овом виду миграција под утицајем великог броја фактора, али сама ЕУ мора да нађе компромис између ставова, приоритета и страхова свих 28 својих чланица. Нажалост, тренутна економска криза доводи у питање чак и слободно кретање грађана ЕУ, што би, до пре само пар година, било незамисливо. Целу ситуацију додатно компликују терористички акти исламских екстремиста на територијама земаља чланица ЕУ.

У оваквој Европи потребно је радикално редефинисати кохерентне везе, а нерегуларна имиграција ће се и даље сматрати озбиљном претњом, коју је потребно решавати што даље од граница ЕУ по сваку цену. У том процесу терет решавања проблема пашће на транзитне земље, међу којима истакнуто место има и Србија, па се у наредној декади може очекивати значајан притисак земаља ЕУ на Србију ради трансфера проблема са ЕУ на рубне земље.

Литература

[1] Hughes, Stuart. 2014. „Swedish neo-Nazis: Moves to de-radicalize amid far-right rise.” BBC, <http://www.bbc.com/news/world-europe-30528918>, приступљено 27. септембра 2015.

[2] http://web-tribune.com/tema_dana/sve-veca-popularnost-nacista-i-mrznja-prema-muslimanima-da-li-ce-za-pocetak-gradanskog-rata-u-nemackoj-biti-optuzeni-migranti-ako-se-zna-da-je-kljucni-dogadaj-za-uspon-hitlera-bilo-paljenje-rajhstag#, приступљено 24. новембра 2015.

[3] Connolly, Kate, 2014. „Estimated 15,000 people join ‘pinstriped Nazis’ on march in Dresden” The Guardian, <http://www.theguardian.com/world/2014/dec/15/dresden-police-pegida-germany-far-right>, приступљено 24. септембра 2015.

[4] Европска комисија 2014. „EMN Glossary & Thesaurus” http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/networks/european_migration_network/glossary/index_i_en.htm, приступљено 27. септембра 2015.

¹⁴ Reuters, 2014, „Italy to end sea rescue mission that saved 100,000 migrants”, <http://www.reuters.com/article/2014/10/31/us-italy-migrants-eu-idUSKBN0IK22220141031>, приступљено 30. октобра 2015.

- [5] International Organization for Migration. 2015. „*Key Migration Terms*”, <https://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home/about-migration/key-migration-terms-1.html>, приступљено 27. септембра 2015.
- [6] Eurostat, 2000. „*Push and Pull factors of international migration*”, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.
- [7] European Union Institute for Security Studies, 2014. „*Strategy matters – EU key documents*” Condé-sur Noireau: Corlet Imprimeur.
- [8] Blouchoutzi, Anastasia и Christos, Nikas, 2010. „*The macroeconomic implications of emigrants’ remittances in Romania, Bulgaria and Albania*” Post-Communist Economies, Journal of Economics and Business, Vol. XVII – 2014, No 2.
- [9] BBC, 2015. „*Syria and Iraq conflicts see asylum seekers up by 45% - UNHCR*” . <http://www.bbc.com/news/world-europe-32066108>, приступљено 27. септембра 2015.
- [10] Düvell, Franck, 2006. „*Illegal Immigration in Europe - Beyond Control?*” Hampshire: Palgrave Macmillan .
- [11] Pop, Valentina, 2011. „*Europol: Schengen enlargement will boost irregular migration.*” Euobserver, <https://euobserver.com/justice/32489>, приступљено 31. септембра 2015.
- [12] FRONTEX, 2012. „*Migratory routes map*”, <http://frontex.europa.eu/trends-and-routes/migratory-routes-map/>, приступљено 27. септембра 2015.
- [13] Европска комисија, 2015. „*Commission makes progress on a European Agenda on Migration.*” http://europa.eu/rapid/press-release_IP-15-4545_en.htm, приступљено 27. септембра 2015.
- [14] Institute for Public Policy Research (IPPR), 2011, „*The impacts of irregular migration*”, http://migration.etuc.org/en/docs_en/6%20The%20impacts%20of%20irregular%20migration.pdf, приступљено 27. септембра 2015.
- [15] Праχалиάς, Χρυσοβαλάντης, 2013. „*Οι Επιπτώσεις της Μετανάστευσης στις Αγορές Εργασίας: Εμπειρία από την ΕΕ-27*”, In deep analysis, <http://www.indeepanalysis.gr/?q=makrooikonomia%E2%80%8E/oi-epiptwseis-ths-metanasteyshe-stis-agores-ergasias-empeiria-apo-thn-ee-27>, приступљено 27. октобра 2015. [16] LeMay, Michael C. 2007. „*Illegal immigration: a reference handbook*”, Santa Barbara: ABC-CLIO, Inc. године.
- [17] Levinson, Amanda, 2005. „*Why countries continue to consider regularization*”, *Migration Policy Institute*, <http://www.migrationpolicy.org/article/why-countries-continue-consider-regularization>, приступљено 27. септембра 2015.
- [18] Κέντρο Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων (ΚΕΕΛΠΝΟ), 2011, „*Ενημερωτικό Δελτίο*” http://www.keelrno.gr/Portals/0/Newsletter/keelrno_newsletter_martios.pdf приступљено 27. октобра 2015.
- [19] Κέντρο Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων (ΚΕΕΛΠΝΟ), 2015. „*Αιμορραγικός πυρετός από ιό Ebola*”, <http://www.keelrno.gr/el-gr/ταξιδιωτικήιατρική/νοσήματα/αιμορραγικόςπυρετόςαπόιόebola.aspx>, приступљено 27. октобра 2015.
- [20] Zbytniewska, Karolina и Krzysztof Kokoszczryński, 2015. „*Italian ambassador: ‘Illegal immigration poses security threat to Europe*””, <http://www.euractiv.com/sections/eu-priorities-2020/italian-ambassador-illegal-immigration-poses-security-threat-europe> приступљено 29. октобра 2015.
- [21] Giglio, Mike. 2015. „*ISIS Operative: This Is How We Send Jihadis To Europe*”, *BuzzFeedNews*, <http://www.buzzfeed.com/mikegiglio/isis-operative-this-is-how-we-send-jihadis-to-europe#.dx5IMJD0b>, приступљено 30. октобра 2015.
- [22] Arun, Neal, 2015. „*Militants, migrants and the Med: Europe’s Libya problem*”, BBC, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-31584236>, приступљено 27. октобра 2015.

[23] BBC, 2015. „Paris attacks: Suspects' profiles” <http://www.bbc.com/news/world-europe-30722038>, приступљено 30. октобра 2015.

[24] Independent, 2015. „Paris attacks: Ahmed Almuhammed's passport may have been planted by terrorists” <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/paris-terror-attacks-ahmed-almuhammeds-passport-may-have-been-planted-by-terrorists-a6735476.html>, приступљено 17. децембра 2015.

[25] BBC, 2015. „Jihadi John named as Mohammed Emwazi from London”, <http://www.bbc.com/news/uk-31637090>, приступљено 30. октобра 2015.

[26] Brown, Katherine. 2014. „Analysis: Why are Western women joining Islamic State?” BBC, <http://www.bbc.com/news/uk-29507410> приступљено 31. марта 2015.

[27] Killias, Martin. 2011. „Immigration and Crime: The European Experience”, EU-US Immigration Systems 19, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole (FI): European University Institute.

[28] Bell, Brian и Stephen Machin, 2013. „Immigration and Crime: Evidence for the UK and Other Countries”, The Migration Observatory at the University of Oxford.

[29] United Nations Office on Drugs and Crime, 2011., „The role of organized crime in the smuggling of migrants from West Africa to the European Union”, Vienna: Publishing and Library Section, United Nations Office.

[30] Stratfor, 2008. „European Union: Illegal Immigration and the Demographic Challenge”, Stratfor Global Intelligence, <https://www.stratfor.com/analysis/european-union-illegal-immigration-and-demographic-challenge>, приступљено 31. октобра 2015.

[31] Sahlins, Peter, 2006. „Civil Unrest in the French Suburbs, November 2005”, <http://riotsfrance.ssrc.org/> приступљено 31. октобра 2015.

[32] Nielsen, Nikolai, 2015. „EU explores new migration 'zone' in north Africa.” *euobserver*, <https://euobserver.com/justice/127985>, приступљено 30. октобар 2015. године.

[33] Nielsen, Nikolai, 2014. „EU looks to African dictators for migration solutions”, *Euobserver*, <https://euobserver.com/justice/126812>, приступљено 30. октобра 2015.

[34] Crépeau, François, 2013. „Report of the Special Rapporteur on the human rights of migrants, Regional study: management of the external borders of the European Union and its impact on the human rights of migrants” United Nations General Assembly - Human Rights Council, <http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session23/A.HRC.23.46en.pdf>, приступљено 30. октобра 2015.

[35] FRONTEX, 2015. „Situational update on migratory flows in February 2015.” <http://frontex.europa.eu/news/situational-update-on-migratory-flows-in-february-2015-R7HeSD> приступљено 1. октобар 2015.

[36] Adler, Katya, 2015. „EU seeks solutions to its Mediterranean crisis” BBC, <http://www.bbc.com/news/world-europe-31844802>, приступљено 30. октобар 2015.

[37] Karnitschnig, Matthew, Anton Troianovski и Jenny Gross, 2015. „Europe's Anti-Immigrant Parties Stand to Gain Ground in Wake of Paris Attacks.” *The Wall Street Journal*, www.wsj.com/articles/europes-anti-immigrant-parties-stand-to-gain-ground-in-wake-of-paris-attacks-1421371307, приступљено 27. август 2015.

[38] FRONTEX, 2012. „Combating human trafficking at the border - training for EU Border Guards”, <http://frontex.europa.eu/feature-stories/combating-human-trafficking-at-the-border-training-for-eu-border-guards-rRzpf1>, приступљено 29. септембра 2015.

[39] Institute for Public Policy Research (IPPR), 2011. „The impacts of irregular migration”, http://migration.etuc.org/en/docs_en/6%20The%20impacts%20of%20irregular%20migration.pdf, приступљено 27. септембра 2015.

НЕОЛИБЕРАЛНИ ГЛОБАЛИЗАМ, СУВЕРЕНИТЕТ И НАЦИОНАЛНА ОДБРАНА

Дејан Д. Симић*

Универзитет у Нишу, Правни факултет

У овом раду разматра се посредни и непосредни утицај неолиберализма и глобализације на националну одбрану и безбедност суверене државе. Приказана су различита теоријска објашњења глобализације и идентитета нације, са освртом на повезаност могућих друштвених промена насталих владавином нових облика државног уређења и њихову уочљивост у економској, правно-политичкој, одбрамбеној и културној сфери друштва. Поставља се питање да ли је неолиберализам перфидна идеологија која кроз манипулативни речник о демократији, слободама и правима, као и народним и државним једнакостима, у ствари представља неки вид недемократичности, односно да ли је неолиберализам идеологија ропства у модерном друштву?

У раду се, такође, разматра појам суверенитета као једног од значајних друштвених феномена и централне фигуре међународне политике. Процес глобализације подразумева неолиберализацију на националном нивоу у већини делова људске делатности, што аутоматски повлачи и умањење суверенитета појединих држава.

Кључне речи: *неолиберализам, глобализација, сувереност, национална одбрана*

„Глобализација деструира државни и национални суверенитет и ствара екстериторијални суверенитет, нову географију моћи света“.

(Саскија Сасен, „Губитак контроле, суверенитет у доба глобализације“)

Увод

Глобализација се може назвати и нови „светски поредак“ или „глобални поредак“. У свету глобализације чији смо активни учесници, све је више брзих промена економских, духовних, културних, политичких... и све је више међузависности, али и ускраћености. И сами смо сведоци да се последњих деценија успоставља тзв. „нови светски поредак“ и чини се да смо све ближи једном неототалитарном апсолутном светском друштву, драстично одударајући од идеје бескласног света о којем су

* dejan.simic@jugoistok.com

сањали многи теоретичари – утописти. Треба имати у виду да појам „глобализам” најчешће користимо за идентификовање различитих идеологија глобализације.

Пол Џејмс дефинише глобализам „као доминантну идеологију и субјективитет повезан са различитим историјско-доминантним формацијама глобалног ширења. Дефиниција строго подразумева да је било предмодерних и традиционалних облика глобализма или глобализације пре него што је покретачка сила капитализма настојала да колонизује сваки кутак планете, на пример, вратимо се Римском царству у другом веку нове ере, а можда и Грцима петог века пре нове ере”.¹

Професор Манфред Стигер прави разлику између различитих глобализама, попут правосудног глобализма, џихад глобализма и тржишног глобализма.²

Тржишни глобализам укључује идеологију неолиберализма. На један начин, усмеравање глобализма на идеологију тржишног глобализма и неолиберализма доводи до конфузије. На пример, канадски филозоф Џон Солу у књизи „Пропаст глобализма и поновно рађање национализма”, изједначава глобализам са неолиберализмом и неолибералним глобализмом. Он тврди да је глобализам већ разбијен на контрадикторне делове и да код грађана поново јачају национални интреси и на позитиван и на негативан начин.³ Супротно томе, амерички политиколог Џозеф Нај, један од оснивача теорије међународних односа неолиберализма, генерализује израз тврдећи да се глобализам односи на било који опис и објашњење света који се одликује мрежним везама које превазилазе међуконтиненталну удаљеност, док се глобализација односи на повећање или пад степена глобализма.⁴ Ова генерална употреба концепта је много мање заступљена.

С друге стране, не мање важно питање одржања суверенитета под плаштом све веће глобализације као једно од основних обележја сваке државе, и основ за њихове међународне односе, суверенитет, посебно мањих држава, често је био практично ограничаван због политичких интереса већих и моћнијих земаља. „Иза завесе” политичких игара, неретко и оружаних интервенција и урушавања њиховог суверенитета, стајало је оправдање идеологије и позивање на више циљеве ради којих се нарушава или ограничава суверенитет малих и слабијих држава. Поставаља се питање да ли се може одрећи суверенитета без сагласности? Ако посматрамо традиционално међународно право, које се темељи на Вестфалском систему, могућност да се тако нешто догоди не доводи се изричито у питање.

Суверенитет – теорија Ричарда Хаса

Ричард Хас постао је познат широј јавности као један од бивших заменика секретара за државно планирање у кабинету тадашњег државног секретара Колина Пауела (највише рангирани црни Американац до појаве Барака Обаме) у периоду од 2001. до 2003. године, а био је и координатор чувеног Америчког државног тима за планирање будућности Авганистана и за те заслуге примио је одликовање Стејт

¹ Paul James, (2006), стр. 22.

² Manfred B. Steger, (2008), стр. 56.

³ <https://sr.wikipedia.org/sr/Globalizam/>

⁴ Joseph Nye, (2002). стр. 82.

Департамента. У својим првим траговима теорије суверенитета Ричард Хас наглашава да: „Суверенитет представља обавезу. Ниједна држава не сме масакрирати сопствени народ. Такође не сме да подржава тероризам на било који начин. Уколико држава не успе да испуни обавезе, она губи основне предности суверенитета, укључујући и принцип неповредивости сопствених граница и самосталности у унутрашњим питањима. Друге државе, укључујући ту и Сједињене Америчке Државе, присвајају право на интервенцију. У случају тероризма се може говорити о превентивној самоодбрани. У суштини, можете деловати на основу антиципације уколико имате основа да верујете да је у питању само када а не ако будете нападнути”.⁵

У свом говору на Џорџтаун Универзитету, под називом „Суверенитет: постојећа права, нове одговорности”,⁶ Хас износи своју теорију суверености. Сувереност се сматра извором мира, међународне стабилности, развоја и учвршћивања међународног права и обичаја. Вођен тиме он констатује и да су измењени услови у данашњем свету, као што су глобализација и феномен „слабих држава”, довели до потребе да се преформулишу одређене парадигме и оквири могућег деловања. Неоубичајено, позива се на ограђивање од закона режима који могу угрозити сопствени статус суверености тиме што на силу и нехумано поступају са сопственим становништвом.⁷

Ричард Хас презентује три случаја код којих долази до губитка суверенитета:

- 1) ослабљена држава, којој прети распад услед мањкавости суверенитета,
- 2) изазови глобализације, користећи ту нејасну фазу „спољашње претње” и
- 3) делегирање суверенитета – односно својевољно одрицање од одређених аспеката суверености у замену за заједничку добробит, као што је Европска унија.⁸

Кроз неколико случајева Хас везује статус суверености за сет фундаменталних цивилизацијских норми које одређени суверенитет може да испуни, како према сопственим грађанима тако и према међународној заједници.⁹

Уколико одређена држава, режим, влада или било који носилац суверености не испуни или злоупотреби своја овлашћења, привилегије или имунитете, ризикује да му се тај статус суверености, као и све оно што он носи собом, одузме, што у екстремним случајевима значи и одрицање од имунитета од стране оружане интервенције. Хас препознаје три ситуације код којих је оправдано непоштовање норме о забрани оружаног сукоба. Први случај је када одређена држава почини или не успе да спречи геноцид на својој територији. Међународна заједница, тврди Хас, има право – чак и обавезу у неким случајевима – да делује као гарант живота недужних и обесправљених.¹⁰ Други изузетак био би да се државама дозвољава да заштите сопствене грађане од држава или режима који су подршка или не успевају да су-

⁵ „Letter from Washington: The Next World Order - The Bush Administration may have a brand-new doctrine of power” Интервју са Николасом Леманом (Nicholas Lemann) за часопис New Yorker, доступно на: http://www.newyorker.com/archive/2002/04/01/020401fa_FACT1#xzz1oWOZdPlq

⁶ Richard Haass, *Sovereignty: Existing Rights, Evolving Responsibilities*, 2003, доступно на: <http://www.iwar.org.uk/news-archive/2003/01-15.htm>

⁷ Исто.

⁸ Мр Бошко Жупановић, Глобализација и Сувереност, Бања Лука (2014), стр. 77-87.

⁹ Исто.

¹⁰ Мр Бошко Жупановић, Глобализација и Сувереност, Бања Лука (2014), стр. 77-87.

збију делатност међународних терористичких група које делују на њеној територији.¹¹ Трећи изузетак јесте случај када државе теже присвајају оружја за масовно уништење.¹² Овакви случајеви и данас су врло актуелни и примењиви.

„Треба напоменути да Раичард Хас прави разлику између хуманитарне интервенције и оне интервенције којом се жели спречити ширење нуклеарног потенцијала или подршка тероризму. Његово резонување иде до нивоа на којем се препознаје да су у питању хуманитарне интервенције, основни субјект на кога се односи право заштите, индивидуа, то јест, група индивидуа, који су на удару и чија су права на било који начин угрожена, док се у случају тероризма и нуклеарне претње, тај основ налази на државама, које се сматрају угроженим и траже заштиту својих права. Оно што Хас пропушта да примети је да државе које теже да заштите одређену популацију на основу људских права која су им отуђена, угрожена или нарушена, могу то да раде са позивом на универзалност тог чина. Њихово деловање (не нужно, и врло вероватно не најчешће) може да има чисто алтруистичке мотиве и могло би, у неком крајњем облику, да представља одређени категорички императив будуће глобалне архитектуре колективне сигурности и међународне стабилности. Међутим, у случају сузбијања нуклеарне претње или тероризма, државе отворено и нужно делују у своје име, из сопствених спољнополитичких интереса, који су уско национално одређени и врло ретко могу да добију пожељну ауру универзалне примењивости”.¹³

Посматрајући наведене ситуације може се констатовати да је такав вид интервенција нелегалан и сувише опасан по будућу стабилност у одређеном региону деловања, уколико је извршен без сагласности Савета безбедности УН. Али, поред свега, имајући у виду да се ради о интервенцији коју називамо хуманитарном, евидентно је да интереси политике, а не питања морала, спречавају сагласност, и тада се појављују свакојаки изговори, посебно у домаћем јавном мишљењу. Често је то и генерално међународно становиште, где спољна политика има највећи удео. При томе медији имају велики утицај, јер све зависи од начина презентације становништву – да ли ће се објавити скраћене информације, полуинформације или ће доћи до извесне замене теза.

Иако је опасност од тероризма евидентна и акутна, тешко је доказати да нека влада, институција или било који орган који за себе веже принципе суверености може да буде оправдана мета оружане интервенције јер терористичке групе, саме по себи, представљају недржавне формације, и често делују насупрот државних циљева и интереса.¹⁴ Са друге стране, поред случаја бомбардовања Јапана, коришћења нервног гаса против Курда од стране Садамових трупа, оружје за масовно уништење се у новој историји користи највише као претња, мање или више опипљива, и као таква заснива се углавном на субјективној перцепцији страха и мање или више оправданом веровању да та претња заправо постоји.¹⁵ Као примере можемо навести бомбардовање Србије 1999. године, акције која је вођена да би се заштитила „права” косовских Албана-

¹¹ Исто.

¹² Richard N. Haass, *Sovereignty: Existing Rights, Evolving Responsibilities*, 2003, доступно на: <http://www.iwar.org.uk/news-archive/2003/01-15.htm>

¹³ Мр Бошко Жупановић, *Глобализација и Сувереност*, Бања Лука (2014), стр. 77-87.

¹⁴ Мр Бошко Жупановић, *Глобализација и Сувереност*, Бања Лука (2014), стр. 77-87.

¹⁵ Исто.

ца, затим војну акцију у Авганистану, вођену да се сузбије тероризам и протера талибански режим који му је давао потпору, затим интервенција војне силе у Ираку под паролом спречавања Садама Хусеина да отпочне са развојем нуклеарног оружја, и на крају акција спречавања кршења људских права у Либији. Све ове операције добијале су дискутабилно различите степене одобравања међународне заједнице, које је медијска апаратура за то време на својствен начин презентовала широкој јавности.

Теоријски модел професора Ричарада Хаса и услове које он предочава управо упућују на ове интервенције које су изводеле Сједињене Америчке Државе.

Либерализам и неолиберални глобализам

Глобализација представља процес трансформације локалних или регионалних феномена у глобалне, а може бити описана као процес у којем народи света, унифицирани као јединствено друштво, функционишу заједнички, тако да овај процес представља комбинацију економских, технолошких, социокултурних и политичких сила.¹⁶

Неолиберализам представља сет економских политика које су постале распрострањене у последњих 25 година, а главне тачке овог феномена обухватају: ослобађање приватних компанија од било каквих државних ограничења које намеће држава, без обзира на социјалну штету; веће слободе за међународну трговину и инвестиције; редукацију плата и укидање радничких права стечених после многогодишњих борби; укидање контроле цена; тоталну слободу за кретање капитала, добара и услуга; редукацију јавних трошкова за социјалне услуге као што су образовање и здравствене услуге; редукацију помоћи за сиромашне слојеве популације, па чак и редукацију трошкова за одржавање путева, мостова и водоснабдевања, а све у име редукације улоге државе; смањење државне регулације свих елемената који би могли да умање профит, укључивши и заштиту животне средине; продају државних предузећа приватним инвеститорима, укључујући банке, кључне индустријске капацитете, железницу, ауто-путеве, произвођаче електричне енергије, школе, болнице, па чак и воду за пиће; елиминацију концепта „јавних добара“ и „заједничког интереса“, замењујући их синтагмом „индивидуална одговорност“.¹⁷

Да ли је неолиберализам идеологија ропства у модерном друштву? Питање је у неку руку контрадикторно у односу на основе либерализма. За либерализам се каже да представља изворну идеологију слободе грађанског друштва, а сам назив, који потиче од латинске речи, значи слободоумност или слобода мишљења. Либерализам се јавља крајем 17. века, као жеља и хтење грађанског друштва да добије своја политичка права и коначно стане на пут самовољи власти. Зачетници либерализма су, пре свега, инсистирали на томе да се државни или било који ауторитет уздржи од мешања у приватни живот и приватно пословање грађана.¹⁸ Дакле, према овој доктрини „друштво треба препустити слободном политичком и економском

¹⁶ Бранко Васиљевић, „НОВА СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО“ 2012. Видети на: <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/globalizacija-i-neoliberalizam.html>

¹⁷ Исто.

¹⁸ Драган. Д. Лакићевић, Божо Стојановић, Илија Вујачић, „Теоретичари либерализма“, Београд, 2007, стр. 9.

развоју без интервенције државе”¹⁹ Либерализам најчешће делимо на економски либерализам и социјални либерализам. Код економског либерализма наилазимо на тежњу за што мањим учешћем државног апарата у економију, док код социјалног либерализма препознајемо тежњу за што мањим задирањем државе у приватност појединца. Неки дефинишу либерализам и као све већу отвореност према новим идејама и друштвеном експериментисању.²⁰ Први мислилац који је на релативно систематичан начин изразио принципе на којима би једно рационално либерално друштво требало да почива био је Џон Лок.²¹

Према ставу класичне либералне економске доктрине, улога државе могла би се сврстати у две групе: прву представљају опште функције државе (заштита приватне својине, гаранција слободе уговарања, обезбеђење стабилног новца), а другу групу чине посебне функције државе које се јављају у случају када су појединачни интереси недовољно снажни да би обезбедили одговарајућа средства за друштвено неопходне делатности (војска, јавне службе...).²² Либерали су у 20. веку постепено, кроз термине благостања и једнакости, почели обнављати управо ону политику уплитања власти у економска питања, односно својеврсни патријархат против кога је либерализам водио битку.²³ Милтон Фридман у свом делу „Слобода избора” гласно критикује социјализам и политичку елиту која превише подилази становништву и апострофира да „политички лидери капиталистичких земаља који подржавају пропаст социјализма у другим земљама, примењују иста та социјалистичка решења у својој земљи”. Идеологија Милтона Фридмана, међутим, не заснива се на темељима који настоје да разграде државу, већ се труди да државу што више ограничи у њеном утицају на индивидуалне радње. Он истиче да је капитализам неопходан услов за политичку слободу, али не и довољан. Иако су фашистичке државе Немачка и Италија биле политички неслободне, приватно предузетништво било је доминантан облик економије. Зато је сасвим могуће имати економско уређење које је суштински капиталистичко, и политичко уређење које није слободно.²⁴ Међутим, да бисмо добили јаснију слику неолиберализма морамо на правним основама створити спој између индивидуалаца и власти и у свему томе сагледати важност улоге тржишта. Али, не гледају баш сви на неолиберализам на овај начин. Марио Варгас Љоса би казао да је то „чиста бесмислица”, а неки српски противници кованице „неолиберализам” оберучке прихватају његову констатацију и још додају да он, у ствари, не постоји, и да се ради само о етикети коју су наденули противници либерализма.

Данас се заговорници неолиберализма држе позиције које у образовању имају знатан утицај (факултети и многи *think tankovi*) у медијима, у управним одборима и финансијским институцијама, у кључним државним институцијама (министарства финансија, банке...), као и у најважнијим међународним институцијама, попут Међународног монетарног фон-

¹⁹ Милан Поповић, *Економска политика*, Бања Лука, 2000, стр.96.

²⁰ *Oxford Dictionaries*, <http://oxforddictionaries.com/definition/english/liberal>, 2013.

²¹ Драган Д. Лакићевић, Божо Стојановић, Илија Вујачић, „*Теоретичари либерализма*”. Београд, 2007, стр. 11–14.

²² Милан Поповић, *Економска политика*, Бања Лука 2000, стр. 96-100.

²³ Неолиберализам, једна теорија и две критике, <http://bosnian.trib.ir/emisije/svet/item/85808-neoliberalizam>

²⁴ Milton Fridman, Rouz, „*Слобода избора*”. Нови Сад, 1996, стр. 350.

да (ММФ), Светске банке и Светске трговинске организације (WTO), које регулишу стање на светској економској сцени. Неолиберализам је постао хегемонистички фактор.²⁵

Неолиберални глобализам, као стратегија развоја у савременом друштву, јавља се у 20. веку, и то у његовој последњој четврти. Прво се, наравно, појавио у Сједињеним Америчким Државама као одговор на кризу капитализма, која ја била изазвана нестабилностима које су се у то време дешавале на нафтном тржишту, а уједно се јавља и као делимична критика социјалдемократије која је тежила да направи свој модел капитализма. Неки од представника ове филозофије били су: Хајек, Фридман и др. Суштина ове филозофије била је да се изврши смањење утицаја друштва на тржиште, да се увећа утицај предузетништва и да се обрт капитала и увећавање профита стави изнад човека. Како би рекао професор Љубиша Митровић: „Неолиберална фаза глобалног капитализма, користећи бројне ефекте научно-технолошког прогреса, пројектује на развој света не само веберијанске принципе гвоздене мреже рационализације и бирократизације друштва, већ и механизме и институције из орвеловске антиутопије (орвелијанске визије) о друштву као 'животињској фарми' и 'великом брату' као свевидећем оку и контролору различитих облика понашања људи”.²⁶ Наиме, од образовних институција се тражи да школују за професију а не за живот. Отуда се врши подређивање реформи система образовања диктату актуелне поделе рада. Такав модел образовања, садржан у Болоњској декларацији, чије су основне одреднице функционализација и глобализација образовања, ствара „нове забрађене Марије”, „нове слатке роботе”, за једнократну употребу у свету глобализма.²⁷

За разлику од сродних појмова космополитизам, који нагласак ставља на културни идентитет преднационалног „грађанина света” и интернационализма, који заступа идеологију револуционарног „братства” међу народима, идеја глобализма темељи се на постнационалном, привредном, информатичком и интеркултуралном повезивању и међузависности.²⁸ Новонасталим процесом глобализације све више се продубљује јаз између богатих и сиромашних земаља, све више се повећавају неједнакости и наставља удаљавање западне од осталих цивилизација. Глобализација се на тај начин приказује као облик постколонијалног империјализма, који не само да продубљује експлоатацију „периферије” од стране „центра”, односно „Југа” од стране „Севера”, већ листи жртва глобализације придодаје и већину посткомунистичких земаља Другог света (тзв. „полупериферија”), а испред свих оне које трајно остају, „источно од раја” – изван новоуспостављене челичне завесе између Европске Уније и Евроазијског (југо)истока.²⁹ Тако се евидентно намеће закључак да економски односи у свету бивају „условљени” од пар доминантних националних компанија, међународних економских институција или трговачких корпорација у региону.

Дакле, глобализам је нераскидиво везан за глобализацију без обзира на то да ли представља идеологију у правом смислу речи или ће тек постати идеологија.

„Искусство нас учи да највише треба да штитимо своју слободу управо онда када влада покушава да делујеподстицајно. Природно је што људи рођени да буду

²⁵ David Harvey, „Кратка историја неолиберализма” Загреб, 2013, стр. 7-8.

²⁶ Љубиша Митровић, „НОВА СРПСКА ПОЛИТИЧКА МИСАО” новембар 2009.

²⁷ Исто.

²⁸ Мислав Кукоч, „Либерална демократија Версус неолиберална глобализација”, Сплит, 2008.

²⁹ Исто.

слободни брижљиво чувају своју слободу од злих владара. Али још већу опасност за слободу представљају ревносни људи који имају добре намере, али не разумеју ситуацију, па нас на подмукао начин лишавају наших права". Судија Л. Брандис (1928).

У књизи „Слобода избора” коју је написао са својом супругом Роуз, Милтон Фридман започиње излагање својих теорија управо овим цитатом.

Закључак

Неолиберализам, као специфична идеологија глобализма, слаби национални капацитет суверености националних држава, сужава њене ингеренције у друштву, отвара њене границе утицају крупног капитала, нагриза локалне и етничке идентитете и реинтегрише национално друштво у аморфну масу међународне конкуренције. Идеологија глобалног неолиберализма смањује и унутрашње и спољне функције држава, а посебно стратегијску функцију националне одбране. Слабљење одбрамбене функције државе условљено је неолибералним захтевом за штедњу и рационализацију државног апарата и смањеним ресурсима за потребе војске. Тако се одбрамбена функција смањује и минимизира. Покидане везе између слободе појединца и интереса националне државе такође представљају ефекат глобалног неолиберализма, чиме се умањује патриотизам и грађанска облигација према држави, а поспешује наднационална безлична политичка оријентација људи.

Литература

- [1] Paul James, (2006). *Globalism, Nationalism, Tribalism: Bringing Theory Back* .
- [2] *Manfred B. Steger, (2008). The Rise of the Global imaginary: Political Ideologies from the French Revolution to the Global War on Terror.*Oxford.
- [3] Joseph Nye, (2002) „*Globalism Versus Globalization*”.
- [4] Richard Haass, (2003), *Sovereignty: Existing Rights, Evolving Responsibilities*.
- [5] Мр Бошко Жупановић, Глобализација и Сувереност, Бања Лука (2014).
- [6] Бранко Васиљевић (2012), „Нова српска политичка мисао”.
- [7] Лакићевић, Д, Драган, Стојановић Божо, Вујачић Илија. *Теоретичари либерализма*, Београд (2007).
- [8] Милан Поповић, *Економска политика*, Бања Лука, 2000.
- [9] Милтон Фридман, Роуз. „*Слобода избора*”. Нови Сад, 1996.
- [10] David Harvey, „Кратка историја неолиберализма” Загреб, 2013.
- [11] Љубиша Митровић, „Нова Српска Политичка Мисао” новембар 2009.
- [12] Мислав Кукоч, „*Либерална демократија Версус неолиберална глобализација*”, Сплит, 2008.

Интернет извори

- <https://sr.wikipedia.org/sr/Globalizam/>
https://www.newyorker.com/archive/2002/04/01/020401fa_FACT1#ixzz1oWOZdPlq
<http://www.iwar.org.uk/news-archive/2003/01-15.htm>
<http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/globalizacija-i-neoliberalizam.html>
<http://bosnian.irib.ir/emisije/svet/item/85808-neoliberalizam>

УСТАВНИ ПОРЕДАК СРБИЈЕ И ЕВРОПСКА УНИЈА*

Горан Буџак
Институт за политичке студије, Београд

Земље централне и југоисточне Европе које су постале чланице Европске уније на крају 20. и почетку 21. века нису примљене истовремено, нити под истим условима. Државе које се помињу у стратегији проширења за 2014–2015. годину налазе се на западном Балкану: Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, БЈР Македонија, Албанија и самопрокламована држава Косово. Од свих новопримљених чланица и кандидата за пријем у Европску унију Србији се постављају најтежи услови, мада се то изричито не каже; фактички се од ње тражи стално јачање односа са Приштином, што води ка томе да се отета Аутономна покрајина Косово и Метохија призна за самосталну државу.

Кључне речи: *Србија, уставни поредак, Европска унија, интеграција, асимилација, жртва, Косово и Метохија*

Порекло и појам уставности

Најопштије значење појма устава не обухвата само нормативну, тј. државно-правну, него и реалну друштвену стварност, самим тим успостављени комплекс сложених друштвених односа међу њима. О појму устава може се говорити у филозофском-правном, политичко-правном, материјално-правном и социолошком аспекту устава. Сваки од поменутих потпојмова, као врста ширег рода, служи да укаже на посебне аспекте у суштини једног општег појма устава. Само они, заједно у својој укупности, граде једну синтетичку, дијалектичку целину општег појма устава.¹

Као и у многим другим областима живота и људског мишљења, стари Грци су, када је реч о законима, њиховој суштини и посебним врстама, оставили изузетно значајан теоријски допринос. Тако је грчки филозоф Аристотел познат не само по *Уставу атинском*, већ и по великом броју других грчких устава које је сакупљао заједно са својим ученицима, под речју „politeia” у његовом теоретском делу означавао поредак, облик и уређење државе, а у ужем значењу „појам устава”. Зато је у његовој расправи „О значењу устава” у *Законима* истицао да су два следећа еле-

* Овај рад настао је у оквиру пројекта Института за политичке студије „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција”, евиденциони број 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Мирослав Живковић, *Мерило Устава*, ИИЦ ССО Србије, Београд, 1987.

мента битна за организацију сваке државе: начин њеног конституисања и надлежност државних органа.² Аристотелов теоретски став који се односи на идентитет држава посебно добија на актуелности и значају код савремених тенденција процора глобализма и десуверенизације држава и нација, којим тврди да се анализом устава једне државе може закључити да ли је она и сачувала сопствени идентитет или се променила. Дакле, по њему је устав (*politeia*) организација свих облика, а посебно врховне власти на начин којим се успоставља разлика између највишег правног акта сваке државе и њених обичних закона.³

Прве зачетке устава као формално-правног акта сусрећемо у старом Риму, где се прави разлика између две врсте закона (*rem publicemconstituere*) којима се установљује држава и (*legiscribere*) обичних закона. Тако се у старом Риму у формалном смислу успоставља разлика између појединих закона, а под називом *constitutio* означавају се едикти императора, који регулишу изузетно значајна политичка и економска питања.⁴

Развој српске и светске уставности

С обзиром на чињеницу да Велика Британија ни данас нема по форми уобичајени писани устав, почетак 13. века и 1215. годину многи сматрају једним од најзначајнијих датума у британској историји. То је због тога, јер је тада краљ Џон I Плантагенет (John I Plantagenet), иначе брат Ричарда I Лављег срца (Richard I the Lionheart), у историји познат као Јован без земље (John Lackland) и изузетно омражен енглески краљ, био принуђен да потпише *Magnacartulibertatum* (The Great Charter), Велику повељу слободе. То је документ којим је владавина краља сведена у границе закона и на основу којег су племство и обични грађани стекли одређене слободе.⁵

Само четири године касније српски *Номокапон*, под називом *Законоправило Светога Саве*, иако са наглашеном религиозном димензијом, многи сматрају првим писаним Уставом Србије.⁶ И у другим земљама у 14. и 15. веку долази до сличних уставно-правних процеса и докумената. На пример, у Пољској су то били догађаји повезани за *Червинску привилегију* 1422. године, у којој се гарантују личне слободе, посебно слобода од незаконитог хапшења.⁷ Исто тако, у веома кратком периоду од времена када је донет *Душанов законик* у Пољској се десила *Једлњенско-краковска привилегија*.⁸

Основна схватања енглеског конституционализма, заједно са тада новим духом индивидуализма, независности и демократије пренета су на амерички континент. После доношења *Декларације независности* (Declaration of Independence) 1776. године, током 1776. и 1777. година свих 13 америчких држава донеле су своје уставе,

² Коста Чавошки, *Устав као јемство слободе*, Институт за филозофију и друштвену теорију, „Филип Вишњић”, Београд, 1995.

³ Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 1984.

⁴ Мирослав Живковић, исто, стр. 21.

⁵ <http://www.constitution.org/eng/magnacar.pdf>

⁶ Миодраг М. Петровић, Љубица Штављанин Ђорђевић, (приредили и превели), *Законоправило Светога Саве*, Историјски институт, Београд, 2005.

⁷ Мирослав Живковић, исто, стр. 23.

⁸ Ibid. стр. 23.

чиме отпочиње савремена светска историја формално-правне уставности. Америчке државе су прво 1778. године склопиле конфедерацију и донеле Конфедерални устав, али је веома брзо конфедерација прерасла у федерацију, а 1787. године усвојен је нови амерички устав. Власт се дели на законодавну, извршну и судску, а оне се међусобно налазе у односима равнотеже и кочења. Иначе, овај амерички устав представља и први федерални устав у свету. Може се уочити да првобитни текст америчког устава није садржао *Декларацију о људским слободама и правима*, али је она убрзо, већ 1791. године, у форми првих 10 амандмана унета у Устав.⁹

Најзначајнији правно-политички документ Француске буржоаске револуције који је усвојила Народна уставотворна скупштина у августу 1789. године, била је *Декларација о правима човека и грађанина*.¹⁰ Овај уставно-правни акт, тада на европском континенту са преовлађујућим феудалним поретком, прокламовао је основне слободе и права грађана, као и будућа начела уставног поретка. Она представља претечу првог француског устава (1791), у којем су творци уставно-правног документа утемељили политичку идеју да сваки устав, као највиши правни акт државе, обавезно чине две врсте уставних одредби: 1) одредбе о темељним правима и слободама грађана и 2) одредбе о организацији власти.¹¹

Доношење устава постаје општа тенденција у 19. веку. У државама у којима је успешно изведена буржоаска револуција настају уставни који се ослањају на француску *Декларацију о правима човека и грађанина*. Поред устава саме Француске, тако су настали и уставни њој суседних земаља: Летоније (1812), Белгије (1831), Пијемонта (1848), Луксембурга (1868) и других. У оним државама у којима се нису десили потпуни политички преображаји, уставни изражавају остварени ниво политичког и социјалног компромиса, попут устава Немачке, Јапана, земаља Блиског истока Отоманског царства и земаља северне Африке.¹²

У међународној правној науци често је присутан став да су уставни донети између два светска рата, углавном, били копија првих грађанских устава, оних донетих после француске буржоаске револуције, да би после Другог светског рата као резултат политичких и државних промена и нових народних револуција, наступила и нова фаза у развоју светске уставности. Посебан заокрет у развоју светске уставности обележавају крај 20. и почетак 21. века са наглашеним новим политичким идејама о „крају историје“, о „формирању светске владе“ и десуверенизацији националних држава.

Законоправил (Нотокапон) Светог Саве (гр. *nomos* – грађански закон, *капон* – црквено правило) регулисао је ову веома широку област црквених, друштвених и грађанских односа још у 13. веку. На темељима Законоправила и римско-византијског права настао је и најзначајнији закон средњовековне Србије – *Душанов законик (Закон благоверног цара Стефана)*, усвојен на сабору властеле и црквених великодостојника, одржаном на празник Вазнесења Господњег, 21. маја, лета 6875. индикта 2 (1349. године н. е.) у Скопљу, а допуњен на сабору у Серу 31. августа

⁹ Ibid. стр. 24.

¹⁰ *Декларација права човека и грађанина из Устава из 1791*, http://ipt.fpn.bg.ac.rs/Materija/Deklaracija_pra-va_coveka_i_gradjanina_iz_Ustava_iz_1793.pdf. Приступљено 22. 02. 2016.

¹¹ Горан Буцак, *У врлоугову уставности*, Институт за политичке студије, Београд, 2014.

¹² Ibid. стр. 40.

6880.(1354. године). С обзиром на обим правних прописа и друштвених правила *Душанов законик* многи сматрају уставом српске средњовековне државе.¹³

Треба нагласити да је процес стицања модерне српске државности био изузетно тежак и мукотрпан. Први покушај решавања уставног питања у савременој Србији после њене дуговековне поробљености и српских устанака представља Нацрт уредбе о Правитељствујушчем совјету и беседа којом је пропраћен.¹⁴

Први устав савремене Србије изгласан је на Сретење, 15. фебруара 1835. године у Крагујевцу, а с обзиром на околност да је православни празник слављен истога дана када је устав донет назива се *Сретењски устав*. Његов творац је Димитрије Давидовић, учени Србин из Аустрије и књазов секретар. Написан је под значајним утицајем француског Устава из 1791. године и *Уставне повеље* из 1814. године. На основу овог устава књаз и Државни савет деле законодавну и извршну власт, док је посебно одељење Државног савета требало да делује као суд трећег и највишег степена. У 11. глави која носи назив „Општенародна права Србина” Уставом су прокламована и права грађана.

Нажалост, дошло је до негативне реакција великих сила на *Сретењски устав*, јер су га Турска, Русија и Аустрија оцениле превише либералним и револуционарним, а самим тим неодговарајућим за вазални положај Србије. Нови тзв. *Турски устав* израђен је у Цариграду, донет у облику хатишерифа 1838, а прочитан на Калемегдану 1839. године. Поред одлука које се тичу законодавне и извршне власти, чланом 49. овог устава значајно је да се укида кулук, тј. бесплатан рад турском спахији, а чланом 59. одређује се да се спахилуци, тимари и зијамети више неће увести.¹⁵

Даљи ток развоја уставности у Србији текао је кроз Намесништво, које је за време малолетства престолонаследника Милана Обреновића донело 1869. године нови *Намеснички устав*. Значајна промена представља увођење Народне скупштине, поред кнеза и Савета у државни и политички живот Србије. Реакције на овај устав у српској политичкој и друштвеној јавности биле су веома различите. С једне стране, конзервативци су сматрали да је већ и само доношење овог устава бесправно, као и да је по својој суштини сувише слободоуман, док су либерали били незадовољни што није прокламовао више слобода и права грађана.¹⁶

После стицања независности на Берлинском конгресу, 1878. године, Србија ће наставити свој пут уређивања унутрашњег државног и политичког живота. Тада настале политичке странке имале су различите политичке погледе по питању даљег развоја уставности, што се отворено манифестовало у раду уставотворне скупштине. Радикали су у уставотворној скупштини имали већину, што су искористили и испословали нови устав. Основна уставна новина био је нови систем сразмерног представништва као принцип за расподелу посланичких мандата, као и прелазак са уставне на парламентарну демократију.¹⁷ Међустраначка превирања и конфронтације су настављени, а по-

¹³ *Душанов законик*, „Политика”, Београд, 15. 02. 2016.

¹⁴ Радош. Ђушић, *Устаничка Србија – историјски извори*, Народна књига Алфа, Београд, 2004.

¹⁵ Љубомирка Кркљуш, *Правна историја српског народа*, друго измењено издање, Правни факултет, Београд, 2009.

¹⁶ Бошко Војкић, *Уставни развој Србије*, Институт за право и финансије, Београд, <http://ipf.rs/ustavni-gazvoj-srbije/>. Приступљено 18. 2. 2016.

¹⁷ *Ibid.*

себно су се испољила када је краљ Александар Обреновић 1894. године суспендовао Устав из 1888. и вратио на снагу Устав из 1869. године. Овај период се, по Слободану Јовановићу, може назвати „доба реакције” и траје све до 1901. године до доношења *Априлског* или *Октроисаног устава*. Устав из 1903. године представљао је основ за даљи развој парламентарне демократије у Србији, зато што се њиме, унетим изменама у Устав из 1888. године, додатно ограничавала власт монарха.¹⁸

Развој југословенске социјалистичке уставности после Другог светског рата у континуитету на унутрашњем плану, превасходно, карактерише монопол једне политичке партије, а на међународном нове државне и уставне околности. Тако су 1946. године постојале само 74 државе. Њихов стални раст утицао је да се на крају 20. века њихов број повећао на 193 државе. При томе, треба имати у виду да су све оне поседовале писане документе који представљају уставе или се тако зову.

У готово полувековном развоју савремене југословенске уставности посебно место и значај имају два историјска датума. Одмах после Другог светског рата, 1946. године, донет је први устав Федеративне Народне Републике Југославије, а фебруара 1974. Устав СФРЈ, који ће, иначе, широм отворити врата и трасирати пут сепаратизму и партикуларизму и довести на крају 20. века до дезинтеграције југословенске државе.

Савремени уставни развој Србије

И Србија је, попут других посткомунистичких земаља, на крају прошлог века напустила модел организације власти заснован на начелу јединства власти и кренула путем либералног конституционализма и институционализовала ново начело поделе власти. Наравно, ови модерни уставно-правни процеси, иако припадају истом реформаторском уставном тренду, по својој суштини су различити, зато што је свака држава држава за себе, са својим способностима и специфичностима.¹⁹ Посматрајући у целини, председнички систем хоризонталне организације власти остао је стран уставној пракси реформаторског европског конституционализма. Поменуте државе су се, углавном, опредељивале за модел парламентарних мешовитих политичких система.

Полупредседнички систем Србије, настао у овим уставним и политичким процесима, одликују изузетно сложене друштвене и политичке околности. Суштину његових уставних изазова чини проблем решавања националног и државног питања, а познати теоретичари уставног права Хуан Линц и Алфред Степан упозоравају да је консолидовање једног демократског политичког система могуће једино уколико је решено државно питање.²⁰

Једна од основних карактеристика Устава из 1990. године јесте да је одстрањен префикс „социјалистичка”, а покрајини Косово враћен претходни назив Косово и Метохија. Нови устав одузео је покрајинама (Војводини и Косову и Метохији) све елементе државности.²¹ Треба рећи да уставно-правна природа система власти успостављена Уставом из 1990. ни до данас није јединствено утврђена код наших најзначајнијих уставно-правних теоретичара.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Дарко Симоновић, *Полупредседнички систем*, Правни факултет, Службени гласник, Београд, 2008.

²⁰ Juan. Linz, Alfred. Stepan, *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, „Филип Вишњић”, Београд, 1998.

²¹ *Устав Републике Србије*, ИРО Службени гласник Републике Србије, Београд, 1990.

Тако се он дефинише као: „хибридни председнички систем“;²² затим „мешовито решење у којем преовладавају елементи председничког модела“;²³ „мешовити парламентарно-председнички систем“;²⁴ „квазипарламентарни систем са изразито доминантном позицијом председника Републике“;²⁵ „парламентаризам у рационализованом облику“;²⁶ итд.

Важећи Устав Републике Србије усвојила је Народна скупштина на седници одржаној 30. септембра 2006. године и коначно је усвојен на републичком референдуму, одржаном 28. и 29. октобра 2006, и проглашен 8. новембра 2006. године. Уставни закон за спровођење Устава Републике Србије усвојен је и проглашен 10. новембра 2006. године. Усвајањем овог устава није дошло до суштинских промена у актуелном полупредседничком систему Србије. Задржана је хоризонтална организација власти, заснована на принципу поделе власти на законодавну, извршну и судску, а односи се заснивају на равнотежи и међусобној контроли.²⁷

На основу анализе целине уставних решења произилази закључак да је Влада ефективни и оперативни део егзекutive, док је председник Републике задржао улогу модераторне власти, која није активан чинилац политичких процеса. Посебна пажња у овом уставу поклања се широком спектру људских права и, као највише вредности, истичу се владавина права, социјална правда, грађанска демократија, заштита људских и мањинских права и слобода, као и опредељење Србије да поштује и примењује европске принципе и вредности.

У основи, систем власти установљен Уставом из 2006. године, попут оног из 1990. године, такође представља пример рационализованог парламентаризма и у целини се у уставно-правној теорији третира као допуна Устава из 1990. године.²⁸

Актуелни уставни поредак Србије и Европска унија

Моћ можемо дефинисати као способност произвођења и блиског дириговања планираним друштвеним, економским, политичким, војним, стратешким и другим променама у Европи и свету. Без сваке сумње, Европска унија данас има изузетно велику моћ, која је примарно усмерена не само на потпуно освајање Европе него и на стратешки продор на „Исток“. У основи савремене идеје „о повратку у Европу“ и захтева „ширења ЕУ на Исток“ не налази се ништа друго до нови – стари планови о колонизацији Истока. Зато је неутемељено и ненаучно политички говорити о савре-

²² Коста Чавошки, „Трећа Југославија у новом уставном руху“, у К. Чавошки, *Устав као јемство слободе*

²³ Александар Фира, „Српско-црногорски председнички модел“, у А. Фира, *Записи о правном поретку*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.

²⁴ Миодраг Јовичић, *Парламентарни систем на супрот председничком и скупштинском систему*, Београд, 1992.

²⁵ Павле Николић, „Парламентаризам и систем власти у Југославији данас“, у П. Николић, *Од распада до безнађа и наде*, „Филип Вишњић“, Београд, 1997.

²⁶ Ратко Марковић, „Предговор“, у Устав Републике Србије, Савремена администрација, Београд, 1992.

²⁷ Ратко Марковић, „Предговор: Устав Републике Србије од 2006 – критички поглед“, у *Устав Републике Србије*, „Јустинијан“, Београд, 2006.

²⁸ Дарко Симовић, наведено дело.

меним евроинтеграцијама када се, у суштини, ради о асимилацији земаља централне, поготово југоисточне Европе у ову моћну и хијерархизовану европску заједницу. Наравно, када говоримо о продору на Исток, никако не треба заборавити ни „продоре на Запад”, како коњаника из азијских степа, тако и муслиманских освајача из Мале Азије. У ближој и даљој историји планови о проширењу на Исток потицали су још из Рима, Беча, Париза, Берлина, данас из Вашингтона и Брисела.

Винстон Черчил и француски министар иностраних послова Роберт Шуман често се узимају за идејне творце Европске уније. Од „Европске заједнице за угаљ и челик”, која је ступила на међународну сцену 1952. године, преко *Римског споразума* из 1957. године, када је променила назив у Европску економску заједницу (ЕЕЗ) до Мастрихта 1992. године и *Споразума о Европској унији*, ова заједница се проширила од 12 на 28 чланица у економску, монетарну и спољнополитичку заједницу.

Споразумом из Мастрихта, из 1992. године, одређени су правни оквири сарадње и области у којима се могла успостављати, као што су монетарна унија, социјална заштита и заједничка спољна и безбедносна политика. Касније су уговором из Амстердама, одредбе о „ближој сарадњи” преименоване у наслов о „ојачаној или проширеној сарадњи” (*enhanced cooperation*), а нека од достигнућа ванинституционалне сарадње су комунитаризована уношењем у тадашњи други и трећи стуб Уговора о Европској унији.²⁹

Данас је ојачана сарадња регулисана Споразумом из Лисабона, из 2007. године, који је ступио на снагу 2009. године. Опште одредбе и услови за ојачану сарадњу налазе се у Уговору о ЕУ (члан 20 УЕУ), док се посебне одредбе налазе у члановима 326-334. Уговора о финансирању ЕУ (УФЕУ). Наведеним одредбама регулисани су циљеви сарадње, предмет сарадње, минимални број држава које морају учествовати у томе, однос према државама чланицама које у томе не учествују, поступак, опозив и престанак сарадње.³⁰

На тај начин, Брисел је постао центар економске, политичке и војне моћи. Број чланица НАТО-а, такође, готово се удвостручио у односу на 1999. годину. После пада Берлинског зида у Западну Европу пристигле су придошлице из Источне Европе, из некадашњих чланица Варшавског пакта и бивших југословенских република. Веома је значајно бити свестан да је Европска унија главни савезник Сједињених Америчких Држава у њиховим дугогодишњим настојањима да остваре империјалну планетарну хегемонију и сарадник у стратегији превентивних удара широм света против непослушних режима и народа, а чиме се у савременим међународним односима ствара амбијент и све већа опасност за отпочињање глобалних ратних конфликта.

Не само због тога, делује парадоксално, контраверзно и лицемерно чињеница да је 2012. године Нобелова награда за мир, тј. ово престижно признање, припало заједници држава – Европској унији. У образложењу Нобеловог комитета каже се да је ЕУ награђена због шестодеценијског доприноса унапређењу мира и помирења, демократије и људских права у Европи и да је додељивање ове награде потпу-

²⁹ Радован Вукадиновић, „Ојачана сарадња: пут ка интеграцији или дезинтеграцији Европске уније”, Српска политичка мисао, број 3/2015, Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 19.

³⁰ Ibid, стр. 19.

но у складу са критеријумима које је Алфред Нобел истакао у свом тестаменту 1895. године. Потпуно су занемарена непосредна историјска искуства везана за крај 20. века и дезинтеграцију југословенске државе, посебно агресија НАТО-а на Југославију, углавном на Србију, када је бачено 13.000 тона осиромашеног уранијума. Током ове агресије порушено је више од 500 мостова, онеспособљено и уништено више од 470 км путева, 595 км железничких пруга и 5 аеродрома. Убијено је преко 2.000 цивила, више од 6.000 је задобило телесне повреде са трајним инвалидитетом. Ратна штета је непроцењива, а Косово и Метохија, иначе колевка српске државности и духовности, силом је отето од Србије да би на њему одмах била формирана војна база Бондстил.³¹

Извршена агресија НАТО-а против СР Југославије, нема сумње, представља злочин против мира и човечности. Када говоримо о развоју уставности у свету, значајно је запазити да је агресијом извршено кршење оснивачког акта алијансе и уставних норми водећих чланица Европске уније и главних учесника агресије. При томе, треба имати у виду да ова „мирољубива алијанса“ овде није узела предах и застала, већ је убрзано извршена експанзија НАТО војних база према Русији, Каспијском базену, Блиском истоку и Централној Азији. Генерално посматрано, може се закључити да никада, па ни данас, моћ силе није била моћ права и правде, већ насиље над људима и народима.

Контроверзе са Србијом

„Очување државне територије у уставним границама представља приоритет сваке одговорне државне власти. Том апсолутном приоритету не може се претпоставити ни један други приоритет, па ни чланство у ЕУ“.³² Нажалост, у Србији је дошло до промене редоследа приоритета, што се никако не може сматрати случајним, а чиме је Србија међународној јавности показала да је за улазак у ЕУ спремна да плати сваку, па и понижавајућу цену. Владислав Јовановић сматра да је још на самом почетку ових политичких процеса приближавања Европској унији Србија морала јасно да изрази став да прихвата да постане члан ове организације једино под истим условима под којима су постале друге државе чланице. Крајње је понижавајући положај у који је Србија данас доспела мазохистичком и капитулантском политиком према Западу, констатује Владислав Јовановић, и због тога се залаже за радикалну промену курса.³³ Једина опција „Србије на Западу“ по бившем министру иностраних послова и СР Југославије и Србије, аутору наведене књиге, јесте да Србија што пре постане боља и демократскија, залажући се за свестрану сарадњу са свима који уважавају њен суверенитет и територијални интегритет.

³¹ Јово Марковић, Горан Буцак, *Досије КиМ – Српско сведочанство*, „Пешић и синови“, Београд, 2010.

³² Владислав Јовановић, у Јово Марковић, Горан Буцак, *Досије КиМ – Српско сведочанство*, Пешић и синови, Београд, 2010, стр. 229.

³³ Владислав Јовановић, *Дипломатија и шах – ни конфронтација ни капитулација*, Службени гласник, Београд, 2011.

Разлике и сукобљавања у овој европској организацији постоје од раније, а има се утисак да се данас радикално повећавају. Крајње неуверљиво делује и нимало није тешко доводити у питање тезу да су Француска и Немачка, некада ратни, економски и геополитички противници, данас главни савезници и полуге европског развоја. О томе је сасвим довољна аргументација коју пружају размишљања чувеног француског генерала Пјер Мари Галоа.³⁴ Противници даљег јачања ЕУ, тј. њене федерализације су Велика Британија (23. јуна 2016. организовала је референдум о свом чланству у ЕУ), поједине скандинавске земље, од недавно Грчка, итд.

Чињеница је да је ЕУ од 2002. године прешла на нову заједничку валуту – евро, што само по себи овој заједници није обезбедило статус наднационалне државе.

Процес проширивања Европске уније и даље подразумева веома компликовану и дуготрајну процедуру, уставно-правног, политичког и економског прилагођавања земље будућег кандидата за пријем.³⁵

Од краја 20. века до данас новопримљене земље – земље централне и југоисточне Европе нису под истим условима постале чланице Европске уније. Често са образложењем да нису испуњавале економске услове, већина тих земаља прво је примљена у НАТО, а тек после у Европску унију. Стратегија проширења и приоритети, који су се постављали пред државе кандидате, мењали су се током времена. Државе које се помињу у садашњој стратегији припадају западном Балкану – Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Бивша Југословенска Република Македонија, Албанија и самопрокламована држава Косово.³⁶ Турска је дугогодишњи кандидат за Европску унију, док је Исланд прекинуо своје преговоре.

У оквиру савремене стратегије предвиђа се да државе кандидати ступе у коштац са реформом правосуђа и борбом против организованог криминала и корупције. Само када је Србија у питању постоји стари – нови услов, тражи се стално приближавање Приштини и формално признавање отете Аутономне покрајине Косова и Метохије за самосталну државу. Многи савремени индикатори недвосмислено указују да пред српском државом стоји трновит и дуготрајан процес приближавања ЕУ, као и да ову европску заједницу у блиској будућности очекују многобројни политички и економски изазови.

Закључак

Најопштије значење појма устава не обухвата само нормативну, тј. државно-правну, већ и реалну државну стварност. Србија је рано кренула путем уставности и само четири године после *Magne carte libertatum* донет је српски *Номоканон* под називом *Законоправило Светога Саве*. Често се заборавља, а посебно „политичке елите” у Србији не уважавају довољно чињеницу да је пут стицања савремене срп-

³⁴ Пјер Мари Галоа, *Крв петрола – Босна – геополитички есеј*, Наш дом, Београд, 1996.

³⁵ Владимир Првуловић, *Компаративни политички системи*, Мегатренд, Универзитет примењених наука, Београд, 2005.

³⁶ Јелена Тодоровић, „Стратегија проширења ЕУ 2014-2015 – Нови приоритети старе обавезе”, Национални интерес, бр. 3/2014, Институт за политичке студије, Београд, 2014.

ске државности и уставности био изузетно мукотрпан историјски процес. Србија се данас, на почетку 21. века, налази у вртлогу уставности и често се занемарује значај функционисања уставног система за њен даљи економски, политички, културни и друштвени просперитет. Стратегија даљег пута Србије у ЕУ никако се не може сматрати хармоничним и краткотрајним историјским процесом, већ само стратегијом контроверзи и неизвесности. Зато за остварења овог и оваквог циља никако не би смела да прихвати тзв. нову реалност, јер познато је како је она настала, не би смела да призна отети део сопствене државне територије као самосталну државу. Пут уласка Србије у ЕУ и по начину и по методама, у суштини, пут је асимилације, а не интеграције. Свакодневно се повећава број показатеља, који упозоравају да се и пред овом европском заједницом налазе многобројна економска и политичка искушења, чак и она која угрожавају и њен опстанак и дугорочну стратегију развоја. Даља политизација Европске уније са наглашеном стратегијом продора на Исток све више даје супротне, а не очекиване ефекте.

Литература

- [1] Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 1984.
- [2] Буцак, Горан, *У вртлогу уставности*, Институт за политичке студије, Београд, 2014.
- [3] Војкић, Бошко, *Уставни развој Србије*, Институт за право и финансије, Београд, <http://ipf.rs/ustavni-razvoj-srbije/>. Приступљено 18. 02. 2016.
- [4] Вукадиновић, Радован, „Ојачана сарадња: пут ка интеграцији или дезинтеграцији Европске уније”, Српска политичка мисао, број 3/2015, Институт за политичке студије, Београд, 2015.
- [5] Галоа, Пјер, Мари, *Крв петрола – Босна – геополитички есеј*, Наш дом, Београд, 1996.
- [6] *Deklaracija prava čoveka i građanina iz Ustava iz 1791*, http://ipt.fpn.bg.ac.rs/Materija/Deklaracija_prava_coveka_i_gradjanina_iz_Ustava_iz_1791.pdf
- [7] Живковић, Мирослав, *Мерило Устава*, ИИЦ ССО Србије, Београд, 1987.
- [8] Јовановић, Владислав, у Ј. Марковић, Г. Буцак, *Досије КиМ – Српско сведочанство*, Пешић и синови, Београд 2010, стр. 229.
- [9] Јовановић, Владислав, *Дипломатија и шах – ни конфронтација ни капитулација*, Службени гласник, Београд, 2011.
- [10] Јовичић, Миодраг, *Парламентарни систем на супрот председничком и скупштинском систему*, Београд, 1992.
- [11] Кркљуш, Љубомирка, *Правна историја српског народа*, друго измењено издање, Правни факултет, Београд, 2009.
- [12] Linz, Huan, Stepan, Alfred, *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, „Филип Вишњић”, Београд, 1998.
- [13] Љушић, Радош, *Устаничка Србија – историјски извори*, Народна књига Алфа, Београд, 2004.
- [14] Марковић, Јово, Буцак, Горан, *Досије КиМ – Српско сведочанство*, „Пешић и синови”, Београд, 2010.
- [15] Марковић, Ратко, „Предговор”, у Устав Републике Србије, Савремена администрација, Београд, 1992.
- [16] Марковић, Ратко, „Предговор: Устав Републике Србије од 2006 – критички поглед”, *Устав Републике Србије*, „Јустинијан”, Београд, 2006.

[17] Николић, Павле, „Парламентаризам и систем власти у Југославији данас, у П. Николић, *Од распада до безнађа и наде*”, „Филип Вишњић”, Београд, 1997.

[18] Петровић, Миодраг, М., Штавланин-Ђорђевић, Љубица (приредили и превели), *Законоправило светога Саве*, Историјски институт, Београд, 2005.

[19] Првуловић, Владимир, *Компаративни политички системи*, Мегатренд, Универзитет примењених наука, Београд, 2005.

[20] Симовић, Дарко, *Полупредседнички систем*, Правни факултет, Службени гласник, Београд, 2008.

[21] Тодоровић, Јелена, „Стратегија проширења ЕУ 2014-2015 – Нови приоритети старе обавезе”, Национални интерес, бр. 3/2014, Институт за политичке студије, Београд, 2014.

[22] Устав Републике Србије, ИРО Службени гласник Републике Србије, Београд, 1990.

[23] Фира, Александар, „Српско-црногорски председнички модел”, у А. Фира, *Записи о правном поретку*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.

[24] Чавошки, Коста, *Устав као јемство слободе*, Институт за филозофију и друштвену теорију, „Филип Вишњић”, Београд, 1995.

[25] Чавошки, Коста, „Трећа Југославија у новом уставном руху”, у К. Чавошки, *Устав као јемство слободе*, Институт за филозофију и друштвену теорију, „Филип Вишњић”, Београд, 1995.

[26] <http://www.constitution.org/eng/magnacar.pdf>

ВАЗДУШНА ПОКРЕТЉИВОСТ – ИЗАЗОВ ЗА ШВАЈЦАРСКУ ВОЈСКУ*

Diego Heinen**

Мобилност није више тема о којој се не размишља и прича у друштву. Она је добила на значају и привукла пажњу свих страна јер припада како цивилној тако и војној свакодневици. Из угла Ратног ваздухопловства, ваздушна мобилност стоји у првом плану. Када се говори о ваздушној мобилности не мисли се само на транспортовање, него и на допуњавање горивом у ваздуху, трагање, спасавање и евакуацију угрожених.

Кључне речи: *ваздушна покретљивост, транспортни хеликоптери и авиони, стратегијски, оперативни и тактички транспорт, спасавање и евакуација, SWISSINT, SWISSCOY (KFOR)*

Мобилност игра важну улогу у многим војскама света. Тако је, на пример, о холандском ратном ваздухопловству 2013. године објављена студија¹ у којој је утврђен главни правац развоја тог вида Оружаних снага у ближој будућности (2015–2025), где је, поред осталог, наглашен и значај ваздушне покретљивости. У студији се посебно потенцира да за брзи транспорт долази у обзир, готово искључиво, ваздушни пут, па се зато тој врсти транспорта и придаје толики значај. То најбоље изражава позната максима: „Без покретљивости нема борбене моћи” (*no combat power without mobility*). Холандско ратно ваздухопловство ту потребу обезбеђује кроз међународну сарадњу, што швајцарском ратном ваздухопловству, по основу неприпадања (војно-политичкој) међународној кооперативној заједници, али и због традиционалне политичке неутралности, није потпуно прихватљива опција.

Ваздушна покретљивост: дефиниција

Пре него што дође до средишта проблема швајцарског ратног ваздухопловства и размотримо могуће правце његовог развоја, најпре морамо да одредимо појам ваздушне покретљивости. Ваздушна покретљивост садржи домен ва-

* Овај текст је објављен у часопису швајцарске војске *Military Power Revue* бр. 2/2014, стр. 28-37, под насловом „Luftmobilität – Eine Herausforderung für die Schweizer Armee”. Са немачког језика текст је превео и за објављивање припремио пуковник у пензији мр Здравко Зељковић.

** Потпуковник Diego Heinen (Диего Хајнен), Академија политичких наука, Универзитет у Цириху, Штаб Ратног ваздухопловства, планско одељење А3/5, diego.heinen@vtg.admin.ch

¹ Boekholt, Harold et al. (2013), Taking the high ground.

здушног транспорта (стратегијског, оперативног и тактичког), допуњавање горивом у ваздушном простору и здружено спасавање и евакуација људства (*Joint Personnel Recovery – JPR*).²

Стратегијски ваздушни транспорт подразумева способност за превозење у подручја изван сопствене територије и због тога је он претпоставка за пружање хитне хуманитарне помоћи, војне и цивилне међународне мисије подршке миру.

Оперативни транспорт садржи транспорт временски критичних материјално-техничких средстава и људства, што је предуслов за ефикасну хуманитарну помоћ са брзим хоризонтом интервенције (нпр. природне непогоде катастрофалних размера).

Тактички ваздушни транспорт налази своју примену директно у домену непосредних активности. Код тактичког транспорта употреба транспортних хеликоптера је адекватно решење. Ипак, за стратегијски и оперативни ваздушни транспорт неопходни су средњи и/или велики транспортни авиони.

Способност допуњавања горивом у ваздушном простору може се посматрати не само као подршка борбеним ваздухопловима, него и ваздушном транспорту опште, што омогућава дуже време боравка (*Verweildauer*) у ваздуху, долет и количину корисног терета.

Здружено спасавање и евакуација (*Joint Personnel Recover – JPR*) обухвата: ослобађање, спасавање и евакуацију војних, али и цивилних лица из подручја захваћених борбеним дејствима или без њих. У зависности од комплексности и обима задатка произлази и различит третман захтева за превоз ваздухопловом. На пример,³ мора се правити разлика између трагања и спасавања (*Search and Rescue – SAR*)³ у борбеним условима, са територије под контролом непријатеља (*Cover/Combat SAR – CSAR*), трагање и спасавање увежбаних и наоружаних лица (нпр. посада оборених ваздухоплова) са непријатељске територије и оних које то нису.

Ваздушнотранспортна средства швајцарске војске: кратак преглед

Као основа за анализу стања ваздушне мобилности швајцарске војске служи формацијски однос „има-треба“ (*„ist-soll“*) – поређење у ваздушнотранспортном ангажовању швајцарског ратног ваздухопловства у иностранству од Peter Holliger-а,⁴ у којем се он, на основу актуелних података, посветио његовим предностима, али и недостацима.

² *Joint Personnel Recovery (JPR)* јесте општи појам који садржи скуп војних, дипломатских и цивилних напора за спасавање и евакуисање и реинтеграцију изолованих људи које се налазе у опасности. Дакле, JPR обухвата евакуацију војника, цивилног особља и дипломата, који су изоловани на простору ангажовања несталих или, ако је неопходно, и оних који су заробљени. Разумљиво, фокус ће бити на падницима војске који се налазе на територији под контролом непријатеља. Ту спада:

трагање и спасавање лица из тешких ситуација на копну или на мору (језеру) – *Search and Rescue – SAR*; трагање и спасавање увежбаног и наоружаног људства (нпр. посаде оборених ваздухоплова) са територије под непријатељевом контролом – *Combat/Covert Search and Rescue – CSAR*;

трагање и извлачење необученог и ненаоружаног особља са непријатељеве територије – *Combat Recovery*, као и евакуација неборбеног особља из ратним дејствима захваћене територије – *No Combatant Evacuation Operation – NEO* (www.jprra.mil).

³ Search and Rescue (трагање и спасавање несталих лица из тешких ситуација на копну или мору/језеру).

⁴ Holliger, Peter (2013): Lufttransporteinsätze der Schweizer Luftwaffe im Ausland.

Швајцарско ратно ваздухопловство тренутно располаже са скромним капацитетима и могућностима, која му стоје на располагању као средства за ваздушни транспорт за различита ангажовања у земљи и иностранству. Швајцарско ратно ваздухопловство располаже са 15 хеликоптера Super Puma (SP) и 11 Cougar (SC) који се могу користити како за транспорт људи и различитих врста терета, тако и за гашење пожара, евакуисање, снабдевање из ваздушног простора и за трагање и спасавање (SAR).

Модерна хеликоптерска флота швајцарског РВ је његов део високог квалитета (*high value asset*) чије се ангажовање високо цени у међународној заједници, како у акцијама пружања хуманитарне помоћи, тако и у операцијама подршке миру.

Употреба Super Puma (SP) и Cougar (SC) у пружању помоћи, нпр. приликом гашења великих пожара у Грчкој 2007. године, био је важан допринос у међународном политичком окружењу и омогућио је и изградњу широке мреже контаката. Осим тих транспортних хеликоптера, швајцарско РВ располаже и са преко 20 Eurocoptera (EC), чиме се укупни капацитети транспортних средстава могу знатно повећати.

Међутим, треба имати у виду да никада сви хеликоптери не стоје на располагању. Отприлике, једна трећина флоте се стално налази у стању периодичне контроле, одржавања, на оправци или на програму продужења ресурса (*Werterhaltungsprogramm*). За време употребе у иностранству неки контролни интервали се обустављају, а неки не.

Најважнији подаци о флоти транспортних хеликоптера швајцарске армије приказани су у табели 1.

Табела 1 – Спектар перформанси транспортних хеликоптера швајцарског ратног ваздухопловства (ангажовање ваздушног транспорта швајцарског РВ у иностранству)

	Максимална брзина (km/h)	Радиус дејства	Путници	Механичари	Посада ²	Максимални терет (kg)	Резервоар (l)	Цена часа лета (CHF)	Транспорт војника	Ватрогасци	Медицинска едукација	Трагање и спасавање	Унутрашњи терет	Спољашњи терет	Хуманитарна помоћ	Подршка миру	Заштита
EC635 ¹	210	490	6	1	1 / 2	900	–	5300	4	3	5	5	1	3	2	2	1
SP/TH06	220	650	18	2	2	4000	1 550	10 900	5	5	4	3	3	5	5	3	2
SC	220	650	18	2	2	4000	1 550	10 900	5	5	4	4	3	5	5	5	3

* Спектар перформанси: 1 (није погодан) – 5 (врло погодан).
¹ У иностранству употребљив само током дана сем у случају да инструктор за EC то не дозволи.
² Без техничара за укрцање – искрцање.

Када је реч о већим транспортним авионима РВ Швајцарске располаже додатним капацитетима, авионима који се налазе у Служби ваздушног транспорта Савеза (*Luftransportdienst des Bundes – LTDB*), који се у случају потребе стављају на располагање швајцарској војсци. Задачи СВТС су транспорт путника у земљи и

иностранству, као и подршка мисијама у иностранству кроз транспорт људства и материјално-техничких средстава.

Два млазна и четири елисна авиона (аналогно хеликоптерима) подлежу прописаним интервалима одржавања. Периодичне контроле и поправке изводе екстерне фирме, пошто РВ (из више разлога) не располаже адекватно обученим персоналом. Најважнији подаци о авионима швајцарске ваздухопловне флоте приказани су у тебели 2.

Табела 2 – Спектар перформанси транспортних авиона швајцарског ратног ваздухопловства (ангажовање ваздушног транспорта швајцарског ратног ваздухопловства у иностранству)

	Максимално време лета (с)	Максимални долет	Максималан број путника	Посада	Цена часа лета (CHF)	Медицинска евакуација	Транспорт материјала	Транспорт рањеника
Falcon 900 Ex	7	8400	19	21	NIL	X	2	5
Excel Citation	3.5	3000	7	21	6200	X	3	4
Super King Air	4	2000	8	2	4500	X	3	4
PC-12	NIL	4000	9	1 – 2	5000	X	4	4
Twin Otter	3.5	3200	11	1	3200	X	3	2
Beech 1900	5	2000	18	2	4650	X	4	4
* Спектар перформанси: 1 (није одговарајући) – 5 (врло погодан). * Перформансе транспортног авиона зависе од терета, руте лета и временских услова ¹ Без техничара летача								

Треба имати у виду да у Служби ваздушног транспорта Савеза (СВТС) тренутно ниједан авион не располаже системом самозаштите (пасивне и активне мере), што онемогућава њихову употребу за евакуацију дипломатског или војног особља из кризних подручја.

Анализа ваздушнотранспортних средстава швајцарске војске

На основу расположивих средстава, у погледу ваздушне покретљивости може се закључити да стратегијски и оперативни ваздушни транспорт захтевају средње и/или велике транспортне авионе, које Швајцарска и њена армија сада немају. Тактички ваздушни транспорт може се у великој мери реализовати хеликоптерима. Иако швајцарско РВ не располаже сопственим авио-цистернама за допуњавање у

ваздушном простору, пилоти F/A-18 захваљујући постојећим међународним споразумима – могу „добити” гориво у ваздуху и за то редовно изводе потребна увежбавања. Такав начин оспособљавања је јасан знак високог степена интероперабилности и води ка значајном повећању слободе деловања у извођењу комплексних ваздушних операција. Допуњавање горивом у ваздуху омогућава знатно дуже време боравка (*Verweildauer*) авиона у ваздуху или/и долет. У домену здруженог спасавања и евакуације (*Joint Personnel Recovery – JPR*) у међународним оквирима и Служба ваздушног транспорта Савеза може бити важна компонента, бар као минимална подршка, којој нажалост недостаје систем за самозаштиту због чега је њен транспортни капацитет веома ограничен.

На националном нивоу често се дешавало да се трагање и спасавање изводило коришћењем неког ваздухоплова из хеликоптерске флоте.

У наредном периоду фокус ће бити на стратегијском и оперативном транспорту, а здружено спасавање и евакуација (*JPR*) пребациће се на међународни ниво. Зато је најпре неопходан један кратак приказ садашњег руковођења овим делом швајцарског ратног ваздухопловства.

Преглед расположивих транспортних капацитета, посебно у домену транспортних авиона, показује да су могућности за транспорт максималног броја припадника војске и припадајуће опреме веома скромне. То је важан податак, који показује да је швајцарско РВ за учешћа у међународним мисијама, по питању транспорта, упућено на услуге треће стране. Овде се, пре свега, мисли на транспорт контингента KFOR-а на Косову* (и Метохији), где 220 припадника швајцарске армије добровољно врши службу. Ваздушни транспорт укључује и наоружање, опрему и материјално-техничка средства неопходна за мисију у региону ангажовања, а које по истеку мандата треба опет пребацити назад.⁵ Исто важи и када је у питању транспорт припадника армије мањег обима за сличне активности Оперативног центра SWISSINT⁶ (Бурунди, Кашмир, Јужна Кореја – које су само неке дестинације ангажовања). Овакав оперативни или стратегијски ваздушни транспорт сопственог персонала и трупа у мирнодопско време (преко треће стране), захваљујући одређеним међународним споразумима, не представљају озбиљан проблем. Ипак, то се може битно променити ако у земљама ангажовања избије конфликт или дође до погоршања ситуације. Из тога произлази да би трећа страна, нарочито приватне фирме, одбиле војни транспорт, а РВ би било препуштено само себи?! За употребу цивилних авиона у кризним регионима понекад су потребни вишегодишњи напори за продор на одговарајући политички ниво, како

⁵ Седмични транспорт за потребе швајцарског контингента KFOR-а тренутно обезбеђује фирма FARNAIR.

⁶ Оперативни центар – SWISSINT (акроним за Swiss Armed Forces International Command) налази се у Stans-Oberdorf (кантон Nidwalden) и национално је командно место за све мировне операције у иностранству, а одговорно је за: планирање, руковођење, регрутовање, збрињавање и управљање персоналом. ОЦ је надлежан и за обуку појединаца и контингената (јединица), избор наоружања војника, логистику у иностранству, финансијско планирање и кредитно управљање, односе с јавношћу и вредновање (оцену) мисије. У SWISSINT се налази око 300 официра, подофицира, војника и цивилних лица за бројне мисије у Европи, Африци и Азији. Символ успешне швајцарске мисије у иностранству од 1999. године је SWISSCOY KFOR на Косову* (и Метохији) који се, поред команде, састоји од инжењеријске, саобраћајне и интендантске чете. Од 2010. године нови елементи SWISSCOY су тимови за: разминирање, везу и за надзор и контролу.

би се издејствовала потребна ослобађања од за њих уобичајених трошкова (за прелет или слетање). За извођење мисије у кризом захваћеним регионима припадајући војни авиони подлежу незнатним ограничењима, што је код ургентне потребе за интервенцијом и брзим деловањем одлучујуће.

Такође, могућа сарадња са страним војним партнером садржи латентну опасност да у кризној ситуацији он не би више „могао” Швајцарској пружати ваздушно-транспортне услуге, што би значило опасно гомилање сопствених задатака.

Стратегијски транспортни капацитети (транспортни авиони) немају потребан обим за транспорт у кризна подручја (у оквиру војних мировних мисија) или из кризних зона и не обезбеђују неопходан ниво аутономности. Чак ни мали састави од 20 до 30 људи, у контексту здруженог спасавања и евакуације (*JPR*) не могу бити самостално транспортовани или евакуисани. И за снабдевање трупа на Балкану мора се сарађивати са цивилним партнерима? Уз то, мора се имати у виду да учешће у међународној хуманитарној помоћи, нпр. после земљотреса или у оквиру подршке Мисији Уједињених нација за сузбијање епидемије еболе⁷ (*United Nations Mission for Ebola Emergency Response – UNMEER*), после политичког решења, унутар кратког времена, неопходну помоћ треба и пружити.

Дакле, стратегијски или оперативни ваздушни транспорт није могуће обезбедити постојећим транспортним авионима. Период између одлуке и њене реализације, помоћу адекватних сопствених ваздушнотранспортних средстава, могао би се знатно скратити. Треба нагласити да би изградња ових компетенција, нпр. у пружања хуманитарне помоћи, на међународном плану, довело до пораста угледа и добре репутације Швајцарске.

У свим сегментима: стратегијском ваздушном транспорту, оперативном ваздушном транспорту и здруженом спасавању и евакуацији (*JPR*) недостају одговарајући средњи или велики транспортни авиони. Програмом наоружавања (*das Rüstungsprogramm – RP 04*) швајцарске војске предвиђена је набавка једног транспортног авиона, али је Парламент то одбио!? Потреба за таквим нивоом способности постоји и даље на основу образложеног значаја фактора ваздушне покретљивости.

Изнета образложења могу послужити као полазна основа за неке наредне концепције могућих варијанти даљег развоја ваздушне покретљивости швајцарске војске у међународним оквирима. Даље политичке активности у правцу нове парламентарне расправе о набавци транспортних авиона неће се узимати у обзир. Тренутно је много важније да се одлучи који ресурси би средњорочно били потребни за ојачање постојеће флоте швајцарског РВ у домену ваздушног транспорта транспортним авионима, како би се сопствена и међународна очекивања испунила. Различите основе решења треба да укажу на могуће правце развоја флоте транспортних авиона. Зато је потребно узети у обзир експлоатациона искуства РВ неких страних земаља које су протеклих година набавиле такве авионе. То може бити од велике користи, јер при набавци новог средства искуства међународних партнера помажу да се процес набавке и увођења у оперативну употребу знатно скрати.

⁷ Мисија УН у западној Африци (Либериа, Сијера Леоне и Гвинеја) од септембра 2014. до јула 2015. године.

Потребе швајцарске војске за ваздушнотранспортним средствима

Идеја о ваздушнотранспортном пулу за цивилне и војне мисије у иностранству јавља се поново, упркос дефинитивном одбијању Плана наоружавања швајцарске војске (RP 04) у Парламенту 17. марта 2005. године. Не дуго након тога оне су обновљене. Тадашња Савезна влада и њен председник *Didier Burkhalter* упутили су предлог Савезној скупштини (07.3597)⁸ о овој теми, која садржи три основна елемента: независност (широка активност), ефикасност (стварање међународног пула) и отвореност (ангажовање и у пружању хуманитарне помоћи). Савезна влада је на тај начин још једном потврдила да потреба за војним ваздушнотранспортним капацитетима и даље постоји. Поменути елементи су и данас саставни делови стратегијског и оперативног транспорта. Ипак, које ће потребе (војне и цивилне) Швајцарска морати покрити ваздушнотранспортним средствима видеће се. Примери ангажовања за потребе швајцарског контингента KFOR-а (SWISSCOY) и SWISSINT су већ делимично анализирани.

Дакле, ваздушнотранспортни капацитети за потребе припадника швајцарске војске, за њихово наоружање и опрему и друга материјално-техничка средства морају се изнајмити. Изнајмљивање авиона повећава трошкове, а с обзиром на трајање мисија, намеће се закључак да би куповина већег транспортног авиона била сасвим оправдана.

Ипак, транспорт у мирнодопско време није одлучујући фактор. Швајцарској војсци много више недостаје транспортно средство за превоз њених припадника или цивилних лица у и из кризних подручја, јер у критичним ситуацијама тешко да се може рачунати на сигурну подршку цивилних ваздушнотранспортних фирми. По том питању швајцарско РВ је тренутно упућено на добру вољу партнерских нација. То је ситуација коју једна војна институција себи не сме да дозволи! Ниједан међународни партнер не може да разуме због чега увек треба да подржи скромне ваздушнотранспортне капацитете Швајцарске. Треба ли Швајцарска припаднике своје војске или цивилно особље да превезе назад из кризног подручја или да их тамо остави? Мере у смислу хитне помоћи нису прихватљива опција.

Изнета размишљања указују на то да је у доменима стратегијског, односно оперативног ваздушног транспорта и здруженог спасавања и евакуисања (*JPR*) (који у смислу планирања иду заједно) неопходна изградња адекватних компетенција набавком средњих или великих транспортних авиона.

Транспорт временски критичних високоприоритетних материјално-техничких средстава или људи, који по природи ствари припада оперативном транспорту, у случају Швајцарске, односио се најчешће на хуманитарну помоћ. Према директиви владе за развој и сарадњу (*Direktion für Entwicklung und Zusammenarbeit – DEZA*)⁹ у фокусу се налазе: хитна помоћ, обнова и рехабилитацији погођених области и превентива катастрофа. Код катастрофа је најважније да се у току најкраћег времена унесрећенима ставе на располагање неопходна средства, што се сопственим средњим или

⁸ Die Bundesversammlung – Швајцарска Савезна скупштина (2007): Ваздушно-транспортни пул за цивилне и војне мисије у иностранству (http://www.parlament.ch/d/suche/seiten/geschaefte.aspx?gesch_id=20073597) (стање: 03. 10. 2014)

⁹ DEZA <http://www.deza.admin.ch/de/Home> (стање: 04. 10. 2014)

великим авионом може сигурно брже обавити него ангажовањем цивилних фирми. За Савезну владу приоритет мора бити набавка сопственог ваздухоплова, како би кроз међународну сарадњу у хуманитарној помоћи могли изградити жељени углед.

Хуманитарна помоћ у Швајцарској има дугу традицију. Са набавком транспортног авиона она би била још убедљивија. Ако швајцарска војска и Директива за развој и сарадњу и даље хоће уверљиво да наступају потреба за изградњом компетенција у домену ваздушне покретљивости је логична ствар. У свим сегментима ваздушног транспорта набавка већег транспортног авиона била би ефикасан и ефективан погодак. Није одговорно да Швајцарска, посебно у доменима здруженог спасавања и евакуације (*JPR*) и међународне хуманитарне помоћи буде препуштена доброј вољи партнерских нација или цивилних фирми, у смислу да ли ће је подржати или неће!

Став у предлогу владе о повећању ефикасности кроз међународни пулинг била би сасвим интересантна опција. Овде се мисли само на НАТО оперативне способности за стратегијски ваздушни транспорт (*NATO Strategic Airlift Capability – SAC*), које су „заживеле” 2008. године. Њих подржава НАТО ваздухопловни транспортни пук (*wing*) са три транспортна авиона за стратегијски транспорт Boeing C-17 Globemaster III. Ваздухопловни транспортни пук стациониран је у ваздухопловној бази Папа (*Papa*) у Мађарској. Тренутно у активностима (*SAC*) учествује 10 НАТО и 2 државе Програма Партнерство за мир (*Partnership for Peace – PfP*). Швајцарска, као чланица ПЗМ, начелно има могућност да учествује у стратегијском ваздушном транспорту (*SAC*). Међутим, постоје познати проблеми неутралнополитичке природе, које треба претходно решити. Исто би важило и за билатералне споразуме са другим државама, односно у сваком конкретном пулингу. Зато се ова могућност неће даље анализирати. Најпре се мора одлучити у ком правцу ће се развијати спољна и безбедносна политика Швајцарске у наредним годинама и да ли ће се извесни политички принципи прилагодити новим потребама! Набавком једног или више транспортних авиона једва да ће се тангирати питање политичке неутралности.

У наредном одељку представимо тактичко-техничке карактеристике неколико могућих транспортних авиона који су тренутно доступни на светском тржишту (било да су у питању нови или коришћени авиони). Ради о различитим типовима ваздухоплова, различитих величинских класа. Треба имати у виду да листа није закључена и да се може проширити.

Ваздушнотранспортна средства: могуће варијанте

Boeing C-17 Globemaster је амерички вишенаменски транспортни авион којим се могу превозити људство и материјално-техничка средства у кратком периоду на велику даљину. Унутрашње димензије авиона омогућавају транспорт тенкова и других већих терета. Укрцање–искрцање (утовар–истовар) врши се преко укрцно-искрцне (утоварно-истоварне) рампе са репне стране авиона (*Heckklappe*). Може да слеће на кратке земљане (неутврђене – *unbefestigen*) полетно-слетне стазе (3.000 фита = 900 м),¹⁰ а оп-

¹⁰ У аеродроме са кратким пистама, поред осталих, убрајамо нпр. швајцарске аеродроме: Bern-Belp, Lugano-Agno и Sent Gallen-Altenrhein или London City Airport у В. Британији.

служује га малобројна посада: 2 pilota и 1 техничар за укрцање–искрцање (утовар-истовар – *Loadmaster*). Набавка C-17 имала би велике стратегијске и оперативне предности у поређењу са другим транспортним авионима сличне величине.¹¹

Транспортни авион са оваквим техничким карактеристикама, у сваком случају, био би најбоље решење којем треба тежити. Ипак, питање је да ли би један такав тип ваздухоплова за Швајцарску представљао рационалну промену у овој области? Транспорт контејнера може се обавити и мањим авионима, а ваздушни транспорт тенкова Швајцарској свакако није у првом плану. Иако би Boeing C-17 задовољио готово све ваздушнотранспортне потребе Швајцарске, овај тип ваздухоплова, због високе цене набавке, одржавања и трошкова експлоатације, као и могућности Бонгових производних линија до краја 2015. године, није више актуелан.

Airbus A400M авион из европске производње уведен је у оперативну употребу 2013. године и још је релативно нов. Авион погоне четири турбо-елисна мотора (*Turboprop*). До септембра 2014. године у оперативној употреби ОС неколико земаља налазило се тек 11 транспортних авиона A400M.¹²

Авион A400M има карго запремину од 272,7 кубних метара, што је тек око 50% оне коју поседује Boeing C-17. Исти је однос и када је у питању користан терет. С обзиром на димензије контејнера које користи Швајцарска (6,058x2,438x2,438 m: дужина-ширина-висина) он задовољава захтеве у погледу корисне количине материјално-техничких средстава које може транспортовати. Са њим је могуће транспортовати хеликоптере типа *Super Puma* или/и *Super Cougar*. Код Airbus A400M позитивним се сматра и то што се ради о европском производу, који се додуше већ од првих испорука суочава са извесним проблемима. Ти проблеми довели су до вишегодишњег одлагања испорука и пораста цене по авиону од сса 45% на 175 милиона евра (211,5 милиона швајцарских франака). С обзиром на: високу цену набавке; неизвесну (брзу) расположивост у току наредних година; постојеће бројне захтеве за набавку које произвођач *Airbus* треба да реализује, нећемо даље улазити у дубљу анализу A400M. Детаљно евалуирање A400M доћи ће на ред у каснијој фази, ако се динамика испоруке авиона повећа и ако искуства иностраних партнера буду позитивна.

Неизвесно је да ли иједна анализирана опција уопште може бити финансијски изводљива, односно да ли би неки други авиони на тржишту били финансијски прихватљивији. По мишљењу *Know-How*, јачање транспортних капацитета швајцарског РВ, због високих трошкова тренутно није у разматрању. Ипак, неопходан је јасан став владе: да ли Швајцарска треба да размишља о набавци транспортних авиона ове величине и цене или се жели концентрисати на скромнију варијанту?

Следећа варијанта у овој класи, са нешто скромнијим могућностима, била би куповина коришћеног транспортног авиона типа **Lockheed C-130K Hercules**. Аустријско РВ је 2003. године набавило три авиона C-130K од краљевског Ратног ваздухопловства Велике Британије, које их од тада користи за превоз људи и терета. Широм света 80 држава користи тај авион, са заиста веома добрим тактичко-техничким карактеристикама. Lockheed C-130K Hercules намењен је за транспорт војника,

¹¹ Boeing Germany (2014) C-17 (<http://www.boeing.de/Produkte-Dienstleistungen/Boeing-Defense-Space-and-Security/C-17> (стање: 02. 10. 2014)

¹² DGA (2014): La DGA receptionne la cinquieme A400M Atlas francais. (<http://www.defense.gouv.fr/dga/actualite/la-dga-receptionne-le-cin-quieme-a400m-atlas-francais> (стање: 02. 10. 2014).

путника и терета. Њиме се може транспортовати 128 путника или 20 тона терета (материјала/возила). Транспорт контејнера или борбених возила величине *Piranha*, које швајцарска армија користи на *Косову** и *Метохију* (KFOR) такође је могућ овим авионом. За укрцање–искрцање (утовар-истовар) авиона служи, аналогно већ представљеним типовима транспортних авиона, укрсно-искрцна (утоварно-истоварна) рампа са репне стране авиона, што у великој мери олакшава размештај терета и маневрисање у трупљу авиона. Једна важна карактеристика Hercules-a јесте да је оперативан (полеће – слеће) са земљане (неутврђене – *unbefestigten*) и кратке полетно-слетне стазе (при пуном оптерећењу – 1.100 м).

Овај авион погоне четири турбоелисна мотора (*Turboprop*), а посада се састоји од шест чланова. Hercules C-130K поседује интегрисани систем самозаштите. На основу ових тактичко-техничких карактеристика може се закључити да би се, нпр. и највећи контингент припадника швајцарске војске у иностранству (KFOR), употребом једног Lockheed C-130K Hercules у свако доба могао аутономно транспортовати, додуше у два таласа. Релативна старост основне варијанте авиона не умањује његову поузданост, док је у верзији „J” израђена једна потпуно нова машина. Посебну предност овог авиона представља његова готово тренутна доступност на међународном тржишту коришћених авиона по прихватљивој цени. Аустрија је по авиону платила (прерачунато из евра) 16 милиона швајцарских франака, у шта су били укључени трошкови обуке и земаљска логистика.

Нешто мањи од Herculesa је авион **C-27J**, италијанског произвођача **ALENIA**, који има могућност транспорта артиљеријских оруђа (и оклопних борбених возила) димензија *Piranha* или 60 путника. С обзиром на мање димензије, C-27J има предност лакшег маневрисања, што у датој ситуацији и домену употребе може бити од одлучујућег значаја. Авион није погодан само за транспорт терета и људи већ и за домен здружено спасавање и евакуисање (*JPR*). Следећа предност C-27J у односу на Hercules, јесте да је тек 2005. године уведен у оперативну употребу, што би требало да значи да ће имати и дужи експлоатациони век. Као и код A400M, брза расположивост овог авиона је сасвим неизвесна. После почетка серијске производње и првих 38 примерака, редукован је и програм за Ваздухопловне снаге САД (*United States Air Force – USAF*). Након саопштења о прекиду програма производње, почетком 2012. године, ипак је уследио наставак производње 21 ваздухоплова за друге америчке наручиоце (већи део прве испоруке ишао је ваздухопловству Националне гарде – *Air National Guard*). Морало би се тачно испитати да ли ће све то поједноставити набавку коришћених авиона на светском тржишту. Италијански транспортни авион C-27J поседује сопствени систем заштите (пасивне и активне мере), што се за њихову војну намену сматра неопходним. Раније је C-27 представљан више као авион за транспорт материјала него за транспорт људи. Њиме се могу транспортовати два возила типа *Piranha* или два лака камиона и, наравно, различите варијанте палета-пакета, али не и контејнери! Према томе, за ваздушни транспорт SWISSCOY контингента (KFOR) једним оваквим авионом морало би се обавити више тактичких авио-летова. Код обуке персонала, техничка стандардизација (сличност-*Vereinheitlichung*) Herculesa и C-27J има позитивну улогу. За рад послуге на обе машине или при преласку са C-27J на C-130K, особље би се морало минимално дообучити. Захваљујући великом експертском знању и искуству (*Know-How Pools*)

који постоје за Hercules – добука би се могла обавити унутар релативно кратког рока. Набавка новог C-27J, који кошта око 55 милиона USA долара (53,2 милиона швајцарских франака), изгледа сасвим рационална и изводљива. Тај тип авиона омогућио би увод у могућу каснију доградњу транспортних капацитета, посебно у домену транспорта различитог терета и пружања прве помоћи.

Када је у питању превоз људи, авион **CASA C-295** има готово једнаке капацитете као и C-27J. Међутим, он може транспортовати само палете и лакша возила (нпр. *Puch*). Зато би транспорт нпр. SWISSCOY контингента (KFOR) трајао дуже, а оклопна возила би се морала транспортовати копненим путем. Даље, приликом неколико различитих тестирања испоставило се да CASA C-295 располаже скромном снагом мотора, да би лако савладавао топографију Алпа. Овај авион ипак задовољава неколико битних захтева за стратегијски и оперативни ваздушни транспорт.

У овој класи еквивалентни ваздухоплови располажу већим могућностима од оних које садрже потребе ангажовања швајцарске војске. Савезна влада је у Програму наоружања (*Rüstungsprogramm 04*) Парламенту поднела детаљно образложен предлог за куповину два C-295, који је Национално веће (*Nationalrat*) Савезног парламента, упркос припремљеном скраћеном поступку набавке, одбило! Ипак, овај тип авиона, због мање снаге мотора и немогућности транспорта контејнера, неће бити детаљније представљан.

Следећа опција (иако нешто нижи у класи) била би куповина модификованог авиона Британске ваздухопловне наменске индустрије (*British Aerospace 146*) **BAe 146/Avro RJ100**. Овај авион се, с једне стране, нуди Швајцарском авио-превознику за међународне летове (*Swiss International Air Lines*) да од 2015. године комплетира своју *Avro*-флоту, а са друге стране постоји могућност да се цивилна варијанта авиона преуреди за војне потребе. Фирма *British Aerospace* је у сопственој режији модификовала таква два авиона и 2013. године испоручила их Краљевским ваздухопловним снагама (*Royal Air Force*). BAe 146C Mk.3 намењен је за транспорт путника и/или терета. При транспорту терета, за укрцање–искрцање (утовар–истовар) палета служе велика бочна врата на задњем крају кабине (као и код CASA C-295 контејнерски транспорт није могућ). У конфигурацији за транспорт људи, аналогно цивилном моделу, има места максимално за 94 путника. У следећој, војној изведби, могућа је конфигурација са клупама за 54 путника, чиме се добија још довољно места за терет на палетама. Кабински концепт је израђен тако да, у року од 30 минута, авион може бити конфигурисан за једну од три могуће верзије брзих промена (*quick change*). Захваљујући високој резерви снаге мотора, Avro RJ100 има врло добре могућности: полете и слеће са/на кратке полетно-слетне стазе. Ипак, не може полетати – слетати на земљане (неутврђене – *unbefestigten*) писте, што опет, с обзиром на домен употребе, може бити недостатак, односно може чак онемогућити употребу. Да би се једним авионом овог типа транспортовао (тамо или назад) контингент швајцарске војске, нпр. контингент KFOR-а на Косову* и Метохији, потребна су најмање три лета, свакако према изабраној конфигурацији. Набавка BAe 146C Mk.3 на тржишту коришћених авиона не би требало да представља проблем. У цену оваквог авиона, која износи 16 милиона швајцарских франака, урачунате су све три војне конфигурације и интегрисани систем самозаштите. Дакле, цена је готово иста као цена Herculesа и свакако нижа од новог авиона, који су знатно скупљи (табела 3). Високи трошкови

експлоатације, према подацима добијеним од фирме *Avro RJ100 der SWISS*, не значи аутоматски да би код војне употребе однос био 1:1, пошто се она од употребе оне на цивилним линијама доста разликује. До прецизних података о трошковима могуће је доћи детаљном анализом његових саставних делова.

Потпуно свесни да цео спектар транспортних авиона ове класе није обухваћен, произлази да би набавком авиона *BAe 146C Mk.3* швајцарске потребе, у великој мери, биле задовољене. Као прва мера доградње ваздушнотранспортних компетенција, ова опција могла би се показати примереном и изводљивом.

Табела 3 нуди кратак преглед релевантних тактичко-техничких података презентованих транспортних авиона.

3 – Преглед могућих транспортних авиона за швајцарску војску

	Посада	Бројна лета	Максимални број путника	Долет (тежина терета)	Максималан терет (t)	Површина за терет (m ²)	Запремина за терет (m ³)	Коштање набавке (цена) (CHF милиона)	Интегрисани систем самозаштите (интегрисан)
Boeing C-17	3	818	102	5100 (50 t)	77.5	147.2	553.6	240 Mio	X
Airbus A400M	3	750	116	4535 (30 t)	37	70.8	272.7	211,5 Mio	X
Lockheed C-130K	6	600	128	5240 (16 t)	21.6	52.7	162.1	16,3 Mio ²	X
Alenja C-27J	3	500	60	4260 (6 t)	11.5	23.2	69.5	53,2 Mio	X
CASA C-295M	2	470	66	3700 (6 t)	9.7	34.2	64	43,5 Mio	X
BAe 146 C Mk.3	21	780	94	3000 (10 t)	10.6	–	–	16 Mio ³	X

* Перформансе транспортног авиона зависе од терета руте лета и временских услова.
¹ Без техничара летача
² Коришћени авион – куповна цена аустријских оружаних снага (2003)
³ Коришћени авион – куповна цена British Royal Air Force (2012)

Код свих представљених транспортних авиона радијус употребе зависи од терета. Према потребама, долет се може повећати: допуњавањем горива у ваздушном простору и претпозиционирањем (*Vorpositionierung*) пилота. Овде се ради о планској, а не о техничкој проблематици, која се мора решити на адекватан начин.

Ваздушнотранспортна средства швајцарске војске – могући даљи развој

Даљи развој флоте транспортних авиона швајцарске војске мора бити посебна тема различитих евалуацијских механизма. Ако не из других разлога, онда због околности у којима се могу наћи Швајцарци (припадници војске и цивилна лица) у кризним ситуацијама широм света, када их је неопходно самостално и правовремено евакуисати/вратити,

односно моћи их брзо пребацили у одговарајући регион у важним хуманитарним мисијама, али без зависности од цивилних фирми. Могући би били (додатни) летови подршке у корист међународних партнера у мировним мисијама, што би допринело међународном угледу Швајцарске као поузданом партнеру, спремном на сарадњу.

Представљени типови авиона: *Lockheeda C-130K, Alenia C-27J u British Aerospace BAe 146C Mk.3* биле би боље варијанте за повећање транспортних капацитета швајцарске војске. Треба имати у виду да су коришћени авиони у веома добром стању и, у поређењу са оним новије производње, брзо су расположиви. Швајцарско РВ би, с обзиром на постојеће празнине у овој области, најпре требало да консултује стручњаке и експерте (Know-How) пре него што се неки авион у дуготрајном процесу набави и евалуира. Тактичко-техничке карактеристике C-130 Hercules и C-27J нуде добру основу за повећање компетенција у домену ваздушне покретљивости. Набавка већих транспортних авиона, разуме се, дошла би на ред у другој фази, после првих анализа сопствених ваздушнотранспортних искустава. У прилог Hercules-у иде то што је на светском тржишту коришћених авиона брзо доступан, а оно што му не иде у прилог јесте да се већ дуго налази у употреби. До стварања повољних услова за куповину једног авиона C-27J сигурно ће проћи још неко време. Његовом набавком би имала савремени тип авиона, а с друге стране сачувао би се један европски производ. У случају избора нешто мањег авиона, у обзир би могао доћи British Aerospace BAe 146C Mk.3. Набавка авиона Avro RJ100, чија је основна варијанта цивилна, за војску је интересантна најкасније од краја 2015. године. Добро би било да се набави неколико авиона Avro RJ100 и модификују сходно војним потребама. Набавка British Aerospace BAe 146 C Mk.3 била би финансијски релативно лако изводљива, а швајцарске потребе у великој мери биле покривене. Свакако, поставља се питање да ли би одређење за једну вишу класу транспортних авиона било уопште рационално и оствариво, сем уколико би се њиме укупан спектар могућих тактичко-техничких захтева могао задовољити. У крајњем случају не би била незамислива паралелна набавка Hercules-а или C-27J и једног BAe 146 C Mk.3, што би слободу деловања према домену употребе, с друге стране, битно повећало.

У наредном периоду видеће се у ком правцу ће се развијати швајцарска војска што се тиче њеног учешћа у међународном ваздушном транспорту и да ли ће у међународним мисијама њена већ добро заступљена хеликоптерска флота бити допуњена транспортним авионима. Пожељно би било да се ови капацитети дограде у ближој будућности, а тренутно постојеће празнине у способности, финансијски и временски ефикасно затворе. Поред тога, треба имати у виду, с једне стране, потребе за додатним особљем (како оног за посаду ваздухоплова, тако и оног за његово одржавање), које до сада није помињано, а које за сваку реализацију представља критичну величину. С друге стране, неопходна је хитна анализа потреба за различитим типовима авиона. На то указује потреба за системом самозаштите за транспортни авион Falcon 900 Ex. Адекватна опрема омогућила би да се за неке акције у домену спасавања и евакуације користе постојећи ваздухоплови. Као што показује анализа холандског РВ, развој војске, посебно ваздухопловства, значајније се помера у правцу треће димензије.

Ваздушна покретљивост, уз пратећу флексибилност, односно слободу деловања, представља значајан фактор. Такве чињенице ни швајцарска војска неће моћи да игнорише.

ЗЛОЧИН АГРЕСИЈЕ КАО МЕЂУНАРОДНО КРИВИЧНО ДЕЛО

Милан Д. Тесла
Универзитет у Новом Пазару, Правни факултет,
Департман у Панчеву

Агресија као међународни злочин против мира сврстава се у међународно кривично дело које повлачи међународну одговорност. Од времена Првог светског рата одвијају се покушаји дефинисања и регулисања агресије. Пактом Друштва народа, који је утемељен 1919. године, државе чланице обавезују се да штите територијални интегритет и политичку независност свих осталих држава чланица у случају спољне агресије. Међутим, Пакт није садржавао дефиницију агресије. Да би се употпуниле празнине Пакта Друштва народа, 1928. потписује се Брајан-Келогов пакт којим се државе одричу рата као инструмента националне политике. Држава чланица која је била мета агресивног рата имала је права да легално захтева компензацију против агресора. На конференцији о разоружању 1933. године Совјетски Савез поднео је Нацрт декларације о дефиницији агресора који, међутим, није званично усвојен. Такође, ни Повеља УН из 1945. године није садржавала дефиницију агресије. Тек Резолуцијом Генералне скупштине УН усвојена је дефиниција према којој је агресија употреба оружане силе једне државе против суверенитета, територијалног интегритета и политичке независности друге државе. У том документу агресија је правно квалификована као злочин против међународног мира који повлачи међународну одговорност. У систему УН, Савет безбедности је овлашћен да утврди да ли постоји претња миру, повреда мира или агресија. Агресија је често била дефинисана у уговорима о војним савезима. По правилу, извршењем агресије на неку државу чланицу активирао се механизам колективне акције држава чланица против агресора. Коначно, дефиниција агресије ушла је у Римски статут Међународног кривичног суда. Међутим, треба нагласити да ће Међународни кривични суд имати надлежност над злочином агресије само у односу на догађаје који су наступили после ступања статута на снагу, и само у односу на странке које су чланице статута. Злочин агресије могуће је извршити само у име државе. Стога, његов извршилац може бити само лице које у држави доноси одлуке на највишем војном и политичком нивоу.

Кључне речи: *агресија, злочин против мира, међународни војни трибунал, Пакт Друштва народа, Брајан-Келогов пакт, међународна одговорност, Повеља УН, Међународни кривични суд*

Увод

Агресија представља међународно кривично дело. Она је насилна акција једне или више држава против територијалног интегритета или политичке независности друге државе, а предузима се у намери да се оспори право на опстанак државе, измени њен друштвено-политички систем, да се одвоји део њене територије, припоји другој држави итд. Дефиниција агресије садржи објективни и субјективни елемент. Објективни елемент испољава се кроз конкретне акте, као што је, примера ради, оружани напад или бомбардовање градова. Субјективни елемент је намера агресора да овим путем оствари свој циљ, уз свест о противправности свог акта. Агресија садржи и моралну осуду одређеног понашања.

Несумњиво је да оружани напад једне државе против друге представља директан облик агресије. Међутим, тиме није исцрпљен овај појам. Модерни развој ратне технике и наоружања омогућује нове активности, које се такође могу обухватити појмом агресије. На пример, уништењем економске снаге и инфраструктуре у земљи или уништењем великог броја становника могу се постићи геостратешки успеси и довести до пораза државе без присуства непријатељевих снага на тлу нападнуте државе. С обзиром на то да је агресија међународно кривично дело, оно логично повлачи међународну одговорност. Кроз дуги период покушавано је да се дође до општеприхваћене дефиниције агресије. Повеља Уједињених нација, донета 1945. године, не садржи дефиницију агресију. Уместо тога, Повеља садржи забрану претње и употребе силе и предвиђа систем колективне безбедности. У надлежности Савета безбедности Уједињених нација јесте да у сваком конкретном случају утврђује да ли постоји акт агресије. Коначно, дефиниција агресије усвојена је у Резолуцији Генералне скупштине из 1974. године. У резолуцији је дата и правна квалификација агресије, за коју се каже да је злочин против међународног мира и да повлачи међународну одговорност. У прошлости агресија, у принципу, није била инкриминисана, јер рат није третиран као злочин већ као легитиман циљ којем државе могу прибећи по свом нахођењу.

По класичном међународном праву нападачки рат сматран је легалним актом. Агресивни рат третиран је као обележје суверености државе. Међутим, у систему УН агресија је проглашена злочином против мира. Савету безбедности УН дато је дискреционо право да процени, у конкретном случају, да ли се одређени оружани акт може прогласити агресијом. Агресивни рат, дакле, представља злочин против мира који повлачи међународну одговорност и то нападачке државе, односно њених највиших државних функционера. Таква држава је одговорна за сам акт агресије који се врши путем оружаног напада или инвазије. Злочин агресије могуће је извршити само у име државе и као део државне политике. Коначно, дефиниција агресије укључена је у Римски статут Међународног кривичног суда.

Пакт Друштва народа и агресивни рат

По завршетку Првог светског рата сазвана је мировна конференција, која је одржана у Версају од средине јануара 1919. до средине јануара 1920. године. За полазну програмску основу мировне конференције узета је позната посланица америч-

ког председника Вилсона – „Четрнаест тачака”, која је садржала основне принципе на којима је требало да почива праведан и трајан мир у свету. Сходно њима, односи у свету требало је да почивају на принципима јавне дипломатије, равноправности свих држава, самоопредељењу народа, одређивању стратегијских граница, виталног економског интереса и историјских права. Као тековина Версајске конференције формирано је Друштво народа, чији је идејни творац био амерички председник Вилсон. [1] Његова замисао је била да се Друштво народа образује као организација кроз коју би све државе, велике и мале, добијале узајамне гаранције политичке независности и територијалног интегритета. Пакт Друштва народа свечано је усвојен на пленарној конференцији мира, 28. априла 1919. године. Међутим, врло брзо по отпочињању рада Конференције постало је јасно да су ови принципи само декларативно прихваћени, јер су учесници скупа све време отворено испољавали себичне националне и државне интересе. То ће касније довести до озбиљних међународних проблема у свету. Супротности које су довеле до светског рата не само што мировним уговорима нису превазиђене већ су створене и нове.¹

Од Пакта Друштва народа очекивало се да поново успостави претходовску визију света у којем сарадња, опште вредности и заједнички дух претежу у свету немилосрдних и често крвавих себичних интереса који су карактерисали позивитивистичку традицију. Овај нови смисао у основи је рефлектован у члану 11. Пакта, који проглашава да ће сваки рат или уговор о рату бити аутоматски „ствар која се тиче целог Друштва”. Кључ за постизање мира, у очима састављача Друштва народа, био је спречавање избијања ратова, а пут до постизања тог циља био је ригорозно захтевање од држава чланица Друштва да решавају све своје спорове мирним путем. Неопходно је нагласити да су, у суштини, постојала два главна механизма за мирно решавање спорова: на првом месту политички механизам (преко Савета Друштва народа), и правни механизам (преко новоуспостављеног Међународног суда). Није постојала генерална забрана у Пакту против рата. Рат је остао законита опција за државе, после покушаја мирног решавања спора. Пакт Друштва садржавао је конкретна решења у виду колективних санкција које су наметале државе чланице против земаља које су водиле рат кршећи одредбе Пакта. Према члану 10. Пакта, свака држава чланица обавезује се да поштује и штити територијални интегритет и политичку независност свих осталих држава чланица у случају „спољне агресије”. [2]

У Пакту, међутим, није било речи о томе на који начин ће ова обавеза бити имплементирана у пракси. Посебно, ниједан орган Друштва није добио изричито овлашћење да нареди државама чланицама да предузму одређене акције сходно овој одредби. Друга, много конкретнија и примењивија одредба је члан 16, који предвиђа економске санкције које аутоматски уводе државе чланице против било које државе чланице која је прибегла рату без претходног коришћења механизма мирног решавања спорова. Важно је разумети да ниједна од ових санкција није била посматрана као установа рата. У погледу гаранције која се помиње у члану 10, никада није постојала формална одлука судског тела и органа Пакта о њеном легалном карактеру. Али, постојало је научно мишљење да се ефекат било које војне акције предузете против агресорских држава у складу са чланом 10. неће сматрати ратом.²

¹ Вучинић З. *Војни савези од Свете Алијансе до НАТО*, Новинско-издавачка установа „Војска”, Београд, 1996. стр. 21.

² Neff S., *War and the law of nations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, стр. 290-292.

Тај систем је, дакле, створио нову поделу ратова, супротну оној на праведне и неправедне. Значи, радило се о подели на легалне и нелегалне, тј. на допуштене и недопуштене ратове. Супротно очекивањима оснивача Пакта Друштва народа, тај систем колективне безбедности од почетка није успео да елиминира равнотежу снага у међународним односима, а још мање ратове. Након почетних неуспеха било је разноврсних тежњи да се тај недостатак уклони. Неки међународни правници под утицајем учења католичке цркве, или на другим основама, без успеха су у новим приликама настојали обновити класично учење о праведним и неправедним ратовима. Други су сматрали да је нужно поштрити правне обавезе држава у односу на оне из Пакта, па све до коначне забране ратова у међународном праву. [3]

Појавио се и проблем како у некој ситуацији одредити која је земља агресор, односно која је од зараћених страна прекршитељ правних прописа, како би се против ње могле применити колективне санкције. Наиме, Пакт није садржавао никакву дефиницију агресије. Сходно подели ратова на легалне и нелегалне, коју је он имплицитно садржавао, произишло је да свака држава која поштује прописана ограничења води легалан рат, чак и ако је агресор. Напротив, свака држава која поведе рат кршећи те обавезе води нелегалан рат, па макар њиме покушала да очува неки свој правно заштићен интерес. То се односило на чланове Друштва који су преузели обавезе из Пакта. Јавио се, дакле, проблем дефинисања агресије.³

Дакле, у окриљу Друштва народа није се успело доћи до општеприхваћеног критеријума којим би се утврдило који се акт државе може сматрати агресијом, иако је било доста покушаја да се до таквог критеријума дође. Тако је нпр. у пројекту уговора о узајамној помоћи из 1923. године агресором означена она држава у спору која није прихватила препоруку Савета Друштва народа, пресуду Сталног суда међународне правде или арбитражну пресуду. Женевским протоколом из 1924. године агресором је означена свака држава која прибегне рату кршећи обавезе предвиђене Пактом Друштва народа и овим протоколом. [4]. У тзв. Рајнском пакту о узајамној гаранцији, потписаном 1925. године између Немачке, Француске, Белгије, Италије и Уједињеног Краљевства, уведен је појам *просте и флагрантне агресије*. Под појмом проста агресија подразумевао се прелазак граница и концентрација оружане силе на територији демилитаризоване зоне, а флагрантном агресијом сматрани су напад, инвазија и агресорски рат.⁴

Брајан-Келогов пакт из 1928. и конференција о разоружању из 1933. године

За развој општег међународног права о ограничењу ратова одлучујуће је било потписивање Општег уговора о забрани рата, познатијег као „Брајан-Келогов пакт” 27. 8. 1928. године у Паризу. Првобитно су га потписале само Француска и Сједи-

³ Degan V.Đ., „Odgovornost za zločin agresije u svim njezinim vidovima”, Rad Hrvat. Akad. Znan. Umjetn. Razred društ. znan. 48=510, Zagreb, 2011, стр. 239.

⁴ Сукијасовић М., *Појам агресије у међународном праву*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1967. стр. 38.

њене Америчке Државе. Накнадно су му приступиле све државе света, тако да до почетка Другог светског рата, 1. септембра 1939, потписнице нису биле једино Аргентина, Боливија, Ел Салвадор и Уругвај. Тиме је та уговорна забрана рата прерасла у опште обичајно правно правило које је по тој основи обавезивало и те четири латиноамеричке државе. [3] Основна идеја која је лежала у позадини стварања Пакта била је да се после само процедуралног ограничења против рата садржаног у Пакту Друштва народа, уведе изричита генерална забрана рата. То је добило специфичну форму осуде „прибегавања рату“ за решавање међународних спорова, комбиновано са одрицањем рата као инструмента националне политике. Једна од последица кршења Пакта била је да држава чланица која је била мета агресивног рата друге државе чланице има право да легално захтева компензацију против агресора. Агресорска држава биће одговорна за сву штету која произађе из агресије, по моделу немачке искључиве одговорности за Први светски рат. [2]

Други правни ефекат кршења Пакта биће да све његове државе чланице могу предузети репресалије против прекршиоца. У теорији је ово разматрано да свако кршење Пакта конституише прекршај против свих држава чланица и није усмерен само против држава које су биле нападнуте. Ове репресалије могу поимити различите форме, почевши од суспензије уговорних права, па све до војне акције. Трећа правна последица прибегавања рату, кршећи при том овај Пакт, била је новина која се појавила током 30-их година 20. века – одбијање трећих држава да признају агресивни рат као извор стицања њихових права. Овај став, који је био кључна карактеристика доктрине праведног рата, нарочито је исказивао амерички државни секретар Хенри Стимсон 1932. године у случају јапанске окупације Манџурије. У идентичном писму послатом владама Јапана и Кине он је инсистирао да вођење рата уз кршење Пакта не може „бити извор стицања права“. Следствено томе, САД неће признати било коју ситуацију, уговор или споразум који резултира из кршења Пакта; било је то становиште које је одмах постало познато као „Стимсонова доктрина“. У Латинској Америци, регионални одраз Париског Пакта добио је форму у Саведра-Ламас уговору потписаном 1933. године, а добио је име по министру иностраних послова Аргентине. Он је био скромнији у регулисању рата од Париског пакта. Уместо одрицања од рата, уговор је садржавао осуду „агресивног рата“, за који није дата дефиниција.⁵

Важно је нагласити да тај Пакт није забрањивао све врсте ратова. Остали су допуштени ратови у самоодбрани, они у провођењу међународних обавеза из Пакта Друштва народа, као и против оних држава које су се о њега огрешиле и претходно починиле агресију. [3] Стога, када је тим путем сваки агресивни рат и формално по међународном праву постао забрањен, још се више него пре показала потреба за дефиницијом агресије коју ни Брајан-Келогов пакт није садржавао. Због тога је изгледало, након 1928. године, да од доношења и усвајања дефиниције агресије зависи чак и одржање међународног мира у свету. На то се, уз свеопште разоружање, гледало као на прворазредни политички задатак.⁶

У динамици настојања да се установи и прихвати дефиниција агресије посебно је био запажен напор СССР-а, остварен преко његовог министра спољних послова Ли-

⁵ Neff. S. op. cit. str. 295 I 296.

⁶ Degan V. Ђ., op. cit. стр. 240.

твинова, да се на Конференцији о разоружању 1933. године таква дефиниција донесе. Совјетски предлог, поднет у облику Нацрта декларације о дефиницији агресора, усвојио је Комитет за питања безбедности и послужио као основа за израду Акта о дефиницији агресора који је стављен комисији на разматрање.[5] Према одредбама овог документа, агресијом се сматрају следећа дела: објава рата другој држави; инвазија оружаним снагама на територију друге државе; напад сувоземним, поморским и ваздухопловним снагама на територију друге државе, њене бродове или ваздухопловство; извршење блокада обала или лука друге државе; потпомагање оружаних банди које се формирају на својој територији, а чији је циљ да нападну територију друге државе и др. Иако овај предлог дефиниције агресије није усвојен, он има историјски значај, будући да је остао као комплексно схватање које је могло послужити као инспирација у даљим билатералним и вишестраним напорима да се ово крупно питање коначно реши. Тако је, на пример, основа ове дефиниције ушла у Конвенцију о дефиницији агресије коју су државе чланице Мале антанте (Југославија, Чехословачка и Румунија) закључиле са СССР-ом 1933. године, односно у Пакт балканског савеза из 1934. године (Југославија, Грчка, Турска и Румунија).⁷

Тежња ове енумеративне и лимитативне дефиниције била је да конкретним набрајањем обухвати све акте који чине агресију. Одмах су се појавиле критике таквог приступа. Многи су сумњали да се тим путем могу предвидети баш сви акти који би у неком конкретном случају представљали агресију. Ипак је и тај покушај дефинисања агресије дуго време био најпотпунији и могао послужити као полазиште за даљи рад на томе пољу.⁸

Покушај дефинисања агресије након Другог светског рата

Напад једне државе на другу кршењем међународних уговора већ је пре Другог светског рата био забрањен међународним правом. Ако би нека држава напала другу извршила би међународни противправни акт који повлачи њену одговорност. У Лондонском споразуму од 8. августа 1945. године, којим је основан Међународни војни трибунал, агресија се сматрала међународним злочином који повлачи индивидуалну кривичну одговорност. [6]. Члан 6 Статута Међународног војног трибунала, придодатог Споразуму, предвиђао је следеће: „Следећа дела, или било које од њих, злочини су који спадају у надлежност Трибунала, и за које ће се сносити индивидуална одговорност: (а) злочини против мира тј. планирање, припремање, започињање или вођење агресорског рата, или рата којим се крше међународни уговори, споразуми или гаранције, или учествовање у неком заједничком плану или завери за извршење ма ког од горе наведених дела”. Тако су агресорски ратови били само једна од подгрупа широке категорије злочина против мира. Трибунал се у пресуди доста задржао на тој врсти злочина, како би доказао да су, као такви, већ били предвиђени пре 1945. годи-

⁷ Вучинић З., *Међународно ратно и хуманитарно право*, Јавно предузеће “Службени гласник”, Београд, 2006, стр. 66.

⁸ Degan V. Ђ., *op. cit.* стр. 242.

не и да, сагласно томе, кажњавање оптужених у Нирнбергу због тога што су извршили наведена дела није супротно начелу *nullum crimen sine lege*.⁹

Утврђена је кривица неких оптужених по том основу и они су осуђени било на казну смрти или на дугогодишњи затвор. После тога је и Међународни војни трибунал у Токију одлучио да неке од оптужених осуди за дело агресије.¹⁰ Повеља Уједињених нација, донета у Сан Франциску 1945. године, забрањује претњу или употребу силе и одређује мере које ће УН предузети против оног који врши акта угрожавања мира, нарушења мира и напада, с тим што признаје нападнутим државама чланицама право на индивидуалну и колективну самоодбрану, док Савет безбедности не предузме потребне мере. Дискусије о дефиницији агресије настављене су и у УН.[7] Југословенски представник покренуо је питање доношења резолуције Генералне скупштине УН о дужностима и правима држава у случају избијања непријатељстава. Тај предлог је усвојен. Резолуција препоручује прекид војних операција и повлачење оружаних снага с туђе територије, што олакшава утврђивање агресора. Дискусија о правном појму агресије и могућностима његове дефиниције одвијала се у складу са политичким потребама држава и њиховим правним концепцијама.¹¹

Повеља Уједињених нација такође не садржи дефиницију агресије. На конференцији у Сан Франциску преовладало је мишљење да нису сазрели услови за једну свеобухватну дефиницију, а да би било некорисно, с обзиром на технику модерног рата, да се ово питање реши половично. Отуда је чланом 39. овлашћен Савет безбедности да, у сваком конкретном случају, утврди да ли постоји угрожавање мира, нарушавање мира или акт агресије, а с тим у вези да одлучи какве ће мере предузети.[8] Повеља, дакле, оставља утврђивање агресора слободној оцени Савета безбедности, условљавајући истовремено предузимање мера Савета безбедности утврђивањем акта агресије. Повеља Уједињених нација грађена је, у великој мери, на претпоставци сарадње великих сила која, као што искуство показује, није у целости остварена. За доношење одлуке о утврђивању агресије Повеља захтева једногласност сталних чланова Савета безбедности коју је, управо у овој материји, било тешко постићи.¹² Проблем с агресијом је у томе што су велике силе радије желеле да избегну дефинисање кршења забране силе, садржаног у члану 2 Повеље УН, како би себи оставиле довољно простора за појединачну примену те одредбе – и колективну примену у Савету безбедности. Питање агресије остало је нерешено и као забрањено дело које повлачи међународну одговорност државе, и као међународни злочин који повлачи кривичну одговорност. [6] Не треба да чуди што од 1946. године до данас – иако је неспорно да су у много случајева државе вршиле агресивне акте и да је Савет безбедности неколико пута утврдио да су оне извршиле такве акте – није било суђења за наводни злочин агресије ни пред националним ни пред међународним судовима.

⁹ Касезе А., *Међународно кривично право*, Досије, Београд, 2005. стр. 127. и 128.

¹⁰ Ibid, стр. 128.

¹¹ *Војна енциклопедија*, Том I, Војноиздавачки завод, Београд, 1970. стр. 62.

¹² Аврамов С., Крећа М., *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Јавно предузеће Службени гласник, Београд, 2009. стр. 604.

Савет безбедности је, као дела агресије, окарактерисао неке нападе које су извршили Јужна Африка и Израел – на пример Резолуција бр. 573 од 4. октобра 1985, о нападима Израела на циљеве ПЛО и Резолуција бр. 577 од 6. децембра 1985. о нападима Јужне Африке на Анголу.¹³

У оквиру Уједињених нација донета је читава серија аката чији је циљ кристализација и прецизирање појма агресије. Резолуција Генералне скупштине 95(I) од 11. децембра 1946. потврђује принципе међународног права признате Статутом и пресудом Трибунала. Једногласно усвојена, Резолуција представља израз правне свести (*opinio iuris*) међународне заједнице. Злочин агресије потврђен је Резолуцијом, што, другим речима, изражава поимање злочина агресије као дела позитивног међународног права. [9] Декларација принципа међународног права о пријатељским односима и сарадњи између држава, која конкретизује перемпторна начела међународног права из члана 2. Повеље Уједињених нација и, као таква, интерпретативне је природе, потврђује да је агресија злочин против мира који повлачи одговорност по међународном праву.¹⁴

Већина држава чланица УН, окупљена у оквиру групе несврстаних, латиноамеричких и социјалистичких земаља, изјашњавала се у прилог дефиниције, истичући њене моралне, политичке и правне предности. То би омогућило ефикасније вођење борбе против агресије и умањило могућност њеног појављивања. Супротно томе, противници дефиниције, међу којима су се нарочито истицале западне велике силе, тврдили су да би агресори искористили дефиницију о агресији на тај начин што би прибегли оним средствима која њома нису обухваћена. [7] Велики број држава чланица УН изјашњавало се за мешовиту дефиницију која би, поред опште формуле о агресији, обухватила и познате облике, с тим што би оставила могућност да надлежни органи УН проглашују агресијом и друге облике.¹⁵ Савет безбедности добио је веома широко овлашћење као политички орган који своје одлуке доноси на темељу гласања представника држава. Они се у томе првенствено воде интересима сопствених земаља, а тек затим интересом одржања мира. Уз то, Савет безбедности је по свом саставу и начину доношења одлука недемократски орган. У њему нису заступљене све државе чланице УН, док стални чланови имају могућност да својим негативним гласањем спрече доношење било какве одлуке, чак и када се ради о флагрантним случајевима агресије. [3] У пракси тог органа, након 1945. године, све се то показало истинитим. Велике силе су, било прегласавањем или улагањем вета, успеле готово сваки пут да парализују колективну акцију светске организације када су саме почињале агресију или су то чинили њихови савезници под њиховом заштитом. Од 1954. године оне су биле још вештије у томе да таква питања скидају с дневног реда Савета безбедности.

Тако се, на пример, сукоб у Индокини и Вијетнаму у својим различитим фазама, од краја 1946. године није никада разматрао ни пред Саветом безбедности ни пред Генералном скупштином. То је било тако све док у 1975. години америчке снаге нису биле истеране из Сајгона. Најважнији политички разлог за то био је што је све то време место Кине у Савету безбедности заузимао представник Тајвана, уместо из Пекинга.¹⁶

¹³ Касезе А., *op. cit.* стр. 128.

¹⁴ Крећа М., *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011, стр. 664.

¹⁵ Војна енциклопедија, стр. 62.

¹⁶ Degan V. Ђ., *op. cit.* 243.

Појам и квалификација агресије према резолуцији Генералне скупштине УН из 1974. године

Према дефиницији која је усвојена у Резолуцији Генералне скупштине УН 14. децембра 1974. године, агресија се дефинише као „употреба оружане силе једне државе против суверенитета, територијалне целокупности или политичке независности друге државе, односно ма на који други начин који није у сагласности са Повељом Уједињених нација, како то проистиче из ове дефиниције.” (члан 1). У интерпретативној белешци додатој овом члану прецизирано је да се под појмом „држава” подразумева свака држава без обзира на то да ли је или није чланица УН, односно да овај појам обухвата и „више држава” када је то подесно. То значи да агресију у њеном изворном значењу може да изврши и више држава истовремено, што је, на пример, био случај са агресијом земаља чланица НАТО против СРЈ. [5] Ближе објашњење која ће се употреба силе сматрати агресијом наведено је у члану 2. Резолуције која гласи: „прво отпочињање употребе оружане силе од једне државе противно Повељи представља *prima facie* доказ извршења акта агресије”. Док је у првом члану наведена општа дефиниција агресије, у члану 3. набројани су акти који, без обзира на то да ли је рат објављен или није, представљају агресију.¹⁷

Актами агресије сматрају се следећи акти:

(а) инвазија или напад оружаних снага једне државе на територију друге државе, или свака војна окупација, макар привремена, која произађе из такве инвазије или напада, или анексије територије или дела територије друге државе употребом силе;

(б) бомбардовање територије неке државе од стране оружаних снага друге државе или употреба ма ког оружја од стране једне државе против територије друге државе;

(в) блокада лука или обала једне државе од стране оружаних снага друге државе;

(г) напад оружаних снага једне државе на копнене, поморске и ваздухопловне снаге, поморску или ваздухопловну флоту друге државе;

(д) употреба оружаних снага једне државе, која се пристанком земље пријема налази на територији ове последње, противно условима предвиђеним у споразуму, односно остајање тих снага на територији земље пријема и после истека споразума;

(ђ) радња једне државе која своју територију стави на располагање другој држави да би је ова користила за извршење аката агресије против треће државе;

(е) упућивање од стране једне државе, односно у њено име, оружаних банди, група, нерегуларних војника или најамника, који против друге државе врше акте оружане силе, толико озбиљне да се изједначавају до сада набројаним актима, односно значајно учешће једне државе у томе.

Наведена дефиниција агресије, садржана у Резолуцији Генералне скупштине УН од 14. децембра 1974, без обзира на то што се често сматра валидним појмовним одређењем агресије на међународном нивоу, није постала основа за утврђивање конкретне инкриминације агресивног рата. У вези са дефиницијом садржаном у Резолуцији Генералне скупштине УН примећује се да у њој није спецификовано да ли тај појам агресије обухвата, како одговорност државе, тако и индивидуалну кривичну одго-

¹⁷ Вучинић З., *op. cit.* 2006. стр. 62.

ворност већ се само констатује да је агресија злочин против међународног права, уз додатак да се за њу сноси међународна одговорност. [10] Дилема око деликтног карактера саме агресије се не поставља, али је овде питање да ли се у наведеној дефиницији ради искључиво о деликту државе или истовремено и о кажњивој радњи појединца. Слично питање постављало се и у вези суђења у Нирнбергу за агресију, иако она претходно није била прописна као кривично дело, али је тада прихваћен концепт да је деликтни карактер агресије био неоспоран, самим тим што је државама било забрањено вођење агресивног рата. Држава никад не може да делује сама као таква, што значи да увек одређени појединци, највиши државни функционери и носиоци власти, морају предузети одређене радње у име државе.¹⁸

Правна квалификација агресије наведена је у члану 5. Резолуције. Према том члану, наводи се да је „Агресорски рат злочин против међународног мира. Агресија повлачи међународну одговорност.“ Из овог члана произилази да само агресија која представља рат јесте међународни злочин. У другим случајевима агресивне употребе оружане силе не може се, дакле, радити о злочиначком поступку. То, такође, представља велики недостатак овог документа, али он је ублажен чињеницом да агресија повлачи међународну одговорност. Може се закључити да одговорност постоји за сваки од наведених аката агресије, без обзира на то што нису оквалификовани као злочини. У прошлости, у међународном обичајном праву, агресија углавном није инкриминисана, односно није се постављало питање одговорности државе или појединца за извршавање, односно остваривање агресивних оружаных аката [11].

Ако се изузму историјски куриозитети, као што је суђење војводи Конрадину вон Хофенштафену 1268. године, због вођења агресорског рата организованог по налогу Чарлса I краља Сицилије и Напуља, гоњење и кажњавање учинилаца овог међународног злочина има релативно кратку историју. Међународна правила која су постојала у 19. и 20. веку уређивала су само постојање метода ратовања, али не и самог права на вођење рата. Ни I ни II Хашка мировна конференција нису се завршиле јасном забраном вођења агресорског рата, али су се државе учеснице ипак обавезале да међусобне спорове решавају мирним путем. Иако је Пакт Друштва народа после Првог светског рата затражио од држава да не прибегавају рату, ни овај међународни инструмент није укључивао недвосмислену и безусловну забрану вођења агресивног рата. Као што је већ наведено, Повеља УН забрањује претњу силом или употребу силе против територијалног интегритета или политичке независности сваке државе. Такође, Савет безбедности овлашћен је да утврди да ли постоји претња миру, повреда мира или агресија, као и да предузме мере у складу са Главом VII Повеље како би се успоставили међународни мир и безбедност.¹⁹

Имајући у виду околности да се путем набрајања у Резолуцији не могу обухватити сви видови агресије, да развој ратне технике и вештине отвара увек нове могућности за агресора, члан 4. констатује да побројаним актима питање није исцрпљено, те да Савет безбедности може, на основу одредаба Повеље, утврдити да и други акти представљају акте агресије. Будући да агресивни рат представља злочин против ми-

¹⁸ Шкулић М., *Међународни кривични суд*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2005, стр. 290.

¹⁹ Degan V. Đ. Pavišić, B. Beširević V., *Međunarodno i transnacionalno krivično pravo*, Pravni fakultet Univerziteta Union, Službeni glasnik. Beograd, 2011, стр. 197. и 198.

ра, који повлачи међународну одговорност, логично је да се сва територијална заузимања или користи и преимућства која одатле произилазе не могу сматрати законитим.[8] С обзиром на чињеницу да још увек постоје народи под колонијалним и расистичким режимима, дефиниција потврђује право на самоопредељење, независност народа насилно лишених оних права и законитост њихове борбе у складу са Повељом Уједињених нација. Другим речима, ослободилачка борба не може се подвести под појам агресије. Наведена дефиниција усвојена је у форми резолуције Генералне скупштине, што другим речима значи да не садржи строго правну обавезу. Али, и поред њеног декларативног значења у УН, преовладало је уверење да ће овај акт својим јасним формулацијама деловати превентивно на потенцијалне агресоре.²⁰

Дефинисање агресије у уговорима о војним савезима

Уговори о војним савезима склапани су како би државе заједничким снагама оствариле одређени војни циљ, било да се ради о њиховој заједничкој одбрани, било да је у питању њихова заједничка војна акција против заједничког непријатеља. Дакле, предмет свих тих уговора биле су одређене радње које су државе чланице биле дужне да предузму у случају наступања предвиђеног догађаја тј. рата. Предузимање утврђених обавеза значило је ступање конкретного уговора у дејство. Одређени догађај који узрокује извршење обавезе из уговора о војном савезу, односно чијим наступањем настаје обавеза пружања уговорене помоћи, назива се *casus foederis*. Такав догађај којим наступа *casus foederis* је у свим случајевима имао обележја *агресије*. [1] Највећи број билатералних уговора о војним савезима је, по питању *casus foederis*, био неодређен, јер је ступање у дејство уговора по правилу било везано за „напад” или „непровоцирани напад”, при чему државе уговорнице нису прибегавале прецизирању шта се под тим подразумева, односно нису утврђивале случајеве за које сматрају да представљају напад. Међутим, било је и неких билатералних уговора о војним савезима у којима је прецизирано шта се треба сматрати агресијом, а шта не. Такав је Уговор о братству и савезу између Ирака и Трансјорданије од 14. априла 1947.²¹

Дефинисање агресије више је практиковано код вишестраних савезничких уговора. Тако су чланице Мале Антанте, почетком јула 1933. године, донеле Конвенцију о дефиницији нападача, која је у члану 2 . предвидела случајеве када ће се нека држава моћи сматрати агресором, тј. нападачем у неком међународном сукобу [12]. Ти случајеви су: 1. објава рата некој другој држави; 2. упад сопственим оружаним снагама, чак и без објаве рата, на територију неке друге државе; 3. напад сопственим сувоземним, поморским или ваздухопловним снагама, чак и без објаве рата, на територију, бродове или ваздухоплове неке друге државе; 4. поморско блокирање обала или лука неке друге државе; 5. потпора пружена наоружаним бандама које би биле образоване на њеној територији, упале на територију неке друге државе, или ускраћивање, упркос захтеву нападнуте државе, да предузму на сопственој територији све

²⁰ Аврамов С., Крећа М. *op. cit.* стр. 606.

²¹ Вучинић З. *op. cit.* 1996. стр. 42.

мере којима располажу ради лишавања поменутих банди сваке помоћи или заштите.²² Међуамерички уговор о узајамној помоћи од 2. септембра 1947. године у члану 9. предвиђао је да ће се, осим акта које Консултативни орган буде тако оквалификовао, агресијом сматрати и неизазвани оружани напад једне државе на територију, становништво или сувоземне, поморске и ваздухопловне снаге друге државе; инвазију територије америчке државе оружаним снагама неке државе, прелажењем граница повучених у сагласности с неким уговором, судском пресудом или арбитражном одлуком. Уколико нема тако повучених граница, агресијом се сматра инвазија области над којима друга држава врши стварну власт.²³

Према видовима агресије, уговори се могу поделити у две групе: у прву групу улазе они који се односе само на оружану агресију (нпр. Бриселски уговор од 17. марта 1948. године, НАТО, АНЗУС пакт, Уговор о савезу, политичкој сарадњи и узајамној помоћи између Грчке, Турске и Југославије од 9. августа 1954. године), а у другу они који, осим оружане, регулишу и питање одбране од других облика агресије (РИО, СЕАТО пакт). У члану 6. РИО уговора говори се о „агресији која није оружани напад”, па се под њом подразумева и наношење штете територијалном интегритету, односно политичкој независности сваке америчке државе неким видом силе која не представља оружани напад, нпр. субверзија. [4]

Што се тиче критеријума агресије, овакви уговори деле се према томе да ли су у њима предвиђене одредбе о агресији које се ослањају на чист територијални критеријум или, пак, одступају од њега. На чист територијални критеријум ослањају се одредбе о агресији у Бриселском уговору из 1948. године, Балканском пакту из 1954. године, Варшавском пакту из 1955. године и др., што значи да агресија представља само оружани напад на територију једне од уговорница. Одступање од чистог територијалног критеријума своди се на хипертрофирање нападних објеката, односно на употребу других, нетериторијалних критеријума. У уговоре ове врсте сврстава се Северноатлантски пакт (НАТО), АНЗУС пакт и СЕАТО пакт. На пример, према одредбама НАТО-а, уговорнице се међусобно заштићују не само за случај напада на њихове територије већ и ван њих, али у оквиру одређене зоне. У члану 6. наведени су оружани напади на следеће објекте: територију било које уговорнице у Европи или Северној Америци, алжирске департмане Француске, окупационе снаге било које уговорнице стациониране у Европи, острва под влашћу било које уговорнице у северноатлантској области северно од Ракове обратнице, бродове и ваздухоплове сваке уговорнице који се нађу у овој области.

У члану 4 АНЗУС пакта предвиђено је да *casus foederis* наступа у случају оружаног напада на одређене објекте који се налазе, односно затекну на Пацифику, а према одредбама РИО пакта одређени објекти су заштићени ако се нађу у зони америчке безбедности, односно простору који обухвата обе Америке, од једног до другог пола, и прибрежна им мора у ширини од 100 до 300 миља. Та зона обухвата територије држава које нису биле чланице овог уговора. По СЕАТО пакту, уговорни простор, поред територија држава уговорница, обухватао је и све државе и територије које уговорнице одреде, без обзира на то да ли ће односна влада накнадно приступити уговору. У правном погледу,

²² Међународни уговори Краљевине Југославије, св. 6. Београд, 1934. стр. 63-65.

²³ Сукијасовић М. оп. cit. стр. 141.

овде се ради о стипулацији у корист трећег. Наступање *casus foederis* код ових уговора био је везан и за акте посредне економске, идеолошке и друге агресије, који су управљени против суверенитета или политичке независности држава чланица.²⁴

Агресија и Међународни кривични суд

Подстакнута тежином ситуације у југословенској кризи 90-их година, Комисија за међународно право усвојила је нацрт Статута за Међународни кривични суд 1994. године. Овим нацртом предложено је да се успостави Међународни кривични суд који би био надлежан не само за геноцид, ратне злочине, злочине против човечности и агресију, већ и одређене „уговорне злочине” као што је нпр. тероризам. Припремни комитет сазван је у децембру 1995. године. Рад овог комитета довео је до Римске конференције 1998, на којој је усвојен статут Међународног кривичног суда, 17. јула 1998. [13] Било је неопходно да 60 држава ратификује Римски статут, како би ступио на снагу, што се и десило 1. јула 2002. године. За разлику од два међународна кривична трибунала (за бившу Југославију и за Руанду) Међународни кривични суд није производ обавезујуће Резолуције Савета безбедности, већ међународног споразума. Статут предвиђа да је надлежност Међународног кривичног суда ограничена на „најтеже злочине од интереса за међународну заједницу у целини”, као што су геноцид, злочини против човечности, ратни злочини и агресија. Суд има надлежност само у односу на злочине почињене после ступања Статута на снагу, и само у односу на државе које су постале странке Статута.²⁵

Тиме је остварена скоро један век стара идеја о потреби за институцијом надлежном за санкционисање најтежих међународних злочина чије последице превазилазе националне оквире. У њеној основи било је уверење да су они против виталних интереса међународне заједнице и да се правда не може задовољити искључивим ослонцем на унутрашњу кривичну јурисдикцију. Ако изузмемо случајеве *ad hoc* кривичних судова и њихову праксу, међународноправни поредак све до појаве овог суда није био у стању да се успешно супротстави оваквим злочинима, осим да их пропише, а њихово кажњавање препусти државама. [5] Међутим, иако је основан под покровитељством УН, Суд није њихов орган, већ независна организација чији се однос са Уједињеним нацијама заснива на билатералном уговору. На тај начин ова светска организација постала је важан партнер Суду у остваривању његове надлежности. Седиште Суда је у Хагу, али Статут предвиђа да седиште може да буде и у неком другом месту ако се то покаже неопходним. Статутом је предвиђено да суд неће замењивати националне судове, већ ће бити комплементаран националном кривичном правосуђу. То значи да ће вршити истрагу и водити кривични поступак само ако држава чланица није вољна или није у могућности да то чини. У истрагама и кривичном гоњењу државе чланице су обавезне да у потпуности сарађују са Судом, што подразумева и њихову обавезу да у унутрашњем законодавству установе процедуру такве сарадње.²⁶

²⁴ Ibid, стр. 145.

²⁵ Shaw M. N. *International law*, 6th edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, стр. 410. и 411.

²⁶ Вучинић З. *op. cit.* 2006. стр. 456-458.

Вршење јурисдикције Суда у односу на злочин агресије, међутим, суспендовано је до усвајања одредбе Статута која би дефинисала злочин агресије и одредила услове под којима би Суд вршио јурисдикцију.²⁷ Овакво решење је политичко а не правно, и изражава намеру држава са великим капацитетом војне моћи да задрже слободу деловања у односу на темељну норму позитивног међународног права – норму о заштити употребе силе против политичке независности и територијалног интегритета држава. Члан 5(2) Статута наводи два разлога у прилогу усвојеног решења: а) да злочин агресије није дефинисан и, б) да нису одређени услови у складу са Повељом УН под којима би Суд вршио јурисдикцију у односу на злочин агресије.

Што се тиче појма агресије, неоспорно је да је агресија дефинисана како у оквиру општег међународног права, тако и у међународном кривичном праву. Да је дефиниција агресије утемељена у општем међународном праву потврђује и пресуда Међународног суда правде у случају Никарагва у којој је Суд *inter alia* истакао да дефиниција агресије, наведена у Резолуцији 3314 из 1974. године „одражава међународно обичајно право”.²⁸ Питање услова под којим би Суд вршио јурисдикцију у односу на злочин агресије тиче се односа између Суда и Савета безбедности који је, према Повељи, надлежан да утврди постојање агресије у конкретним случајевима. У Припремном комитету Римске конференције истакнуто је да Савет безбедности има, према Повељи, искључиво право да утврди да ли један акт представља агресију, што би имало за последицу условљавање надлежности Суда претходном квалификацијом извесног акта као агресије од стране Савета безбедности. [9] Успостављање овакве везе између Суда и Савета безбедности лишено је правне логике. Надлежност Савета безбедности да утврди агресију је једна ствар, а надлежност Суда за утврђивање индивидуалне кривичне одговорности за агресију је друга ствар. Овлашћења једног политичког органа да у материји кривичне одговорности даје претходну и примарну квалификацију акта представља ограничење функције Суда и повреда принципа *nullum crimen sine lege*.²⁹

Агресија се разликује од других злочина као што је нпр. геноцид, злочин против човечности и ратни злочин, првенствено због тога што се њено постојање везује за одговорност државе због кршења забране аката агресије. Злочин агресије могуће је извршити само у име државе и само као део државне политике. Његов учинилац може бити само лице које у држави доноси одлуке на највишем политичком и војном нивоу. Због тога се често у литератури овај злочин назива „злочином лидера” (*leadership crime*).

Упркос евидентном напретку у инкриминацији злочина агресије на међународном нивоу, све до недавне прве ревизионе конференције Римског статута, дефиниција злочина агресије није постојала. На доктринарном нивоу, мишљења о томе да ли агресија представља злочин по међународном праву, који повлачи индивидуалну кривичну одговорност, била су веома подељена. Тако су, на пример, Басјуни и Ференц сматрали да се тешко може тврдити да је агресија представљала злочин било по међународном обичајном, било по међународном уговорном праву. Ослањајући се на статуте нирнбершког и токијског војног трибунала, већина аутора сма-

²⁷ Члан 5(2) Статута Међународног кривичног суда.

²⁸ ICJ Reports 1986, par. 195.

²⁹ Крећа М. *op. cit.* стр. 666.

трала је да је агресорски рат злочин инкриминисан међународним обичајним правом, док је мањи број сматрао да су и нижи акти агресије имали такав статус. [11]

Приликом усвајања Римског статута, компромис о дефиницији злочина агресије није постигнут. Историјски преокрет постигнут је на првој Ревизионој конференцији Римског статута у Кампали, на којој је консензусом свих држава чланица усвојена резолуција којом се Римски статут у форми амандмана допуњује дефиницијом злочина агресије и пратећим институтима. Међутим, успостављање надлежности Међународног кривичног суда у односу на овај злочин одгођено је за 2017. годину. У сваком случају, треба нагласити да Међународни кривични суд неће бити надлежан да води поступке против држава које нису странке Римског статута, као што су нпр. САД, Русија и Кина. Овај суд моћи ће да води само поступке за злочине агресије који су извршени годину дана после ратификације амандмана о агресији, што значи да неће имати надлежност над свим старим случајевима, укључујући и НАТО бомбардовање територије СР Југославије.³⁰

Агресија земаља НАТО-а на СР Југославију отпочела је 24. марта 1999. године, беспштедним бомбардовањем и трајала је пуних 78 дана са катастрофалним последицама. Ваздушни рат против Југославије представља школски пример агресије. У својој бити у питању је само једна епизода америчке експанзије према Истоку и обезбеђењу њене доминантне геостратешке позиције на путу према изворима нафте у кавкаском региону. Рат је имао и једну додатну функцију – да пред светом манифестује моћ САД и потврди њену лидерску улогу. Према налазима америчких аналитичара рат је био контрапродуктиван са становишта дугорочне политике САД; изазвао је хуманитарну катастрофу, дестабилизовао цео регион Балкана и дефинитивно поткопао темеље и ауторитет Уједињених нација.³¹

Треба напоменути да нити Међународни трибунал за бившу Југославију, нити Међународни кривични суд за Руанду или Специјални суд за Сијера Леоне нема јурисдикцију над агресијом. За агресију се каже да је у надлежности суда према члану 5 (1). Међутим, оно што члан 5 (1) пружа, други члан 5(2) у суштини негира, изјављујући да Међународни кривични суд не може вршити своју надлежност над агресијом све док се дефиниција не укључи у Статут компликованим поступком амандмана. Као што је речено, ревизиона конференција у Кампали (Уганда) размотрила је ово питање 2010. године. [14]

Предлози за елементе овог злочина су следећи:

- 1) планирање, припремање, подстрекавање или извршење акта агресије;
- 2) починилац је особа која је у позицији да врши контролу или усмерава политичку или војну акцију државе која је починила акт агресије;
- 3) акт агресије представља употребу оружане силе од стране једне државе против суверенитета, територијалног интегритета или политичке независности друге државе или на било који други начин који није у складу са Повељом УН.;
- 4) починилац је био свестан чињеничних околности успостављања недозвољености употребе оружане силе од стране државе противно Повељи УН;
- 5) акт агресије по свом карактеру, озбиљности и обиму представља озбиљно кршење Повеље УН;

³⁰ Деган В.Ђ., Павишић Б., Беширевић В, *op. cit.* стр. 194-196.

³¹ Аврамов С., Крећа М. *op. cit.* стр. 606.

б) починилац је био свестан чињеничних околности које су довеле то таквог озбиљног кршења Повеље УН.

Неки аспекти ове дефиниције, нпр. да починилац мора бити у високом положају лидерства, релативно су неспорни. Међутим, други, попут питања који обим представља очигледно кршење Повеље УН, предмет су дубоких подела. Осим тога, предуслови за успостављање надлежности остају веома спорни, а мало је вероватно да ће лако доћи до договора.³²

Сагласно ставу 1. члана 8 Статута, злочин агресије може да почини лице које је у положају да ефективно врши контролу или да управља политичком или војном акцијом државе, која по својој природи, тежини и обиму чини очигледно кршење Повеље УН. Иако се кривичноправна дефиниција агресије ослања на међународноправну из 1974. године, у погледу дефинисања конкретних облика агресије постоји разлика.

Резолуција Генералне скупштине 3314 наводи поједине облике агресије примерично и оставља могућност да се и други акти квалификују као агресија. То није случај са кривичноправном дефиницијом агресије. Ипак, Међународни кривични суд ће одредити да ли је набрајање конкретних видова агресије у кривичноправној дефиницији учињено таксативно или примерично. [15]

Дефиниција је критикована зато што за агресију чини одговорним само оне на водећим положајима, а не и обичне војнике, као и због коришћења нејасних квалификатива као што су „природа, тежина и обим” акта, као и „очигледност” кршења Повеље УН. Одредницама „природа, тежина и обим” намеравало се да се из дефиниције злочина агресије искључе гранични оружани инциденти. Термин „очигледно кршење” је изабран пошто су одбачени термини као што су нпр. „флагрантно кршење”. Одговорна су лица која су била у положају да ефективно врше контролу над или да управљају политичким и војним активностима државе. Више лица могу, дакле, да буду одговорна. Одредба је тако формулисана да повлачи одговорност не само оних лица у политичким и војним органима државе која су донели такву одлуку, већ и одговорност лица у тим органима која су могла, на основу својих службених овлашћења, да спрече доношење такве одлуке, а то нису учинили.³³

Закључак

Може се закључити да је агресија међународно кривично дело, злочин против мира који повлачи међународну одговорност. Треба напоменути да је класично међународно право сматрало агресију, тј. агресивни рат, легитимним актом. Правила ратовања у време Хашких конвенција дефинисана су на утилитаристичкој и, у одређеној мери, на хуманистичкој основи. Политичке околности биле су у то време такве да је агресивни рат сматран елементом суверености државе. Модерно међународно право агресију сматра недозвољеним актом. Резолуцијом Генералне скуп-

³² Evans M. *International Law*, 3rd edition, Oxford University Press, New York, 2010, стр. 764. и 765.

³³ Етински Р. *Међународно јавно право*, Јавно предузеће Службени гласник, Правни факултет Универзитета у Новом Сад, Нови Сад, 2010. стр. 359. и 360.

штине из 1974. године дефинисана је агресија, а агресорски рат проглашен је међународним злочином. Агресијом се сматра и свака војна окупација, макар привремена, која проистекне из инвазије или напада оружаних снага једне државе на територију друге државе. Акт агресије повлачи међународну одговорност државе агресора. Та држава биће одговорна за агресију у њеном основном виду (инвазија или напад), а такође и за успостављање војне окупације на заузетој територији. То представља важну новину у односу на класично међународно право које је нападачки рат сматрао дозвољеним актом.

У систему УН, који је конституисан после Другог светског рата, нарочито према Повељи УН агресивни рат практично је стављен ван закона. Он је проглашен злочином против мира. Не постоји никакво оправдање за акте оружане агресије, без обзира на политичке, економске, војне или друге разлоге. Употреба силе супротно Повељи УН од стране државе која прва прибегне оружаном сили сматра се довољним доказом о постојању акта агресије. Савет безбедности има дискреционо право да, сходно Повељи, процени да ли се у конкретном случају један оружани акт може прогласити агресијом. Савет безбедности је овлашћен да неки оружани акт не прогласи агресорским ако процени да у њему недостaje субјективни елемент, тј. ако процени да није довољно опасан за међународни мир и безбедност. У сваком случају, он утврђује да ли постоји угрожавање мира или акт агресије. Сходно томе, може одлучити какве ће мере предузети. Очигледно је да модерно међународно право третира агресију, као и инвазију и окупацију забрањеним актима који су супротни, пре свега, Повељи УН и систему колективне безбедности који је на основу ње успостављен после Другог светског рата. Сам чин агресије проглашен је међународним злочином који повлачи одговорност државе, тј. њених највиших државних функционера. Таква држава је одговорна за сам акт агресије који се врши путем оружаног напада или инвазије. Међутим, без обзира на то што је агресија проглашена међународним злочином, то не значи да је ишчезла из данашње праксе држава. Увек постоји реална могућност да нека држава предузме акт агресије, односно оружани напад на другу државу. Држава нападач биће првенствено одговорна за напад или инвазију на другу државу. Постојање агресије првенствено се везује за одговорност државе због кршења забране аката агресије. Дакле, агресију је могуће извести само у име државе као саставни део политике државе. Извршилац агресије може бити само особа на највишој хијерархијској лествици, која стварно доноси одлуке од највећег политичког и економског значаја. Коначно, дефиниција агресије ушла је у Римски статут Међународног кривичног суда. Према дотичном Статуту, агресију може извршити лице које је у позицији да ефективно врши контролу или да управља војним или политичком акцијом државе која представља очигледно кршење Повеље УН. Акт агресије дефинисан је као коришћење војне силе од стране државе против суверенитета, територијалног интегритета или политичке независности друге државе, или на било који други начин који није у складу са Повељом УН. За разлику од кривичноправне дефиниције агресије, међународноправна дефиниција из 1974. године наводи поједине облике агресије и оставља могућност да се и други акти квалификују као агресија, што у крајњој линији процењује Савет безбедности УН.

Литература

- [1] Вучинић З.: *Војни савези од Свете Алијансе до НАТО*, Новинско-издавачка установа „Војска”, Београд, 1996.
- [2] Neff S.: *War and the law of nations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- [3] Degan V. Ђ.: “Odgovornost za zločin agresije u svim njezinim vidovima”, *Rad Hrvat. Akad. Znan. Umjet. Razred društ.v.znan.* 48=510, Zagreb, 2011. стр.233-289.
- [4] Сукијасовић М.: *Појам агресије у међународном праву*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1967.
- [5] Вучинић З.: *Међународно ратно и хуманитарно право*, Јавно предузеће “Службени гласник”, Београд, 2006.
- [6] Касезе А.: *Међународно кривично право*, Dosije, Beograd, 2005.
- [7] *Војна енциклопедија*, Том I, Војноиздавачки завод, Београд, 1970.
- [8] Аврамов С. Крећа М.: *Међународно јавно право*, Правни факултет у Београду, Јавно предузеће “Службени гласник”, Београд, 2009.
- [9] Крећа М.: *Међународно јавно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011.
- [10] Шкулић М.: *Међународни кривични суд*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2005.
- [11] Degan V. Ђ. Pavišić B. Beširević V.: *Међународно транснционално и кривично право*, Правни факултет Универзитета Union, Službeni glasnik, Beograd, 2011.
- [12] *Међународни уговори Краљевине Југославије*, свезак 6, Београд, 1934.
- [13] Shaw M.N.: *International law*, 6th edition, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- [14] Evans M.: *International law*, 3th edition, Oxford University Press, New York, 2010.
- [15] Етински Р.: *Међународно јавно право*, Јавно предузеће “Службени гласник”, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2010.

ОДНОС СТРАТЕГИЈЕ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И СТРАТЕГИЈЕ УСПОСТАВЉАЊА НАЦИОНАЛНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ ГЕОПРОСТОРНИХ ПОДАТАКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Дејан Р. Ђорђевић и Славиша Ж. Татомировић
Војска Србије, Војногеографски институт
Зоран М. Мачак
Министарство одбране Републике Србије,
Управа за стратегијско планирање

Однос и међузависност две или више стратегија у некој држави мора се посматрати у оквиру полистратегијског система државе. Све донете стратегије у оквиру одређене државе могу се посматрати кроз њихов однос према „општој”, „генералној”, „националној” стратегији или „стратегији државе”. Свака од државних стратегија има своје место, улогу, основна опредељења, начела, принципе и прокламоване циљеве значајне за дугорочно управљање државом ради развоја и заштите националних и државних интереса и вредности. У раду се разматра однос „Стратегије Националне безбедности Републике Србије” и „Стратегије успостављања Националне инфраструктуре геопросторних података у Републици Србији”. Тај однос се разматра, како са аспекта њиховог међусобног односа, тако и са аспекта њиховог односа према националним стратешким опредељењима уграђеним у стратешка документа или, у крајњем, према „националној” стратегији Републике Србије.

Кључне речи: *стратегија, национална безбедност, национална инфраструктура геопросторних података*

Увод

Стратегија националне безбедности, чији се однос према Стратегији успостављања националне инфраструктуре геопросторних података у Републици Србији анализира у овом раду, донета је на основу члана 99, став 1, тачка 7. Устава Републике Србије и члана 9, став 2, тачка 2) Закона о одбрани („Службени гласник РС”, број 116/07). Усвојена је у Народној скупштини Р. Србије на седници одржаној 26. октобра 2009. године. Међутим, у Уставу РС, као највишем правном акту, помиње се само једна стратегија која се доноси на највишем нивоу, а то је Страте-

гија одбране и то у делу у којем су дефинисане надлежности Народне скупштине Р. Србије, тако да се међу 12 таксативно наведених надлежности, у члану 99, став 1, тачка 9, прописује „Народна скупштина усваја: 9) Стратегију одбране”. На основу тога, с обзиром на то да се друге стратегије не помињу у Уставу РС, може се закључити да је Стратегија одбране на самом врху хијерархијског устројства поли-стратегијског система, али није тако. Доношењем Закона о одбрани у децембру 2007. године, а касније и доношењем стратегијско-доктринарних докумената који су произишли из овог, а и других закона у значајној мери одређено је место и улога Стратегије националне безбедности, која је у сваком случају, у односу на Стратегију одбране, на непосредно вишем хијерархијском рангу. С тим у вези, Законом о одбрани („Службени гласник РС”, број 116/07, 88/2009, 104/2009) дефинисано је да је „Стратегија националне безбедности Републике Србије највиши стратешки документ чијом реализацијом се штите национални интереси Републике Србије од изазова, ризика и претњи безбедности у различитим областима друштвеног живота”.

Остваривање циљева националне безбедности и заштита националних интереса Републике Србије од изазова, ризика и безбедносних претњи у различитим областима друштвеног живота незамисливи су без детаљног познавања и поседовања ажурних података о појавама и процесима у националном геопростору. Европско искуство јесте да се ажурни подаци о појавама и процесима у геопростору интегришу у европску и националне инфраструктуре геопросторних података, које по својој природи представљају инфраструктуре дигиталних геопросторних података.

Стратешко опредељење Републике Србије је улазак у Европску унију, а њене институције донеле су низ одлука, резолуција и директива које чланице треба да испуне у формирању инфраструктуре геопросторних података. Најважнија је INSPIRE¹ директива Европског парламента из 2007. године. У Републици Србији је већ 2008. године препознат значај те директиве и, с обзиром на стратешко опредељење државе за пуноправно чланство у ЕУ, почело се са њеном транспозицијом. Законом о државном премеру и катастроу („Службени гласник РС” бр. 72/2009) ова директива је транспонована у наше законодавство и створене су законске основе за изградњу Националне инфраструктуре геопросторних података (НИГП). Након тога, током 2010. године, формиран је Савет НИГП, те припремљена и усвојена Стратегија за успостављање Националне инфраструктуре просторних података у Републици Србији за период од 2010. до 2012. године. Без обзира на временско ограничење, ова стратегија се још увек спроводи. Поред законског оквира, у Закону о државном премеру и катастроу ова стратегија представља водилу на успостављању НИГП. У изради је и нацрт нове Стратегије за успостављање НИГП у Републици Србији за наредни период.

Стратегија државе Републике Србије

У *Организационо-пословном лексикону* (С. Куклоча, 1986), наведена су три значења термина „стратегија”: „1) скуп поступака за војне покрете великих ратних јединица од којих зависи успех у војном походу, и ратних метода чији је циљ добијање рата;

¹ INSPIRE – Infrastructure for Spatial Information in Europe (Инфраструктура за просторне информације у Европи).

2) методика (у ширем плану) активности појединаца или групе која треба да обезбеди што рационалније остваривање постављених циљева; 3) скуп правила, принципа и закона, који се користе у доношењу дугорочних управљачких акција у функцији система на који се односи”.² Може се рећи да државне стратегије које су донете у Р. Србији терминолошки имају значење термина 2) или 3), без јасног разграничења између њих.

На званичном сајту Владе Републике Србије може се пронаћи преко 100 државних стратегија које, наравно, нису истог нивоа или ранга. Поређане су тако да се не може утврдити никакав однос између њих. Нису груписане по било којем критеријуму, не постоји никакав ранг по важности или хијерархији, па чак ни по томе да ли је стратегија усвојена у Скупштини или их је донела Влада. Међутим, на сајту Генералног секретаријата Владе Републике Србије стратешки документи Републике Србије који су усвојени у периоду од 2001. до 2012. године груписани су по следећим областима:

1. Привреда и финансије;
2. Инфраструктура (информационе и комуникационе технологије, енергетика, саобраћај);
3. Пољопривреда, шумарство, животна средина;
4. Запошљавање, социјална питања и здравље;
5. Просвета и наука, омладина и спорт;
6. Јавна управа, судство, људска права;
7. Одбрана и спољна политика.

Поред тога што су груписане по наведеним областима није дефинисан међусобан однос тих стратегија, тако да је у области одбрана и спољна политика Национална стратегија заштите и спасавања у ванредним ситуацијама наведена на првом месту, а Стратегија одбране на претпоследњем месту, док је Стратегија националне безбедности на последњем месту од 15 (петнаест) стратешких докумената.

Први, вероватно и најтежи проблем стратегије државе јесте одређење полистратегијског система и места посебних стратегија у одређивању највишег добра нације. Тај проблем је и теоријски и практични, *par excellence* (у правом смислу).³ Суштина полистратегијског система садржана је у ставу по којем „једна стратегија била би општа или стратегија државе, а ‘специјализоване’ стратегије биле би посебне и појединачне државне стратегије”.⁴ У Србији не постоји једна општа стратегија државе, која се налази на хијерархијском врху полистратегијског система, која би била, у исто време, нека полазна основа за израду осталих државних стратегија. Без обзира на то, „стратегија државе не мора бити експлицитно исказана у форми одговарајућег званичног документа, али она треба да буде препознатљива, да постоји у духу народа, посебно у кључним историјским моментима, када се народ и држава налазе пред судбинским изазовима опстанка и развоја”,⁵ али исто тако она треба да обезбеди да се кључни проблеми опстанка и развоја не решавају када они настану.

² Ковач М.: *Теоријски и методолошки аспекти израде и примене стратегије националне безбедности*, Војно дело, Београд, 2007, стр. 32.

³ Вишњић Д.: *Стратегија државе као судбина нације*, Институт ратне вештине, Београд, 2005, стр. 342.

⁴ Ковач М., Стојковић Д.: *Стратегијско планирање одбране*, ВИЗ, Београд, 2009, стр. 187.

⁵ Исто, стр. 202.

Стратегија државе се операционализује и формулише кроз:

- националне (државне) интересе;
- националне (државне) циљеве и
- посебне и појединачне стратегије државе.

На тој програмској основи, преко политика државе дефинишу се обавезе државних органа, институција и система кроз државне доктрине и нормативно-правну регулативу.⁶

С обзиром на то да Република Србија нема стратегију државе важно је да се на националном нивоу препознају витални национални интереси и вредности и да се на основу њих дефинишу национални циљеве и политике за реализацију посебних и појединачних државних стратегија. Председник Републике, Народна скупштина и Влада Републике Србије су органи и највише државне институције који дефинишу националне интересе, политике и програмска опредељења. С обзиром на то да Србија нема усвојену стратегију државе у форми званичног документа, кроз програмска опредељења Владе Србије, као највишем извршном органу власти, може се видети да ли држава има препознатљиву државну стратегију. Анализирајући експозе председника Влада Србије од 2001. године до данас могу се уочити основна опредељења и политике које се спроводе у смислу достизања основних националних циљева. У експозеима су представљени програм и приоритети Владе. У појединим експозеима тадашњих мандатара анализирана су постојећа стања са изазовима, ризицима и претњама који стоје пред државом. На основу анализе свих експозеа председника Влада Србије у том периоду могу се извести заједничка стратешка опредељења ових влада, бар на почетку њихових мандата, и то:

- процес прикључења Србије Европској унији;
- борба против корупције и организованог криминала;
- нема решавања питања статуса Косова и Метохије без Србије;
- запошљавање и социјална политика;
- подизање енергетске безбедности Србије;
- модернизација и реформе привреде, образовања, државне управе и локалне самоуправе, судства, здравства и др.;
- подизање стандарда грађана;
- развој саобраћајне инфраструктуре итд.

И поред уочавања континуитета политике, из ових разматрања уочава се да Републици Србији ипак недостаје једна општа стратегија или стратегија државе, која не би зависила од дневне политике. То је посебно важно с обзиром на искуства која су Србија и српски народ у целини доживели крајем прошлог миленијума. Од чињенице да ли постоји једна општа (државна) стратегија можда је и важније питање осмишљености полистратегијског система, са јасним и препознатљивим односом између целина.

Уређење полистратегијског система у једној држави мора почети од устава, као највишег правног акта једне земље, који дефинише основна питања државног и друштвеног уређења, организацију државе, основна права и слободе грађана и слично. Поред тога, устав није само правни акт једне државе, већ представља и

⁶ Исто, стр. 190.

документ који уважава реалне односе и околности у земљи и окружењу. То значи да на коначан текст устава утичу друштвени и економски односи, разне политичке околности, као и међународни односи, географски положај и друго. Према томе, устав „...поред чисто правних, садржи и правила политичког и програмског карактера. Политичка правила изражавају реалне односе у друштву, док програмска правила изражавају потребе и хтења грађана и пројектују будућност земље”.⁷ Може се рећи да то важи и за Устав Републике Србије. У њему су јасно дефинисани неки од најважнијих националних интереса и циљева. Уставотворци, свесни чињенице да се све одредбе Устава, у моменту доношења (а ни сада), не могу примењивати на Косову и Метохији, као и свесни чињенице да ће доћи до притисака и супротстављања светских моћника интересима Србије по питању суверенитета над Покрајинском Косово и Метохија, навели су у преамбули Устава Републике Србије својеврсни највиши национални интерес и циљ, и то „...да је Покрајина Косово и Метохија саставни део територије Србије, да има положај суштинске аутономије у оквиру суверене државе Србије и да из таквог положаја Покрајине Косово и Метохија следе уставне обавезе свих државних органа да заступају и штите државне интересе Србије на Косову и Метохији у свим унутрашњим и спољним политичким односима”.⁸ У хијерархији правних аката Устав јесте највиши општи правни акт земље, али је и полазна основа за успостављање других подсистема ради заштите националних интереса, вредности и циљева. У највишем рангу тих подсистема је (поли)стратегијски систем.

Сви друштвени системи, а нарочито стратегијски системи, имају или треба да имају хијерархијско устројство. Према Стишовићу, то су системи са више нивоа и са више циљева.⁹ То значи да полистратегијски систем не треба да има „...само два, или три нивоа, већ треба да је реч о низу нивоа, односно о систему нивоа, који имају различит ранг, значај и приоритет”.¹⁰ Најприхватљивији критеријум класификације државних стратегија је онај који се односи на основна подручја државне делатности, односно основне функције државе. Према том критеријуму, појам стратегија државе, као појам рода, може се класификовати на следеће појмове класе или врсте:

- политичку стратегију,
- економску стратегију и
- војну стратегију.¹¹

С тим у вези, Форца наводи: „Начела опште или стратегије националне безбедности, као и начела војне стратегије, општи су постулати којима се пројектује функционисање система на који се односи, са једне стране, и снаге које треба да их реализују, са друге стране”.¹²

⁷ Лилић С., Булајић С.: *Устав и права грађана*, Завод за уџбенике, Београд, 2010, стр. 16.

⁸ *Устав Републике Србије*, Службени гласник РС бр. 98, Београд, 2006.

⁹ Стишовић М.: *Савремени стратегијски системи и проблеми одбране малих земаља*, ЦВШ ВЈ, Београд, 1996, стр. 19.

¹⁰ Исто, стр. 19.

¹¹ Ковач М., Стојковић Д.: *Стратегијско планирање одбране*, ВИЗ, Београд, 2009, стр. 188.

¹² Форца Б.: *Стратегија заокрета*, Војно дело бр.6, Београд, 2002, стр. 163.

Место Стратегије националне безбедности у полистратегичком систему Републике Србије

Већ је наведено да је Закон о одбрани („Службени гласник РС”, број 116/07, 88/2009, 104/2009) дефинисао да је „Стратегија националне безбедности Републике Србије највиши стратешки документ чијом реализацијом се штите национални интереси Републике Србије од изазова, ризика и претњи безбедности у различитим областима друштвеног живота”. Постоји доста раширено мишљење да се „све државне стратегије са различитим садржајем, обимом и значајношћу утицаја рефлектују на безбедност народа и државе. Приступ који базира на становишту да су све стратегије од интереса за националну безбедност, резултира поистовећивањем стратегије државе и стратегије националне безбедности”.¹³ У Србији не постоји стратегија државе, али то не значи да су поистовећена та два појма. Овде је реч, пре свега, о томе што на државном нивоу не постоји свест, а самим тим ни политика којом би се успоставио хијерархијски полистратегички систем. То подразумева да су „...теоријски јасно разграничени садржаји тих општих категоријалних појмова, ...који се на основу кључних обележја могу сврстати у два модела:

– Први – посебно се формулише стратегија државе која укључује основне поставке и садржај свих полистратегичких система и

– Други – у стратегији државе дефинишу се само витални национални интереси и циљеви из којих се у посебним полистратегичким системима, па и стратегији националне безбедности, идентификују интереси и циљеви нижег нивоа општости”.¹⁴

С обзиром на то да су Стратегијом националне безбедности Републике Србије операционализовани и формулисани национални интереси и циљеви од општих, који садрже опште поставке са виталним националним интересима и циљевима до идентификовања појединачних, који се тичу националне безбедности, може се сматрати да је ова стратегија на хијерархијском врху полистратегичког система у Србији. Поред тога, „Стратегија националне безбедности Републике Србије је полазни документ у којем су дате основе за уређење и остваривање функције безбедности државе, кроз делатности на свим нивоима организовања друштва. Она представља полазну основу за израду Стратегије спољне политике, Стратегије економског развоја, Стратегије одбране, Стратегије унутрашње безбедности, Стратегије социјалног развоја и стратегија у другим областима друштвеног живота, као и за нормативно уређење делатности у оквиру система националне безбедности”.¹⁵ Према томе, њоме се операционализују посебне и појединачне стратегије, што је још једна потврда значаја, места и улоге Стратегије националне безбедности у полистратегичком систему Србије. Самим тим, она се налази на централном месту међу другим државним стратегијама, као што је то приказано на следећој илустрацији (слика 1).

¹³ Ковач М.: *Теоријски и методолошки аспекти израде и примене стратегије националне безбедности*, Војно дело, Београд, 2007, стр. 36.

¹⁴ Исто, стр. 35.

¹⁵ *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Службени гласник РС бр. 116, Београд, 2007, стр. 38.

Слика 1 – Однос Стратегије националне безбедности Републике Србије према другим државним стратегијама

Чињеница да је законодавац Уставом предвидео да скупштина доноси Стратегију одбране, која је само једна од стратегија која се заснива на стратегији националне безбедности, говори о неразумевању односа између стратегија. То је још једна од чињеница која потврђује да полистратегијски систем у Србији није уређен, поготово није јасно хијерархијски уређен, што не значи да не постоји. На сајту Владе Србије, већ је речено, постоји преко 100 стратегија различитог значаја, општости и садржаја. Такође, на сајтовима појединих министарстава представљене су стратегије које су у надлежности тих министарстава (Министарство одбране; Министарство унутрашњих послова; Министарство правде; Министарство просвете, науке и технолошког развоја, и др.), али већина тих стратегија није повезана и не види се јасан хијерархијски ред или ранг међу њима, осим у стратегијско-доктринарним документима из надлежности министарства одбране. Стратегија одбране је, према рангу, на непосредно нижем хијерархијском нивоу од Стратегија националне безбедности. Законом о одбрани („Службени гласник РС”, број 116/07, 88/2009, 104/2009) дефинисано је да је Стратегија одбране највиши стратешки документ у области одбране, којим се дефинишу ставови о безбедносном окружењу интересима, мисијама и задацима Војске Србије, структура и функционисање система одбране.

Што се тиче хијерархије докумената националне безбедности и одбране Србије може се уочити да је највиши ниво Стратегија националне безбедности, а да је

следећи ниво Стратегија одбране. Обе стратегије усвајају се у Народној скупштини. Следећи стратегијско-доктринарни документ у хијерархији докумената националне безбедности и одбране је Доктрина Војске Србије којом се операционализују ставови из Стратегије националне безбедности и Стратегије одбране. Усвајање Доктрине ВС је у надлежности председника Републике.

Место Стратегије успостављања просторних података у полистратегичком систему Републике Србије

Стратегија успостављања просторних података у Републици Србији за период 2010. до 2012. године („Службени гласник РС”, бр. 81/10) усвојена је на седници Владе РС, 28. октобра 2010. године, а донета је на основу члана 167, став 1, тачка 1) Закона о државном премеру и катастру („Службени гласник РС”, бр. 72/09 и 18/10).

Изградња националне инфраструктуре геопросторних података је сложен политички, правни и технички пројекат у директној вези са изградњом информационог друштва заснованог на знању и визији. Информационо друштво подразумева модернизацију државне управе и стварање е-влада која се у значајној мери ослања на просторне податке и информационо-комуникационе технологије (ИКТ). Према Стратегији развоја информационог друштва у Републици Србији до 2020. године (јул 2010) „развој информационог друштва треба усмерити ка искоришћењу потенцијала ИКТ за повећање ефикасности рада, економски раст, већу запосленост и подизање квалитета живота свих грађана Републике Србије”.¹⁶

Ако се прихвати хијерархија у полистратегичком систему који полази од стратегије државе, као опште стратегије, преко посебних до појединачних државних стратегија, тада Стратегију НИГП треба сврстати у хијерархијском рангу стратегија на непосредно нижи ниво од Стратегије развоја информационог друштва, као што је приказано на слици 2.

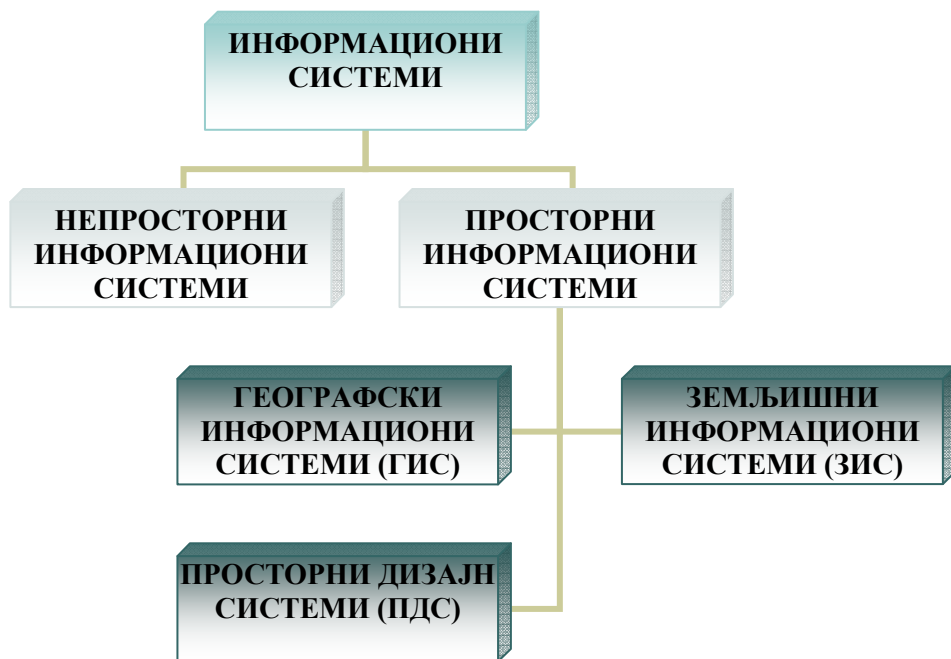

Слика 2 – Ранг Стратегије НИГП

¹⁶ Стратегија развоја информационог друштва у Републици Србији до 2020, Службени гласник РС бр. 51, Београд, 2010, стр. 1.

Ако полазимо од тога да се стратегија државе операционализује кроз посебне и појединачне државне стратегије и да на основу основних подручја државне делатности стратегију државе класификујемо на: 1. политичку, 2. економску и 3. војну стратегију, тада се место Стратегије информационог друштва налази на непосредно нижем рангу испод војне стратегије, што је према стварном полистратегијском систему у Србији у рангу испод Стратегије националне безбедности (и стратешких докумената националне безбедности и одбране Србије), док је место Стратегије НИГП у односу на Стратегију информационог друштва на непосредно нижем хијерархијском нивоу. То, уједно, значи да је она појединачна стратегија у полистратегијском систему у Србији.

Приказ и анализа мрежних података јесте веома важна истраживачка област, а у пракси се скоро сваки мрежни податак везује за просторне атрибуте. Просторни подаци само су једна врста података, а разне ГИС апликације често су само делови много већих информационих система, што је разлог постојања општеприхваћених стандарда за управљање подацима у информационим системима опште наме­не. Информациони системи се, начелно, могу поделити на просторне и непросторне информационе системе (слика 3).¹⁷

Слика 3 – Подела информационих система (Марковић, 1999)

¹⁷ Марковић Д., *Просторни информациони системи*, Центар за школство, обуку, научну и издавачку делатност, Београд, 1999, стр. 15.

На основу ове поделе потврђује се да је место Стратегије НИГП у односу на Стратегију информационог друштва на непосредно нижем хијерархијском нивоу.

Значај ових стратегија за војну стратегију је у томе што је развој науке и технике проузроковао све значајнију потребу за информацијама. Информацијама на првом месту као знањем о себи, противнику и знањем о технологији, техници и организацији, као и знањем о географском фактору и знањем уопште, а тек после информацијама као вестима или подацима који могу утицати на конкретне процесе или појаве ради потребе за адекватним реаговањем. До квалитетне и целисходне информације, као знања, пре свега, стиже се у миру. Није мали број аутора који информацију сматрају петим фактором оружане борбе, што она и јесте према Доктрини Војске Србије. Информатичко доба мења свет и многи сматрају да су будући ратови ратови знања.

Секретаријат Владе РС сврстао је Стратегију НИГП у област Инфраструктура (информационе и комуникационе технологије, енергетика, саобраћај), док се изворно, према INSPIRE директиви, ова тематика налази у области животне средине. Међутим, хијерархијски поредак важи само условно, јер ове стратегије су, или би требало да буду, у међусобној међузависности. То свакако произилази из, у крајњем случају, заједничких вредности, националних интереса и циљева. Сваки систем, па и полистратегијски систем, карактерише нека узајамна зависност или међузависност, јер би општа државна стратегија била незамислива без полистратегијског система.

У претходном периоду, због честих промена носилаца власти или декомпоновања Владе, није долазило до именовања чланова Савета НИГП, чиме је успорен почетни замајац на изградњи НИГП. Отежавајућа околност јесте и што је надлежност министарства за послове из области просторног планирања, као и за послове животне средине, неколико пута мењана. У исто време, у оквиру преговарачког процеса за приступање Републике Србије Европској унији (преговарачка група 27 – Животна средина) обавља се процес аналитичког прегледа законодавства (скрининг) из области INSPIRE директиве. Управо због доношења нове Стратегије НИГП, као и израде нацрта Закона о НИГП и почетка преговарачког процеса за приступање Европској унији, где је наведено да је област животна средина најлошије оцењена, може се препознати актуелност ове проблематике.

У Савету НИГП Министарство одбране (МО) има свог представника из Војногеографског института. Такође, у радним групама НИГП-а Министарство одбране има своје представнике, а председник једне од радних група (радна група за сарадњу) је из Војногеографског института. Од ових представника очекује се заступање интереса из надлежности послова одбране и националне безбедности.

С обзиром на недвосмислени виши ранг Стратегије националне безбедности у односу на Стратегију НИГП, међусобну зависност или међузависност треба посматрати у контексту значаја успостављања НИГП за националну безбедност и одбрану.

Стратегија националне безбедности представља систем комплементарних норми, из домена државних стратегија које се непосредно односе на систем безбедности и на реализовање специфичних одбрамбених функција државе у политичкој, економској, правној, технолошкој, едукативној, информационој, војној, верској и другим областима основних функција државе. Она је основа за интегрисано деловање снага безбедности у функцији остварења повољног стања безбедности државе, кроз испољавање моћи државе у функцији заштите виталних националних интереса.¹⁸

¹⁸ Ковач М., Стојковић Д.: *Стратегијско планирање одбране*, ВИЗ, Београд, 2009, стр. 241.

Познато је да оружану борбу карактерише пет фактора оружане борбе: људски ресурси, материјални ресурси, простор, време и информација. Упоредивањем географских појава, географских чинилаца и фактора оружане борбе уочава се да су у факторима оружане борбе садржани сви географски чиниоци. Дакле, фактори оружане борбе врше међусобне утицаје, а међусобним утицајима војних и географских чинилаца долазимо до геоинформације од значаја за војску.

Из претходно наведеног успостављање војног геоинформационог система примарно би имало за циљ геотопографско обезбеђење Војске Србије, уз партиципативан приступ у изградњи НИГП. Основу геоинформационог система чини интероперабилна картографска база података развијена на принципима стандарда за пренос дигиталних географских информација (**D**igital **G**eographic **I**nformation **E**xchange **S**tandard – **DIGEST**), *ISO* стандардима, спецификацијама *OGC*-а и препорукама *W3C*. Поштовање наведених принципа обезбедило би изградњу вишекорисничког геоинформационог система који би, са једне стране, задовољио потребе Војске, а са друге стране једним својим делом партиципирао у НИГП. Концепт система треба да омогући двосмерну размену дигиталних географских информација не само преко националног геопортала, него и директно са осталим чланицама Европске уније.¹⁹

Да би могли да размењујемо геопросторне податке потребно је остварити интероперабилност, како унутар Србије, тако и са партнерима и међународној заједници, а пре свега са ЕУ. Озбиљна политичка, економска или војна анализа и доношење правилних стратегијских, оперативних и тактичких одлука захтева познавање и коришћење географских информација.

Међутим, треба имати на уму да ИГП наглашава мултидисциплинарну природу геоинформационе науке и практичну потребу за уравнотеженим приступом и сарадњом свих дисциплина. Она комбинује знања инжењерске и сателитске геодезије, географије, картографије, информатике, фотограметрије, даљинске детекције, просторног планирања, статистике, права и јавне политике, као и других сродних дисциплина.

Инфраструктура геопросторних података јесте један од најперспективнијих информационалних система, имајући у виду огромне могућности и широку примену, како за широки круг корисника, тако и за доношење одлука који се тичу националне безбедности.

Закључак

Све већи интерес друштва и сваког појединца за праћењем стања у економији, заштити животне средине, безбедности, уштеди енергије итд. захтева нов приступ у коришћењу географских информација. Национална инфраструктура геопросторних података спада у групу стратегијских информационалних система који би требало да постоје у свакој држави, пре свега ради бржег и одрживог економског развоја. Поседовање валидних, ажурних и лако доступних информација о геопросторним подацима омогућава доношење исправних одлука на свим нивоима власти. Потребно је посебно нагласити да се, у складу са *INSPIRE* директивом, НИГП односи на дигиталне геоподатке и одговарајуће сервисе геоподатака за територију Републике Србије.

¹⁹ Илић А.: Прилог моделу изградње националне инфраструктуре просторних података на принципу интероперабилности, ФТН, Нови Сад, 2010, стр. 104.

Успостављање НИГП подразумева учешће великог броја субјеката, од државне управе, преко произвођача просторних података, невладиних организација, установа, предузећа, па све до индивидуалних корисника. Поред тога, сврха стратегије је промоција експлоатације и добробити за државу, привреду и јавност од геоинформација и стварање оквира за подршку националним и европским иницијативама.

У Републици Србији постоји велики број стратегија које међусобно нису у потребној мери организоване и синхронизоване, јер није успостављен полистратергијски систем који би одредио место и ранг сваке стратегије у једном таквом систему. Не постоји једна општа (главна, генерална) стратегија државе. У таквом недефинисаном полистратергијском систему Стратегија националне безбедности налази се на највишем хијерархијском нивоу у Републици Србији и то не зато што се сматра да је питање безбедности најважније за државу, односно да се све што се дешава у држави или ван ње тиче њене безбедности.

У хијерархијском рангу стратегија Стратегију НИГП треба сврстати на непосредно нижи ниво од Стратегије развоја информационог друштва. То значи да је она појединачна стратегија у полистратергијском систему Србије и то степен или два нижег ранга у односу на Стратегију националне безбедности. Међузависност ових стратегија огледа се у значају уређености и једноставне доступности геопросторних информација за припрему и вођење рата, као и утицаја географских појава на њих.

Пред институцијама Републике Србије, стручном и широм јавношћу, налази се велики и дуготрајан посао изградње, не само система националне безбедности или националне инфраструктуре геопросторних података, већ и изградња једног јединственог стратешког оквира у виду јасног полистратергијског система.

Литература

А) Књиге, чланци, публикације

[1] Вишњић Д.: *Стратегија државе као судбина нације*, Институт ратне вештине, Београд, 2005.

[2] Ђорђевић Д., Татомировић С.: *Војнотехнолошки аспекти развоја и трансформације геодетске службе* – чланак, Зборник радова научног скупа ОТЕХ, Београд, 2007.

[3] Илић А.: *Прилог моделу изградње националне инфраструктуре просторних података на принципу интероперабилности (докторска дисертација)*, ФТН, Нови Сад, 2010.

[4] Ковач М.: *Теоријски и методолошки аспекти израде и примене стратегије националне безбедности*, Војно дело, Београд, 2007.

[5] Ковач М., Стојковић Д.: *Стратегијско планирање одбране*, ВИЗ, Београд, 2009.

[6] Лилић С., Булајић С.: *Устав и права грађана*, Завод за уџбенике, Београд, 2010.

[7] Марковић, Д., *Просторни информациони системи*, Центар за школство обуку, научну и издавачку делатност, Београд, 1999.

[8] Стишовић М.: *Савремени стратергијски системи и проблеми одбране малих земаља*, ЦВШ ВЈ, Београд, 1996.

[9] Форца Б.: *Стратегија заокрета*, чланак, Војно дело бр.6, Београд, 2002.

[10] Coleman J. D, McLaughlin J.: *Defining Global Geospatial Data Infrastructure (GSDI) Components, Stakeholders and Interfaces*, International seminar on Global Geospatial Data Infrastructure, University of North Carolina, 1997.

[11] *Устав Републике Србије*, Службени гласник РС бр. 98, Београд, 2006.

[12] *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Службени гласник РС бр. 116, Београд, 2007.

[13] *Стратегија развоја информационог друштва у Р. Србији до 2020. године*, Службени гласник РС бр. 51, Београд, 2010.

[14] *Стратегија успостављања инфраструктуре просторних података у Србији 2010–2012*, Службени гласник РС бр. 81, Београд, 2010.

[15] INSPIRE директива 2007/2/ЕЦ Европског парламента и Савета од 14.03.2007.

Б) Интернет адресе

[1] <http://www.gs.gov.rs/strategije-vs.html>

[2] <http://www.geosrbija.rs/>

[3] http://www.inspiration-westernbalkans.eu/5/8/9/9/0/3/INSPIRATION_-_National_report_Serbia_-_15.07.13..pdf

[4] http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678

КРЕТАЊА СТАНОВНИШТВА КАО ПОСЛЕДИЦА НАРУШАВАЊА ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ И БЕЗБЕДНОСТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Дејан Н. Тепавац
Министарство одбране Републике Србије

Узимајући у обзир чињеницу да је концепт људске безбедности заузео важну улогу у концепту развоја безбедног друштва, у смислу превентивног деловања, тј. предвиђања која су у знатној мери утицала на положај човека као појединца у савременим друштвеним односима, потребно је нагласити да веома важну улогу у наведеном процесу има еколошка безбедност као димензија људске безбедности. У савременом свету, где су глобализација и достигнути степен технолошког напретка синоним за економски развој једног друштва, све чешће се поставља питање загађења, уништавања животне средине, глобалног загревања и других облика нарушавања еколошке безбедности који негативно утичу на безбедност човека. Поступак глобализације, свакако, има јаку позитивну основу друштвено-економског развоја, али да би се смањиле штетне последице по животну средину, посебно сиромашнијих земаља и земаља у развоју, потребно је успоставити равнотежу између користи и последица.

На еколошку безбедност становништва често утиче и нерационално коришћење природних ресурса и капацитета унутар једне државе, што касније доводи до појаве клизишта, поплава и других облика нарушавања безбедности становништва. Наведени процес касније, услед уништења домова, ерозије пољопривредног земљишта и промене природног окружења у негативном смислу, доводи до сталних или привремених миграција становништва, најчешће унутар једне земље. Таква се лица у међународној литератури све чешће називају „еколошким избеглицама”. Разлике у културама, обичајима, националној припадности стационарног и новопридошлог становништва често доводе до разних врста сукоба који се у неким земљама света претварају у врло озбиљне оружане сукобе. Негативне последице, са аспекта еколошке безбедности, представљају промене квалитете ваздуха и земљишта, као и стање биодиверзитета на подручју погођеном неком еколошком катастрофом.

У раду ће бити анализиран утицај поплава у Србији, у мају 2014. године, на кретање становништва и свеукупно стање еколошке безбедности у Републици Србији, као и превентивне мере на државном нивоу које је потребно предузети како би се такве и сличне појаве у будућности спречиле или бар умањиле.

Кључне речи: *безбедност кретања, екологија, заједница, развој, превентива*

Уводна разматрања

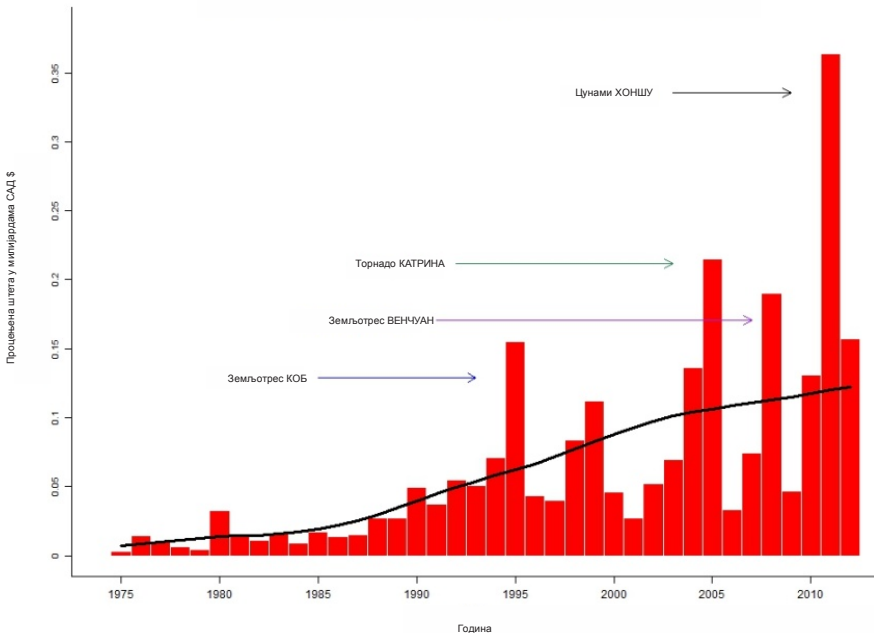
Током светске историје, велики градови, народи и царства су пропадали или су губили своју доминацију када су се локални и регионални природни ресурси трошили у мери која превазилази способност животне средине да се поврати или обнови њихово снабдевање (Diamond 2005). Дијамонд идентификује пет фактора који доприносе колапсу друштава. То су: климатске промене, непријатељски расположење суседне државе и ентитети, однос са трговинским партнерима који располажу ограниченим природним ресурсима, еколошки проблеми и одговор друштва на еколошке проблеме са којима се суочава. Док су различите комбинације ових фактора играле улогу у пропасти више друштава, Diamond тврди да је немогућност људи да препознају или реагују на проблеме своје животне средине константно била значајан фактор њиховог неуспеха. Проблеми и изазови савремене цивилизације у 21. веку све више личе на историјске проблеме који су узроковали нарушавање људске безбедности и опстанак човека као појединца на одређеном подручју. Превелики апетити човека и његови захтеви за енергетским ресурсима никада нису били већи. Захтеви се односе на нерационалну експлоатацију потенцијала земљишта, ваздуха и воде, чиме се угрожава стање флоре и фауне, али и човека у крајњој инстанци.¹

Управљање животном средином, са аспекта очувања еколошке безбедности као концепта људске безбедности, врло је сложен процес који захтева одговарајуће алате за поуздану процену ризика и претњи, као и касније доношење квалитетних одлука. Овај проблем посебно је изражен у приобалним подручјима где је настањена већина светске популације, па су самим тим проблеми животне средине најизраженији управо у тим подручјима. Нагли раст светске популације и снажан економски напредак, а са друге стране све већи притисци на побољшање животног окружења и услова за здраву животну средину, представљају сложен и тежак задатак институција које се баве еколошком безбедношћу. Безбедност животне средине представља заштиту животне средине и виталних интереса грађана, друштва и државе од унутрашњих и спољних утицаја, штетних процеса и трендова економског развоја који угрожавају здравље људи и опстанак човечанства, биодиверзитета и одрживост функционисања екосистема. Дакле, нарушавање еколошке безбедности и безбедности животне средине може да доведе и до отворених конфликта међу одређеним ентитетима на одређеном простору. Међутим, и када сукоба нема, само нарушавање и поремећаји у животној средини доводе до проблема који могу дестабилизovati стање локалне, регионалне, а често и националне заједнице. Проблеми, тј. ризици који се јављају у животној средини негативно се одражавају на здравље људи, а ако узмемо у обзир да је четвртина болести у свету узрокована променама животне средине, схватићемо колико су превентивне мере еколошке безбедности важне за здравље и, у крајњем случају, опстанак човечанства (Belluck 2007).²

¹ Diamond, Jared. 2005. *Collapse: How societies choose to fail or succeed*. Penguin.

² Wenning J. Richard et al. 2007. "Environmental Security." *Environmental Security in Harbors and Coastal Areas*. Springer Netherlands:19-36.

Посебан проблем представљају ризици природног порекла (природне појаве и катастрофе) под којима подразумевамо, пре свега, климатске промене узроковане порастом температуре, отапањем глечера и порастом нивоа мора, као и дефорестацију земљишта која узрокује ерозије и клизишта. Највећи проценат светске популације изложен је управо овој врсти ризика. Када је реч о Републици Србији све доци смо догађаја у мају 2014. године, када је услед поплава дошло до клизања тла, уништења стамбених објеката у великим размерама, а у неким случајевима и до губитка људских живота. О наведеној природној катастрофи, њеним последицама и утицају на еколошку безбедност човека као појединца, касније ће бити више речи. Чињеница је да су природним катастрофама најугроженије неразвијене и сиромашне земље, не само због њиховог положаја, већ и због превентивних безбедносних мера које много успешније и ефективније предузимају високоразвијене земље, а односе се на тзв „управљање ризицима”. Како наводи Весела Радовић, „катастрофе највише последица имају у неразвијеним и земљама у развоју зато што су најрањивије и имају слабе капацитете да би се на исте адекватно припремиле. На пример, земљотрес од 6,6 степени по Рихтеру који је 2003. године погодио Иран, усрмртио је око 40.000 људи. Насупрот овом, земљотрес од 6,5 степени по Рихтеру који је погодио централну Калифорнију четири дана раније, однео је два живота, а повређено је било око 40 људи”. Из следећег графикана види се да штете неких природних катастрофа које су погодиле свет у последњих четрдесет година износе и неколико стотина милиона долара.

Графикон 1 – Процењена штета (у милијардама \$) узрокована природним катастрофама од 1975. до 2012. године (извор: EM-DAT, CRED, 2014)

Еколошки проблеми савременог света

Осамдесетих година прошлог века, свестан чињенице да мањак енергетских ресурса може да узрокује озбиљне безбедносне проблеме у савременом свету, човек се окренуо бризи о квалитету животне средине и проучавању како то стање утиче на појединца. То је време када се први пут јављају појмови еколошка безбедност и безбедност животне средине, као и појам људске безбедности. Године 1994. у Извештају о људском развоју Програма Уједињених нација за развој (UNDP – United Nations Development Programme) први пут се помиње појам људске безбедности. Људска безбедност је наишла на многе полемике, најчешће поборника и носилаца традиционалне школе безбедности, који су оспоравали наведени концепт, наглашавајући важност националне безбедности која, грубо посматрано, обухвата и поједине елементе људске безбедности. Елементи људске безбедности, који су тада усвојени, а и данас се примењују, јесу: лична безбедност, економска безбедност, здравствена безбедност, политичка безбедност, безбедност заједнице, безбедност хране и еколошка безбедност.

Глобализација, као процес, није заобишла ни еколошки систем, а негативне импликације по безбедност и здравље човека видљиве су у свим деловима света. Проблем складиштења нуклеарног отпада и даље представља један од проблема великих сила који решавају потписивањем уговора са државама, најчешће сиромашним и земљама у развоју, на основу којег токсична и средства која имају висок степен зрачења складиште доводећи у опасност становништво које живи у непосредној близини таквих складишта. За такво стање висок степен одговорности носе носиоци власти склони корупцији и противзаконитом стицању материјалне користи, који потписивањем штетних уговора или недовољно прецизно дефинисаних услова у уговорима, стичу материјалну и другу врсту користи, не водећи при том рачуна о здрављу и негативним последицама на домаће становништво. Врло често, услед разних врста притисака, потписаних споразума о билатералној и другим врстама сарадње, Владе појединих држава трпе снажне притиске како би прихватили неприхватљиве услове који се касније негативно одражавају на домаће становништво. У таквим и сличним појавама, којих у условима глобализације има много, снажну улогу у супротстављању таквим деловањима имају невладине институције и организације које се баве заштитом права људи, а ако говоримо о еколошким проблемима – организације и институције које се баве еколошком безбедношћу.³

Најчешће дефинисани глобални еколошки проблеми савременог света могли би се поделити у следеће категорије: уништавање озонског омотача и стварање ефекта

³ Проблеми везани за квалитет животне средине, ресурса, повећање бројности људске популације захтевају потребу за проналажењем одговарајућих решења. Стручњаци из области природних, друштвених и техничких наука треба да дају одговор на питање куда иде ова планета и шта ће бити са човеком? Тако 1972. године излази публикација под називом „Границе раста” у којој се појављује први компјутерски модел предвиђања развоја човечанства до 2100. године, у односу на параметре: расположиви ресурси, бројност људске популације, расположивост хране, индустријска производња и загађивање (извор: Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, and William W. Behrens III. 1978. *Granice Rasta*, Zagreb. Stvarnost).

стаклене баште, квалитет и доступност воде за пиће, загађење ваздуха, неконтролисана сеча дрвећа, губитак биодиверзитета и дезертификација – ширење пустиња.⁴

Узајамни односи између животне средине, екосистема и људских активности у последњих неколико година изазивају интересовање многих међународних и националних установа које се баве облашћу људске безбедности. Утицај екосистема на људско здравље је предмет истраживања и интересовања многих институција. Само правилним, планским и ограниченим односом према екосистему човек може да користи капацитете хране, горива и остале природне ресурсе, а да при том не утиче негативно на животну средину. На пример, неконтролисаним крчењем шума човек изазива појаву ерозије земљишта, што касније може да доведе до огромних последица и нарушавања животне средине човека. Међутим, не треба искључити ни чињеницу да на „нестајање” шума и зелених површина утичу и све учесталије климатске промене узроковане загађивањем ваздуха, променама у озонском омотачу, које узрокују појаву тзв. „киселих киша”.

Проблем је додатно изражен пошто велики проценат светске популације живи у приобалним подручјима, што подразумева живот у непосредној близини мора, река и језера. У САД приближно 75% становништва живи у приобалним подручјима, а приобална урбанизација, аграрни и индустријски развој узрокују рапидне промене животне средине (Koren and Butler 2006, 109–125).⁵ Савремени начин живота и савремени животни стилови свакодневно утичу на промену животне средине. Када говоримо о савременом начину живота, мислимо, пре свега, на употребу техничких достигнућа којима се човек служи како би себи омогућио комфорнији и лагоднији живот, не водећи при том рачуна како таква средства утичу на животну средину, на здравље човека као појединца и, у крајњем случају, на еколошку безбедност људи. Неумерена употреба аутомобила и пловних објеката са емитовањем издувних гасова у спољну средину утиче на квалитет ваздуха који удишемо и воде коју конзумирамо, што касније доводи до нарушавања здравља људи. Код популације се јављају проблеми на дисајним путевима, затим проблеми са болестима типа дијабетес I и II, неке врсте канцерогених обољења и слично. Без обзира на то у којем делу планете човек живи, он је изложен утицају хемикалија у ваздуху, канцерогеним средствима у храни и другим стварима са којима је у окружењу.⁶ Сваки појединац је сваки дан изложен опасностима у животној средини које су невидљиве, а потенцијално смртоносне (Corson-Finnerty, 1982).⁷

⁴ Diamod (2005) дефинише дванаест проблема животне средине којима се суочава савремена светска популација: уништавање природних станишта (углавном кроз крчење шума), смањење извора хране из природних капацитета, губитак биодиверзитета, ерозија земљишта, исцрпљивање природних ресурса, загађивање водених површина (река и језера), инхибиција природних фотосинтетичких ресурса, уношење пестицида у животну средину, вештачко индуковање климатских промена, пренасељеност (извор: Diamond, Jared. 2005. *Collapse: How societies choose to fail or succeed*. Penguin).

⁵ Koren, Hillel S., Colin D. Butler, 2006. "The interconnection between the built environment ecology and health." *Environmental Security and Environmental Management: The Role of Risk Assessment*. Springer Netherlands: 109-125.

⁶ Употреба азбеста била је изузетно велика у грађевинској индустрији, док је данас у земљама ЕУ забрањено средство које услед дуже изложености и контакта са људским организмом изазива неколико врста канцерогених болести (извор: <http://www.euractiv.rs/odrzivi-razvoj/3578-zabranjeni-azbest-i-dalje-opasnost>).

⁷ Corson-Finnerty, Adam Daniel. 1982, *World citizen: action for global justice*. Orbis Books.

Посебан проблем са аспекта еколошке безбедности представља нерационално коришћење шумског покривача које доводи до појаве ерозија – одношења, тј. померања земљишта са једног места на друго. Свакако да је ерозија природни процес, али њена учесталост је последица деловања човека на природу. Најчешћи облик ерозије који се јавља код нас и у свету представља ерозија узрокована водом.⁸

Поред квалитета земљишта и ваздуха, на човека као појединца, посебно посматрано у дужем периоду, утиче биолошка разноврсност гена, врста и екосистема на Земљи, што се назива биодиверзитет. Биодиверзитет, по дефиницији, обухвата укупну различитост и варирање гена и свих врста микроорганизама, гљива, биљака и животиња, као и сву разноликост екосистема у којима су жива бића активни извршиоци еколошких процеса.

О односу човека и животне средине много тога је речено и написано, али порука Ламарка и даље заокупља пажњу научника у овој области: „Због предмета који задовољавају његову тренутну лакомост, свуда уништава крупне биљке које чувају тло, што брзо доводи до неплодности тла које насељава, проузрокује усахнуће извора, уклања животиње које су ту налазиле своју храну, и доводи до тога да су велики делови кугле земљине, некада веома плодни и у сваком погледу веома насељени, сада голи, неплодни, ненастањиви, пусти. Рекло би се да је предодређен да, пошто земљину куглу учини ненастањивом, сам себе искорени.”

Утицај еколошких промена на миграцију становништва

Пре почетка првих назнака бављења пољопривредом, пре отприлике 12.000 година, човек је стално мењао своје станиште у потрази за храном коју је обезбеђивао ловом, риболовом и сакупљањем плодова у природи. Да би обезбедио боље услове живота, човек је почео да користи природне ресурсе у количинама које су надмашиле могућност одрживог развоја, што је касније доводило до миграција становништва у пределе који су омогућавали задовољавање, по правилу, основних људских потреба. Оне су касније, искључиво због несразмерних апетита човека и жеље за наводним побољшањем квалитета живота, прерастале у луксуз и несклад са природом.

Пренасељеност Земљине кугле становништвом узрокује проблеме који се огледају у недостатку хране, посебно у одређеним регионима где је пренасељеност изра-

⁸ Хаити је најсиромашнија земља у западној хемисфери са свега 1.200 \$ бруто националног дохотка. Око 80% становништва Хаитија живи испод линије сиромаштва. Нерационално коришћење пољопривредног земљишта и крчење шума довело је до тога да је земљиште посебно склоно ерозији. Слаби услови за заштиту животне средине доводили су кроз историју до честих миграција Хаитијана (око 1,3 милиона). Од укупне покривености Хаитија шумским покривачем само 2% је остало од првобитног стања. Један од чиниоца који су проузроковали такву ситуацију су француски колонизатори који су, правећи плантаже за кафу и шећер, немилосрдно крчили шумске површине. Дрвна индустрија је процветала на Хаитију, али је драстично смањење шумског покривача довело до додатних ерозија земљишта. Последњи земљотрес, 2010. године, проузроковао је огромне материјалне штете и деградацију животне средине. У питање је доведен квалитет земљишта и воде за пиће, што је узроковало миграцију неколико хиљада становника. Земљотрес је био последица комбинованог деловања природних и људских фактора. Човек га није могао спречити, али је неодговоран однос према животној средини и изостанак превентивног деловања проузроковао многоструко веће штете по живот и здравље људи.

жена. Статистички гледано, државе у којима се налази највећи број становника по мери површине су нижег степена развоја, тако да се наведени проблеми са исхраном, пре свега, тичу сиромашнијих земаља и земаља у развоју (Индија, Кина, Индонезија). Уочени проблеми доводе до миграција становништва, које су узроковане не само стварањем услова за опстанак човека и прехрањивањем, већ и разним врстама природних и других катастрофа које снажно мењају животну окружење становништва једног региона. Људи који на такав начин мигрирају у подручја у којима сматрају да ће обезбедити квалитетнији живот, што подразумева здраву средину, све чешће се у међународној литератури називају „еколошким избеглицима”. Иако међународно право не познаје ову врсту избеглица, јер они немају третман избеглих лица по међународним класификацијама и мерилима, наведени проблем је све присутнији у међународној јавности. Миграцијом унутар или ван своје земље таква лица, остављајући свој дом и имовину, насељавају подручја богата природним ресурсима и потенцијалима, како би себи обезбедила што квалитетније услове за даљи опстанак и развој породице. Неретко се насељавају на подручја у којима је већ настањено становништво друге националности, других обичаја и традиције, што касније доводи до сукоба који могу да прерасту у оружане сукобе, па чак и ратове.

Процес глобализације и нови светски поредак такође су утицали на негативне појаве утицаја на животну средину и еколошку безбедност човека. Трка у нуклеарном наоружавању, као последица хладног рата који је кулминирао шездесетих и седамдесетих година прошлог века, утицао је на животну средину човека и узроковао миграције становништва у регионима у којима је вршено испитивање нуклеарног наоружања. Испитивања су показала да је становништво у таквим подручјима оболевало од разних врста канцерогених болести. Не треба, такође, умањити утицај таквих развоја и испитивања нуклеарног оружја на биљни и животињски свет, који је свакако негативан када је у питању стање биодиверзитета у посматраној средини.

Сукоби широм света који се воде због доминације над природним ресурсима све су чешћи и масовнији. Неретко, прикривени су другим мотивима и разлозима, јер свима су нам познате ситуације у којима су владе појединих држава падале због „тврдог става” према експлоатацији природних ресурса. Многи аутори, као Роберт Каплан, сматрају да је међународна заједница чинилац који би требало да контролише сукобе у свету и ратове који се воде око природних ресурса. Да ли је циљ међународне заједнице помоћ у решавању сукоба или нешто друго остаје аналитичарима да процене, али у сваком случају стављање еколошких проблема у исту равну са проблемима националне безбедности дају еколошкој безбедности нову димензију коју до тада није имала. Хомер Диксон (Homer Dixon, 1999) еколошке изазове поделио је у три групе: изазове који се односе на сукобе међу државама у вези с правом на коришћење необновљивих природних ресурса, изазове који се односе на миграције становништва који су изазвани „еколошким ударима” што доводи до сукоба међу популацијама различитих етно-религијских идентитета и изазове који доводе до сукоба услед осиромашења природних извора енергије, деградације животне средине и климатских промена.⁹

⁹ Homer-Dixon, Thomas F. 2010. *Environment, scarcity, and violence*. Princeton University Press.

Остојић (2014)¹⁰ сматра да је „висок природни прираштај у појединим светским регионима проузроковао већи притисак на пољопривреду, а самим тим довео до урбанизације одређених подручја, што је уз карактеристичне климатске и геофизичке особине рељефа утицало да буду подложни поплавама, ерозијама, дезертификацији и другим поступцима у поступку деградације животне средине.” У међународној литератури се лица која су мигрирала из једног подручја у друго, услед еколошких проблема, називају „еколошким избеглицима” (Environmental refugees). По проценама научника, до 2050. године укупан број еколошких избеглица у свету могао би да дође до цифре од двеста милиона, што указује на размишљање о томе да је овај проблем одавно требало да буде предмет интересовања и истраживања надлежних институција међународне заједнице.

Хомер-Диксон (Homer-Dixon, 1999)¹¹ први је у својима анализама правио паралелу између оружаних сукоба и деградације животне средине. Према истраживању Адријана Мартина (Adrian Martin, 2005) један од основних узрока конфликта јесте однос према природним ресурсима, који је у случају еколошких избеглица флексибилнији када је у питању рационалан однос према будућим генерацијама. Разлог за то је што се еколошке избеглице у највећем броју случајева на новонасељеном подручју настанују на ограничени период, па им је и однос према природним капацитетима такав.¹² У својим истраживањима Друри и Олсон (Drury & Olson, 1998) закључили су да изненадни стрес у животној средини може, под одређеним друштвеним условима, бити катализатор за продубљивање социјалног раслојавања и сукоба.

У научним круговима воде се расправе око тога да ли је еколошки избеглица лице које је, услед нарушавања еколошке безбедности, напустило своју земљу или је привремено или стално мигрирало на територију која се налази у оквиру земље чији је држављанин. У међународном праву лица која су напустила своје пребивалиште и привремено се настанила на друге локације унутар своје земље називају се интерно расељена лица. Да би једно лице добило статус избеглице мора, по

¹⁰ Остојић, Гаврило (2014). „Еколошке избеглице: директан или индиректан пут до конфликта”. *Војно Дело*. Београд.: 51-83.

¹¹ Homer-Dixon, Thomas F. 2010. *Environment, scarcity, and violence*. Princeton University Press.

¹² Пример таквог сукоба је случај избегличког кампа „Бонга” у Етиопији. Камп је формиран уз надзор UNHCR-а у којем је, у почетној фази, 1993. године смештено око 11.000 избеглих лица из Судана. Конкретно, ради се о етничкој заједници Удук, која је више пута од 1983. године морала да напусти Судан због грађанског рата који се водио у овој држави. Грађански рат је узроковао уништавање природних ресурса који су наведеној популацији обезбеђивали минимум услова за нормалан живот. Удук своје уточиште, у координацији са UNHCR-ом, у нади да ће се вратити својим домовима, налази у пограничном делу Етиопије ка Судану (регион Гамбела). Камп се налазио у близини око 800 хектара пољопривредних површина и површина богатих шумама. Врло брзо су почеле нетрпељивости локалног становништва према избегличком, које су се односиле на оптужбе у вези с крађама шума и плодова са пољопривредних површина и слично. У исто време, један део земљопоседника давао је своје земљиште у закуп новопридошлом становништву кампа „Бонго” које је успевало да постигне веће приносе на њему од доминантног становништва. Још један проблем на који локално становништво није гледало благонаклоно представља чињеница да је избегло становништво имало огроман природни прираштај, тако да је већ 2001. године достигло бројку од 16.000. У исто време, међународна заједница, UNHCR, врши надзор и контролу активности у кампу преко неколико волонтера, држављана Етиопије, који свакодневно извештавају да је стање у кампу уобичајено, без тензија. Стварност је била сасвим другачија, што је касније довело до сукоба и губитка живота две популације (извор: Martin, Adrian. 2005. „Environmental conflict between refugee and host communities”. *Journal of Peace Research*, 42(3): 329-346).

Међународној конвенцији за избеглице, да испуни три услова: да је избегло из своје земље, да не жели да се врати кући – у своју земљу и да је разлог због којег не жели да се врати страх од прогона.

Дакле, лица која су напустила своје домове из еколошких разлога, по садашњим међународним регулативама, не могу да добију статус избеглих лица, нити могу по том питању да остварују своја права.¹³

Решавање проблема еколошких избеглица тренутно није у потпуности поверено ниједној институцији у свету. UNHCR је међународна институција која се делимично бави овим проблемом. Међутим, капацитети за овако озбиљан и комплексан проблем, као и финансијска средства за његово решавање, нису на располагању наведеној институцији. Следећа међународна институција која би могла да има везе са проблемима еколошких избеглица био би UNFCCC (United Nations Framework Convention on Climate Change), који такође овог момента нема капацитета за упуштање у ову проблематику, већ се искључиво бави превенцијама ради ублажавања последица еколошких промена. Међународне одредбе, које се баве или ће се бавити еколошким избеглицама требало би, свакако, таквим лицима да обезбеде помоћ око заштите људских права и одговарајући степен хуманитарне помоћи. То значи да таква лица треба да уживају основна права и слободе, без дискриминације, што подразумева грађанска, политичка, економска, социјална и културна права, затим право слободног кретања и право лечења, тј. право на здравствену заштиту (медицинска нега, рехабилитација и психолошка помоћ), што уједно представља суштину еколошке безбедности, као концепта људске безбедности. Еколошке избеглице би, дакле, требало да имају исти статус као и домаће становништво на територији где је лице избегло. Такву ситуацију, углавном, није тешко обезбедити када до миграција дође унутар једне земље, али када говоримо о прекограничним миграцијама, проблем се додатно компликује. Еколошке избеглице, након еколошке катастрофе и принуђености да наसेле нова подручја, као што је раније речено, насељавају оне делове који су најбогатији природним ресурсима и који омогућавају лакши и сигурнији почетак „новог живота”, што у неким ситуацијама узрокује пренасељеност неких територија и нарушавање баланса човек – природни ресурси, домицилног становништва. Овакви случајеви неретко доводе до локалних нетрпељивости и сукоба који могу да прерасту у озбиљне оружане сукобе са огромним људским и материјалним жртвама. У таквим случајевима локално становништво врши разне врсте притисака како би се избегла лица вратила у подручја која су услед еколошких разлога напустила. Земља домаћина требало би да води рачуна да се такве појаве спречавају, јер се оне односе на нарушавање основних људских права. Када је реч о прекограничним еколошким избеглицама олакшавајућа околност јесте да земља порекла нема негативан став у вези са пружа-

¹³ Olivia Dun и коаутори (2008) сматрају, у том контексту, да се еколошке избеглице могу сврстати у три категорије које се односе на степен присиле који је утицао на миграцију. Сваку од те три категорије додатно анализирају са аспекта привремено или трајно расељеног лица. По њиховом поимању, привремено расељена лица су она која се на претходно станиште не могу вратити најмање три године, а сва остала лица су трајно расељена, без обзира на њихову каснију могућност повратка. El-Hinnawi и Myers, чија теорија је тренутно најприхваћенија, прекограничне мигранте и интерно расељена лица која место пребивалиште мењају из еколошких разлога називају еколошким избеглицама (извор: Dun, Olivia V., and François Gemenne. (2008). „Defining environmental migration: Why it matters so much, why it is controversial and some practical processes which may help move forward”. *Revue Asylon* (s), (6)).

њем помоћи и обезбеђивањем услова за њихов повратак, што није случај када се ради о другим врстама избеглица.

Међународне организације UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees), OCHCR (Office of the High Commissioner for Human Rights), ICESCR (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), CESCR (Committee on Economic, Social and Cultural Rights) јесу инструменти међународне заједнице за пружање помоћи еколошким избеглицама широм света. Дакле, међународна заједница еколошким избеглицама треба да обезбеди три врсте помоћи: помоћ земљи домаћина којим ће покрити трошкове санационих мера, помоћ домовини да унапреди превентивне мере и помоћ избеглим лицима преко координационих тела и других организација. UNHCR је међународна организација која према мисији УН треба да координира међународну акцију за заштиту избеглица широм света и решава проблеме избеглица. Међутим, очигледно је да UNHCR не жели, нити има капацитета да се бави еколошким избеглицама у мери у којој се бави другим врстама избеглица широм света. Аутори (Conisbee and Simms 2003, 17–18)¹⁴ наводе да је UNHCR доследно одбацио категоризацију животне средине као основ за стицање избегличког статуса, тврдећи да мора концентрисати своје ограничене ресурсе на људе који су доживели верски, политички или идеолошки прогон. Дакле, могли би закључити да у овом моменту не постоји међународни систем заштите који се бави проблемима еколошких избеглица.

Закон о заштити животне средине нуди шири приступ теми која може, на индиректан начин, такође да утиче на заштиту људских права човека и на људску безбедност човека као појединца. Наведени закон требало би, дакле, да обезбеди ширу основу за реаговање на проблеме узроковане климатским променама, као и на потенцијалне проблеме становништва присиљеног на еколошке миграције. Проблеми и решења еколошких избеглица садржани су кроз међународне акте и норме, почевши од Конвенције о заштити људских права до Међународног права избеглица и интерно расељених лица. Међутим, они нису сублимирани на једном месту, нити су усвојене међународне норме којима су обавезујуће за све државе.

Ради унапређења еколошке безбедности најважније су превентивне мере које једна земља предузима како би спречила настанак еколошке катастрофе и каснију миграцију њеног становништва. Превентивне мере требало би да се примењују од стручних државних тимова, који на основу предвиђања заснованих на егзактним показатељима и на основу научног искуства, доносе одлуке којима спречавају штетне последице узроковане еколошким проблемима или их бар ублажавају до прихватљиве мере. Управа за ванредне ситуације Републике Србије је државни орган који се у нашој земљи бави овом проблематиком. Нажалост, сведоци смо поплава које су задесиле нашу земљу у мају текуће године, које су проузроковале велике штете и последице над угроженим становништвом. Да ли су превентивне мере надлежне институције биле квалитетне и временски усаглашене остаје да се види.

Из табеле 1 се види да су поплаве најучесталији облик природних катастрофа у свету и да су штете узроковане овом природном катастрофом највеће.

¹⁴ Conisbee, Molly, and Andrew Simms. 2003. „Environmental refugees. The Case for Recognition.” *New Economics Foundation, London*: 17–18.

Табела 1 – Број погинулих и погођених различитим типовима природних катастрофа од 1900. до 2014. године (извор: EM-DAT, CRED)

Врста катастрофе	Појава	Број умрлих	Број погођених	Број осталих без дома	Штета у хиљадама US \$
Суша	42	1.200.002	15.488.769	0	2.5481.309
Земљотрес	162	278.299	4.088.606	1.373.037	77.878.336
Епидемија	49	2.500.475	18.189.834	0	0
Екстремне температуре	226	140.980	1.365.252	1.340	16.187.351
Поплава	533	9.134	13.343.374	1.919.809	127.421.616
Олуја	453	7.382	9.024.845	37.663	98.790.745
Вулкан	12	783	12.200	14.000	44.300
Пожар	99	584	1.284.958	8.653	12.818.811

Еколошка безбедност и безбедност животне средине у Републици Србији

Када је реч о еколошкој безбедности у Републици Србији, заштита животне средине регулисана је кроз доношење сета закона: Закон о заштити животне средине, Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину, Закон о процени утицаја на животну средину и Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађивања животне средине. Законом о заштити животне средине се „уређује интегрални систем заштите животне средине којим се обезбеђује остваривање права човека на живот и развој у здравој животној средини и уравнотежен однос привредног развоја и животне средине у Републици Србији.¹⁵ Закон о заштити животне средине Републике Србије, животну средину дефинише као „скуп природних и створених вредности, чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно простор и услове за живот. Квалитет животне средине се исказује физичким, хемијским, биолошким, естетским и другим индикаторима“¹⁶

Систем заштите животне средине чине мере, услови и инструменти за: 1) одрживо управљање, очување природне равнотеже, целовитости, разноврсности и квалитета природних вредности и услова за опстанак свих живих бића; 2) спречавање, контролу, смањивање и санацију свих облика загађења животне средине.¹⁷ Већ прва три члана Закона о заштити животне средине показују нераскидиву вези између еколошке безбедности, као димензије људске безбедности и стања животне средине човека. Ако уз то узмемо у обзир да је еколошка безбедност оријентисана на анализу квалитета земље, ваздуха и стања биодиверзитета и њихов утицај на човека, лако је увидети блискост концепата људске безбедности, заштите жи-

¹⁵ Закон о заштити животне средине, Службени гласник РС бр. 135/2004 и 36/2009, члан 1.

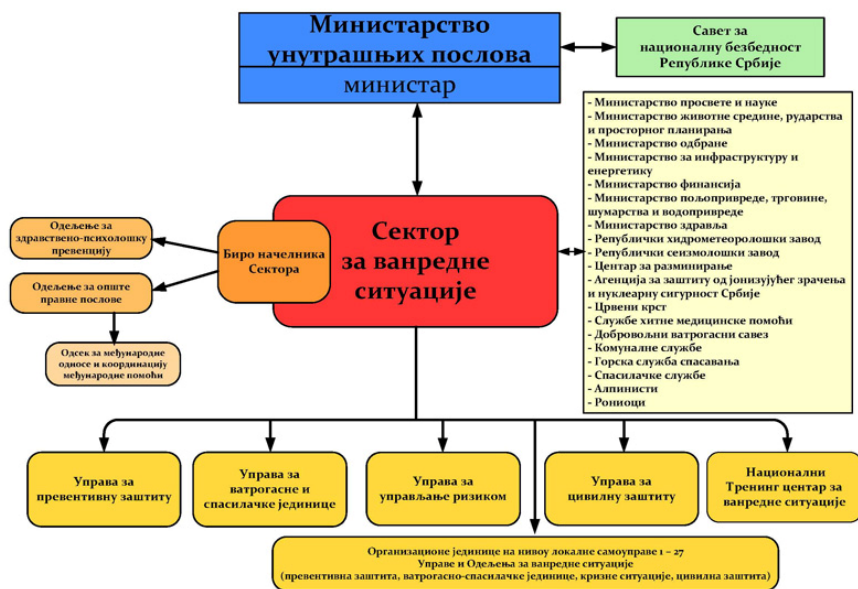
¹⁶ Закон о заштити животне средине, Службени гласник РС бр. 135/2004 и 36/2009, члан 3.

¹⁷ Закон о заштити животне средине, Службени гласник РС бр. 135/2004 и 36/2009, члан 2.

вотне средине и одрживог развоја. Дакле, стање животне средине за безбедност људи је изузетно важна. Како Ђорђевић (2013) наводи: „Природна средина се не може компензирати новцем и развијеном технологијом”.¹⁸ Следеће питање које се намеће јесте имплементација усвојених закона и нормативних аката, тј. усклађеност обавезујућих норми са ситуацијом „на терену”, која је, као што знамо из праксе, из делом оправданих и неоправданих разлога, врло дискутабилна. Ради потпуне имплементације, помоћ надлежних институција међународне заједнице је неизоставна и преко потребна. Како бисмо анализирали постојеће стање око законске регулативе и њене имплементације у вези заштите животне средине осврнућемо се на случај поплава у Републици Србији које су се догодиле у мају текуће године. Из извештаја Владе Републике Србије о елементарној непогоди – поплави која је задесила Републику Србију и мерама које су предузете ради спасавања становништва и одбране угрожених места од поплава, прикупљени су следећи подаци:

– На основу члана 32, став 3. Закона о ванредним ситуацијама („Службени гласник РС”, бр. 111/09, 92/11 и 93/12) и предлога Републичког штаба за ванредне ситуације од 15. маја 2014. године, Влада је донела Одлуку о проглашењу ванредне ситуације на територији Републике Србије („Службени гласник РС”, број 52/14), због наступања елементарне непогоде – поплаве.

Сектор за ванредне ситуације Министарства унутрашњих послова Републике Србије има централну улогу у управљању ванредним ситуацијама у нашој земљи.

Слика 1 – Организациона шема сектора за ванредне ситуације Републике Србије (извор: <http:// prezentacije.mup.gov.rs/секторzazastituispasavanje/orgsema.html>)

¹⁸ Ђорђевић, Ивица. 2013. *Људска безбедност*. Београд. Универзитет, Факултет безбедности.

– Најугроженији градови Шабац, Сремска Митровица и општине на територији Републике Србије од последица поплавног таласа: Обреновац, Мали Зворник, Крупањ, Љубовија, Владимирци, Коцељева, Шид, Свилајнац, Параћин, Уб, Лајковац, Љиг, Осечина, Мионица, Смедеревска Паланка, Трстеник, Бајина Башта. Сектор за ванредне ситуације обавестио је сва министарства о ангажовању инспекцијских служби из своје надлежности да одмах изађу на терен, посебно на најкритичнија места која су претрпела последице поплава, ради организације ублажавања и отклањања последица насталих поплавним таласом. Након обавештења инспекцијске службе су активирани на угроженим подручјима.

– Министарства су према својим надлежностима активирала инспекцијске службе. Организована је асанација терена, уклањање угинуле стоке на местима на којима је било приступа поплављеним подручјима.

– Министарство здравља је предузело мере на контроли: здравствене исправности воде за пиће и стању водоснабдевања са поплављеног подручја и подручја целе Републике Србије, епидемиолошке ситуације, надзора над колективним смештајима, обављених активности у оквиру дезинфекције, дезинсекције и дератизације на поплављеном подручју.

– Посебна пажња све време ванредне ситуације била је посвећена надзору над здравственом исправношћу воде за пиће, а нарочито на поплавама угроженој територији. Због поплава, оштећења водоводне мреже значајан број градова био је и без техничке и без пијаће воде, што је отежавало функционисање здравствених установа, као и снабдевеност становништва пијаћом водом. У табели 2 дат је преглед централних (градских) водовода са поремећајем у водоснабдевању.

Табела 2 – Преглед водовода са поремећајима у водоснабдевању
(извор: Извештај Владе Републике Србије о поплавама, мај 2014)

Округ	Водовод	Стање
Поморавски/33Ј3 Ћуприја	Параћин	забрана (санитарна вода)
	Ћуприја	забрана (санитарна вода)
	Свилајнац	забрана (санитарна вода)
	Деспотовац	забрана (санитарна вода)
Браничевски и Подунавски/33Ј3 Пожаревац	Смедеревска Паланка	забрана (санитарна вода)
	Потровац	забрана (санитарна вода)
	Жабари	стална забрана (санитарна вода)
Колубарски/33Ј3 Ваљево	Љиг	забрана (санитарна вода)
	Лајковац	забрана (санитарна вода)
	Уб	забрана (санитарна вода)
	Мионица	забрана (санитарна вода)

Округ	Водовод	Стање
Мачвански/ЗЗЈЗ Шабац	Крупањ	забрана (санитарна вода), чести прекиди
	Владимирци	забрана (санитарна вода)
	Мали Зворник	делови општине немају редовно водоснабдевање
Град Београд/ГЗЈЗ Београд	Обреновац	прекид водоснабдевања
	Лазаревац	забрана (санитарна вода)
Расински/ЗЗЈЗ Крушевац	Трстеник	забрана (санитарна вода)
Рашки/ЗЗЈЗ Краљево	Ћићевац	стална забрана и у редовним приликама
	Варварин-Обреж и Катун	делови општине немају редовно водоснабдевање
	Краљево део Ушће	забрана (санитарна вода)
	Тутин	стална забрана и у редовним приликама
Нишки	Ражањ	прекид водоснабдевања
	Гаџин Хан	забрана (санитарна вода)
	Сврљиг	забрана (санитарна вода)
	Дољевац	забрана (санитарна вода) од претходног таласа поплава у априлу

– Управа за заштиту биља, Управа за пољопривредно земљиште, Агенција за заштиту животне средине и пољопривредне стручне службе вршиле су испитивање земљишта на снабдевеност хранљивим материјама и земљишта, муља (седимент) и воде на хемијска и микробиолошка загађења. На угроженим подручјима од почетка поплавне кризе поништено је 133.729 kg хране животињског порекла и хране за животиње, као небезбедне за употребу која је прослеђена на нешкодљиво уништавање у кафилерије. Организовано је и спроведено сакупљање 288.328 kg животињског отпада. Дезинфекција и санација терена спроведена је на 417 индивидуалних газдинстава и фарми са којих је уклоњен животињски отпад. У периоду који предстоји биће неопходно учинити много тога: организовати психосоцијалну подршку жртвама елементарне непогоде, реновирати стамбене јединице које су услед евакуације напуштали (оспособити постојеће или изградити нове; обезбедити нове, додатне, смештајне капацитете за кориснике услуге смештаја у систему социјалне заштите) обезбедити основне животне потрепштине (храну, средства за хигијену, одећу, обућу, лекове, санитетски материјал, енергенте и др.).

Национална стратегија заштите и спасавања у ванредним ситуацијама¹⁹ дефинише природне ризике којима је становништво Републике Србије потенцијално изложено. Наведена стратегија, у делу који се односи на угроженост становништва од бујичних

¹⁹ Службени гласник РС бр. 86/11.

поплава, наводи да је традиционални начин заштите од ове врсте поплава изградња чврстог система објеката. Уколико је такав систем недовољан или га уопште нема иза бујичне поплаве остају рушевине мостова, путева, зграда и свега што им је на путу. Како су трошкови изградње пасивног система заштите од бујичних поплава велики, ти радови увек касне за потребама. Једини начин за смањивање штета је организовање правовремене најаве могућих бујичних поплава и уклањање људи и покретних средстава са пута бујичне поплаве. За одбрану од бујичних поплава израђена је методологија активне одбране која је намењена општинама. Нажалост, ову методологију примениле су општине које су претходно пострадале од бујичних поплава, а подразумевала је потпуну координацију са радарском осматрачком службом Републичког хидрометеоролошког завода. Поред изливања река и потока, у случају обилних атмосферских падавина, опасност од плављења насељених места прети и због неадекватног одржавања канала за одводњавање око насељених места и у њима.

Стратегија никако не би требало да указује на проблеме, нпр. око активне одбране, немогућности изградње традиционалних система заштите или слабости у одржавању канала за одржавање, а да при том у свом садржају нигде не нуди решења за превазилажење уочених проблема. У овом случају поставља се питање предузимања превентивних мера, како би се избегле или бар умањиле штетне последице по живот и здравље људи, као и штете по њихову имовину. Ако узмемо у обзир да штете изазване природним појавама у последњих петнаест година износе по неколико милијарди долара и да сваки изгубљени људски живот нема цену, поставља се питање да ли би само део наведеног новца спречио или макар умањио настале штете. У случају изливања водених токова у Банату, 2005. године већи део одговорности пребачен је на терет водoprивредних организација из Румуније због неблаговременог уступања информација о водостају реке Тамиш. Процењена штета у Румунији и Србији изазвана поплавама у периоду март–април 2005. године износила је 565 милиона евра.

Из дела извештаја Владе Републике Србије о поплавама види се да су мере Владе Србије и надлежних министарстава изузетно опсежне, али да су оријентисане искључиво на отклањање насталих последица. У наредном периоду требало би размислити о стручном и кадровском појачању Управе за превентивну заштиту Сектора за ванредне ситуације МУП-а Републике Србије, која би могла да се, осим са пожаром носи и са оваквим и сличним проблемима.

Током девет дана борбе против поплава (мај 2014. године) водена стихија је на територији читаве земље причинила укупну штету која се процењује на 1 милијарду и 532 милиона евра. Вода и клизишта довели су и до потпуног уништења више од 400 стамбених јединица, док је приближно 17.000 станова и стамбених јединица претрпело делимична оштећења. Оштећена су и 74 објекта здравствене заштите, укључујући и амбуланте, домове здравља и клинике, као и 35 предшколских, школских и средњошколских установа. На територији Републике Србије евакуисано је укупно 31.879 грађана са угрожених подручја. Надлежне државне институције и данас су ангажоване на санацији терена и поправци настале штете која треба да омогући евакуисаним лицима безбедан повратак у њихове домове. Последице нарушавања еколошке безбедности у смислу негативних импликација на животну средину и на здравље расељених лица, свакако ће бити предмет истраживања научника из ове области у наредном периоду.

Закључак

Иако је у Републици Србији нормативно-правна регулатива која се односи на редукцију безбедносних ризика у области заштите животне средине узроковане природним несрећама углавном усклађена са регулативом Европске уније, сама имплементација усвојених Закона и подзаконских аката и даље је на ниском нивоу. Када је у питању заштита грађана од проблема изазваних еколошким несрећама, тежиште би требало да буде на превентивном деловању у смислу благовременог предвиђања тока догађаја. Није спорна чињеница да је држава показала изузетно висок ниво организационих способности на отклањању штета од поплава и на санирању насталих последица. Међутим, превентивно деловање надлежних институција смањиле би штетне последице на многоструко нижи ниво. Економски фактор јесте ограничавајући чинилац таквог приступа, али су штете и последице санирања настале штете често много веће од превентивних улагања. Безбедност и живот људи немају своју цену, те би у свакој студији која се односи на заштиту животне средине таква поставка морала заузети централно место.

Управу за превентивну заштиту Сектора за ванредне ситуације МУП-а Републике Србије требало би додатно развијати у наредном периоду, пошто је то организациони орган који први препознаје ризике и претње, а у складу с тим сви остали државни органи треба да предузимају мере на заштити становништва. Едукацијом грађана којом би се развио квалитетнији и одговорнији однос према животној средини, такође би се постигао додатни ефекат око унапређења еколошке безбедности становника Републике Србије.

Миграције становништва у Републици Србији, узроковане еколошким проблемима, за сада нису негативно утицале на стање опште или националне безбедности државе. Међутим, свакако су негативно утицале на еколошку безбедност дела грађана Републике Србије, чије последице ће бити видне у наредном периоду.

Дакле, упоредо са унапређењем постојећих нормативно-правних аката који се односе на заштиту животне средине, у наредном периоду у Републици Србији би требало развијати и концепт људске безбедности као неодвојивог дела националне безбедности.

Литература

[1] Bates, Diane C. (2002). „Environmental refugees? Classifying human migrations caused by environmental change”. *Population and environment*, 23(5): 465-477.

[2] Conisbee, Molly, and Andrew Simms. 2003. "Environmental refugees. The Case for Recognition". *London. New Economics Foundation*: 17-18.

[3] Corson-Finnerty, Adam Daniel. 1982. *World citizen: action for global justice*. Orbis Books.

[4] Diamond, Jared. 2005. *Collapse: How societies choose to fail or succeed*. Penguin.

[5] Drury, A. Cooper, and Richard Stuart Olson. 1998. „Disasters and political unrest: An empirical investigation”. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 6(3): 153-161.

[6] Dun, Olivia V., and François Gemenne. (2008). „Defining environmental migration: Why it matters so much, why it is controversial and some practical processes which may help move forward”. *Revue Asylon* (s), (6).

- [7] Ђорђевић, Ивица. 2013. *Људска безбедност*. Београд. Универзитет, Факултет Безбедности.
- [8] Homer-Dixon, Thomas F. 2010. *Environment, scarcity, and violence*. Princeton University Press.
- [9] Извештај Владе Републике Србије о елементарној непогоди – поплави која је задесила Републику Србију и мерама које су предузете ради спасавања становништва и одбране угрожених места од поплава.
- [10] Koren, Hillel S., Colin D. Butler. 2006. "The interconnection between the built environment ecology and health." *Environmental Security and Environmental Management: The Role of Risk Assessment*. Springer Netherlands: 109-125.
- [11] Krause, Keith, and Michael C. Williams. 1996. „Broadening the agenda of security studies: politics and methods”. *Mershon International Studies Review*: 229-254.
- [12] Laczko, Frank, and Christine Aghazarm, eds. 2009. „Migration, environment and climate change: Assessing the evidence”. *Geneva: International Organization for Migration*.
- [13] Linkov, Igor, Gregory A. Kiker, and Richard J. Wenning, eds. 2007. „Environmental security in harbors and coastal areas: management using comparative risk assessment and multi-criteria decision analysis”. *Springer Science & Business Media*.
- [14] Martin, Adrian. 2005. „Environmental conflict between refugee and host communities”. *Journal of Peace Research*, 42(3): 329-346.
- [15] Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, and William W. Behrens III. 1978. *Granice Rasta, Zagreb. Stvarnost*.
- [16] Myers, Norman. 2002. „Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century”. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 357(1420): 609-613.
- [17] Остојић, Гаврило (2014). „Еколошке избеглице: директан или индиректан пут до конфликта”. *Београд. Војно Дело*: 51-83.
- [18] Радовић, Весела. 2013. *Еколошка безбедност, еволуција и савремени приступи*. Нови Сад. Универзитет EDUCONS.
- [19] Wenning J. Richard et al. 2007. „Environmental Security”. *Environmental Security in Harbors and Coastal Areas*. Springer Netherlands: 19-36.
- [20] Закон о заштити животне средине, Службени гласник РС бр. 135/2004 и 36/2009.
- [21] Национална стратегија заштите и спасавања у ванредним ситуацијама, Службени гласник РС бр. 86/11.

Интернет извори

- [1] Међународна база података о катастрофама: <http://www.emdat.be>
- [3] Организација уједињених нација: <http://www.un.org>
- [4] Сектор за ванредне ситуације: <http://prezentacije.mup.gov.rs>
- [5] <http://www.euractiv.rs/odrzivi-razvoj/3578-zabranjeni-azbest-i-dalje-opasnost>

ИСКУСТВА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ У ВАНРЕДНИМ СИТУАЦИЈАМА 2014. ГОДИНЕ

Милосав В. Симовић*

Војска Србије, Команда Копнене војске

Налазећи се на Балканском полуострву у индиректном окружењу топлих мора (Јадранско, Егејско, Црно море), наслањајући се на европски континент у региону југоисточне Европе, са равницом у северном делу територије, чији планински рељеф у већем делу земље објашњава појаву кањона, клисура и пећина, са континенталном климом на северу, умерено континенталном на југу и планинском климом на високим планинама, Србија има повољан географски положај.¹ Са друге стране, налазећи се на полуострву, изложена је природним непогодама где су веома изражени ризици и претње од катастрофа и елементарних непогода на штету становништва, материјалних добара и државе.² У складу са чланом 139. *Устава Републике Србије*, поред мисије одбране Србије од оружаног угрожавања споља, те учешћа у очувању и изградњи мира у региону и свету, Војска Србије подржава цивилне власти у супротстављању претњама безбедности, које се реализују у супротстављању: унутрашњем угрожавању безбедности, тероризму, сепаратизму, организованом криминалу, катастрофама, елементарним непогодама, техничко-технолошким и другим несрећама.³

Због својих размера, последица деловања природних непогода и обима ангажовања снага на отклањању последица, у раду су тежишно описане природне непогоде које су задесиле Србију 2014. године, кроз следећа питања: (1) Елементарне непогоде у Србији 2014. го-

* Генерал-потпуковник Милосав Симовић је командант Копнене војске.

¹ Просечна годишња количина падавина је 896 мм; највише кише има у јуну и мају, а најсувији су фебруар и октобар. Најчешћи ветрови су кошава, северац, моравац, јужни и југозападни ветар.

² „Катастрофа је елементарна непогода или друга несрећа и догађај који величином, интензитетом и неочекиваности угрожава здравље и животе већег броја људи, материјална добра и животну средину, а чији настанак није могуће спречити или отклонити редовним деловањем надлежних служби, органа државне управе и јединица локалне самоуправе, као и несрећа настала ратним разарањем или тероризмом”. „Елементарна непогода је догађај хидрометеоролошког, геолошког или биолошког порекла, проузрокован деловањем природних сила, као што су: земљотрес, поплава, бујица, олуја, јаке кише, атмосферска пражњења, град, суша, одроњавање или клизање земљишта, снежни наноси и лавина, екстремне температуре ваздуха, нагомилавање леда на водотоку, епидемија заразних болести, епидемија сточних заразних болести и појава штеточина и друге природне појаве већих размера које могу да угрозе здравље и живот људи или проузрокују штету већег обима”, Закон о ванредним ситуацијама, члан 8, под 3) и 5).

³ Устав Републике Србије, 2006. године и Стратегија одбране Републике Србије, 2009. године.

дине и учешће Војске Србије у отклањању последица; (2) Ангажовање Војске Србије у ванредним ситуацијама 2014. године и (3) Предлози за унапређење ангажовања Војске Србије у ванредним ситуацијама. У раду су приказана значајна искустава која је Војска Србије стекла на отклањању последица катастрофа и елементарних непогода, а која се могу применити у евентуалним будућим ангажовањима.

Кључне речи: *елементарне непогоде, војници и старешине, командант, искуства, предлози*

Увод

Ангажовање у отклањању последица катастрофа и елементарних непогода једна је од посебних традиција војски на нашем простору. Тако, крајем 19, као и почетком и током 20. века – Српска војска, Војска Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, Војска Краљевине Југославије и Југословенска народна армија (ЈНА) биле су ангажоване и расположивим капацитетима у сарадњи са Црвеним крстом, Полицијом, Жандармеријом и Цивилном заштитом, много пута помагале становништву Србије и Југославије. Чињеница је да је било више катастрофа и елементарних непогода када су војници и старешине имали главну улогу и показали да су организованији од припадника осталих субјеката заштите и спасавања. Отуда се у народу одомаћила изрека – „то ће војска”. Карактеристичан пример таквог схватања улоге војске у заштити и спасавању догодио се 1963. године, после катастрофалног земљотреса у Скопљу. Командант 3. армије ЈНА руководио је отклањањем последица разорног земљотреса у срушеном граду, у којем се налазила и команда 3. армије.⁴

Крајем 20, а посебно почетком 21. века, Србију су задесиле катастрофалне елементарне непогоде: поплаве у селу Јаша Томић у Банату 2005. године, земљотрес у Краљеву 2010. године,⁵ екстремно ниске температуре и снежна мећава у Београду и општинама Црна Трава, Сјеница и Вршац, поплаве у општини Трговиште 2010. године и екстремно високе температуре и пожари у 2012. години.⁶

⁴ Земљотрес у Скопљу догодио се 26. јула 1963. године. Тада је погинуло око 1.000, а повређено око 3.000 људи. У земљотресу је уништено око 75% града. Командант 3. армије био је генерал-пуковник Анте Банина.

⁵ После земљотреса 3. новембра 2010. године у Краљеву и околини, припадници ВС, поред обавеза на санацији сопствених објеката, укључили су се у рад Штаба за ванредне ситуације града Краљева ради пружања помоћи цивилним властима и становништву. Укупно је ангажовано 1.248 војника и старешина и 299 моторних возила и инжењеријских машина, на задацима: снабдевања грађана водом, превоза грађевинског материјала из осталих градова Србије, поделе хуманитарне помоћи, рашчишћавања шута, збрињавања становника којима су куће биле срушене, превоза огревног дрвета и рушења 206 оштећених објеката. Ангажовањем моторних возила ВС (5 дана), грађевински материјал је доведен из Кикинде, Шапца и Лесковца у Краљево. За превоз 1.200.000 комада црепа од стоваришта у Краљеву до угрожене подручја, свакодневно је ангажовано 10 до 20 теретних моторних возила.

⁶ Копнена војска ВС у гашењу пожара од 25. августа до 12. септембра 2012. године, на простору планина Тара, Златибор, Свети Илија код Врања, у општинама Мердаре, Власотинце и Гаџин Хан, ангажовала је 1.809 војника и старешина, 169 моторних возила, 41 специјално и инжењеријско средство. Општину Трговиште захватиле су велике поплаве маја 2010. године, када су изгубљена два људска живота, оштећене куће, њиве и баште. Сличне поплаве захватиле су ову општину фебруара 2013. и јануара 2015. године.

Елементарне непогоде биле су „испит способности” Сектора за ванредне ситуације МУП-а, градских и општинских штабова за ванредне ситуације и других субјеката заштите и спасавања људи и материјалних добара. Током тих катастрофа и елементарних непогода, у јавности није било дилеме „да ли треба имати војску или не”, јер је управо њено постојање, „у пракси тестирано”. Војска Србије (ВС) ангажована је у заштити и спасавању и отклањању последица у свим тим несрећама, и показала се као најорганизованија државна институција у Србији. Ангажовањем војника и старешина ВС ублажене су и, у најкраћем могућем року, санирани последице катастрофа и елементарних непогода. Припадници свих родова и служби ВС, специјалци, кадети Војне академије и остали припадници ВС храбро су, пожртвовано и стручно помагали грађанима Србије.

Елементарне непогоде у србији 2014. године и учешће војске србије у отклањању последица

По питању природних непогода у новијој историји Србије, 2014. година остаће запамћена као једна од „најтежих година”. Снежне мећаве, поплаве, ледена киша, клизишта и други облици угрожавања људи и имовине, били су стална претња и реална појава.

Мећаве и снежно невреме

Почетком 2014. године због елементарних непогода изазваних снежним падавинама и ниским температурама, у северном делу Србије (Војводина) ангажовани су припадници ВС на задацима извиђања са копна и из ваздушног простора и на евакуацији ваздушним и копненим путем завејаних грађана и путника на коридору 10 дуж ауто-пута Е-75 од Новог Сада до Бачке Топле. За четири дана припадници ВС су евакуисали 332 грађанина (ваздушним путем 240 и копненим путем 92 грађанина), дотурено је око 1.000 литара чаја, подељено 600 оброка хране и уступљено 350 комада одеће и ћебади за утопљавање.

Проблеми у водоснабдевању

На задатку испомоћи у водоснабдевању Ужица, услед појаве алги у градској водоводној мрежи, од 1. јануара до 7. фебруара ангажовано је 30 припадника ВС и 13 ауто-цистерни за воду (АЦВ). Укупно је остварено 767 дневних ангажовања војника и старешина, 365 дневних ангажовања ауто-цистерни за воду и дотурено 2.552 m³ пијаће воде. Због поновне појаве алги у градској водоводној мрежи, а на основу захтева Сектора за ванредне ситуације МУП-а, ВС је од 20. јула до 23. августа поново вршила водоснабдевање угроженог становништва града Ужица, са дневним ангажовањем 20 војника и старешина и 11 ауто-цистерни за воду. Укупно је оства-

рено 713 дневних ангажовања војника и старешина, 393 дневних ангажовања ауто-цистерни за воду и дотурено 1.903 m³ воде.

На водоснабдевању насељеног места Грделица у близини Лесковца, у периоду од 31. јула до 19. августа, ангажована је једна ауто-цистерна за воду. Укупно је остварено 20 дневних ангажовања војника и старешина, 20 дневних ангажовања цистерне и дотурено је 66 m³ воде. На водоснабдевању града Сомбора, у периоду од 8. до 12. августа и од 30. до 31. децембра, ангажована је једна ауто-цистерна за воду. Укупно је остварено осам дневних ангажовања војника и старешина, осам дневних ангажовања ауто-цистерни и дотурено 27,50 m³ воде. Услед квара на водоводу, на основу захтева Штаба за ванредне ситуације у граду Крушевцу, у периоду од 8. до 14. новембра и од 17. до 20. децембра на снабдевању пијаћом водом становништва месне заједнице Рибаре, ангажована је једна ауто-цистерна за воду. Укупно је остварено 10 дневних ангажовања војника и старешина, 10 дневних ангажовања ауто-цистерне и дотурено 33 m³ воде.

Укупно, на задацима водоснабдевања остварено је 1.518 дневних ангажовања војника и старешина, 812 дневних ангажовања ауто-цистерни за воду и покретних средстава, и дотурено је 4.581 m³ воде.

На задатку ископа канала за постављање цеви привременог водовода „Сушица“ код Ужица, од 7. до 25. јануара, ангажовано је 73 војника и старешина, девет инжењеријских машина и 16 моторних возила. Укупно је остварено 732 дневна ангажовања војника и старешина и 424 дневна ангажовања инжењеријских машина, моторних возила и других покретних средстава. Ископано је 1.500 m канала за постављање водоводних цеви, рашчишћено око 17.000 m³ терена и превезено и насуто око 1.500 m³ шљунка.

Поплаве

Од средине априла до средине маја и од средине септембра до средине октобра Србију су захватиле катастрофалне поплаве у сливу река Сава, Колубара, Западна и Велика Морава и у Борском округу.⁷

⁷ Најтеже погођен поплавама био је Обреновац – 90% насеља било је потопљено, а 8.700 становника је евакуисано. Поред Обреновца налази се термоелектрана „Никола Тесла“, највећа у Србији, која даје скоро 50% електричне енергије Србији. Она је остала непотопљена захваљујући правовременим интервенцијама. Термоелектрана „Костолац“, која даје 11% електричне енергије Србији била је угрожена изливањем реке Млава. Два „прстена“ џакова са песком су пробијена, али вода није прешла последњу линију одбране. Центри Параћина, Петровца на Млави, Свилајнца и Смедеревске Паланке били су поплавлени. У Крупњу је бујица уништила десетине кућа, а објекти су стално угрожавани клизиштима. Поплавни талас на Сави код Шапца достигао је 6,6 m, што је највиши ниво реке у граду од када се води евиденција. До 16. маја 7.618 људи било је евакуисано, 20 је повређено, док су три лица изгубила живот. У Срему су евакуисани мештани села Јамена, Моровић и Вишњићево. Поплаве ових размера нису стогодишње, већ хиљадугодишње, тј. дешавају се једном у хиљаду година. Током мајских поплава погинуло је 57 људи, од којих су 23 особе утопљене. Током поплава евакуисано је 31.879 грађана и смештено у 136 прихватних центара (изјавио Александар Николић, државни секретар МУП-а, дневни лист „Данас“, 9. јули 2014. године).

Мајске поплаве

Војска Србије се ангажовала на задацима заштите, спасавања и отклањања последица. Капацитети ВС ангажовани су на подручју 12 управних округа (Моравички, Колубарски, Град Београд, Подунавски, Мачвански, Расински, Златиборски, Рашки, Браничевски, Поморавски, Топлички и Нишавски) у 39 општина на 50 локација. Дневно је било ангажовано преко 2.500 припадника ВС и 185 већих средстава (инжињеријске машине, хеликоптери, чамци, амфибије, моторна возила). Снаге РВ и ПВО, извеле су 553 лета ваздухопловима са око 200 часова налета.

Помоћ цивилним властима током поплава у првој фази пружена је реализацијом следећих задатака: евакуација становништва, прихват и збрињавање угрожених лица, водоснабдевање, дотур хране и интендантских средстава, инжињеријски радови на изградњи и ојачавању насипа и путева, постављање мосних места прелаза, биолошка деконтаминација, ветеринарски надзор, санација клизишта, испумпавање воде, војно-полицијски послови, санитетско збрињавање и координација спасилачких тимова страних оружаних снага.

Након тога, у периоду од 22. до 25. маја, извршавајући задатке из прве фазе, тежиште ангажовања било је на биолошкој деконтаминацији, ветеринарском надзору и санацији клизишта. Помоћ цивилним властима од 26. маја до 16. јуна пружена је кроз: асанацију терена, инжињеријске радове, снабдевање становништва водом, обезбеђење смештаја угроженим лицима и санитетско збрињавање. Поред наведених задатака, после 16. јуна ВС је ангажована на инжињеријским радовима (постављање привремених тешких мостова ТММ-3 у Бајиној Башти, Крушевцу, Краљеви, Крупњу, Ражњу, Обреновцу, Малом Зворнику, постављање понтонског моста ПМ М71 код Лознице и поправка путних комуникација у Љубовији и Бајиној Башти).

1) Евакуација становништва

Војска Србије је евакуисала 10.305 становника, 6.863 копненим и 3.442 ваздушним путем. У евакуацији становника ангажовано је 10 хеликоптера, 3 амфибије, 41 чамац, 47 моторних возила. Највећи број становника евакуисан је из Обреновца. Највише дневно напрезање ангажованих војника и старешина било је 17. маја, када је евакуисано преко 5.000 грађана.

2) Прихват и збрињавање угрожених лица

Евакуисана лица смештена су у војним објектима од 17. до 21. маја, где је збринато око 2.500 лица. Највише лица (1.782) прихваћено је у касарни „Народни херој Милан Тепић” у Јакову, прва три дана. У касарни „Бора Марковић” у Обреновцу настављен је прихват евакуисаних лица (484). Дневно је у војне објекте смештано 621 лице. Мерама Владе Србије број евакуисаних лица у војним објектима се смањивао, тако да је крајем године у два објекта било привремено смештено 211 лица (12 у Дому војске у Свилајнцу и 199 у касарни „Бора Марковић” у Обреновцу).

3) Водоснабдевање

На дотуру пијаће воде ангажована је 31 ауто-цистерна за воду (АЦВ). Водоснабдевање је вршено на територији 14 општина (Прокупље, Дољевац, Варварин, Ражањ, Ђићевац, Крушевац, Петровац на Млави, Свилајнац, Смедеревска Палан-

ка, Лазаревац, Уб, Обреновац, Шабац, Краљево). Укупно је остварено 556 дневних ангажовања цистерни и испоручено 2.665 m³ воде. Максимално дневно напрезање АЦВ било је 22. маја (31 АЦВ).

4) Дотур хране и интендантских средстава

Дотур хране, воде, санитетског материјала, одеће, горива и интендантских средстава за потребе становништва на угроженим подручјима вршен је копненим и ваздушним путем. За потребе штабова за ванредне ситуације дотурено је 17,3 t хране, 480 t воде и 20 kg лекова и санитетског материјала. Максимално дневно напрезање било је 19. маја ангажовањем четири хеликоптера и 12 моторних возила. За угрожено становништво припремљено је 6.708 оброка хране (услужно кување) од намирница које су обезбедили Црвени крст и општински штабови за ванредне ситуације.

Штабовима за отклањање последица катастрофа и елементарних непогода издати су: инжињеријски алат (220 лопата, 1.775 ашова и 132 весла), интендантска средства (1.080 кревета, 1.183 душека, 4.727 ћебади, 1.244 вреће за спавање и 63 шатора), техничка средства: 12 електро агрегата и других средстава, 10 заштитних маски М2Ф и 10 пари заштитних рукавица.

5) Инжињеријски радови

Постављено је 13 тешких механизованих мостова у селима: Нови Брачин – општина Ражањ, Кула – општина Мало Црниће, Годачица, Раваница и Богutowaц – општина Краљево, месна заједница Велика Река, на Боринској реци у Доњој Борини – општина Мали Зворник, Рогачица – општина Бајина Башта, месна заједница Барич – општина Обреновац и на реци Кржава у селу Кржава, на Рибарској реци – општина Крушевац.⁸ Извођени су инжињеријски радови на поправци пута у Малом Зворнику, Крупњу, Љубовији, Бајиној Башти и Мајданпеку, у Косјерићу и Бајиној Башти вршена је санација клизишта. Уређење и ојачавање бедема и насипа извршено је у Шапцу, Сремској Митровици, Обреновцу, Костолцу и Београду. Напуњено је око 142.000 џакова са песком и израђено око 15.775 m насипа. Тежиште у изради насипа било је у Шапцу.

На задацима прикупљања и уклањања муља, шута и отпада у Обреновцу је ангажовано 1.017 војника и старешина, 21 самоистоваривач и 12 инжињеријских машина. Укупно је уклоњено 23.141 t муља, шута и отпада, док је на задатку рашчишћавања и припреме простора за изградњу нових стамбених објеката ангажовано 67 војника и старешина и 38 покретних средстава (20 инжињеријских машина и 16 самоистоваривача). У периоду од 23. маја до 16. августа две инжињеријске радне групе ВС са 12 инжињеријских машина извеле су радове на отклањању последица од обилних падавина на територији општине Мали Зворник (поправка шумског пута 7.000 m, пробијање и израда новог пута 3.800 m).⁹

⁸ После постављања мостова ТММ, локалне самоуправе угрожених општина имале су одређене обавезе, регулисане уговором са ВС (постављање дрвеног патоса и сл. ...). Недовољну одговорност испољиле су локалне самоуправе Бајна Башта и Ражањ. Обавезе у вези с коришћењем и одржавањем мостова најозбиљније је схватила локална самоуправа општине Трговиште (ТММ постављен почетком 2015. године у селу Козји Дол).

⁹ Представници локалне самоуправе Мали Зворник, у односу на остале локалне самоуправе, предњачили су у сарадњи са јединицама ВС које су биле ангажоване током отклањања последица катастрофа и елементарних непогода. Помогли су и обезбедили резервне делове, гориво и мазиво за инжињеријске машине. Сарадња са ВС настављена је и после дезангажовања јединица ВС на угроженом подручју.

6) Биолошка деконтаминација

На биолошкој деконтаминацији терена ангажована је АБХО јединица Војске Србије. Заједно са заводима за јавно здравље и специјализованим предузећима вршили су дезинфекцију у: Лазаревцу, Убу, Обреновцу, Лозници, Смедеревској Паланци, Трстенику, Параћину, Сталаћу и Свилајнцу. Тежиште ангажовања било је у Обреновцу. Укупно је ангажовано 85 војника и старешина са 26 цистерни и 24 моторна возила. Деконтaминирaно је 1.217 објеката и 2.318.110 m² земљишта и путева.

7) Ветеринарски надзор

На пословима ветеринарског надзора ангажоване су две ветеринарске екипе са четири теренска моторна возила на територији општина Уб и Обреновац. Прикупљено је 527 живих животиња, 55 t угунутих животиња и око 10 t неисправних намирница животињског порекла.

8) Санација клизишта и испумпавање воде

У периоду од 9. јуна до 19. августа изведени су инжењеријски радови на: санацији 14 одрона и 23 клизишта у општини Крупањ где је извезено 18.150 m³, чишћењу дворишта по локацијама (сакупљање шута, утовар и транспорт материјала) 17.200 m³, уградњи материјала на локацијама са којих су бујичне воде однеле материјал (17.200 m³), уређењу речног корита (1.200 m), пробијању деонице пута од 600 m и поправци пута (20 km).¹⁰

Ради постављања платформе пумпе за воду у рударском басену „Колубара“, ВС је ангажовала 99 пловних чланака комплета ПММ-71, четири моторна возила ФАП 2026 АВГ, три реморкера РПП М-88, два алуминијумска чамца са три ванбродска мотора. Испумпавање воде вршено је у Шапцу, Обреновцу, Свилајнцу, Јагодини, Смедеревској Паланци, Убу и Трстенику. Испумпано је 42.277 m³ воде. Војници и старешине били су ангажовани 72 дана, а 7. јуна радило је 10 пумпи, што је представљало максималну дневну употребу.

9) Војнополицијски послови

Припадници Војне полиције пружали су помоћ припадницима МУП-а на одржавању јавног реда и мира, регулисању и контроли саобраћаја и обезбеђењу штићених личности у току њиховог обиласка угрожених подручја и ангажовања припадника ВС. На овим пословима остварено је 16 дневних ангажовања припадника Војне полиције, а тежиште ангажовања било је у Обреновцу.

10) Санитетско збрињавање

Ради санитарског збрињавања и превентивне заштите становништва у Обреновцу су формиране две лаке пољске болнице. Укупно је прегледано 1.100 грађана.

¹⁰ Грађани Крупања имали су и нереалне захтеве. Тражили су хитно упућивање инжењеријске машине ради уклањања земљаних наноса са пута, а испоставило се да је било 1 до 2 m³ земље, која се могла уклонити лопатама. Начелник Управе за оперативне послове Генералштаба ВС генерал-мајор Војин Ч. Јондић са сарадницима обишао је локације угрожених подручја за које су локалне самоуправе затражиле помоћ Војске Србије.

11) Координација ангажовања тимова страних оружаних снага

Извршен је прихват, подршка и усмеравање спасилачких тимова из ОС Црне Горе и Македоније, као и навођење спасилачке авијације из Белорусије, Словеније, Аустрије и ЕУЛЕКС-а. Спасилачки тимови из Македоније и Црне Горе били су ангажовани у Обреновцу (91 лице). Извршени су прихват и пратња хуманитарне помоћи из Словеније (пет конвоја са укупно 22 моторна возила).

Септембарске поплаве

Од средине септембра до средине октобра на санирању последица поплава у Борском округу (општине Мајданпек и Кладово) ангажовани су припадници ВС на три локације (Бољетин, Казански Поток и Текија). Дневно је ангажовано 500 војника и старшина са 30 инжињеријских машина и 41 моторним возилом. Тежиште ангажовања било је на: рашчишћавању терена, избацивању камења, шута и земљаних наноса из дворишта и кућа, чишћењу и продубљивању речног корита, насипању и уређењу речног бедема, поправци путева и чишћењу улица.

У општини Кладово, месна заједница Текија, у периоду од 18. септембра до 15. октобра,¹¹ ангажовањем 23 инжињеријске машине и 38 моторних возила: очишћено је 50 домаћинстава од земље и шута, порушено је шест објеката, очишћено 1.200 m пута и улица, машински и ручно избачено из кућа и дворишта – земље и шута око 17.000 m³, машински обрађено земље и шута око 18.000 m³, дотурено је 102.000 m³ воде за водоснабдевање становника, превезено око 13.500 m³ материјала, израђен ископ за потребе Рударско-топионичарског басена „Бор” 90 m³, пренесено готовог бетона зауставне бране 50 m³ и поравнат спортски терен (650 m³).

У општини Мајданпек, у селима Казански Поток и Бољетин, у периоду од 1. септембра до 3. октобра, ангажовањем седам инжињеријских машина и три моторна возила: извршено је пробијање трасе пута уз насипање пута у дужини 1.219 m са 1.400 m³ материјала, очишћено је и продубљено речно корито у дужини од 2.700 m, урађен речни бедем у дужини од 2.700 m, очишћено 36 кућа и дворишта, извезено шута и смећа око 1.500 m³ и извршена поправка путних комуникација (1.200 m).¹²

Од 25. октобра до 7. новембра, на задацима биолошке деконтаминације – дезинфекције и инжињеријског уређења у селу Грабовица у општини Кладово, ангажоване су снаге и средства АБХО јединице ојачане инжињеријском машином. Извршена је деконтаминација 26 кућа и дворишта, и земљишне површине 1.367 a, избачено је из кућа и дворишта 270 m³ шута, поправљено 430 m пута и насипано 250 m³ песка за насип.

Санитетска екипа ВС прегледала је 171 лице (добили су терапију) на угроженим локацијама у општинама Кладово и Мајданпек.

¹¹ Ангажовање је трајало до 3. октобра. Од тада, до 15. октобра, остала је инжињеријска група са три инжињеријске машине.

¹² Локална самоуправа општине Мајданпек обезбедила је исхрану и смештај за ангажоване јединице ВС, као и локална самоуправа општине Кладово. Поред инжињеријских, инжињерци су извршавали и друге задатке. Због изненадних бујичних поплава, 15. септембра у селу Бољетин, у основној школи су остала два учитеља и четири ђака. Инжињеријска група којом је командовао капетан Срећко Виденовић, користећи обилазне правце, храбро и присебно, стигла је до школе и спасила учитеље и ученике.

Екстремно ниске температуре и снежно невреме

Почетком децембра део Зајечарског и Нишавског округа захватила је елементарна непогода изазвана екстремно ниским температурама и снежним невременом. Од 9. до 18. децембра на задацима отклањања последица елементарних непогода у општинама Књажевац и Сврљиг из ВС је ангажовано 250 војника и старешина са 34 моторна возила и једном инжињеријском машином, на задацима: рашчишћавања слоњених грана и дрвећа моторним тестерама у појасу испод далековода, копању рупа за стубове високог напона и подизању стубова за пренос електричне енергије на неприступачном терену, припреми терена и трасирању пута за постављање стубова, пружању помоћи радницима Електродистрибуције Србије у развлачењу кабла за електричну енергију и постављању стубова за струјне водове, рашчишћавању снега на путевима, чишћењу леда између електричних стубова и скидању леденица са каблова електричне мреже, медицинском збрињавању становништва и испомоћи јавном предузећу „Емисиона техника Србије“ на објекту Тупижница.¹³

Ангажовање Војске Србије у ванредним ситуацијама 2014. године

Природну непогуду тешко је предвидети и спречити, али организованом и правовременом реакцијом субјеката система заштите и спасавања могу се умањити последице катастрофе. Сврха постојања ВС и њена основна мисија јесте одбрана земље од оружаног угрожавања споља, али и извршавање осталих мисија, као што је трећа мисија – подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности. У том смислу, израђени планови омогућили су да се по добијању сигнала о катастрофи и елементарној непогоди задејствују тимови за планирање ангажовања јединица ВС у случају катастрофа и елементарних непогода, што је омогућило праћење ситуације и предузимање превентивних радњи ради процене потребних снага за ангажовање и остваривање контаката на локалном нивоу са представницима штабова за ванредне ситуације.

Веома битним показала се одлука о одређивању команданата који ће командовати и руководити штабовима за ванредне ситуације у отклањању последица катастрофа и елементарних непогода.

Улога команданта

Најважнија личност у целокупном процесу отклањања последица катастрофа и елементарних непогода, како искуства показују, јесте командант. Он треба да поседује организаторске способности и буде стручан, частан, смирен и истовремено енергичан, да има јак карактер и искуство.

¹³ Преко 20 села у општинама Књажевац, Сврљиг и Бољевац остало је без струје. Због великих наслага леда биле су покидане жице и поломљени стубови далековода. Министар енергетике и рударства Александар Антић, у пратњи Дарка Булатовића, директора Електродистрибуције Србије – Југоисток, обишао је угрожена подручја и сагледао размере природне непогоде, предузевши мере на отклањању последица снежног невремена и заштити ангажованих људи.

Без обзира на то да ли се ради о команданту „цивилу” или војном или полицијском команданту (официр ВС или старешина МУП-а), одмах по настајању катастрофе или елементарне непогоде доношење командантових одлука зависи од право-времено квалитетних информација и реалне анализе ситуације. Командант треба да окупи – формира штаб који не треба да буде гломазан, већ мањи, састављен од специјалиста – стручњака који су непосредни сарадници – његови помоћници. Донесене одлуке не смеју бити двосмислене, већ јасне и практично спроводљиве. Команданти треба да имају надлежности пропорционалне нивоу одговорности.

Командант мора бити психофизички јака личност, спреман и стрпљив да прими реалне и нереалне захтеве мештана угроженог подручја. Када се догоде катастрофе и елементарне непогоде, због психичких траума, губитка најближих, оштећења и уништења материјалних добара, унесрећени људи љути су на државу и њене институције, политичаре, команданта, али истовремено жељни контакта са њима због решавања проблема. Могућност неповерења и свађе са државним органима ангажованим у ванредним ситуацијама постоји током целе акције.

У тако тешким ситуацијама поверење у државу враћају државне институције које се ангажују на отклањању последица катастрофа и елементарних непогода, а посебно командант. Он „диригује оркестром и води коло”, улива или не улива поверење код мештана угроженог подручја. Након што је формирао и организовао рад штаба, неопходно је да са стручном екипом изврши извиђање угроженог подручја, због хитности решавања проблема, ради процене ситуације и сагледавања реалног стања на терену, како би људство и техника били адекватно употребљени. Ако се ради о већој површини угроженог подручја, командант треба да организује једновремено извиђање више стручних група на више различитих праваца. Треба добро проценити да ли да се примени извиђање из ваздушног простора или са копна. Код катастрофа и елементарних непогода већих размера треба обезбедити извиђање из ваздушног простора. Извиђање је пожељно поновити више пута. Оно је веома значајно за припрему елемената у доношењу наредних одлука о постепеном нарастању или умањењу ангажованих снага и средстава и реализује се до краја акције отклањања последица катастрофа и елементарних непогода.

Командант прописује распоред радног времена (почетак и завршетак рада, паузе, извиђања и издавање додатних задатака, евентуално кориговање одлуке), методологију рада штаба (издавање задатака за почетак рада ујутру, свакодневна вечерња анализа рада и реферисање потчињених команданата, командира и командантових помоћника из његовог штаба) и правила понашања на угроженом подручју (у почетним ситуацијама зависно од обима и карактеристика катастрофе и елементарне непогоде, на посебним местима угроженог подручја за одређени период уводи се „полицијски час” и забрана продаје и употребе алкохола).

Потпуне и свеобухватне припреме људства и технике за извршење задатака гаранција су успеха. Командант мора обезбедити да припреме буду квалитетне и да се током ангажовања примењују мере безбедности и заштите ангажованог људства. Дешавало се да из претеране жеље да помогну унесрећенима, ангажовани људи на спасавању људи и материјалних добара доводе себе у животну опасност. Командант треба да има осећај када и како код ангажованог људства „спустити лопту” и тзв. прикривену комбинацију страха од сложеног задатка и велике жеље

(еуфорија) помоћи угроженима, смиривањем страсти код ангажованог људства и реалном проценом, спречити и контролисати евентуалне опасности по животе људи који спасавају угрожене људе.

Командантов штаб за отклањање последица катастрофа и елементарних непогода, у складу са извиђањем и проценом ситуације, планира ангажовање снага и средстава, имајући на уму предвиђање које претходи планирању. Пожељно је да командант стално унапред размишља – предвиђа шта ће се десити на терену после донесених одлука, реализујући планиране задатке, али имајући у резерви или на мање угроженом подручју снаге и средства која ће ангажовати по посебном захтеву угрожених мештана који су реални.

Неопходно је да се представник штаба или командант (пожељно је да буде командант) обрати преко средстава јавног информисања. Он мора бити припремљен и његово обраћање код угрожених грађана треба да улије сигурност и поверење у надлежне државне органе. Командантов ауторитет и ауторитет његовог штаба, код угрожених становника и ангажованог људства, одржава се и увећава доследним, стручним и поштенним радом на терену. Он и његови сарадници не треба да буду „обични административци који ће само попуњавати податке полупразних образаца и редовно извештавати претпостављеног” (Окружни штабови и Републички штаб за отклањање последица катастрофа и елементарних непогода, претпостављене војне или полицијске команде).

Да би успешно завршили започети посао, одржали и подигли морал код ангажованог људства и унесрећених људи, командант и већи део штаба свакодневно треба да буду на терену, уочавајући проблеме на лицу места и по потреби допуњавају раније одлуке. Када обилази угрожено подручје командант (ако је војни или полицијски) треба да поведе председника општине, чије присуство утиче на мештане који га познају, како би се правовремено реаговало у решавању проблема локалног карактера који се обично не решавају одмах (канализација и други комунални проблеми). Понекад присуство председника општине, поред команданта из ВС или МУП-а, може бити негативно за команданта, због неповерења локалног становништва према председнику општине или локалног „страначког препуцавања”.

Пре упућивања јединица на ванредни задатак, командант треба да обезбеди што више информација и омогући реализацију извиђања терена, на основу чега ће припремити реалан број људи и технике. Он треба да уважи све захтеве грађана, стално процењујући шта су реални, а шта нереални захтеви. Није пожељно реаговати одмах већ треба сагледати проблем, а затим одлучити кога и како ангажовати у решавању проблема.

Ако штабом командује војни или полицијски старешина командант мора имати стрпљење и саслушати захтеве цивила (председници општина, директори и остали руководиоци и грађани), али људе и технику не ангажовати, док претходно официр специјалиста за тражену област не изврши извиђање терена. Командант стално треба да има на уму да су он и чланови његовог штаба на терену зато да би обезбедили личну имовину угрожених грађана и помогли унесрећеним људима којима много значи да командант и његови сарадници решавају њихове проблеме, укључујући и разговор.

Командант мора да обезбеди да се дезангажовање снага врши постепено уз записничку предају коришћених капацитета (коришћена струја, вода, грејање и слично) због отклањања могућих злоупотреба.

После отклањања последица катастрофа и елементарних непогода заборавља се ангажовање припадника МУП-а и ВС, памте га унесрећени људи, али друштво и држава, због свакодневних обавеза и проблема, недовољно. Морална обавеза команданта јесте да свима којима је командовао „каже хвала” и да најспособнији, најхрабрији и најзаслужнији буду награђени и преко средстава јавног информисања истакнути позитивни примери који ће младима и свим грађанима Србије бити подстицај за остваривање врхунских стручних и моралних вредности у животу.

Позитивна искуства из ангажовања Војске Србије

Предузимањем мера заштите људи током ангажовања у подручјима захваћеним поплавама, ВС је стекла драгоцену искуства која су примењивана при сваком наредном ангажовању.

а) Ради израде реалних процена потребно је редовно извештавање о стању елементарних непогода и обиму захвата простора и материјалних добара. Како су јединице ВС територијално размештене на простору Србије, редовно извештавање о уоченим појавама и догађајима на терену допринело је бољем процењивању ситуације и благовременој припреми одговарајућих снага за ангажовање. Правовремене процене допринеле су да реакција команди и јединица буде правовремена и са одговарајућим снагама.¹⁴

б) Иако су задаци на отклањању последица катастрофа и елементарних непогода специфични и траже другачије процедуре, ВС је применом својих процедура успела да реализује све постављене задатке. У току извођења операција, како се радило у веома сложеним условима дању и ноћу, није било ванредних догађаја. Резултатима вредним пажње доприноси чињеница да су за командовање снагама одређиване најспособније старешине које су биле претпочињене командантима општинских штабова за ванредне ситуације, али су задржали надлежност командовања и вођења јединица које су им поверене. За главнокомандујуће штабовима у отклањању последица од поплава одређивани су и виши официри ВС, чак и генерали на високим дужностима у Војсци Србије. Разлози за доношење таквих одлука били су: тренутна неорганизованост локалних самоуправа, поверење у организаторске способности официра и њихово командовање јединицама ВС и осталим субјектима спасавања становништва и материјалних добара, организованост и ефикасност команди које су они успешно организовали и водили.¹⁵

¹⁴ Сви захтеви за ангажовање ВС обједињавани су у Генералштабу ВС (Здružена оперативна команда), где су свакодневно стизали извештаји јединица ВС са угрожених подручја о дневном ангажовању са бројчаним показатељима. Заменик команданта Здružене оперативне команде био је генерал-мајор Славољуб Јанићијевић, помоћници за операције и подршку пуковници Жељко Трамошгљика и Саша Стефановић, а начелник Оперативног центра пуковник Младен Бошковић.

¹⁵ Министар одбране Братислав Гашић и начелник Генералштаба генерал Љубиша Диковић обишли су локације угрожених подручја где су били ангажовани припадници Војске Србије. Одређивање високих војних старешина за главнокомандујуће, а не старешина нижег – одговарајућег нивоа, уместо председника општина или градоначелника градова, који су команданти штабова за отклањање последица катастрофа и елементарних непогода, није било у складу са надлежностима старешина, али због значаја правовременог и стручног руковођења и сложене ситуације у Шапцу, за команданта штаба је одређен

в) Одмах по сазнању о настајању катастрофа и елементарних непогода, команде гарнизона ВС упућивале су официре за везу (официри за цивилно-војне односе) у општинске штабове за ванредне ситуације, преко којих су обезбеђиване квалитетне и потпуне информације о стању на терену. После одобравања да се јединице ВС ангажују, официри за везу наставили су са координацијом активности на терену и предлагали одговарајуће мере у складу са ситуацијом на терену.

г) Велики терет отклањања последица катастрофа и елементарних непогода поднео је МУП, нарочито Сектор за ванредне ситуације. Сарадња ВС са Сектором за ванредне ситуације МУП-а била је на професионалном и високом нивоу, уз међусобно уважавање и заједничко решавање новонасталих катастрофа са, такође, специјалним јединицама МУП-а.¹⁶

д) Приликом поделе хуманитарне помоћи, укључујући и друге задатке, Црвени крст Србије испољио је професионализам и веома добру сарадњу са Војском Србије. Постојала је међусобна солидарност припадника ВС на отклањању последица катастрофа и елементарних непогода, унесрећених људи и грађана Србије и региона који су упућивали хуманитарну помоћ угроженим подручјима.¹⁷

Негативна искуства

Током катастрофа и елементарних непогода, Војска Србије је, поред бројних позитивних, имала и негативна искуства на терену, која су утицала на отклањање последица катастрофа и елементарних непогода.

начелник Генералштаба генерал Љубиша Диковић, а његов помоћник био је командант Команде за обуку генерал-мајор Ђокица Петровић. За главнокомандујућег у Обреновцу именован је командант Копнене војске генерал потпуковник Александар Живковић, а за његовог заменика командант Жандармерије генерал-мајор Миленко Божовић. Штабом за отклањање последица поплава на територији општина Кладово и Мајданпек руководио је заменик команданта Копнене војске генерал-мајор Милосав Симиновић, а његов помоћник био је потпуковник Живко Јовановић.

¹⁶ Познат и признат стручњак за ванредне ситуације је начелник Сектора за ванредне ситуације МУП-а Предраг Марић.

¹⁷ Многи су помогли унесрећеним људима из Обреновца. Искрено су их прихватили и студенти Факултета спорта и физичког васпитања, у великој спортој сали у Београду и трудили се да им створе што боље услове за време тренутног смештаја. Студенти хероји, људи великог срца, имали су подршку свих запослених на челу са деканом факултета професором Владимиром Копривицом. Студенти које је предводио Милош Обрадовић, организовали су акцију „Настави традицију” којом су наставили хуманитарну помоћ угроженим породицама. После елементарне непогоде неколико пута у месну заједницу Текија стизали су конвоји са водом из суседне Румуније. Током отклањања последица елементарних непогода у Текији, РТБ „Бор” и ХЕ „Ђердап”, имали су добру сарадњу са Војском Србије. Општина Мајданпек уступила је општини Кладово две инжењеријске машине. Жика Болботиновић из Текије код Кладова, својим бродом спасио је мештане Текије, превозећи прво мештане, а затим своју породицу. Он је један од хероја Србије који су током елементарних непогода показали храброст, солидарност и пожртвованост. Поред грађана Румуније, помоћ народу Србије доставили су: Русија, Словенија, Црна Гора, Јапан, Македонија, Белорусија, Мађарска, САД, Француска, Израел, Уједињени Арапски Емирати и Туркменистан.

Негативна искуства употребе Војске Србије

У ангажовању ВС уочен је један број проблема који је отежавао извршавање задатака на отклањању последица катастрофа и елементарних непогода.

а) Општински штабови за ванредне ситуације тражили су помоћ од ВС, а претходно нису извршили процену и закључили да неке последице могу отклонити сопственим капацитетима. Због брзине реаговања није спроведен процес доношења одлуке на нивоу команди и јединица ВС, што је имало за последицу да се ангажују веће или мање снаге него што је било потребно. Неоспособљеност појединих општинских органа за руковођење у ванредној ситуацији отежало је организацију рада ангажованих снага Војске Србије.

б) Углавном, општински штабови за ванредне ситуације тражили су да се у отклањању последица катастрофа и елементарних непогода ВС ангажује прва, а де-зангажује последња. Међутим, законом о ванредним ситуацијама (члан 12) регулисано је обрнуто.¹⁸

в) Војска Србије трошила је ресурсе средстава намењених за реализацију задатака прве мисије (одбрана од оружаног угрожавања споља), што може умањити достигнути ниво оперативних способности команди и јединица. Дотрајали ресурси (чести кварови и недостатак резервних делова) и ограничени капацитети за превозе инжењеријских машина са једних на друге локације отежавали су правременост реаговања.

г) Командовање ангажованим снагама реализовано је из више центара, што је понекад доводило у забуну непосредне извршиоце на терену. Командовање је спровођено линијом командовања и линијом оперативног дежурства, што је имало за последицу повремене контрадикторности у одлучивању.

д) Нарастање снага није увек вршено постепено, већ су у приправност стављане расположиве снаге.

ђ) Више су коришћени гумени него метални чамци Војске Србије. У складу са могућностима, повољније је користити металне чамце, јер су безбеднији од гумених који могу да се оштете од месних објеката као што су саобраћајни знаци или оштри шилџици на оградама дворишта.

е) Средства којима су располагале јединице ВС нису била у довољној мери адекватна (спасовање људи ваздушним путем било би много ефикасније, брже и безбедније када би хеликоптери ХТ 40 имали чекрке; верачка опрема за спасавање коришћена је уз повећан ризик по припаднике јединице и евакуисана лица), лична опрема за реализацију задатака спасавања људи није била одговарајућа (штитници за зглобове, наочаре, рукавице, прслуци за спасавање и недостатак одела од неопрена за рад у хладној води), није било довољно чамаца, као ни одговарајућих ванбродских мотора (мотори ТОМОС Т18 немају довољну снагу за савлађивање бујичних токова).

ж) Због сталног ангажовања на превозењу угроженог људства и лоших временских услова људство је понекад радило у влажној одећи.

¹⁸ Разлог захтева општинских штабова да се ВС ангажује прва, а да напусти угрожено подручје последица, јесте поверење у способност ВС и њен професионализам.

з) Материјална формација ангажованих јединица није у потпуности одговарајућа за извршење задатака треће мисије Војске Србије.

и) Било је ангажовања дела не наменских јединица и необучених припадника јединице (војници непливачи).

ј) Неусклађеност дела војностручне обуке са потребама ангажовања у ванредним ситуацијама и необученост дела људства за рад на води, бујичним водама и рекама.

к) Сарадња са цивилним структурама је постојала, али је координација повремено била недовољна.

л) Презасићеност система извештавања са мање битним информацијама.

љ) Процедуре употребе снага и средстава повремено су биле компликоване. Понекад је постојала централизација командовања; нижи нивои командовања нису били увек у могућности да реагују правовремено.

м) Спасилачке екипе из иностранства изгубиле су неколико сати рада и нису благовремено употребљене (имају модерну опрему која се не употребљава јер их нико не ангажују и чекају испред хотела), због слабе организације рада надлежних штабова за отклањање последица катастрофа и елементарних непогода.

н) Због мањег дела необученог људства дешавало се да спасиоци постају жртве, јер нису имали одговарајућу опрему, а желели су да помогну унесрећенима.

њ) Нормативна и доктринарна документа нису била у потпуности уређена. На седницама штабова за ванредне ситуације снаге ВС разматрале су се равноправно са другим снагама заштите и спасавања, и често употребљавале, иако је на територији постојала могућност ангажовања и других субјеката у систему заштите и спасавања.¹⁹

Негативна искуства на терену која су утицала на ангажовање Војске Србије

У току ангажовања на санацији последица катастрофа и елементарних непогода, уочене су и слабости ван састава ВС, које су директно или индиректно утицале на ангажовање снага Војске Србије.

а) На почетку ванредних ситуација било је и непромишљених одлука неких локалних самоуправа због почетног несналажења и неспособности њених руковођаца за брзо прилагођавање неочекиваној новонасталој ситуацији. Ванредне ситуације се дешавају на локалу, што значи да је предузимање мера заштите људи и

¹⁹ Чланом 12. Закона о ванредним ситуацијама дефинисано је „У условима када друге снаге и средства система заштите и спасавања нису довољни за заштиту и спасавање људи, материјалних и културних доbara и животне средине од катастрофа, изазваних утицајем елементарних непогода и других несрећа, на захтев Министарства-организационе јединице надлежне за ванредне ситуације, Министарство одбране обезбеђује учешће организационих делова Министарства одбране, команди, јединица и установа Војске Србије за пружање помоћи у заштити и спасавању, у складу са законом“. Доктрином ВС у глави IV члан 2 „Употреба ВС за време ванредног стања“ дефинисано је да се „Употреба ВС у условима ванредног стања регулише законом, а усклађена је са Планом мобилизације Војске Србије, Планом употребе Војске Србије и одлукама председника Републике“ што није у складу са Законом о ванредним ситуацијама.

материјалних добара на локалном нивоу најзначајније. У почетном периоду општински штабови за ванредне ситуације нису били припремљени за брзо реаговање на новонасталу ситуацију, јер нису имали адекватне планове за одговор на кризне ситуације и људске и материјалне ресурсе који би били ангажовани на решавању одређених проблема. Углавном су очекивали да решење почетних и наредних проблема предложи официр ВС који је присуствовао састанцима општинских – градских штабова за ванредне ситуације.

б) Републичка новчана средства намењена за заштиту од елементарних непогода локалне самоуправе нису користиле наменски. Новчана средства за чишћење канала и израду насипа нису трошена за наведену намену, него за изградњу вртића непосредно пре општинских избора.

в) Споро се реаговало на највишем нивоу, комуникација локалних самоуправа са надлежним министарствима била је недовољна, а проток информација спор.

г) Ширене су гласине о броју погинулих („Влада крије број погинулих”).

д) Систем осматрања, раног упозоравања, обавештавања и узбуњивања у општинама, градовима и окрузима није био довољно активан

ђ) Нису била одређена места завршетка асанације терена (неодређене локације за угинуле животиње).

е) Ангажовани су: Министарство за ванредне ситуације, МУП, Министарство одбране, Министарство за грађевинарство и урбанизам и Републичка дирекција за воде, а касније су се укључила, или делимично укључила, министарства: пољопривреде, здравља и правде. Приликом отклањања последица катастрофа и елементарних непогода долазило је до: недисциплине и непоштовања наређења да се изврши евакуација, могућности да дође до заразе људи и животиња, незаштићености банака, активирања криминалних група које су крале новац и ствари, неорганизованости и злоупотребе када се делила хуманитарна помоћ. Због ових и других проблема било је неопходно правовремено ангажовати већину министарстава Владе Србије.²⁰

и) Део руководства локалних самоуправа није био на одговарајућем нивоу одговорности током отклањања последица.

ј) Примећена је неорганизованост локалних самоуправа и мештана (војници, полицајци и жандарми чистили су улице од муља, шута и отпада, а на 150 m од њих мештани су седели у угоститељским објектима).

к) Део општинских штабова настојао је да ангажује ВС за превоз људи и чишћење терена, не користећи сопствене расположиве капацитете.

л) Неки општински штабови за ванредне ситуације нису поштовали наређења о исељавању становника (становници нису желели да се иселе из својих кућа и стана који су проглашени небезбедним).

²⁰ Председник Србије Томислав Николић правовремено је донео одлуку о употреби ВС и обишао део угрожених подручја. Претходних година председник Србије, председник Владе и Влада помагали су локалне самоуправе угрожених подручја, али 2014. године та помоћ је била продуктивнија, због њиховог присуства на терену. Председник Владе Србије Александар Вучић обишао је угрожена подручја, већина министара (Велимир Илић, Братислав Гашић, Небојша Стефановић, Снежана Богосављевић Бошковић, Зоран Лончар, Зорана Михајловић, Никола Селаковић, Расим Љајић) била је на терену и постепено „активирала” своја министарства. Министар спољних послова Ивица Дачић је дипломатском активношћу допринео да земље у окружењу помогну угроженом становништву.

љ) Логистичка подршка ангажованих јединица ВС била је комбинована сопственим капацитетима (главно језгро) и капацитетима локалних самоуправа. Осиромашене локалне самоуправе тешко су успевале да обезбеде резервне делове и пнеуматике за ангажована средства. Погонско гориво је делимично обезбеђивано из локалних самоуправа, а исхрана и смештај људства били су на задовољавајућем нивоу.²¹

м) Није развијена свест грађана и руководиоца о њиховом ангажовању током ванредних ситуација.

Значај ангажовања снага у ванредним ситуацијама

На основу научених лекција из наведених операција, евидентно је да нису израђени планови одговора на кризе, иако је то дефинисано законом о ванредним ситуацијама, у којима би се дефинисале снаге и средства за одговор на кризу. У општинским штабовима за ванредне ситуације не постоје јасни прегледи капацитета: објекта за смештај евакуисаних лица и средстава за евакуацију, као и средстава за снабдевање на територији надлежне локалне самоуправе. У неким општинским штабовима постоје, али су делимично урађени и практично непроверени.²²

Искуства показују да ВС може одговорити на изазове катастрофа и елементарних непогода, али је неопходно уложити средства за опремање јединица противпожарним средствима, докомплетирати чамце са прописаном опремом и инжињеријске машине са ланцима за снег. Потребна су већа новчана средства за куповину акумулатора, пнеуматика и поправку инжињеријских машина и вучних возова за превоз инжињеријских машина. Због евентуалних будућих катастрофа и елементарних непогода неопходно је купити инжињеријске машине новије генерације, јер су садашње старе и истрошене.

Поред значајних капацитета које поседује Руско-српски хуманитарни центар у Нишу, он није био довољно укључен у израду планова превенција и отклањања последица, катастрофа и елементарних непогода.²³

²¹ У општини Обреновац у решавању свакодневних логистичких проблема ангажованих јединица ВС локална самоуправа није показала очекивану сарадњу ради заједничког интереса ВС и локалне самоуправе. Гориво из донација које је у Обреновцу танкирано у војна моторна возила било је изразито лошег квалитета и проузроковало је неисправности на моторним возилима.

²² Да су постојали ажурни Планови заштите и спасавања у ванредним ситуацијама локалних самоуправа и да су практичне припреме реализоване, део капацитета ВС не би био коришћен (евакуација људи, смештај и исхрана).

²³ Руководилац Руско-српског хуманитарног центра је Виктор Викторович Сафјанов, који је био Начелник Главне управе Министарства за ванредне ситуације Руске Федерације за град Санкт Петербург. Руско-српски хуманитарни центар формиран је на основу Споразума од 20. октобра 2009. године између Владе Руске Федерације и Владе Републике Србије о сарадњи у области хуманитарног реаговања у ванредним ситуацијама, спречавања елементарних непогода и технолошких хаварија и уклањања њихових последица. Центар је званично отворен 25. априла 2012. године. Задаци Центра су: предузимање мера за припрему спречавања и уклањања последица ванредних ситуација; пружање хуманитарне помоћи становништву погођеном ванредним ситуацијама; реализација програма и пројеката о хуманитарном деминирању; пружање помоћи Србији и осталим земљама у региону у гашењу пожара уз помоћ авијације; обука, доквалификација и тренинг специјалиста у области спречавања и уклањања последица ванредних ситуација; демонстрирање и испитивање савремених ватрогасно-спасилачких и других средстава и технологија, размена искустава и информација у складу са задацима Центра; испуњавање других задатака који нису у супротности са циљевима формирања Центра.

Нису сагледана сва искустава из досадашњих ванредних ситуација. Поред напо-ра МУП-а и напретка, тј. резултата вредних пажње, у стручности и техничкој опре-мљености у односу на ранији период, имајући у виду некадашњи значај Цивилне за-штите и њену делимичну „запостављеност”, нису обезбеђени услови за јачање ње-них капацитета, посебно у превентивном смислу и сарадњи са другим државним ор-ганима, нарочито МУП-а и ВС током свих активности у ванредним ситуацијама.

Предлози за унапређење ангажовања Војске Србије у ванредним ситуацијама

Катастрофе и елементарне непогоде су наша реалност, па је потребно да надле-жне службе буду припремљене за одговор на кризе. Превенција, превентивне актив-ности и свест руководиоца и грађана кључне су речи када су у питању катастрофе и елементарне непогоде, и често су спомињане, али не пре, него током настајања ван-редних ситуација и после отклањања последица. За правилно поступање најважније је оспособљавање и увежбавање свих субјеката система заштите и спасавања и из-рада планова којима ће се проценити могућа угрожавања и припремити адекватан одговор на катастрофе и елементарне непогоде. Најзначајније место и улогу имају локалне општинске и регионалне власти, као и друге службе (просторно планирање, урбанизам, водопривреда, шумско газдинство, инспекција, итд.) које због неспрово-ђења планова или неодговарајућих прописа доприносе настанку катастрофа.²⁴

Због хијерархије и успостављених правила дисциплине, ВС може брзо да се прилагоди и другим ситуацијама које нису предвиђене доктринарним и норматив-ним документима која уређују одбрану Србије. Како и сама може бити предмет ка-тастрофа и елементарних непогода, потребно је изграђивати способности за одго-воре на њу. Мере које држава и ВС треба да предузму, због ефикаснијег ангажова-ња у ванредним ситуацијама, могу се сврстати у неколико група: нормативно-док-тринарне, обука за поступање у ванредним ситуацијама и опремање одговарајућом опремом и поузданим средствима.

Нормативно-доктринарне мере

У погледу нормативно-доктринарних мера, ради правилног реаговања, потреб-но је преузети низ мера.

а) Анализом и дорадом нормативних докумената јасно утврдити надлежности су-бјеката система заштите и спасавања у поступању и отклањању последица катастро-фа и елементарних непогода. Поред надлежности, прописати права и одговорност за поступање у ванредним ситуацијама. Обавезати општинске органе и органе управних округа за израду процена опасности и планова којима обухватити становништво и

²⁴ Бесправна градња кућа и објеката, непоштовање дефинисаних стандарда у градњи ниских и објекта високоградње, немаран однос појединаца и група према речним коритима и каналима, као и бесправ-на сеча шума, допринели су да размере катастрофа и елементарних непогода буду веће и разорније.

све субјекте на територији општине, и предузимање мера превенција настанка, односно умањења последица катастрофа и елементарних непогода. Доношењем нормативних одредби јасно и недвосмислено обавезати јавна предузећа, привредна друштва и приватна предузећа да, у складу са захтевима општинских штабова за ванредне ситуације, морају уступити своје капацитете угроженим подручјима.

б) Општински, градски и окружни штабови за ванредне ситуације треба да имају периодичну обуку у примени законских одредби и линије командовања у ванредним ситуацијама, што обухвата и надлежности ангажовања цивилних, полицијских (Сектор за ванредне ситуације МУП-а) и војних (ВС) капацитета.²⁵

в) Поред представника локалних самоуправа, надлежних министарстава и Црвеног крста, у рад штабова за ванредне ситуације обавезно треба укључити директоре јавних предузећа (Електродистрибуција, Србија шуме, Саобраћајни институт ЦИП, Србија воде, Комунална и Водоводна предузећа, Предузећа за путеве, Путеви Србије и Коридори Србије, Национални паркови), директоре предузећа као што су РТБ „Бор”, ХЕ „Бердап” и друга слична предузећа, директоре приватних предузећа, директоре агенција за физичко техничко обезбеђење предузећа и других правних субјеката.²⁶

г) За услуге које пружа ВС, а за које је предвиђена наплата, отворити посебан konto економске класификације на које би корисници уплаћивали финансијска средства. Из тог conta вршити одржавање ангажованих средстава из фонда ВС и опремање јединица са опремом прилагођеном за извршење задатака треће мисије Војске Србије.

д) Израдити планове превенција криза за поступање јединица, команди и установа ВС у трећој мисији ВС, тј. за ангажовање на задацима помоћи становништву у отклањању последица катастрофа и елементарних непогода. Плановима предвидети праћење ситуације, формирање стручних тимова за процену ситуације, почетно ангажовање снага и начин њиховог нарастања. Командирима и командантима израдити упутства и подсетнике којима прописати шта и како радити током командовања и руковођења ангажованим снагама.

ђ) У изради Процене угрожености Србије од катастрофа и елементарних непогода и Националног плана заштите и спасавања Србије у ванредним ситуацијама укључити припаднике ВС, ради дефинисања улоге ВС и организације помоћи органима цивилне власти у ванредним ситуацијама.

е) Одмах после завршеног ангажовања организовати анализу рада на којој истаћи правилне и погрешне процене, позитивна и негативна искуства. Тежиште анализе треба да буде на уочавању учињених грешака током ангажовања, као би у даљем ангажовању биле исправљене.

²⁵ Председници општина, њих 133, присуствовали су курсу обучавања команданата штабова за ванредне ситуације у Националном тренинг-центру. Проблем њиховог оспособљавања настаје због честих кадровских промена (парламентарни, локални и страначки избори). Обуку реализују припадници Националног тренинг-центра за ванредне ситуације МУП-а чији су начелник и заменик начелника центра Александар Лазаревић и Драган Савковић.

²⁶ Неки директори су били ангажовани, а неки нису.

ж) Усагласити процедуре ангажовања на свим нивоима (унутар и између министарстава – од месних заједница према општинама, градова и округа до највиших републичких органа), са тежиштем на утврђивању редоследа поступања, усаглашавања формата извештаја и захтева, као и укључивању официра ВС на локалном нивоу у изради планова са задатком сагледавања могућих облика ангажовања јединица ВС и пружању помоћи у току израде планова општинских органа.

з) Ток информација за време катастрофа и елементарних непогода треба да буде у складу са Стандардним оперативним процедурама, што захтева и периодична увежбавања на свим нивоима где се доносе одлуке током ванредних ситуација.

и) Због пуно електронских средстава за комуникацију и брзог преноса информација, ради стварања реалне слике о размерама катастрофе и предузетим мерама, потребно је обезбедити непрекидно и објективно извештавање о стању на терену. Правовременим и добро припремљеним информисањем треба спречити ширење гласина о последицама катастрофа и елементарних непогода. У плановима превенција криза имати уговоре са приватним и друштвеним радио-телевизијама којима се оне обавезују да у случају ванредних ситуација одмах објаве контакте штабова за ванредне ситуације које грађани могу позвати ради помоћи. У ванредним ситуацијама, однос са јавним информисањем („медији“) веома је важан, јер јавност очекује информацију. Ако изостане информација, следи дезинформација. У интересу ВС, МУП-а, окружних, градских и окружних штабова јесте сарадња са „седмом силом“. Припрема и квалитетно планирање сусрета са медијима изузетно су значајни. Правовремено треба одредити и припремити овлашћеног официра ВС, старешину МУП-а и команданта штаба.

ј) Једна од мера превенције јесте образовање становништва о катастрофама и елементарним непогодама, чиме се подиже свест о опасности и мерама које сваки појединац може и мора предузети. Реализација ове мере допринела би смањењу броја људских жртава и очувању материјалних добра. образовање треба да буде формално кроз систем образовања и неформално кроз проучавање информација и анализа о катастрофама које су биле у прошлости.

Обука јединица Војске Србије

Тежиште обуке ВС јесте припрема и оспособљавање за извршење задатака прве мисије. Уочљиво је да команде и јединице ВС морају више пажње посветити и обуци за ванредне ситуације (трећа мисија). С тим у вези неопходно је спровести одређене активности.

а) Поред планираних садржаја обуке команди и јединица ВС, реализовати и садржаје обуке усмерене на реализацију задатака треће мисије Војске Србије. На стратегијском нивоу тежиште у обуци треба да буде на обуци за координацију ангажовања ВС са осталим субјектима система заштите и спасавања, посебно са Сектором за ванредне ситуације и Републичким штабом за ванредне ситуације. На оперативном нивоу, обучавати официре за рад у саставу општинских, градских и окружних штабова за ванредне ситуације, а на тактичком нивоу вршити обуку појединаца и јединица у практичним радњама и поступцима за ангажовање на задацима отклањања последица катастрофа.

б) Организовати вежбе са органима локалних самоуправа, ради унапређења организације рада и боље координације у случају катастрофа и елементарних непогода. Тежишно учествовати на вежбама општинских штабова и стручних служби на нивоу општина (ватрогасци, горска служба спасавања и слично), изводити вежбе и тренирати поступке у случају ангажовања у ванредним ситуацијама. Поред сарадње са Сектором за ванредне ситуација МУП-а, у вежбе укључити и остала ресорна министарства.

в) Извођењем симулационих вежби, по принципу извођења војних вежби у Генералштабу ВС (Центар за обуку путем симулација), изводити заједничке вежбе ангажовања припадника ВС и МУП-а у ванредним ситуацијама.

г) Поред сарадње са Сектором за ванредне ситуације МУП-а, у обуци сарађивати са војском Аустрије која је у области цивилно-војне сарадње за пружање помоћи у катастрофама и елементарним непогодама, у оквиру мисије – пружање помоћи цивилном структурама, достигла високе стандарде и постигла значајне резултате.

д) У оквиру обуке команди и јединица, најмање једном годишње реализовати обуку у теоретском и практичном поступању у отклањању последица катастрофа и елементарних непогода.

Опремање јединица Војске Србије

У складу са материјалном формацијом команди и јединица ВС, које располажу средствима и опремом за прву мисију (одбрана Републике Србије од оружаног угрожавања споља), мањи део опреме може се користити у отклањању последица катастрофа и елементарних непогода, али то није довољно за унапређење квалитета извршења задатка. Ради унапређења ове области (трећа мисија ВС) потребно је предузети одређене радње.

а) Искуства показују да ВС може одговорити на изазове катастрофа и елементарних непогода, али је неопходно уложити средства за опремање јединица противпожарним средствима, докомплетирати чамце са прописаном опремом и инжињеријске машине са ланцима за снег. Потребна су већа новчана средства за куповину акумулатора, пнеуматика и поправку инжињеријских машина и вучних возова за превоз инжињеријских машина. Због евентуално будућих катастрофа и елементарних непогода неопходно је купити инжињеријске машине новије генерације, јер су садашње старе и истрошене.

б) На нивоу гарнизона, по критеријуму припадања за јединице, прописати неопходну опрему потребну за реализацију задатака треће мисије. Део „вишка” опреме, која се чува у складиштима Централне логистичке базе, припремити, ремонтovati и по критеријуму доделити јединицама, како се за задатке треће мисије ВС не би трошили ресурси следећује опреме прве мисије.

в) Како су животи и здравље војника и старешина угрожени у току отклањања последица катастрофа и елементарних непогода, обезбедити личну опрему прилагођену условима ангажовања (гумене чизме, кишне кабанице, индустријске маске, рукавице, противпожарну опрему и другу сличну опрему).

г) Ради прикупљања реалних и правовремених података о катастрофама обезбедити мале беспилотне летелице са камерама („дрон”) чиме би се унапредило

проналажење становника захваћених катастрофама и елементарним непогодама, смањили ризици по ангажовано људство и обезбедиле неопходне информације за одлучивање о ангажовању људи и технике.

д) Опремити јединице ВС вишенаменским хеликоптерима новије генерације. Хеликоптере који се користе у гашењу пожара опремити новим ведрима за ношење воде већег капацитета (уместо садашњих 2.000 l да буде 4.000 l).

ђ) Кроз активности билатералне војне сарадње, посебно са Аустријом, сагледа-ти опремљеност војски у окружењу опремом за задатке треће мисије. У складу са могућностима опремити јединице ВС по узору на њих.

Закључак

Многе катастрофе и елементарне непогоде није могуће спречити, али је могуће знатно умањити штету и губитке које оне изазивају. Због тога, развој система праћења („мониторинг“), предвиђања и благовременог упозоравања људи на несрећу која прети постаје важан елемент државне политике земље. Многе државе су, као најзначајније питање у својим стратегијским документима, навеле реаговања државе на природне и техничко-технолошке несреће.²⁷

Иако ангажовање Војске Србије у ванредним ситуацијама није њена основна мисија, њено место и улога је да увек буде уз свој народ и све грађане Србије, посебно када су животи и имовина угрожени. Поред наведеног, припремљеност ВС за ангажовање у ванредним ситуацијама је насушна потреба праксе, јер се катастрофе и елементарне непогоде дешавају сваке године, па и више пута у једној години.

Војска Србије је успешно извршила све задатке током отклањања последица катастрофа и елементарних непогода 2014. године, помогла грађанима да сачувају животе и материјална добра, чиме је подигла традиционално висок углед у друштву. По ко зна који пут у оваквим ситуацијама показало се да „војска увек прва дође, а последња одлази са подручја погођених природним катастрофама“. Током 2014. године у отклањању последица катастрофа и елементарних непогода остварено је 47.473 дневних ангажовања војника и старешина и 27.217 дневних ангажовања покретних средстава (моторна возила, инжињеријске машине, пловна и амфибијска средства) Војске Србије. Само у мајским поплавама остварено је 37.505 дневних ангажовања војника и старешина и 24.995 ангажовања покретних средстава.²⁸

Команданти и командири, који су командовали јединицама ВС, током отклањања последица катастрофа и елементарних непогода успешно су извршили све задатке и заједно са припадницима јединица подигли углед Војске Србије. Командан-

²⁷ Драган Млађан, *Неки аспекти природне, техничко-технолошке и друштвене безбедности у савременим условима* (Међународни научни скуп – Ванредне ситуације, Зборник радова), Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009, стр. 355.

²⁸ Под „дневним ангажовањем“, подразумева се један војник или једно покретно средство по дану ангажовања. Поред припадника два вида ВС, Копнене војске и Ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране, били су ангажовани припадници Команде за обуку и Војне академије. Без обзира на дужности и чинове, сви су пожртвовано физички радили, како би унесрећеним људима ублажили људске патње. Официри и подофицири из Генералштаба, као и војници из јединица, учествовали су у изградњи одбрамбених бедема.

ти ВС који су били главнокомандујући у општинским, градским и окружним штабовима за ванредне ситуације, били су представници ВС који су показали организаторске способности официра и указали надлежним органима на значај улоге команданта у отклањању последица катастрофа и елементарних непогода. Правилан избор команданата и квалитетно кадровање у општинским, градским и окружним штабовима, пре ванредних ситуација, веома су значајни за „Дан Д”, а обука команданата за отклањање последица катастрофа и елементарних непогода део је општих припрема за ванредне ситуације.²⁹

У извршавању задатака треће мисије – помоћ цивилним властима у супротстављању претњама безбедности, посебно у описаним природним непогодама 2014. године, стечена су драгоцене искуства, исказале су се одређене слабости и недостаци у ангажовању Војске Србије. У складу са позитивним примерима савремених оружаних снага, сва искуства треба превредновати у обим научених лекција, како је то утврђено и најновијим упутством о наученим лекцијама, које ове године ступа на снагу. Евидентно је да се за што ефикаснију припремљеност свих субјеката заштите и спасавања, а посебно за ефикаснију употребу ВС у ванредним ситуацијама, морају предузети мере, радње и поступци, како на државном, тако и на нивоу Војске Србије. Међу најзначајније мере, радње и поступке за што ефикаснију припрему ВС за ангажовање у ванредним ситуацијама спадају нормативно-правне мере, опремање ВС и обука команди и јединица ВС за такве ситуације.

Искуства која је стекла ВС у току ванредних ситуација, посебно у 2014. години, како у сопственом, тако и у ангажовању осталих субјеката система заштите и спасавања, указују на то да је могуће унапредити реаговање након настајања катастрофа и елементарних непогода. Она су бројна и „скупо плаћена”. Зато морају ући у будућу праксу, пре свега кроз измене нормативних докумената. Поред тога, мора се мењати и свест грађана о ванредним ситуацијама и неопходним превенцијама. Поред материјалних припрема, превенција подразумева и планове са јасно дефинисаним одговорностима у међусобној координацији субјеката заштите и спасавања. Само тако може се изградити стабилан и ефикасан систем за одговор на будуће катастрофе и елементарне непогоде.

Литература

[1] Лична искуства аутора из учешћа у санирању последица катастрофалне поплаве у Источној Србији 2014. године.

[2] Анализа ангажовања Војске Србије у пружању подршке цивилним властима на задацима у 2014. години (одржана у ЗОК ГШ ВС 10. децембра 2014. године).

3] Новински чланци из дневних листова.

²⁹ Председнике општина, градоначелнике градова и начелнике управних округа треба упутити на курсеве за осposбљавање у командовању штабовима за ванредне ситуације. Пошто је законом регулисано да су председници општина уједно и команданти општинских штабова за ванредне ситуације, пракса је показала да већина њих може командовати у ванредним ситуацијама. Међутим, део председника општина, градоначелника градова и начелника управних округа не може, па за њих треба организовати додатну обуку или надлежни органи треба благовремено (раније) да одреде особе које ће командовати уместо њих.

ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНО-ИНФОРМАТИЧКО ОБЕЗБЕЂЕЊЕ У ОПЕРАЦИЈАМА

Саша М. Деветак*
Универзитет одбране у Београду, Војна академија
Самед М. Каровић**

Информација представља ресурс који знатно обликује припрему, планирање и извођење савремених војних операција. Прикупљање, обрада, пренос и коришћење информација чине важне садржаје успешног командовања и руковођења снагама у операцији. Информација обрађена и пренета у реалном времену повећава брзину и успешност командовања и руковођења, смањује време трајања циклуса одлучивања и омогућава иницијативу и надмоћност у операцији. Значај телекомуникационо-информатичког обезбеђења произлази из информационе димензије, као битног чиниоца оперативног окружења у којем се припрема, организује и изводи операција. Остварује се посредством телекомуникационо-информационог система Војске и других имаоца телекомуникационих система у зони извођења операције.

У раду су представљене теоријске основе одређења и садржаја телекомуникационо-информатичког обезбеђења и истакнута његова улога и значај у операцији. Сагледан је и процес планирања, организовања и остваривања телекомуникационо-информатичког обезбеђења у операцији.

Кључне речи: *телекомуникационо-информатичко обезбеђење, телекомуникационо-информациони систем, планирање, организовање, остваривање, операција*

Увод

Физиономију савремених оружаних сукоба и војних операција у великој мери обликује начин коришћења информација. Као чинилац операције информација се испољавају као знање и информационе потребе за успешно командовање и руковођење на свим нивоима, што смањује неизвесност у операцији, омогућава уштеду материјалних ресурса и рационално ангажовање људства. Својства информација која се манифестују у значају правремености, тачности, потпуности и прецизности утичу на ефективност и ефикасност извођења садржаја борбених дејстава у операцијама, а нарочито на командовање и руковођење (КиР). Управо ове чињенице говоре о улози и значају телекомуникационо-информатичког обезбеђења.

* sasa.devetak@va.mod.gov.rs

** Проф. др Самед М. Каровић је пуковник у пензији.

Телекомуникационо-информатичко обезбеђење (ТКИОб) делатност је органа и јединица за телекомуникације и информатику (ТКИ) на стварању неопходних услова за пренос, заштиту, електронску обраду, складиштење, чување и дистрибуцију информација. То је процес у којем се планира, организује и остварује телекомуникационо-информациони систем (ТКИС) ради преноса, заштите, електронске обраде, складиштења, чувања и дистрибуције информација. Тиме се стварају потребни услови за функционисање система командовања и руковођења команди и јединица и извршавање мисија и задатака у различитим операцијама. Органи и јединице за телекомуникације представљају снаге – носиоце телекомуникационо-информатичког обезбеђења.

Телекомуникационо-информатичким обезбеђењем повезују се (умрежавају) команде и јединице у операцији, чиме се утиче на развој способности у информационој димензији оперативног окружења и повећава успешност командовања и руковођења.

У раду су изнети ставови везани за појмовно одређење, садржај и носиоце телекомуникационо-информатичког обезбеђења, планирање, организовање и остваривање телекомуникационо-информатичког обезбеђења у операцији и начин формирања модела телекомуникационо-информационог система.

Појмовно одређење телекомуникационо-информатичког обезбеђења

Појам „телекомуникационо-информатичко обезбеђење” настао је релативно скоро, у периоду израде Доктрине Војске Србије и функционалних доктрина.¹ Уопштено гледано, представља једно од обезбеђења Војске Србије. Појмовно одређење може се довести у везу са ставовима из Доктрине Војске Србије и Доктрине телекомуникационо-информатичког обезбеђења Војске Србије.

Према Доктрини Војске Србије, телекомуникационо-информатичко обезбеђење спроводи се ради прикупљања, обраде, преноса, размене и заштите података и информација у реалном времену. Омогућава мрежно увезивање у подршци визуализације оперативног окружења, процеса доношења одлуке, избора објекта дејства, синхронизације борбених средстава и оруђа и управљања информацијама. Носиоци телекомуникационо-информатичког обезбеђења су јединице и установе телекомуникација и информатике Војске Србије, који у реализацији задатака сарађују са осталим имаоцима телекомуникационо-информационих система у Републици Србије. [1]

Доктрина Војске Србије није дефинисала појам телекомуникационо-информатичко обезбеђење, већ само елементе значајне за носиоце спровођења процеса.

Према Доктрини телекомуникационо-информатичког обезбеђења Војске Србије телекомуникационо-информатичко обезбеђење представља скуп мера, поступака и активности којима се елементи телекомуникационо-информационог система спремни за рад, или су у раду по одређеном плану ТКИОб, обједињавају у јединствену техничко-технолошку целину. Телекомуникационо-информатичко обезбеђење је саставни део обезбеђења Војске и важан садржај војне делатности, а значајно је за обезбеђење непрекидности, правремености и квалитета функционисања коман-

¹ У домаћој литератури коришћени су појмови: веза, организација веза, систем веза и други.

довања и руковођења у свим мисијама и задацима Војске. Основни задатак телекомуникационо-информатичког обезбеђења у подршци командовању и руковођењу јесте обезбеђење непрекидности протока информација. Садржаји кроз које се спроводи телекомуникационо-информатичко обезбеђење су: пренос, електронска обрада, заштита, приказ и складиштење података и информација. [2]

На основу наведеног може се закључити да телекомуникационо-информатичко обезбеђење представља скуп мера, радњи и поступака обједињавања телекомуникационо-информационог система у јединствену техничко-технолошку целину; да је врста обезбеђења Војске и да обезбеђује непрекидност протока информација кроз основне садржаје: пренос, електронску обраду, заштиту, приказ и складиштење.

Дакле, информација² представља детерминанту појма и садржаја телекомуникационо-информатичког обезбеђења. Познато је да се функционисање организационих система усмерава помоћу информација. Оне су потребне ради предузимања правилних акција и активности којим се врши усклађивање понашања система ради постизања циља функционисања. Војска, као организациони систем, планира, припрема и изводи операције ради остваривања дефинисаних мисија и задатака. Информације представљају важну детерминанту операције, јер пружају потпунију слику о оперативном окружењу, смањују неодређеност, неизвесност и ризик и омогућавају успешно командовање и руковођење.³

Успешност командовања и руковођења условљена је способношћу старешина и могућношћу техничких средстава за командовање и руковођење, а непосредно зависи од информација. Због тога је потребно да систем командовања и руковођења поседује информациони систем,⁴ чије су основне функције: прикупљање, пренос,

² У стручној литератури постоје различите дефиниције појма „информација” или се избегава тачно дефинисање овог појма. Обично подразумева неко обавештење, објашњење или поруке. На основу способности да смањује неизвесност о некој појави или ситуацији, може се рећи да је информација све оно што отклања неизвесност у одређеном тренутку о некој појави, процесу или проблему и што повећава капацитет људског знања о одређеној појави, процесу или проблему. Информацију одликују: важност, правременост, тачност, потпуност, прецизност и разумљивост.

Информација (лат. *informatio*) означава поучавање, упућивање, упутство, обавештавање, обавештење, распитивање, обавештеност, извештај, извешће, ...

Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза* (Београд, Просвета, 1980), стр. 363.

³ Командовање и руковођење су стална делатност старешина, команди и управа на усмеравању јединица, установа и појединаца у процесу остваривања циљева постављених Војсци.

Слободан Минић и др., *Руковођење и командовање* (Београд, Центар војних школа ВЈ, Војна академија ВЈ, 1997), стр. 130.

Командовање и руковођење у Војсци остварује се системом командовања и руковођења, који обухвата: уређени скуп елемената који чине људи распоређени у одређене органе руковођења (команде и штабове) и разна техничка средства за КиР; скуп веза и односа између елемената система заснованих на законитостима функционисања војне организације (доктрина, стратегија, правила, надлежности); скуп одређених карактеристика постојећих веза и односа (једностарешинство и субординација); домен деловања и могућност реализације одређеног скупа задатака.

Милан Ђуровић и др., *Руковођење и командовање* (Београд: Војноиздавачки завод, 1983), стр. 97.

⁴ Под појмом информационог система подразумевамо скуп различитих операција над информацијама неопходним за одлучивање у неком организационом систему, чији је он подсистем. Операције над информацијама могу бити: прикупљање, чување (меморисање), обрада или трансформација и дистрибуција разних информационих скупова заинтересованим лицима и органима. У тесној вези са информационим системом мора бити процес одлучивања, без обзира на то како се он реализује, јер је скуп одлука у неком организационом систему саставни део информационог система.

Милан Ђуровић и др., *Руковођење и командовање* (Београд, Војноиздавачки завод, 1983), стр. 95.

обрада и коришћења информација. Значај информационог система произилази из чињенице да квалитет одлука које се доносе на разним нивоима командовања и руковођења зависи од расположивих информација о непријатељу, сопственим снагама, простору и времену, а брзина доношења добрих и основаних одлука зависи од брзине прикупљања, преноса, обраде и достављања информација. Ток информација у систему командовања и руковођења приказан је на слици 1.

Слика 1 – Ток информација у систему командовања и руковођења

На слици се види улазни и излазни ток информација на примеру система командовања и руковођења једне бригаде у операцији. Улазни ток информација чине: информације претпостављене команде (наређења, задаци); информације о стању и ограничењима потчињених јединица (извештаји и захтеви потребни за одлучивање); информације садејствујућих јединица и органа; прикупљене информације о оперативном окружењу (непријатељу, простору и времену); информације потчињених јединица о реализацији задатка (извештаји у току и након реализације задатка).

Излазни ток информација чине информације које се достављају претпостављеној команди (наређење на „одобрење”, извештаји о стању и ограничењима и извештаји о реализацији задатка); информације намењене потчињеним јединицама (наређење за извршење задатка) и информације упућене садејствујућим јединицама и органима. Информациони токови унутар команде (хоризонтални, вертикални, дијагонални)⁵ одвијају се непосредним контактом старешина или коришћењем рачунарске мреже у команди (оперативној сали), али нису приказани, јер не утичу на

⁵ Детаљније: Самед Каровић и Миле Јелић и Милутин Пушара и Никола Гузина, „Проток информација у команди бригаде Колпнене војске у току процеса одлучивања”, *Нови гласник* 2010, 1-2: стр. 17-28.

објашњење о кретању информација у информационом систему и шире за дефинисање појма и садржаја телекомуникационо-информатичког обезбеђења. Приказани ток информација омогућава, у ужем смислу, сагледавање врсте информација и кретања информација, односно шире сагледавање функција информационог система и садржаја телекомуникационо-информатичког обезбеђења.

На основу наведеног може се закључити да је информација основни ресурс система командовања и руковођења (шире посматрано чинилац операције), да је за ефикасно функционисање система командовања и руковођења потребан информациони систем и да су функције информационог система: прикупљање, обрада, пренос, складиштење, приказ и дистрибуција информација. Прикупљање и обрада информација су област обавештајно-извиђачке делатности, односно садржај обавештајног обезбеђења, док је пренос, заштита, електронска обрада, приказивање, складиштење (чување) и дистрибуција информација област телекомуникација и информатике, односно садржај телекомуникационо-информатичког обезбеђења. Реализација поменутих садржаја, односно телекомуникационо-информатичко обезбеђење остварује се телекомуникационо-информационим системом у којем се успостављају и одржавају различите врсте телекомуникација и корисничких сервиса. Органи и јединице за телекомуникације и информатику носиоци су планирања, организовања и остваривања телекомуникационо-информатичког обезбеђења.

Имајући све то у виду може се закључити да је телекомуникационо-информатичко обезбеђење процес у којем се планира, организује и остварује телекомуникационо-информациони систем ради преноса, заштите, електронске обраде, складиштења, чувања и дистрибуције информација. Тиме се стварају потребни услови за функционисање система командовања и руковођења команди и јединица и извршавање мисија и задатака у различитим операцијама. Органи и јединице за телекомуникације представљају снаге – носиоце телекомуникационо-информатичког обезбеђења.

Пренос информација реализује се употребом телекомуникационо-информационог система. Органи и јединице за телекомуникације и информатику планирају, организују и постављају елементе телекомуникационо-информационог система, успостављају и одржавају различите врсте телекомуникација и корисничких сервиса. Непосредни корисници користе успостављене телекомуникације и корисничке сервисе за пренос информација. Врста информације (говор, писана саопштења, слике, подаци, видео стриминг и друго) одређује начин преноса, ангажована телекомуникационо-информатичка (ТкИ) средства, врсту телекомуникација и друго. Пренос информација условљен је могућностима телекомуникационо-информационог система, односно могућностима употребљених ТкИ средстава (режим – врста рада, капацитет, брзина, итд.).

Заштита информација третира три аспекта: стање у којем се налазе информације (пренос, чување и обрада), безбедносне услуге (расположивост, интегритет и поверљивост) и безбедносне противмере (у области технологија, политика, процедура и обуке).

Електронска обрада података и информација представља трансформацију података и информација од извора до крајњег корисника по унапред дефинисаним правилима употребом електронских машина, уз минималну интервенцију човека.

Складиштење је способност трајног или привременог задржавања и организовања података и информација на одговарајућим меморијским медијима ради задовољења потреба заједничког приступа, анализе и архивирања.

Приказ информација подразумева њихову трансформацију, након обраде, у облик најприхватљивији за крајњег корисника уз поштовање техничких могућности елемента телекомуникационо-информационог система на којем ће бити приказани.

Дистрибуција информација представља поделу обрађених информација заинтересованим корисницима.

Планирање телекомуникационо-информатичког обезбеђења у операцији

Планирање је процес изналажења најрационалнијих решења, поступака и израде програма за остваривање постављеног (задато) циља у било којој ситуацији или било којој делатности. Планирањем се одређују циљеви, снаге и средства који се претварају у планске задатке лица, органа и јединица. Процес планирања заснива се на три међусобно условљене фазе рада: предвиђању, одлучивању и изради планова. Научно предвиђање произилази из познавања и правилне процене деловања законитости на ток и реализацију планираних задатака. Представља процес аналитичког рада и способности да се унапред предвиде могуће промене ситуације и вероватни ток предстојећих акција. Одлучивање је процес у којем се доноси одлука на основу свестрано извршене анализе, односно процене ситуације. Израда планова је фаза у којој се елементи задатка, процене и одлуке уносе у оформљени план, који представља програм извршења планских задатака. [3]

Планирање је мисаони и стваралачки процес чији је смисао избор циља, тј. скуп послова менаџмента којима се изналазе најбољи начин, решење и процедуре за извршење постављеног задатка. Може се рећи да је то непрекидан процес сваке организације којим се одређују циљеви и снаге: ко, шта, када, како и којим методама и радњама треба нешто у реализацији конкретног задатка да се уради, тј. на који начин може унапред постављени циљ плански да се оствари. [4]

Планирање телекомуникационо-информатичког обезбеђења⁶ у операцији представља мисаони процес и скуп активности органа за телекомуникације и информатику ради изналажења оптималног модела телекомуникационо-информационог система у операцији и најцелисходнијих решења употребе јединице за телекомуникације и информатику. Планирање телекомуникационо-информатичког обезбеђења реализују органи за телекомуникације и информатику у командама јединица која планирају, припремају и изводе операцију. Органи за телекомуникације и информатику су различитог састава, од групе до одељења, односно Управе за телекомуникације и информатику, а чине их специјалисти службе телекомуникација и информатичке службе.

⁶ Према Доктрини телекомуникационо-информатичког обезбеђења, планирање телекомуникационо-информатичког обезбеђења у операцији је скуп радњи, поступака и мисаоних процеса које спроводе органи за телекомуникације и информатику ради правовременог, реалног, рационалног и свеобухватног организовања телекомуникационо-информатичког обезбеђења и употребе јединица и установа за телекомуникације и информатику и телекомуникационо-информационог система у целини или по деловима, а у складу са потребама и начелима.

Доктрина телекомуникационо-информатичког обезбеђења Војске Србије (Београд: ГШ ВС, Медија центар „Одбрана“, 2012.), стр. 22.

Телекомуникационо-информатичко обезбеђење се планира и организује у складу са начелима и потребама командовања и руковођења снагама у операцији. Анализом различитих садржаја идентификована су и систематизована основна начела планирања телекомуникационо-информатичког обезбеђења у операцији, а то су: правовременост, реалност, јединство, еластичност, економичност, систематичност и континуитет.

На планирање телекомуникационо-информатичког обезбеђења у операцији утичу различити чиниоци. Идентификовани релевантни чиниоци су: састав снага ангажованих у операцији; оперативни распоред; утицај дејства снага непријатеља, приоритетно снага за електронска дејства; стање јединица за телекомуникације и информатику; развијеност стационарне компоненте телекомуникационо-информационог система Војске и других ималаца телекомуникационих система у зони операције; избор и распоред елемената командовања; величина и карактеристике зоне операције; засићеност фреквенцијског спектра. Наведени чиниоци утичу на планирање и организовање телекомуникационо-информатичког обезбеђења, пре свега са аспекта: броја, врсте и количине ангажованих система и уређаја телекомуникација и информатике; потребних капацитета (протока) и корисничких сервиса, нарочито стационарног система и других ималаца; броја, врсте и распореда елемената телекомуникационо-информационог система; могућности и начина умрежавања снага у зони операције; комплексности планирања; сложености обезбеђења (борбеног, безбедносног, логистичког) елемената телекомуникационо-информационог система у зони операције; примене мера противелектронске заштите итд.

Планирање операције је почетна функција процеса командовања и руковођења у операцији. То је врло комплексан процес у оквиру којег обезбеђење поузданог функционисања система командовања и руковођења представља најважније питање. Сразмерно развоју савремених операција повећао се и број фактора који утичу на рад команди у процесу оперативног планирања, па је све израженија потреба повећања ефикасности рада команде у све сложенијим условима употребе јединица. Планирање телекомуникационо-информатичког обезбеђења у операцији представља почетну фазу његове реализације у операцији. Ова фаза је веома битна, јер се у њој изналазе оптимална решења за касније организовање и остваривање телекомуникационо-информатичког обезбеђења у операцији.

Планирање телекомуникационо-информатичког обезбеђења је интегрални део оперативног планирања⁷ операције. Процес оперативног планирања реализује се кроз седам фаза: 1) иницирање (пријем задатка), 2) оријентација (проучавање и схватање задатка), 3) развој варијанти употребе (курсева акције), 4) анализа вари-

⁷ У Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије се наводи: „Оперативно планирање је усклађен штабни процес у раду команди, чија је сврха одређивање најбољег начина за извршавање додељених мисија и задатака или планирање потенцијалних будућих задатака у току употребе снага у операцијама. Систем оперативног планирања обухвата процесе и процедуре, место и улогу и одговорности команданата и штабних официра од стратегијског до тактичког нивоа командовања, укључујући и средства која се користе у раду. Процес као елемент оперативног планирања је мисаони ток који успоставља штаб или командант како би логички анализирали значајне информације у току рада команде. Одвија се кроз процедуру која омогућава команданту да контролише ток процеса оперативног планирања. Процедура представља технику извршења процеса, односно хронолошки низ захтеваних поступака за деловање. Она прецизира начин на који се одређена активност обавља.”

Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије, (Београд: ГШ ВС, Медија центар „Одбрана“, 2013.), стр. 1-8 до 1-10.

јанти употребе (курсева акције), 5) поређење варијанти употребе (курсева акције), 6) одобравање варијанте употребе (курса акције), односно доношење одлуке за извођење операције и 7) израда наређења. [5]

Органи за телекомуникације и информатику имају прописане стандардне оперативне процедуре (СОП)⁸ рада које примењују ради ефикаснијег и ефективнијег планирања телекомуникационо-информатичког обезбеђења. Рад органа за ТКИ у процесу оперативног планирања заснива се на: познавању задатака јединице; командантовим смерницама за планирање; постојећој организацији телекомуникационо-информационог система; стању потчињених јединица за телекомуникације и информатику; могућностима и стању додељених капацитета стационарне компоненте телекомуникационо-информационог система Војске и других ималаца телекомуникационих система; припремних наређења претпостављене команде и плана телекомуникационо-информатичког обезбеђења уз оперативно наређење претпостављене команде.

У процесу планирања рад органа за телекомуникације и информатику усмерен је на: припрему, израду и ажурирање штабних процена; израду предлога за организовање телекомуникационо-информатичког обезбеђења у операцији; израду докумената оперативног плана/наређења који се односе на телекомуникационо-информатичко обезбеђење; обраду, анализирање и дистрибуцију информација; штабну координацију; вођење штабне документације; праћење промена стања телекомуникационо-информационог система и телекомуникационих система других ималаца у зони операције; предлагање мера и активности за унапређење телекомуникационо-информатичког обезбеђења; надгледање рада штабног органа за телекомуникације и информатику и функционисање службене преписке, канцеларијског пословања и поштанског саобраћаја.

Резултат планирања јесу оформљена документа плана телекомуникационо-информатичког обезбеђења, којима су регулисани: организација телекомуникационо-информационог система, успостава, одржавање и коришћење различитих врста телекомуникација и корисничких сервиса снага у операцији, мисије, задаци, размештај, временски рокови (готовост), начин командовања и обезбеђење јединице за телекомуникације и информатику.

Организовање телекомуникационо-информатичког обезбеђења у операцији

Организовање⁹ је процес којим се ствара одговарајућа организациона структура телекомуникационо-информационог система у зони операције, одређују структурни односи између елемената и активности и интегришу јединице за телекомуникације и информатику, техничка средства и документа за рад у функционалну целину ра-

⁸ Стандардним оперативним процедурама се одређују лица која учествују у процесу оперативног планирања, њихове дужности, време и место брифинга. Њих прописује команда ради стандардизације и поједностављења рада. Обезбеђивањем потребних докумената СОП, обезбеђује се да сваки припадник штаба препозна и схвати своје место и улогу у процесу оперативног планирања за конкретну операцију.

⁹ Организовање је процесна функција руковођења којом се проналазе поступци, организацијска структура и остварује припрема за извршење планираног задатка.

Бранислав Јовановић, *Увод у теорију војног руковођења*, (Београд: Војноиздавачки завод, 1984.), стр. 174.

ди успоставе и одржавања различитих врста телекомуникација и преноса података и информација. Организовање телекомуникационо-информатичког обезбеђења спроводи се упоредо са процесом планирања, али материјализација организовања произилази из плана телекомуникационо-информатичког обезбеђења и представља организацију телекомуникационо-информационог система за извођење операције.

У складу са ангажованим снагама у зони операције се организује телекомуникационо-информациони систем и то од елемената покретног и стационарног система Војске (станица, центара и чворишта) у којем се планирају и организују: телекомуникације командовања и руковођења, садејства и сарадње, јављања и обавештавања. Наведене телекомуникације се према намени остварују следећим врстама телекомуникација: радио, радио-релејним, кабловским, сигналним и курирским комуникацијама (за обављање поштанског саобраћаја). Као помоћне врсте телекомуникација користе се радио-телефонске комуникације (аналогне и дигиталне у систему ТЕТРА¹⁰), сателитске комуникације (по наређењу), као и мобилни уређаји за рад посредством оператера мобилне телефоније. Телекомуникације се организују између елемената командовања (командних места и осматрачница) у зони операције, односно телекомуникационих центара (покретних и стационарних), који су саставни део командних места и телекомуникационих станица на осматрачницама и ватреним положајима.

Телекомуникације командовања и руковођења, као основна врста телекомуникација, организују се ради обезбеђења непрекидности командовања и руковођења у свим фазама припреме и извођења операције. Помоћу њих се преносе различите врсте саопштења командовања (наређења, наредбе, команде) ка потчињеним командама и јединицама, као и извештаји, обавештења и захтеви ка претпостављеној команди. Организују се са командним местом претпостављене јединице, према плану претпостављене команде, са командним местом (осматрачницом) потчињене јединице и између командних места сопствене јединице свим врстама телекомуникација, уважавајући специфичности јединица (структуру, елементе борбеног реда, опремљеност, потребе и друго).

Радио-комуникације се организују у одређеном броју радио-мрежа ВФ и/или ВВФ опсега, ређе радио-праваца. У зависности од величине и карактеристика зоне операције организују се радио-међустанице ради повећања домета између учесника и обезбеђења веће покривености зоне радио-сигналом. Број учесника је различит, што зависи од врсте јединице. Најчешће се организује радио-мрежа од шест до десет учесника за одређени ниво командовања (нпр. бригада – батаљон, батаљон – чета, итд.). У тенковским јединицама се, на пример, организује једна радио-мрежа са 50 до 60 учесника, од командира одељења до команданта батаљона. Радио-комуникације се организују на свим нивоима командовања. Аналогне радио-телефонске телекомуникације организују се у симплексним независним мрежама или у семидуплексним мрежама ослонцем на репетиторе стационарног телекомуникационо-информационог система Војске, док се дигиталне радио-телефонске комуникације организују коришћењем базних станица ТЕТРА система.

¹⁰ Terrestrial Trunked Radio - TETRA (позната као Trans-European Trunked Radio) је дигитална мобилна радио-телефонска мрежа професионалних служби (полиције, ватрогасне службе, хитне службе, војске, и других).

Радио-релејне телекомуникације организују се у заштићеним и незаштићеним радио-релејним правцима и линијама и/или ослонцем на радио-релејни систем преноса стационарног телекомуникационог система Војске.

Кабловске комуникације организују се, начелно, ослонцем на стационарне центре (коришћењем прикључака војних дигиталних аутоматских телефонских централа – ДАТЦ или јавних аутоматских централа – ЈАТЦ). Ако људски, материјални, временски и борбени услови дозвољавају организују се привремени кабловски правци између елемената командовања снага у зони операције.

Сателитске телекомуникације организују се, по потреби, у ситуацији када је то наређено од претпостављене команде и када је за потребе реализације ових комуникација додељена одговарајућа опрема у виду сателитских терминала или уређаја.

Курирске комуникације организују се за обављање поштанског саобраћаја.

Телекомуникације садејства и сарадње у операцији организују се због размене информација између јединица које садејствују у извршењу задатака (авијација, суседи, јединице подршке), односно због сарадње са органима власти и другим субјектима одбране и организацијама које сарађују у извођењу операције. Телекомуникације садејства и сарадње организују се са командног места снага у операцији, у зависности од могућности, различитим врстама телекомуникација. За телекомуникације садејства са јединицама Војске организују се, начелно, радио-комуникације у посебним радио- правцима и мрежама ВФ и ВВФ опсега. Такође, организују се кабловске комуникације ради обезбеђења прикључака ДАТЦ.

Телекомуникације сарадње организују се радио-телефонским комуникацијама коришћењем ТЕТРА система или кабловским комуникацијама коришћењем прикључака ЈАТЦ. Када нема могућности организовања посебних врста телекомуникација, садејство и сарадња организује се телекомуникацијама командовања и руковођења преко претпостављене команде.

Телекомуникације јављања намењене су за пренос података о непријатељу, земљишту, метео и нуклеарно-хемијско-биолошкој (НХБ) ситуацији и ситуацији у ваздушном простору. Организују се радио-комуникацијама, начелно ВФ опсега са командног места са елементима оперативног распореда који прикупљају податке (органима извиђачких и артиљеријских јединица и јединица за НХБ извиђање).

Телекомуникације обавештавања намењене су за пренос података о ситуацији у ваздушном простору и метео ситуацији. Организују се телекомуникационим каналима радио-релејних и кабловских комуникација од центра ваздушног осматрања и јављања (ЦВОЈ), односно центра ваздушног осматрања, јављања и навођења (ЦВОЈИН) Ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране (РВ и ПВО) ка командном месту јединице. Телекомуникације обавештавања такође се организују емитовањем таласа обавештавања у радио-комуникацијама ВФ опсега ЦВОЈ и/или ЦВОЈИН. Када не постоје услови, пренос података јављања и обавештавања организује се телекомуникацијама командовања и руковођења са приоритетом у односу на све друге врсте саопштења.

У процесу планирања и организовања за сваког учесника дефинишу се потребни капацитети (протоци) у организованим телекомуникацијама и кориснички сервис (говор, електронска пошта, претраживање ВЕБ-а, пренос датотека, пренос података, видео конференција и друго).

Остваривање телекомуникационо-информатичког обезбеђења у операцији

Остваривање телекомуникационо-информатичког обезбеђења представља процес у којем органи и јединице за телекомуникације и информатику предузимају скуп активности ради постављања елемената телекомуникационо-информационог система, успостављања планираних телекомуникација и корисничких сервиса, одржавања система и телекомуникација и њиховог коришћења.

Постављање елемената система реализују јединице за телекомуникације и информатику. Оне образују елементе покретног телекомуникационо-информационог система, и у оквиру оперативног развоја у операцији. Постављању елемената система претходи марш (по групама или у колони) до рејона постављања, при чему издвојени елементи (радио и радио-релејне међустанице) маршују независно од остатка јединице. У додељеним рејонима јединице за телекомуникације постављају планиране елементе система (станице, центре, чворишта). Постављање обухвата: постављање станица и кабловских праваца, подешавање (конфигурисање) уређаја, инжињеријско уређење, маскирање, безбедносно обезбеђење и борбено осигурање. Стационарни елементи система су постављени, опремљени и припремљени за рад.

Успостављање телекомуникација представља процес ступања у међусобну комуникацију (везу) две крајње телекомуникационе станице које остварују планирану или обнављају прекинуту комуникацију (везу), врше проверу конективности везе, проверу квалитета везе и аутентификацију (легитимисање) учесника. Успостављање телекомуникација врше послужоци у планирано време после готовости станица на начин прописан одговарајућим упутством за обављање саобраћаја и према правилима уређаја. Након успостављања телекомуникација крајњим корисницима предају се на коришћење капацитети (канални) и кориснички сервисни.

Одржавање телекомуникација и система представља скуп активности које спроводе послужоци ради обезбеђења високе поузданости, расположивости, сигурности и непрекидности телекомуникација и система. Одржавање телекомуникација обухвата руковање уређајима, проверу везе, реализовање наређених промена и допуна у телекомуникационо-информатичком обезбеђењу, отклањање сметњи и прекида и одржавање уређаја и кабловских праваца у току рада.

Коришћење телекомуникација и сервиса је процес обављања примопредаје информација (говор, текст, слика, подаци) између корисника употребом корисничких (терминалних) и крајњих телекомуникационих станица. Додељене капацитете телекомуникација и сервисне корисници користе непосредно или посредно преко послужоца. Телекомуникациони саобраћај обавља се према важећим упутствима и прописаним мерама заштите информација.

Након завршеног оперативног планирања и у току извођења операције орган за телекомуникације и информатику надгледа извршење плана телекомуникационо-информатичког обезбеђења и функционисање и коришћење телекомуникационо-информационог система.

На слици 2 приказан је процес формирања модела телекомуникационо-информационог система у операцији.

Слика 2 – Формирање модела телекомуникационо-информационог система у операцији

Пројектовање телекомуникационо-информационог система отпочиње у процесу планирања и организовања, сагледавањем оперативних захтева мисије и захтева за разменом информација. Захтеви представљају полазну основу за формирање архитектуре и конфигурацију телекомуникационо-информационог система. Остваривање система је фаза у којој се успоставља систем, врши провера мрежне конективности између елемената система, успостављање корисничких сервиса и њихова предаја на коришћење. Оперативном проценом система анализира се задовољење захтева за размену информација успостављеним корисничким сервисима и генерално испуњење захтева мисије за преносом информација.

Закључак

Информације имају посебан значај за систем командовања и руковођења у операцији. Оне обликују припрему, планирање и извођење операција. Телекомуникационо-информатичко обезбеђење произлази из информационе димензије, као битног чиниоца оперативног окружења у којем се припрема, организује и изводи операција. Оно представља војну делатност која треба да створи услове за пренос, заштиту, обраду, приказивање, складиштење и дистрибуцију информација у операцији. Такође, представља процес у којем се планира, организује и остварује телекомуникационо-информациони систем. Успешност његовог функционисања има директне импликације на успешност извршења операције и достизање дефинисаног циља.

Посебан аспект у ТКИОБ представља усвајање јединственог модела који обухвата најважније елементе успешног преноса информација и функционисања у најсложенијим условима. То је кључни чинилац који опредељује захтев за ТКИОБ у различитим врстама операције.

Реализује се скупом активности које предузимају органи за телекомуникације и информатику на планирању и организовању и јединице за телекомуникације и информатику на постављању елемената телекомуникационо-информационог система и успостави и одржавању различитих врста телекомуникација и корисничких сервиса.

Литература

- [1] *Доктрина Војске Србије*. Београд: ГШ ВС, Медија центар „Одбрана”, 2010.
- [2] *Доктрина телекомуникационо-информатичког обезбеђења Војске Србије*. Београд: ГШ ВС, Медија центар „Одбрана”, 2012.
- [3] Јовановић, Бранислав. *Увод у теорију војног руковођења*. Београд: Војноиздавачки завод, 1984.
- [4] Славковић, Раде и Мирослав Талијан и Миле Јелић. „Пројектовање војних операција”. *Војно дело зима/2012*: стр. 129-139.
- [5] *Упутству за оперативно планирање и рад команди у Војсци Србије*. Београд: ГШ ВС, 2013.
- [6] Минић, Слободан, Богољуб Степановић, Витомир Николић и Славољуб Ћирић. *Руководство и командовање*. Београд: Центар војних школа ВЈ, Војна академија ВЈ, 1997.
- [7] Ђуровић, Милан, Милош Миљковић, Александар Тодоровић, Милован Самарџић, Драгутин Чачић, Бранислав Милановић, Божидар Бабић, Фадил Тасламан, Томислав Нешић и Александар Јовановић. *Руководство и командовање*. Београд: Војноиздавачки завод, 1983.
- [8] Каровић, Самед, Миле Јелић, Милутин Пушара и Никола Гузина. „Проток информација у команди бригаде Копнене војске у току процеса одлучивања” *Нови гласник* 2010, 1-2: стр. 18-28.
- [9] Вујаклија, Милан. *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета, 1980.

УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ НА ОБРАЗОВАЊЕ У ВОЈСЦИ

Ана Вулић
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

У раду је разматран економски аспект утицаја глобализације на образовање у војсци. Анализиран је посредни утицај припадника војске образованих у складу са савременим глобализацијским захтевима на појаве у друштву које је могуће регистровати на основу јавно доступних података. Обрађене су студије случаја са конкретним показатељима за три војне организације које припадају земљама различитих економских могућности војних опредељења и односа према процесима глобализације.

Кључне речи: *глобализација, образовање у војсци, учење на даљину, научене лекције, стандардне оперативне процедуре, симулације, сајбер рат, студија случаја*

Увод

Појам *глобализација* јавља се први пут у изворном облику 1961. године у Меснеровом речнику енглеског језика. Не постоји јавно прихваћена и важећа дефиниција појма, али се под њим подразумева увезивање света у најширем смислу, при чему се највише истичу друштвени, политички, војни, економски и еколошки аспекти глобализације.

Неке од општеприхваћених дефиниција глобализације су:

– „... пораст међусобне зависности и интеграције различитих економских система на целој земаљској кугли ...” (Desai, 2002)

– „... процес превладавања историјски насталих граница. Она је, дакле, синоним за ерозију (не за нестајање) суверенитета националних држава и представља „одвајање” тржишне економије од моралних правила и институционализованих веза друштва ...” (Altvater, 2007)

– „... интензивирање друштвених веза широм света, и то тако да веома удаљена места бивају повезана у тој мери да догађаји у једном месту могу бити узроци или последице догађаја у неком другом, које је стотинама километара удаљено, и обрнуто ...” (Giddens, 2003)

– „... покретање снага светског тржишта и економско слабљење држава ...” (Martin & Schumann, 1997)

Историјска раздобља глобализације, у зависности од утицаја на свет и доминантна технолошка открића могу се поделити на три раздобља (Džamić, 2014):

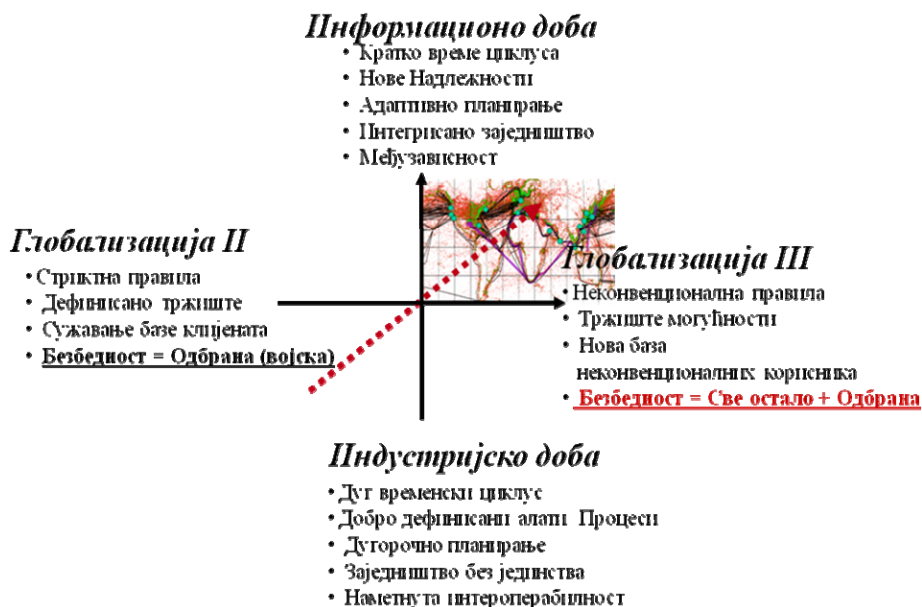
– *прва велика ера глобализације* (од 1866. и постављања великог трансатлантског кабла, до почетка I светског рата) заснована на ниским ценама транспорта (по-

јава пароброда и железнице, мотора са унутрашњим сагоревањем, електричне енергије); „скупила” свет од величине „велико” до величине „средње”;

– *друга велика ера глобализације* (од 1980. до 2000) – пад цена рачунара, рачунарске опреме и телекомуникација; „скупила” свет од величине „средње” до величине „мало”;

– *трећа велика ера* (траје и данас) – ширење употребе рачунара, нових рачунарских софтвера и масовна употреба савремених начина комуницирања (Skype, Facebook, видео-линк,...); „скупила” свет од величине „мало” до величине „сићушно”.

Утицај информатизације на глобализацију у информационом добу у односу на индустријско доба приказано је на слици 1.

Слика 1 – Однос између глобализације и информатизације (Cebrowski, 2003)

Утицај глобализације на појединца, организацију (привредну, економску, војну) или државу не може се изразити једноставним судом већ мора бити посматран кроз призму међусобних односа свих параметара којима се утицај може измерити. „... глобализација није нужно добра или лоша; њене су последице увелико резултат људских одлука о којима се може расправљати и које се могу променити” (Scholte, 2005).

У свим наведеним раздобљима глобализација се „простире” кроз четири димензије – еколошку, економску, друштвену и политичку. Кроз све димензије она намеће нове друштвене норме и принципе понашања појединцима и државама. Намеће се систем глобалног управљања светом који ограничава моћ појединачне државе при чему настаје темељ за стварање нове, наднационалне државе. У таквом окружењу и војне организације доживљавају судбину својих држава „оснивача”. Економски развијене и моћне државе стварају војске намењене светској, регионалној или локалној доминацији. Привредно и економски зависне државе свој војни потенцијал прилагођавају потребама својих економских „заштитника”.

Слика 2 – Димензије глобализације (Milardović, 2008)

Глобализација је процес који повезује свет и истовремено у њему ствара дубоке поделе и поларизације. Њени поборници инсистирају на потребама за реформама националних држава и јавно декларишу циљеве глобализације, као што су: повезивање држава, отварање тржишта, борба за елиминисање оружја за масовно уништење, борба против сиромаштва, ратова, једнакост међу људима, слободан проток робе, капитала и људи... Међутим, реалност глобализације је противречна – уместо мира и демократизације у свету је наступила трка за глобалном прерасподелом моћи, праћена новим тежњама за доминацијом и експанзијом која изазива све већи јаз између богатих и сиромашних. Према истраживањима организације Oxfam¹ објављеним за време Светског економског форума у Давосу ове године, један посто укупног светског становништва биће богатији од преосталих 99% у 2016. години. Њихов део светског богатства повећао се са 44% на 48% у периоду од 2009. године до 2014, а тим темпом ће у 2016. години прећи 50%.

Предности у еколошкој димензији глобализације, које се огледају кроз бржи транспорт материја од значаја за човеково здравље и благостање на већим удаљеностима и ширење глобалне еколошке свести (масовни еколошки покрети), остају у сенци ширења нових болести, вируса, глобалног загревања, озонске рупе и исцрпљивања необновљивих ресурса на Земљи. Пројектована достигнућа глобализације у друштвено-политичкој димензији везана су за ширење позитивних идеја, за сарадњу на религијском и културном плану, ширење моралних образаца и политичких идеала и вредности. Међутим, у реалности долази до пренасељености планете, илегалних имиграција у развијене државе, до доминације одређених језика и културних образаца и до појаве интервенционизма у име одређених идеја или идеала.

¹ Конфедерација 17 невладиних организација које постоје у 100 земаља у целом свету.

Негативне појаве глобализације нарочито су изражене у економској димензији. Уочљиве су веће разлике међу државама, пораст броја сиромашних, доминација економски моћних држава. „Динамика глобализације је одређена економским снагама, али се њене најопсежније последице осете у подручју политике” (Muller, 2007). Пошто је рат „...наставак политике оружаним средствима...”, негативна страна глобализације се у овој димензији манифестује кроз ширење технологије о прављењу оружја за масовно уништење, већи број ратова који узрокују све разорније ратне сукобе, појаву нових врста ратова, тероризам, пролиферацију нуклеарног оружја. Глобализација ствара услове погодне за избијање немира и сукоба, који у већини случајева доводе до рата. У новим условима ратовања потребна су и нова знања војника који учествују у борбеним дејствима, а које је могуће остварити савременим образовним процесима.

Глобализација и потребе војске за образовањем

Захваљујући процесима глобализације, у раздобљу после хладног рата и распада Совјетског Савеза и Варшавског уговора, у савременом друштвеном окружењу на глобалном, светском нивоу опстао је само један војни савез који по броју својих чланица, њиховој укупној економској, привредној и војној моћи нема одговарајућу „противтежу”. Непостојање потенцијалног противника сличних војних могућности захтевао је стварање новог непријатеља који би оправдао његово постојање. Асиметрично ратовање и асиметрични рат нови су појмови у ери глобализације којима се продужава живот НАТО-а и омогућава војна интервенција на територији трећих земаља. Према „Merriam-Webster” речнику асиметрично ратовање (*Asymmetric warfare*) је „...рат између супротстављених снага које се увелико разликују у војној моћи и обично подразумева коришћење неконвенционалних оружја и тактика”. Поред нових технолошких напредака, који су довели до стварања комплекснијег и софистициранијег наоружања за чију употребу је потребно другачије образовање и обука, и употреба неконвенционалног наоружања и неконвенционалних тактика створило је потребу за новим приступима у образовању у војсци. Економска димензија утицаја глобализације на образовање у војсци може се анализирати кроз реорганизацију војног школства и увођење нових облика наставе и обуке, а индиректни кроз праћење економског учинка војника на бојном пољу школованих и обучавањих по новим принципима и методама у реорганизованом војном школству.

Процес глобализације утиче на два различита сегмента образовања војске. Први сегмент је у вези употребе класичних војних борбених ресурса, а други је везан за екстремни пораст примене информационе технологије и могућност ратовања у новој – сајбер димензији, у којој је рачунар главно оружје. Ова два сегмента делују контрадикторно на финансијске ресурсе неопходне за улагање у опремање и образовање војске. Под употребом класичних борбених ресурса у овом тексту мисли се на војника, као живу силу непријатеља и његове остале борбене ресурсе, који су легитимни циљ у рату и чијим уништењем се долази до победе. Наношење губитака у овом случају врши се употребом сопствене живе силе и борбених система којима она располаже. Савремена борбена средства резултат су употребе најновијих технолошких достигнућа чија примена у војсци захтева ангажовање великих финансијских сред-

става која нису на располагању економски недовољно развијеним земљама. У ери глобализације и економских раслојавања само најјаче економске земље могу себи приуштити софистицирана борбена средства која омогућавају премоћ на бојишту.

Други сегмент је сајбер ратовање. Не захтева велика финансијска улагања, али може произвести велике ефекте на класичне борбене ресурсе и однети превагу и у класичним борбеним сукобима. На располагању је много ширем слоју потенцијалних учесника ратних сукоба и може различито утицати на образовање у војскама са малим и великим буџетима.

Утицај глобализације на образовање у војсци намењеној класичним борбеним дејствима

Под утицајем примене савремених технолошких решења у војсци савремени војник је претворен у покретну борбену платформу убојних и средстава за помоћ у преживљавању на бојишту и чак ни визуелно не личи на свог претходника са почетка прошлог века (слика 3). Савремени војник из Првог Заливског рата највероватније не би знао да употреби сву опрему коју је на себи имао војник НАТО-а у Другом Заливском рату, док би војник из ратова 60-их и 70-их година прошлог века наведеном опремом, највероватније, пре нанео повреде себи него непријатељу.

Индустријска ера
Глобализација I

С вером у Бога...

или...

... у
технолојју...

• Land Warrior System

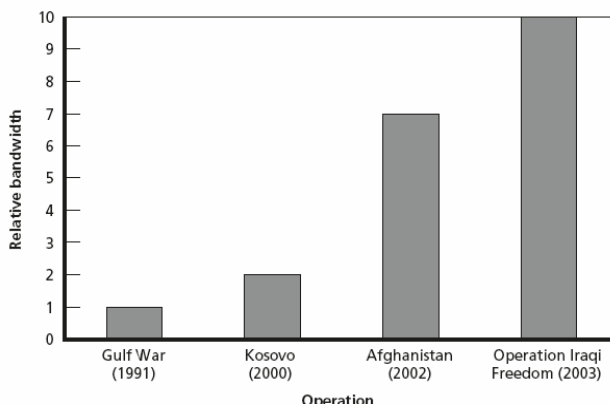

Информациона ера
Глобализација III

Слика 3 – Опрема савременог војника кроз историју

На слици 4 приказан је експоненцијални раст захтева за телекомуникационим капацитетима за пренос података у борбеним дејствима у различитим периодима и периодима глобализације. Са слике се види да је Први рат у Заливу 1991. године узет као еталон за капацитет преносног канала. У односу на њега, за рат на Косову, 8 година касније, потреба за преносним капацитетима је порасла два пута. Рат у Авганистану 2002. године, само три године после Косова, захтева два и по пута већи капацитет у односу на Косово, а други рат у Заливу, једну годину касније, још 50% веће преносне капацитете у односу на Авганистан. Потребна знања учесника ових ратова драстично се разликују, како војника који директно учествују у борбеним дејствима, тако и официра, који планирају борбена дејства и командују како их извршавати. Војници у Другом Заливском рату руковали су убојитијим борбеним средствима, били су покретљивији на бојном пољу, морали су да прате много више активности у реалном времену, да правовремено реагују на њих и извештавају своје претпостављене. Преживљавање на бојишту зависило је од њихове способности за адекватном реакцијом на терену у реалном времену. Ту способност не би могли имати да су обучавани на исти начин као и војници из Првог Заливског рата. На њихову обуку и образовање утицао је брз развој технологије и њена примена у извођењу борбених дејстава.

Figure 1.6
Bandwidth Demand Continues to Grow

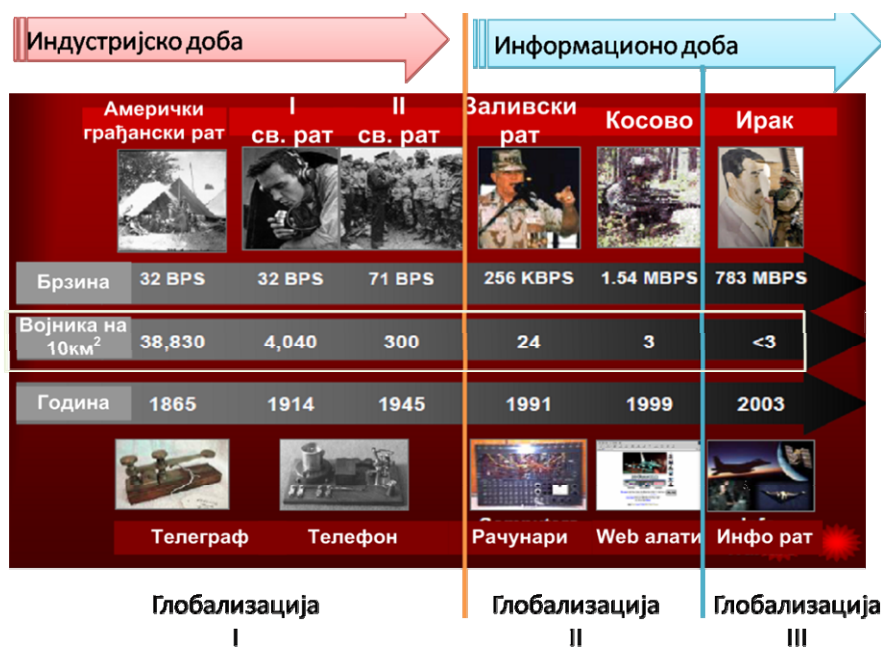

Слика 4 – Континуирани раст захтева за преносним капацитетима (Joe, 2004)

На слици 5 приказана је зависност броја војника на 10 км² бојишта у односу на брзину преноса података у јединици времена.

Ако занемаримо податке за грађански рат у Америци и Први и Други светски рат, види се да је:

- 1991. године у Првом рату у Заливу на 10 км² бојишта било ангажовано 24 војника,
- 1999. године у рату на Косову број војника на 10 км² бојишта био је 3, а
- 2003. године у Другом рату у Заливу број војника на 10 км² бојишта био је мањи од 3.

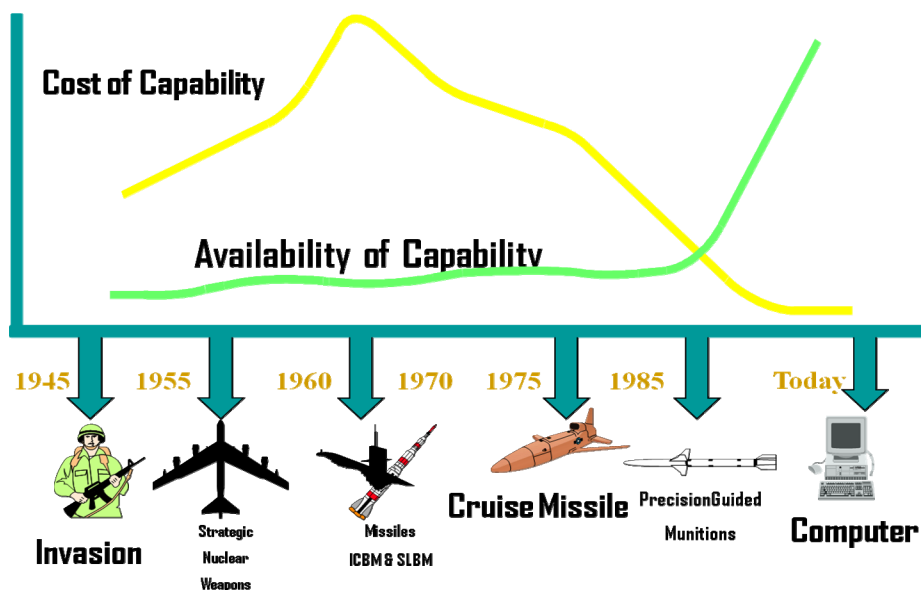
Слика 5 – Утицај глобализације на број војника на бојном пољу²

Захтев за повећаном брзином података условљен је захтевом за обрадом веће количине података и информација у јединици времена, што је последица технолошког напретка и веће динамике на бојном пољу. Већа динамика подразумева бржу промену положаја јединица на бојном пољу, што доводи до новог односа и нових релација које утичу на процес доношења одлука у реалном времену ради ефикасне употребе сопствених ресурса. Официри са знањима из Првог Заливског рата не би могли да доносе ваљане одлуке у реалном времену Другог Заливског рата, јер их образовање и обука из тог времену нису могли припремати за тада непознате параметре борбеног окружења.

Утицај глобализације на образовање у војсци намењеној сајбер ратовању

Војна моћ неке земље највише зависи од бројчане величине њених оружаних снага и могућности физичког разарања борбених средстава којима располаже. Овој дефиницији није могло ништа да се дода све до појаве информационе ере у којој је рачунар постао незаобилазно средство у свим областима свакодневног живота – па и исказивању моћи.

² Адаптирано за потребе рада са www.afcea.org/europe/html/CdreTyrrellTechNet.pps

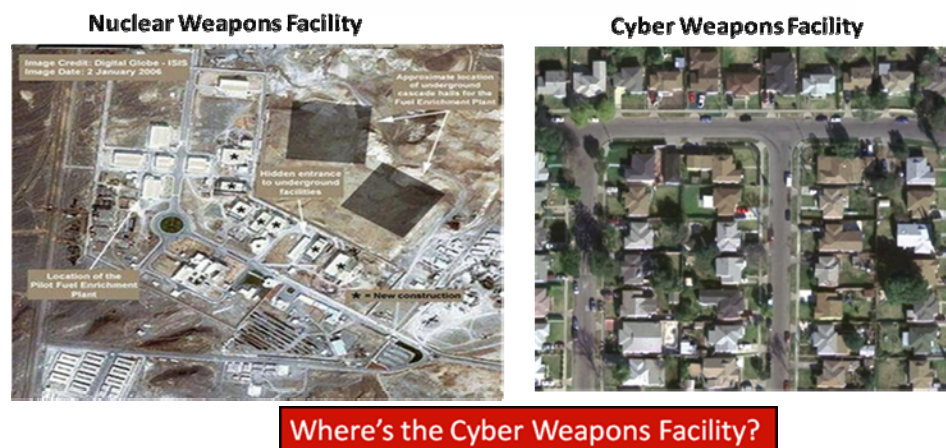
Слика 6 – Утицај глобализације на цену војне моћи³

На слици 6 приказан је утицај глобализације изазване технолошким напретком на цену борбених могућности и њихове доступности у периоду од краја Другог светског рата до данас. Способност инвазије је у периоду по завршетку Другог светског рата сматрана великим потенцијалом којим су могле располагати само велике силе. То се односи и на период све до данашњих дана, а тиче се још и стратегијског нуклеарног наоружања, интерконтиненталних и крстарелих ракета са нуклеарним бојевим главама и прецизно навођене муниције. Цена ресурса који су предуслов за поседовање наведених способности чине их недоступним већини земаља. Међутим, примена командно-информационих система у процесу командовања и руковођења оружаним снагама и релативно ниска цена персоналних рачунара на којима се они извршавају, у борбену употребу уводи ново јефтино средство – рачунар. Ниска цена рачунара омогућава његову широку распрострањеност и основу за развој способности за напад на непријатељеве командно-информационе системе, рачунарске мреже и сајбер простор.

Напад помоћу рачунара нападача може учинити невидљивим (слика 7), а потенцијалном непријатељу може нанети штету која битно, или чак пресудно, утиче на коначни исход битке. Образовање потенцијалних сајбер ратника за извођење софистицираних сајбер напада много је јефтиније од образовања пилота борбеног авиона, тенка или ратне подморнице која носи ракете са нуклеарним бојевим главама. „Сајбер” ратници, иако су војници, имају потребу за потпуно другачијим специфичним знањима које може бити стечено само посебним образовањем.

³ Слика преузета са <http://www.slideshare.net/Kajal03/honeypot-ss>

Где се налази сајбер оружје?

Слика 7 – Утицај глобализације на немогућност једноставног откривања „оружја”

Класични војни ефективи захтевају одговарајући простор у којем ће бити чувани или размештени пре употребе. Што је њихова убојна моћ већа потребан им је већи простор и лакше се откривају. Рачунар може бити смештен било где. Да би био убојито средство довољан му је приступ интернету и корисник са уско специјалистичким образовањем.

„Сајбер-домен је за америчку армију важан колико и земља, море, ваздух и свемир, и заштита војних рачунарских мрежа је кључна за успех министарства одбране на бојном пољу”, изјавио је заменик министра одбране САД Вилијем Лин. "У веома блиској будућности, многи сукоби се неће дешавати на бојном пољу, већ на Интернету, борбом између информатичких ратника... То значи да ће мала јединица хакера бити јача од садашњих борбених јединица са више хиљада војника”.⁴

Руски хакери су, у оквиру сајбер рата против Грузије извршили напад на сајт председника Грузије Шакашвилија и изменили му интернет страну, тако што су његове слике упоређивали са сликама Хитлера (слика 8). Последице овог напада нису уништавање материјалних добара непријатеља већ деловање на психу и морал противника. Овакви напади могу имати много већи ефекат од напада најразорнијим бомбама, што се у рату у Грузији и показало. Да би се извршио овакав напад потребна су знања из више области – од употребе рачунара до пресецања заштићених комуникационих канала, упада у информационе системе и креирања сугестивног визуелног садржаја и пласирања на најпогоднију локацију.

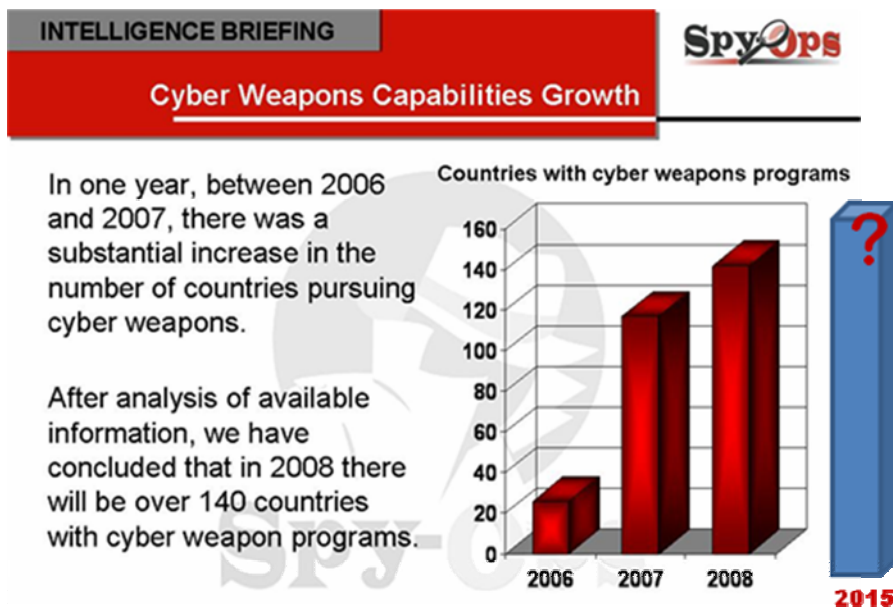
⁴ Николај Курјанович, бивши члан руске Думе.

Слика 8 – Презентационо-психолошки облик сајбер рата у Грузији⁵

Опасност која вреба у сајбер простору утиче и на потребу да се научи како се заштитити од такве врсте напада који постају све извеснији, јер ресурсима за његово извођење располаже више од половине држава у свету (слика 9). Посебна опасност од сајбер напада лежи у чињеници да он може бити изведен и са сопствене територије од лица која нису у саставу непријатељске војске већ од ње могу бити унајмљена.

⁵ Преузето са <http://www.zdnet.com/article/coordinated-russia-vs-georgia-cyber-attack-in-progress/>

Слика 9 – Распрострањеност сајбер оружја у свету⁶

Нови приступи у образовању и обуци у војсци

Глобализација и нова технологија условљавају нове захтеве за образовањем, а они захтевају и нове приступе који треба да задовоље потребе савремених војника и њихових претпостављених, а то, пре свега, значи да обезбеде могућност брзог, једноставног, целисходног и ефикасног система преношења знања и обуке који ће истовремено смањити трошкове класичног образовања и обуке. Савремене војне организације примењују четири начина за образовање и обуку својих војника, а то су: учење на даљину, научене лекције, стандардне оперативне процедуре и симулације.

Учење на даљину

Учење на даљину у време модерних технологија и глобализације, када се из часа у час стварају информације од интереса и када општи развој континуирано захтева нова знања и вештине, омогућава брзо и правовремено образовање, које је широко доступно.

Основне предности учења на даљину или електронског учења (e-learning, distance learning) јесу:

- омогућује стално учење – *lifelong learning* и професионално усавршавање,
- омогућује избор темпа, места, времена и садржаја учења.

⁶ Преузето са http://spy-ops.com/web/CyberWeapons_Threat_Matrix.pdf

Традиционалан и E-learning приступ у образовању		
	Класична учионица	E-Learning
Учионица	ограничена својом величином, синхронизован начин образовања	неограничен број полазника настава се може одржати у било које време и на било ком месту
Садржај	PowerPoint/фолије/итд. класичне књиге видео-записи Collaboration	Multimedia / симулација дигитална библиотека на захтев синхрона и асинхрона комуникација са полазником
Персонализација	Један начин за учење	начин, време и место учења дефинише полазник

Табела 1 – Разлика између класичног учења и учења на даљину

Истраживања спроведена у тајванској војсци о ефективности примене учења на даљину показала су: да командни кадар за 92% успешније и боље планира употребу сопствених снага, да је повећана брзина реакције на бојном пољу и увећан капацитет за доношење одлука. Обука нове ротације јединице за исти задатак, захваљујући могућности да се садржај обуке може прилагодити потребама корисника у релативно кратком року, може се вршити применом научених лекција претходне ротације.

Научене лекције (поуке)

У војном смислу, научене лекције су „...сазнања прикупљена стручном провером свих сегмената у простору војног деловања, њихових међуодноса с циљем његовог побољшања...”. Једноставније речено, то су проверена и потврђена позитивна или негативна искуства из праксе. Непостојање система научених лекција може довести до понављања ранијих грешака у понашању јединица и до смањивања њихових оперативних способности. У савременим војскама постоје посебне организационе које се баве прикупљањем, обрадом, чувањем и дистрибуцијом искустава и научених лекција. У земљама НАТО-а, концепт научених лекција заснива се на документима и концепту НАТО Здруженог центра за анализу и научене лекције (Joint Analysis and Lessons Learned Centre (JALLC)).

Научене лекције говоре шта треба мењати а шта не, како би се у борбеним дејствима губици svelи на најмању могућу меру или како на најлакши начин извршити задатак по важећим стандардима.

Стандардне оперативне процедуре

Војна организација, а нарочито употреба војске у борбеним дејствима, захтева доношење брзих и ефикасних одлука. Да би одлучивање било брзо и ефикасно, за одређене активности у војсци дефинишу се стандардне оперативне процедуре или стандардни оперативни поступци (енгл. *standard operating procedures – СОП*). То су формална упутства која описују начин обављања одређеног посла или решавања неког проблема. Стандардне оперативне процедуре доприносе стандардизацији одлучивања и смањују потребу код извршиоца за поседовање ширег знања о сврси посла који обавља, што не утиче негативно на посао који обавља. Оне указују на поступак избора међу расположивим могућностима у складу са актуелном ситуацијом, унапређују комуникацију и смањују потребу за усавршавањем и образовањем. Постојање процедура смањује и број сложених одлука унутар организације, јер их покушава поједноставити и што је могуће детаљније описати. Применом СОП-а образовање и обука у војци се фокусира само на знања и вештине неопходне за њихово савладавање и за конкретну примену. На тај начин могуће је у много краћем периоду и уз много мање финансијских средстава обучити неку војну јединицу за извршавање наменских задатака.

Симулације

Рачунарске симулације у војсци данас су незаобилазан елемент образовања и обуке. Потребне за увежбавањем све су више расле како је оружје бивало све сложеније. Увежбавање се вршило на терену и стварним средствима, симулирајући стварне борбене услове, али су вежбе биле једностране, због сложености симулације стварне борбе. Проблем је решен употребом различитих врста рачунарских симулација. Уз њихову помоћ увежбавање у употреби стварних, скувих и убојитих борбених средстава врши се јефтиније и сигурније. Рачунарске симулације постале су одговор на све веће захтеве за оспособљавање снага све компликованијим борбеним средствима уз све већа ограничења – смањење буџета, смањење простора за војне полигоне, заштита животне средине, законска ограничења и др.

Студије случаја

У наставку рада су, кроз студије случаја, анализирани економски показатељи утицаја глобализације на образовање у војскама три различите земље – Сједињених Америчких Држава (САД), Републике Хрватске и Републике Србије.

Сједињене Америчке Државе

Водећи војно-политички савез у свету је НАТО (*North Atlantic Treaty Organization, North Atlantic Alliance*), а водећа земља у њему су Сједињене Америчке Државе (САД) и њихова војска. Сједињене Америчке Државе изабране су за анализу у студији случаја, јер су иницијатор, носилац и репер трендова глобализације у оружаним снагама у свету. Нај ангажованије су у конкретним употребама своје војске у ратним сукобима у последњих педесет година широм света, због чега имају највише искустава у потребама за ефикасном употребом војске, а самим тим и за ефикасним образовањем војске. Искуства из наведеног раздобља навела су званичнике у Војсци САД да дефинишу каква им је војска потребна у новим ратовима. Нове технологије тражиле су војника који ће бити покретљивији на терену (носи мањи терет али је убојитији), умреженији са осталим учесницима борбених дејстава (има контакт са претпостављенима у реалном времену), у могућности да нанесе удар противнику са дистанце коришћењем података са различитих сензора уз употребу командно-информационих система и уз остваривање информационе надмоћи над непријатељем. За образовање и обуку таквог војника Војска САД је дефинисала савремено образовно окружење које је графички приказано на слици 10.

Слика 10 – Окружење за савремено војно образовање⁷

⁷ Преузето са http://www.acq.osd.mil/log/ps/OCS_edu.html

Са слике се види да је класично војно образовање, које се добија школовањем на специјализованим војнообразовним институцијама и увежбавањем стечених теоретских знања, само један део у процесу образовања и обуке војника. Стални напредак технологије, који неминовно утиче на начин употребе снага у борбеним дејствима, захтева континуирану индивидуалну обуку сваког појединца, заједничку обуку и обуку командних структура, уз узимање у обзир научених лекција (искуства) из ранијих борбених активности у сличним ситуацијама. Војска САД није мењала свој образовни систем, који у свету и даље спада у групу најцењенијих, али је увећала нове облике наставе и обуке описане у претходном поглављу (учење на даљину, научене лекције, стандардне оперативне процедуре и симулације).

Бивши министар одбране САД је потребу за новим приступом у образовању, проузроковану глобализационом процесима, дефинисао још 2003. године: „Морамо да променимо не само способности које су нам на располагању, већ и начин на који размишљамо, начин на који обучавамо, начин на који увежбавамо јединице и начин на који ратујемо” (Rumsfeld, 2003). Разлог за овакво размишљање, које је било основа за трансформацију Војске САД и усмеравање на нови начин ратовања, може се наћи у Глобализацији III (слика 1) у делу који се бави неконвенционалним приступима и који учинак било ког процеса (па и употребу војске) анализира методом односа цене и добити (*cost/benefit*). С једне стране, информатичка ера у Глобализацији III омогућила је употребу технолошки најсавременије опреме за САД војника на бојном пољу, а с друге стране, омогућила је том војнику да оствари све повластице које проистичу из учешћа у борбеним дејствима. Резултат таквог приступа је да САД има врло скупу војску. Због употребе високе технологије и свих мера заштите својих војника на бојном пољу САД троши несразмерно много финансијских средстава за неутрализацију непријатељских војника. С друге стране, непријатељски војници не уживају све повластице социјалне заштите као војници САД, па је због неутрализације војника САД потребно много мање финансијских средстава.

Према објављеним подацима (Nasuti, 2010) минималан трошак САД (или НАТО) за убијање једног талибанског војника у Авганистану је 50 милиона долара, док убиство једног америчког или авганистанског војника Талибане кошта „само” 50 хиљада долара. До ових резултата дошло се на основу података да је у 2010. години у Авганистану од стране коалиционих снага под вођством САД убијено 2.000 Талибана, а да су директни трошкови које је Пентагон имао у Авганистану били око 100 милијарди долара. Према истраживању америчке консултантске куће Брукингс институшн (*Brookings Institution*) која има приступ Обаминој администрацији и Стејт департменту, Талибани су у 2010. години имали приход између 140 и 200 милиона долара и нанели губитке коалиционим снагама од око 3.000 људи (НАТО или авганистанских војника и полицајаца). Под претпоставком да је приход Талибана од 150 милиона долара ангажован за неутрализацију 3.000 непријатељских војника, долази се до податка да Талибане убиство једног НАТО, америчког или авганистанског војника или полицајца „кошта” само 50.000 долара, што је 1000 пута мање од трошкова непријатеља да убију њиховог војника. Трошкови ратовања у Авганистану се за САД не завршавају на бојном пољу. Крајем 2012. године (према McLean 2014) 50% америчких ветерана из Ирака и Авганистана (преко 780.000) поднело је захтеве за инвалидност који утичу на већ урачунате социјалне трошкове: ветерани чине 20% америчких самоубиства, скоро 50.000 ветерана су у опасности да постану бескућници, а један од осам вете-

рана између 2006. и 2008. године обратио се саветницима за зависност од алкохола. Када се израчунају сви ови трошкови, будући медицински издаци за ветеране из Ирака и Авганистана процењују се на преко 836 милијарди долара. Због тога се САД одлучују за борбену употребу наоружаних беспилотних летелица, за дејство са дистанце и употребу сајбер напада, док на бојном пољу ангажују војнике својих коалиционих партнера. Тежиште се пребацује на примену високотехнолошких решења и сајбер напада, уз смањење употребе живе силе и физичког разарања, што доводи до потребе за образовањем специјализованог војног кадра за ту област, али и за образовањем кадра за заштиту сопствених високотехнолошких ресурса.

Уштеде настале променом начина размишљања и ангажовањем технолошких решења које су последица новог приступа у образовању војног кадра видљиве су кроз употребу дрона.⁸ На пример, појединачна цена америчког дрона МК-9 Рипер (*MK-9 Reaper*) који се користи за нападе у Пакистану је 6,48 милиона и оперативни трошкови његове употребе су близу 3 милиона долара (слика 11). Типичан систем за активну борбену мисију захтева четири дрона, два активна пилота, земаљску командну станицу и заштићену комуникацију за пренос података. Међутим, чак и са овим значајним захтевом за инфраструктуру, укупни трошкови борбене употребе овог средства су 3.250 долара по сату лета, што је упоредиво са 3.000 долара (само за гориво) на сат лета борбеног хеликоптера. У хеликоптеру се налази бар један пилот са могућношћу животног страдања у борбеним дејствима, док дроном управља оператер који је далеко од борбених дејстава у климатизованој просторији, без икаквих ризика по сопствени живот. Обука пилота за борбене пилоте и хеликоптере захтева употребу и правих летелица, док обука оператера за употребу дрона може у потпуности бити обављена на симулатору и вишеструко је јефтинија.

Слика 11 – *МК-9 Рипер*⁹

⁸ Наоружане беспилотне летелице намење за доношење ватреног удара непријатељу.

⁹ Преузето са http://www.longwarjournal.org/archives/2009/09/counterterrorism_ops_will_exra.php

Други пример економског показатеља утицаја глобализације на образовање у војсци је употреба сајбер оружја. Вирус „стакснет“ (*Stuxnet*) направио је 2010. године пустош на опреми у иранској нуклеарној електрани Натанц. Привремено је онеспособио 1.000 центрифуга које се користе за обogaћивање уранијума, за који НАТО и земље западног света сумњају да је намењен за израду атомског оружја (слика 12). Један од највећих рачунарских стручњака данашњице Ралф Лагнер (*Ralph Lagner*) описао је „стакснет“ као „војни сајбер пројектил лансиран на ирански нуклеарни програм... тај напад је био готово једнако ефикасан као војни удар, али још бољи, јер нема погинулих и нема класичног рата и физичког уништавања ресурса. Из војне перспективе, то је огроман успех“ (Clayton 2010).

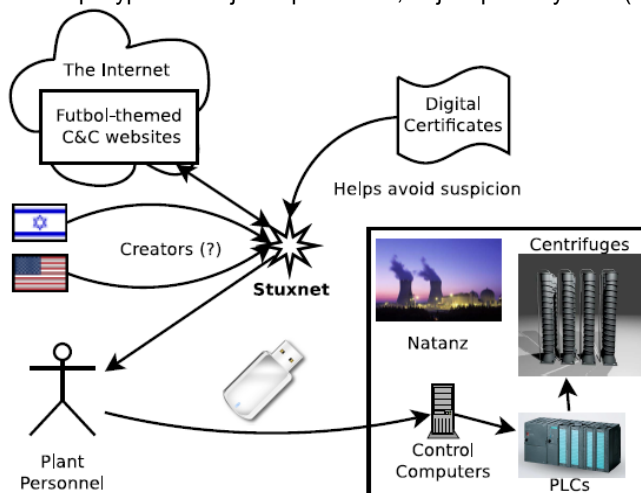

Figure 1: A high-level overview of Stuxnet.

Слика 12 – Напад „стакснета“ на иранска постројења (Mueller, P., Yadegari, B., 2012)

Употребом „стакнет“-а САД, за које се оправдано сумња да су заједно са Израелом творци овог сајбер оружја, успешно је решило дилему приказану на слици 7 – где је оружје које треба уништити? „Стакнет“ је намењен уништењу тачно одређеног производа (центрифуга за обогаћивање уранијума) и активирао се тамо где треба, без могућности да неће открити „мету“ јер је добро сакривена или маскирана. На овај начин избегнут је могући сценарио из рата са Ираком, који је нападнут због сумње да развија биолошко оружје за масовно уништење, а да инсталације за производњу и употребу тог оружја нису пронађене за време рата.

Цена напада на иранска постројења је цена израде и дистрибуције вируса. На основу података (Gilbert 2014) може се претпоставити да је цена саме израде вируса око милион долара, а да укупна цена његове употребе не прелази 100 милиона долара. Иако 100 милиона делује као велики износ, у војном смислу то није велико улагање ако се упореди са трошковима по једном ангажованом америчком војнику у Авганистану. Према подацима (објављеним на Analysis of the Pentagon's budget 2013) трошкови САД за ангажовање једног војника у Авганистану на годишњем нивоу износе око 2,1 милиона долара. Употреба „стакнета“ коштала је колико и годишње ангажовање 50 војника, али је донела много већу корист Сједињеним Државама, без ризика по људске жртве и без уништавања материјалних добара.

Слика 13 – Заробљени RQ-170 Sentinel craft¹⁰

Међутим, сајбер технологија је само после неколико година постала много јефтинија, а самим тим и доступнија ширем кругу земаља и (према Gilbert 2014) данас се рачунарски вирус сложености „стакнета“ може израдити за неколико десетина хи-

¹⁰ Слика преузета са <http://www.darkgovernment.com/news/iran-somehow-acquires-u-s-rq-170-sentinel-spy-drone/>

љада долара. То САД доводи до нових изазова и потреба за образовањем у војсци које ће одговорити на сајбер нападе. Потврда ових тврдњи је успех иранских оружаних снага 2011. године, када су ирански војници успели да преузму контролу над извиђачком беспилотном летелицом војске САД RQ-170 Sentinel и потпуно безбедно је приземље на својој територији (Peterson, 2011) – слика 13. То је био врло брз одговор Ирана на „стакнет“ напад из 2010. године. Цена заробљене летелице је око 6,5 милиона долара, а њен развој је коштао, најмање, десетак пута више, што оправдава сва улагања у образовање у војсци Ирана. За само три године Иран је реверзним инжењерингом¹¹ конструисао и произвео своју верзију заробљене беспилотне летелице и приказао је на Сајму аеронаутике 2014. године у Техерану.¹²

Нови трендови у употреби сајбер оружја натерали су Иран да улажу у развој сопствених војних сајбер ресурса кроз улагање у њихово образовање. Резултат новообразованих припадника војске је тријумф у директном надметању са најјачом и најмодернијом силом на свету – САД, што би било готово немогуће у случају конвенционалног ратног сукоба.

У табели 2 приказане су компаративне предности улагања у обуку војника за савремено ратовање у односу на конвенциони приступ.

Табела 2 – Упоредне карактеристике актера конвенционалног и сајбер ратника

Р. бр.	Параметри процене	Конвенционално ратовање (Конвенционални војник)	Савремено ратовање (сајбер ратник (програмер, инжењер, оператер на конзоли беспилотне летелице))
1.	Цена обуке	175.000/по години	10.000–150.000/по години
2.	Потребе за посебним инфраструктурним ресурсима за обуку	Да	Не
3.	Годишња плата	30–50.000 \$	150–250.000\$
4.	Цена капацитета за обуку	неколико 100.000 до неколико десетина милиона	од 10 до 100.000 (може користити цивилне капацитете)
5.	Цена НВО	од 1.000 до неколико милиона	до 100.000
6.	Могућност ангажовања	3–5 година	више од 10 година
7.	Могућност повређивања	велика	занемарива
8.	Могућност ангажовања после „употребе“	мала	велика
9.	Обавезе након „употребе“	велике	не постоје
10.	Могуће штете непријатељу/утицај на војну моћ	мале и ограничене	велике

¹¹ Проучавање заробљене летелице.

¹² Информација је објављена на <http://rt.com/news/158272-iran-unveils-drone-copy/>

Оружане снаге Републике Хрватске

Оружане снаге Републике Хрватске (ОС РХ) узете су у разматрање због тога што је РХ релативно мала земља са ограниченим привредно-економским и војним потенцијалом на коју се економски утицај глобализације у образовању у војсци одражава на другачији начин у односу на САД. Економски показатељи утицаја глобализације на образовање у ОС РХ могу бити директни и индиректни. Директни економски показатељи односе се на цену реформе војног школовања и повратног утицаја школованих официра по новим наставним плановима и програмима на војну организацију и економију земље у целини. Индиректни економски показатељи односе се на све активности из одбране које имају посредан и непосредан утицај на економске процесе у земљи, као што су извоз наоружања и војне опреме или школовање страних кадета и официра на Хрватском војном училишту (ХВУ). У раду су обрађени економски показатељи заснивани на јавно доступним подацима.

Процес глобализације за ОС РХ, који је утицао на војно образовање, започео је активностима приближавања пуноправном чланству НАТО-а. Не улазећи у опис процеса који су довели до пуноправног чланства РХ у НАТО, у раду је обрађена економска компонентна утицаја глобализације на образовање у ОС РХ анализом индиректних показатеља. Индиректни показатељи су место и улога ОС РХ у НАТО МнОп, улога ХВУ у образовању и обуци ОС РХ и извоз наоружања и војне опреме (НВО).

На почетку ангажовања у НАТО МнОп Оружане снаге РХ учествовале су у операцији ИСАФ¹³ (енгл. *International Security Assistance Force*) у Авганистану 2003. године са 50 војних полицајаца. Задаци и обавезе ОС РХ у овој операцији су се усложњавали и повећавали, што је довело до ангажовања много већег броја ОС РХ: 2011. и 2012. године било је ангажовано 350 и 320 војника. Међутим, што су дуже биле присутне у Авганистану ОС РХ су добијале сложеније задатке који су захтевали образованије и обученије војнике. На почетку ангажовања у Авганистану припадници ОС РХ били су задужени за обезбеђење објеката од напада Талибана, за пратњу војних конвоја и за физичку заштиту ВИП личности. У војном смислу, ови послови су најмање цењени и захтевају најмање војничког знања. У каснијем периоду ангажовања у ИСАФ припадници ОС РХ добијали су послове инструктора и саветника авганистанске војске и били део командних структура НАТО снага. Све време приступа НАТО-у ОС РХ су спроводиле процесе трансформације и модернизације у којима су образовање и обука по новим стандардима и правилима које је захтевао НАТО имали врло значајно место. Последњих неколико година ангажовања ОС РХ у МнОп наметнула се већа потреба за припадницима војске са техничких знањима као што су: дипломирани инжењери електротехнике, информатичари, машински инжењери, инжењери грађевине и телекомуникација. То је био још један разлог због којег је ХВУ, у сарадњи са Свеучилиштем у Загребу школске 2014/2015. године, започело с пројектом нових студијских програма – *Војног вођења и управљања* и *Војног инжењерства*, којима ће доћи до трансформације система војног школовања у складу са потребама глобализационог процеса. Према речима генерала Славка Барића, команданта ХВУ, задатак новог приступа у школовању ХВУ је „... створити новог официра који ће има-

¹³ Мисија је последица напада 11. септембра 2001. на Америку.

ти довољну академску ширину, способност и вештине да прихвати оно што је захтев модерног војног школовања, а то је интелектуална интероперабилност са свим официрима који се школују у партнерским земљама чланицама НАТО-а и ЕУ-а”.¹⁴ Могућности и значај новог приступа у школовања ОС РХ препознале су и друге земље из окружења које желе у НАТО, због чега су БиХ, Македонија, Црна Гора и Албанија своје будуће официре послали на школовање на ХВУ. Приход који ће ХВУ остварити од школовања страних кадета је директни економски показатељ позитивног утицаја глобализације на војно образовање у ОС РХ.

Захваљујући образовању и обучености у складу са потребама НАТО партнера, око 6.000 припадника ОС РХ је од 2003. године до сада учествовало у МнОп мисијама са просечним трајањем мандата од 6 месеци. Индиректни економски показатељи утицаја глобализације на образовање у ОС РХ приказани су у табели 3.

Табела 3 – Економски показатељи активног учешћа војника ОС РХ у НАТО операцијама

Година	Извоз НВО (у милионима \$)	Број припадника ОС РХ у НАТО операцијама ¹⁵	Примљене донације ¹⁶ (у милионима \$)
2011.	80	350	занемариве
2012.	110	320	
2013.	140	260	
2014.	170	110	100
Укупно	500		100

Извоз НВО који је РХ остварила у периоду од 2011. до 2014. године индиректна је последица позитивног економског утицаја глобализације на образовање ОС РХ:

– прилагођавање образовања и обуке НАТО стандардима омогућило је ОС РХ да ангажује своје ресурсе у заједничким МнОп,

– учешћем у МнОп припадници ОС РХ промовисали су и рекламирали НВО којим су били опремљени, а које је произведено у РХ на најбољи могући начин – у реалним условима и на сопственим припадницима,

– дуже време учешћа, већи број учесника и заузимање бољих позиција у МнОп (саветничке, инструкторске и командне), као потврда обучености и оспособљености припадника ОС РХ, утицао је на већу „видљивост” и потврду квалитета НВО домаће (хрватске) производње, што је довело до веће потражње и остварене продаје.

Трошкови ангажовања око 6.000 војника ОС РХ у МнОп у периоду од 2003. до 2014. године су приближно 180.000.000 \$ (6.000 војника x 5.000 \$ бруто месечна плата по војнику x 6 месеци трајања мандата),¹⁷ у исто време војна индустрија РХ је направила промет од преко 500.000.000 \$, а ОС РХ су добиле донацију НВО у износу преко 100.000.000 \$. Иако је рачуница доста упрошћена, није тешко закључити да су економски ефекти глобализација на образовање ОС РХ, који су се одразили на економију целе земље, врло позитивни.

¹⁴ www.vojni.unizg.hr

¹⁵ Подаци са званичног сајта МО РХ.

¹⁶ Подаци са званичног сајта МО РХ.

¹⁷ Подаци са званичног сајта МО РХ.

Војска Србије

Образовање у Војсци Србије до 2006. године одвијало се кроз образовне институције Војске Србије по наставним плановима и програмима писаним за потребе бивше Југословенске Народне Армије. Недостатак таквог приступа огледао се у постојању посебних војнообразовних институција, као што су средње војне и средње стручне војне школе и Војна академија, намењене школовању кадра искључиво за војне потребе. Њихови капацитети били су димензионирани за школовање командног кадра за земљу која има преко двадесет милиона становника и њене војске од преко двеста хиљада војника. У 2006. години Србија је имала мање од десет милиона становника и војску мању од педесет хиљада војника. Поред тога, напредак технологије у свим областима, а нарочито у војној индустрији, као и распад Варшавског пакта и постојање само једног војног савеза, створили су потпуно ново окружење које је захтевало нови приступ у ангажовању војних снага, а самим тим и потпуно нови начин образовања војног кадра. Србија је имала вишак војног кадра, официра и подофицира, и предимензиониране војнообразовне капацитете који нису били пројектовани и оспособљени да одговоре захтевима нове реалности. Процес глобализације условљавао је потпуно другачији приступ од постојећег у образовању у војсци Србије. Бројно стање оружаних снага суседних земаља драстично се смањило и условило потребу за смањењем бројног стања Војске Србије. Међутим, већина земаља из окружења приступила је НАТО-у, најјачем војном савезу у свету, што је потенцијално могло представљати опасност за земљу. У условима званично декларисане државне политике неутралности било је потребно дефинисати начин успостављања пријатељског контакта са земаљама чланицама НАТО-а који ће у потпуности или бар у већој мери анулирати могућност избијања неравноправног војног сукоба. Контакт је успостављен кроз НАТО програм „Партнерство за мир” (ПЗМ), који је дефинисао сарадњу са државама које нису његове чланице, али се сматрају пријатељским земаљама. Конкретни начини сарадње остварују се организовањем заједничких војних вежби земаља НАТО и земаља ПЗМ. Успешност припадника Војске Србије у заједничким вежбама зависила је од образовања и обучености њених припадника да поступају у складу са савременим процедурама и принципима употребе оружаних снага које је користио НАТО. Због свега наведеног Војска Србије спровела је реорганизацију у систему образовања којом је:

- прилагодила величину и структуру образовних капацитета реалним потребама Војске Србије,
- ускладила процес образовања са цивилним и међународно признатим системом војног и цивилног образовања и створила услове:
 - да се на Универзитету одбране Републике Србије школују припадници страних оружаних снага,
 - да официри Војске Србије који су завршили Војну академију, у случају непостојања потребе за њиховим даљим ангажовањем у Војсци Србије располажу стручном квалификацијом која је видљива на цивилном тржишту кадрова Републике Србије,
 - да се ресурси војнообразовног система користе за образовање цивилних кадрова за потребе цивилног друштва.

Слика 14 – Школовање на Војној академији (Марџек и Јеретић, 2009)

Реформа војног образовања у Републици Србији извршена је кроз три фазе реформи високог војног образовања. У првој фази, у периоду од 2006. до 2007. године, потписани су уговори са појединим цивилним факултетима Београдског универзитета и израђени заједнички студијски програми за део профила официјерског кадра који се школује у Војној академији. У другој фази, у периоду од 2007. до 2009. године, извршена је припрема за акредитацију и акредитација Војне академије и Војномедицинске академије као високих школа академских студија са одговарајућим програмима. Трећа фаза реформе, која је отпочела 2009. године, завршила је формирањем Универзитета одбране који је објединио рад Војне академије и дела Војномедицинске академије ради извођења академских студија у три научна поља (друштвено-хуманистичко, техничко-технолошко и медицина) и на свим нивоима студија (основне, дипломске, интегрисане, специјалистичке и докторске академске студије).

Специјалистичке војна знања на Универзитету одбране стичу се кроз наставу на акредитованим студијским програмима на (табела 4).¹⁸

¹⁸ <http://www.uo.mod.gov.rs/sr/studije/vrste-i-nivoi-studiranja#.VQ8AFvmG8po>

Табела 4 – Студијски програми на Војној академији

Студијски програм	Модули	Диплома	Додатак дипломи	
Менаџмент у одбрани	пешадија окопне јединице артиљерија инжињерија речне јединице АРЈ за ПВД ВОЈ	Дипломирани менаџер	Дипломирани Менаџер одбране	официр јединица пешадије, оклопних јединица, артиљерије, инжињерије, речних јединица, јединица АРЈ за ПВД и ВОЈ.
Војномашинско инжењерство	Наоружање Борбена возила	Дипломирани инжењер машинства	Дипломирани Инжењер војномашинског инжењерства	официр техничке службе
Војноелектронско инжењерство	Радарски системи Ракетни системи и системи управљања ватром Телекомуникације	Дипломирани инжењер електротехнике и рачунарства	Дипломирани Инжењер војноелектронског инжењерства	официр техничке службе официр службе телекомуникација
Војнохемијско инжењерство	Убојна средства АБХ служба	Дипломирани инжењер технологије	Дипломирани инжењер војнохемијског инжењерства	официр техничке службе (Убс) официр АБХ службе
Војно ваздухопловство	-	Дипломирани инжењер саобраћаја	Дипломирани инжењер војног ваздухопловства-пилот	пилот војног ваздухоплова

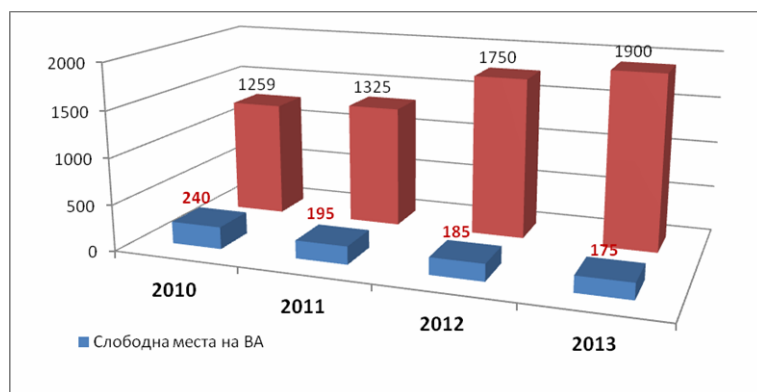
Специфичност образовања на Војној академији је студијски програм Менаџмент у одбрани који је у складу са изазовима глобализације – омогућава да се школовањем у војној установи стекну знања која се могу искористити у цивилству и које цивилни систем и формално препознаје. „Сврха тог студијског програма је образовање професионалних официра за више дужности у одређеном роду и служби у складу са мисијама и задацима Војске Србије, као и за дипломираног менаџера у систему одбране Републике Србије. Реализацијом тог студијског програма официри Војске Србије оспособљавају се за рад на дужностима ранга командира чете – батерије у оквиру одређеног рода или службе. Осим тога, тај студијски програм образује официре за решавање сложенијих организационих и функционалних проблема у области менаџмента у одбрани, како у мирнодопским, тако и у различитим кризним ситуацијама”. На крају школовања студент стиче диплому дипломираног менаџера која је препозната у цивилном систему образовања

Прилагођавање величине и структуре образовних капацитета реалним потребама Војске Србије је резултат утицаја економске компоненте глобализације:

- смањен је број локација које су биле намењене за образовање и обуку припадника Војске Србије, а тиме су смањени финансијски трошкови образовања, која Република Србија у доба економске кризе није могла да поднесе,

- груписан је наставни кадар у оквиру једне образовне институције (Војна академија),

- створени су организациони и кадровски услови за формирање Универзитета одбране и акредитацију студијских програма.

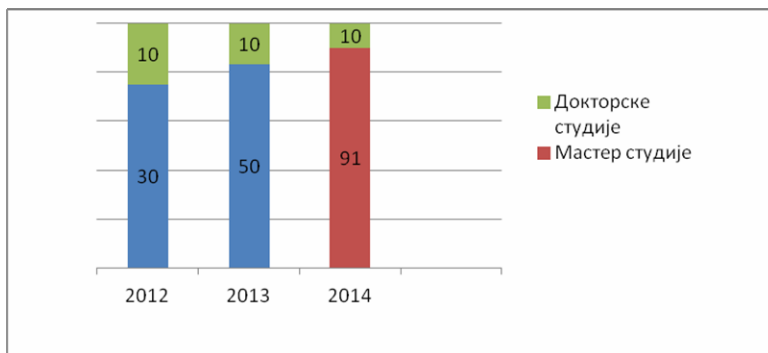

Слика 15 – Економска компонента утицаја глобализације на образовање у Војсци Србије – велики број пријављених кандидата за кадете на ВА¹⁹

Формирањем Универзитета одбране и акредитацијом студијских програма који су условљени глобализацијским процесима, образовање у Војсци Србије (у Министарству одбране РС) економски је постало одрживо:

– до 2005. године Војна академија је једва успевала да попуни образовне капацитете којим располаже – није било довољно заинтересованих за упис на Војну академију. Након реорганизације образовања, после 2007, а нарочито након формирања Универзитета одбране и акредитације студијских програма (2011. године), број заинтересованих за студирање на Војној академији драстично је повећан, што се види из података приказаних на слици 15;

– акредитовани студијски програми омогућили су војном школству Републике Србије да послује на тржишном принципу и да остварује додатне приходе уписујући самофинансирајуће студенте из цивилства на основним, мастер и докторским студијама (слика 16).

Слика 16 – Економска компонента утицаја глобализације на образовање у Војсци Србије – конкурс за кандидате из цивилства за самофинансирајуће студије на Универзитету одбране²⁰

¹⁹ Извор – сајт Војне академије.

²⁰ Извор – сајт Војне академије.

Дискусија

Систем војног образовања и обуке који су промовисале Сједињене Државе, као водећа светска оружана сила, уско је повезан са економским фактором глобализације и утицајем на војно образовање већине земаља у свету.

На основу анализе обрађених студија случаја у претходном поглављу може се закључити да:

1. Водеће светске војне силе (међу којима предњачи САД) креирају глобализационе процесе који у економском сегменту утицаја на сопствено војно образовање делују на смањење трошкова за употребу сопствене живе силе у борбеним операцијама и на повећање трошкова за развој високотехнолошких решења за војну употребу.

2. У малим земљама, које имају позитиван однос ка глобализационим процесима (а који обавезно подразумева прикључење НАТО-у и учешће у НАТО МНОП широм света), глобализација кроз утицај на образовање у оружаним снагама може посредно утицати на позитивна економски кретања земље у целини. На примеру Хрватске и њених Оружаних снага тај утицај је описан кроз повећање извоза НВО.

3. У малим земљама, које подвргавање глобализационим процесима прихватају као реалност и нужност у стварању услова за сопствену безбедност, економски ефекат утицаја глобализације на систем војног образовања може бити врло позитиван. На примеру Војске Србије и војног образовног система показано је да је глобализација, која је довела до реорганизације образовног војног система и његовог усклађивања са цивилним и могућностима и потребама земље, на крају довела до позитивних економских ефеката. Један од њих је и остваривање прихода војних образовних институција школовањем кадра за цивилно тржиште, који се могу опет употребити за побољшање квалитета војног образовања.

4. Земље које се противе глобализационим процесима и не желе у НАТО (Иран, Северна Кореја) ипак су подложне утицају глобализације на образовање у сопственим оружаним снагама. На описаном примеру Ирана види се да је на промену образовања у војсци и фокусирање на нове технологије велики (и можда пресудни) утицај имао сајбер напад на њихова атомска постројења. Потреба да се супротставе новим претњама довела је до нових потреба за образовањем припадника војске и до новостечених знања која су омогућила Ирану испољавања веће војне моћи која је у несразмери са економским и привредним потенцијалом земље. Иран је добио врло важну битку у технолошком рату против много моћније Војске САД, захваљујући глобализационим процесима у војном образовању које су иницирале управо Сједињене Државе.

Појединачно описани случајеви део су свеукупних глобализационих процеса, што доказује директна повезаност између војног образовања и обуке ОС РХ и њиховог утицаја на улагање у војно образовање у САД. Применом окружења за савремено војно образовање које су САД промовисале у глобални систем образовања и обуке у војсци, ОС РХ су биле способне да у периоду од 2003. до 2014. ангажују скоро 6000 припадника својих оружаних снага у операцији ИСАФ. На тај начин су Војсци САД уштедели скоро 4,5 милијарди долара, које је она могла да уложи у образовање и технолошко унапређење својих борбених ресурса. У случају ангажо-

вања своје војске САД би потрошиле $6.000^{21} * 750.000^{22} \approx 4.500.000.000$ \$. Као награду за успешно ангажовање у операцији ИСАФ Хрватска је од војске САД добила донацију у борбеним возилима у вредности од око 100.000.000 \$ (табела 2).

Закључак

Глобализација и војна организација уско су повезане и имају повратно дејство једна на другу. Глобализација је условљавала измену организационе структуре војске, принципе њене употребе и борбена средства која користи због напретка технологије. С друге стране, војном силом су, и онима који то нису хтели, наметана светска решења у различитим раздобљима глобализације. Свако раздобље захтевало је и условљавало другачију војску за сличне намене – за извођење борбених дејстава и наношење губитака непријатељу. Мењање принципа употребе и организације војске и осавремењавање борбених средстава којима располаже захтевало је и промену у образовању њених официра и војника. Међутим, нова технологија није утицала само на ново наоружање већ и на нове методе образовања и обуке. Систем војног образовања и обуке који су промовисале Сједињене Државе, као водећа светска оружана сила, уско је повезан са економским фактором глобализације и утицајем на војно образовање већине земаља у свету. Процес глобализације омогућава економски развијеним земљама да, кроз модернизацију образовања оружаних снага, остварују додатне позитивне економске ефекте на нивоу целе земље. Мале земље глобализација усмерава на реорганизацију оружаних снага у складу са потребама великих сила, али им оставља могућност да у том процесу остваре позитивне економске ефекте.

Литература

- [1] Altvater, E., (2007) *Globalisation, Inequality and Exclusion*. Global Labour University Conference, Johannesburg South Africa, 1-3 April 2007.
- [2] Analysis of the Pentagon's budget (2013). <http://rt.com/usa/us-afghanistan-pentagon-troops-budget-721/>
- [3] Cebrowski, A.K., (2003) *Force Transformation*. September 2003 NDIA T2 Technologies.
- [4] Clayton, M., (2010) *Stuxnet malware is 'weapon' out to destroy ... Iran's Bushehr nuclear plant?* <http://www.csmonitor.com/USA/2010/0921/Stuxnet-malware-is-weapon-out-to-destroy-Iran-s-Bushehr-nuclear-plant>
- [5] Desai, M., (2002) *Marx's Revenge: The Resurgence of Capitalism and the Death of Statist Socialism*. New York: Verso.
- [6] Džamić, V. (2014) *Globalizacija - njeno teorijsko utemeljenje i njene protivrečnosti*. Matica srpska, Novi Sad: Zbornik Matice srpske za društvene nauke.

²¹ Број ангажованих војника са просечним мандатом од 6 месеци у операцији ИСАФ

²² Цена ангажовања америчког војника у Авганистану за 6 месеци – на основу јавно доступних података цена ангажовања по војнику на годишњем нивоу у периоду од 2003. до 2013. године кретала се од 800.000 до 2.100.000 \$; за прорачун је узета приближно средња вредност од 1.500.000 на годишњем, односно 750.000 \$ на полугодишњем нивоу.

- [7] Giddens, A., (2003) *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*. Routledge: New York.
- [8] Gilbert, D., (2014) *Cost of Developing Cyber Weapons Drops from \$100M Stuxnet to \$10K IceFog*. <http://www.ibtimes.co.uk/cost-developing-cyber-weapons-drops-100m-stuxnet-10k-icefrog-1435451>
- [9] Joe, L., (2004) *Future army bandwidth needs and capabilities*. RAND Corporation.
- [10] Марчек, Ј., Јеремић, Р. (2009), Реформа војног школства у ВЈ, *Војно дело*, 4/2000.
- [11] Milardović, A. (2008) *Suvremene političke ideje i ideologije*. <http://www.slideserve.com/ryo/globalizacija>
- [12] McLean, W., (2014) *Drones are cheap, soldiers are not: a cost-benefit analysis of war*. <http://www.rawstory.com/2014/06/drones-are-cheap-soldiers-are-not-a-cost-benefit-analysis-of-war/>
- [13] Muller, K., (2007) *Values and Norms in the Age of Globalization*. Peter Lang.
- [14] Mueller, P., Yadegari, B., (2012) *The Stuxnet worm*. <http://www.cs.arizona.edu/~collberg/Teaching/466-566/2012/Resources/presentations/2012/topic9-final/report.pdf>
- [15] Nasuti, M. (2010) *Why are the Pentagon and NATO bankrupting the U.S.?* <http://kabalpress.org/my/spip.php?article38463>
- [16] Peter Martin, H. & Schumann, H. (1997) *The Global Trap: Globalization and the Assault on Prosperity and Democracy* Paperback. London: Black & White.
- [17] Peterson, S., (2011) *Exclusive: Iran hijacked US drone, says Iranian engineer*. The Christian Science Monitor DECEMBER 15, 2011.
- [18] Rumsfeld, D., (2003) *Transformation Planning Guidance*. Department of Defense USA. <http://www.defense.gov/brac/docs/transformationplanningapr03.pdf>
- [19] Scholte, J.A., (2005) *Globalization: A Critical Introduction*. Palgrave Macmillan.

ОДРЕЂЕЊЕ МЕНАџЕРСКИХ КОМПЕТЕНЦИЈА ОФИЦИРСКОГ КАДРА

Јасмина Милошевић-Столић*
Универзитет одбране у Београду, Војна академија
Јан Марчек**

Феномен менаџмента био је предмет истраживања многих аутора и то са различитих аспеката. У овом раду разматране су карактеристике менаџерских послова и менаџерских улога. Такође, приказани су резултати неких истраживања менаџерских компетенција. Ради разматрања менаџерских компетенција које су основни предмет овог рада, дефинисан је појам компетенција уопште и појам менаџерских вештина. Менаџерске компетенције дефинисане су као комплекс знања, вештина и ставова неопходних за обављање сложених функција и улога менаџера, а могу бити опште и посебне менаџерске компетенције. Осим менаџерских компетенција уопште, у овом раду разматран је развој менаџерских компетенција у систему војног образовања. Важно је напоменути да, с обзиром на развој менаџерских компетенција, постоје неке специфичности васпитно-образовног рада у војсци, а које су последица карактеристика војне организације. Промене у сфери рада, изазване научним и технолошким прогресом, довеле су и до промена у сфери војне делатности. Сходно томе, ради антиципације новонасталих промена, у систему одбране неопходно је да се реализује континуирано и перманентно образовање, које ће бити усмерено ка развијању менаџерских компетенција професионалних припадника војске. Овај захтев је актуелизован акредитацијом студијског програма Војне академије „Менаџмент у одбрани” на сва три нивоа студија (основне, мастер и докторске академске студије) 2009. године, а затим реакредитован 2014. и 2016. године.

Кључне речи: менаџерске компетенције, војно образовање, официрски кадар, менаџмент у одбрани

Увод

Феномен менаџмента био је предмет истраживања многих аутора. Истраживање начина како да се разноврсне људске активности учине ефикаснијим, како да се повећа ефикасност и ефикасност обављања различитих послова, био је предмет разматрања великог броја аутора. Овај сложени феномен у прво време проучаван је

* Доц. др Јасмина Милошевић-Столић, Катедра друштвено-хуманистичких наука

** Проф. др Јан Марчек је пуковник у пензији.

на основу интуиције, подупрт емпиријом, а тек касније, како су се активности усложавале, развијају се методе и поступци његовог проучавања, па се временом формирала и научна дисциплина која проучава појам и проблеме менаџмента. У савременим условима менаџмент се посматра као специфичан процес управљања пословима ради ефикаснијег остваривања постављених задатака организације или система. Овај сложени процес састоји се од скупа повезаних потпроцеса: планирања, организовања, вођења, контроле и евалуације. Осим тога, менаџмент се посматра као специфична група људи чији је посао да управља извршавањем задатака других људи ради остваривања постављених задатака организације. Такође, менаџмент се односи на посебну научну дисциплину, мултидисциплинарног карактера, која се бави проучавањем управљања одређеним пословима и системима. Технолошки, друштвени, економски, као и други фактори утичу на обликовање праксе и теорије менаџмента.

Проучавање овог сложеног друштвеног феномена захтева један свестрани, холистички приступ који ће обратити пажњу, како на природу и специфичности делатности којом се управља, тако и на односе међу људима који остварују радни процес, односно делатност. Специфичност менаџерског процеса је у томе што се односи, како на сам радни (технолошки) процес, тако и на људе који га реализују. Самим тим, он подразумева двоструку компетентност. Успешан руководиоца треба да познаје технологију процеса којим руководи, односно карактеристике делатности којом управља, а са друге стране мора имати и неопходна знања из области међуљудских односа, комуникације, тимског рада, како би могао успешно да координира и усмерава свој тим према заједничком циљу.

Проблем менаџмента у војној организацији сложен је због саме природе и карактеристика ове специфичне друштвене организације. Управо због значаја теме, као и чињенице да су наша искуства у изучавању ове сложене проблематике веома скромна (савремене армије овом проблему приступају са много више пажње), као и чињенице да је ова проблематика увек актуелна и нова, било је научно и стручно оправдано посветити пажњу истраживању проблема развијања менаџерских компетенција у систему војног образовања. За војну организацију треба рећи да је она одувек поклањала велику пажњу усавшавању менаџерских способности и вештина својих старешина. Избор и вођење овог кадра био је и остао стожер изградње и развоја војне организације.

Командири и команданти у војсци, односно војни менаџери и начин њиховог руковођења били су предмет проучавања неких теоретичара. Специфично је то што су знања о руковођењу војни менаџери углавном стицали добијањем разних правила и упутстава. Међутим, правила и упутства о успешном менаџменту никада нису могла да објасне у потпуности феномен руковођења, односно менаџмента. Појава масовних армија, посебно Први и Други светски рат, условили су појаву новог приступа овом проблему, али пре свега са организационо-технолошког приступа, у којем је акценат на процесу рационалног остваривања постављених задатака.

Карактеристике менаџерских послова и менаџерских улога

Постоје многа научна и практична сазнања о садржају менаџерских послова. Овај сложени друштвени феномен разматран је са различитих аспеката, што је проузроковало читав низ проблема у вези са одређењем менаџерских послова. Да-

нас се може говорити о два приступа проучавању овог проблема. *Структурални*, функцијски приступ објашњава менаџерски посао кроз задатке и функције менаџера који их обављају. Овај приступ многи још називају и традиционалним, рационалним или процесним приступом менаџменту, а његов зачетник и творац је *Анри Фајол* (Fayol, 1949).¹ Други, новији приступ овом проблему је *бихевиорални*, у којем доминира концепт менаџерских улога, односно облика понашања који се очекују од менаџера у функцији њиховог успешног обављања послова.

Структурални приступ одређивања менаџерских улога наглашава да одређени број међусобно обједињених функција чини менаџерски посао. Најчешће се наводи пет различитих функција, као што су: планирање, организовање, управљање, вођење и контрола. Планирањем менаџери одређују циљеве и задатке, као и начин реализације задатака у организацији. Функцијом организовања они координирају људе и активности у правцу остварења постављених циљева. Управљање људским ресурсима захтева од менаџера обезбеђивање, селекцију и оспособљавање компетентних људи који ће остваривати постављене задатке. Као следећа наведена функција наводи се вођење које подразумева утицање на запослене, комуникацију са њима и њихово мотивисање. Функција контролисања подразумева читав низ повезаних задатака у правцу праћења резултата, али и предузимања корективних задатака ради остварења постављених задатака организације. У свим функцијама интегрални су процеси, одлучивање, координација, комуникација и остваривање утицаја.²

Бихевиорални приступ одређивања менаџерских улога и послова је новијег датума. У њему доминира концепт менаџерских улога, односно облика понашања који се очекују од менаџера у функцији њиховог успешног обављања послова. Ове улоге Шибер (Шибер, 1999) дефинише као „низ експлицитних и имплицитних понашања појединаца на менаџерским позицијама”.³ Једноставније речено, улоге говоре какво се понашање очекује од менаџера.

Један од представника овог приступа је *Минцберг* (Mintzberg, 1979) који је развио таксономију руководилачких улога. Он говори о три групе улога које описују менаџера. То су: интерперсонална, информативна и улога у одлучивању. *Интерперсоналне улоге* одређују менаџера као неког који води, повезује и представља симбол – фигуру (репрезент) организације. Тако је вођа одговоран за мотивисање запослених, вођење кадровске политике, обуку и процену запослених. Као симбол – фигура организације, он представља организацију пред другима, обављајући активности, као што су потписивање правних докумената и учешће на разним манифестацијама. Као особа одговорна за везу он остварује и одржава контакте са другим организацијама, извршавајући спољне управљачке активности. *Информативна улога* подразумева примање, сакупљање и ширење информација. Менаџер као контролор прима и сакупља информације како би стекао увид у потпуну слику о организацији и њеном окружењу. У оквиру ове улоге он за чланове организације представља особу задужену за ширење информација које долазе „споља”, па тако

¹ Henri Fayol *General and Industrial Management*, Pitman and Sons, London, 1949.

² Лазовић Момчило, Пајевић Десимир, Бован Ана, *Будите успешан менаџер – руководилац*, Етно Стил, Београд, 2011.

³ Фикрета Бахтијаревић, Шибер, *Менаџмент људских потенцијала*, Голден маркетинг, Загреб, 1999, стр. 446.

обавља активности одржавања разних информативних састанака. Осим тога, он је и представник организације који је задужен за преношење информација о плановима, акцијама, резултатима пословања организације ка спољном окружењу, па стога издаје саопштења за штампу или одржава састанке управе. *Улоге у одлучивању* описују менаџера као предузетника који има задатак да послушају организацију, али и спољно окружење како би иницирао нове пројекте ради увођења промена, те тако предузима израду стратегије и организује састанке ради планирања нових програма. Менаџер има значајну улогу онога који решава проблеме настале у кризним ситуацијама, предузимајући разноврсне корективне акције. Он распоређује ресурсе у организацији. У улози преговарача учествује у преговорима везаним за склапање уговора са снабдевачима или синдикатима.⁴

Други представник овог схватања је *Квин* (Quinn, 1988) који говори о осам различитих менаџерских улога и двадесет и четири потребне компетенције. Тако, на пример, *улога вође* захтева следеће компетенције: преузимање иницијативе, постављање циљева и успешно делегирање. *Улога произвођача* тражи од менаџера постојање компетенција, као што су: лична продуктивност и мотивација, мотивисање других и управљање временом и стресом. За успешно обављање *улоге координатора* неопходно је поседовање компетенција везаних за планирање, организовање, обликовање и контролисање. *Улога монитора* подразумева компетенције потребне за смањење „загушења” информација, критичку анализу информација, презентовање информација, као и ефективно писање. *Улога ментора* захтева компетенције неопходне за разумевање себе и других, интерперсоналне комуникације и развој сарадника. *Улога интегратора* односи се на компетенције потребне за изградњу тима, партиципативно одлучивање и управљање конфликтима. *Улога иноватора* подразумева развијене компетенције неопходне за креативно мишљење, живљење с променама и управљање њима. *Улога посредника* захтева компетенције потребне менаџерима за изградњу и одржавање темеља моћи, обезбеђивање сагласности и преданости и презентовање идеја.⁵

Менаџер се према *Адигесу* јавља у четири улоге. Пре свега, он је неко ко је успешан *произвођач* и стручњак у области којом руководи. Као *администратор* он обезбеђује предвиђено функционисање система, као и развој и примену одређених планова, поступака и прописа ради постизања жељених резултата и обавља задатке планирања, организовања и контроле. У улози *предузетника* он одређује циљеве, али одлучује и о стратегији развоја организације и, у складу с тим, спроводи промене. Менаџер као *интегратор* усмерен је ка људима и има задатак да усклађује индивидуалне и групне циљеве, мотивише запослене и постиже вертикалну и хоризонталну интеграцију.⁶

Узевши у целини, наведена два приступа нису супротстављена и само заједно могу објаснити менаџерски посао. Како наводи Шибер, менаџерске функције односе се на „жељене резултате, оно што треба постићи (планове, стратегију, добру ор-

⁴ Према: Robbins Stephen, Mary Coutler, *Менаџмент*, Дата статус, Београд, 2005, стр. 11. у Henry Mintzberg, 1979.

⁵ Према Бахтијаревић Фикрета, Шибер, *Менаџмент људских потенцијала*, Голден маркетинг, Загреб, 1999, стр. 447 у James Quinn, 1988.

⁶ Адигес Исак, *Стилови доброг и лошег управљања*, Адигес, Нови Сад, 2004.

ганизацију, квалитетно вођење, успешну контролу). Ти резултати постижу се обављањем менаџерских улога – актуелним понашањем којим се постижу резултати.”⁷ Заправо, у питању је однос између суштине (улоге) и форме (функције) који мора бити усклађен.

Одређење појма менаџерских компетенција

Пре него што се приступи одређењу менаџерских компетенција, размотриће се појам компетенција уопште. У вези с тим, аутори различито дефинишу појам компетенције у зависности од различитих приступа и обласних подручја којима припадају. Због тога ће се појам компетенција разматрати са становишта обављања менаџерских послова и улога.

Појам компетенција

Као што је истакнуто, међу ауторима који проучавају област менаџмента не постоји сагласност око дефинисања појма компетенција. Тако једни дефинишу компетенције као облик понашања, други као предиспозицију за понашање, а трећи га поистовећују са вештинама или знањима. Термин компетентност, према неким ауторима, подразумева способност за извршење одређеног задатка, док се код других појам компетенција односи, пре свега, на понашање, а не на остваривање задатака.⁸ На основу наведених одређења може се закључити да компетенције представљају својства личности или способности потребне за обављање одређеног посла или знања и вештине потребне за обављање радних улога.

Шибер одређује компетенцију као „способност успешног обављања неког одређеног задатка или посла” или, још конкретније, као „способност особе да демонстрира да може обавити одређене задатке или активности према захтеваним стандардима”.⁹ Компетенције се могу дефинисати као укупне претпоставке за радну успешност. Неки аутори сматрају да успешност обављања посла зависи од међусобног деловања читавог низа фактора. Овде се, пре свега, мисли на способности, вештине, особине личности, мотивацију, карактеристике радне средине и компетенције као шире конструкте. Поред неких појединачних компетенција данас се све више говори о генеричким компетенцијама. У вези с тим, Шибер приказује структуру менаџерских генеричких супракомпетенција, или наткомпетенција, које садрже четири главне категорије компетенција: интелектуалне, интерперсоналне, адаптивне и оријентацију на резултат.

⁷ Бахтијаревић Фикрета Шибер, *Менаџмент људских потенцијала*, Голден маркетинг, Загреб, 1999, стр. 443.

⁸ Torrington Derek, Laura Hall, Taylor Stephen, *Менаџмент људских ресурса*, Дата статус, Београд, 2004, стр. 411.

⁹ Бахтијаревић Фикрета Шибер, *Менаџмент људских потенцијала*, Голден маркетинг, Загреб, 1999, стр. 346.

У оквиру *интелектуалних компетенција* наводе се следеће појединачне компетенције: стратегијска перспектива, анализа, процена, планирање и организовање. Интерперсоналне компетенције обухватају: управљање особљем, уверљивост, асертивност и одлучност, интерперсоналну сензибилност и усмену комуникацију. *Адаптивност* обухвата прилагодљивост и покретљивост, као и флексибилност. *Оријентација на резултате* односи се на енергију и иницијативе, мотивацију постигнућа и осећај за посао. Шибер ту убраја и стручне компетенције неопходне за обављање менаџерских послова.¹⁰ Неки аутори, у настојању да разреше нејасноће у одређивању појма компетентности, говоре о четири приступа у дефинисању појма компетенција, и то: персонални, техничко-стручни, образовни и генерички приступ.

Персонални приступ дефинише компетенције као својства личности појединца, неопходна за обављање одређене врсте посла. Та својства чине основу за обављање неке професионалне дужности. Тако, на пример, представници овог приступа у литератури, говорећи о компетенцијама официра, наводе својства личности као што су: упорност, храброст, независност од ауторитета, оптимизам, одлучност, праведност, спремност да се чува војна тајна, енергичност, самосталност у раду као потребна својства – особине неопходне за обављање дужности професионалних припадника војске. Ова својства за њих представљају „компетенције које су неопходне за обављање дужности официра”.¹¹

Техничко-стручни приступ одређује компетенције као способност обављања одређене активности у оквиру посла. Овакво одређење не говори ништа о начину и квалитету обављања активности, па се дефинисање компетенција проширује и везује за одређене постављене стандарде. Тако се компетенције дефинишу као „способност обављања одређене активности у складу са прописаним или очекиваним стандардом”.¹² Схваћене у овом смислу, оне се односе на исходе занимања, јер описују оно што неко ради.

Образовни приступ дефинише компетенције као скуп одређених знања, вештина и ставова које појдинац треба да усвоји да би успешно обављао одређене радне активности. У том смислу, компетенције се односе на исходе учења и представљају основу за развој курикулума. Представници овог приступа везују компетенције и за одређене стандарде занимања, па их дефинишу као знања, вештине, ставове који омогућавају појединцу обављање активности у складу са стандардима. У вези са развојем компетенција полази се од одређивања знања, вештина, ставова и способности, повезаних са одређеном пословном улогом. Затим се утврђују специфичности и карактеристике актуелне праксе, узимајући у обзир постојеће стандарде занимања. На крају се обавља предвиђање будућих промена, односно одређује се визија развоја посла или занимања. Тек тада, „на основу свих ових података, дефинишу се знања, вештине и ставови, за које се претпоставља да представљају основу за успешно обављање одређених пословних улога”.¹³

¹⁰ Бахтијаревић Фикрета Шибер, *Менаџмент људских потенцијала*, Голден маркетинг, Загреб, 1999.

¹¹ Арнаутовић Драгољуб, О методама процене особина војних старешина, *Војно дело*, број 6, ВИЗ, Београд, 1982, стр. 5.

¹² Деспотовић Миомир, *Развој курикулума у стручном образовању: приступ усмерен на компетенције*, Филозофски факултет у Београду, Београд, 2010, стр. 130.

¹³ Према Деспотовић Миомир, *Развој курикулума у стручном образовању: приступ усмерен на компетенције*, Филозофски факултет у Београду, Београд, 2010, стр. 131, у Ibstpi Competencies and Standards – ITFORUM – Discussion Paper, 2006.

Генерички приступ одређује компетенције као мултифункционалне склопове знања, вештина и ставова који су потребни за даље учење и развој, као и за обављање пословних активности свих појединаца и свих занимања. Тако, на пример, представници овог приступа говоре о три основне групе компетенција, као што су: инструменталне, интерперсоналне и системске компетенције. Наведене компетенције резултат су целокупног процеса учења, а не савладавања појединих предмета и курсева. Проучавани приступ, осим ових генеричких компетенција, говори и о постојању посебних, односно стручних компетенција које се односе на поједина занимања. Неки аутори сматрају да је само један мали део стручних компетенција заиста у потпуности специфичан и да се односи на одређену област или дисциплину. Највећи део специфичних компетенција представља, заправо, примену генеричких компетенција на специфичне дисциплине, па је самим тим тешко раздвојити генеричке и стручне компетенције.

У социологији своје упориште проналази *социјално-технички приступ* одређивању компетенција. У оквиру овог приступа стручне компетенције се дефинишу „као радне улоге, као способности да се испуне технички захтеви дефинисани у оквиру занимања, као и способности потребне за управљање непредвиђеним околностима”.¹⁴ Значи, компетенције се дефинишу на основу радних улога које појединац обавља и на тај начин представљају исходе занимања. Радне улоге се дефинишу на основу социјалних очекивања. Говори се о четири врсте очекивања, као што су: техничка очекивања која се односе на постизање радних улога специфичних за одређени посао, затим очекивања везана за препознавање, анализу и решавање насталих промена у процесу рада, дефинисаним као управљање непредвиђеним догађајима. Следећа врста очекивања односи се на могућност управљања некада бројним различитим радним активностима ради постизања њихове координације. Последња врста очекивања односи се на управљање окружењем, а подразумева очекивања која произилазе из карактера организације и природних околности.¹⁵ Овај приступ компетенцијама проширује њихов појам, па се тако не односе само на знања, вештине или способности потребне за обављање одређених радних активности у складу са стандардима, већ узимају у обзир све аспекте радног постигнућа, као и организациони и културни контекст у којем се рад дешава.

Интегрални приступ стручним компетенцијама наглашава значај стручних компетенција које се могу дефинисати као способности да се према утврђеним критеријумима изврше радне улоге у реалном, често променљивом окружењу, а не у симулираном или предвидљивом реалном окружењу. Стручним компетенцијама присталице овог приступа додају и генеричке компетенције примењене на одређену област, а њихова функција односи се на мобилизацију стручних компетенција и њихову примену у различитим непредвидивим ситуацијама.¹⁶

¹⁴ Mansfield Bob, *Competence and standards*, 1989, in: Burke Johan, *Competency Based Education and training*, The Falmer Presss, London-New York, 23 стр.

¹⁵ Деспотовић Миомир, *Развој курикулума у стручном образовању: приступ усмерен на компетенције*, Филозофски факултет у Београду, Београд, 2010.

¹⁶ Деспотовић Миомир, *Развој курикулума у стручном образовању: приступ усмерен на компетенције*, Филозофски факултет у Београду, Београд, 2010.

Појам менаџерских вештина

Говорећи о менаџерским компетенцијама аутори наводе још неке појмове, блиске појму компетенција, неопходне за обављање сложених менаџерских послова, као што су менаџерске вештине. Бахтијаревић наводи да се под појмом вештина, у литератури посвећеној менаџерима, углавном подразумева „претварање способности и знања у одређене облике понашања и акцију”.¹⁷ Други наши аутори под вештинама подразумевају „способност особе да на ефикасан начин извршава одређене задатке”.¹⁸

У литератури се сусрећемо и са различитим класификацијама менаџерских вештина. Тако, на пример, Кац (Katz, 1974) говори о значају *техничких вештина* које се односе на потребна знања и вештине одређене области (инжињеринг, информатика, производња). Овај аутор сматра да су наведене вештине значајније за менаџере нижег нивоа. Осим техничких, Кац наводи *људске вештине* које подразумевају знања потребна за рад са људима, како са појединцима, тако и рад са групом, истичући да без ових развијених вештина менаџер не може успешно да обавља своје функције. Такође, наводи и *концептуалне вештине*, које се односе на способност менаџера да сагледају целину организације ради сагледавања праваца кретања и развијања организације у оквиру променљивог окружења, а посебно су значајне менаџерима највишег нивоа.¹⁹

Други аутори говоре о стручним, стратешким, комуникацијским, техничким, интерперсоналним и концептуалним вештинама.²⁰ Овим вештинама додају се и дијагностичке, аналитичке, комуникационе, политичке и административне вештине.²¹ *Техничке вештине* обухватају стручна и специјалистичка знања из области којима руководе. Менаџери морају добро познавати технологију посла којим управљају, као и методе, процесе и опрему која се користи у процесу рада. Техничка знања о производима и процесима потребна су за планирање и организовање радних операција, за усмеравање и поучавање подређених, као и за праћење и процену њихових постигнућа. Истраживања показују да се то посебно односи на руководиоце који непосредно надзиру рад других људи, али да нису толико значајна на вишим нивоима руковођења.²² Наведена знања стичу се формалним образовањем, као и радним искуством. Говорећи о овој врсти вештина, Јукл (Yukl, 1990) наводи да оне подразумевају и знања о самој организацији (правила, структура, процес управљања), али и знања о производима и услугама организације.²³ С друге стране, ради стратешког планирања, руководиоци морају да познају и производе и услуге конкурената.

¹⁷ Бахтијаревић Фикрета Шибер, *Менаџмент људских потенцијала*, Голден маркетинг, Загреб, 1999, стр. 452.

¹⁸ Лазовић Момчило, Пајевић Десимир, Бован Ана, *Будите успешан менаџер – руководиоца*, Етно-Стил, Београд, 2011, стр. 93.

¹⁹ Katz Robert, *Skills of an Effective Administrator*, *Harvard Business Review*, 1974.

²⁰ Griffin, R., W., *Management*, Houghton Mifflin, Boston, 1990.

²¹ Бахтијаревић Фикрета, Шибер, *Менаџмент људских потенцијала*, Голден маркетинг, Загреб, 1999.

²² Cascio Wayne, *Managing Human Resource-Productivity, Quality of Work Life, Profits*, McGraw Hill, New York, 1995.

²³ Yukl Gary *Skills for managers and leaders*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1990.

Интерперсоналне или социјалне вештине односе се на способност менаџера да успешно ради са људима. Менаџери морају имати неопходна знања из области међуљудских односа, познавати методе и технике рада, како са појединцима, тако и са групом. Њихов задатак, поред осталог, јесте да подстиче, мотивише рад појединаца, да организује и координира тимски рад, да ствара пријатну и подстицајну атмосферу на послу. Као специфичне врсте интерперсоналних способности наводе се: емпатија, шарм, дипломатичност, способност уверавања, као и самопосматрање, односно способност да се на основу информација које добијамо од других (маркар и не вербалних) стекне бољи увид у сопствено понашање.

Концептуалне вештине подразумевају способност менаџера да сагледа, како целину организације, тако и поједине њене делове, да разуме узрочно-последичне везе унутар проблема и предвиди и одреди могуће правце даљег стратегијског развоја, имајући у виду промене које се дешавају, како унутар саме организације, тако и у спољној околини. Стратешко планирање захтева способност анализирања догађаја и перципирања трендова, антиципирање промена и препознавање потенцијалних проблема. Ове способности односе се, пре свега, на когнитивне способности, које подразумевају добро расуђивање, предвиђање, креативност, логичко мишљење, аналитичке способности, индуктивно и дедуктивно расуђивање, па чак и интуицију, при чему она није никакав мистични феномен, већ је резултат огромног искуства у сличним ситуацијама.

Дијагностичке и аналитичке вештине, како се чини, уско су повезане са наведеним концептуалним вештинама. Да би се успешно решили постављени задаци, као и предвидели правци даљег развоја, неопходно је настале проблеме прво уочити, дијагностиковати их и анализирати, како би се утврдиле узрочно-последичне везе, па тек онда одредити квалитетна и конкретна решења.

Комуникацијске вештине у великој се мери преплићу са интерперсоналним вештинама и односе се на способност менаџера да шаљу и примају бројне информације, мисли, осећања и ставове. С обзиром на то да они највећи део свог времена проводе у разним комуникацијама с другима, ове вештине показују се као веома значајне за њих.

Политичке вештине односе се на способност менаџера да остваре и задрже своје позиције у организацији с једне стране, али и да остваре и обезбеде добру позицију организације у односу на спољну околину како би се превладали разни конфликти, отпори и успоставили неопходни компромиси ради остваривања постављених задатака организације. Административне вештине обухватају низ знања и вештина које се односе на процесе планирања, организовања активности, обезбеђивања извршења и контроле задатака, координацију активности и доношења одлука.²⁴

Сматрамо да су наведене вештине међусобно повезане, испреплетане и често их не можемо посматрати као одвојене категорије. Већина аутора слаже се с тим да је један део идентификованих вештина резултат процеса формалног и неформалног образовања, а други део наведених вештина заснива се на специфичностима индивидуалних особина и способности и резултат су разних унутрашњих интеракција појединаца, као и интеракција појединца с објективним активностима ситуације.

²⁴ Бахтијаревић Фикрета Шибера, *Менаџмент људских потенцијала*, Голден маркетинг, Загреб, 1999.

Појам менаџерских компетенција

У складу са претходним разматрањима, менаџерске компетенције односе се на комплекс знања, вештина и ставова неопходних за обављање сложених функција и улога менаџера. Сматрамо да се може говорити о општим и посебним менаџерским компетенцијама. Опште менаџерске компетенције дефинишемо као скуп знања, вештина и ставова потребних појединцу за обављање свих менаџерских функција и улога менаџера било ког подручја деловања. У групу општих менаџерских компетенција сврставамо: математичке, информатичке, лингвистичке, интерперсоналне и системске компетенције. *Математичке компетенције* односе се на развијање способности и коришћење математичких облика мишљења (логичко и просторно размисавање) и приказивање (формула, модела, конструкција, графика) који имају универзалну примену при објашњавању и описивању стварности. *Информатичке компетенције* омогућавају разумевање рачунарских апликација, обраду текста, управљање подацима, као и развијање способности претраживања, процесуирања и прикупљања електронских информација. *Лингвистичке компетенције* односе се на формирање способности усмене и писане комуникације на матерњем и страном језику, као и изградњи ставова усмерених ка развијању осетљивости за културне разлике и отпор према стереотипима. *Интерперсоналне компетенције* односе се на развијена знања, вештине и ставове неопходне за рад са људима, како појединцима, тако и рад са групом (интерперсоналне знања и вештине, тимски рад). *Системске компетенције* односе се на способности аналитичко-критичког и синтетичког приступа, неопходног при разумевању и објашњавању закона друштвених појава, процеса и феномена, као и на способности рада у међународном контексту кроз развијање ставова о потреби уважавања различитости и мултикултуралности.

Посебне менаџерске компетенције дефинишемо као скуп знања, вештина и ставова неопходних за обављање менаџмент функција и улога које су потребне менаџерима у оквиру појединих стручних и радних подручних области. Тако, у овом конкретном случају, под посебним менаџерским компетенцијама подразумевамо потребна знања, вештине и ставове неопходне за обављање менаџерских функција и улога официра. Оне су, с једне стране, уско повезане са струком кадра који школује Универзитет одбране, а са друге стране своју основу налазе у примењеним областима, као што су: војни менаџмент, војна психологија, војна етика, војна социологија, војна андрагогија и војно право, неопходни за рад официра. Под посебним менаџерским компетенцијама официра подразумевамо посебне системске и интерперсоналне компетенције, за које сматрамо да су изведене из општих системских и интерперсоналних менаџерских компетенција, а ниво посебности добијају јер су потребне и манифестују се специфично у војној средини. Осим тога, овде смо уврстили и компетенције које се директно односе на нека војноструктурна знања, вештине и ставове потребне профили официра, али значајно повезане са обављањем менаџерских функција и улога старешина. Развој менаџерских компетенција официра одвија се претежно кроз процес њиховог школовања у оквиру система формалног војног образовања.

Истраживање у области менаџерских компетенција

Једно од значајних истраживања у области компетенција реализовао је *Бојаџис* (Boyatzis, 1982) на узроку од 2000 менаџера који су радили у 12 организација и обављали 41 различит посао. Дефинишући *појам компетенције*, овај аутор сматра да је то основна карактеристика особе која доводи до ефективних резултата на раду. То може бити особина, карактеристика, вештина, способност, друштвена улога појединца или неки други квалитет особе која може деловати као мотив, покретач да се стандард побољша.²⁵

Компетенција, у смислу вештине, према овом аутору, заправо је способност да се демонстрира низ понашања функционално повезаних са остваривањем циља рада. Он сматра да се неки од елемената компетенција могу развити и модификовати, а неки не. Основна полазна компетенција подразумева „опште знање једне особе, мотив, способност, самоспознају, друштвену улогу или вештину суштински битну за обављање неког посла, али не и узрочно повезану са супериорнијим обављањем посла”.²⁶ Он компетенције сврстава у одређене кластере, па говори о седам основних компетенција. *Коришћење унилатералне моћи*, односно коришћење разних видова утицаја да би се дошло до сагласности, представља једну од веома битних компетенција менаџера. *Прецизна самопроцена*, која се односи на реалан и основан став о самом себи, као и увид у сопствене снаге, слабости и границе, јесте следећа важна компетенција менаџера. *Позитивно размишљање*, веровање у друге, оптимизам и стварање осећања код других да су вредновани, нешто је што свакако одређује менаџера. Исто тако, да би свој посао обављао успешно, он треба да поседује *спонтаност*, односно способност за слободно и лако изражавање, као и брзо доношење одлука (без пуно размишљања). *Логичко размишљање*, које се односи на могућност ређања догађаја у узрочно-последични низ, као и придавање значаја редоследу и систематичности јесте нешто што успешан менаџер треба да има. Као следећу компетенцију овај аутор наводи *стручно знање*, које се односи на познавање корисних чињеница, теорија, оквира и модела. „*Умеће помагања другима* (развој других) у послу, преузимање улоге инструктора и коришћење способности за пружање повратних информација, како би се потпомогао самостални развој других”, нешто је што овај аутор сврстава у основне менаџерске компетенције.²⁷

Говорећи о менаџерским компетенцијама *Бојаџис* (Boyatzis, 1982) их класификује у пет области или група.²⁸ *Област усмеравања подређених* односи се на основне компетенције потребне за развој других, спонтаност и употребу унилатералне моћи. *Област менаџмента циљева и акција* односи се на захтев да све што се ради буде реализовано у складу са планом. *Област лидерства* односи се на менаџерске компетенције које се тичу активирања интересовања запослених, као и активирања људи путем разговора о циљевима и плановима организације. *Област*

²⁵ Boyatzis Richard *The Competent Manager*, New York: John Wiley, 1982, p. 21.

²⁶ Boyatzis Richard, *Ibid.*, p. 21.

²⁷ Према: Torrington Derek, Laura Hall, Taylor Stephen, *Менаџмент људских ресурса*, Дата статус. Београд, 2004, стр.418. у Boyatzis Richard, 1982.

²⁸ Boyatzis Richard, *The Competent Manager*, New York: John Wiley, 1982, p. 21.

менаџмента људских ресурса односи се на управљање, координацију групама људи у смеру остваривања заједничких циљева. *Област фокусирања на друге* подразумева зрелост и одмереност у поимању догађаја и људи, као и пружање информација о раду онима на нижим функцијама.

Бихевиорални приступ (оквир) компетенцијама, према *Бојаџисову* (Boyatzis, 1982) и другим ауторима, многим је послужио као полазна основа за разматрање компетенција у овој области и, без обзира на критике које су му упућиване, свакако има своју вредност.²⁹ Његове предности огледају се у томе што се једном постављени оквир компетенција може користити приликом селекције и обуке менаџера, а запосленима је при томе јасно шта се од њих очекује и шта се вреднује. Осим тога, с обзиром на то да се компетенције односе на понашања, лако их је мерити и вредновати. Аутори, с правом, као главни недостатак овог приступа наводе недовољну оријентисаност ка будућности, јер се истраживање компетенција фокусира на оно што менаџери тренутно раде, не узимајући у обзир потребе које ће наступити као последица променљивог пословног окружења.

Истраживање у оквиру *Тунинг пројекта*, које је усмерено на структуру и садржаје универзитетског образовања, приликом разматрања компетенција полази од схватања да компетенције укључују: знања и разумевање (теоријско знање у академском подручју, капацитет за спознају и разумевање), знање о томе како деловати (практична примена знања у одређеним ситуацијама) и знање о томе како бити (вредности као интегрални елементи начина опажања и живљења с другима у друштвеном контексту).³⁰

Овај пројекат говори о постојању генеричких (општих) и стручних компетенција. *Генеричке компетенције* односе се на скуп знања, вештина и вредности које имају широку примену у различитим подручјима делатности, па омогућавају флексибилно прилагођавање захтевима разноврсних високостручних послова. Могу се развијати током студија, али и ван образовног контекста. Генеричке компетенције поседују сви који су завршили одређени ниво образовања, и то без обзира на струку или научно подручје којим се баве. *Специфичне компетенције* уско су повезане с одређеним областима, па се називају и академске компетенције. Оне чине језгро студијског програма и укључене су у сваки образовни циклус.³¹

У групу *општих генеричких инструменталних компетенција*, према пројекту Тунинг, сврставају се: способност анализе и синтезе, способност планирања и организовања, основно опште знање, утемељење у основном професионалном знању, усмена и писана комуникација на матерњем језику, знање страног језика, елементарно познавање рачунара, вештине менаџмента информација (способност да се добије и анализира информација из различитих извора), решавање проблема и одлучивање. *Интерперсоналне компетенције* подразумевају: способност критике и самокритике, тимски рад, интерперсоналне вештине, способност рада у интердисциплинарним тимовима, способност комуницирања са неекспертима из других области, разумева-

²⁹ Према: Torrington Derek, Laura Hall, Taylor Stephen, *Менаџмент људских ресурса*, Дата статус. Београд, 2004, у Boyatzis, 1982.

³⁰ Julia Gonzales, Robert Wagenaar, Tuning Educational structure in Europe. Universities contribution to the Bologna Process, Bilbao | Groningen, 2007.

³¹ Julia Gonzales, Robert Wagenaar, Tuning Educational structure in Europe. Universities contribution to the Bologna Process, Bilbao | Groningen, 2007.

ње разноликости и мултикултуралности, способност рада у међународном окружењу, као и етичка посвећеност. Системске компетенције односе се на: „способност примене знања у пракси, истраживачке вештине, способност учења, способност прилагођавања новим ситуацијама, способност стварања нових идеја (креативност), вођство, разумевање култура и обичаја других земаља, способност независног рада, креирање, покретачки и предузетни дух, бригу о квалитету и жељу за успехом”.³²

Менаџерске компетенције у војној делатности

Услед брзог научног развоја и примене научних достигнућа у пракси, долази до промена у физиономији војне делатности. Самим тим, мењају се активности које описују садржаје неопходне за обављање ове делатности, па тако и активности које се односе на обављање менаџерских функција и улоге официра. Управо због тога долази до повећања потреба за одређеним менаџерским компетенцијама у систему одбране.

Појам менаџерских компетенција у војној делатности

Менаџерске компетентности у области војне делатности обухватају опште и посебне менаџерске компетенције (знања, вештине и ставове) у складу са постојећим стандардима. За обављање војне делатности и задатака, стандарде постављају како образовне институције, тако и подручје војне делатности. Постати компетентан не значи и бити компетентан заувек. Управо због тога неопходно је усвојити концепцију доживотног образовања и реализовати континуирано војно образовање. Осим тога, сматрамо да је посебно важно развијати опште компетенције, јер оне омогућавају трансфер знања неопходан у свету општих промена.

Под менаџерским компетенцијама официра подразумевају се комплекс знања, вештина и ставова потребних за обављање сложених менаџерских функција и улога официра у систему одбране. У складу са презентованим теоретским основама сматрамо да се може говорити о општим и посебним менаџерским компетенцијама. *Опште менаџерске компетенције* дефинишемо као скуп знања, вештина и ставова потребних појединцу за обављање свих менаџерских функција и улога менаџера без обзира на подручје деловања. У групу општих менаџерских компетенција сврстали смо: математичке, информатичке, лингвистичке, интерперсоналне и системске компетенције. *Посебне менаџерске компетенције* дефинишу се као знања, вештине и ставови неопходни за обављање менаџерских функција и улога официра. Оне своју основу налазе у примењеним областима, као што су: војни менаџмент, војна психологија, војна етика, војна социологија, војна андрагогија и војно право, неопходни за рад официра. Под посебним менаџерским компетенцијама официра подразумевамо посебне системске и интерперсоналне компетенције. Осим тога, овде смо уврстили и компетенције које се директно односе на нека војностручна знања, вештине и ставове потребне за профил официра, али значајно повезане са обављањем менаџерских функција и улога старешина.

³² Деспотовић Миомир, *Развој курикулума у стручном образовању: приступ усмерен на компетенције*, Филозофски факултет у Београду, Београд, 2010, стр. 133.

Приликом разматрања компетенција потребних за обављање менаџерских улога и функција у систему одбране неки аутори истичу значај способности критичког и брзог опажања битних информација, аналитичког проучавања проблема, способности процењивања, предвиђања, ефикасног планирања ситуације, стваралачког мишљења и правилног резонувања, који у сложеним условима извођења борбених дејстава омогућавају доношење оптималних одлука.³³

Други аутори, говорећи о менаџерским компетенцијама официра, заправо разматрају особине личности официра и сматрају их пресудним за обављање менаџерских улога и функција у војној средини, па као посебно значајне наводе: „упорност, храброст, независност од ауторитета, оптимизам, одлучност, праведност, спремност да се чува војна тајна, енергичност, самосталност у раду”.³⁴

Слично њима, говорећи о компетенцијама схваћеним у смислу особина личности потребних за обављање менаџерских компетенција официра, говоре и неки други аутори, истичући при томе особине личности као што су: „одговорност, стрпљење, самодисциплина, па чак и цинизам и дрскост”.³⁵ Ови аутори посматрају компетенције као персонална (психолошка) својства које појединац треба да поседује да би обављао своје професионалне дужности, што заправо представља персонални приступ компетенцијама.

Говорећи о структури знања потребних за обављање менаџерских улога официра, *Јан Марчек и Зоран Килибарда* (Марчек, Килибарда, 2011) наглашавају значај знања из области друштвено-хуманистичких, природно-математичких, техничко-технолошких и наука одбране, као и наука из области менаџмента. Усвајајући наведена знања, официри развијају менаџерске компетенције потребне за рад официра у систему одбране. Као способности потребне за обављање дужности менаџера у систему одбране наводе: способност анализе, синтезе, предвиђања решења и последица на својим дужностима, способност критичког и самокритичког мишљења и приступа проблемима, способности овладавања процесима логичког размишљања ради решавања менаџерских проблема на својим радним местима, као и развијање комуникацијских способности.³⁶

Развијање менаџерских компетенција официрског кадра

Потреба за перманентним образовањем у области менаџмента постала је неминовност. Ефикасност руковођења у директној је корелацији са знањима, вештинама и особинама личности менаџера. Најважније разлоге за стално усавршавање треба тражити у променама које се дешавају у свету науке, које неми-

³³ Лазовић Момчило, *Детерминанте профила командно-штабног официра војске Југославије*, Центар војних школа Војске Југославије, Универзитет Војске Југославије, Београд, 1993.

³⁴ Арнаутовић Драгољуб, О методама процене особина војних старешина, *Војно дело*, број 6, ВИЗ, Београд, 1982, стр. 8.

³⁵ Арнаутовић Драгољуб, О методама процене особина војних старешина, *Војно дело*, број 6, ВИЗ, Београд, 1982, стр. 9.

³⁶ Марчек Јан, Килибарда Зоран, Образовне потребе официра Војске Србије за менаџмент у систему одбране, *Зборник радова са научно-стручног скупа са међународним учешћем „Потребна знања официра Војске Србије 2010-2020”*, Министарство одбране, Сектор за људске ресурсе, Војна академија, Сектор за политику одбране, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2011.

новно изазивају промене у технологијама, проузрокујући стално застаревање знања, а самим тим и стварање потребе за перманентним образовањем. Промене које се јављају у савременом пословању траже од запослених нове вештине и знања, као што су: интерперсоналне, комуникацијске, вештине управљања конфликтима, знања потребна за рад са људима у групама (тимовима), вештине креативног размишљања, информатичке вештине, као и вештине учења (услед велике количине информација које људи треба да познају и користе веома је важно овладати техникама учења). Промене које се јављају у пословној околини, у смислу повећања њене комплексности, сложености, неизвесности и турбулентности, захтевају од запослених перманентно образовање, ради развијања знања, вештина и ставова (компетенција), како би могли да разумеју и антиципирају сталне промене.³⁷ Другим речима, услед наведених чињеница јавља се стална дискрепанција између захтева рада и образовања менаџера. Организовање и реализација образовања у организацијама је веома сложена активност, која се развија унутар менаџмента људских потенцијала.

Развој менаџерских компетенција у систему војног образовања, према нашим схватањима, у великој мери може пратити развој менаџерских компетенција уопште. Важно је напоменути да, с обзиром на одвијање процеса учења, па и развоја менаџерских компетенција, постоје неке специфичности васпитно-образовног рада у војсци, а које су последица карактеристика војне организације (као што је, поред осталог, субординација односа). Ипак, с обзиром на природу подручја образовања официра (развијање менаџерских компетенција), сматрамо да могућности развоја проучаваних знања, вештина и ставова не треба значајно разликовати од могућности развоја менаџерских компетенција уопште. Сигурно је да ће неке од метода, облика или техника образовања менаџера, бити примереније за развијање ове врсте компетенција у војсци, а неке мање.

Образовање и развој људских потенцијала у области менаџмента веома је сложена и комплексна активност и захтева свеобухватан приступ (Алибабић, 2006). Да би се конципирао програм обуке наставе и оспособљавања, неопходно је дефинисати: образовне потребе, образовне садржаје, методе и средства извођења наставе, као и начине евалуације и вредновања образовног процеса. Образовне потребе официјерског кадра дефинисане су у пројекту „Стручни профили официра Војске Србије и Црне Горе“ који је реализован током 2006. године.³⁸ Ове потребе допуњене су антиципираним захтевима за потребним знањима и вештинама у складу са новим мисијама и задацима Војске Србије приликом акредитације студијских програма 2008. године, као и дефинисаним стручним профилима официра које је урадила надлежна управа Генералштаба Војске Србије почетком 2010. године.

Под могућностима развијања менаџерских компетенција официјерског кадра подразумевали смо отвореност система формалног и неформалног војног образовања за програме усмерене на развијање менаџерских компетенција. Могућности

³⁷ Алибабић, Шефика, *Менаџмент промена у образовању, Европске димензије реформе система образовања и васпитања*, Одсек за педагогију Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 2006.

³⁸ Савић Александар, Марчек Јан, Суша, Будислав, Данић Нада, Живановић, *Стручни профили официра Војске Србије и Црне Горе (студија)*, Министарство одбране, Сектор за људске ресурсе, Управа за школство, Београд, 2006.

су сагледаване и процењиване у односу на израженост образовних потреба (потреба за менаџерским знањима и вештинама). Систем војног образовања у Републици Србији чини систем формалног војног образовања, као и образовања током живота. Систем формалног војног образовања одвија се у оквиру Универзитета одбране у Београду, односно Војне академије и Медицинског факултета ВМА, као чланицама Универзитета одбране. Образовање током живота односи се на четири нивоа каријерног усавршавања за командне и штабне дужности у јединицама и установама Војске Србије, као и курсеве различитих садржаја.

Могућности развијања менаџерских компетенција у систему војног формалног образовања у Републици Србији предмет је интересовања у овом раду. Када говоримо о теоријском и практичном значају истраживања проблема развијања менаџерских компетенција у систему војног образовања треба рећи да је он и до сада био актуелан, али сматрамо да су наступајуће промене које се огледају у виду изразите трансформације Војске Србије овај проблем учиниле још актуелнијим.

Могућности развијања менаџерских компетенција у систему војног образовања у Републици Србији одвија се на Универзитету одбране, односно Војној академији кроз три нивоа академских студија (основне, мастер и докторске) и четири нивоа образовања током живота (различити облици и програми војног стручног усавршавања).

Развијање студијског програма „Менаџмент у одбрани”

Опредељење да се током школовања на Војној академији будући официри, поред оспособљавања за почетне официрске дужности за школовање, оспособе за послове менаџмента у систему одбране, у складу са новим мисијама и задацима Војске Србије и потребом рационализације располагања људским ресурсима у систему одбране, резултирао је конципирањем студијског програма у чијој структури значајну компоненту чине образовни садржаји чије је изучавање непосредно или посредно у функцији изграђивања менаџерских компетенција. Када је реч о предметима који својим садржајем обезбеђују поменуто компетентност, имају се у виду не само предмети који у свом називу садрже атрибут „менаџмент” већ и предмети из војног стручног подручја у којима значајан део садржаја, по природи знања која се стичу њиховим изучавањем, представљају образовну основу профила менаџера који одговара специфичним захтевима послова у систему одбране. Истовремено, тај профил почива на садржајима општеобразовног карактера који су значајан део основе компетентности сваког менаџера. Посматран с тог становишта, акредитовани студијски програм „Менаџмент у одбрани” оправдава образовни исход основних академских студија под називом „дипломирани менаџер”. Наравно, пројектовани садржаји образовног профила менаџера у одбрани нужно ће претрпети одређене корекције у складу са резултатима евалуације овог студијског програма.

Збирни преглед акредитованих/реакредитованих студијских програма приказан је у табели 1, из које је уочљиво да је до сада акредитовано/реакредитовано седам студијских програма из области менаџмента у одбрани на сва три нивоа студија (основне, мастер и докторске академске студије).

Табела 1 – Збирни преглед акредитованих/реакредитованих студијских програма из области менаџмента који се реализују на Универзитету одбране – Војној академији

Ред. бр.	Шифра студијског програма	Назив студијског програма	Тип и ниво студија	Назив квалификације (диплома)
Студијски програми акредитовани 2009. године				
Друштвено-хуманистичке науке				
1.	ОАСМУО1	Основне академске студије: Менаџмент у одбрани	ОАС првог нивоа	Дипломирани менаџер
2.	МАСМУО1	Мастер академске студије: Менаџмент у одбрани	МАС другог нивоа	Мастер менаџер
Студијски програми акредитовани 2010. године				
Друштвено-хуманистичке науке				
3.	ДАСМУО1	Докторске академске студије: Менаџмент у одбрани	ДАС трећег нивоа	Доктор наука: Менаџмент и бизнис
Студијски програми акредитовани 2012. године				
Друштвено-хуманистичке науке				
4.	МАСВМЕ1	Мастер академске студије: Војни менаџмент	МАС другог нивоа	Мастер менаџер
Студијски програми реакредитовани 2014. године				
Друштвено-хуманистичке науке				
5.	ОАСМУО2	Основне академске студије: Менаџмент у одбрани	ОАС првог нивоа	Дипломирани менаџер
Техничко-технолошке науке				
6.	ОАСПВО	Основне академске студије: Противваздушна одбрана	ОАС првог нивоа	Дипломирани инжењер менаџмента
Студијски програми реакредитовани 2016. године				
Друштвено-хуманистичке науке				
7.	МАСМУО2	Мастер академске студије: Менаџмент у одбрани	МАС другог нивоа	Мастер менаџер
8.	ДАСМУО2	Докторске академске студије: Менаџмент у одбрани	ДАС трећег нивоа	Доктор наука: Менаџмент и бизнис

Сврха студијског програма основних академских студија „Менаџмент у одбрани” је образовање кадета Војне академије за позив професионалног официра родова и служби Војске Србије и менаџера у систему одбране Републике Србије. Исход процеса образовања су знања, вештине и компетенције које кадетима омогућају примену стеченог знања у решавању проблема који се јављају у професионалној војној каријери и пословима менаџера у систему одбране.³⁹

³⁹ Студијски програм „Менаџмент у одбрани” – основне академске студије, Министарство одбране, Војна академија, Београд, 2008.

Циљ студијског програма је усвајање академских знања и вештина и постизање компетенција неопходних за обављање почетних официрских дужности у роду – служби нивоа командира вода, у складу са мисијама и задацима Војске Србије, као и за обављање менаџерских дужности у систему одбране. Овако постављен општи циљ студијског програма испуњен је реализацијом више посебних циљева: стицање фундаменталних општих, општевојних, научностручних и стручно-специјалистичких знања неопходних за успешно обављање дужности командира вода у свом роду (пешадија, оклопне јединице, артиљерија, инжењерија, речне јединице, АРЈ за ПВД) и служби (ВОЈ) за извршавање мисија и задатака Војске Србије;⁴⁰ овладавање основним знањима из менаџмента као целине, али и његовим специфичним парцијалним деловима који одговарају потребама ресора одбране, а нарочито основама теорије менаџмента, војног менаџмента, менаџмента људских ресурса и кризног менаџмента и теорије организације и њиховим апликацијама при управљању снагама и средствима у решавању кризних ситуација.

План основних академских студија обухвата низ обавезних и изборних предмета. Обавезни предмети обухватају оне области које су неопходне за разумевање основних теоријских поставки и система знања на којима се заснива савремени профил професионалног официра, као што су предмети из наука одбране (стратегија и општа тактика), наука безбедности (основе тероризма и цивилна заштита), друштвено-хуманистичких (политички систем, социологија, енглески језик, право одбране и међународно хуманитарно право, војна андрагогија, војна психологија, војна историја, војна етика, социологија морала), природно-математичких (математика 1 и 2, физика, војна географија, војна топографија) и техничко-технолошких наука (информатика, основи конструкције мотора и возила, основи ракетног наоружања, основи конструкције убојних средстава итд.). Осим тога, структура основних академских студија обухвата оне области које су неопходне за овладавање основним теоријским знањима из области менаџмента, као што су предмети из области економских (основи економије, основи рачуноводства) и организационих наука (основе организације), као и менаџмента и бизниса (основе менаџмента, војни менаџмент, менаџмент људских ресурса и кризни менаџмент).

Сврха студијског програма мастер академских студија „Менаџмент у одбрани” јесте образовање кадета Војне академије за позив професионалног официра родова и служби Војске Србије и мастер менаџера у систему одбране Републике Србије. Исход процеса образовања су знања, вештине и компетенције које кадетима омогућају примену стеченог знања за решавање проблема који се јављају у професионалној војној каријери и пословима менаџера у систему одбране.⁴¹

Реализацијом овог студијског програма будући официри Војске Србије оспособљавају се за рад на дужности командира чете – батерије и њима равне дужности у оквиру родова и службе. Осим тога, студијски програм мастер академских студија

⁴⁰ Приликом реакредитације студијског програма „Менаџмент у одбрани” 2014. године, изостављени су модули „АРЈ ПВО” и „ВОЈ”, а акредитован је нови студијски програм основних академских студија „Противваздушна одбрана” који обухвата оба ова модула. Назив квалификације овог студијског програма гласи: „Дипломирани инжењер менаџмента”.

⁴¹ Студијски програм „Менаџмент у одбрани” – дипломске академске студије, Министарство одбране, Војна академија, Београд, 2008.

образује кадете за обављање послова мастер менаџера у систему одбране, односно за решавање сложенијих организационих и функционалних проблема у овој области, како у мирнодопским, тако и у различитим кризним ситуацијама.

Циљ овог студијског програма је усвајање академских знања и вештина и постизање компетенција неопходних за обављање официрских дужности у роду – служби нивоа командира чете – батерије и њима равних дужности у складу са мисијом и задацима Војске Србије, као и за обављање менаџерских дужности у систему одбране. Овако постављен општи циљ студијског програма испуњен је реализацијом више посебних циљева: стицање основних теоријско-методолошких, научно-стручних и стручно-специјалистичких знања неопходних за успешно обављање дужности командира чете – батерије у свом роду (пешадија, оклопне јединице, артиљерија, инжењерија, речне јединице, АРЈ ПВД) и служби (ВОЈ) за извршавање мисија и задатака Војске Србије;⁴² овладавање основним знањима из специфичних области менаџмента, који одговарају потребама ресурса одбране, а нарочито основама теорије стратегијског, оперативног, финансијског и безбедносног менаџмента и анализе криза, као и њиховим апликацијама у решавању кризних ситуација.

На почетку студија студент се опредељује за један од седам (пет) изборних подручја –модула. Предмети изборних подручја – модула дефинисани су на основу радних профила, односно захтева радних места – дужности официра за одређене родове и службу у Војсци Србије. Они обухватају два предмета одређеног рода – службе (тактика рода – службе и планирање употребе рода – службе). Изборни предмети бирају се из понуђене групе изборних предмета из подручја организационих наука (пројектовање организације, организационо понашање), менаџмента (стратејски менаџмент, оперативни менаџмент, финансијски менаџмент, комуникација с јавношћу) и наука безбедности (безбедносни менаџмент).

Сврха студијског програма докторских академских студија „Менаџмент у одбрани” огледа се првенствено у потреби да се обезбеди кадар за научноистраживачку делатност у области менаџмента у одбрани и наука одбране и да се осигура наставнички кадар за извођење високошколске наставе из ових области. Овај студијски програм треба да допринесе развоју науке о менаџменту у одбрани и наука одбране и образовању кадрова који су оспособљени да самостално воде оригинална и научно релевантна истраживања која доприносе општем развоју друштва, као и да критички процењују истраживања других.

Општи циљеви студијског програма докторских академских студија „Менаџмент у одбрани” су: упознавање студената са савременим сазнањима у области наука о менаџменту и наука одбране, као и овладавање доступним теоријским и истраживачким резултатима из ових области, што ће им омогућити објективно и критичко проучавање појава и проблема у области одбране.

Студијски програм докторских академских студија „Менаџмент у одбрани” обухвата: четири обавезна предмета; пет изборних предмета на којима студенти са листе од два бирају један предмет; два студијска истраживачка рада ради припреме за објављивање чланка у домаћем часопису, изразу и одбрану пројекта доктор-

⁴² Ова два модула су изостављена у реакредитованом студијском програму мастер академских студија „Менаџмент у одбрани”, који је акредитован почетком 2016. године.

ске дисертације, студијски истраживачки рад на докторској дисертацији 1 и 2 и израду и одбрану докторске дисертације.

Обавезни предмети чине базичне теоријске и методолошке претпоставке за изучавање система одбране у оквиру стратегије националне безбедности, доктрине одбране, војне доктрине и управљања војним операцијама. Први изборни блок пружа шира теоријска схватања о детерминантама система националне одбране, првенствено са становишта геополитичких и савремених концепција националне и колективне безбедности. Други блок чине базичне теоријске претпоставке о менаџменту одбране и процесу одлучивања, а трећи блок пружа специфична знања у оквиру ових области, као што су пројектни менаџмент и системи за подршку одлучивању. Четврти изборни блок обухвата теоријске и методолошке основе за моделирање процеса планирања, програмирања, буџетирања и извршења у систему одбране, као и за ангажовање система одбране у ванредним ситуацијама. Изборни предмети у петом блоку односе се на два врло значајна сегмента система одбране, а то су људски ресурси и логистика.

Према Закону о високом образовању, високошколска установа може, у оквиру своје делатности, реализовати програме *образовања током живота* ван оквира студијских програма за које је добила дозволу за рад. Услови, начин и поступак реализације програма уређују се општим актом установе. Образовање током живота на Универзитету одбране реализује се кроз форму каријерног усавршавања официра на Војној академији.

Каријерно усавршавање официра Војске Србије јесте систем перманентног образовања официра којим се они додатно оспособљавају и непосредно припремају за обављање виших командних и штабних дужности и за обављање послова у области безбедности и одбране. У складу са *Правилником о курсевима и другим облицима усавршавања у Министарству одбране и Војсци Србије*⁴³ Војна академија организује и реализује четири нивоа каријерног усавршавања официра: први ниво – *основни командно-штабни курс*; други ниво – *командно-штабно усавршавање*, трећи ниво – *генерал-штабно усавршавање* и четврти ниво – *високе студије безбедности и одбране*.

Закључак

У овом раду компетенције су одређене као својства личности или способности потребне за обављање одређеног посла или знања и вештине потребне за обављање радних улога. Полазећи с тог становишта, менаџерске компетенције су дефинисане као комплекс знања, вештина и ставова неопходних за обављање сложених функција и улога менаџера, а могу бити опште и посебне. Опште менаџерске компетенције чини скуп знања, вештина и ставова потребних појединцу за обављање свих менаџерских функција и улога менаџера било ког подручја деловања. Посебне менаџерске компетенције дефинисане су као скуп знања, вештина и ставова неопходних за обављање менаџмент функција и улога које су потребне менаџерима у оквиру појединих стручних и радних подручних области.

⁴³ "Службени војни лист", бр. 33/2009.

Осим менаџерских компетенција уопште, у овом раду разматран је развој менаџерских компетенција у систему војног образовања. Важно је напоменути да, с обзиром на развој менаџерских компетенција, постоје неке специфичности васпитно-образовног рада у војсци, а које су последица карактеристика војне организације. Промене у сфери рада, изазване научним и технолошким прогресом, довеле су и до промена у сфери војне делатности. Сходно томе, неопходно је, ради антиципације новонасталих промена, у систему одбране реализовати континуирано и перманентно образовање, које ће бити усмерено ка развијању менаџерских компетенција професионалних припадника војске. Овај захтев је актуелизован акредитацијом студијског програма Војне академије „Менаџмент у одбрани” на сва три нивоа студија (основне, мастер и докторске академске студије). Такође, менаџерске компетенције у Војсци Србије могу се развијати у оквиру четири нивоа каријерног усавршавања (основни командно-штабни курс, командно-штабно усавршавање, генералштабно усавршавање и високе студије безбедности и одбране).

Литература

- [1] Adžes Isak (2004), *Stilovi dobrog i lošeg upravljanja*, Adžes, Novi Sad, 2004.
- [2] Алибабић Шефика, *Менаџмент промена у образовању, Европске димензије реформе система образовања и васпитања*, Одсек за педагогију Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 2006.
- [3] Арнаутовић Драгољуб, О методама процене особина војних старешина, *Војно дело*, број 6, ВИЗ, Београд, 1982.
- [4] Бахтијаревић Фикрета, Шибер *Менаџмент људских потенцијала*, Голден маркетинг, Загреб, 1999.
- [5] Boyatzis Richard, *The Competent Manager*, New York: John Wiley 1982.
- [6] Cascio Wayne, (1995), *Managing Human Resource-Productivity, Quality of Work Life, Profits*, McGraw Hill, New York.
- [7] Деспотовић Миомир, *Развој курикулума у стручном образовању: приступ усмерен на компетенције*, Филозофски факултет у Београду, Београд, 2010.
- [8] Fayol Henri, *General and Industrial Management*, Pitman and Sons, London 1949.
- [9] Gonzales Julia, Wagnaar Robert, Tuning Educational structure in Europe. Universities contribution to the Bologna Process, Bilbao I Groningen 2007.
- [10] Griffin, R., W., (1990), *Management*, Houghton Mifflin, Boston
- [11] Katz Robert, Skills of an Effective Administrator, *Harvard Business Review* 1974.
- [12] Лазовић, Момчило, *Детерминанте профила командно-штабног официра војске Југославије*, Центар војних школа Војске Југославије, Универзитет Војске Југославије, Београд, 1993.
- [13] Лазовић Момчило, Пајевић Десимир, Бован Ана, *Будите успешан менаџер – руководицац*, ЕтноСтил, Београд 2011.
- [14] Mansfield Bob, Competence and standards, in: Burke, J., W., *Competency Based Education and training*, The Falmer Presss, London-New York 1989.
- [15] Mansfield Bob, Mitchel Lindsay, *Linking Vocational Education and Training Standard and Employment Requirements*, European Training Foundation, Torino 1996.
- [16] Марчек Јан, Савић Александар, Данић Нада, Суша Будислав, Профили официра Војске Србије, Војноиздавачки завод, Београд, 2006.

[17] Марчек Јан, Килибарда Зоран, Образовне потребе официра Војске Србије за менаџмент у систему одбране, Зборник радова са научно-стручног скупа са међународним учешћем "Потребна знања официра Војске Србије 2010-2020", Министарство одбране, Сектор за људске ресурсе, Војна академија, Сектор за политику одбране, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2011.

[18] Милошевић-Столић Јасмина, Развијање менаџерских компетенција у систему војног образовања (докторска дисертација), Филозофски факултет, Универзитет у Београду, 2013.

[19] Robbins Stephen, Mary Coutler, *Менаџмент*, Дата статус, Београд 2005.

[20] Студијски програм "Менаџмент у одбрани" – основне академске студије, Министарство одбране, Војна академија, Београд, 2008.

[21] Студијски програм "Менаџмент у одбрани" – дипломске академске студије, Министарство одбране, Војна академија, Београд, 2008.

[22] Студијски програм "Менаџмент у одбрани" – докторске академске студије, Министарство одбране, Универзитет одбране, Војна академија, Београд, 2009.

[23] Студијски програм "Војни менаџмент" - мастер академске студије, Министарство одбране, Београд, 2010.

[24] Студијски програм "Менаџмент у одбрани" – докторске академске студије, Министарство одбране, Војна академија, Београд, 2010.

[25] Torrington Derek, Laura Hall, Taylor Stephen, *Менаџмент људских ресурса*, Дата статус, Београд 2004.

[26] Yukl Gary, *Skills for managers and leaders*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall 1990.

МОРАЛНА КАТЕГОРИЈА ЉУДСКИХ ПРАВА У ОДБРАНИ ЗЕМЉЕ

Мане Наранчић
Војска Србије, Копнена војска

Данашњи свет је одређен и суштински функционише кроз идеју о праву и правди. Људска права убрајају се у основне вредности савремене цивилизације и постају предмет опште бриге и међународне одговорности. Њихова заштита има универзални карактер и не може се заштитити искључиво границама суверених права држава. Кроз демократизацију друштва огледа се и поштовање најважнијих људских права, као и степен заштите сваког појединца којем се гарантују сва уставна и законска права у држави. Уколико се сва људска права поштују у складу са важећим стандардима међународних конвенција и декларација које је усвојио највећи број држава, то увек представља најбољу заштиту, како за грађане који живе у тој држави, тако и за саму државу.

Кључне речи: људска права, дискриминација, једнакост, морална вредност, демократија, универзалност, међународно право, декларација, конвенција, заштита људских права

Увод

Првобитно и основно значење људских права је један инструмент ограничавања државне власти. Она представљају права отпора држави или слобода отпора (*libertes- resistances*). Либерална је она држава која оставља појединцу једну зону „за слободну приватну активност” (*M. Duverger*) у којем држава не може интервенисати. У противном, уколико држава интервенише у свим областима, не признајући разлику између јавног и приватног живота, при чему не допушта никаква ограничења, онда таква држава има све примесе тоталитаризма. Људске слободе су најважнији показатељ који одређује политичку снагу и вредност сваког устава као највишег правног акта у држави. Традиционална концепција људских права полази од претпоставке сталног сукоба захтева појединаца и државе. Држава и власт су нужно зло, због чега их треба што више ограничавати. Свака власт носи сталну опасност, пошто су они који је врше склони да је злоупотребе. То је суштина доктрине либерализма из које је произашла чувена Декларација о правима човека и грађанина из 1789. године.

Економска и политичка независност, уз поштовање пуне суверености државе као једног од основних принципа у међународном праву, има кључну улогу у одбрани земље и очувању свих капацитета са којима држава располаже. Да би у међуна-

родном поретку велике силе оствариле свој политички и економски интерес, склоне су да уцењују и стављају у подређен положај мале државе, како би на глобалном плану оствариле своју доминацију и показале велики утицај који поседују у међународним односима. Један од могућих притисака на мале државе је управо преко поштовања и примене људских права.

Кроз ову категорију врши се напад на мале државе које нису независне, а самим тим угрожава њихова слобода, мир и просперитет. Рушењем државних институција кроз неповерење грађана, уз сталну медијску пропаганду, корупцију најважнијих државних чиновника, утицај лобирања на доношењу штетних закона за државу и грађане, не транспарентна приватизација уз отпуштања великог броја људи, задуживање државе уз високе камате према ММФ-у и Светској банци доводи до слабљења и уништавања свих државних институција на којима се држава ослања.

Појам људских права и морална вредност

Људска права су урођена права сваког човека и односе се, пре свега, на идеју да постоје природна или универзална права која настају код сваког човека, и која својом суштином имају један неотуђив карактер. У савременом праву о људским правима општеприхваћено је начело да су сви људи једнаки. Начело једнакости посматра се као и начело недискриминације. Реч дискриминација је латинског порекла и значи разликовање, што у случају људских права представља „недозвољено разликовање”. У међународном праву је забрањено да било ко трпи последице због тога што се разликује од других људи по боји коже, полу, вероисповести, политичком уверењу, социјалном пореклу, имовини. Заједничко за све основе у разликовању јесте да су то углавном људске особине које људи не стичу својом вољом и чине их припадницима неке веће групе против које је дискриминација усмерена.

„Тамо где људска срећа, благостање, сигурност – најзад сам људски живот у потпуности зависе од нечије туђе милостиње и добротинства, ма колико оно о приликама било издашно, да ту не може бити говора о животу достојном човека”.¹ Неке особине, као што су раса, пол, језик, националност, човек наслеђује.

Политичка уверења и имовина су стечена права која људи могу слободно да мењају, али и за њих је забрањена дискриминација и то из два разлога: први је да су они плод човекових права да се слободно опредељују, а други да су често основа за дискриминацију у многим срединама. Разликовање у погледу личних особина сваког човека не представља било какав основ за дискриминацију. Ако неко добије предност у односу на другог само зато што је даровитији, интелигентнији и способнији на то се нико не може жалити. Свака држава мора сузбити дискриминацију и то уношењем у своје прописе одредбе по којој ће свако бити санкционисан ко врши дискриминацију, без обзира на то да ли је то физичко или правно лице. Најбољи вид спречавања мера дискриминације представља „позитивна” дискриминација, где држава поједине угрожене групе штити од поступака приватних лица.

¹ М. Игњатијев, Људска права као политика и идолопоклонство, стр. 8, Јавно предузеће „Службени гласник”, Правни факултет Универзитета у Београду, 2006.

Да би исправиле историјске неправде и довеле људе у стање једнакости САД су донеле императивну норму којом налажу да се у свим високим школама прими изванредан број људи из црначких, мексиканских и других мањинских заједница без обзира на њихово образовање, као и услове пријема на високим школама.

Овакве одредбе закона донеле су многе државе ради заштите одређених група (инвалиди, труднице) истицањем привилегованог положаја приликом запошљавања, примања социјалне помоћи и друге припадности од државе која у овом случају жели додатно да заштити ове категорије. Правило не дискриминације не представља неко посебно право већ обједињава све заједничке услове уживања свих људских права.

Када би се прихватило становиште да сви људи нису једнаки, нарушио би се цео концепт људских права. У неким земљама где су основна људска права и слободе изричито прокламовани, сви људи не располажу истим правима и немају могућност да учествују у демократским процесима и изборном одлучивању као тековини демократије.

Уживање ових права ограничено је у мери како би се адекватно заштитила права и других људи, као и општи интерес друштва. Заштита ових права је институционална и спроводи се ратификацијом међународних докумената, као и имплементацијом међународног права, као и националних закона који обрађују област људских права.

„Морална вредност сваке особе представља уверење које ниједна цивилизација или народ или нација или географска област па чак ни век не могу доживљавати искључиво својим.”² (Lauren, Evolution of International Human Rights)

Људска права служе, пре свега, за заштиту индивидуалне способности или људског достојанства, а не за опстанак колективитета.

„Бити толерантан према некоме, а не поштовати га, значи живети и пустити друге да живе.”³

„Зграда слободе у закону данас се држи на праву грађанина, човека и на хуманом праву, као и на својој усклађености са тим правима”⁴ (Норман Бери, Увод у модерну политичку теорију, 2007. године).

Карактеристике људских права

Сва људска права имају неке заједничке карактеристике, као што су:

– универзалност – припадају свим људима у истој мери. Људска права се штите путем различитих механизма и то пре свега уставима, законима и међудржавним уговорима. Појединци се сврставају у одређене категорије заштите, било да се ради о грађанима, радницима, женама, странцима или у одређеним групацијама као

² Lauren, Evolution of International Human Rights, p. 11 Наведено према: М. Ипњатијев, Људска права као политика и идолопоклонство, Јавно предузеће „Службени гласник”, Правни факултет Универзитета у Београду, 2006.

³ М. Ипњатијев, Људска права као политика и идолопоклонство, стр. 27. Јавно предузеће „Службени гласник”, Правни факултет Универзитета у Београду, 2006.

⁴ Н. Бери, Увод у модерну политичку теорију, стр. 53, Београд 2007.

етичким групама, удружењима или политичким партијама. То сврставање има за циљ, пре свега, ефикаснију и прецизнију заштиту људских права, у које спадају:

- недељивост – немогуће их је одвојити од појединца. Ова права не могу се продати, поклонити, зарадити или одузети;
- непоништивост – држава или неко други не могу их опозвати или укинути;
- неподељеност – ова права не могу се поделити.

У историји је било примера ограничавања бирачког права појединим категоријама људи. Људи који су били сиромашни (имовински цензус), неписмени (образовни цензус), доскора и жене (полни цензус), нису имали право гласа. Мало је познат податак да су жене у Швајцарској добиле право гласа тек 1971. године

Правно регулисање људских права

Људска права обично се приказују као тековина демократије и успостављања одређених усвојених стандарда које би требало да постигну све нације, народи и државе. Она су усмерена, пре свега, према држави, која их правним прописима не прописује, нити одобрава већ за њих гарантује. „Сврха људских права јесте заштита људске делатне способности, а, тиме и заштита људи као делатника од злостављања и угњетавања”.⁵

„Људска права су важна средства заштите људских бића од свирепости, угњетавања и понижавања”.⁶

Са развојем људских права долази се до њихове класификације у тренутку њиховог међународног признавања и то на три генерације људских права:

Грађанска и политичка права

Ова права се остварују преко идеје слободе која штити и чува појединце или групе од злоупотребе политике.

У ову групу спадају:

- право на живот,
- забрана мучења,
- свирепо и нечовечно поступање и казне,
- слобода кретања и избора места боравка,
- право на правично суђење, право на приватност,
- право на имовину,
- слобода мишљења,
- вероисповести и савести,
- слобода изражавања,
- право мирног окупљања,
- слобода удруживања,
- право на штрајк,
- право на учешће у управљању заједницом.

⁵ М. Игњатијев, Људска права као политика и идолопоклонство, стр. 16, Јавно предузеће „Службени гласник”, Правни факултет Универзитета у Београду, 2006.

⁶ Ibid., стр. 17.

Позитивном акцијом држава може да буде гарант и права на слободне изборе, права на правично суђење, као и права на сигурност.

Ова права су апсолутна права, одмах остварљива и за државу не представљају никакав посебан трошак.

Социјална, економска и културна права

У ову групу спадају:

- право на рад,
- ограничено радно време и заштита на раду,
- право на социјално обезбеђење,
- право на здравље,
- право на образовање,
- право на запошљавање,
- право на учешће у културном животу.

Ова права су постепено остварљива, и за државу представљају одређени трошак.

Солидарна права настала су после Другог светског рата и представљају комбинацију прве и друге генерације људских права.

У ову групу спадају:

- право на самоопредељење,
- право на здраву животну средину,
- право на развој и право на мир.

Примера ради, ако се појединац нађе у ситуацији да му је потребна законска заштита гарантовано му је право на једнакост пред законом; ако излази на изборе има право да оствари своје бирачко право. Такође, има право на приватни живот, што значи да нико, па ни државни органи, не могу самовољно и без налога прислушкивати телефоне и прегледати туђа писма, а зајемчена је и неповредивост стана.

Када напушта земљу, а при том је у обавези да држави плати таксу за излазак из земље, свакако му је угрожено право на слободу кретања. Ако сатима чека у реду испред општинских шалтера, а тај посао се „преко везе“ завршава за неколико минута, доводи се у питање непристрасност и савесност у раду те управе. Ако је појединац незадовољан висином своје накнаде за рад и учествује на демонстрацијама, при чему му послодавац прети отказом, свакако да му је повређено право на мирно окупљање и право на штрајк. Оваквим поступком учињена је дискриминација.

Поставља се логичко питање: да ли сва права која припадају појединцу представљају основна права. Право на живот припада свима самим постојањем да су људска бића, а не зато што је то прописано законом државе. За већину права потребно је испунити одређене услове које је прописала држава.

За официра у Војсци Србије прописана је завршена Војна академија, а за заснивање брачне заједнице држава је прописала одређену старосну границу. Зато се може рећи да су људска права изнад државе и да их она мора поштовати, јер појединац улази у државну заједницу својом вољом, као слободно биће, са правима која му се не могу одузети. Људска права зато и постоје да би се ограничила власт државе и условила минимумом захтева према свим људима.

Услови за уживање људских права

Сви људи су једнаки и исти пред уставом и законом, и не треба да постоји фаворизовање и одвајање било ког појединца у држави.

Лица чији је положај такав да постоји оправдана вероватноћа да ће им права бити ускраћена или повређена, остварују права искључиво захваљујући међународној заштити и гаранцијама, јер не могу да се ослоне на своју државу која не жели или не може да им помогне. У ову категорију спадају рањеници, заробљеници, болесници и цивилно становништво у власти непријатељске стране. Заштитом ових категорија бави се хуманитарно право.

Лица без држављанства (апатриди) јесу странци који не уживају заштиту ниједне државе јер не могу нигде да се настане, немају држављанство, нити било какав докуменат који би био релевантан за државу.

Да би се помогло избеглицама које су због страха напустиле земљу у којој имају пребивалиште, и кренули у неизвесан пут до боље будућности у неку просперитетну земљу, потребна је интензивна међународна сарадња.

Особе другачије сексуалне оријентације често су изложени нападима, подсмеху, дискриминацији и гоњењу. До скоро се хомосексуални чин сматрао кривичним делом, а овим лицима било је ускраћено да се баве неким занимањима у војсци и просвети.

У каснијем периоду законодавство многих држава предвидело је да је право сваког човека да следи своје сексуалне склоности, без мешања државе, једино под условом да се не угрожавају права других или неки јавни интерес.

Ограничење људских права

Ограничења у ванредним околностима

Људска права и слободe могу се ограничити у стању ратне опасности, ванредног стања, елементарних непогода или непосредне опасности по народ и државу, али само привремено, тј. док те околности не прођу. Ова стања опасности морају садржати претњу физичке егзистенције народа једне државе. Међутим, постоји и листа права која се не могу ограничити и она се налазе у различитим међународним документима. Најкраћа листа налази се у Европској конвенцији о људским правима, која је усвојена 1950. године, а односи се на: право на живот, забрану мучења, забрану ропства, забрану поновног суђења лицима осуђеним или ослобођеним поводом истог кривичног дела. У каснијем периоду, као заштићена права, наводе се слобода мисли, савести и вероисповести, права детета, права држављанства и права учешћа у власти.

Нека права, као право на слободу, стално су ограничена, јер је закон предвидео да свако за кога се сумња да је угрозио право другог буде ухапшен, тј. лишен права на слободу.

Факултативна ограничења

Овим ограничењима држава се овлашћује да у општем друштвеном интересу ограничи поједина права и слободe (национална безбедност, јавно здравље). Она се морају прописати законом, а сама држава одлучује о обиму уживања ових слобода и права.

Извори људских права

Међународна повеља о правима садржи два документа: Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима.

У међувремену је усвојено више од четрдесет уговора, резолуција и других мултилатералних (универзалних и глобалних) докумената обавезујућег карактера. Они су у неким случајевима још прецизније и конкретније дефинисали људска права, а у неким чак и проширили одређена права и заштите. При томе треба посебно имати у виду да су повеље, конвенције, споразуми и уговори о људским правима динамични документи, односно „живи инструменти” које треба тумачити у складу с развојем савремених околности.

С друге стране, усвојено је и више декларација нормативног карактера које су препоручујуће:

- „Универзална декларација о људским правима из 1948. године”;
- „Женевска конвенција из 1948, ревизија 1949. године”;
- „Међународна конвенција о азилу 1951. године”;
- „Декларација о уклањању свих облика нетолеранције и дискриминације засноване на вероисповести или убеђењима из 1981. године”;
- „Декларација о основним принципима правде за жртве криминалитета и злоупотребе власти из 1985. године”;
- „Декларација о заштити свих особа од насилног нестанка из 1992. године”;
- „Декларација о правима лица која су припадници националних, етничких, верских или језичких мањина из 1992. године”.

Најзад, усвојено је и више резолуција, упутстава и осталих не обавезујућих докумената, такође препоручујућег нормативног карактера, а то су:

- „Мере које гарантују заштиту права лица осуђених на смртну казну из 1984. године”;
- „Упутства везана за улогу тужиоца из 1990. године”;
- „Стандардна минимална правила за поступање са заробљеницима из 1957. године”;
- „Стандардна минимална правила УН за примену закона на малолетна лица из 1985. године”;
- „Правила УН за заштиту малолетних лица која су лишена слободе из 1990. године”;
- „Скуп принципа за заштиту свих особа које се налазе у притвору и затвору из 1988. године”.
- „Основни принципи о улози адвоката из 1990. године”.

Регионални механизми и инструменти заштите људских права заступљени су, пре свега, путем деловања *Савета Европе (СЕ)*, прве европске политичке организације настале 1949. године у Лондону, чији се Статут изричито заснива на поштовању људских права и превасходној владавини права, што подразумева заштиту и унапређивање достојанства и слободе појединаца. Статут, такође, предвиђа да свако озбиљно кршење људских права од стране држава чланица представља основу за њихово суспендовање или искључење из СЕ.

Деловање СЕ на том пољу подразумева:

- заштиту грађанских и политичких права путем механизма појединачних жалби, при чему се о наводним повредама може покренути поступак пред Европским судом за људска права;
- заштиту социјалних и економских права путем механизма Европске социјалне повеље;
- заштиту особа лишених слободе путем система посета Европског комитета за спречавање мучења и нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања;
- заштиту права националних мањина путем Оквирне конвенције за заштиту националних мањина;
- остварење једнакости мушкараца и жена преко Надзорног комитета за једнакост мушкараца и жена; борбу против расизма, ксенофобије, антисемитизма и нетолеранције;
- ширење слободе изражавања и информисања у медијима, слободну размену идеја и прекогранично комуницирање.

Европском конвенцијом за заштиту људских права и елементарних слобода из 1950. године, са протоколима из 1952, 1963, 1983, 1984, 1990, 1992, и 1994. године, отелотворена је теорија према којој људска права имају фундаментални карактер који их ставља изнад националног законодавства и праксе суверених држава. Према тој конвенцији државе уговорнице јамче основна грађанска и политичка права која признаје свака држава, у којој је на снази владавина права, не само својим грађанима, већ и свим особама у „њиховој надлежности”. Државе или појединци имају право да покрену поступак пред судом који је установљен Европском конвенцијом.

Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) највећа је регионална безбедносна организација на свету, са 55 земаља чланица из Европе, Централне Азије и Северне Америке.

У оквиру ОЕБС-а активна је Канцеларија за демократске институције и људска права, која је одговорна за промоцију, заштиту и унапређење људских права и демократије на подручју земаља чланица.

Европска унија, као најзначајнији економски и политички фактор на сцени Европе, основана је у садашњем облику уговором потписаним у Мастрихту 1993. године, а његово реализовање одвија се кроз „три стуба сарадње”. За људска права најзначајнија је заједничка спољна и безбедносна политика („други стуб” сарадње у ЕУ) која се односи и на развој и јачање демократије и правне државе, поштовање права човека и основних слобода.⁷

Иначе, садржај Повеље о основним правима ЕУ је свеобухватнији од оног садржаног у Европској конвенцији о људским правима и основним слободама из 1950. године. Разлика је у томе што се Повеља ЕУ не ограничава само на људска и политичка права, него покрива и све остале области, као што су права на квалитетну администрацију, социјална права радника, заштиту података личне или биоетичке природе и др.⁸

⁷ Д. Лопандић и др., Уговор о ЕУ, Међународна политика и др, стр. 191, Београд, 1995.

⁸ Опширније видети: М. Јањевић, Устав Европе, Службени гласник, Београд, 2005.

Повеља о основним правима ЕУ из 2000. године прокламује да су опште вредности:

- достојанство човека;
- култура мира;
- самосвесна слобода,
- наука као истраживачка и истинољубива тежња;
- религија различитих цивилизација;
- демократска једнакост и међукултурална толеранција;
- правда и активна правичност;
- правна држава и правна сигурност;
- људска права као синтеза организоване умности.

Закључује се, дакле, да су људска права, према Повељи ЕУ, груписана на: достојанство; слободе; једнакост, солидарност; право грађанства и правда.⁹

Стандарди људских права и стратегије њихове имплементације

Стварање универзалног система људских права представља, у сваком погледу, огроман задатак. Међутим, још већи изазов је проналажење путева да се ова људска права спроведу у живот, односно да се бар инсистира на њиховом поштовању. Успостављање система универзалне одговорности у области људских права постао је, наизглед, тешко решив проблем, пре свега зато што таква одговорност у неким случајевима може представљати директну повреду суверенитета.

Праћење и истраживање поштовања људских права представља корективан елемент механизма заштите људских права. Проста објава принципа и заштита људских права од стране држава није довољна гаранција да се обезбеди да људи уживају своја зајамчена права. Даљим развојем концепта људских права и механизма наметања њиховог поштовања, као и установљавањем Међународног кривичног суда, стандарди за примену и истраживање ових права добијаће све више на значају. Ефикасна примена људских права, зависи, дакле, од професионалног праћења и од саме истраге.

Праћење људских права је редовно, периодично надгледање система, политике и деловања појединих држава, како би се утврдило да ли су они у сагласности са међународним, регионалним и националним стандардима који важе за људска права.

Насупрот томе, истрага евентуалног кршења људских права је професионално испитивање одређених навода које се састоји у тражењу и прикупљању свих веродостојних и поузданих персоналних, материјалних и писмених доказа, као и оних датих у изјавама сведока, а затим и критичка процена доказа ради утврђивања формалне истине на основу њих.

Стандарди људских права нису ограничени само на грађане држава потписница међународних докумената из ове области. Они се односе на сва лица која се налазе на територији државе потписнице или су под њеном надлежношћу (апатриди, азиланти, имигранти и др.). Концепт људских права мора бити „практичан и ефика-

⁹ Погледати детаљније: С. Перовић „Природно право и универзалне вредности”, Правни живот, број 9, Београд, 2005.

сан”, због чега им се мора дати садржина и ефикасна заштита у националном законодавству. Овај задатак успоставља се путем основних захтева које намећу стандарди људских права, кроз универзалне принципе – законитости, неретроспективности и примењивости кривичног законодавства.

Законитост подразумева да сви поступци државних органа, којима се крше стандарди људских права, морају имати јасну правну основу и бити прописани законом.¹⁰ То значи да свакоме мора бити омогућено да сазна какав је закон и да се понаша у складу с тим. Сва овлашћења која предузимају припадници државних органа морају да буду заснована на уставу или скупштинском акту; законодавна власт (скупштина) мора да пренесе овлашћења на орган извршне власти одговоран за спровођење закона. Сва овлашћења која се преносе морају да буду прецизна, не смеју бити уопштена или непрецизно описана, а њихово спровођење мора да буде одрживо пред независним и непристрасним судом.

С друге стране, не ретроспективност и примењивост кривичног законодавства представљају основне принципе стандарда људских права. Наиме, нико се не може сматрати кривим за поступање или пропуст, који у време када је почињен није представљао кривично дело према националном или међународном кривичном праву. Такође, постоји забрана изрицања теже казне у односу на оне које су се примењивале у време када је кривично дело почињено. Оба ова принципа представљају кључне елементе захтева законитости и легалности. Најзад, било какво ограничење људских (грађанских или политичких) права мора бити предвиђено законом.

Улога националних судова у преиспитивању законитости одступања од стандарда људских права огледа се у обавези судова да поштују ставове извршне власти у вези са постојањем ванредне ситуације која представља претњу опстанку државе. Међутим, судови неће дати *carte blanche* извршној власти и задржаће овлашћење да преиспита такву потребу.

Такође, од извесних људских права не сме се одступати. Одступање мора бити објављено у јавности уз одговарајућа образложења извршне власти, која се односе на његову природу, обим и сврху. Свако одступање може се преиспитати, у смислу обима, трајања и начина спровођења. Када се утврди да постоји опасност за државу која захтева одступање, одговор извршне власти мора да буде пропорционалан и неопходан, али ако се оде предалеко, одступање ће бити незаконито.

Остин је, као легални позитивиста, одредио Закон као „правило којим интелигентно биће управља интелигентним бићем када има власт над њим”.¹¹

Људска права и „двоструки стандарди” представљају посебно интересантно питање на пољу људских права и међународног хуманитарног права, будући да се њима оцењује стање људских права, односно степен угрожености. Евидентно је да је свет и даље подељен на богате и сиромашне, Север и Југ, на политички и војно утицајне и оне без икаквог утицаја, на демократске и недемократске, али и на тзв. „демократије са смоквиним листом”. Због тога се и међународни инструменти намењени стварању, унапре-

¹⁰ „Захтев за легалношћу подразумева владавину права, што значи да се закон примењује на све и да нико није изван закона. У случајевима када се од државних органа очекује да поступају према дискреционом праву, оно мора бити ефективно ограничено у националном законодавству, а правосудни систем мора да функционише на предвидив начин”.

¹¹ Ђ. Сартори, *Демократија шта је то?*, Библиотека начела демократије, стр. 207, 2001.

ђивању и заштити људских права (санкције, срамоћење, кооптација, хуманитарне интервенције) не примењују увек у складу са принципима владавине права, него као продуже-так спољне политике најмоћнијих држава. Сасвим је очигледно да се стандарди људских права, који су строго и „принципијелно” коришћени на примерима бивше Југославије, Руанде, Ирака и других земаља, не примењују у односу на САД, Русију, Израел и Кину.

Улога међународних организација у области људских права

Улога међународних организација у области људских права може се поделити у три категорије: нормирање, унапређење људских права и заштита људских права.

Нормирање подразумева установљавање међународних правила и стандарда, при чему органи међународних организација припремају нацрте уговора о људским правима, одлуке и препоруке које државе касније прихватају и уносе у своје законодавство. На овај начин настала су следећа међународна документа:

- Универзална декларација о људским правима,
- Америчка конвенција о људским правима,
- Афричка повеља о људским правима и правима народа,
- Међународни пакт о грађанским и политичким правима,
- Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима,
- Европска конвенција о људским правима и основним слободама,
- Конвенција против мучења и других свирепих, нечовечних и понижавајућих казни и поступака,
- Конвенција о укидању дискриминације против жена,
- Конвенција о правима детета.

Један од најважнијих међународних докумената у XX веку свакако је Универзална декларација о људским правима која је усвојена у виду препоруке коју је дала Генерална скупштина Уједињених нација. Она формално нема правну обавезност, али због великог броја држава које су у своје уставе унеле одредбе ове декларације, може се рећи да данас скоро фактички обавезује све државе.

У преамбули се објашњавају мотиви доношења ове декларације, где се наглашава:

- признавање достојанства и неотуђивих права свих чланова људске породице, што представља темељ слободе, мира и правде у свету. Непоштовање људских права води варварским поступцима који вређају савест човечанства, јер људска бића од стварања света треба да уживају слободу говора и изражавања и то треба да постане највиша вредност сваког човека;
- људи морају бити заштићена правним поретком, јер би у противном морали да прибегну побуни против тираније и угњетавања;
- развијање правилних пријатељских односа између народа;
- народи Уједињених нација треба да поштују сва људска права, равноправност мушкараца и жена, достојанство и вредност сваке личности и да се залажу за напредак, слободу и побољшање услова живота;
- државе се обавезују да сарађују са Уједињеним нацијама ради примене права и основних слобода;

– Генерална скупштина Уједињених нација проглашава ову Универзалну декларацију о људским правима заједничким стандардом који треба да постигну сви народи и све државе које ће у своја законодавства унети све потребне измене како би се испоштовале сва људска права и слободе.

Унапређење људских права је усмерено на ширење идеје о људским правима и стварање потребних предуслова за уживање људских права. Међународна сарадња се реализује кроз различите видове пружања помоћи у економској сфери, као и ширењу свести и знања о људским правима.

Заштита људских права врши се тако што органи у оквиру међународних организација надзиру поштовање људских права од стране одређене државе. Сетимо се примера локалних избора у Србији, када је држава прихватила мисију Филипе Гонзалеса, специјалног представника ОЕБС-а, ради признавања изборне воље грађана. Како данас доћи до напретка у области заштите људских права може се видети кроз пример једне регионалне организације – Савета Европе. Савет Европе основале су углавном западне земље почетком педесетих година, са циљем унапређења људских права. После распада тоталитарног блока, многе земље се хтеле да уђу у ову организацију да би доказале да су демократске државе и да поштују људска права. Уколико држава постане пуноправна чланица Савета Европе, то значи да она у потпуности прихвата Европску конвенцију о људским правима као један од најважнијих уговора којим се гарантују људска права и успоставља један ефикасан систем надзора. Први механизам заштите предвиђа да државе чланице указују органима Савета Европе на повреду људских права у некој земљи. Оваква држава бива изложена различитим санкцијама, које доводе до суспензије или искључења. Други механизам заштите предвиђа да појединац, уколико сматра да му је повређено неко право које је загарантовано Европском конвенцијом, може да се обрати Европском суду за људска права, али пре тога мора да се обрати Националном суду државе и искористи све правне лекове у домаћем законодавству. Да би једна држава могла постати чланица Савета Европе, неопходно је да испуни три услова: постојање демократских институција, поштовање људских права и владавина права.

Утицај људских права у одбрани земље

У данашњем светском прегруписавању снага, где са једне стране неспорно највећи утицај испољава САД, као највећа светска сила, и ЕУ (Европска унија) са Немачком и Француском који креирају и воде кључну улогу у Бриселу, положај малих држава, а посебно Србије која је на путу уласка у ЕУ, доживљава разна спотицања, уцењивања и условљавања зарад европског пута. Са друге стране, Руска Федерација кроз гасни ангажман и снабдевање енергентима на просторима Балкана испољава несумњиво свој утицај на дешавања на овим просторима. Посматрајући кроз призму утицаја Велике Британије, која се залаже да се Србија прогласи геноцидном државом и да призна и потврди декларацијом у Савету безбедности УН да је у Сребреници извршен геноцид, за Србију представља највећи изазов у одбрани суверенитета и достојанства саме државе. Безбедносни ризици, како на територији Космета, тако и на југу Србије у општинама Прешево, Бујановац, Медвеђа уз радикалним тероризмом као светском претњом која не може заобићи ни нас на овим просторима, улазак великог броја избеглица доводи до сложене

ситуације, где су могући терористички акти који се креирају у неком центру моћи ради даље дестабилизације државе која се бори свим снагама и средствима да колико-толико реши неке акутне проблеме. Проблем избеглица из ратом захваћених територија Ирака, Сирије и Авганистана не може да реши Република Србија без помоћи ЕУ, посебно у збрињавању и смештају избеглих лица. Тиме се недвосмислено показује колико је Република Србија привржена поштовању људских права, основних слобода и једнакости међу свим људима без обзира на верску припадност и пол. Могући даљи правци који угрожавају одбрану наше земље воде кроз даље урушавање државних институција, сталну медијску пропаганду, приватизацију монополских предузећа која поседују огромне капацитете (ЕПС, Телеком-Србија, налазишта рудника за површинску експлоатацију) уз отпуштања великог броја људи и погоршавање економских услова, уз узимање кредита од ММФ-а и Светске банке са великом каматом која се испољава у повећању дуга наше земље. Посебан проблем јавља се у корупцији која изнутра руши систем, лобирању мултинационалних компанија како би чланови Владе доносили штетне законе по државу и све грађане. Тенденција о сталном подгревавању угрожавања људских права на југу Србије, Војводини, Санџаку, влашкој области, финансирању неких невладиних организација (НВО) од обавештајних служби страних држава недвосмислено угрожавају одбрану свих тељних начела које је држава Србија прокламовала Уставом.

Закључак

Са аспекта организације и функционисања међународне заједнице и њених институција, човек као појединац све више постаје важан субјект утицаја, а људска права тежишни објект заштите у међународном друштву. И поред придавања оваквог значаја у заштити људских права, као и све веће демократизације држава у свету, савремену цивилизацију и даље карактеришу појаве масовног кршења људских права, често праћене окрутним злочинима против човечности. Иако је после хладног рата смањена опасност од међудржавних сукоба већих размера, у први план избијају ратови (верски – унутар државни и регионални) који такође изазивају огромне патње и страдање људи.

Управо тај унутрашњи конфликт у једној држави, у којем сама власт такве државе врши масовно кршење људских права представља најтежи изазов за организовању и правно засновану интервенцију међународне заједнице ради заштите људских права. У овим изузетним приликама међународна заједница позива владе чланица УН да помогну и интервенишу у спречавању људске патње, пружању помоћи при појави избеглица или ублажавању одређене унутрашње кризе у једној држави. Делотворност овакве хуманитарне интервенције остварује се искључиво употребом силе. Свака држава мора да гарантује за људска права и то не само на основу донесених закона већ и из саме природе државе која организује заједнички живот свих грађана у замену за сигурност и благостање који су им потребни у остваривању људских права. Одговорност државе у области људских права има своје конкретне облике. Наиме, обавеза је државе да поштује људска права и да их не руши, како својим активностима, тако и законима. Такође, мора појединцу да обезбеди поштовање свих људских права, посебно приликом његовог обраћања судовима (право на правично суђење и једнаки третман свих појединаца у држави).

У остварењу људских права држава мора предузимати активне мере ради исправљања повреда које су наступиле услед немарног односа њених институција. Право на живот не подразумева да њени органи самовољно лишавају људе живота, јер држава мора да предузима низ мера да би свим људима омогућила да уживају у гарантованим људским правима и слободама.

Приликом стварања услова за уживања људских права држава мора да створи и услове за културу људских права, што подразумева толерантно понашање сваког појединца према свима у друштву, ради остваривања пуне сарадње и слободе личности, без презира и мржње према другим људима.

Литература

- [1] Вуко Павићевић: *Основи етике*, БИГЗ, Београд, 1974.
- [2] Питер Сингер: *Увод у етику*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2004.
- [3] Питер Сингер: *Практична етика*, СИГНАТУРЕ, Београд, 2000.
- [4] R. L. Deborah: *Ethics in practice*, Oxford University press, Oxford, 2000.
- [5] Л. Фулер: *Моралност права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2001.
- [6] W. F. R. Hardie: *Aristotel's Ethical Theory*, Oxford University Press, Oxford, 1980.
- [7] В. Камс: *Јавне врлине*, Филип Вишњић, Београд, 2007.
- [8] П. Колер: „Право, морал и врлина”, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 2, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2005.
- [9] Д. Ј. Мабот: *Увод у етику*, Нолит, Београд, 1981.
- [10] М. Марковић: *Етика и политика*, Просвета Београд, Београд, 1994.
- [11] Џ. Раз: *Етика у јавном домену*, ЦИД, Подгорица, 2005.
- [12] Marciano Vidal: *L'etica christiana*, Edizioni Borla, Roma, 1992.
- [13] М. Трајковић: „Морални релативизам у англо-америчкој јуриспруденцији”, *Зборник радова Правног факултета у Нипу*, Ниш, 2007, стр. 21-34.
- [14] М. Трајковић: „Моралност правног система као основа савремене правне државе”, *Правни живот*, бр. 12, Београд, 2007, стр. 619-639.
- [15] М. Трајковић: *Морал у беспућу политике*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, бр. 2, Нови Сад, 2010, стр. 181-196.
- [16] В. Димитријевић, М. Пауновић, В. Ђерић: *Људска права – уџбеник*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997.
- [17] К. Обрадовић: *Почетница за људска права*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997.
- [18] *Зборник радова – остваривање економских и социјалних права*, Београдски центар за људска права, Београд, 1999.
- [19] Марија Рудић: *Људска права – приручник за наставнике*, Београдски центар за људска права, Београд, 2001.
- [20] Ђовани Сартори: *Демократија шта је то?*, Подгорица, 2001.
- [21] Питер Сингер: *Увод у етику*, Нови Сад, 2004.
- [22] Мајкл Игњатијевић: *Људска права као политика и идолопоклонство*, Београд, 2006.
- [23] Норман Бери: *Увод у модерну политичку теорију*, Београд, 2007.

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА ЈЕЗИКА ВОЈНЕ СТРУКЕ

Карина Авагјан
Универзитет у Београду, Филолошки факултет

Предмет овог чланка представља анализа литературе која се односи на војни професионални језик. У раду су описана релевантна дела српских, руских и енглеских аутора из ове области. Истраживање је показало да су доминантна поља филолошких интересовања: војна терминологија, професионална и не стандардна лексика (жаргонизми), као и стилска обележја језика војне струке, док је другим језичким слојевима посвећено видно мање пажње.

Кључне речи: *војна лексика, војска, војни жаргон, стереотип, српски језик, руски језик, енглески језик*

Кратки историјски осврт

Енглеско говорно подручје. Међу првима ко је говорио о војном језику био је Ф. Гроуз у свом „Речнику вулгарног језика” из 1785. године. Анализирајући разговорни језик свог времена, Гроуз се дотиче и језика војника. Сличан, али много детаљнији и потпунији осврт на снижени ниво војне лексике налазимо и у монографији Е. Пертрица под називом „Slang Today and Yesterday”. Винборт и Флекслер дају још један опширнији приказ стања лексичког састава језика војне струке у коауторском речнику „Dictionary of American Slang”. Као и у претходна два извора, тај речник се бави уопштеним проблемима у стилски обојеној лексици и њеној употреби, а војна лексика само је делић корпуса тог речника.

Руско говорно подручје. На руском говорном подручју проблемом нестандартне лексике, укључујући и војну, бавили су се многи лингвисти: И. В. Арнољд, С. Г. Воркачев, И. Р. Гаљперин, В. С. Јелистратов, Л. П. Крисин, А. А. Леонтјева, А. И. Смирници, В. А. Хомјаков, А. Д. Швејцер и др. Посебно треба истаћи руског научника В. П. Коровушкина, који је дао значајан допринос истраживању појаве жаргона у руском језику у совјетској војсци. Упоредном лексиком војног жаргона у руском и енглеском језику бавио се Г. А. Судзиловски.

Српско говорно подручје. Од српских аутора војним језиком бавили су се Ра-томир Животић, Божидар Јововић и Душан Исаковић.

Преглед одабране литературе

Захарчук, О. А. (2007), Универсальные характеристики и национально-культурная специфика военного жаргона¹

Предмет ове дисертације јесте жаргон у војничкој професији. Полазећи од ова два светска језика, Оксана Захарчук покушава да реши два основна опште лингвистичка задатка: 1) налажење национално специфичних особености војног језика као одраз одговарајућих различитих друштвено-историјских околности формирања два народа и њихових језика и војски и 2) налажење општег у војном језику и одговарајућих универзалија, општих језичких својстава људи који се баве истим послом.

Конкретан предмет истраживања ауторке јесте војни жаргон руског и енглеског језика. Избор ова два језика условљен је тиме што су припадници та два говорна подручја дуги низ година доживљавали једни друге противницима током хладног рата. Скоро читав један век живели су у дијаметрално различитим и супротстављеним политичким системима. Овакав компаративни метод има за циљ, пре свега, утврђивање утицаја који друштвено-политичке околности имају на развој језика. Главном околношћу настанка разлика у доживљају и односу према војној стварности руских и америчких војника ауторка сматра чињеницу да је америчка војска професионална, а да се руска, у основи, попуњава регрутима. Овом чињеницом аутор објашњава и констатацију да лексика америчке војске има све одлике професионалног аргоа, док се руски војни жаргон заснива на разговорном језику, односно језику цивила, из чијих редова и потичу руски војници.

На основу тога могло би се претпоставити да су руски војни жаргонизми бројнији и разноврснији од енглеских, али ауторка то у свом раду није доказала. Наиме, имајући у виду да је основни метод који користи компаративан, примери које наводи Оксана Захарчук на једном од два језика увек имају еквиваленте и у другом језику.

Што се другог циља тиче – утврђивања заједничких особина руског и енглеског војног жаргона, ауторка користи следеће методе: лингвокултуролошку анализу, методу компонентне анализе на основу речничких чланака и компаративну методу. Научни допринос овог истраживања огледа се у томе што се по први пут доследно анализира војни жаргон са лингвокултуролошког аспекта, као и уочене и анализирани екстра лингвистичке околности настанка, развоја и опстанка војног жаргона. Скренута је пажња на појаву универзалија и национално-културолошких особина у војном жаргону. Теоретски допринос овог истраживања огледа се у томе да се војни жаргон разматра са становишта лингвокултурологије. У поглављу под насловом „Војни жаргон као врста мета језика” Оксана Захарчук посвећује пажњу теоријском истраживању њених претходника, с тенденцијом истицања идеје универзалија у војном жаргону.

У свом раду ауторка долази и до интересантних запажања везаних за еволуцију војног жаргона. Примећује да се лексички фонд војног жаргона најактивније попуњава у ратним временима, при чему различити ратови диктирају и различити лек-

¹ „Универзалне карактеристике и национално-културолошка специфика војног жаргона”.

сички састав одређеног доба. Тај састав понекад опстаје и у мирно доба, али има и трансформациону моћ, што значи да одређена реч може да мења семантику или да постане полисемична.²

Реалије које су типичне за одређену нацију и њен историјски ток најбоље се, по мишљењу ауторке, одражавају у ономастици: топонимима, антропонимима и етнонимима – реалијама које немају идентични еквивалент у другом језику, из простог разлога што савезници и противници за два народа често нису исти. Тако за Американце „Али Баба“ представља азијског терористу, непријатеља број 1, док за Русе „Али Баба и сорок разбойников“ има позитивну конотацију и значи – командант дивизије.

Као корпус за дату дисертацију послужили су најразличитији извори, као на пример речнички чланци војног сленга, савремена књижевна дела, новински чланци, као и разговори са војним лицима. Обим прикупљеног материјала за потребе њеног рада износи око 3.000 војних жаргонизама у периоду од XIX до XXI века.

Ова дисертација је веома интересантна и с лингвокултуролошког аспекта, јер објашњава не само однос војника према језику већ и њихов однос према непријатељу, животу, смрти, миру, рату итд. Корисна је не само за сврхе које је предвидела ауторка, већ и за учење фразеолошких идиома у руском и енглеском језику.

Венедиктова, Л. Н. (2004), Концепт «Война» в языковой картине мира. Сопоставительное исследование на материалы английского и русского языков³

Овај рад бави се лингвокултуролошким компаративним истраживањем концепта „рат“ у језичкој слици света на материјалу руског и енглеског језика. Језик, каже ауторка, представља одраз стварности која окружује човека и његов однос према тој стварности. Њено лингвокултуролошко истраживање показало је да концепт „рат“ има значајно место, како у руској језичкој свести, тако и код говорника енглеског језика. Природно, рат као екстремна појава, тешко схватљива људском уму, била је одувек предмет размишљања многих мислилаца из области филозофије, социологије, политикологије, историје, али на пољу лингвистике ова проблематика остајала је натакнута, иако „рат“ као језичка јединица има безброј лексичких израза и језичког материјала везаних за њих, како у руском, тако и у енглеском језику.

На основу материјала ексцерпираног из дескриптивних речника, речника фразеологизама, речника синонима, пословица и изрека, као из сентенција славних личности, новинских чланака („Известия“, „Независимая газета“, „Washington Post“, „Christian Science Monitor“, „The Times“, „The Financial Times“, „Moscow News“),

² Као пример може послужити жаргонизам с антропонимом John. Овај израз је у америчкој војсци првобитно значавао „јавни мушки тоалет“, да би касније, током Другог светског рата, значавао „регрута“ (наиме у анкети за регруте као пример се наводило име „John Doe“). Након Другог светског рата пак (1950–1960) „John“ још једном мења значење у „поручник“. Данас се овај жаргонизам користи у америчкој полицији, али и у широј јавности, као назив за „неидентификовани леш“. Интересатно је да је на основу овог израза формиран и одговарајући жаргонизам као назив за женски неидентификовани леш – Jane Doe.

³ „Концепт ‘рат’ у језичкој слици света на материјалу енглеског и руског језика“.

ауторка је одабрала по 300 примера из оба језика, које је затим организовала у лексичке, фразеолошке, паремиолошке јединице и метафоричне моделе.

Венедиктова је настојала да дефинише термин „културолошки концепт“, „стереотип“ и „језичка личност“ да дефинише суштину концепта „рат“ уз помоћ компаративне, интерпретативне, контекстуалне анализе.

Научни новитет рада јесте грађа модела фрејмова лингвокултуролошког концепта „рат“ у језичкој слици руског и енглеског језика и у комплетном упоредном опису метафорских модела анализираних концепта.

Научница дефинише термиолошки апарат и састав у који улазе „језичка слика света“, „стереотип“, „језичка личност“, полазећи од дефиниције Л. Вајсгербера, који је под језичком сликом света подразумевао систем духовног и језичког садржаја који одређује посебност културе и менталитета једне језичке заједнице, при чему је језичка слика променљива и подлеже развоју као и сваки живи организам. Ауторка се осврће на многобројне стране и руске научнике који су се бавили том проблематиком, почев од Винштејна, Апресјана, Вежбицке, Арутјунова и др., и обједињује њихова мишљења у комплетан приступ, при чему разграничава „концепт“ од „појма“ где под „концептом“ подразумева „јединицу колективне свести“, а под „појмом“ „апстрактну представу“.

Ауторка спроводи конкретну концептуалну анализу концепта „рат“ у руском и енглеском језику, успоставља везу са другим концептима и истиче етнолингвистички значај у стварању колективне слике везане за „рат“ код оба народа. Ауторка каже да је тема конфликта и ратова одувек заузимала веома важно место у историји човечанства, па чак и саму историју цивилизације назива историјом ратова.

Анализирани концепт реализује се у језику уз помоћ различитих средстава и узима важно место у језичкој слици света, у којој постоје бинарне опозиције изражене лексемама : «war – peace» / «война – мир», «evil – good» / «зло – добро», «death – life» / «смрт – живот». Она набраја многе примере уз детаљну концептуалну анализу у оба језика, а који се односе на лексеме изражене различитим врстама речи, синтагме, идиоме и сл. На крају рада долази до закључка да је у руском језику концепт „рат“ реализован већим бројем јединица него у енглеском језику, што објашњава тиме да у историји Русије сваку генерацију обележи неки од ратова, а самим тим је и лексичко гнездо везано за рат вишеграно и дубоко уткано у менталитет руског народа. То, пак, наводи на закључак да концепт „рат“ припада културолошки значајним концептима за руски народ. Истраживање је показало да се фразеолошка семантика рата у енглеском и руском језику конкретизује у истом правцу као и код лексике. Ауторка распоређује примере према метафоричким моделима позитивно–негативно: лов, позориште, економска операција, такмичење, флора, фауна, игра, надметање и др.

Упоредном анализом установљени су доминантни модели универзалног карактера. Корпус универзалних метафоричких модела сличан је у оба језика. На нивоу структуре фрејмова уочава се највећа разлика, што је, по мишљењу ауторке, последица различитости националне свести и различитости језика.

На крају ауторка закључује да њено истраживање није обухватило целокупан садржај постављеног проблема већ отвара перспективу за даље истраживање културолошког концепта „рат“.

Степина, Т. А. (2005), Психологически и лингвистически аспекти стереотипов русског војног общения⁴

Другачијим проблемом – стереотипима у војној комуникацији, бавила се руска ауторка Татјана Степина. Материјал за истраживање Степина је ексцерпирала из оригиналних текстова правилника/устава руске, односно совјетске војске у периоду од XVII до XX века. На овим материјалима Степина је саставила корпус од 1570 језичких јединица, које је истражила у погледу фонетских, лексичко-семантичких, морфолошких и синтаксичких средстава. Сва средства реализују се у стереотипима војне комуникације. Она поставља хипотезу да се у савременој војној заједници стереотипност професионалне комуникације развија и шири, стварајући разлике између језика ове заједнице и језика цивилног друштва. Степина је први аутор који се бави стереотипима војног језика на руском говорном подручју, што њеном раду даје велики научни значај.

Степина, као и Оксана Захарчук, дотиче питање еволуције војног језика, и настоји да одреди место и настанак уставних стереотипа у војном метајезику, развој њихових фонетских, морфолошких, лексичких и синтаксичких промена. Кроз дијахрони приступ анализираном материјалу, који обухвата период од XVII века (први војни устав) до данас, она у периодизацији уставних стереотипа издваја четири етапе, а заснива их на екстра лингвистичким факторима.

Конкретно, ауторка брани следеће тезе:

1) Будући да стереотипи војне комуникације представљају микро систем јединица војног метајезика они поседују специфику језичке организације која се одражава на свим језичким нивоима (фонетском, морфолошком, лексичко-семантичком и синтаксичком). Та специфика одсликава се у војној професионалној комуникацији кроз концизност, јасноћу, корпоративност и сл.

2) Систем стереотипа има одређене психофизичке, опште лингвистичке и социолошке особине које нису потпуно затворене и подлежу сталним променама.

3) Еволуцијске промене стереотипа руске војне комуникације односе се на све нивое језичке организације и имају тенденције:

а) компресије језичких средстава,

б) стандардизације (унификације) лексичко-семантичке и структурно-синтаксичке моделације,

в) губљења заједничких особина у језичкој организацији војног и цивилног језичког етикета,

г) слабљење језичке реализације социолошког утицаја.

Приликом свог истраживања ауторка примењује разноврсну методологију, али се, пре свега, заснива на опште лингвистичкој субстратној методологији, коју је разрадио проф. А. Гагајев (варијанта системске теорије). Основе ове методологије поставио је проф. Пузирев, чија је основа научног мишљења садржана у „тетрахономији” – мишљење, језик-реч, комуникација.

⁴ "Психолошки и лингвистички аспекти стереотипа у руској војној комуникацији".

Т. А. Белякова, С. В. Лазаревич (2003), Тематические группы военного жаргона на материале русского и английского языков⁵

Главна тема овог чланка представља основне особине војног жаргона, које произилазе из његове професионалне оријентације. Основну јединицу анализе у овом раду представљају тематске групе (ТГ), које се проучавају на материјалу руског и енглеског језика. Аутори истичу велику сличност жаргонизама у овим језицима, што говори о заједничком поимању реалитета војног живота. Анализом тематских група установљено је да речи из оквира тематске групе припадају сличној типској ситуацији у оквиру исте теме. Аутори чланка сматрају да примарна контрастивна црта тематских група јесте ван језичка условљеност односа међу њеним елементима. За разлику од семантичког поља, које се испољава у мноштву језичких јединица, тематска група се одражава у скупу материјалних или идејних денотата, који су изражени језичким јединицама. Друга важна особина тематских група јесте разно типски однос међу њеним члановима, уколико такав однос уопште постоји. Форма уређивања денотата тематских група јесте навођење, односно набрајање. С обзиром на то да су војна лица, на неки начин, изолована од друштва, да живе у касарнама, хране се у војним мензама, носе униформе, рукују оружјем, много је тематских група специфичних за такву врсту професије.

Специфичне тематске групе везане за војни живот су:

- 1) одећа (делови униформе и сл.);
- 2) војна техника;
- 3) родови војске;
- 4) живот у касарни;
- 5) међуљудски односи.

Анализа је показала да се у свим издвојеним тематским групама огледа велика подударност, што је доказ да заједничка црта лексичког система војног жаргона јесте професионална оријентација.

В. П. Коровушкин (2000), Словарь русского военного жаргона⁶

Овај речник руског војног жаргона обухвата не стандардну лексику и фразеологизме оружаних снага и војних организација Руске империје, СССР-а и Руске Федерације у периоду од XVIII до XX века. Речник садржи 8.000 јединица које се односе на све врсте оружаних снага: пешадију, морнарицу, ПВО, Генералштаб, војне академије и школе, пограничне јединице, државну безбедност, милицију и судство.

Овај речник је први покушај у Русији и у свету сакупљања лексикографског корпуса не стандардне лексике и фразеологије војне вештине по азбучном реду. Јединственост материјала, као и то да није постојало слично штиво, утицали су на субјективност аутора у одабиру и дефиницији одређених јединица, али то, свакако, не умањује значај овог дела. Аутор је био мотивисан променама у развоју војног језика, које су настале као производ сталних ратова у различитим тачкама света. Многобројни учесници тих ратова – професионални официри, као и војници на одслужењу војног рока, за време и после службе уносили су војничку лексику у свој лични фонд речи. При томе се лексика разликује у зависности од земље у којој су

⁵ „Тематске групе војног жаргона руског и енглеског језика”.

⁶ „Речник руског војног жаргона”.

се ратови водили. Тако је, на пример, у Шпанији за покојника постојао израз „хладно предјело”, а за покојника у Авганистану – „терет”. У Анголи су руски војници виски „Johny Walker” називали „Гуляй, Вася” (Шетај, Васо!) Снајперисти женског пола погрдно су називани „сука-кукушка” (кучка-кукавица), а снајпериста непријатељске стране „барсук” (ракун) (порекло из Босне). Као градиво за израду речника послужила су и књижевна дела Богомолова, Солженицина, Бабелја и многих других руских књижевника, који су у својим делима дочарали лексичку „војенштину”.

Б. Јовановић, Р. Животић (1990), Језик и стил ратне вештине

Код нас се војним језиком бавило мало аутора. Издвајамо Божицара Јововића и др Радомира Животића који су дуги низ деценија објављивали своје чланке везане за језик војне струке или, како они кажу, језик ратне вештине у војном часопису „Војно дело”. Богати материјал су на крају објединили у коауторску монографију под насловом „Језик и стил ратне вештине” из 1990. године.

У овој књизи аутори прилазе језику војне струке као научном језику, обрађујући његов терминолошки систем, форму, стил и сл. Мотив овог истраживања аутори виде у нужности анализе адекватности језичких средстава, који су у употреби војног језика. Аутори полазе од практичних друштвених и научних циљева које систематизују, као утврђивање степена изучености стечених сазнања о употреби језика у војсци, која би се уградиле у праксу војних дела. Језик и стил ратне вештине треба да буде прилагођен његовој функцији и да буде у складу са њеним потребама и могућностима.

Као предмет истраживања аутори одређују језик и стил научних и стручних дела, писаних и говорних, из области српске (југословенске) ратне вештине из периода 1960–1987. године. Ту спадају доктринарна дела, уџбеници и приручници, дела војно-политичког карактера, научни и стручни часописи, као и нормативна документа, правила и упутства. Аутори конкретизују свој предмет по следећим целинама:

- 1) особеност језика и стила југословенске ратне вештине,
- 2) однос према књижевном језику (правилност),
- 3) однос према научном језику.

Ради тачног описивања задате теме, аутори врше научну класификацију ратне вештине, утврђују функционални модел и однос између особености, испуњености књижевног изражавања и захтева научности. Врше следеће анализе докумената: аналитичко-синтетичку, компаративну, семантичко-стилистичку, методу фреквенције, статистичку и сл. Анализирају како писани, тако и говорни материјал. Упоредо су разматрани ванјезички елементи: шеме, прегледи, дијаграми итд.

С обзиром на то да је поменути студија синтеза три појединачне монографије два аутора примећујемо извесне неуједначености у примени метода и поступака, као и у језичко-стилском истицању и формулисању проблема, његовом критичком преиспитивању и оцењивању.

Размотрићемо први део књиге, у којем се аутори баве особеностима војног језика, његовим основама у примени војне струке. Резултати истраживања, добијени лингвистичком анализом и критичким разматрањем језика војне струке с тачке гледишта функционалности навели су језик на његов развојни пут. Дела из ове области (доктринарни документи, стручна периодика, уџбеници и приручници, војна публицистика, научна и стручна дела – говорна и писана, настала на српскохрватском језику, доказују богатство истраживачких могућности и развијен граматички систем, што потврђује да је тим језиком могуће исказати сложене и апстрактне мисли, појмове, поја-

ве и радње. У даљем тексту сазнајемо да језик и стил војне струке поштује књижевне норме, али има и извесне особености које потичу из војне средине, традиције и карактера војне струке. Наиме, војна средина учинила је свој језик тајновитим и затвореним за отицање података о војним сазнањима. У њему је присутан велики утицај политичког исказа. У суштини, то је једноставан језик, концизан, али с великим бројем устаљених израза (војних идиома) и пун терминолошких јединица, што представља посебан проблем, којем су обојица аутора посветила по једну главу у овој књизи.

Војни језик ратне вештине обилује интернационализмима, који се смењују другим интернационализмима, у зависности од историјског периода и тренутних савезника. Тако су током Другог светског рата и непосредно после њега русизми били јако заступљени, да би касније били нагло истиснути англицизмима. Неколико поглавља ове књиге аутори посвећују абревијатурама, дефинишући их као непожељне, јер су у великој мери неадекватне. Поред тога, аутори сматрају да нагомилавање скраћеница потпомаже стварање непотребног и неоправданог „колективног идиолекта“. У вези са тим они предлажу радикалне промене и значајну редукцију, поготово код абревијатура које означавају више појмова, па тиме доприносе конфузији при тумачењу.

У даљем тексту аутори критикују језик и стил српскохрватске ратне вештине, као недовољно научно одређен и изграђен, који обилује непотребним фразирањем, политички устаљеним фразама и бирократским формама. Предлаже се сарадња с лекторима ради побољшања јасноће изложеног. Када је реч о емоционалном и метафоричком закључује се да у језику ратне вештине та појава скоро да и не постоји, што, по мишљењу аутора, није сасвим исправно, с обзиром на то да сваки текст, па и научни, без метафорских слика остаје сувопаран и једноличан.

На основу граматичке и ортографске анализе аутори долазе до закључка да на примену књижевне норме треба обратити посебну пажњу, поготово у формулисању наслова текстова, чланака и сл. Управо ту се често срећу нелогичности, нејасноће у грађењу синтагми, не конгруенција у оквиру њих, погрешна употреба предлога и слични неправилности – све што не би смело да се догађа, с обзиром на то да они имају изразиту информативну функцију и служе као узор читаоцима.

Још један од проблема присутан у усменом и писаном изражавању војног језика, примећује се у парафразирању, односно „цитатоманији“, при чему се губи не само оригиналност изражавања, већ понекад и сама суштина изреченог.

Може се закључити да метајезик у војној струци, заправо, не постоји, јер сама језичка свест припадника војске није довољно развијена. Постоје само дневни језик, који за научна дела у оквиру војне доктрине није довољан.

Други део књиге односи се на језик командовања, у којем се детаљно даје увод у историју ратовања, где је правовремена команда претпостављеног увек имала велики значај за добијање, односно губитак битке. У свом доста опширном приказу аутори дају многобројне илустративне примере, од старе Кине, па све до Другог светског рата, где су од реторичких способности војсковође зависили животи људи. У савременим условима ратовања долази до појаве командовања притиском на дугме. Материјал за ово истраживање аутори су црпели највише из музејске документације, с обзиром на то да су ратна наређења строго поверљива и нису доступна за јавност.

Приликом овог истраживања биле су употребљене методе квалитативне анализе садржаја, квантитативна мерења у вези с фреквенцијама речи и израза, опширности и степена поимања логичких садржаја команди, након чега је употребљавана метода компарације.

У првим поглављима овог дела књиге сазнајемо да код самих корисника војне терминологије постоји забуна да ли руковођење и командовање јесу или нису синонимима?! Као закључак овог одељка следи претпоставка аутора да је реторика као предмет неопходна у војним институцијама, јер би допринела побољшању и усавршавању основних комуникативних функција, па самим тим и језика командовања. Аутори закључују да код припадника војске треба развијати навику прецизног и тачног изражавања, а то се може постићи кроз уџбенике и отворене дебате и дискусије.

Д. Исаковић (2000), Познавање и употреба нашег и страних језика у Војсци Југославије

Чланак садржи мишљење и сугестије аутора у вези с употребом стандардног језика и потребом за добрим познавањем и исправном употребом „општег” и „службеног” језика у Војсци Југославије у комуникацији између појединих њених припадника, команди и штабова, при руковођењу и командовању, као и током обуке и других делатности војске. Аутор говори о потреби ангажовања лингвистичких стручњака приликом састављања правила, приручника и упутстава, и сличног материјала. У свом чланку указује на неопходност развијања војне терминологије, сматрајући да постојаћа није сасвим коректна. Незадовољан познавањем матерњег језика припадника Војске Југославије, предлаже методологију усавршавања српског језика за припаднике сталног састава војске.

Поред матерњег језика, аутор истиче и значај страних језика, сматрајући да официри морају познавати стране језике ради праћења војне мисли и технологије кроз страну војну и другу стручну публицистику, и даје сугестије у погледу организације учења и одржавања знања страних језика официра.

Војни лексикон 1981.

„Војни лексикон”, који је објавио Војноиздавачки завод 1981. године, представља једно од ретких лексикографских издања које обрађује војну тематику и омогућује да се на једноставан и брз начин дође до информација о питањима из војне теорије и праксе. Војни лексикон прецизно дефинише сваки термин који је у употреби у војсци. Тако, на пример, из одредница: „Наређење”, „Наредба”, „Команда”, „Заповест”, „Директива”, „Руковођење”, „Командовање”, „Управљање”, постаје јасно да припадници војне струке морају разграничавати наизглед синонимичне речи, у складу са њиховом речничком дефиницијом. Дефиниције тих речи дате су у складу са стручним поимањем, а наведени су и примери у контексту. Уз речничку јединицу наведени су и синоними, као и страни еквиваленти у француском, енглеском, немачком и руском језику. Код неких речи постоји и етимолошко објашњење или упут од које речи, из ког страног језика је дата реч дошла. Овај лексикон је веома користан за правилну употребу и разумевање војне терминологије, као и упознавање речи из ускопрофесионалног и свакодневног војног живота.

Закључак

Може се рећи да се војни језик још увек не проучава довољно. Разлози за то су, свакако, објективни. Војска је затворена институција, па материјали који би лингвистима били интересантни за проучавање нису доступни. Зато су се многи аутори, погото-

во руски, бавили управо оним језичким слојевима који су им били доступни – лексиком и жаргоном. Што се тиче стилистике, стиче се утисак да су једини обрађивани стилови управо они који су ауторима били доступни: стил редова и опште позната војна терминологија. С друге стране, виши стилови, језик официра, званични и разговорни језик, језик војних докумената и сл., вероватно ће још дуго остати скривени од науке.

Српски аутори су доста пажње посветили проблему сужених могућности комуникације војног кадра, која је, свакако, последица крутог војничког устројства, и неадекватне застареле обуке. Такву слику свакако би ваљало изменити, а лингвисти би томе могли допринети. Такође, такво устројство оружаних снага онемогућава и свако социолингвистичко истраживање разних видова комуникације међу војним лицима, као и истраживање утицаја субординације на њихову међусобну комуникацију.

Такође, може се запазити да се војни језик углавном проучава с лексичко-фразоолошке стране, док су синтакса, фонетика и други језички слојеви ретко предмет истраживања. Томе вероватно доприноси чињеница да су дужи војни текстови ретко доступни, и да ниједна војска не би дозволила снимање својих припадника ради евентуалног фонетског, синтаксичког или социолингвистичког истраживања.

Библиографија

- [1] Белякова Т. А., Лазаревич С. В. (2003.) *Тематические группы военного жаргона на материале русского и английского языков*, Ученые записки Нижегородской Академии МВД РФ. №5, Н. Новгород.
- [2] Бугарски Р. (2010.) *Језик и идентитет*, Библиотека XX век, Београд.
- [3] Бугарски Р. (2006.) *Жаргон*, Библиотека XX век, Београд.
- [4] Бугарски Р. (2006.) *Жаргон*, Библиотека XX век, Београд.
- [5] Венедиктова Людмила Николаевна (2004.) *Концепт «Война» в языковой картине мира: сопоставительное исследование на материале русского и английского языков*, Тюмень.
- [6] Војни лексикон (1981.), Војно издавачки завод, Београд.
- [7] Grouz F. (1962.) *A Classical Dictionary of the Vulgar Tongue*, London
- [8] Животић Р., Јововић Б. (1990.) *Језик и стил ратне вештине*, Центар високих војних школа ОС „Маршал Тито“, Институт за стратегијска истраживања, Београд.
- [9] Захарчук О. А. (2007.) *Универсальные характеристики и национально-культурная специфика военного жаргона*, Челябинск.
- [10] Исаковић Д., (2000.) *Познавање и употреба нашег и страних језика у војсци Југославије*, Часопис „Војно дело“ (I), Београд.
- [11] Коровушкин, В.П. (2000.) *Словарь русского военного жаргона*, Издательство Уральского университета, Екатеринбург.
- [12] Степина Т. А. (2005.) *Психологические и лингвистические аспекты стереотипов русского воинского общения*, Пенза.
- [13] Степина Т. А. (2004.) *Учебное пособие по воинскому речевому этикету*, Пенза.
- [14] Степина Т. А. (2005.) *Языковое отражение эволюции воинской системы субординационных отношений // Диалектика культуры: общество, государство, личность в современной России*, Пенза, Изд-во ПГТА, 117-121.
- [15] Степина Т. А. (2005.) *Морфологическая эволюция воинских команд*, Пенза: Изд-во ПАИИ, 68-70.

УПОТРЕБА САВРЕМЕНИХ ВОЈНИХ СНАГА У СУПРОТСТАВЉАЊУ ТЕРОРИСТИЧКИМ СНАГАМА И СНАГАМА ОРУЖАНЕ ПОБУНЕ

Вангел Милковски

Генералштаб Војске Србије, Управа за обуку и доктрину (J-7)

Оружана побуна и тероризам представљају специфичан облик оружаног насиља чији је циљ остваривање интереса неуставним и насилним путем и, због последица које могу изазвати, заузимају важно место у оквиру процењених изазова, ризика и претњи безбедности савремених држава. Терористичке снаге и снаге оружане побуне карактеришу неконвенционални оквири употребе силе и грубо кршење међународно признатих норми њене употребе. Појава и јачање ових снага у међународним односима резултат су могућности које пружа глобализација у сфери њихове промоције и изласка на међународну сцену, па сила коју могу да примене може да прерасте у алармантну врсту насиља и свеопшту несигурност и угроженост на глобалном нивоу.

У супротстављању оваквим претњама војне снаге, иако суштински и најважније, нису довољне да одговоре на многе изазове који се јављају у процесу управљања кризама изазваних деловањем терористичких снага и снага оружане побуне.

Досадашња искуства и сазнања из праксе указују на одређене проблеме у употреби војних снага у свим облицима конкретног организовања, без обзира на услове у којима су се ове претње појављивале. Ти проблеми углавном се односе на специфичности употребе војних снага против носилаца оружане побуне и тероризма, подели задатака и одговорности различитих снага безбедности и одбране на националном и међународном нивоу организовања снага у супротстављању овим претњама, сарадњи војних снага са осталим снагама, као и надлежностима у командовању и руковођењу у борби против снага оружане побуне и терористичких снага.

Кључне речи: *тероризам, оружана побуна, војне снаге*

Увод

Савремене државе у супротстављању терористичким снагама и снагама оружане побуне ангажују све елементе националне моћи. На основу досадашњих искустава из таквог приступа употребе силе, уочено је да војне снаге, иако суштински и

најважније, нису довољне да се одговори на многе изазове који се јављају у процесу управљања кризама изазваних деловањем терористичких снага и снага оружане побуне. То намеће потребу заједничког ангажовања различитих актера у међународним односима и комбинацију политичких, цивилних и војних инструмената моћи.

Неједнакост у снази противника и могућност примене савремених научно-технолошких достигнућа у информационим технологијама битно мења традиционална схватања о физиономији оружаног сукоба и могућим начинима употребе војне силе у супротстављању оваквим претњама.

Сукоб терористичких и побуњеничких снага, са једне стране, и регуларних војних, полицијских, обавештајних и других снага државе, са друге стране, карактерише асиметричан приступ у избору начина деловања. У овом сукобу супротстављене стране настоје да деградирају и неутралишу способности противничке стране за деловање и смање могућност његовог утицаја на становништво, као и жељу за борбом.

Такав сукоб поприма карактер низа мултидимензионалних комплексних операција у којима сукобљене снаге настоје да наметну сопствени начин борбе у време и на месту које противник најмање очекује. За супротстављене стране, на стратешком нивоу, тежиште је на успостављању утицаја на ставове јавног мњења, а посебно становништва. На оперативном и тактичком нивоу тежиште је на асиметричном приступу планирања и извођења операција и кампања и реализацији тактичких задатака који укључују специфична борбена дејства и неборбене активности.

Искуства и сазнања из праксе указују на проблеме у употреби војних снага у свим облицима конкретног организовања и без обзира на услове у којима су се ове претње појављивале. Ти проблеми углавном се односе на специфичности употребе војних снага, подели задатака и одговорности различитих снага безбедности и одбране у супротстављању овим претњама, сарадњи војних снага са тим снагама, као и надлежности у командовању и руковођењу снагама у борби против снага оружане побуне и терористичких снага.

Изазови оперативног окружења

Свака држава на свету, без обзира на величину, моћ и положај, може бити мета терористичког деловања, како непосредно, тако и коришћењем њене територије за припрему и извођење терористичких акција у другим земљама. У неким случајевима терористичко деловање може бити узрок оружане побуне, као специфичног облика оружаног сукоба мотивисаног неуставном и насилном тежњом за променом граница и уставног уређења.

Наведене врсте ризика, пре свега оне у чијој су основи конфликти мотивисани етничким тензијама, покушајима сецесије и културним и верским разликама, чине ризике с великим потенцијалом који могу да буду усмерени на дестабилизовање простора и ескалацију унутрашњих и међународних сукоба с употребом оружаног насилја.

Без обзира на евентуалне узроке настанка такве опасности, војне снаге могу бити употребљене против терористичких и оружаных снага, које су вођене различитим идејама и чија употреба зависи од стања политичких субјеката који подржавају њихове циљеве и интересе.

Разумевање оперативног окружења¹ и уочавање проблема јесу основ који опредељује начин употребе војних снага у супротстављању терористичким снагама и снагама оружане побуне. Војне снаге се користе у вишедимензионалном оперативном окружењу у којем владају одређени услови и који се мењају током деловања снага. Услове у оперативном окружењу дефинишу учесници и њихове међусобне везе. Потпуним разумевањем оперативног окружења идентификује се проблем који треба решити и предвиђају потенцијални резултати ангажовања сопствених снага, непријатељских и неутралних учесника. Специфичности тероризма и оружане побуне и различите категорије могућих учесника у оперативном окружењу захтевају прецизно дефинисан приступ у планирању војног одговора. Идентификација и дефинисање структуре могућих снага и начина функционисања и употребе терористичких и снага оружане побуне основ су за дефинисање могућих начина употребе војних снага.

Тероризам

Тероризам се најчешће разматра као сложени облик организованог групног и, ређе, индивидуалног или институционалног политичког насиља обележен не само застрашујућим физичким и психолошким, већ и софистицирано-технолошким методама политичке борбе којима се обично у време политичких и економских криза, а ретко и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, системски покушавају остварити „велики циљеви” на спектакуларан начин, а непримерено датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га, као политичку стратегију, упражњавају.² Терористичке снаге, без обзира на идеологију, порекло, простор на којем делују или организациону структуру карактеришу:

- потреба за преживљавањем и опстанком и стабилним финансирањем,
- настојање да се придобије што више следбеника пропагандним деловањем и регрутовањем и
- насилно деловање против пажљиво селекованих циљева.

Поред наведених карактеристика терористичких снага, припаднике већине терористичких организација карактерише одвојеност од осталог друштва и заједнице и јак осећај жртве, угњетавања и неправде.

Структура терористичких организација

Структура терористичких организација зависи о њихове величине, циљева и доминантног начина деловања. Генерално, терористичке организације су организоване на принципима хијерархијске пирамиде коју чини тврдо вођство, активни кадар, активни и пасивни следбеници.³

¹ Доктрина операција Војске Србије, Медија центар „Одбрана”, 2012, стр. 15.

² Симеуновић, др Драган, *Савремени тероризам*, Југословенски поглед, НИП Пословна политика, Београд, 1990, стр. 45.

³ Мијалковић Саша. и Бајагић Момчило *Организовани криминал и тероризам*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012. г. и Joint Publication JP 3-26 *Counterterrorism*, Armed Forces of the United States, 2009.

Тврдо вођство (команда) дефинише свеобухватне смернице деловања терористичке организације, брине о политици и руковођењу организацијом, одобрава терористичке циљеве и надзире организацију у целини.

Активни кадар (чланство) чини језгро терористичке организације. На челу овог језгра налази се структура која планира и спроводи конкретне акције, обавештајне и контраобавештајне активности. Средњи ниво активног чланства чине инструктори и стручњаци из различитих области (технику, финансије и сл.), а нижи ниво непосредни извршиоци.

Активна подршка (следбеници) учествује у политици, информисању и прикупљању финансија за организацију. Може да обавља почетне обавештајне активности, врши почетни надзор, обезбеђује сигурна склоништа за непосредне извршиоце, пружа медицинску помоћ и помоћ у транспорту чланова организације и опреме. Следбеници активне подршке потпуно су свесни положаја и улоге у терористичкој организацији.

Пасивну подршку (следбеници) углавном чине појединци или групе који гаје симпатије према идеологији, најављеним циљевима и намерама терористичких организација, али нису активно ангажовани у деловању терористичке организације. Они остварују комуникацију с активним чланством и следбеницима, али сакривају директне везе с терористичком организацијом.

Из пирамидалне организације временом се развио и тип посебне организацијске структуре која обухвата неколико мањих пирамидалних структура окупљених око кровне групе, која је задужена за логистику и прикупљање обавештајних информација. Кровна група не учествује директно у акцијама, представљајући се јавности као легална организација која презентује одређени политички програм, оглађујући се од свих насилних аката који их могу дискредитовати.

Многе терористичке организације имају ћелијски систем организовања. У центру организације је вођство око којег је концентрисано више мањих група састава од три до пет терориста, односно ћелија које представљају градивни елемент терористичке организације. Ћелијски тип организације често прелази у тзв. тип „колона“, тако што групе терористичких ћелија представљају аутономне конгломерате ћелија различитих специјалности и јединствене командне структуре. Улога ових колона је борбена подршка ћелија које непосредно извршавају терористичка акта. Савремене терористичке организације све више користе широко постављене системе мрежне структуре која обезбеђује дугорочну ефикасност и безбедност организације.

Образац деловања терористичких снага

У деловању терористичких снага, без обзира на организацију, препознатљив је образац који начелно обухвата: избор објеката дејства, прикупљање обавештајних информација, детаљну селекцију објеката дејства, непосредну припрему дејства, обуку, дејство и експлоатацију ефеката након дејства.⁴

Избор објеката дејства врше активни, а ређе пасивни следбеници, тако што праве листу потенцијалних циљева. Објекти дејства бирају се на основу општих информација из отворених извора, интернета и сл. на основу критеријума симболичке вредности и потенцијално великој медијској пажњи након дејства.

⁴ *Counterterrorism*, Joint Publication 3-26, Armed Forces of the United States, 2006.

Након селекције и сужавања листе потенцијалних објеката дејства врши се прикупљање обавештајних информација различитим средствима и методама.

Детаљна селекција објеката дејства мора да одговори на неколико питања везаних за медијску пажњу након дејства, постигнуте ефекте и њихову везу са циљевима терористичке организације, демонстрацију способности терористичке групе и однос цене коштања и бенефита након изведеног дејства.

Непосредна припрема обухвата појачану обавештајну делатност коју изводи група која ће извршити терористички акт, детаљно планирање дејства, средстава и оружја за напад и праваца извлачења извршиоца и обезбеђење сигурних скровишта након дејства (осим за самоубилачка дејства).

Обука терористичке групе обухвата увежбавање за конкретно дејство, детаљно планирано током непосредне припреме ради провере свих елемената плана (долазак, дејство, извлачење, одговор на евентуални поступак снага безбедности итд.).

Дејство по одабраним објектима карактерише иницијатива терориста, избор времена и места дејства, могућност демонстративног дејства и накнадног главног дејства и могућност неутралисања реговања снага безбедности.

Експлоатација ефеката након дејства је примарни циљ терористичких снага. Реализује се унапред припремљеним саопштењима за јавност ради доминације у информационој димензији оперативног окружења.

Оружана побуна

Побуна је сложени облик политичког насиља, која се може одредити као вид личне, групне или колективне активности на плану супротстављања официјелном, легалном или признатом, као и наметнутом вођству, односно управљачкој структури услед неслагласности са постојећим или планираним стањем и односима.

Побуну карактерише већи или мањи степен усклађености акција организованих учесника у правцу остварења циљева који се, према процени вођства побуне, не могу реализовати мирним путем, односно којима се повећавају изгледи за убрзање реализације кроз организовано извођење насиља.

Оружана побуна, као друштвена појава, настаје као комплекс процеса и односа између унутар државних субјеката, чији су интереси, вредности и потребе дијаметрално супротстављени и не могу се усагласити кроз процесе сарадње. За разумевање суштине тих процеса битно је да се на основу теоријских знања о оружаним побунама и познавању конкретног стања они могу што поузданије процењивати и предвиђати ради ефикаснијег и прагматичнијег деловања било ког субјекта у државним и међународним оквирима.⁵

Успешан одговор у супротстављању снагама оружане побуне захтева свеобухватно разумевање оперативног окружења, снага оружане побуне, димензија побуне, спољашње подршке снагама побуне и осталих могућих учесника (политичких, терористичких и криминалних организација и сл.). Анализе досадашњих случајева оружане побуне указују на њене одређене карактеристике:

⁵ Љубомир Стаић, Радослав Гаџиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар, Београд, 2007, стр. 149.

- она представља примарно унутрашњи сукоб у којем успех супротстављених снага зависи од подршке становништва;
- појављује се онда када постоје неједнакости засноване на политичким, културним, религијским, економским, идеолошким и расним разликама унутар државе,
- снаге оружане побуне у већини случајева користе асиметричан приступ у борби против регуларних снага, избегавајући директан сукоб са јачим снагама безбедности унутар државе и брже, чешће и успешније се прилагођавају новонасталим ситуацијама у оперативном окружењу.

Опште карактеристике оружане побуне

Опште карактеристике оружане побуне зависе од узрока и предуслова њеног настанка, жељених крајњих стања и начина функционисања њених снага.

Узроци настанка оружане побуне могу да буду различите политичке, културне, религијске, економске, идеолошке и расне разлике, којима снаге оружане побуне у већини случајева вешто манипулишу. Постоје три предуслова за појаву оружане побуне:

- стварно или изманипулисано незадовољство становништва,
- постојање вођства оружане побуне и
- недостатак способности државе да обезбеди своје функционисање на целокупној територији или њеном делу.

Када сва три предуслова постоје, снаге оружане побуне могу имати извештан ниво слободе акције и придобити наклоност становништва за своје циљеве.

Стварни проблеми становништва или проблеми исконструисани вештом манипулацијом вођства оружане побуне могу бити узрок незадовољства постојећим друштвеним уређењем и „окидач” за настанак оружане побуне. Разлика између очекивања становништва и способности државе да та очекивања испуни могу бити предуслов за настанак оружане побуне, али то само по себи није довољан предуслов за наставак оружане побуне.

За настанак оружане неопходно је да постоји неко ко ће усмеравати стварно или изманипулисано незадовољство становништва. Религијске и политичке вође, припадници академске заједнице, угледни чланови друштвене заједнице, посланици локалне самоуправе, државних органа и сл., могу да формирају вођство оружане побуне.

Недостатак способности државе и њеног утицаја у свим сферама живота и функционисања становништва може олакшати настајање оружане побуне. Перцепција становништва да постоје елементи државе који раде на задовољењу њихових потреба и отклањању незадовољства може спречити настајање и ширење оружане побуне. У противном, њене снаге могу се појавити у улози решења проблема становништва и на тај начин придобити их за своје циљеве.

Снаге оружане побуне најчешће дефинишу жељена крајња стања као комбинацију политичких промена, изазивање политичке нестабилности и свргавање владе, отпор страним утицајима и неутралисање политичке контроле на одређеном простору државе. Жељена крајња стања и циљеви могу се мењати у складу са ситуацијом. У неким случајевима, снаге оружане побуне могу подстаћи међународну заједницу на интервенцију ради политичких промена или присуства и подршке страних снага и захтевати зна-

чајне политичке или економске промене унутар државе које укључују религијске, националне проблеме и, у крајњем случају, могу да доведу до сецесије делова државе.

Разумевање начина функционисања снага оружане побуне веома је важно за идентификовање њихове снаге и слабости. Начин функционисања укључује организацију снага оружане побуне, циљеве, подршку и оперативни приступ у вођењу оружане побуне.

Структура снага оружане побуне

Најчешће препознате форме организовања снага оружане побуне садрже политички и наоружани део укупних снага. Вођство оружане побуне мора да обезбеди визију, усмерења, координацију и организациону кохезију свих снага оружане побуне. Кључни задатак њеног вођства јесте придобијање наклоности становништва за сопствене циљеве, изградња поверења локалног становништва и обезбеђење подршке за снаге оружане побуне. Вођство снага оружане побуне може имати неколико форми организовања.⁶

– дистрибуирано вођство када постоји неколико важних личности способних да регрутују, индоктринирају и предводе своје следбенике,

– колективно вођство које функционише као један орган и

– харизматично вођство засновано на моћи и ауторитету појединца способног да руководи оружаној побуном.

Политички део снага оружане побуне усмерен је на добијање подршке и легитимитета за снаге и циљеве оружане побуне код међународне заједнице и локалног становништва. У неким случајевима, политички део може бити део укупног политичког система државе, изабран на легитиман начин у изборном процесу. Поједине политичке партије могу да подржавају циљеве снага побуне у постконфликтном периоду. Политички део може да формира „владу у сенци“ који обезбеђује делимично или потпуно функционисање појединих функција државе (нпр. образовни систем, здравствени систем и сл.) под изговором да је легална власт неспособна или незаинтересована за проблеме локалног становништва.

Наоружани део снага оружане побуне способан је да изводи оружане акције већег или мањег интензитета. Уобичајена је појава да се организација снага мења из мањих група у веће традиционално организоване војне снаге. Карактеристика ових снага су виталност, покретљивост и могућност координираног дејства различитим средствима, без обзира на физичку раздвојеност на простору у којем делују. Кључни елементи наоружаног дела снага оружане побуне су команданти (вође), њихови непосредни помоћници, илегалци, јатаци и наоружани борци.

Команданти (вође) представљају врх наоружаног дела организације снага оружане побуне. Способни су да командују свим снагама које могу да остваре различита оружана дејства и акције не војног карактера (субверзије, саботаже и сл.).

Помоћници команданата (вођа) јесу појединци чији је задатак да одржавају и изграђују политичку, идеолошку, религиозну и војну дисциплину осталих снага, контролишу и усмеравају обавештајну делатност унутар снага оружане побуне и координирају саботажне делатности илегалца и јатака.

⁶ Joint Publication JP 3-24 *Counterinsurgency Operations*, Armed Forces of the United States, 2009.

Илегалци и јатаци су припадници снага оружане побуне чија је основна намена да дејствују на простору који контролишу снаге безбедности током супротстављања снагама оружане побуне. Способни су да изводе субверзивна дејства и саботаже, пружају уточиште борцима, неопходну подршку у храни, лековима, обезбеђују информације о покретима и намерама снага безбедности и сл.

Наоружани борци организовани у јединице различите величине на територији ван контроле снага безбедности имају задатак да врше различите акције уз употребу наоружања ради стварања ефеката који су у функцији достизања жељеног крајњег стања оружане побуне (напади на мање и слабије снаге безбедности, прекид и контрола комуникација, контрола дела простора и важнијих елемената инфраструктуре на територији и сл.). Начин деловања и циљеви зависе од односа снага и других услова на територији на којој делују.

Циљеви оружане побуне могу бити разноврсни, а условљени су мотивима побуњеника или, уколико постоје, мотивима спољних иницијатора побуне који, као полазну основу, узимају циљеве побуњеника. Ефикасна анализа оружане побуне захтева идентификацију њихових циљева и то превасходно из перспективе њиховог погледа на жељена крајња стања. Снаге оружане побуне најчешће не планирају стратегијске, оперативне и тактичке циљеве у уобичајеном смислу речи. Чешће користе снаге ради постизања одређених ефеката и повезивања жељених крајњих стања и акција непосредних извршилаца. Најчешћи ефекти огледају се у обесхрабривању одговора званичних органа власти у покретању ширих и одлучних акција против снага побуне, делегитимизацији напора државних органа на смиривању и решавању насталих криза, стварању услова за војну интервенцију споља и сл.

Подршка снагама оружане побуне је значајна за њихово деловање и могућност остварења циљева. Подршка ван државе може бити политичка, финансијска, материјална и информативно-пропагандна. Ову подршку могу да пружају државе, владине и невладине организације, различити верски покрети, криминалне организације и сл.

Спољна политичка подршка је најопаснија, јер може да резултира добијањем легитимности снага оружане побуне на међународном плану. Финансијска и материјална подршка огледа се у регрутовању и упућивању људства, новца, наоружања и војне опреме, хране, саветника, инструктора, обавештајних снага и сл. Информативно-пропагандна подршка има за циљ стварање благонаклоног јавног мњења у ширем окружењу путем медија, регионалних политичких организација, различитих друштвених мрежа и сл.

Подршка становништва је од пресудног значаја за снаге оружане побуне, а нарочито у почетној фази оружане побуне, када је потребно регрутовати и мобилисати становништво. Подршка становништва може бити активна и пасивна, отворена или прикривена, без обзира на број становника који подржавају циљеве снага оружане побуне и зависи од општих услова у држави и њеном окружењу.

Образац деловања снага оружане побуне

Образац деловања снага оружане побуне развија се у складу са условима оперативног окружења. Снаге оружане побуне често мењају и прилагођавају свој оперативни приступ у деловању у зависности од одговора и јачине снага безбедности

које им се супротстављају. Најчешће форме деловања снага оружане побуне су психолошко-пропагандна дејства, субверзија, саботажа, терористичка дејства и герилска дејства већих размера. Без обзира на форму деловања идентификоване су, начелно, три фазе деловања снага оружане побуне.

У првој фази снаге оружане побуне су слабије од снага безбедности и сконцентрисане су на преживљавање и изградњу подршке код локалног становништва и у оквиру међународне заједнице. У овој фази снаге оружане побуне успостављају идентитет, покушавајући да користе стварна незадовољства и проблеме становништва, манипулишу њима и стварају политичку основу за своје циљеве. У овој фази снаге оружане побуне су најрањивије, па прикривају своје намере иза легалних захтева, док истовремено врше регрутацију следбеника и инфилтрацију у редовне државне структуре власти и органе управе. На тај начин стварају почетне услове за активније деловање. На крају ове фазе, када створе потребне услове, излазе са званичним захтевима за признавањем свог постојања.

У другој фази снаге оружане побуне предузимају дејства на местима и у време када им одговара. У почетном периоду ове фазе често настоје да изазову директне војно-политичке акције снага безбедности и, под изговором одбране живота и права становништва и одговора на прекомерну силу, отпочињу различите оружане акције комбиноване са ненасилним деловањем (одбијање послушности и грађанских обавеза, бојкот државних органа и институција и сл.).

У трећој фази снаге оружане побуне почињу дејства ширих размера уз примесе конвенционалних начина ратовања. Предуслов за ову фазу представљају довољно јаке снаге и од међународне заједнице добијена подршка и статус легалних бораца. У овој фази могућа је и подршка страних фактора (саветници, инструктори, директна војна помоћ итд.).

Употреба војних снага

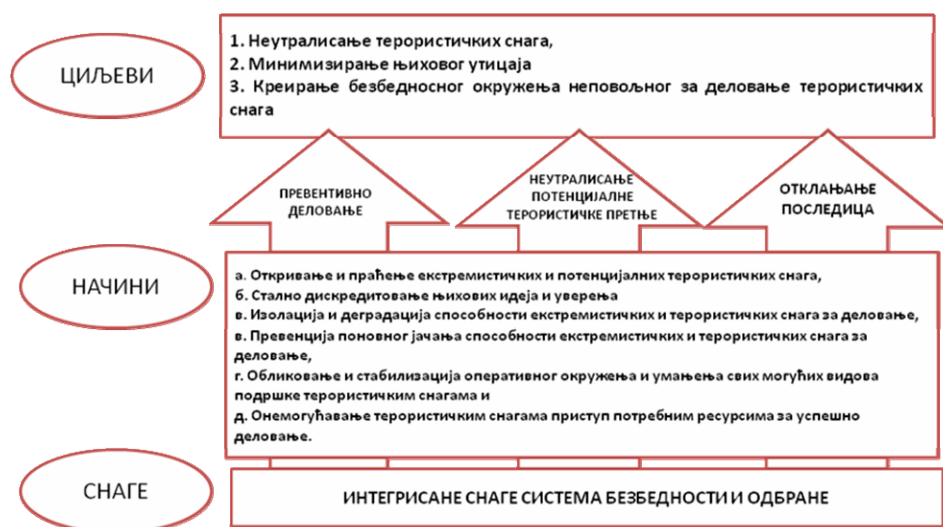
Успешан одговор у супротстављању и борби против оружане побуне и тероризма зависи од интегралног ангажовања свих снага безбедности и одбране. У том заједничком одговору војне снаге имају посебно место и улогу.

Дефинисање оптималног одговора на питање употребе војних снага са одговарајућим оперативним способностима интегрисаним у заједничке напоре осталих снага безбедности и одбране на националном нивоу и, по потреби, са међународним партнерима у одбрани националних интереса од могућег деловања терористичких и снага оружане побуне почива на следећим претпоставкама:

– држава ће активно доприносити заштити и одбрани људских права и слобода загарантованих међународним конвенцијама и позитивним законодавством, доприносити стабилности у ужем и ширем окружењу и имплементирати постојеће споразуме, уговоре и конвенције у борби против тероризма и организованог криминала;

– систем безбедности и одбране државе јачаће своје способности за јединствен успешан одговор свих дефинисаних снага на изазове, ризике и претње безбедности, побољшати координацију и сарадњу унутар система одбране, дефинисати планове развоја способности снага и осигурати праћење и надзор над плановима развоја;

- систем безбедности и одбране државе спроводиће непрекидне активности ради одвраћања од било какве подршке терористичким снагама и радикалним покретима, придобијањем шире подршке јавности за циљеве и одбрамбене интересе, и
- војне снаге изградиће потребне оперативне способности за успешну реализацију додељених мисија и задатака у складу са претходно дефинисаним начинима употребе.

Слика 1 – Модел одговора на појаву и деловање терористичких снага

Циљеви и идеје за употребу војних снага

Основна идеја препознатљива у великом броју савремених оружаних снага указује на то да војне снаге, као део јединственог одговора укупних снага на националном и по указаној потреби на међународном нивоу, пружају неопходну подршку цивилним властима ради спречавања, одвраћања и неутралисања терористичких и снага оружане побуне и отклањања последица изазваних њиховим деловањем.

Општи циљ употребе војних снага јесте стварање повољних услова државном руководству да оствари одбрамбене циљеве у супротстављању терористичким снагама и снагама оружане побуне. Посебни циљеви употребе војних снага су:

- пружање подршке у идентификацији индикатора могућег настанка и деловања терористичких снага и снага оружане побуне;
- неутралисање терористичких снага и снага оружане побуне у сарадњи са осталим снагама одбране и
- пружање подршке у отклањању последица након дејства терористичких снага и функционисању органа власти у постконфликтном периоду.

Кључни елементи основне идеје су:

- подршка снагама одбране у превенцији могућности настанка и деловања терористичких снага и снага оружане побуне;
- интеграција војних снага са осталим снагама безбедности и одбране у неутралисању терористичких снага и снага оружане побуне и
- допринос војних снага остваривању жељеног утицаја на ставове цивилног окружења.

Употреба војних снага у супротстављању тероризму

Општи приступ у планирању употребе војних снага почива на јасно дефинисаним циљевима и начинима деловања снага безбедности и одбране. Успех у борби против терористичких снага зависи од поделе одговорности и заједничког деловања цивилних и војних снага током превенције, неутралисања претњи и отклањања последица деловања терористичких снага. Стални задаци свих снага безбедности и одбране су:

- откривање и праћења екстремистичких и потенцијалних терористичких снага,
- стално дискредитовање њихових идеја и уверења,
- изолација и деградација способности екстремистичких и терористичких снага за деловање,
- превенција поновног јачања способности екстремистичких и терористичких снага за деловање,
- стабилизација безбедносног окружења и умањења свих могућих видова подршке терористичким снагама и
- онемогућавање приступа потребним ресурсима за успешно деловање.

Оперативни приступ у супротстављању у конкретним условима заснива се на комбинацији директног и индиректног приступа у употреби свих снага.⁷ Избор приступа зависи од услова који владају у окружењу. Оба приступа интегрисана су од политичког до тактичког нивоа организовања снага за супротстављање терористичким снагама. Умешном комбинацијом оба приступа могуће је остварити краткорочне и дугорочне циљеве у супротстављању тероризму.

Директан приступ подразумева дејства ради неутралисања идентификованих терористичких снага и деградације њихових способности. Циљеви директног приступа су неутралисање организације (структуре, ресурса и подршке) и превенција њиховог поновног јачања и деловања. У овом приступу војне снаге тежишно ангажују специјално обучене јединице.

Индиректан приступ подразумева употребу снага ради стварања таквих услова у окружењу у којем терористичке снаге неће имати сигуран и лак приступ ресурсима, склоништима, финансијама и у којем ће им бити онемогућена или знатно умањена способност утицаја на становништво и јавно мњење. Индиректан приступ комбинује различите мере из домена политике, унутрашње безбедности, правде, економије, финансија, обавештајних, информационих операција и цивилно-војне сарадње.

⁷ Joint Publication JP 3-24 *Counterinsurgency Operations*, Armed Forces of the United States, 2009.

У индиректном приступу употреба војних снага подразумева примену мера на заштити сопствених потенцијала и способности, као и подршку другим снагама у контроли територије и обезбеђењу важнијих објеката инфраструктуре, неутралисању откривених терористичких снага и подршку у отклањању последица након дејства терористичких снага.

Употреба војних снага у супротстављању снагама оружане побуне

У обезбеђивању услова за успешно решавање проблема насталих деловањем снага оружане побуне, деловање војних снага само је један од начина достизања жељеног крајњег стања и оне се тежишно ангажују на неутралисању војног дела снага оружане побуне.

Политичке, дипломатске, економске и друге мере које предузимају не војне снаге треба да делују превентивно и веома су важне пре прве фазе и у првој фази настанка оружане побуне. То деловање треба да буде усмерено на превенцију потенцијалних узрока настанка незадовољства становништва, откривање и разобличавање манипулација стварним проблемима политичког дела снага оружане побуне у настајању, уз обезбеђење шире међународне подршке за све време деловања државних органа. Превентивно деловање треба да буде усмерено на стварање јаким уверења код становништва да постоји одлучност у решавању проблема које мора да буде подржано конкретним и видљивим мерама у свим сферама живота.

Дефинисање жељеног крајњег стања у супротстављању снагама оружане побуне зависи од услова њиховог настанка и трајања. Стратегијски циљ, у најширем смислу општости, јесте изолација носилаца побуњеничког деловања и неутралисање њиховог видљивог дејства, уз помоћ и подршку становништва. Жељено крајње стање дефинишу следећи услови:

- постоји ефективна и ефикасна државна управа на територији која је способна да решава узроке незадовољства који су довели до побуне;
- политички део снага оружане побуне и њихово вођство су у физичкој, социјалној и информационој димензији оперативног окружења одвојени, без могућности испољавања деловања и утицаја на становништво;
- становништво у већој мери подржава напоре снага безбедности у супротстављању снагама побуне и
- војни део снага оружане побуне је уништен, демобилисан и реинтегрисан у политичке, социјалне и економске структуре друштва.

Супротстављање снагама оружане побуне зависи од услова који владају у оперативном окружењу и заснива се на чињеници да су снаге оружане побуне најрањивије и најслабије у настајању, када их карактерише постојање различитих група са различитим идејама о начину деловања. Супротстављање снагама оружане побуне обухвата сузбијање ширења побуне, изолацију идентификованих снага и деградацију способности снага побуне.

Сузбијање ширења побуне обухвата обавештајне, дипломатске, политичке, законске, економске, финансијске и војно-полицијске мере. Дипломатске мере су вео-

ма важне за добијање политичке подршке од шире међународне заједнице и довођење осталих мера у сагласје са политичким.

Изолација идентификованих снага побуне изводи се упоредо са сузбијањем ширења. Док је сузбијање ширења усмерено на превенцију ширења, изолација обухвата мере којима се идентификоване снаге побуне физички, економски и информативно изолирају од становништва и евентуалних актера ван земље који те снаге подржавају.

Деградација способности снага оружане побуне обухвата различите мере на неутралисању њихове способности да успешно и ефективно делују као јединствена снага, остварују утицај на становништво и реализују дефинисане циљеве.

Супротстављање снагама оружане побуне заснива се на комбинацији директног и индиректног приступа.⁸ Избор приступа у употреби снага зависи од услова који владају у оперативном окружењу.

Слика 2 – Директан и индиректан приступ у супротстављању снагама оружане побуне

Директан приступ подразумева одговарајућа дејства ради неутралисања идентификованих војних способности снага оружане побуне. Овај приступ у супротстављању снагама оружане побуне је одговарајући у два случаја:

– када су снаге побуне довољно јаке да контролишу већу компактну просторну целину и

– када снаге оружане побуне не уживају већу подршку локалног становништва, па је неопходно у краћем периоду осујетити могућност настанка већих снага и ширења њиховог утицаја на становништво.

⁸ Joint Publication JP 3-24 *Counterinsurgency Operations*, Armed Forces of the United States, 2009.

У оба случаја војне снаге се ангажују за преузимање контроле над територијом и обезбеђења сигурности становништва, комуникација и важнијих инфраструктурних објеката.

У индиректном приступу војне снаге имају секундарну улогу. Тежиште је на политичким, дипломатским, финансијским, економским и другим не војним мерама на уклањању узрока незадовољства и побуне. Индиректан приступ користи се у случајима када снаге побуне нису довољно способне да се директно супротстављају снагама безбедности, што је најчешће случај у раној фази побуне или након претходних сукоба са војним снагама у којима је знатно деградирана њихова способност за даље акције ширих размера.

Ради успостављања сигурног окружења у простору захваћеном дејствима снагама оружане побуне, нормалног функционисања локалних органа и служби и придобијања поверења локалног становништва, војне снаге могу се употребити у свим фазама настанка и деловања снага оружане побуне.

У почетној фази оружане побуне војне снаге могу се тежишно ангажовати на идентификовању, процени и праћењу деловања потенцијалних носилаца оружане побуне и њиховим намерама и могућностима за угрожавање војне инфраструктуре саботажама и терористичким дејствима.

У случају да снаге оружане побуне испоље дејство, војне снаге се првенствено користе ради:

- подршке другим снагама у контроли територије и обезбеђењу важнијих објеката инфраструктуре;
- изолације и блокирања снага оружане побуне и
- садејства другим снагама приликом напада на блокиране снаге оружане побуне.

Уколико снаге оружане побуне ојачају до мере када су способне да контролишу и делују на већем простору, војне снаге се првенствено користе ради изненадних и енергичних напада по снагама оружане побуне, комбинујући при томе различита борбена дејства и неборбене активности.

Након неутралисања војних способности снага оружане побуне, војне снаге могу се користити ради подршке другим снагама одбране у разоружању снага оружане побуне, контроли територије, важнијих саобраћајница и објеката инфраструктуре, санирању последица насталих деловањем током борбених активности (поправка саобраћајне и грађевинске инфраструктуре и сл.) и обезбеђењу хране, воде и здравствених услуга становништву.

Способности војних снага

Природа савремених изазова, ризика и претњи захтева развој спектра способности војних снага које, поред своје основне улоге, све више добијају значај у супротстављању терористичким и снагама оружане побуне. У развоју способности војних снага за супротстављање терористичким снагама и снагама оружане побуне веома је битно:

– дефинисати јасну управљачку функцију у систему снага које се могу ангажовати, надлежности и способности различитих војних и не војних снага током припреме, реаговања на конкретне изазове, ризике и претње и стабилизације стања након кризе изазване њиховим деловањем и

– развијати аналитичке способности за боље разумевање оперативног окружења, предвиђање трендова развоја и настанка ризика који могу довести до појаве терористичких снага и снага оружане побуне.

Поред наведеног, у развоју способности војних снага као дела укупних снага на националном и међународном нивоу потребно је:

– развијати ефикасну обавештајно-безбедносну структуру опремљену савременим средствима и способну за дефинисање и примену јединствених мера и размину података између војних снага и свих агенција/институција на националном и међународном плану,

– прилагођавати организацију војних снага и њихове односе са другим снагама у конкретним условима оперативног окружења ради избора одговарајућих способности за извршење конкретне мисије у супротстављању терористичким снагама и снагама оружане побуне,

– операционализовати и обезбедити нарастање војних снага за одговор у складу са интензитетом претње,

– образовањем и заједничком обуком војних снага са другим снагама обезбедити јединство разумевања употребе у свим појавним облицима тероризма, превенцији и супротстављању тероризму и оружаном побуну,

– развијати способности војних снага за стварање нових и прилагођавање постојећих процедура конкретним условима и захтевима и за рад у јединственим командама на националном и мултинационалном нивоу организовања, и

– дефинисати јединствене активности, поступке и мере на заштити људства, средстава и информација од ефеката дејства ових претњи.

Развој способности војних снага за планирање употребе

Супротстављање терористичким снагама и снагама оружане побуне са аспекта припреме и употребе војних снага одликује неконвенционални приступи у употреби силе и померање тежишта са физичког уништења противника на деловање ради остварења утицаја у социјалној димензији оперативног окружења. У савременим доктринарним садржајима употребе војних снага у борби против терористичких снага и снага оружане побуне истиче се да је остварење жељеног утицаја на ставове становништва пресудно за успех деловања.

У том смислу, планирање употребе снага карактерише низ специфичних захтева у процесу развоја способности ради дефинисања најважнијих ефеката које треба остварити.

Табела 1 – *Способности и ефекти војних снага у планирању употребе*

ПЛАНИРАЊЕ УПОТРЕБЕ СНАГА		
	Способност војних снага	Ефекат
1.	Способност израде одговарајућих оперативних планова	Садржај оперативних планова усмерен је на остварење утицаја на становништво и друге чиниоце оперативног окружења.
2.	Способност процене услова у оперативном окружењу	Тачна процена услова у оперативном окружењу заснована је на доступним и поузданим информацијама и доприноси потпуном разумевању претње.
3.	Способност избора објеката дејства	Избор објеката дејства и остварени ефекти употребе снага доприносе спречавању, одвраћању и неутралисању претњи.
4.	Усклађеност оперативних планова и наређења на свим нивоима организовања снага	Задаци додељени ангажованим снагама су у сагласју са циљевима њихове употребе и усмерени су на остваривање јединства уложених напора различитих снага.
5.	Способност командовања додељеним снагама у различитим условима који владају у оперативном окружењу: а) ангажују се само националне снаге безбедности и одбране и б) ангажују се међународне снаге	Ангажоване снаге имају јасно и јединствено схватање визије и намере команданта и концепта операције.
6.	Способност правовременог размештаја снага у различитим условима оперативног окружења	Све ангажоване снаге имају предност створену правовременим размештајем у свим димензијама оперативног окружења у односу на претњу и додељене задатке.
7.	Способност интеграције свих активности расположивих војних, полицијских и не војних снага	Борбена дејства и неборбене активности и мере ангажованих снага интегрисане су по времену, месту и циљу који треба достићи

Развој способности војних снага за употребу

Супротстављање терористичким снагама и снагама оружане побуне карактерише комбинација од раније познатих метода употребе војних снага. Методе се разликују у остваривању ефеката и начелима на којима почивају, а избор зависи од конкретне ситуације због њене непредвидивости, за време трајања операција или појединих задатака у оквиру операција и може бити различит по нивоима командовања и организовања снага, што је у пракси најчешћи случај.

Директни метод подразумева концентрисање главних снага на одлучујућим тачкама ради физичког уништења снага непријатеља и потпуне контроле простора. Војне снаге се ангажују ради испољавања снажног утицаја на способности јачих терористичких снага или снага оружане побуне које су оствариле претходне успехе и имају контролу над већим простором.

Индијектни метод заснива се на активностима у оквиру информационе операције којима се омогућава утицај на вољу, морал и перцепцију терористичких снага или снага оружане побуне.

Метод стабилизације заснива се на отклањању последица изазваних деловањем терористичких снага и снага оружане побуне и стабилизацији достигнутих циљева претходним ангажовањем.

Табела 2 – *Способности и ефекти војних снага током употребе*

УПОТРЕБА ВОЈНИХ СНАГА		
	Способност војних снага	Ефекат
1.	Способност остваривања утицаја у окружењу ради подршке стратегијским циљевима и жељеном крајњем стању	Остварен је жељени утицај на понашање и одлуке пријатељских, партнерских, неутралних и противничких снага
2.	Способност психолошких дејстава у свим условима оперативног окружења	Пријатељске, партнерске и неутралне државе, организације и групе подржавају и сарађују са снагама у супротстављању претњама. Жеља и способност снага које представљају претњу озбиљно су угрожене. Пријатељске, партнерске и неутралне државе, организације и групе развијају позитивне емоције, ставове и понашање.
3.	Способност одбране од психолошко-пропагандних дејстава сопствених, пријатељских, партнерских и неутралних снага и становништва	Намере непријатељских снага да остваре жељени утицај су осујећене и у озбиљној мери спречене.
4.	Способност утицаја у информационом домену оперативног окружења у свим условима	Остварен је утицај на процес одлучивања непријатељских снага. Непријатељ није у стању да искаже иницијативу и реализује сопствене намере.
5.	Способност обавештајног и контраобавештајног рада ангажовањем људских ресурса у превенцији, током неутралисања и у постконфликтном периоду	Снаге за супротстављање претњама имају довољно информација за реализацију додељених мисија и задатака.
6.	Способност за реализацију садржаја цивилно-војне сарадње	Однос чинилаца цивилног окружења у функцији су реализације додељених задатака снага.
7.	Способност контроле значајних објеката и комуникација на територији	Омогућено је сигурно функционисање свих јавних сервиса, државних органа и слобода кретања на територији.
8.	Способност снага безбедности и одбране за извођење борбених дејства и неборбених активности	Снаге непријатеља и њихове способности озбиљно су деградирани, неутралисане или уништене.
9.	Способност опоравка ангажованих снага и континуиране логистичке подршке током употребе	Напрезање сопствених снага и њихова логистичка подршка не утиче негативно на ефикасност и ефективност.
10.	Способност процене током планирања употребе снага у операцијама против терористичких снага и снага оружане побуне	Снаге имају развијену свест и разумевање садржаја операција против терористичких снага и снага оружане побуне.
11.	Способност дефинисања мера ефикасности и ефективности током употребе снага	Снаге имају дефинисане мере ефикасности и ефикасности и врше правилну процену ефеката дејства током употребе.

Закључак

Може се закључити да је супротстављање тероризму и оружаном побуну комплексно и да је у процесу развоја способности војних снага потребно претходно дефинисати начелну везу између процењених ризика настанка и деловања терористичких снага и снага оружане побуне и могућих и прихватљивих начина на који војне снаге могу да одговоре на те претње. Тиме се дају полазне основе за будућу физиономију снага и операција које ће те снаге изводити и потребне оперативне способности које су неопходне да би се одговорило на процењене претње. У фокусу супротстављања терористичким снагама и снагама оружане побуне, због физиономије сукоба, јесте остваривање или одржавање контроле утицаја над становништвом као једним од најважнијих чинилаца социјалне димензије оперативног окружења. У ту сврху тежиште у супротстављању терористичким снагама и снагама оружане побуне је примена политичких, психолошких, социјалних и економских метода, а улога војних снага, иако важна, није основна.

У основи супротстављања терористичким снагама и снагама оружане побуне налазе се политике појединачних држава или савеза држава које помажу да се створе услови који су или неповољни за пораст броја и активности терористичких снага и снага оружане побуне или им погодују. Из актуелних догађаја могуће је утврдити да неке државе помажу различите терористичке снаге и снаге оружане побуне новцем и оружјем, пружају им уточишта, а сами актери ослањају се на подршку, чак и пасивну, постојећих заједница. Друге државе у борби против таквих снага покушавају да им ускрате токове финансијске подршке, ограниче кретање, елиминишу уточишта и ускрате подршку шире заједнице за коју терористичке снаге и снаге оружане побуне тврде да се боре.

Војне снаге ће се у будућности вероватно налазити пред различитим искушењима у супротстављању терористичким снагама и снагама оружане побуне. Ако је рат слика епохе у којој се дешава, онда употреба војних снага против терористичких снага и снага оружане побуне рефлектује кључне аспекте постмодерног доба: 1) циљеви су политичка инфраструктура и становништво противника, 2) отежана је идентификација и селекција објеката дејства и 3) одлучивање за употребу војних снага мора уважавати и политичке, законске, верске, етничке и културолошке аспекте.

Литература

- [1] *Доктрина операција Војске Србије*, Медија центар „Одбрана”, 2012.
- [2] Саша Мијалковић и Младен Бајагић, *Организовани криминал и тероризам*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2012.
- [3] Љубомир Стаић, Радослав Гађиновић, *Увод у студије безбедности*, Драслар, Београд, 2007.
- [4] Симеуновић Драган, *Савремени тероризам*, Југословенски поглед, НИП Пословна политика, Београд, 1990.
- [5] Курмон, Б., Рибникар, Д., *Асиметрични ратови, сукоби јуче и данас, тероризам и нове претње*, НИЦ „Војска”, Београд, 2003.
- [6] *Countering Insurgency*, British Army Field Manual, LWC, Imber Road, Warminster BA12 0DJ, 2009.
- [7] *Counterinsurgency Operations*, Fort Frontenac, Kingston, Ontario, 2008.
- [8] *Counterinsurgency Operations*, Joint Publication 3-24, Armed Forces of the United States, 2009.
- [9] *Counterterrorism*, Joint Publication 3-26, Armed Forces of the United States, 2006.
- [10] *Irregular Warfare (IW)*, Joint Operating Concept (JOC), Armed Forces of the United States, 2007.

ТЕРОРИЗАМ КАО СПЕЦИФИЧАН ОБЛИК УГРОЖАВАЊА БЕЗБЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Горан Стојаковић

Генералштаб Војске Србије, Управа за обуку и доктрину (Ј7)

Милинко Врачар

Институт за стратегијска истраживања

Религијски антагонизми често су били основни извор појава које су угрожавале националну безбедност многих држава. Од исламизације балканског простора до данас религијски антагонизми постојали су између српског и муслиманског становништва, у већој или мањој мери, те су српски национални интереси били угрожени испољавањем муслиманског екстремизма, као последице вишевековног присуства османског исламизма. Од краја 20. века национална безбедност Републике Србије додатно је угрожена појавом која своје извориште налази у религијским антагонизмима између следбеника вехабијског покрета, с једне, и српског и традиционалног муслиманског становништва, с друге стране. Они су последица испољавања новог облика исламизма који се заснива на фундаменталистичкој идеологији вехабизма. За разлику од некадашњег османског исламизма, савремени исламизам дела муслиманске популације у Републици Србији карактерише знатно израженији фанатизам и радикализам, што има за последицу примену крајњих облика насиља међу којима је данас најзаступљенији тероризам. Систематска примена оваквог облика политичког насиља има за последицу изражено и константно угрожавање националне безбедности Републике Србије.

Кључне речи: *политичко насиље, тероризам, угрожавање безбедности, национална безбедност Републике Србије*

Увод

Разматрање тероризма као угрожавајуће појаве, с једне стране, и безбедности Републике Србије као предмета угрожавања, с друге стране, комплексно је с обзиром на сложеност одређења наведених појмова и довођења у везу њихових елемената. Што се тиче тероризма, комплексност његовог разматрања проистиче из потребе дефинисања свих битних фактора који утичу на његово испољавање, односно носилаца овог специфичног облика политичког насиља, свих њихових познатих и скривених мотива и циљева, затим узрока који их на то подстичу. Тако-

ђе, с аспекта државе као референтног објекта угрожавања, потребно је дефинисати и све унутрашње и спољне услове који подстичу или отежавају насилно испољавање носилаца тероризма. С друге стране, комплексност разматрања угрожавања безбедности државе произилази из многобројности националних вредности које су угрожене актима. У складу са претходним, како би се омогућило потпуније сагледавање природе тероризма у Републици Србији, потребно је одредити све његове специфичности на овом простору у складу са глобалним, регионалним и унутрашњим безбедносним приликама.

Политичко насиље, тероризам и угрожавање безбедности

Безбедност угрожавају све појаве и процеси који су деструктивни по референтне вредности и интересе, јер онемогућавају или отежавају њихово достизање, постојање (одржање и опстанак), уживање и развој. Генерално посматрано, то су појаве природног, техничко-технолошког и људског (друштвеног) порекла.¹ Последње наведене друштвене угрожавајуће појаве односе се на насилно, односно деструктивно људско понашање детерминисано многим друштвеним антагонизмима, односно противречностима и сукобима интереса у сфери: идеологије; економије; културе; религије; политике и сл.²

Политичко насиље, као једно од појавних варијанти друштвених угрожавајућих појава, одређује се као директна или индиректна примена силе од његових носилаца у сфери политике, односно примена силе над свешћу, телом, животом, вољом или материјалним добрима стварног или потенцијалног политичког противника.³ Посматрајући политичко насиље као угрожавајућу појаву може се изнети да се оно начелно састоји од више елемената: извора угрожавања; носиоца угрожавања; облика угрожавања; објекта угрожавања са референтним вредностима које се нападају; последица и повратног дејства последице на извор и носиоца угрожавања.⁴ Његови појавни облици, односно облици угрожавања, могу бити основни и сложени. У основне спадају: претња силом, принуда, притисак, психофизичко злостављање, политичко убиство, атентат и диверзија, док у сложене облике политичког насиља можемо сврстати: насилне протесте, nerede, немире, субверзије, репресије, терор, устанак, побуне, рат и тероризам.⁵

¹ Мијалковић, В. С.: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009, стр. 109.

² Према: Стајић, Љ.: *Основи безбедности – са основама истраживања безбедносних појава*, Шесто издање, ИК Драганић, Београд, 2006, стр. 44.

³ Симеуновић, Д.: *Теорија политике - ридер – I део – Основи политичких наука - практикум*, Удружење „Наука и друштво”, Београд, 2002, стр. 152.

⁴ Мијалковић, В. С.: *Исто*, стр. 109.

⁵ Сложени облици насиља нису проста целина више основних, већ њихов међузависан, динамичан, често противречан спој (Симеуновић, Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 104).

Највећи број експерата и теоретичара који се баве проблемом тероризма најчешће га посматрају као специфичан облик политичког насиља, јер један од кључних елемената у дефинисању појма тероризма јесте циљ који терористи желе да постигну, а који је увек политичке природе, без обзира на то да ли је реч о смени режима, смени лица на власти, промени друштвеног уређења, сецесији одређене територије или делова територија. Као један вишедимензионални политички феномен тероризам најопштије можемо одредити као сложени облик организованог групног и, ређе, индивидуалног или институционалног политичког насиља обележен не само застрашујућим брахијално физичким и психолошким, већ и софистицирано-технолошким методама политичке борбе којима се, обично у време политичких и економских криза, а ретко и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, системски покушавају остварити „велики циљеви” на морбидно спектакуларан начин, а непримерено датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају.⁶

Иако се тероризам по својим главним циљевима може класификовати на: идеолошки мотивисан тероризам (левичарски и десничарски тероризам), етно-сепаратистички тероризам и верски фундиран тероризам (тероризам фундиран на интерпретацијама великих религија и тероризам секти),⁷ крајњи циљ његових носилаца увек је политичке природе. Управо је политички усмерен циљ терориста важан елемент и у разграничењу појма тероризма од других кривичних дела и злочина. Ако нема у себи и политичку димензију ма какво кривично дело не може се сматрати тероризмом. Сваки акт тероризма одређен је односом извршилаца према власти и закључује се да је, према томе, политички.

Политички циљеви терориста не морају бити постављени тако да имају општи опсег важења. Неке терористичке групе и организације имају изразито посебне или уске циљеве, друге би да мењају прилике само у оквиру своје религијске (етничке) средине или државе, док треће имају за циљ такве промене које се тичу целог света. Тако, с обзиром на опсег постављених циљева, тероризам можемо сагледавати као унутрашњи и спољни (међународни) тероризам.⁸

Спољни тероризам има два вида: међудржавни и транснационални. Међудржавни тероризам постоји када органи једне државе организују и изводе терористичке активности против друге државе или више држава, при чему терористичке активности постају средство чисте међународне политике.

Под транснационалним тероризмом подразумевају се све оне манифестације тероризма у међународним односима чији су извршиоци недржавни субјекти, појединци и групе. У извођењу ових активности постоји сарадња терориста из више земаља, која произилази из убеђења политичких група које се опредељују за тероризам да им је непријатељ исти, при чему важи правило да су терористичке групе уобичајено обележене универзалном идеологијом, повећаном мобилношћу и комуникационом мрежом, мултинационалним изворима регрутовања и финансирања, као и прекограничним операцијама.⁹

⁶ Симеуновић, Д.: *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009, стр. 80.

⁷ Симеуновић, Д.: *Исто*, стр. 83.

⁸ Гађиновић, Р.: *Тероризам*, Драслар, Београд, 2005, стр. 61.

⁹ Гађиновић, Р.: *Савремени тероризам*, Графомарк, Београд, 1998, стр. 69.

Ипак, у пракси је у многим случајевима тешко извршити строгу класификацију терористичког испољавања према циљевима његових носилаца, те оно представља међузависан спој више политичких циљева.

Савремени (верски фондиран) транснационални тероризам

Политичку суштину тероризма понекад може замаглити разноликост његових видова, али се тиме неће променити суштина.¹⁰ На пример, присутне су потешкоће у разумевању политичке природе верски фондираног тероризма. Међутим, религија, односно религијски интереси, покретачи су политичког понашања¹¹ јер се кроз политику преламају разне супротности и сукоби интереса у сфери националног, међудржавног, па тако и религиозног, итд.¹²

Супротстављени религијски интереси нарочито су присутни код муслиманских политичких и верских субјеката широм исламске цивилизације, било у централном или периферном исламском простору.¹³ Ови антагонизми муслиманских политичких и верских субјеката, односно супротстављени религијски интереси, испољавају се у односу на друге друштвене ентитете, било да су друге етничке или верске групе или сама држава као највиши облик политичког организовања. То се објашњава тиме да ислам представља интегрални поглед на свет, да садржи и верску и политичку димензију, те се код исламских теоретичара исламски поредак објашњава као „јединство вере и друштвено-политичког система”.¹⁴ У земљама централног исламског простора ислам још увек регулише међуљудске односе, везе човека са богом, али се у његово име врши и јавна политичка власт.

Према редуccionистичком (фундаменталистичком) исламском учењу, данас шире познатом као вехаизам, ова вера намењена је читавом свету, а прихватање ислама у немуслиманским земљама уједно подразумева окончање њихове независности¹⁵, односно престанак њиховог актуелног друштвено-политичког уређења. Слично је и у муслиманским земљама, где следбеници вехаизма настоје да окончају владавину секуларних режима и успоставе строгу шеријатску верско-политичку власт.

¹⁰ Димитријевић, В.: *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1982, стр. 45.

¹¹ Јевтић, М.: *Религија и политика – Увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије и ФПН, Београд, 2002, стр 52-53.

¹² Стајић, Љ.: *Основи безбедности – са основама истраживања безбедносних појава*, шесто издање, ИК Драганић, Београд, 2006, стр. 55.

¹³ Република Србија, настањена утицајном муслиманском популацијом, као и друге земље западног Балкана са муслиманском мањином, припада периферном исламском простору.

¹⁴ Изетбеговић, А.: *Исламска декларација - Један програм исламизације муслимана и муслиманских народа*, Сарајево, 1970.

¹⁵ Јевтић, М.: *Религија и политика – Увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије и ФПН, Београд, 2002, стр 167 и 174.

Зато се може изнети да религијски антагонизми, односно религијске супротности и интереси, иако присутни у сфери религије, неретко изазивају акцију (сукоб) у сфери политике ради мењања актуелног друштвено-политичког уређења појединих држава, региона, али и читавог света, а све с намером остваривања религијских интереса оних субјеката који покрећу такве политичке акције. У тим случајевима, религијски антагонизми и интереси се преобликују у политичке и изазивају политичку акцију. По природи те акције могу бити насилне и ненасилне и могу се предузимати унутар или ван легалног институционалног оквира политичке борбе.

У случајевима када верски субјекти предузимају политичке акције они партиципирају у политичком животу друштва у којем делују без обзира на то да ли своје политичке циљеве остварују унутар или ван легалног институционалног оквира политичке борбе и без обзира на то да ли су његове акције насилне или ненасилне природе. Тада се, сем верских, они сматрају и политичким субјектима. На пољу те борбе резултанта у решавању политичких интереса и сукоба зависи од опредељења и деловања свих субјеката политичког живота. Као таква, резултанта актуелног друштвено-политичког стања у одређеној држави може се кретати ка његовом одржавању, смиривању или ескалацији до различитих облика сукоба.¹⁶ У ситуацијама када верски субјекти предузимају политичке акције које доводе до ескалације сукоба те акције могу одредити као политичко насиље. Сагласно претходном одређењу политичког насиља, такве акције екстремних верских субјеката могу се кретати од претње преко принуде, притиска, психофизичког злостављања, политичких убистава, све до насилних протеста, нерета, немира, устанака, побуна, рата и тероризма.

Дакле, као друштвено-политичка појава тероризам представља последицу многобројних узрока, поред осталих и религије. Њена улога у историји човечанства прилично је контроверзна. С једне стране, религија пружа човеку најјачи осећај слободе, уводи га у најскривеније тајне и дефинише његов однос према околини. С друге стране, са становишта редукционистичких становишта, може се употребити за оправдање насиља, рата и репресије,¹⁷ односно постизање политичких циљева насилним путем. Тиме верски фундиран тероризам, са јасно израженим политичким циљевима, који се првенствено крећу ка промени одређених друштвено-политичких режима, свакако представља одређен облик политичког насиља. За разлику од некадашњег, традиционалног, територијално ограниченог тероризма, савремени верски фундиран тероризам је глобалан по свом опсегу, јер се превасходно заснива на исламистичкој идеологији веџаизма која покреће многе исламистичке терористичке групе и организације широм света ка постизању истог циља, а неретко чланови ових колективитета делују и изван граница својих матичних земаља. Стога се савремени верски (исламистички) фундирани тероризам може окарактерисати и као транснационални.

¹⁶ Стајић, Љ.: *Основи безбедности – са основама истраживања безбедносних појава*, Шесто издање, ИК Драганић, Београд, 2006, стр. 55.

¹⁷ Према: Кегли, Ч., и Ј., Виткоф: *Светска политика – Тренд и трансформација*, Центар за студије ЈИЕ, ФПН, Дипломатска академија МСП С и ЦГ, ИГП Прометеј, Београд, 2004, стр. 261.

Угрожавање националне безбедности Републике Србије савременим транснационалним тероризмом

Национална безбедност представља синтезу безбедности друштва и безбедности државе, али и њихово партиципирање у међународној и глобалној безбедности. Реч је о извесном стању заштићености друштвених и државних виталних вредности и интереса који се остварују функцијом државног и недржавног сектора националног система безбедности. Дакле, предмет националне безбедности као научне дисциплине, у најширем смислу, представља безбедност друштва и државе, односно остваривање, одржавање, унапређење и заштиту њихових виталних вредности и интереса од разних угрожавања која долазе споља или настају унутар њих. У ужем смислу, предмет националне безбедности представљају појаве угрожавања виталних (референтних) вредности друштва и државе, затим функција, организација и систем којим држава и друштво штите вредности појединца, друштва, државе, али и међународне заједнице.¹⁸

Сагласно наведеном, националну безбедност Републике Србије можемо одредити као стање несметаног остваривања, развоја, уживања и оптималне заштићености њених виталних друштвених и државних вредности и интереса које, у најужем смислу, представљају: независност, суверенитет и територијални интегритет, слобода, једнакост, неповредивост имовине, изградња и очување мира, социјална стабилност и економски просперитет, поштовање људских права и слобода, расна и верска равноправност, развој демократије, припадност европским принципима и вредностима и др.¹⁹

Уважавајући претходна одређења угрожавања безбедности, као и националне безбедности, може се рећи да националну безбедност Републике Србије угрожавају све оне појаве које су деструктивне по њене виталне вредности и интересе, јер онемогућавају или отежавају њихово достизање, постојање (одржање и опстанак), уживање и развој. Ако Републику Србију посматрамо као референтни објекат угрожавања, према месту одакле се јављају, облици угрожавања њене безбедности могу бити спољни и унутрашњи, а према начину угрожавања – оружане или неоружане као и војне и не војне природе. Дакле, национална безбедност Републике Србије може бити угрожена како унутрашњим и спољним, оружаним и неоружаним, тако и војним и не војним појавним облицима угрожавања.²⁰ Доминантне облике угрожавања националне безбедности Републике Србије, односно њихове носиоце, затим њихове мотиве и циљеве, узроке и услове који их на такво деловање подстичу, пре свега одређују њене унутрашње друштвено-политичке прилике, затим њен географски, односно геополитички (геостратегијски и геоекономски) положај, као и њена спољнополитичка опредељеност.

Република Србија је земља Западног Балкана, региона који западноевропско и централноевропско стереотипно схватање сматра својом периферијом склоној хаосу националних и религијских, ограничених и социјалних антагонизама, те прелазном

¹⁸ Мијалковић, В. С.: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009, стр. 21.

¹⁹ Према: Устав Републике Србије (Сл. гласник РС, бр. 98/2006); и Стратегија националне безбедности Републике Србије (Сл. гласник РС, бр. 88/09).

²⁰ Стајић, Љ.: *Основи безбедности – са основама истраживања безбедносних појава*, Шесто издање, ИК Драганић, Београд, 2006, стр. 61.

евроазијском зоном нестабилних државно-територијалних конструкција, отворених за спољне утицаје и профилисање приоритетних интереса светских центара моћи.²¹ Реч је о четири слабе и незбринуте државе са „екс југословенског простора” – Србији, Македонији, Црној Гори и Босни и Херцеговини, које су, као и Албанија, суочене са бројним и разноврсним политичким, економским, социјалним, етничким, верским и безбедносним проблемима које нису у стању самостално и успешно да реше. У безбедносном смислу, све државе Западног Балкана функционишу по систему спојених судова. Напросто, суочене су са истоветним или сличним безбедносним изазовима и претњама. Етничко-верске тензије, екстремизам, тероризам, организовани криминал и корупција су карактеристични безбедносни проблеми ових држава.²²

Међутим, специфичност западнобалканских земаља у односу на друге балканске, али и европске државе, јесу константни безбедносни ризици и претње који се заснивају на традиционалним антагонизмима између аутохтоне хришћанске и муслиманске популације са овог простора. Савремена безбедносна ситуација у овим земљама указује на насилно испољавање муслиманских екстремиста у виду различитих облика политичког насиља међу којима је неретко и терористичко испољавање. Стога, у безбедносном смислу, за све западнобалканске државе веома значајну улогу има демографски фактор, односно знатна и утицајна муслиманска популација насељена на појединим деловима њихових територија, при чему посебну пажњу завређује њен екстремно настројен део. Сразмерно својој бројности и уделу у укупном броју становништва, муслиманска популација утиче на унутрашња и спољна друштвено-политичка дешавања у западнобалканским државама и креирање безбедносног амбијента. Тако се у безбедносној терминологији сви значајни аспекти муслиманског присуства и друштвеног утицаја на Западном Балкану често одређују генеричким термином „исламски фактор”.

Поред безбедносне нестабилности простор Западног Балкана и Републике Србије унутар њега одређује изузетно значајан геополитички (геоекономски и геостратегијски) положај. Геоекономски значај овог простора садржан је у чињеници да се на њему укрштају важни међународни копнени, ваздушни и пловидбени саобраћајни коридори који повезују западну и средњу Европу са Блиским и Средњим истоком. Такође, на њему су пројектовани значајни конкурентни, међусобно искључиви, енергетски коридори који су предмет спорења великих сила, нарочито САД и западноевропских центара моћи, с једне, и Русије, с друге стране. У геостратегијском погледу, тај простор представља геостратешку тампон зону, а с друге, одскочну даску за продор и остваривање утицаја великих сила, како у правцу од истока ка западу и обратно, тако и од севера ка југу и обратно. На овако значајном и турбулентном балканском геополитичком простору исламски фактор је веома битан за западнобалканске земље са становишта њихове подложности спољним политичким, економским, цивилизацијским, безбедносним и другим трендовима.

На простору Западног Балкана историјски се преплићу и сукобљавају разнородни стратегијски интереси Средње Европе, Евроазије, атлантског и исламског света. Они су данас присутни у форми најважнијих геополитичких концепција: атлантизма,

²¹ Према: Сретеновић, М.: *Геополитички положај Западног Балкана*, Војно дело, Пролеће/2010, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2010, стр. 53–75.

²² Према: Мијалковски, М.: *Домети агресије селација на неутегрисаном делу Балкана*, Војно дело, Јесен/2011, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2011, стр. 398–399.

(средњоевропског) континентализма и евроазијства,²³ али и неосманизма који се појављује као релативно нова изузетно активна геополитичка концепција Турске, као изузетно важног исламског центра моћи. Поред Турске, у ред значајних исламских центара моћи присутних на простору Западног Балкана уврштава се Саудијска Арабија, као најзначајнији глобални финансијер ширења радикалног ислама (вехабизма), али и глобалног транснационалног исламистичког тероризма. Ту је и Иран као исламска земља која тежи да постане регионална сила и лидер исламске цивилизације, ширећи свој утицај, поред осталог, међу муслиманским заједницама у Европи. За све наведене центре моћи (пост)хришћанске и исламске цивилизације, геополитички потенцијал исламског фактора Западног Балкана има битну улогу у одређивању њиховог геополитичког дискурса према овом простору. Тиме се, као дестабилизирајући фактор, исламски фактор показао као изузетно погодан предмет манипулације и злоупотребе спољних центара моћи. Користећи његов конфликтни потенцијал, односно управљајући кризама које у појединим тренуцима активирају, центри моћи остварују свој утицај и контролишу овај простор ради остваривања сопствених геополитичких (геоекономских и геостратегијских) интереса.

Иако је исламски фактор предмет манипулације великих сила, готово један и по век уназад таква појава и даље је присутна и у њиховим савременим геополитичким комбиновањима, првенствено између најважнијих западних сила и исламских центара моћи. Период југословенске кризе крајем прошлог века, као и постконфликтни период с почетка новог указују на то да западне силе његовом манипулацијом и злоупотребом, односно коришћењем или претњом коришћења његовог конфликтног потенцијала, настоје да:

- остваре утицај на унутрашњу и спољну политику појединих држава; изнуде неприхватљиве политичке, војне и територијалне уступке;
- компромитују њихове безбедносно-одбрамбене системе (указивајући на њихову слабост);
- збаци са власти неподобне државне режиме;
- изазову оружане побуне;
- створе услове за војну интервенцију или оружану агресију;
- створе услове за ангажовање међународних снага под њиховим покровитељством итд.

С друге стране, његовим манипулисањем, исламски центри моћи делују у правцу даље територијалне фрагментације постојећих државних целина аутохтоног хришћанског (већински православног) становништва и, на рачун тога, стварања религијско хомогеног и територијално компактног муслиманског простора унутар Европе са предикцијом даљег ширења ислама са тог простора у њену унутрашњост.

У том контексту, како у периоду југословенске кризе, тако и у постконфликтном периоду, велике западне силе и исламски центри моћи, поспешивале су и отворено помагале, у финансијском, војном и политичком смислу, различите исламистичке терористичке групе и организације на територији Републике Србије и Западног Балкана насељених знатном муслиманском популацијом. Таква пракса деловања

²³ Атлантизам се везује за англосаксонску геополитичку школу иза које стоје САД заједно са Великом Британијом. Евроазијство је производ руске геополитичке школе, а (средњоевропски) континентализам немачке геополитичке школе.

западних сила није нешто што је ново у међународној политици. Готово читав 20, али и почетак 21. века, обележен је геополитичким комбиновањем атлантиста са исламским фундаментализмом. Почело је са Британцима на Арабијском полуострву давањем подршке Арапима у ослобађању од османске Турске. Британски интерес био је преотимање нафтом богатих пространа од Турака. На тим поставкама и данас постоји саудијска веџабијска монархија чији су гарант државности некада Велика Британија, а данас САД. У каснијем хладноратовском и постхладноратовском периоду атлантисти су масовно сарађивали са исламистима, користећи њихов конфликтни потенцијал на ободима Евроазије како би урушили моћ некада СССР-а, а касније Русије и приближиле се њеним границама. Британци су још током владавине председника Гамал Абдел Насера у Египту, када је Велика Британија, бојећи се просовјетске египатске политике, тајно пружала помоћ екстремној салафистичкој организацији „Муслиманска браћа” у сукобу са тадашњим Насеровим режимом.²⁴ Затим, у Авганистану је америчка администрација, под руководством тадашњих председника, прво Џимија Картера (1977–1981), а онда и Роналда Регана (1981–1989), пружала обилату финансијску и војну помоћ муџахединима током интервенције СССР-а у овој земљи (1979–1989).²⁵ Реган је о муџахединима говорио као о борцима за слободу који дефинишу принципе независности и слободе који чине основу глобалне безбедности и стабилности.²⁶ У пропагандном рату САД су прогласиле совјетску подршку промарксистичком режиму у Авганистану борбом против ислама. Ова оптужба довела је до фокусирања муслиманске јавности на рат у Авганистану, као и конфронтације са совјетским трупама на верском нивоу²⁷. Тиме су САД злоупотребиле муџахедине у реализацији сопствених геополитичких и геостратешких циљева током периода надметања са СССР-ом. У постхладноратовском периоду, дакле након урушавања СССР-а, САД су наставиле да на сличан начин користе етничке и верске сукобе у рубним републикама Руске Федерације на Кавказу и у бившим републикама СССР-а у централној Азији, иначе територијама настањеним утицајном муслиманском мањином под јаким веџабијским утицајем. Пружајући подршку радикалним исламистима, како на Кавказу, тако и у Централној Азији, САД су обезбеђивале велики маневарски простор за политичке и економске притиске на Москву, а све ради слабљења укупне руске моћи.²⁸ Истоветно је било

²⁴ *Ghost Wars: How Reagan Armed the Mujahadeen in Afghanistan* - Intervju medijske куће „Democracy now!” из јуна 2004. године са новинаром Steve Coll-ом, добитником Пулицерове награде и аутором књиге *Ghost Wars: The Secret History of the CIA, Afghanistan, and Bin Laden, from the Soviet Invasion to September 10, 2001* (Доступно на: http://www.democracynow.org/2004/6/10/ghost_wars_how_reagan_armed_the); и у: *Ko su muslimanska braća?*, Политика, 20. фебруар 2011.

²⁵ За време совјетске окупације Авганистана CIA је годишње „убризгавала оруђе, храну и доларску помоћ у вредности до 200 милина долара годишње, што су локалне вође муџахедина обилато користиле за јачање сопствене власти (Savić, A.: *Uvod u državnu bezbednost*, Друго изменjeno и dopunjeno izdanje, VŠUP, Beograd, 2000, str. 156).

²⁶ *Ghost Wars: How Reagan Armed the Mujahadeen in Afghanistan, isto.*

²⁷ Исламски тероризам у Федерацији Босне и Херцеговине (Доступно на: <http://www.amazon.com/Rat-Bosni-Hercegovini-Hercegovine-Deklaracija/dp/1234004461>)

²⁸ Видети више у: *Po kosovskom scenariju?*, NIN, br. 2555, 16. децембар 1999; и у тексту проф. др Срђе Трифковића - *Odnos Zapada prema pravoslavnoj kulturi i „sukob civilizacija”*, у којем образлаже зашто Запад подржава терористе дџихада у Цеџенији (Доступно на: <http://srdjatrifkovic.blogspot.com/2006/09/odnos-zapada-prema-pravoslavnoj.html>)

и са простором Балкана, где су западне силе директно учествовале у обучавању, наоружавању и убацивању радикалних исламиста, првенствено припадника „Ал каиде”, прво током ратних збивања у БиХ (1992–1995), затим на КиМ (1998–1999) и на крају у Македонији (2001). Према атлантистичким геополитичким поставкама, Балкан, и република Србија унутар њега, представља изузетно важан геостратегијски простор. Он је копнена веза Западне и Средње Европе са Блиским истоком, простор са којег могу планирати даље акције ка кавкаско-каспијској области, део источноевропског појаса преко којег се може опколити и изоловати Русија, што је круцијално важно за атлантистичке интересе.

Као последица таквог континуираног деловања великих западних сила, али и исламистичких центара моћи у последње две деценије, и у актуелном периоду, на простору Републике Србије и осталих западнобалканских земаља исламистичке транснационалне терористичке организације су и даље присутне и активне, претећи својим дестабилизирајућим потенцијалом. Због тога, одредница доминантног облика тероризма на територији Републике Србије, као константно присутне безбедносне претње и потенцијалног облика угрожавања њене безбедности, јесте транснационална и верски фундирана.²⁹ Стога Република Србија представља мету деловања чланова транснационалних терористичких колективитета, неретко потпомогнутих страним фактором, како непосредно тако и посредно коришћењем њене територије за регрутацију нових чланова, припрему и извођење терористичких акција у другим државама.

Са аспекта угрожавања безбедности Републике Србије претходно одређење тероризма на њеној територији је неопходно, јер се тиме омогућава потпуније схватање свих важних фактора који утичу на његово испољавање, од носиоца, извора (тиме и циљева и мотива), облика, објеката и последица угрожавања до утицаја величине друштвених фактора на насилно испољавање његових носиоца које је неретко резултат политизације религије, односно њене злоупотребе од унутрашњих и међународних политичких субјеката.

Носиоци транснационалног тероризма у Републици Србији

Исламистички терористички колективитети присутни у Републици Србији и њеном непосредном окружењу, чији чланови представљају носиоце угрожавања њене безбедности, представљају део глобалне транснационалне исламистичке терористичке мреже која се заснива на идеологији вехабизма. Вехабизам, као глобална верско-политичка идеологија и безбедносни феномен, данас представља најширу базу за појаву управо оваквих терористичких група и организација, како у Републици Србији, тако и у региону, али и широм света. Иако се идеологија тих терористичких колективитета заснива на вехабијском учењу, насталог изворно пре пар векова у Саудијској Арабији, они су настали независно од саудијских вехабија, често без

²⁹ Према: Стратегија националне безбедности Републике Србије (Сл. гласник РС, бр. 88/09).

њиховог директног утицаја и организационе подршке. У свом деловању подстакнути су различитим друштвеним антагонизмима, својственим друштвено-политичким околностима у Републици Србији, али су, утемељене на истим верским и идејним основама, садржане у глобалној идеологији вехабизма. Сагласно томе, иако су припадници многих транснационалних терористичких колективитета који делују на територији Републике Србије њени држављани, они се не могу одредити као унутрашњи носиоци угрожавања њене безбедности, јер су у свом испољавању подстакнути и потпомогнути претежно спољним факторима, а њихови циљеви и активности превазилазе границе Републике Србије и достижу глобалне размере.

Ове организације и групе су неретко, на директан или индиректан начин, злоупотребљени од спољних носилаца угрожавања безбедности, било да се ради о другим терористичким колективитетима ван територије Републике Србије или од великих западних сила и исламских центара моћи.³⁰ На основу тога може се закључити да између ових терористичких колективитета и појединих поменутих спољних носилаца угрожавања безбедности постоји стална и вишеструка спрега која се непрекидно унапређује и прилагођава актуелној друштвено-политичкој ситуацији у Републици Србији, региону и свету, чему увелико погодује физичко присуство представника спољних фактора, квалификованих као „спољни носиоци угрожавања”, како унутар Републике Србије, првенствено на територији КиМ и општина Рашке области, тако и у њеном непосредном окружењу.

С обзиром на то да се исламистички транснационални тероризам заснива на глобалној идеологији вехабизма и да неретко представља производ интеракције чланова овдашњих терористичких колективитета и спољних носилаца угрожавања безбедности, може се закључити да условно названи „унутрашњи (локални) терористички колективитети”, састављени од индоктринираног локалног муслиманског становништва, представљају првенствено носиоце спољашњег облика угрожавања Републике Србије. Због тога је веома битно идентификовати све релевантне спољне друштвене факторе који су у спреси са овдашњим носиоцима транснационалног тероризма и утврдити природу и интензитет њихових утицаја.

Мотив и циљ носилаца транснационалног тероризма у Републици Србији

Основни мотив који покреће следбенике вехабизма на предузимање насилних политичких акција јесте остваривање религијских интереса који произилазе из фундаменталистичке идеологије покрета. С обзиром на то да исламизам инсистира на томе да ислам није само вера већ и политички систем, остваривање религијских интереса подразумева постављање одређених политичких циљева које треба постићи, а према обиму они могу бити етапни и крајњи.

³⁰ О учешћу страног фактора на подстрекивање терористичког деловања на територији Републике Србије сведочи случај откривене новопазарске терористичке групе 2007. године, када је током судског процеса доказано спољно подстрекивање, како терориста из БиХ и Аустрије, тако и из Саудијске Арабије (Пресуда Окружног суда у Београду, Посебног одељења, К. П. бр. 24/07 од 03. јула 2009. године).

Основни и крајњи циљ вехабија у Републици Србији и Балкану најбоље се може сагледати у стратегији транснационалних терористичких колективитета „Ал Каиде“ и новоформиране „Исламске државе“ и представља уређење целокупног светског друштва по шеријатском закону и стварање јединствене заједнице свих муслимана – Уме. С друге стране, радикализација балканског традиционалног ислама кроз индоктринацију и придобијање нових присталица и оснаживање исламистичких група и организација, сепарација и повезивање балканских муслиманских територија ради остваривања пројекта „Зелене трансверзале“, а затим и стварање шеријатско устројене јединствене исламске државе на Балкану, назване „Балканистан“,³¹ представљају етапне циљеве вехабијског покрета на овим просторима, при чему „Балканистан“ представља највиши етапни циљ на Балкану. Та држава би обухватала Албанију, већи део територије Македоније и Црне Горе, северозападни део Грчке, јужни и југозападни део Србије и Босну и Херцеговину.³² Остваривањем тог циља створила би се балканска исламистичка база као основа за остваривање наредног и вишег етапног циља, а то је исламизација читаве Европе.³³ У том контексту, што се тиче Републике Србије, следбеници вехабизма фокусирани су на издвајање појединих територија из њеног састава, насељених већинским муслиманским становништвом, ради стварања јединствене исламске државе на Балкану. Те територије представљају простор Рашке области, целокупну АП КиМ и општине Прешево, Медвеђа и Бујановац на југу државе.

Посматрајући крајњи постављен циљ следбеника вехабизма у Републици Србији може се закључити да се он не може одмах остварити и захтева претходно поступно остваривање етапних циљева који се по хијерархији поступности остваривања могу одредити као виши и нижи. Разлог томе управо је њихова асиметричност моћи у односу на моћ система безбедности Републике Србије и могућност примене само оних облика политичког насиља који су им тренутно доступни, а међу њима је и тероризам. Ако највиши етапни циљ вехабија у Републици Србији представља постизање етничко чистих муслиманских територија на којима сада живи већинско бошњачко и албанско становништво (АП КиМ, Рашка област, општине Прешево, Медвеђа и Бујановац), затим издвајање тих територија из састава Републике Србије како би се формирала муслиманска држава „Балканистан“, која би се заснивала на идеологији вехабизма, онда су нижи етапни циљеви вехабијског покрета, који се желе постићи терористичким испољавањем, следећи:

- приказивање сопствене присутности, затим моћи, одлучности и способности за извођење аката насиља;
- омаловажавање државне власти, односно доказивање да је неспособна да заштити своје грађане од њиховог насиља;
- омаловажавање званичне исламске заједнице и дискредитовање њеног утицаја код умерених муслиманских верника;

³¹ „Стан“ на арапском значи место, те отуда називи земаља и области као што су Таџикистан, Пакистан, Курдистан, Туркменистан, Казаскстан, Узбекистан, итд.

³² Према: Мијалковски, М.: *Тероризам и организовани криминал*, Факултет безбедности, Београд, 2010, стр. 68.

³³ *Продор радикалног ислама на Балкан*, Глас јавности, 2. фебруар 2002, *Исламска држава у Европи*, Глас јавности, 28. август 2007; *Вехабије желе самосталност Рашке и спајање са БиХ*, Васељенска ТВ, 14. новембар 2011 (Доступно на: <http://www.vaseljenska.com/vesti-dana/vehabije-zele-samostalnost-sandzaka-i-spajanje-sa-bih/>).

– изазивање страха код већинског дела муслиманске популације која иначе не прихвата вехабијско учење и фасцинирање мањинског и екстремнијег дела те популације, а све ради приступања покрету и његовом ојачавању;

– изазивање страха код српског становништва како би напустио просторе Рашко-полимске области, КиМ и општина Прешево, Медвеђа и Бујановац;

– изазивање етничког и верског сукоба овдашњег становништва како би се створило стање „хаоса“ као основе за уплитање неке регионалне или светске организације и/или великих сила и/или исламистичких центара у унутрашње послове државе Србије и/или створили услови за спољну војну интервенцију;

– разбијање територијалног интегритета Републике Србије како би се од помених територија на којима већински живе муслимани створиле посебне државе и/или присајединиле другим државама (БиХ и Албанији) и др.

У том погледу Република Србија, као балканска држава са утицајном муслиманском популацијом, увелико је предмет терористичког деловања следбеника вехабизма на њеним територијама насељеним већинским бошњачким и албанским становништвом.

Извори испољавања транснационалног тероризма у Републици Србији

Извори угрожавања безбедности су појаве или процеси који самостално или у међусобној комбинацији и интеракцији доводе до настанка и развоја угрожавајуће појаве. Треба их сагледати са аспекта неопходних и довољних услова, односно фактора, те треба разликовати узроке, услове и поводе угрожавања безбедности. Узрок угрожавања безбедности јесу појаве или процеси чије постојање нужно доводи до угрожавања заштићених вредности, док су услови појаве или процеси који непосредно не узрокују појаву угрожавања, али доприносе и погодују њеном настанку и развоју. Појаве угрожавања постојале би и да нема ових фактора, али у њиховом присуству лакше и брже настају и развијају се. Поводи су, такође, појаве или процеси који представљају изговор за предузимање угрожавајућих појава људског порекла. Њиме се оправдава наводни легалитет, односно легитимитет деструктивног деловања.³⁴

Дакле, узрок терористичког испољавања следбеника вехабизма нужно условава њихово насилно испољавање. Иако се извориште терористичког испољавања следбеника вехабизма у Републици Србији, као и на регионалном и глобалном нивоу, налази у широком спектру друштвених прилика у државама у којима је покрет присутан, ова угрожавајућа појава нужно је узрокована религијским антагонизмима који постоје између вехабија, с једне, и других друштвених ентитета, с друге стране, јер из религије, односно начина њеног тумачења, произилазе интереси, циљеви, као и мотиви насилног политичког деловања вехабијског покрета. Религијски антагонизми вехабија, као и они политички који из њих проистичу, постоје са свим оним друштвеним ентитетима који не прихватају идеологију вехабизма и који јој се

³⁴ Према: Мијалковић, В. С.: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009, стр. 109–119.

супротстављају. Конкретно, у Републици Србији ове ентитете супротстављене следбеницима вехабиизма, поред осталих, представљају одређене друштвене групе, као што су српска или умерена муслиманска популација која не прихвата њихово учење, као и сама Република Србија, чији државни апарат не прихвата промену њеног друштвено-политичког уређења, што је иначе циљ следбеника вехабиизма. Стога, претходно поменути друштвени ентитети представљају тежишне објекте угрожавања следбеника вехабијског покрета.

Кроз вишевековни сукоб вехабија са следбеницима обе исламске (сунитске и шиитске) деноминације закључује се да је ислам исти за све муслимане, а да њихов унутаррелигијски сукоб, поред осталог, представља резултат његовог различитог тумачења и схватања, односно интерпретације. Спецификум вехабија у односу на друге муслимане налази се управо у њиховом облику фундаментализма (исламизма) који се разликује од сунитског и шиитског облика фундаментализма и захтева враћање на основна и изворна исламска учења у смислу да сви муслимански верници треба да се понашају и делују изричито у складу са верским учењима и начином живота из времена Божјег посланика Мухамеда и „Побожних предака“ из прве три генерације муслимана.³⁵ За разлику од вехабиизма, традиционални сунитски, а посебно шиитски облик ислама не заснивају се на дословном и уском тумачењу Курана и допуштају шири верско-правна тумачења светих списа. Тако различита тумачења ислама производе и његова различита схватања, а тиме и антагонистичке, односно непомирљиве супротности између њих, што за последицу ствара нескривену нетрпељивост вехабија у односу на шиите, суфизам и дервише, као и на сва друга либерална исламска учења.³⁶ Тиме се објашњава одбацивање или слабије прихватање редукционистичког вехабијског учења од већинског умереног (традиционалног) дела муслиманских верника у Републици Србији, као земљи периферног исламског простора, која у историји није имала много додира са фундаменталистичким арапским исламом и где се схватање и практиковање ислама заснива на традиционалном и умереном сунитском тумачењу. Тиме је умерена муслиманска популација у Републици Србији увелико примаран објект насилног деловања следбеника вехабиизма.

Када се разматра узрок насилног понашања вехабија према немуслиманском становништву у Републици Србији у први план се поставља религијски елитизам. Он доводи до тога да следбеници једне религије доживљавају и тумаче њене вредности као супериорне у односу на друге.³⁷ Свака религија је у могућности да своје веровање прогласи као једино право, Богом дано веровање, и да је као такво универзалистичке природе, а да су следбеници осталих религија неверници. Тако се намеће појава елитизма, односно веровање у „изабраност“ и „правоверност“, што укључује и схватање да остале религије нису у праву,³⁸ што за резултат често има нетолеранцију и испољавање насиља. Следбеници вехабијске идеологије изричито

³⁵ Видети више у: Потезица, О.: *Вахабити – придошлице на Балкану*, оригинални научни рад УДК: 28:32; 28-79(497) у: Зборник Политикологија религије, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2007, стр. 205.

³⁶ Исто

³⁷ Према: Кегли, Ч., и Ј., Виткоф: *Светска политика – Тренд и трансформација*, Центар за студије ЈИЕ, ФПН, Дипломатска академија МСП СиЦГ, ИГП Прометеј, Београд, 2004, стр. 261-262.

³⁸ Павићевић, В.: *Социологија религије*, БИГЗ, Београд, 1988, стр. 30.

верују у божанску изабраност ислама, на начин како га они интерпретирају, и његову универзалистичку природу. Зато вехабизам, посматрано на глобалном нивоу, уз изразиту нетолерантност, у потпуности негира и одбацују друге велике светске религије као неверничке, а сукобе са њиховим следбеницима проглашава светим. Тиме се објашњавају религијски антагонизми и сукоби вехабија са следбеницима других религија у Републици Србији, а доминантно са већинским српским хришћанским становништвом.

Узрок сукоба интереса следбеника вехабизма са државним властима Републике Србије има политичку димензију, али ови антагонизми ипак произилазе из религије. Религијски интереси вехабијског покрета имају за циљ промену актуелног друштвено-политичког уређења Републике Србије који се заснива на европском (пост)хришћанском културно-историјском наслеђу. Дакле, циљ следбеника вехабизма јесте да такав облик друштвеног уређења замене оним који се темељи на основама шеријатског закона. Тако постављен циљ вехабија у супротности је са виталним националним интересима Републике Србије. Настојање вехабија да остваре овако постављен циљ, у констелацији асиметричног односа моћи између њих и државе, претежно се ослања на оне доступне облике политичког насиља, као што је тероризам. Тиме тероризам представља константно изражену претњу по безбедност Републике Србије. Дакле, иако присутни у сфери политике, антагонизми који владају између следбеника вехабизма и државне власти Републике Србије своје извориште превасходно налазе у религији. Поред тога што угрожавају њену државну безбедност, с намером да издвоје њене територијалне целине настањене већинским муслиманским становништвом, они угрожавају и њену друштвену безбедност реисламизацијом локалног муслиманског становништва, чиме се у реверзибилном смислу утиче на достигнути степен цивилизацијског развоја Републике Србије.

У међусобној комбинацији и интеракцији све друштвене противречности, као извори угрожавања, доводе до настанка и развоја угрожавајућих појава по безбедност Републике Србије.³⁹ Многе друштвене противречности, поред наглашено религијских, владају између вехабија, с једне, и осталих друштвених група, с друге стране. Тиме се објашњава да насилне угрожавајуће појаве чији су носиоци следбеници вехабизма не налазе своје извориште искључиво у сфери религије, мада је то нужно, већ и у осталим областима друштвеног живота где постоје антагонизми и сукобљени интереси следбеника овог верског покрета са другим друштвеним групама. Поред религијских, и други услови неког друштва, односно неке друштвене средине, као што су социјални, економски, етнички, културолошки и сл., закономерно рађају насиље,⁴⁰ јер друштвени сукоби проистичу како из разлика у интересима и друштвеном положају социјалних група, слојева, класа, етничких и верских заједница, тако и из разлика у вредностима, образовању, култури, затим борби за новац, простор, ауторитет итд.⁴¹

³⁹ Према: Стајић, Љ.: *Основи безбедности – са основама истраживања безбедносних појава*, Шесто издање, ИК Драганић, Београд, 2006, стр. 44.

⁴⁰ Симеуновић, Д.: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 103-104.

⁴¹ Милашиновић, М. Р., и С. М. Милашиновић: *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 143.

Ако се разматрају унутрашњи услови који погодују развоју муслиманског екстремизма и испољавању различитих облика политичког насиља у Републици Србији, међу којима је и тероризам, свакако треба нагласити неповољну социјалну ситуацију и наслеђе конфликтног балканског периода који је проузроковао делимични губитак континуитета муслиманске популације са сопственом културном баштином и традицијом. Узрок томе била је радикална индоктринација умереног муслиманског становништва, спроведена интензивном пропагандом и финансијским средствима различитих исламистичких центара моћи. У тој индоктринацији учествовало је и старешинство екстремног дела званичних исламских верских заједница са ових простора, а таква ситуација присутна је и данас.

Социјални аспект има значајну улогу у омасовљењу и радикализацији вехабијског покрета у Републици Србији. Муслиманска омладина, тражећи своје место у друштву, под снажним утицајем недавних ратних дешавања на Балкану и актуелних на Блиском истоку, скреће пажњу од тешког социјалног стања и непредвидиве будућности, тражећи смисао, заштиту и идентификацију у идејама и учењима радикалне исламске идеологије. Њихово понашање, подстакнуто наглим развојем идеје глобалног џихада, представља својеврсну реакцију на тешку економску ситуацију у којој се друштво налази већ две деценије. Иначе, ова категорија младих људи представља циљну групу радикалних исламиста, који искоришћавају њихов отежани друштвено-социјални статус, незадовољство, емоционалну и интелектуалну незрелост, што их чини подложнијим манипулацијама. Пре свега, радикални исламисти користе велику енергију ових младих људи, коју треба усмерити у „пожељном” правцу. Баш због тога, феномен вехабизма имаће свој наставак за дуги низ година, јер су њему, пре свега, биле подложне генерације рођене крајем шездесетих, током седамдесетих и почетком осамдесетих година. Они траже нове алтернативе, нове варијанте самоидентификације и за њих вехабијски ислам несумњиво представља атрактивну опцију.

Што се тиче утицаја спољних услова, како је претходно изнето, антагонизми који владају у сфери међународне политике и који одређују однос Републике Србије са другим међународним политичким субјектима (спољним носиоцима угрожавања безбедности), посебно са појединим западним силама и исламским центрима, свакако погодују насилном испољавању следбеника вехабизма. Поменути међународни субјекти настоје да искористе постојеће антагонизме који владају између вехабија, с једне, и осталих друштвених група у Републици Србији, с друге стране, како би изазивањем и управљањем кризним ситуацијама створили потребне услове за остваривање својих геополитичких циљева на овим просторима. Како је претходно изнето, велике силе су још од 19. века све до данас интензивно користили исламски фактор на Балкану и у Републици Србији. Њихова спрега са следбеницима вехабијске идеологије на овим просторима забележена је у ближој историји током југословенске кризе и ратних дешавања у БиХ и на КиМ. И данас, у постконфликтном периоду, та спрега је и даље присутна, нарочито на територији КиМ. Тако се антагонизми вехабија и других друштвених група јављају као посредни у сукобу интереса Републике Србије и појединих међународних субјеката.

Поводи као изговори за предузимање политичког насиља следбеника вехабијског покрета су многобројни. На пример, као повод за свој терористички напад на америч-

ку амбасаду у Сарајеву, 28. октобра 2011. године, новопазарски вехабија Мевлид Јашаревић наводи да је то био чин освете за пар дана раније изведено брутално убиство либијског председника Муамера ел Гадафија које су починили либијски побуњеници подржани Сједињеним Државама и њеним западним савезницима.⁴² С друге стране, као повод за осујећени терористички напад на санџачког муфтију Муамера Зукорлића, марта 2007. године, припадници ухапшене новопазарске терористичке вехабијске групе наводе његово богаћање и подршку за коју су сматрали да је имао од америчке и „јеврејске“ амбасаде, као и српске владе.⁴³ Непосредни повод за почетак дводневног погрома Срба на КиМ, 17. и 18. марта 2004. године, била је лажна вест о томе да су Срби одговорни за утапање двојице албанских дечака у реци Ибар, код села Чабра на северу КиМ, чија је тела пронашла полиција УНМИК-а. Анализа овог терористичког акта показала је да је он био припремљен много раније пре утапања дечака. Насиље над Србима започето је након емитовања вести, 17. марта 2004. године, о убиству албанских дечака на „Радио-телевизији Косова“, као и на „Радио Митровици“ чији је власник био Убеид Гаши, бивши припадник вехабијске терористичке организације „Abu Bekir Sidik“,⁴⁴ а један од главних организатора насиља био је косовски Албанац Самедин Џезаири, некадашњи командант ОВК, затим АНА, и осведочени исламски терориста, доказано близак „Ал Каиди“.⁴⁵

Повода за терористичко испољавање следбеника вехабијског покрета може бити много, али је у свим случајевима узрок насиља био један, као и код напада Ал Каиде на Њујорк, 11. септембра 2001. године, и он се налази у исламском фундаментализму и екстремизму следбеника вехабијског покрета који су у свом насилном деловању мотивисани остваривањем крајњег циља, а то је исламизација читавог света.

Објекти угрожавања транснационалним тероризмом у Републици Србији

Ако су циљеви вехабијског покрета већ одређени као политички онда њихове политичке противнике у Републици Србији, односно објекте угрожавања, на директан или индиректан начин представљају сви они државни и недржавни политички субјекти, од државних институција преко друштвених група до самих појединаца, који не прихватају идеологију вехабизма и који се супротстављају остваривању циљевима вехабизма. Шире посматрано, објекат угрожавања представљају готово све виталне државне и друштвене вредности Републике Србије.

⁴² Јашаревић хтео да помогне муслиманима, Блиц, 30. октобар 2011. Дакле, повода може бити много али је у оба случаја узрок насиља био један, као и код напада Ал Каиде на Њујорк 11. септембра 2011. године, и он се налази у екстремизму следбеника фундаменталистичке идеологије вехабијског покрета.

⁴³ Муфтија ће сломити врат, Вечерње новости, 17. јануар 2008.

⁴⁴ Митровић, С.: *Радикални ислам као могућа безбедносна претња Србији и Балкану*, Ревизија за безбедност, 2011, vol. 5, бр. 2; *Six Years as of March Pogrom Against Serbs in Kosovo*, Global Research, March 18, 2010 (Доступно на: <http://www.globalresearch.ca/PrintArticle.php?articleId=18189>).

⁴⁵ Према: *German Intelligence and the CIA supported Al Qaeda sponsored Terrorists in Yugoslavia* (Доступно на: <http://www.globalresearch.ca/articles/BEH502A.html>).

С обзиром на то да екстремне вехабијске групе и организације представљају терористичке субјекте, укупно мање поседоване друштвене моћи у односу на моћ Републике Србије, онда неретко, с обзиром на њихову инфериорност, непосредна жртва њиховог насиља нису тежишно државне институције већ човек као појединац, друштвени и природни ентитети. Тада ти објекти представљају непосредну али секундарну мету политичког насиља, а држава Србија, као посредна жртва, представља примарну мету политичког насиља вехабијског покрета. Досадашња безбедносна пракса указује на то да је примаран објект насилног испољавања следбеника вехабизма управо умерена муслиманска популација која не прихвата радикална учења. Настојање вехабија креће у правцу омасовљења и ојачавања овог покрета у Републици Србији, а то се не може постићи без масовног приступа локалног муслиманског становништва, због чега се прибегава репресивним мерама и застрашивању. Омасовљењем покрета кренуло би се ка спровођењу насилних метода ка српском и осталом немуслиманском становништву ради стварања чистих муслиманских енклава, а у последњој фази, обезбеђењем довољне моћи покрета, кренуло би се и у обрачун са самом државом Србијом.

Закључак

Актуелни показатељи масовности вехабијског покрета у Републици Србији и државама региона, наставак тренда његовог прогресивног раста, затим чврсто повезивање овдашњих следбеника вехабизма са истомишљеницима широм света, ствара на Балкану све јаче упориште „глобалног салафистичког цихада”. Његови носиоци вешто користе територију Србије и Балкана и масовност реисламизираних балканских муслимана за постизање својих циљева, не само на Балкану и Европи, већ и шире. На то најбоље указују догађаји на Блиском истоку, пре свега сукоби у Сирији и Ираку, где се у редовима исламских фундаменталиста боре радикализованани Бошњаци и Албанци са читавог Балкана, али и из дијаспоре. Њихов број сеже и до пар стотина, а он се свакодневно увећава.

Почевши од периода врхунца моћи „Ал каиде” крајем 90-их година прошлог века, па све до половине 2014. године, када је дошло до енормног нарастања моћи њене отцепљене ирачке и сиријске фракције – исламистичке организације „Исламске државе Ирака и Леванта”, идеологија салафистичког цихада постаје све примањивија за балканске муслимане, али и све оне широм света, па чак и у Америци, Европи и Аустралији. Исламски фундаменталисти данас представљају респектабилну глобалну милитантну снагу. На Блиском истоку њихова војна моћ превазилази појединачну одбрамбену моћ држава у којима делују. Нарушавањем асиметричности моћи, између њих и држава према којима су њихове активности усмерене, довело је до тога да су терористичке облике борбе заменили директним, фронталним војним операцијама. Као резултат тога, у другој деценији 21. века, дакле на самом почетку новог миленијума, објављено је формирање новог исламског калифата, тзв. „Исламске државе”. Символично посматрано, то је један век након урушавања последњег и најмоћнијег исламског царства – Османске империје.

За Републику Србију то представља увод у нову фазу деловања овдашњих цихадиста. Ова фаза је започета, она је у току и, по својим специфичностима, може се дефинисати као фаза „терористичко-побуњеничког испољавања следбеника вехабизма” на Балкану. Главни узрок тога је омасовљење вехабијског покрета насталог у серији насилних догађаја у арапским државама на Блиском истоку и северу Африке, познатијих под називом „Арапско пролеће”, почевши од Туниса (2010), Египта (2011), Либије (2011), па све до Сирије (2011). Они су отворили Пандорину кутију екстремног исламизма. Идеологија исламиста, који су били носиоци ове нове исламске револуције, била је све примамљивија за младе балканске муслимане. Током ових догађаја, у јавности су се све чешће појављивале информације, прво о појединачном, а затим о све масовнијем учествовању балканских муслимана на афричком и блискоисточним ратним поприштима. У тим сукобима многи индоктринирани Бошњаци и Албанци су се истицали у зверствима над немуслиманима, шиитима, Курдима и другима који нису следили њихову идеологију. Они који се нису вратили на Балкан проглашавани су шехидима, а они који су се вратили – херојима. Међутим, они чији се повратак очекује представљају предмет све израженије пажње система безбедности Републике Србије и осталих балканских земаља из којих ти исламисти потичу.

Круцијално питање – како ће се ова актуелна фаза продора и ширења вехабизма у Републици Србији окончати – остаје отворено. Одговор на њега умногоме ће зависити како од спољних, тако и од унутрашњих фактора. У спољне свакако спада степен развоја радикалног ислама на глобалном нивоу, јер тај процес, сасвим сигурно, као и до сада, битно утиче и креира друштвено-политички миље унутар муслиманских заједница на Балкану. Такође, у спољне факторе спадају геополитички дискурси великих сила према Републици Србији, земљама западног Балкана, али исто тако и према земљама централног исламског простора. Евентуалне промене или наставак континуитета тих дискурса свакако ће се одразити на балканске прилике. Сведоци смо да су западне силе тренутно, али и готово век и по уназад, наклоњене исламском фактору у земљама западног Балкана. Разлог томе је остваривање сопствених геостратегијских интереса на овој географској, веома значајној територијалној целини, али и балансирање односа, превасходно атлантских сила – САД и Велике Британије, са исламским земљама на Блиском истоку.

С друге стране, под унутрашње факторе могу се подвести политички, економски, образовни, културолошки, демографски, безбедносни и други аспекти Републике Србије и балканских земаља који су од битног утицаја на развој вехабизма на том простору. Дакле, може се закључити да ће одговор на постављено питање зависити од могућности Републике Србије да се, у условима утицаја спољних и унутрашњих фактора, супротстави овом глобалном безбедносном проблему.

Литература

- [1] Гаџиновић, Радослав.: *Тероризам*, Драслар, Београд, 2005.
- [2] Гаџиновић, Радослав.: *Савремени тероризам*, Графомарк, Београд, 1998.
- [3] Димитријевић, Војин: *Тероризам*, Радничка штампа, Београд, 1982.
- [4] Изетбеговић, Алија.: *Исламска декларација - Један програм исламизације муслимана и муслиманских народа*, Сарајево, 1970.

[5] Кегли, Чарлс, и Јуџин, Виткоф: *Светска политика – Тренд и трансформација*, Центар за студије Југоисточне Европе, Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Дипломатска академија Министарства спољних послова Србије и Црне Горе, Издавачко и графичко предузеће Прометеј, Београд, 2004.

[6] Мијалковски, Милан.: *Домети агресије селафија на неитегрисаном делу Балкана*, Војно дело, Јесен/2011, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2011.

[7] Мијалковски, Милан: *Тероризам и организовани криминал*, Факултет безбедности, Београд, 2010.

[8] Милашиновић, М. Радомир, и Срђан, М. Милашиновић: *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007.

[9] Мијалковић, В. Саша: *Национална безбедност*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009.

[10] Павићевић, Вуко: *Социологија религије*, БИГЗ, Београд, 1988.

[11] Пресуда Окружног суда у Београду, Посебног одељења, К.П. бр. 24/07 од 03. јула 2009. године.

[12] Потезица, Оливер: *Вехабије, између истине и предрасуда*, Филип Вишњић, Београд, 2007.

[13] Савић, Андрија.: *Увод у државну безбедност*, Друго измењено и допуњено издање, ВШУП, Београд, 2000.

[14] Симеуновић, Драган.: *Тероризам*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2009.

[15] Симеуновић, Драган: *Теорија политике - ридер – И део – Основи политичких наука - практикум*, Удружење „Наука и друштво“, Београд, 2002.

[16] Симеуновић, Драган: *Увод у политичку теорију*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.

[17] Сретеновић, Милољуб: *Геополитички положај Западног Балкана*, Војно дело, Пролеће/2010, Министарство одбране Републике Србије, Београд, 2010.

[18] Стајић, Љубомир.: *Основи безбедности – са основама истраживања безбедносних појава*, Шесто издање, ИК Драганић, Београд, 2006.

[19] Стратегија националне безбедности Републике Србије (Сл. гласник РС, бр. 88/09).

[20] Устав Републике Србије (Сл. гласник РС, бр. 98/2006)

[21] Јевтић, Миролjub.: *Религија и политика – Увод у политикологију религије*, Институт за политичке студије и ФПН, Београд, 2002.

УЛОГА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ У ПРОТИВТЕРОРИСТИЧКИМ И ПРОТИВПОБУЊЕНИЧКИМ ДЕЈСТВИМА

Милан Мијалковски

Универзитет АЛФА – Београд, Факултет за инжењерски менаџмент

Актуелна терористичка претња националној безбедности Републици Србији, могућност да ескалира у оружану побуну и тиме испровоцира инострано уплитање, јесу чињенице које упозоравају на потребу константне оптималне способности противтерористичког система да успешно отклања и сузбија ту специфичну претњу. Војска Србије има велику улогу у сложеној и неизвесној противтерористичкој борби, чија ефикасност и ефективност је у вишеструкој корелативној вези са ангажовањем других снага и субјеката државе и друштва. Врховни државни менаџмент има пресудну улогу у том сложеном процесу.

Кључне речи: *тероризам, оружана побуна, безбедност Србије, Војска Србије, противтерористичка дејства, противпобуњеничка дејства, стање националне безбедности*

Увод

Специфична угроженост безбедности Србије тероризмом, чијом применом његови носиоци уз инострану подршку покушавају да разбију њен територијални интегритет, у драстичном смислу и продуженом трајању, испољен на Косову и Метохији, као и могућност његовог преливања изван те српске аутономне покрајине, у највећој могућој мери утиче на сложеност одбране Србије од ове опасности. Сложеност одбране првенствено је у томе што Србија, с једне стране, има ограничене могућности да на том, привремено отетом делу своје територије, предузима одговарајуће мере против терориста и, са друге стране, то што је суочена са терористичком претњом која може брзо да ескалира у оружану побуну. Независно од те објективне реалности, Република Србија, у складу са одредбама Повеље ОУН о праву на одбрану, слободно одлучује о остваривању сопствене безбедности. То претпоставља да одбрана Србије од тероризма обухвата све димензије – циљ, снаге, систем, стратегију и тактику, односно модел одбране који оптимално обезбеђује националне вредности од терористичког изненађења. Наменске снаге, тзв. први ешелон (обавештајне и безбедносне агенције) имају кључну улогу у предупређивању (спречавању) терориста и побуњеника да нападну виталне вредности наше земље. Међутим, њихова успешност у

извршавању тог задатка у великој мери зависи од тзв. не наменских снага – „другог ешелона“, где спада и Војска Србије. Штавише, у случају да тероризам ескалира у оружану побуну, изгледно је неминовно ангажовање „другог ешелона“ одбране, чију окосницу представља Војска Србије. Поменуте чињенице указују на потребу комплексног сагледавања узрока и услова, односно варијаната ангажовања Војске Србије у противтерористичким и противпобуњеничким дејствима.

Угрожавање и угроженост безбедности Републике Србије тероризмом и/или оружаном побуну

У општем смислу, појам „*угрожавање*“¹ значи нечије деловање које је усмерено на изазивање промена на циљану вредност (човек, предмет, објект, средство, делатност, друштво, држава...), независно од тога да ли је брањена или незаштићена. Упоредњем општег значења појма *угрожавање* и богатих и нелагодних искустава и сазнања о масовном (побуњеничком) тероризму албанских џихадиста против Републике Србије², основано је констатовати да је реч о континуалном угрожавању безбедности наше земље типичном терористичко-побуњеничком агресијом. Континуалност угрожавања потврђују напади албанских џихадиста изведених у 2014. години³, који одражавају део њихове стратегије о успостављању тзв. „Природне Албаније“, иначе део пројектованог „Балканског калифата“ исламиста.

За разлику од појма *угрожавање* који означава процес (*агресију терориста*) са различитим интензитетом, у најопштијем смислу, појам *угроженост безбедности Републике Србије тероризмом (и оружаном побуну)* подразумева поуздану оцену стања заштићености државе и друштва у одређеном тренутку од терори-

¹ Појам „*угрожавање*“ се у политичкој и безбедносној теорији и пракси користи разнолико. Најчешће се употребљава као синтагматски израз „*угрожавања безбедности*“ лица, објекта, средстава, територије, друштва, државе... и означава процес са различитим интензитетом у којем супротстављене стране (најмање две) предузимају офанзивне и дефанзивне тајне и јавне делатности ради остваривања својих субјективних циљева и интереса. Дакле, угрожавање безбедности означава континуалну претњу (запрећеност нечијој безбедности или претњу опасношћу) која престаје онда када једна страна (нападач или бранилац) оствари постављени циљ или одустане од његовог остваривања.

² Пунктуални тероризам албанских сепаратиста на Косову и Метохији у периоду од 1991. до краја 1997. године, средином 1998. године ескалирао је у оружану побуну, која је угушена крајем септембра те године. У јесен 2000. године терористички састави албанских сепаратиста подигли су оружану побуну на подручју општина Прешево, Бујановац и Медвеђа, која је елиминисана средином 2001. године. Од 17. до 19. марта 2004. године албански џихадисти су применом масовног насиља покушали да униште све што је српско на Косову и Метохији. Седамнаестог фебруара 2008. године албански џихадисти су као наводну државу прогласили српску аутономну покрајину Косово и Метохија, противно Уставу Србије, Резолуцији број 1244 Савета безбедности ОУН и међународном праву, грубо прекршили њен статус, противправно је прогласивши „независном државом“.

³ Двадесет осмог августа 2014. године Албанци „шумокрадице“ у рејону села Орловац, општине Куршумлија, напали су припаднике српске Жандармерије и убили Стевана Сићелића. (*Жандарма убиле шумокрадице са аутоматским пушкама*, „Политика“, Београд, 29. 8. 2014, стр. 3).

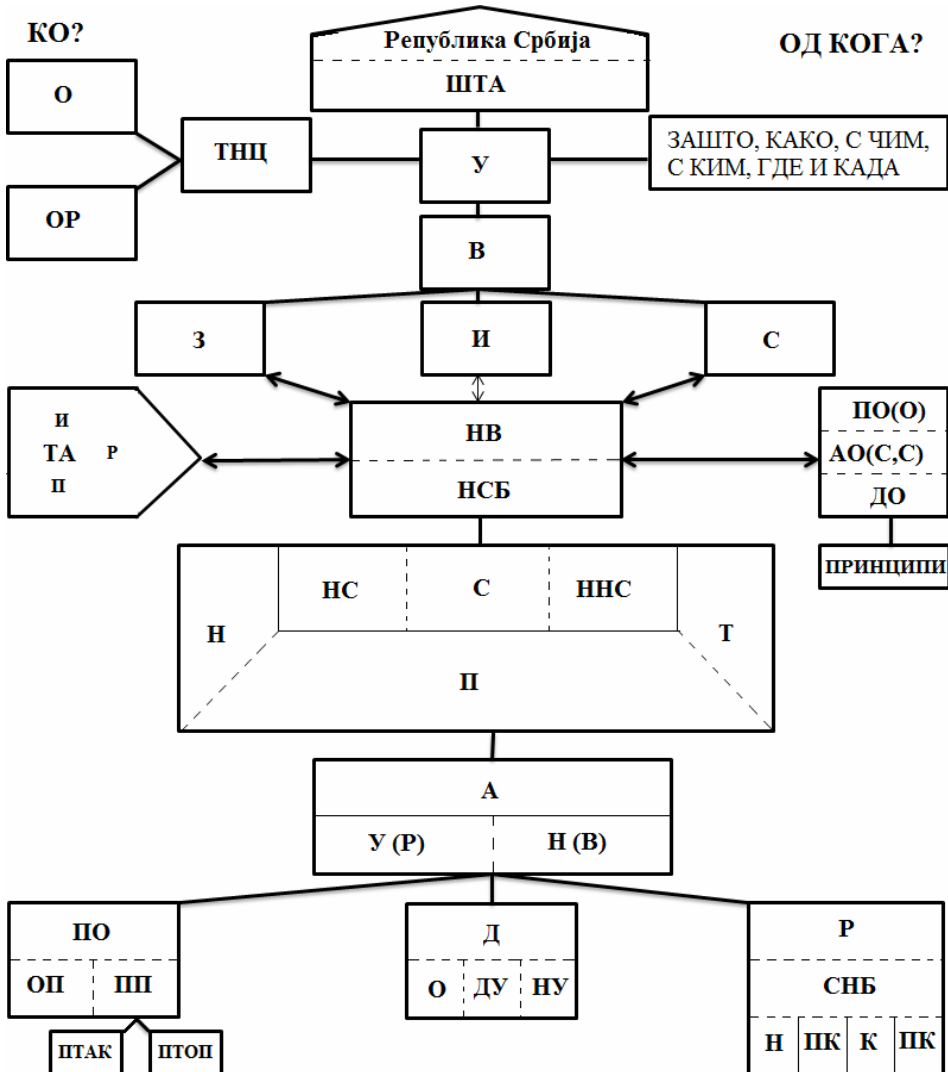
стичке (побуњеничке) опасности. Реч је о уобичајеној периодичној или ванредној оцени стања заштићености виталних државних вредности од испољених (постојећих) и могућих (потенцијалних) тзв. „не смртоносних” и смртоносних делатности терориста коју установљава надлежни државни орган (председник, премијер, Влада, Савет за националну безбедност, Народна скупштина, директор безбедносне службе) на основу анализе извештаја и активности државних и друштвених субјеката, снага, институција и организација остварених у процесу спречавања и сузбијања терористичке опасности. Евидентно је да *угроженост безбедности наше земље тероризмом* (и побуном) представља специфичан пресек процеса угрожавања њене безбедности тероризмом. Заправо, *угроженост је стање у датом тренутку*,⁴ а угрожавање су делатности које терористи предузимају континуално.

Установљавања угрожености безбедности Србије тероризмом (и побуном) сложен је, одговоран и ризичан задатак, односно изискује адекватну честитост, професионалну одговорност и стручност његовог носиоца. Обухвата реалистично уважавање (1) могућности терориста (побуњеника), (2) противтерористичких могућности Србије и (3) одређености (искрене или неискрене) субјеката у безбедносном окружењу наше земље према терористима који нападају њене виталне вредности. Реалистично уважавање свих битних аспеката ових фактора у дотичном (одређеном) тренутку обавезно треба да узме у обзир њихову ангажованост до тог тренутка, као и предвиђање њиховог деловања у блиској и даљој будућности. Ризичност овог задатка је у томе што постоји могућност да неки од поменутих фактора буде потцењен или прецењен, а такво пропуштање може да има огромне штетне последице по безбедност наше земље. Јер, оцена угрожености безбедности Србије тероризмом представља својеврсну директрису (инструкцију, упутство) свим државним и друштвеним субјектима за противтерористичко ангажовање у наредном периоду.

За ваљано разматрање и схватање процеса угрожавања и угроженост безбедности Републике Србије тероризмом и оружаној побуном и, наравно, успешне одбране од тих опасности, неопходан је обухват бројних и разноврсних чиниоца, чињеница и околности. У ту сврху упутно је да се за текстуално описивање, упоређивање, супротстављање и објашњавање овог комплексног проблема користи његова шематска прегледност (шема 1), чија примењивост је могућа за преовладавајући број држава савременог света.

Најпре треба одредити безбедносно значење појмова „*тероризам*” и „*оружана побуна*”, а затим размотрити облике *терористичке агресије* (безбедносни изазов, претња и ризик) и њихову трансформацију у оружану побуну против наше земље.

⁴ Директор БИА Александар Ђорђевић изјавио је 17. октобра 2014. године Танјугу да „само летимично набрајање претњи безбедности Републике Србије – сепаратистичке тенденције на појединим деловима територије, тероризам (посебно верски мотивисан)... – довољно говоре о угрожености Србије” (Танјуг, *Директор БИА: Циљ модерна национална служба безбедности*, „Политика, Београд, 18.10.2014, стр. 9).

Шема 1
(Извор: аутор)

Значење скраћеница у шеми: ШТА се штити? Објект безбедности (виталне националне вредности). КО штити националне вредности? ОД КОГА се штите националне вредности? ЗАШТО, КАКО, С ЧИМ, С КИМ, ГДЕ и КАДА се штите националне вредности? У – Устав; ТНЦ – трајни национални циљеви; О – опстанак; ОР – одрживи развој; В – вредности (сувереност, територијални интегритет... права, слободе и обавезе гра-

ђана...); З – законодавна власт; И – извршна власт; С – судска власт; НБ – национална безбедност; НСЦ – национални систем безбедности; ТА (И,Р,П) – терористичка агресија (изазови, ризици и претње); ПО(О) – превентивна одбрана (одвраћање); АО(СиС) активна одбрана (спречавање и сузбијање); ДО – дефанзивна одбрана; П – принципи (превентивност, свеобухватност, централизованост, офанзивност, информисаност, доследност, самокритичност и законитост); С – снаге; НС – наменске снаге; ННС – ненаменске снаге; Н – норматива, Т – теорија; П – пракса; А – ангажовање; У(Р) – уобичајено (редовно); Н(В) – неубичајено (ванредно); ПО – превентивна одбрана: ОП – општа превентива; ПП – посебна превентива; ПТАК – противтерористичке акције; ПТОП – противтерористичке операције; Д – деловање; О – оптимално; ДУ – делимично успешно; НУ – неуспешно; Р – резултат; СНБ – стање националне безбедности; Н – неконфликтно, ПК – претконфликтно; К – конфликтно; ПК – постконфликтно.

Појам тероризам је прецизно одређен у кривичном законик у највећег броја држава савременог света, а у члану 2. Резолуције Генералне скупштине ОУН од 14. 12. 1974. године, квалификован је као облик агресије.⁵ Насупрот томе, у теоријској сфери постоји више стотина дефиниција тероризма, које делимично или „потпуно?” дефинишу његову суштину. Без претензија да дефиницију тероризма презентујем као оптималну, будући да је резултат, с једне стране, анализе садржаја око 150 дефиниција овог појма, и са друге стране, резултат мог практичног трорецијског искуства у овој сфери, сматрам да обухвата све битне компоненте тероризма, потврђене, поред осталог, у угрожавању безбедности Републике Србије. Она гласи:

„Тероризам је смишљено, систематско, противзаконито, специфично, самостално, или насиље у оквиру неког облика оружаног сукоба извесног људског колективитета (недржавног, државног или транснционалног), чији су припадници у толико великој мери уверени у основаност и оправданост властитих екстремистичких циљева и опседнути мржњом у односу на примарну жртву (крајњег, главног непријатеља) да су одлучни да примене, или примењују, најгрубљу физичку силу над секундарном (непосредном) жртвом, коју преовладавајуће чине приватна лица – цивили – ради њеног бруталног убиства, привременог или трајног повређивања (сакатења), киднаповања и психичког злостављања, с намером да изазову (произведу) максималан психолошки ефекат (страх) у односу на примарну жртву (влада земље коју нападају) и принуде је да учини захтеване уступке, који значе остварење крајњег политичког циља конкретног терористичког колективитета”.⁶

Независно од носиоца (несуверен или суверен) тероризам представља облик агресије, коју легитимишу „не смртоносне” и смртоносне противзаконите делатности, а основни принцип деловања њеног носиоца гласи – константно изненађивати примарну жртву. Терористичка агресија састоји се од више фаза,⁷ а њихов укупан број првенствено зависи од одбрамбених способности примарне жртве.

⁵ „Агресија је... упућивање од једне државе или у име ње оружаних банди, група, нерегуларних војника или најамника, који против друге државе врше акте оружане силе тако озбиљно, да се изједначају са горе побројаним актима или, пак, њено значајно учешће у томе”.

⁶ Мијалковски Милан, *Тероризам и организовани криминал*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2010, стр. 32.

⁷ Исто, стр. 74-79.

Прва (ескалациона) фаза обухвата опсежне припреме носиоца тероризма за изазивање страха код примарне жртве. Реч је о предузимању тзв. „не смртоносних“ делатности: организационе, индоктринарне, пропагандне, регрутне, финансијске, спонзорске, инфраструктурне, снабдевачко-оружане, оружано-оспособљавајуће, безбедносне, обавештајне, извиђачко-опсерверске и избора потенцијалне непосредне жртве. Уколико примарна жртва (држава) има адекватну моћ и умешно је употребљава, агресија терориста биће сузбијена у овој фази, а тероризам ће, као и пре испољавања ове фазе, представљати безбедносни изазов за одређену државу.

Суштина друге (кулминационе) фазе је у изазивању страха код примарне жртве, а обухвата паралелно предузимање „не смртоносних“ и смртоносних делатности, попут: довођења непосредних извршилаца у повољни оперативни положај за напад на непосредну жртву, снабдевање извршилаца напада врстом оружја за извођење смртосног или киднаперског напада, извиђање места планираног напада, извршење напада и повлачење извршилаца напада, уколико се не ради о самоубилачком нападу. Реч је о фази агресије која представља безбедносну претњу примарној жртви (суочена је са терористичким изненађењем), чије отклањање захтева примену неоружаних и оружаних делатности.

Трећа (стабилизациона) фаза представља настављање друге фазе – одржавање или појачавање страха код примарне жртве. Означава се термином „стабилизациона“ зато што је примарној жртви потребан дужи период да отклони претњу или да делимично или потпуно испуни захтеве терориста. Обухвата делатности, као што су: преузимање одговорности за изведени терористички напад, анализа физичких ефеката напада, процена (оцена) психолошких ефеката напада, упућивање претњи о извођењу нових напада, извођење нових смртоносних напада ради одржавања и појачавања страха, нуђење „преговора“ и посредника за решавање „спора“ и (могућност?) ескалација тероризма у оружану побуну.

Тероризам може да ескалира у оружану побуну у једном од следећих случајева: (1) када нападнута држава није способна да оптимално онеспособи терористе, (2) када терористички колективитет има подршку локалног становништва које своје јавне масовне облике подршке трансформише у насилне, (3) када терористи имају велики број поборника, а сматрају да пунктуалним нападима не могу да се остваре крајњи циљ и (4) када иностранци спонзор наложи вођама терориста да покрену становништво на побуну.

Наравно, оружану побуну⁸ у некој држави може избити независно од тероризма. Реч је о противзаконитој делатности веће друштвене групе против актуелне власти матичне државе или против неког владиног органа. Лица која учествују у оружаном побуни међусобно су повезана с циљем и спремношћу да за његово постизање примене силу. Оружану побуну карактеришу темељне припреме њених носилаца, а отпочиње у тренутку за који вође побуњеника сматрају да је најповољније за остваривање пројектованог циља или је искрсао адекватан повод.

Припремна (не смртосна) фаза оружане побуне обухвата комплекс тајних противзаконитих делатности које осмишљава, усмерава и контролише језгро побуњеника (идеолошко, политичко, верско итд.). Тежиште делатности чини регрутова-

⁸ Ђорђевић Обрен, *Лексикон безбедности*, Партизанска књига, Београд, 1986, стр. 267, *Војни лексикон*, ВИЗ, Београд, 1981, стр. 403.

ње присталица у складу са циљем побуне, јачања њиховог уверења у потребу пружања оружаног отпора властима матичне земље, набавка оружја и оспособљавање побуњеника за руковање оружјем, стварање састава према принципима војне организације и евентуално обезбеђивање иностране подршке.

Офанзивна (насилна или смртоносно-рушилачка) фаза оружане побуне обухвата изненадне масовне оружане делатности побуњеника на делу или целој територији матичне државе, које могу да резултирају постизањем крајњег циља (ређе) или да представљају увод у краткотрајан (тј. побуњеници буду у кратком року онеспособљени) или дуготрајан оружани сукоб, односно грађански рат. Исход оружане побуне првенствено зависи од могућности, одлучности и способности државе (владе) да штити своје виталне вредности и интересе, а под тим треба подразумевати и повољност/неповољност њеног положаја у међународној заједници.

Претпоставке одбране Републике Србије од терористичко-побуњеничке агресије

Размотрене чињенице о тероризму и побуни су у блиској прошлости, у драстичном смислу, регистроване у нашој земљи. Наиме, суочили смо се са систематским пунктуалним тероризмом албанских џихадиста на Косову и Метохији, који је уз снажну инострану подршку 1998. године ескалирао у оружану побуну, а крајем новембра 2001. године албански џихадисти су изненадном оружаном побуном, за неколико сати заузели велики део територије општина Прешево, Бујановац и Медвеђа. Тада, и данас, носиоци поменутих облика насиља су нападали виталне вредности наше земље, тежишно циљајући њен територијални интегритет, тиме доводећи у питање остваривање трајних националних циљева Србије – опстанак и одрживи развој.

Устав Републике Србије представља извориште заштите њених виталних вредности од тероризма и оружане побуне, односно указује на њихову нужну и одсудну одбрану од ове специфичне агресије. Заправо, у Уставу су идентификоване националне виталне вредности (ШТА се штити), затим, ОД КОГА се штите и коначно, КО је надлежан и одговоран да их штити.

Наравно, Устав садржи и адекватан одговор на питања: зашто (због опстанка и одрживог развоја), како (одговарајућом стратегијом), с чим (свим расположивим средствима), с ким (пријатељским, партнерским субјектима), где (свугде) и када (увек) се штите националне вредности.

Следствено томе, све врсте власти (законодавна, извршна и судска) координирано се ангажују на заштити националних вредности од терористичко-побуњеничке опасности. У ствари, реч је о функционисању система националне безбедности,⁹ чија резултанта представља стање националне безбедности Републике Србије.¹⁰

⁹ „Систем националне безбедности представља нормативно, структурно и функционално уређену целину елемената чијом се делатношћу остварује заштита националних интереса Републике Србије“ (*Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Службени гласник РС, бр. 88 од 28.10.2009, стр. 34).

¹⁰ Национална безбедност Републике Србије је сложен, чињенично заснован, непрекидан и динамичан програм – нормативно-теоријска уређеност, институционална организованост и одсудна оперативност-одбрамбена ангажованост свих грађана, друштва и државе на правременом и успешном отклањању ствар-

Национални систем безбедности Србије чине снаге¹¹ које се, према надлежностима и овлашћењима у противтерористичкој и противпобуњеничкој борби, условно, могу поделити на наменске (безбедносне и обавештајне агенције, САЈ) и тзв. ненаменске (Војска Србије) снаге. Независно од врсте снага, њихово практично ангажовање је у складу са нормативом (законима) и теоријским одбрамбеним документима (стратегије).

Национални систем безбедности уважавањем принципа (законитост, превентивност, тајност, свеобухватност са израженим тежиштем, централизованост, офанзивност и информисаност) може да штити националне вредности од терористичко-побуњеничких опасности применом превентивне одбране, активне одбране и дефанзивне одбране. Првенствено, треба да остварује превентивну (оптималну) одбрану, чија суштина је у одвраћању потенцијалних терориста и побуњеника да посегну за тим специфичним насиљем. Уколико та врста одбране није ефикасна, упутно је да води активну одбрану (спречава и сузбија угрожавајуће делатности), која претпоставља да терористи (и побуњеници) могу са буду идентификовани унапред и да могу да буду онеспособљени – лишени слободе, а ако одбију такву могућност да буду лишени живота. Дефанзивна (пасивна) одбрана претпоставља висок ниво ескалираности терористичко-побуњеничких делатности, ради чега је нужно предузимати опште мере заштите свих националних вредности и посебне мере за заштиту потенцијалних непосредних жртава напада. Спроводи се све док се створе услови за активну одбрану.

Ангажовање снага националног система безбедности против терориста и побуњеника може да буде уобичајено (редовно, свакодневно) и неуобичајено (ванредно). У обе варијанте деловања (ангажовања), снагама националног система безбедности може да буде својствена општа превентива (одвраћају потенцијалне терористе и побуњенике од предузимања угрожавајућих делатности, надзиру њихово противзаконите тзв. не смртоносне делатности и онемогућавају их да предузму смртоносне делатности) и посебна превентива (изводе акције и операције ради потпуног онеспособљавања терориста и побуњеника). Иначе, противтерористичко/побуњеничко деловање снага националног система Републике Србије може да буде оптимално, делимично успешно или неуспешно, а резултат је стање националне безбедности (не конфликтно, претконфликтно, конфликтно или постконфликтно). Оптимално деловање претпоставља не конфликтно стање, делимично успешно претпоставља претконфликтно и краткотрајно конфликтно или постконфликтно стање, а неуспешно деловање подразумева конфликтно стање националне безбедности у дужем периоду.

них (постојећих) и могућих (потенцијалних) спољних и унутрашњих опасности по безбедност националне територије, суверенитета, личног физичког, духовног и имовинског интегритета грађана као појединаца и остваривања колективних друштвених права грађана у социјално-економској, друштвено-политичкој, образовној, научној, културној, еколошкој и другим областима” (Мијалковски Милан, *Обавештајне и безбедносне службе*, Универзитет у Београду-Факултет безбедности, ЈП „Службени гласник”, Београд, 2009, стр. 31).

¹¹ „Систем националне безбедности у ширем смислу чине највиши органи законодавне, извршне и судске власти: Народна скупштина Републике Србије, председник Републике Србије, Савет за националну безбедност, Влада, судови и тужилаштва. У ужем смислу, систем националне безбедности чине: систем одбране, МУП-а, безбедносно-обавештајни систем и привремено формирани органи и координациона тела за поједине кризе” (*Стратегија националне безбедности*, стр. 34).

Противтерористичка дејства Војске Србије

Противтерористичка дејства Војске Србије су специфичан садржај система одбране Републике Србије чији је циљ оптимална заштита националних вредности од тероризма. Анализа појма „противтерористичка дејства” указује на то да је он троделан – „против”, „терориста” и „дејства”. Префикс „против” означава да се дејства одвијају између најмање двају субјеката, а префикс који следи „терористичка” указује на то да се дејства предузимају против онога ко спроводи тероризам. Имајући на уму циклично испољавање агресије терориста (неоружано/несмртоносно-оружано/смртоносно-не-оружано/не смртоносно), искрсава питање: предузимањем каквих дејстава (оружаних, неоружаних или комбинованих) Војска Србије брани државу и друштво од терориста? С тим у вези, треба имати у виду да је реч о асиметричном сукобу (рату) у којем за крајњи исход сукоба није пресудна укупна моћ једне стране, већ начин на који једна страна у овом сукобу користи своју моћ. Наиме, супериорна је она страна која је способна да систематски постиже изненађење у односу на другу страну, а то подразумева да се систематски обезбеђује од изненађења противничке (непријатељске) стране. Лако је закључити да примарна жртва (Република Србија) своју одбрану од терориста мора организовати тако да систематски постиже изненађење у односу на све структурне елементе терористичког колективитета (агресора). Заправо, одбрану Србије од тероризма треба да карактерише константна способност за превентивно-реактивно обезбеђење свих виталних државних вредности од свих врста угрожавајућих делатности терориста.

Такву одбрамбену противтерористичку оптималност Република Србија може успоставити (постићи) и одржавати предузимањем свеобухватних усклађених мера и активности, а првенствено¹²: (1) усвајањем адекватних закона и других нормативних одредби и њиховим ажурирањем; (2) усвајањем офанзивних стратегија, посебно стратегије националне безбедности и националне противтерористичке стратегије; (3) располагањем рекспектабилним снагама за противтерористичку борбу; (4) одржавањем способности противтерористичких снага за ефикасно онемогућавање терориста да плански реализују своје делатности; (5) периодичним студиозним анализирањем и оцењивањем резултата противтерористичке одбране, које укључује и смело регистровање евентуалних пропуста и предузимање мера ради њиховог отклањања; (6) предвиђањем терористичке претње националној безбедности у блиској будућности и (7) придавањем потребног значаја међународној одбрани од тероризма.

У најсажетијем смислу речено, Република Србија може се оптимално (од)брани-ти од терориста уколико се реалистично нормативно-доктринарно и теоријски одреди према њиховој подмуклој агресији и доследно истрајава на ефикасној противтерористичкој пракси – одвраћање, спречавање и сузбијање сваке врсте делатности у свим фазама агресије терориста. Да ли је то тако могуће је установити критичким прегледом нормативно-теоријских претпоставки за пројектоване и стварне противтерористичке праксе. Наравно, у складу са насловом питања, фокус је на противтерористичком ангажовању Војске Србије.

¹² Мијалковски Милан, *Тероризам и организовани криминал*, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, Београд, 2010, стр. 79.

За ваљано разматрање противтерористичких дејстава Војске Србије упутно је поћи од Закона о одбрани и Закона о Војсци Србије, који дефинишу Војску Србије као организовану оружану снагу која брани земљу од оружаног испољавања споља и извршава друге мисије и задатке, у складу са Уставом, законом и принципима међународног права који регулишу употребу силе.¹³ Она је, такође, „носилац оружаных операција и свих других облика оружаног супротстављања, чија је надлежност утврђена Уставом и законом. Војска Србије обједињава све учеснике у оружаним операцијама и командује свим снагама које изводе борбена дејства у ратном и ванредном стању на основу закона, а у складу с доктрином Војске Србије”.¹⁴ Мисије Војске Србије су: (1) одбрана Републике Србије од оружаног угрожавања споља, (2) учешће у изградњи и очувања мира у региону и свету и (3) подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности.

Упоредњем битних обележја терористичке агресије против Републике Србије и поменуте законске одредбе о намени и задацима Војске Србије, основано је констатовати њено неизоставно противтерористичко ангажовање. Наиме, према Резолуцији ОУН из 1974. године којом се дефинише агресија, тероризам је регистрован као облик агресије („... убацивање банди...”). Противтерористичка искуства наше земље из блиске прошлости у потпуности потврђују наведено одређење терористичке агресије. Са друге стране, актуелна терористичка претња безбедности Србије указује на то да би њено драстично испољавање неминовно било подржавано споља. Ова чињеница указује на обавезу Војске Србије да, у оквиру своје прве мисије (одбрана Србије од оружаног испољавања споља), извршава и противтерористички задатак. Међутим, у вези с наведеним, евидентна су два ограничења: прво, у Закону о одбрани, члан 4. став 11, тероризам је сврстан у не војне изазове, ризике и претње безбедности Србије и, друго, према члану 31. Војска Србије обједињава све учеснике у оружаним операцијама и командује свим снагама које изводе борбена дејства у ратном и ванредном стању. Дакле, нема кључну улогу у одбрани наше земље од неоружаних облика угрожавања њене безбедности.

Премошћавање ове опречности извесно је у оквиру надлежности Војске Србије да „извршава друге мисије и задатке”, о чему одлучује председник Републике који командује Војском Србије у миру и рату¹⁵ и Народна скупштина, која проглашава ратно или ванредно стање (Закон о одбрани, члан 9, став 1).

Заправо, поменута ограничења у извесном (делимитичном) смислу отклања садржај члана 39. Закона о одбрани. Делимитично зато што се односи само на део територије Србије: „Ако су угрожени гранични појас, граница и живот људи и материјална добра на том подручју, на заједнички предлог министра унутрашњих послова и министра одбране, а уз сагласност председника Републике, Влада образује полицијске и војне снаге за извршавање заједничких задатака. У извршавању задатака из става 1. овог члана, полицијске и војне снаге су потчињене старешини Војске Србије кога овласти председник Републике...”.

¹³ Закон о Војсци Србије, члан 2, Службени гласник Републике Србије, бр. 116-07, 11. 12. 2007 (у даљем тексту: „Закон о Војсци Србије”).

¹⁴ Закон о одбрани, члан 31, „Службени гласник РС”, бр. 116/2007.

¹⁵ Закон о Војсци Србије, члан 17, став 1.

Нормативно одређење противтерористичког ангажовања Војске Србије је операционализовано у стратегијско-доктринарним документима у области одбране – Стратегији националне безбедности (СНБ), Стратегији одбране (СО) и Доктрине Војске Србије (ДВС). Међутим, у њима су, такође, евидентне и неке опречности које, на изврстан начин, ограничавају ангажовање Војске Србије у отклањању терористичке опасности.

На пример, Војска Србије је идентификована као „основни субјект система одбране” која „брани земљу од оружаног угрожавања споља и извршава друге мисије и задатке... пружа подршку цивилним властима у супротстављању претњама безбедности”.¹⁶ На сличан начин одређена је улога Војске Србије у Стратегији одбране Републике Србије, односно у набрајању субјеката, као последњи „субјект система одбране”¹⁷ који „подршку цивилним властима у супротстављању претњама безбедности реализује кроз помоћ цивилним властима у супротстављању унутрашњем угрожавању безбедности, тероризму, сепаратизму и организованом криминалу...”.¹⁸

Основно пропуштање у поменутиим теоријским документима у вези са противтерористичким ангажовањем Војске Србије је у томе што је конфузно одређен тероризам као облик угрожавања националних вредности Републике Србије. Тако, на пример, у поглављу „Изазови, ризици и претње безбедности” (стр. 13–17) *СНБ РС*, као полазни критеријум у разматрању и навођењу изазова, ризика и претњи узета је тежина последица по безбедност Републике Србије које би могле да настану у случају њиховог испољавања. На тај начин, неосновано и неопрезно, тероризам је оцењен као врста опасности која може да угрози Србију у будућности: „Тероризам је једна од највећих ризика и претњу за глобалну, регионалну и националну безбедност... У условима глобалног тероризма, Република Србија може бити мета терористичког деловања (подвукао аутор), како непосредно тако и коришћењем њене територије за припрему и извођење терористичких акција у другим земљама. Са становишта безбедносних ризика и претњи са којима се суочава Република Србија, посебно је значајна веза тероризма са свим облицима организованог, транснационалног и прекограничног криминала” (стр. 14).

С обзиром на то да је тероризам албанских цихадиста у продуженом трајању, тежишно на Косову и Метохији евидентан (актуелан) и усмерен на разбијање територијалног интегритета Србије, односно представља безбедносну претњу, а сепаратистичке тежње појединих екстремистичких група могу да се трансформишу у тероризам против наше земље (представљају безбедносни изазов), то значи да је Србија изложена терористичкој агресији. Важно је усклађивање несклада између теоријског става „Србија може бити мета терористичког деловања” и опоре постојеће реалности „Србија је изложена терористичкој агресији”. Потребно је, дакле, отклонити сваку дилему у вези са противтерористичким дејствима Војске Србије. Упутан начин за отклањање овог опасног превида по националну безбедност Србије јесте да се прецизно разграниче и дефинишу изазови, ризици и претње. Наиме, неопходно је да у овом највишем („кровном”) стратешком документу у области безбедности, чијом реализа-

¹⁶ *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, „Службени гласник РС”, бр. 88 од 28.10.2009., стр. 34, 29.

¹⁷ „Субјекти система одбране су: грађани, државни органи, привредна друштва, друга правна лица, предузетници и Војска Србије” (*Стратегија одбране*, „Службени гласник РС”, број 28/09, стр. 17.).

¹⁸ Исто, стр. 18.

цијом се штите националне вредности и интереси Републике Србије, дефинише када тероризам представља изазов безбедности Србије, а када претња и ризик. То ће омогућити Војсци Србије да реалистично идентификује своју противтерористичку улогу. Јер, оваквим теоријско-безбедносним одређењем (превидом) тероризма несвесно је учињен несумњив безбедносни ризик по националну безбедност Србије.

Ставови о противтерористичким дејствима Војске Србије у Доктрини Војске Србије (ДВС) сагласни су Уставу, Закону о одбрани и Стратегији одбране Републике Србије. С једне стране, односе се на регистровање терористичке опасности¹⁹ и, са друге стране, дефинишу могуће ангажовање Војске Србије у отклањању терористичке опасности.

Преглед садржаја ДВС у вези са припремама Војске Србије указује на нужан обухват њеног противтерористичког ангажовања. То потврђују ставови :„Обавештајно-безбедносне припреме усмерене су на правовремено познавање доктрине и методе деловања, организације, способности, праваца и времена дејства носилаца безбедносних претњи” (стр. 19); „Обука за пружање помоћи цивилним властима у супротстављању претњама безбедности изводи се у оквиру редовне обуке и оспособљавања команди, јединица и установа Војске Србије” (стр. 21); „У Војсци Србије израђују се планови употребе, планови превенције криза и планови одговора на кризе... Планови превенција криза се припремају ради одговора на могуће кризне ситуације... Планирање употребе Војске Србије за пружање помоћи цивилним властима у супротстављању претњама безбедности остварује се у оквиру планирања превенције криза и у складу са конкретном ситуацијом” (стр. 20).

Иако се у поменутиим ставовима изричито не помиње тероризам, они одражавају (подразумевају) припреме Војске Србије за отклањање и терористичке опасности. То потврђују ставови у поглављу под насловом „Употреба Војске Србије”, који индиректно и директно одражавају њено могуће ангажовање против носилаца терористичке агресије. Најпре, констатује се: „Војска Србије се може употребити у миру, ванредном стању и ратном стању” (стр. 23), а основано смо установили да се тероризам против Србије испољава у миру и, својом ескалацијом може да испровоцира увођење ванредног и/или ратног стања. Затим, каже се да „Војска Србије у миру може изводити борбене и неборбене операције, те да у борбеним операцијама Војска Србије је носилац, а у неборбеним операцијама је подршка другим снагама система одбране” (стр. 23), а општепознато је да се онеспособљавање терориста може постићи неоружаним (тзв. неборбеним) и оружаном (тзв. „борбеним”) мерама, акцијама и операцијама. Такође, каже се да и „У условима ванредног стања, Војска Србије може планирати, припремати и изводити борбене и неборбене операције” (стр. 23), дакле, ангажује се за онеспособљавање терориста. Надаље, дефинише се задатак. „Делови Војске Србије могу се ангажовати у подршци властима и становништву ради... отклањања последица тероризма...”, наглашавајући да „Војска Србије не развија посебне снаге намењене за пружање подршке цивилним властима, већ ће ангажовати посто-

¹⁹ „Проблеми европске безбедности најинтензивније се испољавају на простору југоисточне Европе који је изложен различитим облицима екстремног деловања, мотивисаног етничким, верским, социјалним, развојним и другим противречностима. Сепаратистичке тежње у региону су реална претња његовој безбедности...” (стр. 7).

„... Тероризам најчешће подстичу етнички, верски и политички екстремисти. У одређеним условима тероризам може прерасти у оружану побуну...” (стр. 8).

јеће које, сходно својој основној намени, могу успешно извршавати те задатке” (стр. 25). Напоследку, прецизира се да: „У борбеним дејствима против терористичких снага ангажују се наменске противтерористичке јединице у складу са задацима и у функцији подршке другим снагама система одбране” (стр. 25).

Класификацијом борбених и неборбених операција Војске Србије дефинитивно је потврђено њено непосредно и посредно противтерористичко ангажовање. Наиме, као борбене операције регистроване су: операција превентивног размештања снага (може да буде у функцији отклањања терористичке опасности); противтерористичка операција (непосредно ангажовање); противпобуњеничка операција; нападна; одбрамбена и помоћна операција (стр. 29), а у неборбене операције спадају: информациона операција; операција цивилно-војне сарадње и операција подршке цивилним властима у супротстављању неоружаним претњама безбедности (стр. 31).

На крају, евидентно је да се целокупан садржај обавештајног и безбедносног обезбеђења Војске Србије (стр. 43–44), поред осталог, односи на њено противтерористичко ангажовање, јер има обавезу да прикупља, обрађује и користи обавештајне податке о стању и намерама носилаца угрожавања безбедности, простору ангажовања снага и времену ради спречавања изненађења и правовременог реаговања на насталу ситуацију.

Без обзира на неке превиде и опречности у нормативно-теоријској сфери о противтерористичком ангажовању Војске Србије, размотрене чињенице указују на њену неизоставну улогу у одбрани наше земље од терористичке агресије. С тим у вези, посебно треба имати у виду следеће чињенице: (1) Војска Србије може се употребити у миру, када је у току испољавање тероризма и, у ванредном стању, које може бити проглашено због ескалације тероризма; (2) три од укупно 14 надлежности председника Републике у вези са командовањем и руковођењем Војском Србије непосредно се односе и на отклањање терористичке опасности: а) одлучује о употреби Војске Србије и командује Војском Србије у миру и рату, б) усваја План употребе Војске Србије и наређује њену употребу и ц) наређује спровођење мера приправности Војске Србије у случају ратног или ванредног стања,²⁰ (3) послови Генералштаба Војске Србије који се односе на „израду Плана употребе Војске Србије и организовање мера приправности на основу аката председника Републике и министра одбране”,²¹ неминовно обухватају противтерористичку компоненту Војске Србије; (4) „Војска Србије обједињава све учеснике у оружаним операцијама и командује свим снагама које изводе борбена дејства у ратном и ванредном стању...”²² и уколико „Влада Србије образује полицијске и војне снаге за извршавање заједничких задатака, полицијске и војне снаге су потчињене старешини Војске Србије...”²³ и (5) „Приправност Војске Србије обухвата предузимање мера повећања оперативних и функционалних способности, које су неопходне ради спречавања и отклањања опасности од изазова, ризика и претњи безбедности...”, а то подразумева спречавање и сузбијање тероризма.

²⁰ Закон о Војсци Србије, члан 17, став 1., 6. и 10.

²¹ Закон о одбрани, чл. 15, став 2. и 6.

²² Исто, члан 31.

²³ Исто, члан 39.

На основу размотрених чињеница могу се установити узроци, обим, облици и интензитет противтерористичких дејстава Војске Србије, односно предузимањем каквих врста дејстава она брани националне вредности Србије од тероризма. Наиме, закон је предвидео употребу Војске Србије за решавање проблема из домена унутрашње безбедности. Реч је о праву државе Србије да предузима и оружане мере против лица као појединаца или удружених у организовани састав, који бесправно поседују средства за физичко насиље, прете да ће их употребити или их употребљавају против државе и друштва. Осим полиције, Војска Србије је способна да онеспособи таква лица, предузимањем (извођењем) противтерористичких оружаних акција, којима постиже тактички циљ и извођењем противтерористичких оружаних операција, којима постиже оперативни или стратегијски циљ.²⁴ Наравно, постиже постављени циљ само уколико онеспособи терористе тако да немају могућност да поново чине кривично дело против Србије. То најпре подразумева пружање прилике терористима да се предају, а уколико одбију такву понуду ризикују да буду убијени или рањени и ухапшени.

Носиоци противтерористичких оружаних акција и операција првенствено изводе специјалне снаге (Специјална бригада) Војске Србије. Међутим, процена терористичке опасности може наметнути потребу ангажовања и других састава Војске Србије. Реч је о операцијама које самостално изводе састави Копнене војске, Ваздухопловства или Речне флотиле или су подршка противтерористичким напорима цивилних власти. На пример, оперативни састав КоВ-а, ојачан хеликоптерским саставом Ваздухопловства, може изводити операцију против једног или више структурних елемената одређеног терористичког колективитета на одређеном простору (у захвату државне границе или унутар територије Србије) ради њиховог спречавања да се преместе на други простор (убаце се на нашу територију, пребегну у другу државу, из руралне средине пређу у урбану средину итд.) или њиховог потпуног онеспособљавања – предаја или ликвидација. Или, карактер отклањања терористичке претње може захтевати мере приправности у читавој земљи, што подразумева ангажовање целокупног састава Војске Србије за извођење опсежне противтерористичке операције итд.

Независно од врсте противтерористичког дејства (акција или операција) Војске Србије, свакој врсти ових сложених и вишеструко ризичних мера мора да претходе опсежне припреме. Зато се састоје од две фазе – припремне и извршне. Припремна фаза почиње пријемом задатка од претпостављеног, наставља се проценом ситуације и завршава доношењем одлуке, а извршна фаза обухвата реализацију одлуке.

На крају, у вези са противтерористичким дејствима Војске Србије треба истаћи и то да она константним одржавањем одговарајуће борбене готовости (својом способношћу) представља снажан одвраћајући фактор носиоцима терористичке агресије против Републике Србије. Са друге стране, треба имати у виду да Војска Србије предузима одговарајуће мере за заштиту својих састава од инфилтрације терориста, иако овај зада-

²⁴ „Противтерористичка оружана операција је врхунски, веома сложен и првенствено офанзиван облик противтерористичке борбе у којем државни и друштвени субјекти и снаге, приоритетно наменске снаге за борбу против терориста, оптимално усклађеном применом оружаних и неоружаних делатности против појединог, већег броја или свих структурних елемената одређеног терористичког колективитета, на одређеном простору и за одређено време, настоје да њихове припаднике принуде на предају, а у случају да се не покоре таквом захтеву да их ликвидирају и тиме постигну постављени стратегијски циљ” (Мијалковски Милан, *Тероризам и организовани криминал*, Универзитет у Београду, Факултет безбедности, 2010, стр. 109).

так првенствено извршава Војна безбедносна агенција Министарства одбране. На основу обавештајних сазнања о терористичкој опасности субјекти командовања Војске Србије врше редовне и ванредне процене, ажурирају постојеће и, према потреби, израђују нове планове за противтерористичко ангажовање и, такође, изводе вежбе, као највиши облик провере противтерористичке спремности Војске Србије.

Противпобуњеничка дејства Војске Србије

За разлику од процеса противтерористичких дејстава Војске Србије, који, првенствено због извесних пропуштања у дефинисању тероризма у теоријској сфери, има за последицу одређене нејасноће о улози Војске у одбрани државе и друштва од тероризма, не постоје дилеме у вези са противпобуњеничким ангажовањем Војске Србије. Зато, упутно је да за разматрање њеног противпобуњеничког ангажовања приоритетно треба имати на уму следећи доктринарни став: „Жељено крајње стање Војска Србије остварује употребом чији резултат представља промена непријатељевог понашања и слабљење његове воље за постизање циља. Предуслов за усмеравање властитих снага је познавање стања непријатеља и целокупног окружења”.²⁵ У сажетом смислу, то претпоставља способност Војске Србије да увери носиоце оружане побуне у неисплативост примене физичке силе ради остваривања циљева, односно принудити их на превентивну предају, а уколико одбију такву могућност да, употребом силе, у што краћем року, разбије и уништи (ухапси и/или ликвидира) побуњеничке паравојне саставе.

Преглед садржаја нормативно-теоријских докумената у области одбране указује на обезбеђеност неопходних претпоставки за овакву улогу Војске Србије у противпобуњеничким дејствима. То подразумева да њено практично ангажовање мора резултирати брзом и потпуном онеспособљавању побуњеничких снага. У том смислу, не би смело да буде никаквих изненађења. Ипак, nelaгодна искуства из блиске прошлости из овог домена, првенствено с аспекта одлучивања о најповољнијем тренутку за ангажовање Војске против побуњеника, треба да представљају константно и снажно упозорење садашњем врховном менаџменту система одбране наше земље. Истовремено, нужно је реалистично проценити обим (у просторном смислу) и карактер оружане побуне (циљ, подршка становништва, инострана инволвираност...) и довољност снага за реаговање главних одбрамбених снага и снага ојачања Војске Србије да „брзо промене понашање побуњеника за постизање циља”. Евентуално превиђање или игнорисање ове релације може имати за последицу да постојећи састави Војске Србије оптимално успешно реализују добијени задатак, а да побуњенички састави буду само делимично онеспособљени. На овај проблем поново ћемо се фокусирати након што критички размотримо нормативно-теоријско утемељење противпобуњеничких дејстава Војске Србије.

Полазиште конкретног противпобуњеничког ангажовања Војске Србије јесте у Закону о одбрани Републике Србије, у члану 4. који садржи одређење основних појмова: „Војна одбрана је део одбране Републике Србије који обухвата институције и активности на припреми и одбрани од војних изазова, ризика и претњи безбедно-

²⁵ Доктрина Војске Србије (акт председника Републике ВК ПРС бр. 3-2/10 од 25. 02. 2010. године), стр. 26.

сти” (чл. 4, став 3); „Ванредно стање је стање јавне опасности у којем је угрожен опстанак државе или грађана, а последица је војних или не војних изазова, ризика и претњи безбедности” (чл. 4, став 6); „Војни изазови, ризици и претње безбедности испољавају се у облику: агресије, оружане побуне и других облика употребом оружане силе (чл. 4, став 10)”.

Закон о одбрани је послове које обавља Министарство одбране операционализовао у укупно 43 задатка (члан 14) и сваки од њих се непосредно или посредно може довести у везу са противпобуњеничком ангажованошћу Војске Србије. Министарство одбране успешним извршењем првог задатка „процена ризика и претњи безбедности земље” (чл. 14, став 1) обезбеђује битне претпоставке за оптимално противпобуњеничко ангажовање Војске Србије. С тим у вези, нужно је отклонити пропуштање у одређењу поменутог задатка, које се састоји у изостављености „процена изазова безбедности земље”. Јер, ваљано регистровање изазова безбедности Србији треба да претходи реалистичној процени о могућој побуњеничкој претњи безбедности Србији. Тиме што је законодавац превидео процену безбедносних изазова, учинио је недопустив ризик у комплексном сагледавању овог облика опасности по безбедност Србије.

Одређење оружане побуне у теоријским документима у области одбране је квалитетно, али, у извесној мери, једнострано: „Безбедност Републике Србије може да буде угрожена и оружаном побуном, као специфичним обликом оружаног сукоба мотивисаног неуставном и насилном тежњом за променом граница. Такође, спорови уз употребу оружја могу настати и као последица ескалације тероризма и граничних, територијалних и других спорова”.²⁶ Једнострана одређеност појма оружане побуна је у томе што искључиво претпоставља сепаратизам као њен могући узрок, а превиђа (искључује) друге могуће узроке, попут социјалног, превратничког и сличних, осим ако их не подводи под констатацијом „...као последица ескалације тероризма...”. Овакав упутствени став може ограничавајуће да утиче на Министарство одбране у процесу „процене ризика и претњи безбедности земље”.

Оваква једностраност је још аргументованије потврђена у Стратегији одбране: „Безбедност Републике Србије, у домену одбране, може да буде угрожена и оружаном побуном, као специфичним обликом оружаног насиља чији је циљ остваривање интереса неуставним и насилним путем. Посебну претњу представља оружану побуна која је заснована на сепаратистичким тежњама с циљем насилне промене међународно признатих граница”.²⁷

Поменуто пропуштање је отклоњено у Доктрини Војске Србије, тако што је „оружана побуна”²⁸ дефинисана као „специфичан облик оружаног насиља, који угрожава безбедност државе, јер се њоме тежи остваривању политичких циљева на неуставан начин и насилним путем” и подразумева све могуће узроке њеног избијања. У вези са њеним одређењем каже се: „Различитост интереса утицајних међународних фактора може да доведе до ескалације оружане побуне и угрожавања регионалне безбедности преливањем сукоба у суседне државе и избијањем нових ло-

²⁶ Стратегија националне безбедности, „Службени гласник РС”, бр. 88/09, стр. 14.

²⁷ Стратегија одбране, „Службени гласник РС”, бр. 88/09, стр. 9.

²⁸ Доктрина Војске Србије, стр. 8.

калних сукоба и њиховим прерастањем у регионални оружани сукоб”, чиме се подразумевају и околности (временски период) када оружана побуна представља изазов безбедности наше земље.

Из оваквог ваљаног одређења оружане побуне, конципиран је адекватан одговор система одбране Републике Србије, чију основну снагу представља Војска Србије – основни носилац борбених операција (противпобуњеничка операција спада у ову групу) у условима ванредног и ратног стања. Спектар могућих врста деловања побуњеника утицао је на то да њихово онеспособљавање буде дефинисано на следећи начин: „Противпобуњеничке операције су борбене операције које се изводе у миру, током ванредног стања и у оружаном сукобу, у случају избијања оружане побуне на било ком делу државне територије. Те операције се изводе у садејству са снагама МУП-а и обавештајним и безбедносним службама Републике Србије. Циљ извођења операција је: присиљавање побуњеника да одустану од оружаног насиља, њихово разоружање и дезангажовање и усмеравање да своје захтеве решавају мирним путем у надлежним институцијама политичког система. За успех операција важна је правремена и адекватна употреба снага и успешно садејство и сарадња са снагама система одбране које учествују у сузбијању побуне”.²⁹

Размотрене чињенице указују на то да су обезбеђене повољне претпоставке за противпобуњеничко ангажовање Војске Србије. Будући да од прве претпоставке – процена изазова, ризика и претњи безбедности Србији зависи квалитет одлучивања за припрему и употребу Војске Србије у гушењу оружане побуне, то значи да овај задатак мора бити беспрекорно извршен.

Када је реч о припремама Војске Србије оне морају да буду засноване на реалној процени потенцијалних побуњеничких снага на одређеном простору (делу територије наше земље), њихово истовремено, или чак синхронизовано испољавање на два различита простора, њихово самостално испољавање и/или уз инострану подршку. Наравно, припреме Војске Србије за овај (противпобуњенички) задатак треба да буду аналогне најтежој варијанти оружане побуне – на два различита дела територије наше земље уз тајну или јавну инострану подршку. Под претпоставком да јачина побуњеника буде између 20.000 и 25.000 хиљада, ту чињеницу, првенствено, треба упоредити са јачином Снага за брзо реаговање Војске Србије, али и са њеном укупном јачином, као и могућностима за хитно пребацивање на простор захваћен оружаном побуном. Таква процена и оцена треба да буде водилца за одређивање јачине, организацијско-формацијске структуре и борбене обуке Војске Србије, сагласно материјалним могућностима земље.

Када командант снага Војске Србије добије задатак за извођење конкретне противпобуњеничке операције, он врши процену ситуације и доноси одлуку, чијом реализацијом остварује постављени циљ, односно онеспособљава побуњенике на одговарајући начин. С тим у вези, веома је важно да претпостављени (председник Републике – начелник Генералштаба) изда реалан задатак команданту противпобуњеничких снага. У случају да је евидентна недовољност снага, упутније је побуњенике онеспособљавати по деловима, најпре оних контингената који су најопаснији у одређеном тренутку. Евентуално одступање од тога може подстицајно да утиче на побуњенике.

²⁹ Исто, стр. 30.

Закључак

Повремено јавно „неоружано“ испољавање екстремистичких колективитета у нашој земљи ради остваривања сепаратистичких циљева, дакле деловање усмерено на разбијање територијалног интегритета Републике Србије, упозорава да морамо бити константно безбедносно опрезни, пре свега због тога што поједини екстремистички колективитети користе тероризам, који може да ескалира у оружану побуну на делу територије наше земље. Заправо, наша земља изложена је агресији екстремиста и терориста, која у одређеним условима може да прерасте у масовно оружане насиље – оружану побуну.

Будући да поменута опасност може бити испољена тако да наменске снаге за одбрану наше земље од тероризма неће бити способне да саме отклоне претњу, неизоставно је ангажовање најјаче тзв. не наменске снаге – Војске Србије, за отклањање терористичке и побуњеничке претње. Предуслов за успешно ангажовање Војске Србије за онеспособљавање терориста и побуњеника јесте да буде солидно припремљена за тај задатак. Реч је о припремама које Војска изводи у редовним (мирнодопским) условима, а извођење вежби представља највиши ниво њене провере за извођење противтерористичких и противпобуњеничких дејстава. Норматива, теорија и пракса о таквом ангажовању Војске Србије указују на њену несумњиву способност из овог домена. Истовремено, упозоравају да морају бити константно ажуриране и унапређиване, јер носиоци тероризма и потенцијални носиоци оружане побуне у великој мери су заокупљени питањем како да науде нашој земљи.

Литература

- [1] Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, 83/06, 30.9.2006.
- [2] Закон о одбрани Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 116-07.
- [3] Закон о Војсци Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 116/07.
- [4] Стратегија националне безбедности Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 88/09.
- [5] Стратегија одбране Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 88/09.
- [6] *Доктрина Војске Србије* (акт председника Републике ВК ПРС бр. 3-2/10 од 25.02.2010. године).
- [7] Мијалковски Милан, „Одбрана од побуњеничког тероризма”, *Војно дело*, бр. 3/2001.
- [8] Мијалковски Милан, *Тероризам и противтерористичка борба*, Генералштаб Војске Србије и Црне Горе – Војна академија, Београд, 2003.
- [9] Мијалковски Милан, *Обавештајне и безбедносне службе*, Универзитет у Београду, Факултет безбедности и ЈП „Службени гласник”, Београд, 2009.
- [10] Мијалковски Милан, „Комплементарност људске, националне и колективне безбедности”, *Војно дело*, 2/2008.
- [11] Мијалковски Милан, *Тероризам и организовани криминал*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2010.
- [12] Мијалковски Милан и Ђорђевић Ивица, „Ризик – специфичан облик угрожавања безбедности”, *Војно дело*, пролеће/2010.
- [13] Мијалковски Милан, „Домени агресије селефија на неинтегрисаном делу Балкана”, *Војно дело*, јесен/2011.

СУПРОТСТАВЉАЊЕ ТЕРОРИЗМУ И СНАГАМА ОРУЖАНЕ ПОБУНЕ У МЕЂУНАРОДНИМ ОКВИРИМА

Дарко Трифуновић
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

У светској литератури не постоји јединствена дефиниција тероризма, али је општеприхваћен став о њеним битним елементима. Тероризам као метод треба разликовати од других облика насиља, пре свега од гериле и терора. С обзиром на то да је тероризам облик политичког насиља, треба га разликовати и од појмова побуне и оружане побуне, јер побуњеници могу, као једну од својих метода, да користе и тероризам. Посебан проблем представља могућност да се побуна и оружана побуна могу тумачити на разне начине, почевши од безбедносног, политичког или у кривично-правном смислу. Недавни догађаји названи „Арапско пролеће” само још више указују на комплексност случаја у којем се велике групе грађана побуне против тренутне власти, а сама побуна у једном тренутку прерасте у оружану побуну ради свргавања власти или сецесије дела територије. Околности у којима би се могли наћи припадници Војске Србије, као што је општенародна побуна, нпр. против режима на власти, те могући ангажман Војске Србије, отвара не само правна и професионална већ и етичка питања која морају бити унапред дефинисана.

Кључне речи: међународно кривично право, тероризам, оружана побуна, герила, снаге безбедности

Увод

За потребе овог рада неопходно је извршити дефинисање појмова као што су: тероризам, герила, побуна или оружана побуна, као и све оне снаге из безбедносног сектора једне државе чија је обавеза да се супротставе носиоцима побуне, оружане побуне, герилцима или терористима. С обзиром на чињеницу да се питањем тероризма бави више наука и дисциплина, тј. да је питање сагледавања појма тероризма мултидисциплинарно, потребно је нагласити да је тероризам злочин у саставу корпуса злочина обухваћен међународним кривичним правом. *Међународно кривично право представља систем правних прописа који у себи садрже норме кривичног права које имају међународни карактер и норме међународног јавног права, усмерене ка кажњавању или примени других санкција према лицима одговорним за кривична дела, која су као таква означена као међународна.*¹

¹ Дефиниција Међународног кривичног права према аутору др Дарку Трифуновићу, *Нови облици тероризма у БиХ*, докторска дисертација, одбрањена 2007. године. Факултет безбедности Универзитета у Београду.

У групу кривичних дела, означених као међународна кривична дела, спадају, пре свега, злочини који су у надлежности Међународног кривичног суда у сагласности са чланом 5 Статута, а то су: ратни злочини, злочин против човечности, геноцид и агресија. Поред наведених, ту спадају и следећи злочини: узимање талаца, тероризам, злочини против међународно заштићених лица, злочин против службеника Уједињених нација и придруженог особља, злочин који врше плаћеници, злочин производње и стављање у промет наркотика, дрога и других психотропних супстанција, злочин против културне баштине и злочин против животне средине. Први озбиљан корак у борби против тероризма учињен је након убиства југословенског краља Александра и француског министра Бартоа у Марсеју, 9. октобра 1934. године, када је Француска и званично предложила оснивање Међународног кривичног суда. У одговору на француски предлог, Савет Лиге народа одлучио је да оснује комитет експерата који је имао задатак да изради предлог текста конвенције о спречавању злочина тероризма. Нацрт Конвенције о спречавању тероризма био је усвојен под насловом: „*Конвенција Лиге народа за спречавање тероризма*”.²

Тероризам, герила, побуна и оружана побуна

Без обзира на то што се сви слажу да је тероризам опасна друштвена појава, изражена у различитим формама кроз историју људског друштва, ни до данас нису изграђени или усклађени јединствени ставови о овом питању. Анализом садржаја дефиниција тероризма може се закључити да су у већој или мањој мери заступљени следећи појмови: претња, насиље, сила, страх, политички аспект–ефект–циљ, психолошки ефект и неконтролисана реакција, насумичан избор мета и жртва, намерно испланирана и систематски организована акција, начин борбе и закључак да се ради о противправном акту.

Из наведених кључних елемената тероризма може се закључити да он представља противправни акт насиља усмерен против одређене државе са намером да се изазове страх или колективна штета, како би се остварио одређени политички циљ. Реч је о намераваној употреби силе, а тероризам се користи као начин борбе за остварење поменутих политичких циљева.

Све постављене дефиниције морају да разграниче и питања односа тероризма и других облика насиља, односа између тероризма посебно и герилског начина ратовања у смислу ослобађања од окупације, као и питања разграничења тероризма од обичног криминала. Узимајући у обзир циљ који терористи желе да постигну, треба одвојити и начине и средства која се користе у његовом остварењу. Зато са пажњом треба размотрити чињенице везане за један или више сукоба са употребом силе, заправо установити каква је природа сукоба у питању.

По правилу, сви сукоби се деле на: конвенционалне и неконвенционалне сукобе.

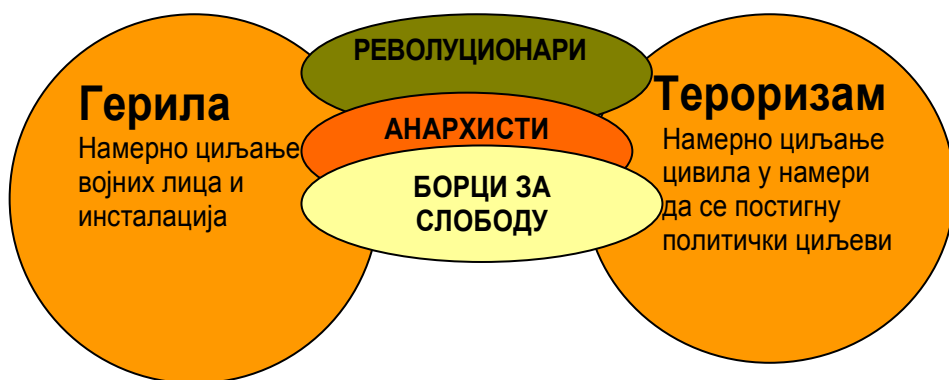
² UN Secretariat, *Historical survey of the question of international criminal jurisdiction*, стр.8-12, UN Doc.A/CN.4/7/Rev.1 (1994). Услед малог броја земаља потписница и брзог почетка Другог светског рата, Конвенција никада није ступила на снагу.

За изучавање природе тероризма важно је усмерити пажњу на неконвенционалне сукобе који се деле на герилско вођење рата и тероризам. Герилско вођење рата и тероризам коришћени су крајем Другог светског рата до данас, углавном од револуционарних покрета за ослобођење од колонијалних империја, али и од малих домородачких народа или група ради сецесије и сепарације једне или више територија.³ Терористичке акте предузимали су не само револуционарни покрети, већ и анархисти и борци за слободу. Све ове категорије прибегавале су примени или герилског начина ратовања или тероризма.

Кључна разлика између ова два начина насилног сукоба огледа се у чињеници да се код герилског вођења ратовања, намерно или циљно, као мете бирају војна лица и војне инсталације, како би се постигли политички циљеви. Насупрот томе, код тероризма се бирају мете напада: цивили – грађани и цивилне инсталације, како би се постигли политички циљеви. Терористи или герилци могу да имају потпуно исте политичке циљеве, али је разлика у избору различитих начина остварења. У оквиру политичких циљева, различите терористичке организације желе већином да постигну следеће:

1. промену политичког или другог друштвеног уређења или система;
2. анархизам или стварање хаоса;
3. револуцију – њихову промену структуре на власти;
4. национално ослобађање – ослобађање територије од стране окупације.⁴

Тероризам се традиционално везивао за групе или терористичке организације које су деловале на одређеној територији и које су биле мале, фокусиране на једну или неколико мета. Овакве групе, типа ЕЛА, „17. новембар”, ЕТА, ИРА итд. усмерене су на промену режима, сецесију територије или неке мање циљеве. Међутим, с појавом идеологије исламских терористичких група њихово деловање, посебно терористичких организација типа „Ал каиде” и сличних, проширило се на читав свет.

Графикон 1 – Теоријско одређење разлика између тероризма и герилског начина ратовања⁵

³ Sam Charles Sarkesian, *Revolutionary Guerrilla Warfare*, Precedent Publishing, Chicago, IL, 1975, pp.353-354

⁴ Boaz Ganor, „Defining Terrorism – Is One Man’s Terrorist and Another Man’s Freedom Fighter?”, *ICT*, June 25, 2001.

⁵ *Ibid.*

Кривични Закон Републике Србије у члану 311. дефинише оружану побуну као акте који су усмерени на угрожавање уставног уређења, безбедности или територијалне целовитости Републике Србије.⁶ Оружана побуна дефинише се као организован, оружан и насилан отпор грађана једне државе влади са основним циљем да свргну власт. Побуна подразумева и територијалне сепаратисте чији је циљ одвајање територије и спречавање вршења функције владе одређене државе на целој својој територији.⁷

Посебан проблем представља могућност да се побуна и оружана побуна могу тумачити на разне начине, почевши од безбедносног, политичког или у кривично-правном смислу. Недавни догађаји названи „Арапско пролеће” само још више указују на комплексност случаја у којем се велике групе грађана побуне против тренутне власти, а сама побуна у једном тренутку прерасте у оружану побуну са циљем да се свргне власт. За све безбедносне снаге и формације побуна грађана усмерена на свргавање власти представља један велики професионални, али и етички изазов. Ако говоримо искључиво о ситуацији која је описана као побуна грађана против диктаторске власти, као што је то био случај у низу арапских земаља Маргеба, снаге безбедности једне државе имају обавезу да заштите владајући поредак, као и уставно уређење земље, али то истовремено значи да морају да реагују против велике већине својих грађана.

Улога снага безбедности у одбрани против тероризма, побуна и оружаних побуна

Снаге безбедносне формације једне државе у оквиру својих редовних обука и едукације оспособљене су да делују у случају побуне или оружане побуне једног дела становништва, једне или више организације, групе или група, у случају недозвољених демонстрација политичких удружења и странака. Међутим, оне нису обучене нити припремљене за случајеве кад се већи део популације укључи у побуну⁸. Да ли је законодавац предвидео ситуацију која је већ виђена у свету, али и на нашим просторима? Ова или сличне ситуације морају се законски дефинисати како се снаге безбедности, у које спада и Војска, не би могле злоупотребити, а њени припадници довести у позицију неизвесности, кривично-судског прогона и политичког реваншизма.

У извођењу наставе и у наставним програмима из поља безбедности не разматрају се наведена или слична догађања. Дилема о улози и позицији коју имају безбедносне снаге у ситуацији општенародне побуне и тоталног хаоса веома је актуелна. Оправдано се поставља питање да ли су службе безбедности заправо таоци или жртве једне овакве или сличне ситуације? Да ли би могли да замислимо у каквој би се позицији нашао нпр. Војска Србије и њени припадници у таквим околностима? Такође, и у другим случајевима у Републици Србији постоје дилеме ко и

⁶ *Кривични закон Републике Србије*, („Сл. гласник РС”, бр. 85/2005, 88/2005 – испр., 107/2005 – испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014) http://www.paragraf.rs/propisi/krivichni_zakonik.html

⁷ Theodore H. Moran, Gerald T. West, Gerald-Keith Martin, *International Political Risk Management - Needs of the Present, Challenges for the Future*, The World Bank Publication, Washington D.C. 2008, p. 24.

⁸ Darko Trifunovic, *Security Studies-Synthesis between Academy and Practice*, Contemporary Military Challenges, Ministry of Defense, Republic of Slovenia, 2014. p. 34.

под каквим околностима ангажује одређене безбедносне снаге када је у питању терористички напад, побуна или оружана побуна? Исто тако, када се ради о терористичкој претњи, поставља се питање ангажмана одређених безбедносних снага и формације, тј. питање ко заправо доноси одлуку, чија је надлежност итд? У Републици Србији постоји велики број специјалних јединица у различитим војно-полицијским формацијама, које у оквиру својих надлежности имају и борбу против тероризма или оружане побуне. У саставима МУП-а Републике Србије постоје три такве јединице: САЈ – Специјална антитерористичка јединица, ПТЈ – Противтерористичка јединица и Жандармерија. Војска Србије у свом саставу има Специјалну бригаду и Војну полицију.

Од велике важности је законски дефинисати улогу Војске Србије као и Полиције, како би се утврдило ко и када, тј. у којим ситуацијама дејствује. Такође, уколико се догоди да се истовремено ангажују војно-полицијске јединице у заједничкој операцији треба знати ко преузима команду и води рачуна о координацији рада, узимајући у обзир све специфичности тј. различитости које постоје између војних и полицијских структура.

С обзиром на то да кривично дело побуне подразумева најмање две радње – сецесију дела територије или побуну против власти и актуелне владе, ово кривично дело може бити почињено тако да крајњи циљ буде сецесија територије и свргавање актуелне власти. Истовремено, кривично дело оружане побуне може бити извршено и у стицају са другим кривичним делима, као што је тероризам. У случају побуне или оружане побуне, када говоримо о територији Републике Србије, надлежност преузимају превасходно безбедносне снаге које су према свом устројству и обуци намењене за таква дејства. Војска Србије је у корпусу таквих снага, али је према својој снази она главна оружана сила, тако да стално постоји бојазан погрешне процене употребе Војске и примене прекомерне силе. Током „Арапског пролећа“ тадашње власти Бахреина, Либије, Египта, Ирака и Јемена користиле су армију и тешко оруђе, укључујући и тенкове против демонстраната.⁹

Околности у којима би се могли наћи припадници Војске Србије, као што је општенародна побуна, нпр. против режима на власти, те могући ангажман Војске Србије, отвара не само професионална већ и етичка питања која морају бити унапред дефинисана. Не тако давно, режим Слободана Милошевића наредио је употребу војске против народа у познатим демонстрацијама од 9. марта 1991. године.¹⁰ Припадници Војске морали су по наређењу да штите Владу и режим на власти, али истовремено да се супротставе сопственом народу. Режим није успео да пронађе политичко решење са својим опонентима, као што није успео да са свим службама, од МУП-а РС до ДБ (Државне безбедности), сузбије побуну, па је, као крајње решење, донета одлука о употреби Војске.¹¹ Побуна против Милошевића и његовог режима употребљена је касније као један од изговора албанских сепаратиста на Косову и Метохији да 1998. године покрену читав низ унапред испланираних операци-

⁹ Abbas Kadhimi, *Governance in the Middle East and North Africa: A Handbook*, Rutledge, New York, US.2013.p.42

¹⁰ Види више: Sir Adam Roberts, Timothy Garton Ash, *Civil Resistance and Power Politics: The Experience of Non-violent Action*, Oxford University Press, New York, 2009.

¹¹ Daniel L. Bethlehem, Marc Weller, *The 'Yugoslav' Crisis in International Law: General Issues – Part I*, Cambridge University Press, New York, US, 1997, p.XXVI

ја ради ширења великоалбанских идеја, сепаратизма и, на крају, геноцида над не албанским становништвом.¹² Милошевићеви политички опоненти још једном су довели у питање његов режим на демонстрацијама 5. октобра 2000. године. Ове демонстрације прерасле су у општенародну побуну. Том приликом Слободан Милошевић затражио је од Војске да се ангажује, али је војни врх, упркос наређењу, одлучио да се не ангажује против побуне великог броја грађана.¹³

Побуне у међународним односима

И у међународним односима познати су примери грађанских побуна против власти, било да се ради о унутрашњим политичким неслагањима или о побунама против тзв. „марионетских влада”. Један од таквих примера догодио се у Мађарској. Побуна у овој земљи, која је прерасла у револуцију из 1956. године, почела је као спонтано окупљање револтираних грађана широм државе против одлука владе ове земље у вези са владавином комунистичко-бољшевичког Совјетског Савеза (СССР-а). Општенародне демонстрације у Мађарској нису биле само опасне по тадашњи мађарски марионетски режим, већ су претиле и читавом СССР-у, чије су снаге предвођене Русима избациле нацисте, али истовремено окупирале већи део источне Европе.¹⁴ Револт грађана почео је након што су снаге државне безбедности тадашње Мађарске (ÁVH) отвориле ватру на групу студената који су хтели да заузму зграду радио-станице.¹⁵ Неколицина студената је страдала и више њих је рањено, што је додатно разбеснело окупљене грађане, те су од тог тренутка отпочеле масовне демонстрације широм Будимпеште, које су се касније прошириле на читаву земљу. Иако су демонстранти успели да збаци просовјетску власт и успоставе ред и мир, те нормализују ситуацију, совјетски комунистички Политбиро доноси одлуку, 4. новембра 1956. године, да са јаким снагама изврши инвазију на Мађарску. Будимпешта, као и остали градови, били су окружени јаким војним формацијама совјетских трупа. До јануара 1957. године Мађарска је окупирана. Совјети су, на челу са руским снагама, поставили марионетску владу, која је наредних 30 година ову земљу довела до ивице пропасти. Сличан сценарио и судбина задесила је Чехословачку 1968. године.¹⁶

У случајевима Мађарске, тадашње Чехословачке и Пољске, побуне које су касније прерастале у оружане побуне против марионетских влада и спољне окупаторске силе, у то време СССР-а, биле су, ако се узму у обзир норме међународног

¹² Darko Trifunović: „*Ethnic conflict and violence: Genocide against Roma in Kosovo and Metohija*”, International Strategic Studies Association, Alexandria, US, 2012.

¹³ *Тешко наслеђе Војске*, Данас, http://www.danas.rs/danasrs/feljton/tesko_nasledje_vojske_srbije.24.html?news_id=172576, приступљено 2. 3. 2015. године.

¹⁴ Erwin A. Schmidl, László Ritter, *The Hungarian Revolution 1956*, Osprey Publishing, Oxford, UK, 2006, pp. 5–11

¹⁵ Csaba Békés, Malcolm Byrne, M. János Rainer, *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents* Central European University Press, Budapest, Hungary, 2002, pp. XXXV–XXXVIII

¹⁶ Edmund Jan Osmańczyk, *Encyclopedia of the United Nations and International Agreements: T to Z*, New York, US, 2003, p.2400

права, заправо, ослободилачког карактера. Часна побуна против тиранске власти дозвољена је и Универзалном декларацијом о људским правима.¹⁷

Потпуно другачија је ситуација ако се ради о побунама дела становништва усмерених на сецесију и сепаратизам, те када се, као једна од метода борбе, користи и тероризам. То су случајеви који су потресали Балкан, а чији су актери Албанци који живе ван матице Албаније. Побуне у Србији (Косово и Метохија), централној Србији (Прешевска долина), Бившој Југословенској Републици Македонији, као и проблеми у Црној Гори и Грчкој указују на општеприсутне аспирације креирања тзв. „Велике Албаније”. Показало се да Албанци имају проблеме са свим народима са којима долазе у контакт, а поставља се и питање природе и основа тих проблема.¹⁸ Да ли се, ипак, ради о повезивању територија на којима живе етнички Албанци у тзв. Велику Албанију? Етнички мотивисана сецесија територије или делова територије представља велики политички изазов који, уколико се не реши политичким средствима, отвара могућност примене силе ради спречавања сецесије. Како и на који начин снаге безбедности Србије могу да се ангажују у случајевима сличним Косову? Зашто се важећа Резолуција 1244 Савета безбедности, која у тачки 6. предвиђа повратак одређеног броја српских снага безбедности на Косово и Метохију, не спроводи у дело?¹⁹ Да ли немири на југу Србије у којима учествују лидери локалних Албанаца представљају посебан безбедносни комплекс са којима се сусреће Република Србија и за који нема решења? Стална тензија у Рашкој области (Санџак) коју изазивају поједини верски лидери српских муслимана и недавно одржан „марш зелених кошуља”, такође представљају безбедносни изазов за снаге безбедности Србије. Отворено и све чешће се поставља питање да ли је Република Србија спремна на овакве безбедносне изазове и да ли је у могућности да заштити све своје грађане? Одлазак великог броја грађана Србије муслиманске вероисповести у земље захваћене верским сукобима, као што су Сирија и Ирак, те учешће у борбеним дејствима у којима и страдају, упућује на чињеницу да на територији Републике Србије постоји и несметано делује читав механизам регрутације и слања џихад-ратника. Према извештају Центра за борбу против тероризма америчке војне академије Вест Поинт, од 30. јуна 2014. године, између 2012. и 2013. године, оцењује се да је између 218 и 654 џихадиста пореклом из Албаније (50–90), Босне (50–330), Косова (80–150), Македоније (6–12), Црне Горе (2) и Србије (Санџак 30–70) отишло да се бори у Сирији.²⁰ Посебно забрињава чињеница да су џихадисти етнички Албанци са Косова и Метохије у Ираку извели прве самоубилачке терористичке нападе.²¹ Човек опасан експлозивом и са намером да разнесе себе и друге најопасније је оружје на свету. Тенденције за сецесијом етничке заједнице, у

¹⁷ Johannes Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, US, 1999, p. 312.

¹⁸ Petar V. Grujić, *Kosovo Knot*, Dorrance Publishing, Pittsburgh, PA, US, 2014, p.265.

¹⁹ Resolution 1244 Security Council United Nations, *Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999*, <http://www.nato.int/kosovo/docu/u990610a.htm>

²⁰ Foreign Fighters from the Western Balkans in Syria, by Timothy Holman, *Combating Terrorism Center, West Point Military Academy, June 30, 2014*, <https://www.ctc.usma.edu/posts/foreign-fighters-from-the-western-balkans-in-syria>

²¹ *The boy from Kosovo who grew up to be a suicide bomber*, by Linda Pressly, BBC, 8 October 2014, <http://www.bbc.com/news/magazine-29524402>

овом случају Албанаца, и стварање проблема свим околним државама и народима у ситуацији када се један део албанске популације убрзано верски радикализује до те мере да су у стању да изводе терористичке самоубилачке нападе, представља међународни проблем који се мора решавати у оквиру читаве међународне заједнице. У решавање овог проблема не треба да буду укључене само снаге безбедности једне или више земаља већ и све друге структуре државе, од дипломатије, цивилног сектора, не владних организација итд. Посебну пажњу треба посветити процесу дерадикализације исламских фундаменталиста и џихадиста. Неопходно је, такође, укључивање локалних лидера у политичке процесе, као и отварање сталног дијалога са религијским лидерима српских муслимана и Албанаца ради њихове еманципације, али и директне одговорности за све оно што се дешава у њиховим срединама, а усмерено је на рушење државног поретка или против живота грађана.

Закључак

Борба против побуњеника или терориста у међународним оквирима захтева један шири приступ проблему и спровођење различитих мера. Пре свега, то подразумева борбу против директних извора и оних актера који омогућавају активности терориста и побуњеника у које спадају и tzv. „државе спонзори тероризма”. Да би се држава успешно супротставила терористима и побуњеницима битно је сагледати међународни положај, окружење и околности у којима се налази као и начин на који могу да се спроведу све оне мере које су у сагласности са глобалном стратегијом за борбу против тероризма Уједињених нација.²² Поред снага безбедности које учествују у директној борби против тероризма и побуњеника, одговор државе мора да садржи и одређене форме политичких притисака не само на директне актере већ и на све оне који на било који начин помажу. Тако, на пример, иако је Саудијска Арабија означена као „држава спонзор тероризма”, власти Републике Србије ништа не чине да спрече ову државу да на територији Републике Србије граде исламске верске објекте чија је једна од намена радикализација постојећег муслиманског становништва.²³ У Саудијској Арабији не само да је забрањено да се граде хришћанске цркве већ је велики муфтија ове земље Абдул Азиз бин Абдулах 2012. године наредио својим декретом да се морају срушити све цркве на Арабљанском полуострву, те да се не може толерисати ниједна религија сем ислама.²⁴

Такође, битан сегмент је и стање у којем се налази друштво једне државе. Појаве као што су корупција, ауторитарни режими и одсуство демократије чине једну државу изузетно рањивом, јер у таквим околностима не функционишу њене институције. У литератури је познат термин „пропале државе” који означава управо овакво стање хаоса које је идеално за деловање терориста и побуњеника. Зато и не чуди да су се управо велике побуне данашњице дешавале у земљама са ауторитарним режимима

²² United Nations – *Global Counter Terrorism Strategy*, Un, 2006. <http://www.un.org/en/terrorism/strategy-counter-terrorism.shtml>

²³ Gautam Maitra, *For Whom the Bell Tolls: America Or the Jihadists?*Trafford Publishing, Bloomington, IN, US, 2009, pp.129-30.

²⁴ F William Russell, William F. Russell, *Islam: A Threat to Civilization*, Sarasota, FL, 2013, Chapter III.

и земљама чије су институције уништене корупцијом. Нажалост, једна од земаља која се тако третира у неким круговима је и Република Србија, чија је економија уништена дугогодишњом системском корупцијом и која није у стању да, како се сматра, адекватно заштити своје грађане у случају неке озбиљније кризе.

Литература

[1] Дарко Трифуновићу, *Нови облици тероризма у БиХ*, докторска дисертација, одбрањена 2007. године. Факултет безбедности, Универзитет у Београду

[2] UN Secretariat, *Historical survey of the question of international criminal jurisdiction*, стр. 8-12, UN Doc. A/CN.4/7/Rev. 1 (1994).

[3] Sam Charles Sarkesian, *Revolutionary Guerrilla Warfare*, Precedent Publishing, Chicago, IL, 1975.

[4] Boaz Ganor, "Defining Terrorism – Is One Man's Terrorist and Another Man's Freedom Fighter?", *ICT*, June 25, 2001.

[5] Theodore H. Moran, Gerald T. West, Gerald-Keith Martin, *International Political Risk Management – Needs of the Present, Challenges for the Future*, The World Bank Publication, Washington D.C., 2008.

[6] Darko Trifunovic, *Security Studies-Synthesis between Academy and Practice*, Contemporary Military Challenges, Ministry of Defense, Republic of Slovenia, 2014.

[7] Abbas Kadhim, *Governance in the Middle East and North Africa: A Handbook*, Rutledge, New York, US., 2013.

[8] Sir Adam Roberts, Timothy Garton Ash, *Civil Resistance and Power Politics: The Experience of Non-violent Action*, Oxford University Press, New York, 2009.

[9] Daniel L. Bethlehem, Marc Weller, *The 'Yugoslav' Crisis in International Law: General Issues – Part I*, Cambridge University Press, New York, US, 1997.

[10] Darko Trifunović: „Ethnic conflict and violence: Genocide against Roma in Kosovo and Metohija”, International Strategic Studies Association, Alexandria, US, 2012.

[11] Erwin A. Schmidl, László Ritter, *The Hungarian Revolution 1956*, Osprey Publishing, Oxford, UK, 2006.

[12] Csaba Békés, Malcolm Byrne, M. János Rainer, *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents* Central European University Press, Budapest, Hungary, 2002.

[13] Edmund Jan Osmańczyk, *Encyclopedia of the United Nations and International Agreements: T to Z*, New York, US, 2003.

[14] Johannes Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights: Origins, Drafting, and Intent*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, US, 1999.

[15] Petar V. Grujić, *Kosovo Knot*, Dorrance Publishing, Pittsburgh, PA, US, 2014.

[16] Gautam Maitra, *For Whom the Bell Tolls: America Or the Jihadists?* Trafford Publishing, Bloomington, IN, US, 2009.

[17] F William Russell, William F. Russell, *Islam: A Threat to Civilization*, Sarasota, FL, 2013.

ПОСЕБНЕ ДОКАЗНЕ РАДЊЕ У ФУНКЦИЈИ СУЗБИЈАЊА ТЕРОРИЗМА И ОСНОВНИ ПРАВНИ АСПЕКТИ ПРОТИВТЕРОРИСТИЧКОГ ДЕЛОВАЊА ВОЈНИХ СНАГА

Милан Шкулић*

Универзитет у Београду, Правни факултет

У раду се објашњавају основне специфичности посебних доказних радњи у кривичнопроцесном систему Србије, када су оне у функцији сузбијања тероризма. Посебна пажња поклања се тајном аудио и видео-надзору као типичној посебној доказној радњи.

У раду се закључује да се тероризам не може сузбити искључиво коришћењем војне силе, али да одређене војнообавештајне службе имају важну функцију у супротстављању тероризму. Посебно се истиче да је примена посебних доказних радњи од великог значаја за сузбијање тероризма, али да она мора бити *ultima ratio*, тј. „последње средство”, јер ако се такве специјалне истражне технике сувише користе, тиме не само да се потенцијално сувише угрожавају људска права и слободе, већ је то и веома скупо, а тада такве доказне методе постају и мање ефикасне.

Кључне речи: *кривични поступак, тероризам, посебне доказне радње, специјалне истражне технике, Војнообавештајна агенција*

Појам и значај посебних доказних радњи

Посебне доказне радње често се означавају као *специјалне доказне технике*, односно *специјалне истражне технике* и представљају одређене начине прикупљања доказа који су по свом карактеру атипични, те се примењују само у односу на нека кривична дела, која су, с једне стране, веома тешка, односно озбиљна, како у фактичком погледу с обзиром на последице које проузрокују у једном општем животном смислу, тако и у кривичноправном погледу, с обзиром на казну која је за њих прописана, док се, с друге стране, таква дела, захваљујући неким њиховим феноменолошким карактеристикама, те психолошким и другим особинама њихових учинилаца, веома тешко откривају, разјашњавају и доказују коришћењем уобичајених, односно редовних доказних метода. То је и довело до потребе да се у савремена кривичнопроцесна законодавства уведе тзв. специјалне истражне технике, те да се у односу на таква кривична дела модификује употреба неких иначе класичних доказних средстава.

* Проф. др Милан Шкулић је члан Високог савета судства Републике Србије.

Посебне доказне радње, односно специфичне технике прикупљања доказа, пре свега су карактеристичне за *преткривични поступак* (док је он код нас деценијама постојао као посебна „претходна“ процесна фаза), односно *предистражни поступак* у складу са Закоником о кривичном поступку из 2011. године. За посебне доказне радње често се користи атрибут „истражне“, у смислу *посебне истражне технике* и оне се и формално у већини законодавстава спроводе у истрази, која се, на пример у Немачкој, а слично је у Републици Српској, односно у БиХ, може водити како против познатог осумњиченог, тако и у односу на непознатог „учиниоца“ кривичног дела.

У оним кривичнопроцесним системима који имају *две истражне фазе*, специјалне истражне технике се, по правилу, спроводе у *првој истражној фази*, као што је то случај са посебним доказним радњама у нашем кривичном поступку, које се примарно предузимају током предистражног поступка (сходно правилима новог Законика о кривичном поступку), а такав је случај, на пример, и са мерама тајног надзора које се у Црној Гори спроводе у извиђању. С друге стране, *доказни резултати* посебних доказних радњи се свакако *користе*, односно могу се *користити у кривичном поступку* (ако дође до његовог покретања), па због тога користимо и термин „доказне технике“. Поред тога, неке специфичне специјалне доказне технике, односно одређена модификована доказна средства, искључиво се користе у формалном покренутом кривичном поступку, као што је то у нашем законодавству случај са испитивањем некадашњег сведока сарадника (према ЗКП-у из 2001. године), односно сада – *окривљеног сарадника* (ЗКП из 2011. године).¹ Одређене посебне доказне радње имају основну заједничку особину да представљају правно дозвољени начин потајног прикупљања података који могу имати доказни значај, те служење извесним облицима Закоником дозвољеног „лукавства“, „обмане“, односно „преваре“, што би се нарочито, када је у питању прикривени иследник, могло поистоветити и са једном врстом „шпијунаже“, односно прикривеног прикупљања важних података, али не у односу на другу државу и њене органе, њену војску, легалне организације и сл. већ првенствено у односу на припаднике организованог криминалитета.

Основне особености тероризма

Тероризам представља облик организоване криминалне делатности која се одликује вршењем аката насиља, попут подметања експлозива, изазивања пожара и предузимања других општеопасних радњи, те вршења убистава, атентата и отмица, као и других аката насиља у односу на људе и имовину, ради застрашивања становништва и представника власти, а ради насилног остварења одређених претежно политичких циљева. Према једној дефиницији која се често наводи,² терори-

¹ С обзиром на то да нови Законик о кривичном поступку институт окривљеног сарадника уређује у оквиру једне варијанте *страначког споразума*, он се објашњава у делу књиге који се односи на основне кривично-процесне особености сузбијања организованог криминалитета, али у теоријском смислу није спорно да и сада, тј. у светлу нове законске регулативе, испитивање окривљеног сарадника спада у вид посебне доказне радње, без обзира на то што се таква радња у самом Закоником о кривичном поступку (који сада и формално познаје поделу на *опште* и *посебне доказне радње*) не сврстава међу посебне доказне радње.

² Ради се о официјелној дефиницији *FBI-ја* – *The American Terrorism Research Centre*.

зам је „незаконита примена силе или насиља према људима или имовини да би се застрашила или сузбила државна власт,³ цивилно становништво или неки његов део, а у сврху постизања политичких или друштвених циљева.” Пошто се тероризам по правилу огледа у планским, организованим и систематским активностима, најчешће га практикују припадници терористичких организација, а ретко се јавља као потпуно индивидуална делатност.⁴

Мада је своју изразиту експанзију доживео у другој половини 20. века, као и последњих деценија тог прошлог века, а у драстичном облику почетком 21. века, тероризам није нова појава. Историја је пуна примера терористичког деловања, а у литератури се истиче да је „ранији тероризам настојао да омета тада моћне државне владе, док данашњи тероризам покушава да владе уцењује и чак примора на делимичну капитулацију”.⁵ Иначе, неки аутори, када пишу о терористима и њиховом деловању, користе и метафоричан израз *филозофија бомби*.⁶ Тероризам у најширем смислу (лат.: *терор* – *страх, ужас*) представља метод борбе за остварење политичких циљева путем насиља, застрашивања, отмица, уцена и сл., а сам појам тероризма је споран, како у пракси, тако и у законодавству, с тим да се у страном кривичном праву код кривичних дела тероризма најчешће кумулативно траже два елемента – један објективни, а други субјективни: да је предузета нека општеопасна радња и да постоји намера застрашивања грађана, по правилу из политичких мотива.⁷

Тероризам се у Кривичном законнику Србије (члан 391) дефинише на сличан начин као што је то уобичајено и у другим савременим кривичним законодавствима. Тероризам се састоји од низа алтернативно прописаних радњи, где спадају: 1) напад на живот, тело или слободу другог лица; 2) извршење отмице или узимање талаца; 3) уништавање државног или јавног објекта, саобраћајног система и инфраструктуре, укључујући и информационе системе, непокретну платформу у епиконтиненталном појасу, опште добро или приватну имовину на начин који може да угрози животе људи или да проузрокује знатну штету за привреду; 4) извршење отмице ваздухоплова, брода или других средстава јавног превоза или превоза робе;

³ Овде се користи термин „government”, („влада”), али се ту у духу нашег језика, али и с обзиром на смисао како наведене дефиниције, тако и правила нашег правног система, што је слично и у другим континентално-европским правним системима, у ствари, мисли на „државу”, односно државну власт.

⁴ Индивидуална терористичка делатност није честа и првенствено је везана за повремено деловање некадашњих чланова терористичких организација, који се понекад самостално активирају након дужег времена неделовања и у ситуацији када је њихова организација практично већ нестала, односно уништена. Поред тога, понекад се и појединци из одређених психопатолошких или чак екстремно идеалистичких побуда, мимо икакве организације, потпуно самостално и индивидуално упуштају у вршење терористичких аката. Типичан пример је тзв. *unobomber* у САД, који је некада био веома талентовани научник, врстан познавалац хемије и физике, а који се затим, разочаран у друштво, повукао у потпуно изолацију, живећи у пустим планинским крајевима, одакле је почео да на адресе других научника, за које је сматрао да су штетни по друштво, те да повлађују индустрији која је милитаристичка и антиеколошка, као и неким политичарима, шаље експлозивне пакете и писма. Ухваћен је након дужег времена и читаве серије експлозија од којих су многи људи убијени или осакаћени, те је осуђен и погубљен.

⁵ F. Wördermann, *Terrorismus - Motive, Täter, Strategien*, "R. Piper & Co. Verlag", München, Zürich, 1977, str. 90.

⁶ W. Laquer, *Terrorism*, "Little, Brown and Company", Boston – Toronto, 1977., стр. 21. W. Laquer, *Terrorismus*, "Athenaum Verlag", Regensburg, 1977., стр. 22

⁷ З. Стојановић, Коментар Кривичног законика, „Службени гласник”, Београд, 2012., стр. 680.

5) производња, поседовање, набављање, превозење, снабдевање или употребљавање нуклеарног, биолошког, хемијског или другог оружја, експлозива, нуклеарног или радиоактивног материјала или уређаја, укључујући и истраживање и развој нуклеарног, биолошког или хемијског оружја; 6) испуштање опасне материје или проузроковање пожара, експлозије или поплаве или предузимање друге општеопасне радње које могу да угрозе живот људи; 7) ометање или обустављање снабдевања водом, електричном енергијом или другим основним природним ресурсом које може да угрози живот људи. Није довољно да се предузме нека од набројаних радњи које су алтернативно прописане, па да се тиме изврши кривично дело тероризма, већ је потребно да код учиниоца постоји и посебан субјективни елемент, а то је посебна *терористичка намера*.⁸ Приликом предузимања неке од алтернативно прописаних радњи учинилац мора поступати у намери да озбиљно застраши становништво или принуди Србију, страну државу или међународну организацију да нешто учини или не учини или он има намеру да озбиљно угрози или повреди основне уставне, политичке, економске или друштвене структуре Србије, стране државе или међународне организације.

Посебне доказне радње у Законику о кривичном поступку Србије

Нови Законик о кривичном поступку Србије усваја имплицитну поделу доказних радњи на опште и посебне доказне радње, као што је то први пут у нашој легислативи учињено у Законику о кривичном поступку Србије из 2006. године.⁹ Према једној теоријској подели,¹⁰ „посебне мере” под којима се практично подразумевају посебне доказне радње, деле се на: „мере инфилтрације и мере опсервације”, па се тако наводи да у „нашем законодавству посебне оперативне мере полицијске инфилтрације обухватају: ангажовање прикривеног иследника, склапање симулованих правних послова и пружање симулованих услуга, док су мере тајне опсервације: надзор и снимање телефонских и других разговора и комуникација другим техничким средствима, контрола пословних и личних рачуна осумњиченог и контролирана испорука”.¹¹

⁸ Намера се у неким законодавствима поистовећује са умишљајем, док се у немачкој теорији најчешће сматра највишим степеном умишљаја (умишљај првог степена) или посебном врстом умишљаја, а код нас је она иманентна одређеним кривичним делима, као посебан субјективан елемент, који подразумева да, као облик кривице, мора постојати директан умишљај, који се притом, таквим захтевом да се кривично дело чини у одређеној намери, још додатно *циљно усмерава и појачава*, пре свега у односу на његову вољну (волунтативну) компоненту. Увек када се кривично дело чини у одређеној намери, то по дефиницији наглашава *субјективну* компоненту кривичног дела, односно *кривицу*, што је потпуно супротно, одређеним релативно ретким примерима „објективизације” одговорности за кривично дело. Више о томе: Ј. Ћирић, *Објективна одговорност у кривичном праву*, „Институт за упоредно право, Београд, 2008, стр. 11–12.

⁹ Више о томе: М. Шкулић, *Коментар Законика о кривичном поступку*, Службени гласник, Београд, 2007., стр. 475 – 476.

¹⁰ Треба имати у виду да је наведена веома интересантна теоријска подела, тј. сврставање посебних доказних радњи из нашег кривичног процесног законодавства у те две основне категорије, урађена у складу са раније важећим Законом о кривичном поступку Србије из 2001. године.

¹¹ Т. Лукић, *Доказне радње у кривичном поступку*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2011., стр. 25.

У посебне доказне радње у кривичном процесном законодавству Србије сврставају се оне активности које се, по правилу, сматрају тзв. специјалним истражним техникама, а законодавац у односу на такве радње прво регулише одређена општа правила, да би затим конкретним нормама уредио правила по којима се спроводе поједине посебне доказне радње. Суштински, тј. у смислу да се таквом врстом и начином извођења доказа битно одступа од општих процесних правила, у посебну доказну радњу спада и испитивање окривљеног сарадника, те испитивање осуђеног сарадника, али сходно законској систематици, те чињеници да се ту формално више не ради о облицима тзв. кооперативних сведока (некадашњи сведоци сарадници), ова проблематика обрађена је у делу који се односи на облике страначког споразумевања у кривичном поступку: 1) споразум о сведочењу окривљеног и 2) споразум о сведочењу осуђеног.

Посебне доказне радње могу се одредити када су кумулативно испуњене две претпоставке, од којих се једна односи на *врсту кривичног дела*, а друга на постојање одговарајућих *доказних тешкоћа*. То значи да истовремено морају егзистирати следећа *два услова*: 1) потребно је постојање основа сумње да је лице на које се такве радње односе учинило кривично дело које спада у категорију кривичних дела у погледу којих су могуће посебне доказне радње („посебно кривично дело”), те 2) неопходно је да се на други начин не могу прикупити докази за кривично гоњење или би њихово прикупљање било знатно отежано. Посебне доказне радње *изузетно* се могу одредити и према лицу за које постоје основане сумње да **припрема** неко од „посебних” кривичних дела, уколико постоји неки од два *алтернативно* прописана разлога: 1) када околности случаја указују на то да се на други начин кривично дело не би могло открити, спречити или доказати или 2) када би то изазвало несразмерне тешкоће или велику опасност.

Могућност примене посебних доказних радњи и, у односу на припремање, а посебно у односу на покушај кривичних дела у погледу којих су такве радње и иначе могуће, није спорна без обзира на то што у кривичноправном смислу није увек могуће кажњавање за припремање,¹² као и за покушај тих кривичних дела (мада је покушај у највећем броју случајева, с обзиром на прописану казну за та кривична дела, свакако кажњив), јер основ за примену мера тајног надзора овде није кажњивост одређеног стадијума у извршењу кривичног дела као таквог, већ потреба да се одређено кривично дело у *првом реду спречи*, што је, уосталом, и примарни задатак надлежних државних органа.¹³ Када се ради о припремању, ако није у питању кажњиво припремање кривичног дела, онда се лице у односу на које је конкретна мера тајног надзора предузета неће гонити за само припремање кривичног дела, уколико није дошло до реализације неке наредне фазе у остварењу кривичног дела које је кажњиво, али ће се то лице кривично гонити за друга кривична дела у односу на која су применом мера тајног надзора прикупљени докази да их је учинио, али само под условом да таква кривична дела спадају у делокруг кривичних дела у погледу којих је могуће предузимање посебних доказних радњи.

¹² Више о томе: З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд, 2012., стр. 132–133.

¹³ Више о томе: М. Шукулић, *Коментар Законика о кривичном поступку Црне Горе*, Мисија ОЕБС-а у Црној Гори и Министарство правде Црне Горе, Подгорица, 2009, стр. 485–487.

Посебне доказне радње могу се одредити у погледу низа кривичних дела: 1) за кривична дела која су посебним законом сврстана у надлежност јавног тужилаштва посебне надлежности, где спадају кривична дела организованог криминала и друга тзв. посебно тешка кривична дела, те кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, те 2) за низ *таксативно набројаних кривичних дела*, која су, с обзиром на основне кривичноправне критеријуме (тј. према законској систематици која се огледа у подели на главе Кривичног законика), прилично хетерогеног карактера, а ту спадају: тешко убиство (члан 114. Кривичног законика), отмица (члан 134. Кривичног законика), прање новца, нека коруптивна кривична дела итд. Наравно, посебан је значај предузимања посебних доказних радњи када се ради о кривичним делима терористичког карактера, за која је типично да се отежано могу откривати и доказивати применом класичних доказних метода.

У погледу посебне доказне радње *ангажовање прикривеног иследника* нешто је сужен материјални услов у односу на остале посебне доказне радње, јер се та посебна доказна радња може одредити само за кривично дело организованог криминала или у погледу кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. Посебне доказне радње се и формално изричито одређују у *ultima ratio* смислу, па ће тако, приликом одлучивања о одређивању и трајању посебних доказних радњи, орган поступка посебно ценити да ли би се исти резултат могао постићи на начин којим се мање ограничавају права грађана.

Основна правила тајног аудио и видео-надзора у ЗКП-у Србије

Законик о кривичном поступку Србије познаје два вида тајног аудио и видео-надзора, с тим да за један од тих видова (као што се то детаљније објашњава у даљем тексту), уопште и није извесно да се може односити и на аудио-надзор. Ради се о следећим посебним доказним радњама: 1) тајни надзор комуникације и 2) тајно праћење и снимање.¹⁴

Тајни надзор комуникације може се одредити ако је испуњен *општи материјални услов* за предузимање посебних доказних радњи и уз испуњење посебног формалног услова. Формални услов састоји се у *одлуци* суда, чије се доношење формално иницира *предлогом* јавног тужиоца. На образложени предлог јавног тужиоца суд може одредити надзор и снимање комуникације која се обавља путем телефона или других техничких средстава или надзор електронске или друге адресе осумњиченог и заплону писама и других пошиљки. Одлуку доноси судија за претходни поступак у форми образложене наредбе, која садржи следеће елементе: расположиве податке о лицу према којем се тајни надзор комуникације одређује, законски назив кривичног дела, означавање познатог телефонског броја или адресе осумњиченог, односно телефонског броја или адресе за коју постоје основи сумње да је осумњичени користи, разлоге на којима се заснива сумња, начин спровођења, обим и трајање посебне доказне радње.

¹⁴ Више о томе: М. Шкулић, *Кривично процесно право*, седмо измењено и допуњено издање, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2014, стр. 243–244.

Трајање тајног надзора комуникације законодавац одређује на два начина: 1) фактичким роком који се темељи на *ultima ratio* природи ове посебне доказне радње, што се своди на дужност прекидања спровођења надзора чим престану разлози за његову примену, 2) формулисањем посебних максималних рокова формалне природе (одређених у месецима), у оквирима којих се једино и може исполити претходно наведени фактички рок трајања ове посебне доказне радње. Тајни надзор комуникације може трајати три месеца, а због неопходности даљег прикупљања доказа трајање ове посебне доказне радње може се продужити највише за још три месеца, што се своди на следећу формулу: $3m + 3m = \text{максимално } 6 \text{ месеци}$. Ако се тајни надзор комуникације односи на кривична дела сврстана у надлежност јавних тужилаштава посебних надлежности, тајни надзор може се изузетно продужити још *највише два пута* у трајању од по три месеца, што се може илустровати следећом формулом: $3m + 3m + 3m + 3m = \text{максимално } 12 \text{ месеци}$.

Наредбу о тајном надзору комуникације извршава одговарајући државни орган. То алтернативно може да буде: полиција, Безбедносно-информативна агенција или Војнобезбедносна агенција. Ствар је слободне оцене органа који одређује ову посебну доказну радњу, тј. судије за претходни поступак, а на основу предлога јавног тужиоца, којем ће од тих алтернативно набројаних државних органа бити поверено извршење тајног надзора комуникације, али би се, по логици ствари, овде морао имати у виду примарни делокруг рада тих органа, па би се тако, на пример, онда када се ради о основима сумње да је учињено кривично дело које спада у тзв. класичан организовани криминалитет, спровођење посебне доказне радње поверило полицији, док би БИА спроводила наредбу која се тиче кривичних дела против државе, попут тероризма, напада на уставно уређење и сл., а ВБА би била ангажована када су у питању кривична дела против војске Србије. С друге стране, у овом погледу ипак нема никаквог посебног формалног правила у Законику, па би у неким ситуацијама била ствар и одговарајуће тактичке процене којем ће се од тих алтернативно набројаних државних органа поверити спровођење конкретног тајног надзора комуникација. О спровођењу тајног надзора комуникације сачињавају се дневни извештаји који се, заједно са прикупљеним снимцима комуникације, писмима и другим пошиљкама које су упућене осумњиченом или које он шаље достављају судији за претходни поступак и јавном тужиоцу на њихов захтев. Поштанска, телеграфска и друга предузећа, друштва и лица регистрована за преношење информација дужна су да државном органу који извршава наредбу о тајном надзору комуникације омогуће спровођење надзора и снимања комуникације и да, уз потврду пријема, предају писма и друге пошиљке.

Тајно праћење и снимање представља посебан вид прикривеног деловања у односу на осумњиченог, које у неким својим аспектима, тј. онда када се ради о *снимању* има истовремено и обележја тајног видео-надзора. Спорно је да ли се у оквиру ове посебне доказне радње може спроводити и тајни аудио-надзор. Иако се по свему судећи чини да су писци текста новог ЗКП-а, односно нацрта из којег је проистекао нови Законик сматрали да би ова радња могла да се протеже и на тајни аудио-надзор, тако што би се под снимањем подразумевало како *визуелно снимање*, снимање у виду прављења видео и фотографског материјала, тако и *тонско снимање*, односно бележење разговора особа које су објект (мета) тајног праћења и снимања, чини се да то

није сасвим извесно, а одговор на то важно питање мораће, у крајњој линији, да пружи судска пракса, а у једном моменту вероватно и Уставни суд.

Праћење лица уопште, а пре свега осумњиченог, иначе је, до сада, тј. до увођења те радње у нови ЗКП Србије из 2011. године, сматрано једном од класичних тзв. *оперативних радњи*.¹⁵ Једини могући *ratio legis* за сврставање такве класичне оперативне полицијске радње,¹⁶ тј. радње која сама по себи не остварује неки посебан доказни кредибилитет већ служи прибављању релевантних информација за разјашњење кривичног дела или чак његово спречавање у веома раним фазама полицијског ангажовања (што значи у преткривичном поступку према нашем деценијама важећем кривичном процесном законодавству, односно у предистражном поступку према правилима Законика из 2011. године), могао би бити у повезивању праћења са „снимањем”, тј. омогућавању да снимци направљени током праћења могу остваривати потребан доказни кредибилитет у кривичном поступку. Питање је да ли је ово било неопходно, јер би се фотографије и видео-материјал направљен током праћења и иначе могли користити као специфични материјални докази, чак и ако би праћење и даље било оперативна, а не (посебна) доказна радња, у погледу чега код нас и сада већ постоји и одговарајућа пракса. Вероватно су творци законског текста, у ствари, пре свега мислили на тонске снимке који би се такође могли направити током вршења ове посебне доказне радње, те су због тога тајно праћење и формално сврстали у доказну категорију, али није извесно да из законског текста, ако се он пажљиво и стриктно анализира и тумачи, уопште произлази могућност да се под снимањем у овом случају подразумева и тонско снимање, тј. *тајно снимање разговора* лица која су под овим видом надзора.

Када је испуњен *општи материјални услов* за предузимање посебних доказних радњи на образложени предлог јавног тужиоца суд може одредити тајно праћење и снимање осумњиченог ради остварења неког од следећих алтернативно прописаних циљева: 1) откривања контаката или комуникације осумњиченог на јавним местима и местима на којима је приступ ограничен или у просторијама, осим у стану; 2) утврђивања истоветности лица или лоцирања лица или ствари. Овако дефинисани циљеви тајног праћења и снимања осумњиченог представљају *посебан и додатни материјални услов* за одређивање ове посебне доказне радње. Тајно праћење се примарно односи на самог осумњиченог, тј. лице у погледу којег постоје основи сумње да је учинило (односно под одређеним условима да припрема) неко од кривичних дела у погледу којих је могуће спровођење посебних доказних радњи, али се секундарно ова посебна доказна радња може усмерити и на друга лица, односно локације повезане са тим лицима. Места или просторије, односно превозна средства других лица могу бити предмет тајног надзора и снимања само ако је вероватно да ће осумњичени ту бити присутан или да користи та превозна средства.

¹⁵ Више о томе: Ж. Алексић и М. Шкулић, *Криминалистика*, седмо издање, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2013, стр. 33–37.

¹⁶ У ствари, ради се само претежно и по правилу, о „полицијској” радњи, јер полиција у пракси заиста и реализује већину праћења, али такву радњу спроводе и други органи чија је делатност слична полицијској, када се ради о одређеним ситуацијама, односно одређеним врстама кривичних дела, ради чијег се разјашњења таква радња предузима, као што је то, на пример, случај са тајним праћењима које реализују Безбедносно-информативна агенција и Војнобезбедносна агенција.

Формални услов за тајно праћење и снимање осумњиченог своди се на неопходност постојања образложене наредбе, коју доноси судија за претходни поступак. Иако то у Законнику о кривичном поступку није стриктно наглашено, судија за претходни поступак овакву наредбу, по логици ствари, доноси само на предлог надлежног јавног тужиоца. То произлази како из опште процесне логике да се суд у сличним ситуацијама активира по захтеву другог процесног субјекта, а то је овде јавни тужилац као онај субјект којем је поверена доминантна улога у предистражном поступку (у којем се практично по правилу и спроводи ова посебна доказна радња), као и у истрази коју он води, док, с друге стране, без таквог предлога, односно уопште без одговарајуће процесне иницијативе субјекта који настоји да разјасни кривично дело и прикупи потребне доказе, судија за претходни поступак не би ни могао бити у прилици да има било каква сазнања о потреби издавања такве наредбе, јер тај облик судске функционалне надлежности више није у активној истражној функцији, као што је то био случај са некадашњим (и још увек „садашњим” када се ради о још увек важећем ЗКП-у из 2001. године) истражним судијом.

Наредба о тајном праћењу и снимању осумњиченог садржи следеће обавезне елементе: 1) податке о осумњиченом, 2) законски назив кривичног дела, 3) разлоге на којима се заснива сумња, 4) означење просторија, места или превозног средства, овлашћење за улазак и постављање техничких уређаја за снимање, начин спровођења, 5) обим и трајање посебне доказне радње. Тајно праћење и снимање може трајати три месеца, а због неопходности даљег прикупљања доказа може се продужити највише за још три месеца. Ако је реч о кривичним делима која спадају у делокруг активности јавних тужилаштава посебне надлежности,¹⁷ тајно праћење и снимање може се изузетно продужити још највише два пута у трајању од по три месеца. То значи да ова посебна доказна радња, онда када се ради о већини кривичних дела у погледу којих је могуће предузимање посебних доказних радњи, траје највише шест месеци ($3m + 3m = 6m$), а када су у питању кривична дела организованог криминала или кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, тада тајно праћење и снимање може трајати duplo дуже ($3m + 3m + 3m + 3m = 12$ месеци). Ова посебна доказна радња се у погледу њеног трајања и додатно регулише у *ultima ratio* смислу, па је тако прописано да се спровођење тајног праћења и снимања прекида чим престану разлози за његову примену.

Када се ради о тајном праћењу и снимању у просторијама које нису станови законодавац је регулисао и могућност уласка у просторије и постављање уређаја за снимање, при чему се, по логици ствари, мисли на *тајни улазак* и, иако то није стриктно означено у Законнику, јасно је да ту радњу могу спровести само субјекти којима се и иначе може поверити непосредна реализација ове посебне доказне радње, а то су овлашћена службена лица полиције или припадници БИА, односно ВБА. С друге стране, пропуст је законодавца што није регулисао и *уклањање* уређаја за снимање у просторијама, јер ти уређаји не би смели да остану у просторији неограничено, јер је трајање ове посебне доказне радње (као што је то претходно већ објашњено) лимитирано одређеним максималним законским роковима. Овако, тј. са садашњим мањком законске регулативе, произлази да је уређај за тајно сн-

¹⁷ Ради се о кривичним делима из члана 162, став 1, тачка 1 Законика о кривичном поступку.

мање могуће тајно монтирати у просторији и то на основу изричитог овлашћења у оквиру наредбе судије за претходни поступак да се у просторију тајно уђе и изврши монтирање уређаја, а да затим уопште није потребно такав уређај и демонтирати, након што „истекне рок” трајања посебне доказне радње. То значи да би такав уређај могао да остане у просторији „за сва времена”, што је недопустиво, чак и уколико би се по престанку трајања посебне доказне радње учинио неактивним, односно не би се више користио.

Наредбу о тајном праћењу и снимању извршава неки од следећих алтернативно наведених државних органа – полиција, Безбедносно-информативна агенција или Војнобезбедносна агенција, а којем ће се конкретном државном органу поверити спровођење ове посебне доказне радње решава се у складу са претходно већ објашњеним резоним који се односи и на реализацију тајног надзора комуникација. О спровођењу тајног праћења и снимања сачињавају се дневни извештаји који се, заједно са прикупљеним снимцима, достављају судији за претходни поступак и јавном тужиоцу на њихов захтев. По завршетку тајног праћења и снимања поступа се према истим правилима Законика која се односе на официјелно достављање судији за претходни поступак снимака и другог материјала као резултата спроведене посебне доказне радње, а затим се тај материјал доставља јавном тужиоцу итд., као што се чини и када је реч о тајном надзору комуникација.

Сумарна упоредноправна анализа тајног аудио-видео надзора

Кривичнопроцесни системи свих савремених правних држава познају и одређене облике тајног аудио-видео надзора, а овом приликом ћемо се осврнути на примере из неколико европских држава.

У Немачкој, где је недавно битно измењен и допуњен ЗКП (*Strafprozessordnung – StPO*), у делу који се тиче тајног аудио и видео надзора,¹⁸ примењен је *maximale* приступ приликом одређивања „круга” кривичних дела у погледу којих је могуће одступање од заштите дискреције телефонских и других разговора.

Истовремено, примењен је прилично *екстензиван* приступ. Другим речима, у немачком кривичном процесном законодавству знатно је шири списак кривичних дела у погледу којих је могуће спровођење прислушкивања и других сличних облика надзора и техничког снимања.¹⁹ У оквиру општих учења о доказима, сматра се да нове доказне могућности, где спада и прислушкивање телефонских и других разговора, свој *ratio* имају у потреби лакшег доказивања, неких иначе веома тешких кривичних дела.²⁰

За надзор над комуникацијом се истиче да посебно омогућава прикупљање доказа у вези кривичних дела организованог криминалитета, при чему се не може на-

¹⁸ Више о некадашњем законском решењу у Немачкој у: Ђ. Игњатовић и М. Шкулић, *Организовани криминалитет*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 270–271.

¹⁹ Више о томе: С. Roxin, *Strafverfahrensrecht*, 25. Auflage, „Verlag C. H. Beck”, München, 1998, стр. 281–287.

²⁰ J. Brack und N. Thomas, *Kriminaltaktik*, „Richard Boorberg Verlag”, Stuttgart, München und Hannover, 1983, стр. 12.

правити чврста разлика између репресивних кривичнопроцесних могућности и правних могућности превентивног полицијског деловања.²¹ То практично значи да се надзором над средствима комуникације – прислушкивањем и снимањем телефонских разговора, могу обезбеђивати потребни докази који омогућавају кривично гоњење за већ учињена кривична дела, али се тако може деловати и превентивно, те спречавати извршење планираних кривичних дела, али, наравно, само уколико то планирање представља само по себи кривично дело за које је могуће предузети прислушкивање, или када се прислушкивањем оствареним на законски начин сазна за припремање другог кривичног дела. У немачкој пракси се истиче да је последњих година прислушкивање телефонских разговора, усмерено на идентификацију лица које разговара преко телефонског броја, често веома отежано због коришћења мобилних телефона са СИМ картицама, где подаци о кориснику одређеног броја нису доступни (тзв. *pre-paid* систем), као и када су корисници странци, односно уколико се користе иностране мобилне везе, па су ради решавања таквих проблема предлагане и одређене промене релевантних одредби ЗКП-а.²²

Употреба одређених техничких средстава, како за прислушкивање, тако и у односу на тајно видео-снимање и фотографисање током спровођења присмотре (тајне опсервације), те могућност тајно уграђивања средстава за прислушкивање и снимање разговора, постоји у Немачкој у складу са решењима посебног закона који регулише ту област – *OrgKG* – Закон о сузбијању недозвољене трговине опојним материјама и других форми организованог криминалитета,²³ с тим да су у литератури у великој мери подељена мишљења о томе да ли су могућности прислушкивања разговора које постоје у складу са тим законом, у потпуности усклађене са решењем из § 100 ц Законика о кривичном поступку Немачке (*StPO*).²⁴ Већ током расправа о нацрту овог посебног закона који омогућава употребу техничких средстава ради тонског прислушкивања стамбених просторија, те видео-снимања током присмотре, вођена је врло жива парламентарна дискусија о томе да ли су таква решења у нескладу са уставним прописима, нарочито када је реч о превентивним активностима тог типа.²⁵

Када су испуњени потребни законски услови, одговорно лице у компанији која се бави пружањем комуникацијских услуга је дужно да, уз сагласност савезног министра за пошту и телекомуникације, омогући прислушкивање и снимање телефонских разговора, а у немачкој литератури понекад се постављало и питање недовољног регулисања одређених техничких, правних и финансијских проблема који настају у вези с тим.²⁶

²¹ E. Lücking, *Die Strafprozessuale Überwachung des Fernmeldverkers – Eine rechtsvergleichende Untersuchung*, „Max-Planck-Institut“, Freiburg im Breisgau, 1992, стр. 14–15.

²² F. Thiede, *Geräteerkennung eines Handys als Akknüpfungspunkt für Telekommunikationsüberwachung*, *Kriminalistik*, No. 3/03, Heidelberg, 2003, стр. 165–166.

²³ Gesetz zur Bekämpfung des illegalen Rauschgifthandels und anderer Erscheinungsformen der Organisierten Kriminalität (*OrgKG*).

²⁴ Више о томе: J. König, *Einsatz technischer Mittel nach par. 100c StPO*, *Kriminalistik*, No. 5/98, Heidelberg, 1998, стр. 349–350.

²⁵ J. Meyer und W. Hetzer, *Schulterschluß gegen Organisierte Kriminalität*, *Kriminalistik*, No. 11/97, Heidelberg, 1997, стр. 694–698.

²⁶ W. Weinem, *Die strafprozessuale Überwachung der Telekommunikation*, *Kriminalistik*, No. 11/95, Heidelberg, 1995, стр. 735.

Иначе, у немачкој пракси и теорији много се расправљало и о могућностима превентивног прислушкивања телефонских разговора, посебно у вези са сузбијањем организованог криминалитета. Наиме, у нацрту Закона о сузбијању незаконите трговине опојним средствима и другим појавним облицима организованог криминалитета (OrgKG), као и у нацрту Закона о изменама Закона о уређајима за даљински пренос информација (FAG), првобитно је била предвиђена могућност прислушкивања и снимања телефонских разговора, уколико је то потребно за отклањање непосредне (садашње или постојеће) опасности по живот, тело или слободу неког лица, Али, такав предлог ипак није прихваћен, мада се данас у неким радовима истиче да би законска могућност превентивног полицијског прислушкивања телефонских разговора имала велики значај у односу на сузбијање организованог криминалитета, за који се у Немачкој истиче да постаје све већи проблем.²⁷ Поред тога, и полицијска пракса је дуго инсистирала на проширењу могућности за прислушкивање телефонских и других разговора, али и за „озвучење” просторија и возила, истичући да, мада је према официјелним статистикама број обављених прислушкивања у Немачкој, у просеку током једне године, знатно виши него у САД, то фактички није тако, јер се, с једне стране, у САД званично статистички не бележе сва заиста обављена прислушкивања, а с друге стране, у тој земљи је под одређеним условима могуће прислушкивање и без одлуке суда, а које се потом статистички не бележи, што у Немачкој није могуће.²⁸

У Немачкој се стриктно разликује неколико врста тајног аудио и видео-надзора: 1) надзор и снимање телекомуникација, 2) прислушкивање и снимање разговора који се воде у станovima и другим просторијама, 3) прислушкивање и снимање техничким средствима разговора који нису намењени јавности, а воде се изван стана, 4) прибављање података о контактима путем средстава телекомуникације, 5) тајна присмотра уз тајно фотографисање и видео-снимање, 6) утврђивање броја прикључка мобилног телефона и броја коришћене СИМ картице.

У Аустрији је 1. јануара 2008. године ступио на снагу потпуно нови Законик о кривичном поступку, за који је карактеристично да уводи низ фундаменталних новина, попут увођења државно-тужилачке, односно полицијске истраге, под руководством државног тужиоца, при чему нови концепт у основи одговара традиционалним захтевима европско-континенталног кривичног процесног права. Видео-надзор лица на отвореном простору или у јавним просторијама, као и обично слушање разговора који се воде у јавности и које и иначе свако треће лице може да чује, могуће је без посебних ограничења (као када се, на пример, ради о камерама за надзор у робним кућама или слушању разговора који воде лица за суседним столом у ресторану), док, на пример, монтирање уређаја на аутомобилу којим се може установити његово кретање у простору подлеже одређеним законским ограничењима, исто као што је и уградња уређаја за прислушкивање разговора у аутомобилу могућа једино под условима који су у ЗКП-у прописани за надзор над разговорима који се обављају у просторијама.²⁹

²⁷ I. Weitemeier und W. Große, *Telefonüberwachung aus präventivpolizeilichen Gründen*, Kriminalistik, No. 5/97, Heidelberg, 1997, стр. 335 и стр. 338.

²⁸ R. Rupprecht, *Rechtstatsachen als Basis der OK-Gesetzgebung, Organisierte Kriminalität*, Bundeskriminalamt (Hg.), Wiesbaden, 1997, стр. 75–76.

²⁹ S. Seiler, *Strafprozessrecht*, 10. überarbeitete Auflage, Facultas.wuv., Wien, 2009, стр. 140 – 141.

У складу са одредбом § 136 ЗКП Аустрије, оптички и акустички надзор лица је дозвољен у следећим случајевима: 1) када се ради о кривичном делу отмице, 2) када се примењује у вези са ангажманом прикривеног иследника, 3) код тешких кривичних дела – уколико се ради о кривичном делу за које је прописана казна преко десет година затвора или уколико је у питању кривично дело терористичког удруживања, као и када се ради о организованом криминалитету и сл., при чему је неопходно да се ради о *ultima ratio* случају, што значи да је на други начин немогуће да се разјасни кривично дело или би то било знатно отежано.³⁰ Могуће је и да се надзор односи не само на осумњиченог, већ и на треће лице, без сагласности тог трећег лица, уколико се може очекивати да осумњичени ступи у контакт са њим (§ 136 Abs. 1 Z).

У Аустрији је могућ и надзор само „објекта” (*Objektüberwachung*) што, у ствари, представља *присмотру*, која је код нас претежно оперативног карактера, а у извесним елементима оваква радња асоцира на тајно праћење и снимање које је посебна доказна радња у Србији, у складу са новим Законом о кривичном поступку. Наиме, када се ради о просторијама које нису станови и не спадају у правно заштићени „стамбени простор”, могуће је такве просторије или такве отворене просторе, видео- надзирати,³¹ ради утврђивања контаката између лица, односно понашања лица на тим просторима, а то се може чинити када се ради о потреби разјашњавања било ког кривичног дела, дакле без обзира на врсту и тежину кривичног дела.³² Видео-надзор у становима, односно просторијама које се правно штите као станови (*durch das Hausrecht geschützten Raums*), могућ је само ради разјашњавања умишљајног кривичног дела запређеног казном затвора тежом од једне године и само уколико је држалац стана изричито одобрио такав надзор, при чему је још неопходно и да се кривично дело на други начин не би могло разјаснити или би то било знатно отежано.³³ Формални услов за тајни аудио и видео-надзор у Аустрији јесте постојање судског одобрења, које се даје на захтев државног тужиоца, а уколико се ради о уласку у просторије ради монтирања уређаја за надзор, тада је и за то потребно посебно одобрење суда, с тим да једино у случају узимања талаца криминалистичка полиција може да започне са спровођењем тајног надзора и без одлуке суда.³⁴

У Италији се законом омогућава „пресретање” конверзација окривљеног и његових комуникација, што укључује прислушкивање и снимање телефонских разговора. С обзиром на то да то представља озбиљно одступање од права на приватност, оно може бити одређено само у погледу тешких кривичних дела и када постоје озбиљни разлози за веровање да је окривљени крив,³⁵ а да при том не постоји други начин прикупљања доказа.³⁶

³⁰ Ibid., стр. 142.

³¹ Као што је претходно објашњено, чини се да је код нас спорно да ли се у оквиру тајног праћења и снимања (посебна доказна радња регулисана новим Законом о кривичном поступку из 2011. године), могу вршити и *тонска снимања*, или је могуће једино *видео*, односно *фото-снимање*, а чини се да ипак претежу аргументи у правцу тврдње да на нивоу садашње законске регулативе није могуће тонско снимање, слично као што је то законом стриктно уређено у Аустрији.

³² S. Seiler, op. cit., стр. 142.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibid., стр. 143.

³⁵ Оваква формулација оставља сумњу постојања противречности у односу на дејство *претпоставке невиности*, односно налази се у извесном нескладу са правом окривљеног да се претпостављено сма-

Одређивањем врсте кривичног дела (што се чини на прилично уопштен начин, али без дилеме да у круг тих кривичних дела спадају и она која представљају облике организованог криминалитета), те дефинисањем разлога који се односе на процену доказног значаја аудио-надзора, утемељен је *материјални услов* за одступање од Уставом заштићене (чл. 15) слободe и приватности кореспонденције и комуникације у Италији. Поред тога, да би се предузеле такве активности, неопходно је и постојање одређеног *формалног услова*, који се огледа у следећем: 1) неопходно је постојање одлуке суда током прелиминарне истраге и 2) потребно је да се таква одлука донесе на основу претходно поднетог захтева јавног тужиоца, с тим да под посебним околностима прислушкивање може бити наређено и од самог јавног тужиоца, али је он дужан да сместа о томе поднесе извештај судији који је надлежан за прелиминарну истрагу, који тада такву меру може да потврди или да одбије њену примену.³⁷

Основне доказне могућности Војнобезбедносне агенције у односу на сузбијање тероризма

Законом о ВБА и ВОА Војнобезбедносној агенцији омогућава се да врши следеће безбедносне активности: 1) безбедносна заштита снага, објеката, средстава и активности; 2) безбедносна заштита тајних података; 3) персонална безбедност (безбедносна провера одређених лица); 4) индустријска безбедност; 5) безбедносна заштита информационо-телекомуникационих система и криптозаштите; 6) безбедносна заштита других субјеката система одбране; 7) вршење осталих послова и задатака безбедносне заштите.

Војнобезбедносна агенција у оквиру контраобавештајне заштите делује на одговарајући начин у односу на низ алтернативно прописаних облика угрожавања војске: 1) открива, прати и онемогућава обавештајно деловање, субверзивне и друге активности страних држава, страних организација, група или лица усмерених против Министарства одбране и Војске Србије; 2) открива, прати и онемогућава унутрашњи и међународни тероризам, екстремизам и друге облике организованог насиља усмерених против Министарства одбране и Војске Србије; 3) открива, истражује и прикупља доказе за кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије, кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, кривична дела организованог криминала, кривично дело прање новца, као и нека кривична дела корупције иако нису резултат деловања организоване криминалне групе унутар Министарства одбране и Војске Србије; 4) открива, истражује и прикупља доказе за кривична дела којима се угрожавају тајни подаци и кривична дела против безбедности рачунарских података, прописана Кривичним закоником, законом којим се уређује тајност података, као и другим законима када су наведена кривична

тра невиним, све док његова кривица не буде утврђена правоснажном судском пресудом, што је иначе стриктно предвиђено у италијанском кривичнопроцесном законодавству, а темељи се и на чл. 27 Устава Италије и чл. 6(2) Европске конвенције о људским правима.

³⁶ С. Van den Wyngaert С. Gane, Н. Н. Kühne and F. M. Cauley, (део који је писао P. Corso), *op. cit.*, стр. 245.

³⁷ *Ibidem*.

дела усмерена против Министарства одбране и Војске Србије; 5) планира, организује и спроводи контраобавештајну заштиту лица, објеката, активности и тајних података Министарства одбране и Војске Србије; 6) прикупља, анализира, обрађује и процењује контраобавештајне податке из своје надлежности; 7) обавља и друге контраобавештајне послове и задатке. Поред свега тога, ВБА обезбеђује и штити своје снаге, припаднике и објекте од противправних радњи и претњи.

За остварење неког од својих безбедносних или контраобавештајних задатака, ВБА има право и дужност да на одговарајући начин прибавља потребне информације, када је то потребно. Та агенција је у оквиру својих надлежности законом овлашћена да прикупља податке: 1) из јавних извора; 2) од физичких и правних лица и 3) од државних органа, организација и служби, те од ималаца јавних овлашћења. Законом о ВБА и ВОА прописано је и да је ВБА овлашћена да, у оквиру своје надлежности, тајно прикупља релевантне податке применом посебних поступака и мера. Постоји низ таквих тзв. специјалних истражних техника које се примењују онда када се подаци не могу прикупити на други начин или је њихово прикупљање у вези са несразмерним ризиком по живот и здравље људи и имовину, односно са несразмерним трошковима. Ту посебан значај имају разни облици тајног аудио и видео надзора, тј. видови прислушкивања и снимања разговора, који се могу предузимати једино на основу одлуке надлежног суда.

Закључна разматрања

Тероризам доминантно настаје као израз деловања четири *основна фактора*.

1) Известан број људи који припадају одређеној социјалној,³⁸ националној или верској групацији теже остваривању одређених циљева које сматрају корисним или неопходним за класу, нацију или веру којој објективно припадају или чијим се припадницима, односно заштитницима сматрају.

2) Остварење циљева којима се тежи је немогуће или је веома тешко оствариво у постојећим нормативним оквирима правног система конкретне државе, тј. с обзиром на законска и уставна правила.

³⁸ У суштини, веома је дискутабилна реална *социјална припадност* терориста, када се ради о борби одређених терористичких групација за остварење одговарајућих класних циљева, попут, на пример, италијанске терористичке организације „Црвене бригаде” или немачке „Фракције Црвене армије” (RAF), јер не само да терористи који се боре за права радничке класе у највећем броју случајева сами нису припадници те класе, а често потичу и из богатих породица, већ ни сама радничка класа у основи није прихватала деловање таквих организација „у њено име” или „за њен рачун”. То важи и када је у питању данас неспорна логистичка и друга подршка бившег ДДР режима припадницима RAF-а. Када су у питању терористичке организације које теже остварењу одређених национално-сепаратистичких циљева или се боре из одређених верских убеђења, они по правилу, тј. скоро без изузетка, припадају конкретной нацији или имају одговарајућу религијску припадност, али је и тада спорно у којој мери већина те нације, односно људи одређене вере, прихватају како циљеве терориста, тако и методе њиховог деловања. По правилу, припадници нације или вере за чије се интересе терористи „боре”, не прихватају саме терористичке организације, односно бар не у већој мери, јер чак и онда када су припадници одређене популације сагласни са декларативним циљевима терориста, не могу прихватити начине остварења тих циљева, јер су они узрок великих жртава, тј. људских и материјалних губитака.

3) Држава у којој или на уштрб које се тежи да у остваривању одређених циљева не прихвата такве циљеве и активно им се супротставља.

4) Државни апарат је снажнији од појединаца или групација који желе остварење тих циљева, што доводи до одређеног степена специфичне фрустрације оних чији се циљеви не остварују, а из које и израстају терористичке организације, које се, немоћне да се фронтално и масовно супротставе држави, опредељују за терористичко деловање. На тај начин теже да тако ослабе државу или испровоцирају њену сувише масовну реакцију која ће погодити шире слојеве становништва, довести до масовније побуне и сл., што у општем смислу значи да терористичке организације начелно желе да својим деловањем створе услове који ће, пре или касније, довести до остварења конкретних циљева, који су и основни мотив терористичког деловања.

У супротстављању тероризму се, с једне стране, морају добро познавати основни фактори који доводе до настанка тероризма, а с друге стране, неопходно је одабрати најадекватнији механизам његовог сузбијања. Бранећи грађане и себе, држава мора бити енергична, али и веома пажљива, како не би изазвала и контраефекте. Државе су склоне да оправдано гневне због губитака живота невиних људи, бескрупулозни и дрскости терориста, употребе „прекомерну“ силу, али баш то представља снажан генератор нових терористичких напада, па се тако брзо затвара „круг“. Терористи тада од својих „палих бораца“ праве „иконе“ и „хероје“, регрутују нове и још фанатичније припаднике и делују још суровије. Када уз терористе у акцији полицијских или војних снага страдају и невини грађани, то тек представља прави „Џек Пот“ за терористе, који тада добијају прилику да додатно распирују мржњу према држави и онима који државу бране. Зато борба против тероризма мора бити веома енергична, али и изузетно селективна. И онда када је држава успешна у елиминисању терориста или располаже моћним оружаним снагама, то може довести до сасвим нових и врло малигних форми тероризма, које произлазе из „осећаја фрустрираности“ терориста, који на други начин не могу постићи своје циљеве, а при том су изузетно фанатизовани и спремни да постану „мученици“. Типичан пример су бомбаши самоубице. Тај облик тероризма је изузетно тежак за сузбијање, а настаје онда када терористи немају друге ефикасн(и)је начине да нашкоде појединим државама, пре свега Израелу на Блиском истоку, али и САД.

За терористе је типично да их мотивише мржња, која се, када је реч о идеолошким организацијама, усмерава ка „класном непријатељу“, док се у погледу шовинистичко-сепаратистичких организација мржња фокусира на државу у односу на коју се тежи „националном ослобођењу“. Несумњиво је да, на пример, и албанску „ОВК“ покреће мржња према српској држави, али и према Србима и свима који нису Албанци, као и према Албанцима који су лојални Србији. Како је ова мржња у основи ирационалне природе и злочини на њој засновани имају компоненту супротну „здравом разуму“ која отежава потпуно сузбијање тероризма, јер терористи, али и њихови будући „регрути“, резонују „црно-бело“ и по систему „ми или они“, што је препрека мирном решењу конфликта. Тероризмом се по дефиницији остварују политички циљеви и врло је типично да већина терористичких организација има стране „спонзоре“. Иза хрватских усташа, који су извршили атентат на југословенског краља Александра Карађорђевића у Марсељу, стајале су тадашње фашистичке државе – Италија и Мађарска. Припадници ултралеве немачке терористичке орга-

низације „Фракција Црвене Армије” („РАФ”), имали су подршку источнонемачког Штазија итд. Могло би се рећи да иза сваке иоле дуговечне терористичке организације стоји нека држава.

Тероризам се данас тешко може ефикасно сузбијати применом „чисте” војне силе, на шта указују и новији историјски примери. То не значи да војне снаге не могу успешно да се користе и у сузбијању тероризма. У супротстављању неким облицима тероризма, може се, наравно, користити и војска, али само као својеврсни *ultima ratio*. Војне обавештајне службе могу успешно да се супротстављају тероризму што, поред осталог, представља и један од њихових циљева. Као и други субјекти предистражног поступка (некадашњи преткривични поступак) и такве службе, а када је реч о Србији, то је пре свега Војнобезбедносна агенција, могу у складу са законом да предузимају и одређене посебне доказне радње, односно специјалне истражне технике. У том погледу, као и иначе, важи „златно правило” да примена таквих веома специфичних доказних метода мора бити веома рационална, јер се њиховом претераном употребом, не само без потребе, угрожавају Уставом заштићена људска права и слобода, већ је то и веома скупо, а с друге стране, тада такве доказне методе постају и мање ефикасне, јер је тешко направити ваљану селекцију информација.

Свака озбиљна држава има квалитетне безбедносне и обавештајне службе које настоје да државу ефикасно заштите од оних који је нападају или угрожавају, а нарочито у односу на терористичко деловање, али правне државе истовремено развијају и одговарајуће делотворне правне механизме који омогућавају да, штитећи себе од непријатеља као што су терористи, екстремисти разних врста, сепаратисти, припадници миљеа организованог криминалитета итд., држава сачува и грађане од себе саме, односно заштити их од могућих злоупотреба или грешака сопствених органа. То помало асоцира на ону чувену мудрост Марка Миљанова о битној разлици између херојства – када човек брани себе од других и чојства, када друге брани од себе. Безбедносне и обавештајне службе, као наравно и сама војска, један су од важних стубова озбиљних држава. Стара је истина да земља која нема своју војску, или нема довољно добре оружане снаге, ризикује да на својој територији дочека и „храни” неку туђу војну силу. Веома је важно и поверење у оне чија је дужност да бране отаџбину, као и оне који штите и саму војску, попут безбедносних и обавештајних служби, али једна стара пословица каже да је „поверење добро, али је контрола боља”. Од античких времена важи она позната бојазан – „ко ће нас чувати од чувара”. То се односи и на безбедносно-обавештајне службе, па и оне које су војног карактера. Међутим, „чувари” морају имати, како одређену слободу деловања, тако и чврсту веру да, бранећи и штитећи државу, неће од саме те државе једног тренутка бити напуштени и остављени на цедилу. То је од огромне важности, јер држави и грађанима нису потребне слабе, збуњене, уплашене или деморалисане службе безбедности.

Литература

[1] F. Wördermann, *Terorismus – Motive, Täter, Strategien*, "R. Piper & Co. Verlag", München, Zürich, 1977.

[2] W. Laquer, *Terorism*, "Little, Brown and Company", Boston – Toronto, 1977.

[3] W. Laquer, *Terorismus*, "Athenaum Verlag", Regensburg, 1977.

- [4] З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд, 2012.
- [5] Ј. Ђирић, *Објективна одговорност у кривичном праву*, Институт за упоредно право, Београд, 2008.
- [6] М. Шулић, *Коментар Законика о кривичном поступку*, Службени гласник, Београд, 2007.
- [7] Т. Лукић, *Доказне радње у кривичном поступку*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2011.
- [8] З. Стојановић, *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд, 2012.
- [9] М. Шулић, *Коментар Законика о кривичном поступку Црне Горе*, Мисија ОЕБС-а у Црној Гори и Министарство правде Црне Горе, Подгорица, 2009.
- [10] М. Шулић, *Кривично процесно право*, седмо измењено и допуњено издање, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2014.
- [11] Ж. Алексић и М. Шулић, *Криминалистика*, седмо издање, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2013.
- [12] Ђ. Игњатовић и М. Шулић, *Организовани криминалитет*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010.
- [13] С. Roxin, *Strafverfahrensrecht*, 25. Auflage, „Verlag C. H. Beck“, München, 1998.
- [14] J. Brack und N. Thomas, *Kriminaltaktik*, „Richard Boorberg Verlag“, Stuttgart, München und Hannover, 1983.
- [15] E. Lücking, *Die Strafprozessuale Überwachung des Fernmeldverkehrs – Eine rechtsvergleichende Untersuchung*, „Max-Planck-Institut“, Freiburg im Breisgau, 1992.
- [16] F. Thiede, *Geräteerkennung eines Handys als Akknüpfungspunkt für Telekommunikationsüberwachung*, Kriminalistik, No. 3/03, Heidelberg, 2003
- [17] J. König, *Einsatz technischer Mittel nach par. 100c StPO*, Kriminalistik, No. 5/98, Heidelberg, 1998.
- [18] J. Meyer und W. Hetzer, *Schulterschluss gegen Organisierte Kriminalität*, Kriminalistik, No. 11/97, Heidelberg, 1997.
- [19] W. Weinem, *Die strafprozessuale Überwachung der Telekommunikation*, Kriminalistik, No. 11/95, Heidelberg, 1995.
- [20] I. Weitemeier und W. Große, *Telefonüberwachung aus präventivpolizeilichen Gründen*, Kriminalistik, No. 5/97, Heidelberg, 1997.
- [21] R. Rupprecht, *Rechtstatsachen als Basis der OK-Gesetzgebung, Organisierte Kriminalität*, Bundeskriminalamt (Hg.), Wiesbaden, 1997.
- [22] S. Seiler, *Strafprozessrecht*, 10. überarbeitete Auflage, Facultas.wuv., Wien, 2009.

ОСОБЕНОСТИ ЦИХАДИСТИЧКОГ ТЕРОРИЗМА

Марко Ј. Пановић*

Политички феномен познат као „тероризам” у последње време је свеprisутан и актуелан у свакодневном животу, уз тенденцију да се све више развија и на њега обраћа пажња.

Исламизам је назив који означава све оне политичке идеологије које ислам не сматрају само религијом већ су убеђени да представља и политички систем који треба да буде законодавни основ, као и да из њега треба црпети принципе за друштвено и државно уређење земље. Проливање људске крви повлачи за последицу казну и на земљи и на небу, али су ратовања муслиманске заједнице могућа под јасно утврђеним условима. Према Курану муслимани морају да се боре на Божијем путу и да им узор буде Посланик са својим ратни друговима. Џихад је непрестано напрезање човека да кроз живот буде узоран и добар, борба са унутрашњим злом, борба за моралним живљењем, труд за чињењем добрих дела и учествовање у обнови друштва, на општу добробит. Животне околности верника одређују значење, па џихад може значити борбу против тлачења и неправде, али и борбу за одбрану и ширење исламске религије, све кроз проповедање и учење, а у случају нужде и оружаном борбом, тј. „светим ратом”. Радикалне присталице ислама, припадници идеологије исламизма, верују и теже да се у јавном животу примењују тврдње Курана и имају за циљ да њихова идеолошка гледишта буду наметнута и другима.

Темељнијом анализом може се закључити да су САД непосредно имале највећи утицај на глобално ширење исламског тероризма, где су амерички политичари својим политичким грешкама директно утицали да скрену пажњу радикалног ислама на себе. Појава бомбаша самоубица у акцијама јесте једна од особености џихадистичког тероризма. Међутим, ниједна светска религија, па ни ислам, не прописује и не подржава незаконито насиље, па долази до злоупотребе ислама и у терористичке сврхе.

Кључне речи: *џихад, тероризам, ислам, шеријат, рат*

„Терорист-самоубица верује да ће се након смрти истог тренутка обрести у рају. Рекло би се да постоји и други пут у рај: праведност. Међутим, за џихадизам вршење двоструког терористичког злочина не само што не искључује

* Марко Ј. Пановић је самостални истраживач; m.panovic@ptt.rs.

'праведност' већ је управо претпоставља. Како се могло десити да је у недрима угледне светске монотеистичке религије сазрело поистовећење убиства недужних – са праведношћу?! Овде је позивање на фанатизам очигледно недовољно. Фанатици могу да бичују себе ланцима у знак туге за у давна времена мученим шејхом Алијем, али када тим ланцима ударају пролазнике на улици – то је већ бандитизам, а не фанатизам. На који начин се бандитизам у исламу претвара у религиозну акцију? На који начин се исламски појам 'части' претвара у апологију убиства?"

Анатолиј Борисович Добрович, руски књижевник и психолог јеврејског порекла

Увод

Тероризам постаје, ако већ није, највећа глобална пошаст 21. века. У својим најразличитијим облицима непрестано прети општој безбедности, како појединачних земаља, тако и читавог света. Тероризам заснован на верским основама и начелима изазива посебну пажњу и полако заузима место једног од најзаступљенијих видова ове врсте политичког насиља.

У последњим годинама уврежава се схватање да је ислам религија која прихвата и подстиче политичко насиље, конкретно тероризам, што ствара велике опречности и одбојности других према једној од највећих религија у свету. Али, не бисмо смели тако олако прихватити такве тежње већ потражити другог кривца за такво стање. Можда је ипак политички интерес одређених група, које кроз религију, њене следбенике и њихов тежак животни положај покушавају да неметну своје ставове и успоставе власт, главни кривац за овакву ситуацију, а можда је истина нешто сасвим треће.

Сигурно је да све стране носе последице због тога и да у будућности можемо очекивати само још веће проблеме. Опште прихватљиво решење није на дохват руке и захтева велико залагање, попустљивост и одрицање свих.

Дефинисање појмова џихад и тероризам

Појмовно одређење џихада

Свако чињење муслимана мора бити усклађено са божијим законима, па тако и њихово евентуално предузимање оружаних акција. Ислам строго забрањује рат и убијање људи, а то санкционише кроз шеријатско право. Ипак могу се вршити само ако их оно прописује. Проливање људске крви, као консеквенцу, повлачи казну и на земљи и на небу. Значи да исламско право предвиђа могућност ратовања муслиманске заједнице (*ума*) под јасно утврђеним условима. С обзиром на то да највећи исламски правници, а тако и верници, сматрају да је ислам јединствена религија намењена свима, муслимани су обавезни да врше посебну исламску мисију *дау*. Она подразумева исламизирање читавог света и владавину шеријатских прописа. Према томе, и појединци и цела заједница имају обавезу ширења ислама светом, док на Земљи не нестану границе и не завлада јединствени исламски систем. Битно је истаћи да она не

подразумева да немуслиманци морају силом бити приморани на ислам. Да би се испунио циљ даве, може се употребити и оружана сила. Када се испуни ова мисија припадници признатих религија, као што су хришћанство и јудеизам, могу задржати своју веру док се политеисти и атеисти морају одрећи својих веровања. Сви који не прихвате ислам биће на изванредан начин дискриминисани. Цела ова акција која предвиђа исламизацију Земље *дар ал ислам* предвиђа активности које се називају *џихад*.¹

џихад (*jihaad*, настојати, борити се) често се сматра шестим стубом ислама. Према Курану муслиманци морају да се боре (џихад) на Божијем путу и да им узор буде Посланик са својим ратни друговима. Чак и читав историја муслиманске вере, од почетка и Мухамеда, па до данас, може се сагледати кроз куранска тумачења и представљања џихада, а на којима су се темељила муслиманска схватања, побожност, покретљивост и ширење, као и одбрана. џихад је непрестано напрезање човека да кроз живот буде узоран и добар, борба са унутрашњим злом, борба за моралним живљењем, труд за чињењем добрих дела и учествовање у обнови друштва, на општу добробит. У зависности од тога у каквим околностима верник живи, џихад може значити борбу против тлачења и неправде, али и борбу за одбрану и ширење исламске религије, све кроз проповедање и учење, а у случају нужде и оружаном борбом, тј. „светим ратом”. Постоје два схватања џихада, насилни и ненасилни, један наспрам другог у познатој Посланиковој предаји. По њој је он, враћајући се из неке битке, својим саборцима рекао: „Вратили смо се из мањег џихада у већи џихад”, по којем је борба са себичношћу, похлепом и осталим унутрашњим залима већа и битнија од оружаног рата.²

џихад као појам има више значења. Поред тога што је одувек представљао битан део исламске културе и образовања, у последње време јављају се протагонисти идеје да је он верска обавеза свих и да морају да се придруже џихаду и на тај начин утичу на обнову ислама, односно исламске револуције. Посматрањем света око себе поједини муслиманци су у њему уочили постојање недемократских друштва у којима је власт у рукама богате елите која је у мањини и води се само властитим интересима, свет у којем преовладава западњачка култура и од ње постављени систем вредности. Владе тих друштва подржавају друга тиранска уређења, помажу и учествују у израбљивању и искоришћавању људских и природних богатстава. Наравно, они пустоше муслиманску културу, спречавају их да сами бирају своје владе и живе у праведном друштву. Велика већина исламских активиста сматра да би повратак исламу био круцијалан за јачање муслиманске моћи и стварање исламског друштва по мери Курана. Мањи део, радикалнији и насилнији, покушава да повеже „милитантност са месијанским визијама” како би утицали на војна и оружана дејства ван својих територија. Историја сведочи да је ауторитативни позив на џихад увек успевао да усмери муслимане на заједнички циљ. Иако џихад није освајачка и офанзивна борба, неки државници, владари и владе га управо тако виде. У прилог томе говоре и догађаји из блиске прошлости где су авганистански муџахедини десет година водили џихад са Совјетима, Заливски рат Садам Хусеина 1991. године, данас Талибани у Авганистану, као и Ал Каида.³

¹ Мирољуб Јевтић, „Савремени џихад као рат”, Нова књига, Београд, 1989. године, стр. 5. и 6.

² Џон Л. Еспозито, „Што би сватко требао знати о исламу”, Типотисак, Загреб (Хр), 2003. година, стр. 122.

³ Џон Л. Еспозито, наведено дело, стр. 123.

Како се ислам, преко војних освајања и трговаца, прогресивно ширио, тако је и почињао да представља опасност по хришћанство, и политички и верски. Религија је била основ за повезивање, надахнуће и подизање свести племена ка заједничком циљу, експанзији и освајању, где је куранско поимање џихада било кључно. По тумачењу муслиманских правника „дужност може да се испуни: срцем, језиком, рукама и мачем”. Обавеза која је прописана муслиманима да „језиком” и „рукама” шире веру значи да морају „да наређују добро и забрањују зло” (Куран 3:110). За ову тему битна констатација јесте да џихад, пре свега, представља сталну борбу за одбрану исламске вере, као и њено непрестано ширење. Мухамедов покрет и његове особености пресликавају се на све савремене исламске покрете, који у њему виде неприкосновени ауторитет, који кроз борбу теже да промене читаво друштво и свет, у којем траје непрестана борба између верника и неверника. „Верници се боре на Алаховом путу, а неверници на шејтановом. Зато се борите против шејтанових штићеника јер је шејтаново лукавство заиста слабо” (Куран 4:76). Циљ читаве муслиманске заједнице је проповедање и владавина ислама на глобалном нивоу, по узору на Мухамеда, проповедањем, дипломатијом, па и ратом, а затим и одбрана исламских постулата. Шеријат прописује као дужност муслиманима да ратују против политеиста, отпадника од вере и „народа Књиге”, свих који одбијају владавину ислама, као и против претендента на муслиманску територију. Са друге стране, губљење живота у борби је најузвишенији чин поштовања и посвећивања Богу и вери. У арапском језику мученик се назива *шехид*, а исти корен има и реч *шехадет*, која значи исповедање вере. Као награду за мучеништво ислам предвиђа *џенет*, као хришћанство рај.⁴

Сви одрасли мушкарци, здравствено способни, обавезни су реаговати на позиве у „свети рат”, а може их једино позвати халифа, врховни поглавар свих муслимана. Уколико дође до ситуације у којој се поставља питање безбедности читаве муслиманске заједнице, онда се „круг обвезника проширује”. Када је у питању освајачки, офанзивни џихад, и када је извесна победа у таквом сукобу, онда он представља обавезу за све муслимане. Ако је у питању одбрана, дефанзивни џихад, и изгледи су да је велика опасност по заједницу, онда сви њени чланови морају стати у њену одбрану спрам сопствених могућности.⁵

Једна од, слободно можемо рећи, муслиманских варки, јесте коришћење жена у самоубилачким акцијама под паролом постизања изједначавања полова у религији и друштву, где одувек доминантну улогу имају мушкарци. Из тога би требало закључити да је у нашем времену на снази алармантна ситуација угрожености читаве муслиманске заједнице и проширења листе обвезника у „светом рату”.

Као метод борбе, самоубиство, које је осамдесетих година прошлог века почео да користи Хезболах, убрзо су почели да користе чеченски исламисти и врло брзо у своје акције укључили и жене. Напад на позориште „Дубравка” у Москви 2002. био је класичан пример (зло)употребе жена. Жене самоубице, затим, почињу да се користе и у нападима на циљеве оружаних снага, али и на цивилним скуповима, попут рок концерата. Основана је и војна формација жена самоубица који је добила назив „црне удовице” али до данас од њих нико није остао жив⁶, што говори у прилог њиховој мотивисаности и успешности.

⁴ Џон Л. Еспозито, „Исламска пријетња, мит или стварност?”, Селсебил, Живинице (БиХ), 2001. година, стр. 64. и 65.

⁵ Др Дарко Танасковић, „Ислам, догма и живот”, Српска књижевна задруга, Београд, 2010. године, стр. 175. и 176.

⁶ Др Драган Симеуновић, „Тероризам”, Правни факултет у Београду, Београд, 2009. година, стр. 191–193.

Појам и класификација тероризма са освртом на узроке исламистичког тероризма

Политички феномен опoјмовљен као „тероризам“ у последње време је свеprisутан и актуелан у свакодневном животу, уз тенденцију да се све више развија и на њега обраћа пажња. Његово дефинисање изазива полемике у стручној јавности, а његово непрестано ширење и еволуција, у свим сегментима, доводе до тога да не постоји општеприхваћена дефиниција.

Поједини теоретичари сматрају да је тероризам јако тешко, готово немогуће дефинисати и да нема те дефиниције која би могла да садржи све његове различите облике који су се појављивали кроз историју. Самим тим што је он историјска категорија, представља живу материју која се стално мења и прелази из једног облика у други, па га је немогуће дефинисати. Други аутори посебно истичу да је термин „тероризам“ сувише политички злоупотребљен, што негативно утиче на његову објективну дефиницију, јер су „терористи једне нације – ослободиоци друге“. Супротно његовом значењу, власти овај термин користе за сваку врсту отпора, ослободилачког или револуционарног, а како би га дискредитовали, прогласили незаконским и лакше изашли на крај са њим. Из тога можемо закључити да се управо жртве државног терора проглашавају терористима, а „стварни и данас најопаснији тероризам јесте, заправо, израз и оруђе политике силе, агресије, хегемонија и уплитања у унутрашње ствари. Најчешће је израз политике чији је циљ наметање права јачега употребом силе, најсавременије технике, покоља невиних људи, такозване одмазде и бомбардовања невиног становништва...”⁷

Да бисмо имали представу о томе ко нам је противник и на који начин треба да се боримо против њега, морамо га, пре свега, познавати. Најзначајнији фактори који отежавају дефинисање тероризма су: историјско мењање значења, тајна активност, демонизовање услед политичког притиска, не разликовање од осталих облика политичког насиља, утицај емоција и интереса, субјективност, поистовећивање са обичним криминалом, различитост у научном приступу, партикуларно дефинисање метода и циљева терориста без дефинисања саме појаве тероризма, као и искоришћавање и ангажовање терориста у другим врстама оружаних сукоба.⁸

Једна од најпрецизнијих дефиниција, која обухвата све савремене тенденције развоја тероризма, јесте она коју је изложио професор Симеуновић. По њему се „савремени тероризам као више димензионални политички феномен може теоријски најопштије одредити као: сложени облик организованог групног, и ређе индивидуалног или институционалног политичког насиља обележен не само застрашујућим брахијално физичким и психолошким, већ и софистицирано-технолошким методама политичке борбе којима се обично у време политичких и економских криза, а ретко и у условима остварене економске и политичке стабилности једног друштва, систематски покушавају остварити ‘велики циљеви’ на морбидно спектакуларан начин, а непримерено датим условима, пре свега друштвеној ситуацији и историјским могућностима оних који га као политичку стратегију упражњавају.

⁷ Мирко Кларин, „Тероризам“, НИИ, НИП Политика, Београд, 1978. година, стр. 23.

⁸ Др Драган Симеуновић, наведено дело, стр. 17–21.

Друштвено-угрожавајући опус тероризма обухвата претњу силом у оквиру интензивне психолошко-пропагандне делатности, злоупотребу интернета у терористичке сврхе, отмице, уцене, психофизичко злостављање, атентате, саботаже, диверзије, самоубилачке нападе, појединачна и масовна политичка убиства, и интенцију испољавања, ређе над стварним и потенцијалним политичким противницима, а чешће над представницима система и невиним жртвама.

Као вид индивидуалног, нелегитимног, нелегалног и не институционалног насиља тероризам је увек окренут против одређених институција неког друштва, односно *in concretum* против неке државе⁹.

Постоји и подела на државни и међународни тероризам. Државни подразумева акте које подстиче и иза којих се крије нека држава, а управљен је против супростављених режима или ради вршења притиска на сопствени народ, док међународни представља угрожавање безбедности више држава, односно прелазење државних граница са припадницима који нису истог националног порекла.¹⁰

Од међународног тероризма треба разликовати транснационални тероризам, јер нису сви терористички акти са међународним елементима а priori чиниоци међународног тероризма. Развој и усложњавање међународних односа довео је до размимоилажења у схватањима међународних и транснационалних односа, и због њихових различитости, и због последица које производе. Транснационални односи јесу они који, и поред међународних елемената, нису зависни од државних органа него од других националних или иностраних чинилаца. „Транснационални тероризам је извршење терористичких аката од група које су, у основи, независне од било које државе, а делују прелазећи или негирајући државне границе.“ Као пример узима се учешће „муџахедина“ у ратним сукобима у БиХ 1992, а сам цихад има сва обележја транснационалног тероризма. Овакве групе значајно утичу на међународне односе, али нису део њих, па су зато транснационалне, иако постоје сумње да се неке исламске земље, попут Саудијске Арабије и Турске, стављају као заштитници и индоктринатори таквих група, а ради ширења идеја цихада – „Светог рата“.¹¹

Такође, битне поделе и квалификације јесу и оне према циљу делатности, и то на: идеолошки мотивисан – који може бити левичарски и десничарски, етно-сепаратистички, као и верски фундиран тероризам – који се опет дели на тероризам секти и на онај фундиран на представама великих религија. Према средствима која се употребљују тероризам може бити: конвенционални, биохемијски и нуклеарни, док се по методама дели на: класични, самоубилачки, „сајбер“ – са (зло)употребом интернета и наркотероризам. Што се тиче типа актера може бити: индивидуални, тероризам организација и институционални тероризам.¹²

Да бисмо схватили тероризам у правом смислу потребно је поменути и екстремизам, из којег се најчешће развија и произилази сам тероризам.

⁹ Др Драган Симеуновић, наведено дело, стр. 80.

¹⁰ Др Драган Симеуновић, наведено дело, стр. 81.

¹¹ Др Радослав Ђ. Гађиновић, „Савремени тероризам“, Графомарк, Београд, 1998. година, стр. 56. и 57.

¹² Др Драган Симеуновић, наведено дело, стр. 83–85.

Када неко има веровања за која већина људи мисле да су неразумна и неприхватљива, сматра се да је екстремистички настројен.¹³ Екстремизам који производи насиље често тражи оправдање у обавези да се превентивно делује како би се заштитили припадници одређене групе, а из њега се може очекивати још већа пожртвованост. Ослања се на људску природу према којој имамо потребу за заштитом и онда када нема стварне опасности, па логично следи велика толеранција према екстремизму и поистовећивање са њим у одређеном друштву. Добро је то што не постоји и велика заинтересованост да се прикључи таквим идеалима.¹⁴ Екстремизам као политичка појава, која представља понашање изван прихватљивих граница, односно кретање на њој, има своја два правца: „заговарање екстремно обликованих политичких циљева нормалним методама и заговарање или покушај реализације социјално прихватљивих као нормалних политичких циљева коришћењем драстичних и социјално неприхватљивих метода”. Трећи, помало заборављени правац који је за нашу сферу интересовања јако битан, јесте онај „у коме се екстремно обликовани политички циљевии настоје реализовати коришћењем драстичних и социјално неприхватљивих метода, појава неких нових видова екстремизма, међу њима цихадизма као исламистичког радикализма”.¹⁵

Исламизам је назив који означава све оне политичке идеологије које ислам не сматрају само религијом, већ су убеђени да представља и политички систем који треба да буде законодавни основ, као и да из њега треба црпети принципе за друштвено и државно уређење земље. Конкретно, његови припадници се залажу за увођење шеријатског права као неприкосновеног и сматрају да се само друштво, засновано на исламским начелима и закону, може успешно изборити против свих модерних западњачких пошаста.

Исламизам се објашњава као „облик деформације саме изворне религије ислама” и представља „скраћеницу за тоталитарну муслиманску идеологију”. Његово појављивање је логичан след збивања, реакција на историјске догађаје који су довели до слома и нестајања Калифата. Продор исламске цивилизације завршава се поразом египатске војске од стране Бонапартине војске 1789. године, да би током XIX века Отоманска империја остајала без делова своје велике територије и коначно пропала након Првог светског рата. Године 1924. Кемал Ататурк и званично укида Калифат и оснива модерну прозападно оријентисану Турску, са изразитом секуларном цртом. И тада је примећено наметање супериорности, у сваком погледу, од стране западног друштва, што је створило, и до дан данас одржало, психолошку, културну, политичку и војну пометњу, а кулминирало појавом исламизма, тј. тежњом за обновом снаге и славе муслиманске цивилизације.¹⁶

Фундаментализам подразумева метод мишљења према којем се тачно одређена начела сматрају за суштинске истине, где се њихова садржина не оспорава на чији се ауторитет не доводи у питање. Код верског фундаментализма се сви чиниоци друштвеног живота сматрају секундарним у односу на верске доктрине. Према

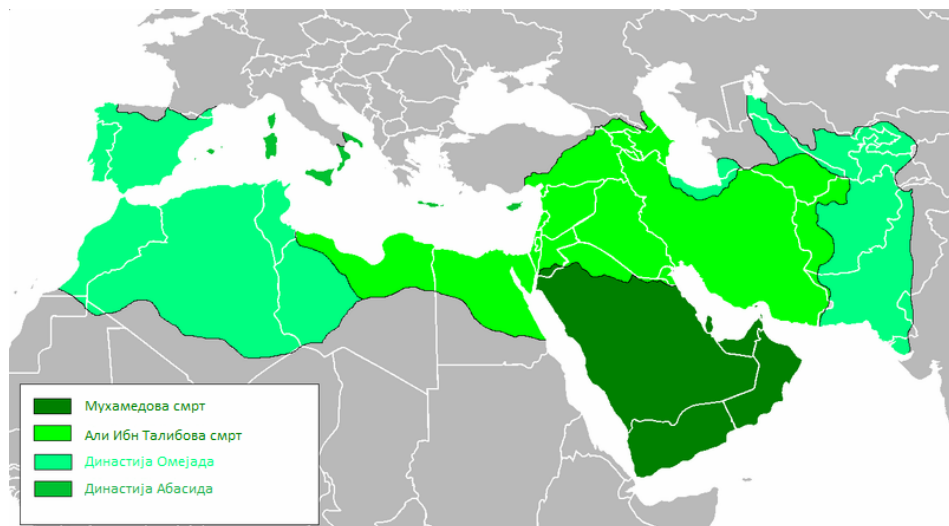
¹³ <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/extremism>, 13.02.2013.

¹⁴ Др Драган Симеуновић, наведено дело, стр. 152.

¹⁵ Др Драган Симеуновић, наведено дело, стр. 156.

¹⁶ Драган Д. Лакићевић, „Рецепција исламског радикализма”, Нова српска политичка мисао, свеска 14. број 1-2, 2007. година, стр. 138. и 139.

томе, и политички и друштвени живот не сме бити у колизији са верским начелима већ, напротив, почивати на њима, са вером у потпуну истинитост светих списа. Поштовање оваквих начела ствара нови поглед на свет, па се верски фундаментализам сасвим оправдано сматра идеологијом.

Карта развоја Калифата (извор: Wikimedia Commons)

Ова идеологија посебно се повезује са исламом, али се не сме испустити из вида да се фундаментализам појављивао и у осталим религијама. Не смемо подлећи данас наметнутом схватању да је ислам једина насилна религија и поистовећивати је са верским фундаментализмом, а ни муслимане са верским екстремистима. Већини муслимана не само да није блиско радикално тумачење ислама, него је и против оних који га намећу.¹⁷

Ко су исламисти? Они су радикалне присталице ислама, припадници идеологије исламизма, који верују и теже да се у јавном животу примењују тврдње Курана и чији је циљ да њихова идеолошка гледишта буду наметнута и другима. Исламисти верују да развој ислама и исламске државе иду заједно и да је шеријат неприкосновено испољавање верског учења.¹⁸

Исламски тероризам се дефинише као, из одређеног разлога, употреба незаконитог и психичког насиља са задатком испуњавања политичких, идеолошких и верских циљева радикалних муслимана. Извештај Европола (Европска полицијска служба – European Police Office, криминалистичка обавештајна агенција ЕУ) за 2010. годину показује да исламски тероризам представља највећу претњу за већину земаља Европске уније.

¹⁷ Дарко Трифуновић, Горан Стојаковић и Миленко Врачар, „Тероризам и вехабизам”, ИП Филип Вишњић, Београд, 2011. година, стр. 53.

¹⁸ Дарко Трифуновић, Горан Стојаковић и Миленко Врачар, наведено дело, стр. 35.

Тероризам у служби „Светог рата”

Узроци настанка џихадистичког тероризма

Да ли је администрација САД погрешила у вођењу своје спољне политике и непромишљено, на дуге стазе, „пробудила неман” познату као исламски џихадистички тероризам?

По свему оном што нас данас окружује и чији смо свакодневни сведоци, подробном анализом можемо закључити да су САД имале непосредно највећи утицај на глобално ширење исламског тероризма. Иако, засигурно, нису имали такве крајње жеље, амерички политичари су својим политичким грешкама директно утицали да скрену пажњу радикалног ислама на себе. Неки од њих заборављају своју одговорност, и даље се залажу за мере које још више слабе САД пред тероризмом. Ипак, већина је свесна да се Ал Каида, највећа терористичка организација, на неки начин зачала у време рата Совјета и Авганистанаца 1979. године, када је администрација из Вашингтона одиграла кључну улогу у наоружавању и обуци муџахедина који јој данас враћају на овај начин.¹⁹

Постоје тумачења да су Американци, наивно веровали да кроз помоћ муџахедина утичу на ослободилачку борбу авганистанског народа, а потврду су добијали и од сарадника, пакистанских обавештајаца који су имали директан контакт на терену и на веома перфидан начин, „продавали” им причу која њима одговара.²⁰ Збигњев Бжежински, тада саветник за националну безбедност САД, изјавио је недавно да су његови мотиви за помоћ Авганистанцима и увлачење Совјета у сукоб били скретање пажње са централноевропских социјалистичких земаља и промене власти у њима, покушај да се смањи утицај СССР-а на њих. Како ствари сада стоје, видимо да овај циљ није оправдао средства; дугогодишњи рат је уништио Авганистан и произвео „глобални исламски џихад против Америке”. Будимо искрени, ретко ко је могао и посумњати да ће се тај бумеранг вратити Американцима након 20 година, мада је било неких назнака за време иранске револуције, као и претњи неких муџахединских команданата још за време рата у Авганистану, а које су прећуткиване и апстраховане. Америка није пружила подршку СССР-у при формирању коалиционе владе, талибани су дошли на власт, и Ал Каида је могла без сметњи да „оперише” по Авганистану, шири се, јача и припрема за будуће акције.²¹

Ипак, геостратешка политика САД, усмерена на Малу Азију и област испод Кавказа, била је кључна за реакцију у авганистанском рату. Контрола производње наркотика, хероина пре свега, изградња нафтовода и освајање нафтног богатства Централне Азије били су основни циљеви САД.²²

И поред подметања бомбе у СТЦ 1993. године, напада на америчке амбасаде у Африци 1998. и напада на амерички брод у Јемену 2000, политичари у САД нису

¹⁹ Димитри К. Сајмс, превод Александра Костић, „Џихад као не намеравани продукт америчке политике”, Нова српска политичка мисао, свеска 14. број 1-2, 2007. година, стр. 323. и 324.

²⁰ Зоран Петровић, „Ал Каида, Усама бин Ладен и „Зелена Коминтерна” против јудео-хришћанске цивилизације”, Евро, Београд, 2002. године, стр. 29.

²¹ Димитри К. Сајмс, наведено дело, стр. 325.

²² Зоран Петровић, наведено дело, стр. 29.

предвидели нову озбиљну претњу интересима и животима Американаца. Нису погледали претњи у очи, већ су скренули поглед на „изабране ратове и насумичне покушаје да на Балкану помогну изградњу држава”. Догодио им се 11. септембар 2001. године, који представља прекретницу на глобалном плану тероризма. И поред свих последица, они и даље не признају своје грешке и поносе се учињеним.²³

Запад у име демократије пружа уточиште муслиманима међу којима је доста радикалних, који теже да радикализују и остале. Радикални, који су у мањини, толико су гласни у дијаспори да умеренији и не долазе до изражаја. Они држе под контролом све културно-религијске институције, као и добротворне организације које финансирају Иран и Саудијска Арабија. Преко поштовања „људских права” отворили су границе за терористе који несметано улазе у САД, а и у њене институције, попут војске, где је преобраћени наредник Асан Акбар 2003. године ручним гранатама убио једног, а ранио 15 својих другова. Та „политичка коректност и антидискриминационизам” главни су кривци за угрожавање опште безбедности. Као пример може се навести случај фирме за обезбеђење аеродрома Аргенбрајт секјурити, док обезбеђење није преузела федерална влада, која није зауставила једног илегалног имигранта на чикашком аеродрому приликом уношења седам ножева и пиштоља омамљивача. То је био разлог отпуштања седам радница исламске вероисповести, међу којима су биле и Суданке (Судан је на САД листи терористичких земаља), а епилог је жалба и враћање на посао по инструкцијама Комисије за једнакост права на запошљавање.²⁴

Џихадистички тероризам као нова претња и његове особености

Поменути облик терористичког деловања, који се појавио у другој половини XX века, јесте самоубилачки тероризам. Појава бомбаша самоубица и њихова (зло)употреба у акцијама јесте једна од особености џихадистичког тероризма, где се кроз инструкисање и инспирисање исламом „програмирају” потенцијални терористи који дају свој живот за „виши циљ” и пут у ценет. Домети исламистичких терориста, као и способност за брзим трансформацијама и откривањем нових модалитета у спровођењу акција другачији су од до сада познатих испољавања тероризма.

Томе у прилог говори и део интервјуа Алберта Франћескинија, оснивача терористичке организације „Црвене бригаде”, који је дао након напада на Њујорк, октобра 2001. године и који гласи: „Ми, 'Црвене бригаде', нисмо били камиказе. Нико од нас не би прихватио да постане „мученик”, да жртвује сопствени живот. Ја ове не разумем. ... То је један други свет, који је у борби против нашег и жели да га уништи”.²⁵

Враћајући се кроз историју, и шити и сунити су били против „жртвеног верског самоубиства”. Низари исмаилити, односно асасини, муслиманска заједница из једанаестог и дванаестог века, позната по коришћењу самоубица против својих непријатеља, због свог фанатизма изопштена је из владајуће исламске струје. Али,

²³ Димитри К. Сајмс, наведено дело, стр. 326.

²⁴ Др Срђа Трифковић, „Сенка џихада”, Српска књижевна задруга, Београд, 2007. године, стр. 337–339.

²⁵ Зоран Петровић, наведено дело, стр. 28.

крај XX века овај проблем поново ставља у жижу и бомбаши самоубице почињу да се сматрају мученицима за веру.²⁶

Циљ је исти, али су средства и методи промењиви и другачији. На почетку је то био тероризам са скривеном подршком исламских земаља; акције су организоване на највишем нивоу и у њима су учествовали струковни стручњаци, уз подршку обавештајног фактора, да би се данас развијао и у другом плану. Данас, уз ширење учења и пропаганде преко интернета, може доћи до стварања независних ћелија које делују својеволјно. Предузимање напада на сопствену иницијативу преко посредног утицаја без обавезне повезаности са матицом, подједнако је опасно, можда чак и опасније због своје непредвидивости, од организованих акција. Пример јесте убиство двојице америчких marinaца на аеродрому у Франкфурту 2011. године, које је извршио Албанац Арид Ука, одрастао у Немачкој, који је посредством друштвених мрежа и сајтова са видео-садржајем имао контакте са многим радикалним муслиманима. Ту је и скорашњи пример чеченске браће Царнаев који су, убојитим бомбама из „кућне радиности“, извели напад на Бостонском маратону и усмртили три особе.

Насупрот томе, имамо и карактеристичних осам фаза „кадрирања“ будућих терориста које спроводи Ал Каида. У првој фази долази до радикализовања младих верника, како кроз пропагандни материјал, тако и кроз усађивање идеолошких и религијских уверења и ставова. У другој фази одабирају се нови чланови, разговорима и посматрањем, као на интервјуима за посао. Јако битна је и трећа фаза у којој се врши војна обука по тајним логорима, а четврта произилази из треће и подразумева обучавање специјалности попут: борилачких вештина, не вербалног комуницирања, страних језика, рада на рачунарима... Пета фаза представља извесну инаугурацију; доноси се одлука о „укључењу у борбу“ и добија „борбени распоред“. У шестој фази се ствара колектив, ћелија, чији се чланови упознају, живе заједно и солидарно, уз тачно одређивање и познавање својих обавеза. Следећа, седма фаза је остваривање свих претходних фаза, извођење терористичке акције и оцена практичне обучености уз координацију инструктора матице. Осма фаза важи за оне који нису били део самоубилачке акције и представља „успављивање“ терористе, као и добијање новог „борбеног распореда“.²⁷ Може се закључити да се ради о озбиљном устројству које ствара и озбиљне противнике.

(Зло)употреба ислама у терористичке сврхе

Куран садржи четири групе гледишта на цихад: „1) трпеливост према нападима и увредама од стране неверника и позивање на ислам упорним убеђивањем, 2) ступање у борбу ради одбране од напада, 3) неизазвано покретање војне акције, сем током светих месеци и 4) нападање на невернике увек и на сваком месту.“ Ислам и његови поклоници су се веома брзо развијали, ставови о Мухамеду су се мењали, а његов углед и амбиције су расле. Временом цихад постаје обавезан за све муслимане у „светом рату“ усмереном на невернике, односно немуслимане, да

²⁶ Џон Л. Еспозито, „Што би сватко требао знати о исламу“, Типотисак, Загреб, 2003. година, стр. 129.

²⁷ Др Драган Симеуновић, наведено дело, стр. 213–215.

би затим са тим уверењима био и кодификован, али су и даље постојале одређене разлике у његовим тумачењима разних верско-правних школа. Од тада је у шеријатском праву џихад прописан као „једини допуштени вид ратног сукобљавања”, који је подразумевао борбу са немуслиманима, а борба између муслимана није узимана у обзир. Време је показало да ислам као „најбоља од свих заједница” није имун на унутрашње сукобе, али се термин џихад за такву интермуслиманску борбу опрезно изостављао. Изузетак су нефлексибилни шиити који своје тумачење ислама сматрају јединим и најбољим, и сматрају неверницима оне који не мисле као они. Ипак, на џихад може да позове само „скривени имам”,²⁸ односно ал Махди, месијанска личност чији се долазак очекује са Христом и који ће донети мир и правду на Земљи кроз праведну власт ислама.

Ниједна светска религија, па ни ислам, не прописује и не подржава незаконито насиље. Бог у Курану је праведан судија са сталним истицањем милости при сваком започињању поглавља. Тако и у стварном животу, при обављању свакодневних послова, муслимани користе фразу *бисмиллах*, у име Бога. Ипак, ислам допушта да у случају напада муслимани могу и морају да бране себе, породицу, ислам и заједницу. По Куранским ајетима, за разлику од ратовања и насиља, правило је мир и благостање: „И ако ваши непријатељи буду склони миру, буди и ти склон и поуздај се у Алаха...” (Куран 8:61), „... А да Алах хоће, окренуо би их против вас и они би се, истина, против вас и борили. Ако вас такви оставе на миру и не нападају вас, и ако вам понуде мир, онда вам Алах не даје никаква права против њих.” (Куран 4:90). Ислам је забрањивао убијање грађана, жена и деце, свештеника и рабина, и давао им имунитет ако нису били део ратних јединица. Али, постоје и такозвани „ајети мача” по којима треба убијати и прогонити невернике: „Када прођу свети месеци, онда убијајте многобошце где год их нађете, заробљавајте их, опседајте и на сваком пролазу дочекујте!...” (Куран 9:5). И он је био један од ајета којим су се користили критичари ислама и Курана, али са друге стране, исламски екстремисти су их злоупотребили за потпирање мржње и њима легитимизовали „безусловно ратовање против неверника”. Познато је да су у прошлости свете књиге Јевреја, хришћана и муслимана употребљаване, а и злоупотребљаване, тумачене и погрешно тумачене, а у правцу правдања отпора и ратовања, као и свих осталих облика насиља. Ако узмемо пример најпознатијег терористе Осаме бин Ладена и њему сличних, они имају своју интерпретацију ислама, па самим тим и џихада, не поштују прописана правила већ постављају своја. За њих шеријатски прописи који означавају средства која су предвиђена за џихад не важе: „да насиље мора бити сразмерно и да би само нужна величина силе смела бити употребљена како би се сузбио непријатељ, као и да џихад мора бити објављен од стране владара или председника државе”. Сведоци смо појаве да разне групе, па тако и појединци, дају себи за право објаву рата и његову легитимизацију, као и коришћење тероризма у име и за ислам.²⁹

Један од најутицајнијих бораца у јединици „Ел Муџахедин”, која је егзистирала у рату у Босни, Шеих Абдулазиз Барбарос је на једном од својих наступа на конференцији у Чикагу, САД, крајем 1993. године, исказао жељу за општом доминацијом

²⁸ Др Дарко Танасковић, наведено дело, стр. 174. и 175.

²⁹ Џон Л. Еспозито, „Што би сватко требао знати о исламу”, Типотисак, Загреб (Хр), 2003. година, стр. 124–126.

ислама у читавом свету: „Алах ће помоћи одређеним људима да контролишу свет и ова контрола ће доћи у складу са одређеним Куранским ајетима и ми знамо да је Алах рекао да будемо спремни против непријатеља на **сваки начин**. Такође, Алах је најавио да ће нам дати контролу над светом, то је Алахово обећање онима који иду у цихад, да ће отићи у Рај. Вођење цихада је једна од најзначајнијих карактеристика верника. ... Реците ми, браћо, колико пута сте учествовали у цихаду, или макар помислили да идете у цихад? Демократија није наш начин да остваримо контролу над светом. Треба да следимо Алахов пут и слушамо његове речи. Спремите се против непријатеља Алаха са свом снагом!”³⁰

Закључак

Недавно је саудијски министар правде изјавио да држава која се сматра „колевком светих места ислама” изричито брани и не дозвољава изградњу богомоља другим религијама. С друге стране Рим, у којем се налази Ватикан, центар католичке цркве, има једну од највећих џамија у Европи, чији је капацитет око 12.000 места и чију изградњу је финансирала Саудијска Арабија.

С једне стране, муслимана се боре против глобализације Запада, а са друге стране је, из свог смера, проповедају и намећу осталима. Наравни, то је легитимно, и свако своје интересе сматра за праве и једине. Објективно гледано, мешање религија и култура довело је до највиших ступњева културног и друштвеног развитка, ако он уопште има границе, а пример је хеленизам од IV века п.н.е. и ренесанса од XIV века – два битна сусрета различитих религија и цивилизација проузрокована освајањима. Постоје и тврдње да је хришћанство зауставило хеленистички развој науке и филозофије и увело нас у „мрачни” средњи век.

Да ли је појам цихада злоупотребљен и протумачен на погрешан начин и служи ли као оправдање за ововременска недела, тероризма на првом месту? Истина је да је на почетку имао једно значење које се временом развијало и мењало и, као такво, и даље се мења с обзиром на околности у којима се користи и за које се везује. Вероватно је да ће исламистички покрет и даље јачати у муслиманским земљама са тежњом да се и даље шири према Европи и САД, а цихад доживети још радикалније промене и интерпретације, што ће само утицати на усложњавање тренутне ситуације, произвести још више оружаних сукоба и продубити постојећи јаз. Не треба занемарити ни битне међу муслиманске сукобе и, можда, у њима видети следећу мету земаља које су најугроженије исламистичким тероризмом, ради скретања и пребацивања пажње са себе, а у исто време и слабљење противника.

Литература

[1] Јевтић М., *Савремени цихад као рат*, Нова књига, Београд, 1989.

[2] Еспозито Џ., *Што би сватко требао знати о исламу*, Типотисак, Загреб, 2003.

[3] Еспозито Џ., *Исламска пријетња, мит или стварност?*, Селсебил, Живинице (БиХ), 2001.

³⁰ Есад Хећимовић, „Гариби, муџахедини у БиХ 1992–1999.”, Дан граф, Београд, 2009. године, стр. 39.

- [4] Танасковић Д., *Ислам, догма и живот*, Српска књижевна задруга, Београд, 2010.
- [5] Симеуновић Д., *Тероризам*, Правни факултет у Београду, Београд, 2009.
- [6] Кларин М., *Тероризам*, НИН, НИП Политика, Београд, 1978.
- [7] Гађиновић Р., *Савремени тероризам*, Графомарк, Београд, 1998.
- [8] Лакићевић Д. Драган, „Рецепција исламског радикализма”, *Нова српска политичка мисао*, свеска 14, број 1-2, 2007, стр. 138. и 139.
- [9] Трифуновић Д., Стојаковић Г. и Врачар М., *Тероризам и вехабизам*, ИП Филип Вишњић, Београд, 2011.
- [10] Сајмс К. Димитри, превод Александра Костић, „Џихад као не намеравани продукт америчке политике”, *Нова српска политичка мисао*, свеска 14, број 1–2, 2007., стр. 323. и 324.
- [11] Петровић З., *Ал Каида, Усама бин Ладен и Зелена Коминтерна против јудео-хришћанске цивилизације*, Евро, Београд, 2002.
- [12] Трифковић С., *Сенка џихада*, Српска књижевна задруга, Београд, 2007.
- [13] Хећимовић Е., *Гариби, муџахедини у БиХ 1992–1999.*, Дан граф, Београд, 2009.
- [14] <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/extremism>, 13. 02. 2015.

МОТИВАЦИЈА ЗАПОСЛЕНИХ

Ђурђица Вукајловић
Универзитет Привредна академија у Новом Саду,
Факултет за примењени менаџмент, економију и финансије
Бојана Остојић
Универзитет „Унион – Никола Тесла“, Факултет за спорт

Мотивација запослених данас представља значајан сегмент рада и пословања, како појединца, тако и организације. Окружење се мења, па организације морају да уведу новине у пословање. Свака промена носи одређени ризик, самим тим што запослени морају да се адаптирају, мењају своје навике и додатно се едукују. Истраживање је спроведено на примеру једног хотела, где се настојало доћи до одговора да ли запослени имају учешћа у побољшању понуде и да ли мотивација представља један од разлога за недовољно ангажовање запослених. Такође, настојало се утврдити да ли организација улаже у едукацију и усавршавање запослених, као облик мотивације. Резултати су показали значајну разлику у погледу одговора на питања о усавршавању запослених на која је одговарала управа и сами запослени у будућности.

Кључне речи: *мотивација, окружење, истраживање, едукација, резултати*

Увод

Савремени свет карактеришу брзе промене на које организације и појединци који су њихов саставни део морају одговорити. Сам менаџмент, пратећи окружење, креира и модификује интерне карактеристике, како у погледу средстава и предмета рада, тако и у погледу захтева према запосленима. Људи са својим особинама нису предвидиви и не могу се објективно сагледати као што се могу сагледати материјална средства за рад. Због тога се много више напора улаже у планирање и предвиђање људског фактора, с обзиром на то да он представља покретачку снагу сваке привредне организације.

У модерним земљама већина пословних субјеката сматра управљање људским ресурсима инвестицијом која омогућава интеграцију пословних планова и вештина запослених, како би се остварили ови циљеви у категорији економског раста, производа и услуга. Данас готово да не постоји организација оријентисана ка успеху, а која не води рачуна о мотивацији запослених. Некада је било кључно „знати како“, а у савременим каријерама запослени још морају „знати зашто“ и „знати коме“. У планирању своје каријере не могу се више ослањати само на организацију, већ

треба сами да управљају својим развојем и каријером. Концепт каријере све више замењује концепт посла. Посао је краткорочна временска перспектива који одређује организација ради задовољења организацијских потреба, док је каријера дугорочна (животна) временска перспектива коју одређује појединац и која уједињује индивидуалне и организацијске интересе и потребе.

Каријера и њен развој значајни су не само за запослене већ и за организацију. Напредовање представља један од основних начина мотивације запослених. Концепт каријере захтева од организације да се она више бави индивидуалним интересима и циљевима запослених ради остварења организационе успешности и развоја. Индивидуални циљеви каријере морају да буду повезани са стратегијским циљевима развоја организације. Организација треба да усклади своју инфраструктуру тако да њене визије, мисије и циљеви развоја буду видљиви и јасни сваком њеном појединцу. Она треба да увиди који су то чиниоци који у највећем обиму мотивишу запослене ка остваривању како индивидуалних, тако и организационих циљева.

Појмовно одређење каријере као мотивационог покретача запослених

Реч каријера данас се користи у различитим облицима у свакодневном говору. Многи је схватају на традиционалан начин, сматрајући да се односи само на напредовање на послу, да је то нешто вредно у одређеној пословној области, нешто што доводи до бољег животног стандарда или статуса у друштву. Према савременом схватању сви људи имају каријеру, она се не односи само на елиту друштва. Каријера је динамична (некада се напредује, некада се остаје на истом послу, промени се посао и сл.) и не значи само напредовање. Она се односи на све што човек ради, а не само на посао. Обухвата и образовање, породицу, слободно време и траје готово цео живот док год је човек активан.

Каријера се може дефинисати као резултат активности појединца на пољу породичног и друштвеног живота, низ радних улога појединца, развој појединца у учењу и раду током живота. Торингтон, Хал и Тејлор [9] дефинишу каријеру као одредницу индивидуалног професионалног развоја, односно индивидуалних професионалних успона и падова током радног века. Истовремено, она се схвата и као низ повезаних или неповезаних послова, начина понашања, вредносних ставова и аспирација и слично.

Вероватно најпопуларнија дефиниција јесте Халова [10] по којој је каријера: индивидуално посматран редослед ставова и понашања повезаних с искуством и активностима везаних уз рад у току живота особе, односно каријеру чине промене у вредностима, ставовима, мотивацији које се догађају како особа постаје старија.

Циљ за напредовање који се може назвати заједничким када су у питању и појединац и организација јесу иновација и социјализација. Појединац тежи развоју своје каријере кроз иновације, а пословни систем у иновацијама види своје пословно напредовање. Путем социјализације он се успешније укључује у социјалне групе и нада се евентуалној партиципацији у управљању, а организација на тај начин постиже могућност потпунијег остваривања стратешких циљева, бољу организацију, чвршћу унутрашњу кохезију и успешан пословни резултат [3].

Планирање људских ресурса и мотивација

Развојни модел планирања, управљања и развоја људских ресурса омогућава да се постигне сједињавање организацијског развоја и развоја индивидуе. Организацијске и индивидуалне потребе развоја и планирања чине две стране истог проблема. Организација кроз праксу управљања људским ресурсима развија читав низ активности усмерених на њихово повезивање и усклађивање – од анализе посла, прибављања и селекције до саветовања у развоју каријере и њеног планирања у сарадњи с појединцима. Путем функције људских ресурса и менаџера организација треба директно да осигурава и унапређује развој индивидуалне каријере, јер се на тај начин врши оптимално повезивање њених потреба с индивидуалним потребама. Развој каријере је процес током којег се врши реализација акционих планова у вези са каријером. Инпути, како од стране појединца, тако и из планова попуњавања, претварају се у различите развојне програме [2].

Према Шајну [7] постоји девет циљева каријере који објашњавају начин на који сваки појединац одлучује о својој каријери и путем којих се види целокупан приказ личности, и то: техничка компетентност, менаџерска компетентност, сигурност и стабилност, креативност, аутономија и независност, основни идентитет, пружање услуга другима – потреба да се помаже другима, утицај и контрола, разноликост. Уколико се сагледају правци у којима може да се креће каријера појединца, могуће је и утврдити како га мотивисати у жељеном правцу развоја.

Улога организације у процесу мотивисања запослених

За разлику од личне перцепције мотивације, која се заснива на сопственим схватањима личних потенцијала, мотивацији и ставовима, организација приступа запосленима приоритетно са аспекта својих потреба и настоји да индивидуалне потенцијале повеже са својим потребама. Организација настоји да спозна који су то мотивациони фактори који у највећој мери утичу на мотивисаност запослених.

За организацију је веома значајно да запослени поседују информације које се тичу саме организације, јер само уколико знају зашто раде и који су крајњи исходи њиховог рада биће мотивисани на адекватан начин. Исто тако, за усклађивање организационих и индивидуалних циљева и интереса веома је битно да организација, односно кадровске службе, поседују релевантне информације о запосленима, њиховим потенцијалима и циљевима развоја.

Битну улогу у мотивацији запослених имају непосредни руководиоци. Они су кључни фактор у идентификацији и повезивању индивидуалних потреба, интересовања и амбиција у вези с развојем запослених и организационих потреба, као и могућности које организација пружа запосленима [1]. Руководиоци често сматрају да је за планирање и развој каријере одговоран сектор за људске ресурсе. Они слабо подржавају развој каријере запослених и често су вођени сопственим интересима да задрже добре раднике, а не да подстичу њихов развој на другом месту. У процесу планирања и развоја запослених руководиоци се могу јавити у улогама тренера и саветника [5].

Руководиоци морају мотивисати запослене на развој индивидуалне каријере. Та мотивација реализује се преко низа активности које треба позитивно да делују на запослене приликом избора и развоја каријере [4]. То су, поред осталих: ублажити шок реалности, доделити изазован посао, представити реалну слику посла, омогућити периодично ротирање обављања послова, проценити успешност с развојем каријере, подстицати планирање каријере, постављати високе захтеве и очекивања. Успешни руководиоци су они који пред запослене постављају високе захтеве, имају висока очекивања, поверење у подређене и пружају им потребну подршку. То су кључни предуслови за успешност и развој подређених. Тврди се да руководиоци запосленима који тек почињу да раде морају бити најбољи у организацији [6].

Каријера има неколико фаза [8]:

– Припрема и запошљавање – до 25. године живота. Фаза формалног школовања, основна професионална оријентација, основни циљеви, избор првог посла.

– Рана каријера – до 40. године живота. Фаза учења посла, избора посла, јачање знања и вештина везаних за посао.

– Зрела каријера – до 55. године живота. Фаза оцене каријере, адаптирање циљева, испуњење циљева.

– Касна каријера – до пензије. Период „смирења”, одржавање и припрема за пензионисање.

Свака фаза у каријери има одређене методе којима се запослени могу мотивисати. Свакако, улагање у развој каријере преко едукације и усавршавања представља један од основних мотива запослених до 40 година старости.

Управљање људским ресурсима у хотелу „Lighthouse” – Игало

Хотел „Light house” бави се пружањем хотелских услуга, а због своје величине, обима посла и људства нема службу која се бави људским ресурсима. У хотелу постоје линијски менаџери (шефови одељења) који управљају радом подређених. Поред тога, сарађују међусобно, као и са власником хотела који представља врх организације. Њихов задатак је да све расположиве потенцијале активирају, мобилишу и усредсреде на остварење организационих циљева, као и појединачних циљева запослених у хотелу.

Шефови одељења желе да извуку најбоље од људи којима руководе. Њихов основни циљ је синергија. На оперативном нивоу хотела најбитнија је продуктивност запослених, квалитет и услуга, што утиче на остваривање конкурентске предности.

Основне активности управљања људским ресурсима у хотелу су: анализа посла (опис и спецификација посла), планирање, регрутовање и селектовање људских ресурса, социјализација и оријентација, тренинг и образовање запослених, како би унапредили своје вештине и знања, оцењивање (посматрање и праћење) њихових радних перформанси, награђивање и мотивисање путем материјалних и нематеријалних компензација, здравље и безбедност, управљање каријером, деградација и отпуштање запослених.

Једна од основних карактеристика хотела је много већа посећеност у летњем у односу на зимски период. Због тога је спроведено истраживање, како би се дошло до резултата о начинима мотивисања запослених, с обзиром на то да су они покретачи успеха пословања предузећа. Такође, испитано је улагање хотела у едукацију и напредовање предузећа, које има директан утицај на мотивисаност и напредак запослених.

Резултати истраживања

Извршено је испитивање запослених у хотелу „Lighthouse” у Игалу. Узорак је обухватао свих 25 запослених у предузећу, а анкету је валидно попунило и вратило 23 запослена. Анкетирање се вршило електронским слањем и враћањем попуњених упитника.

Узорак је обухватио 11 особа женског и 12 особа мушког пола. У узорку је било 10 испитаника (43,5%) старосне доби до 33 године, од 34 до 43 година имало је 4 запослена (17,4%), а преко 43 година 9 испитаника (39,1%). Највећи проценат испитаника имао је до 33 године, а више од половине до 43 године (60,9%).

Стручна спрема испитаника приказана је у табели 1 и на графикаону 1.

Табела 1 – Стручна спрема испитаника

Старосна доба	Фреквенција	Процент
ССС	12	52,2
ВШС	4	17,4
ВСС	7	30,4
Укупно	23	100,0

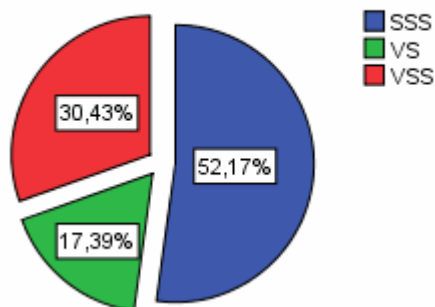
Резултати показују да запослени у предузећу, највећим делом (52,2%), имају средњу стручну спрему, док високу стручну спрему има 30,4% испитаника.

Позиција у предузећу подељена је на управу и запослене, а представљена је табелом 2 и графиконом 2. Категорију „управа” чине запослени на руководећим местима са запосленима стриктно подређенима њима, а категорију „запослени” чине запослени у предузећу који немају руководећу позицију.

Табела 2 – Позиција у предузећу

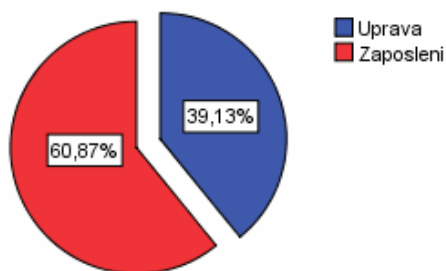
Позиција	Фреквенција	Процент
Управа	9	39,1
Запослени	14	60,9
Укупно	23	100,0

Стручна спрема испитаника

Графикон 1 – Стручна спрема

Позиција у предузећу

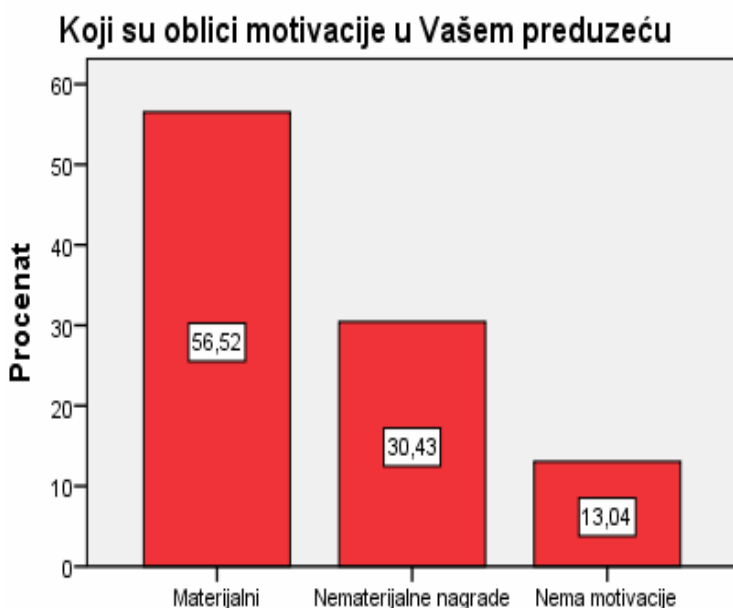

Графикон 2 – Позиција у предузећу

Од испитаника се тражило да одговоре на питање који су најчешћи облици мотивације у њиховом предузећу, што је приказано у табели 3 и на графикону 3.

Табела 3 – Облици мотивације

Облици мотивације	Фреквенција	Процент
Материјални	13	56,5
Нематеријалне награде	7	30,4
Нема мотивације	3	13
Укупно	23	100,0

Графикон 3 – Облици мотивације

Скоро 90% испитаника одговорило је да постоји неки облик мотивације запослених. Да су мотивације материјалне природе потврдило је 56,5% испитаника, док је 30,4% одговорило да су мотивације нематеријалне награде. Само 13% испитаника одговорило је да не постоји одговарајући систем мотивације у предузећу.

Након дескриптивних показатеља тестирано се не параметарским Хи-квадрат тестом (уз ниво вероватноће 0,05, за вредности $p \leq 0,05$ не постоји статистички значајна разлика) разлика одговора у односу на групе испитаника. Обједињени су одговори у „Да” – постоје облици мотивације и „Не” – не постоје облици мотивације у предузећу (табела 4 и табела 5).

Табела 4 – Мотивација у односу на групе испитаника статистика

		Позиција у предузећу		Укупно
		Управа	Запослени	
Да ли постоје облици мотивације у Вашем предузећу	Да	8	12	20
	Не	1	2	3
Укупно		9	14	23

Табела 5 – Компаративна мотивација испитаника у узорку

Да ли постоје облици мотивације у Вашем предузећу	Позиција у предузећу	
	Хи-квадрат	0,049
	сс	1
	Значајност	0,825

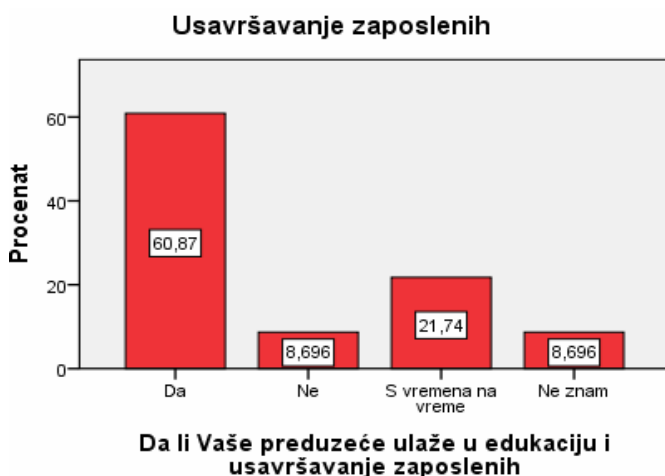
Постављају се две хипотезе: нулта хипотеза гласи да између две посматране променљиве не постоји узрочност, док алтернативна хипотеза гласи да између две посматране променљиве постоји узрочност. Ниво значајности, на основу којег се доноси одлука, износи $\alpha = 0,05$. Уколико је п-вредност Хи-квадрат теста већа од критичне вредности, нулта хипотеза се не одбацује и закључује се да не постоји узрочност између две посматране променљиве. Уколико је п-вредност Хи-квадрат теста мања од критичне вредности, нулта хипотеза се одбацује, прихвата се алтернативна хипотеза и долази се до закључка да постоји узрочност између две посматране променљиве.

У конкретном случају, п-вредност износи 0,825, што је веће од $\alpha = 0,05$, не одбацује се нулта хипотеза и закључује се да не постоји разлика у одговорима између две посматране групе испитаника. То значи да не постоји значајна статистичка разлика у оцени облика мотивације у предузећу.

Од испитаника се надаље тражило да одговоре на питање да ли се довољно улаже у усавршавање запослених, тј. да ли предузеће довољно улаже у едукацију запослених, као облик мотивације у правцу развоја каријере. Одговори испитаника представљени су табелом 6 и графиком 4.

Табела 6 – Усавршавање запослених у предузећу

Усавршавање запослених	Фреквенција	Процент
Да	14	60,9
Не	2	8,7
С времена на време	5	21,7
Не знам	2	8,7
Укупно	23	100,0

Графикон 4 – Усавршавање запослених у предузећу

Највећи број испитаника је изјавило да предузеће улаже у едукацију и усавршавање својих запослених (60,87%), док је њих 21,74% одговорило да предузеће то чини с времена на време.

Надаље се проверавало да ли постоји статистички значајна узрочност у одговорима између посматраних група. Проверавамо да ли постоји статистички значајна узрочност у одговорима између посматраних група. Појединачни одговори приказани су у табели 7, а резултати Хи-квадрат теста у табели 8.

Табела 7 – Ставови испитаника управе и запослених у погледу улагања предузећа

Да ли предузеће улаже у едукацију и усавршавање запослених	Позиција у предузећу		Укупно
	управа	запослени	
Да	8	6	14
Спорадично	1	8	9
Укупно	9	14	23

Табела 8 – Компаративна анализа у усавршавање запослених оцене улагања предузећа у

Да ли предузеће улаже у едукацију и усавршавање запослених	Позиција у предузећу	
	Хи- квадрат	4,874
	сс	1
	Значајност	0,027

Хи-квадрат теста статистика ($p = 0,027$) показује да постоји статистички значајна узрочност у одговорима између посматраних група. Испитаници из групе „управа“ највећим делом сматрају да предузеће у довољној мери улаже у едукацију и стручно усавршавање својих запослених, док испитаници групе „запослени“ махом сматрају да предузеће то спорадично чини.

Закључак

Мотивација запослених представља један од основних покретачких фактора запослених у правцу остваривања сопственог пословног успеха, који се затим преноси и на успех предузећа. Облици мотивације су различити, а један од данас актуелних који воде успеху је управљање каријером, чији је предуслов едукација.

Сprovedено истраживање у хотелу „Lighthouse” у Игалу обухватило је испитанике оба пола, од којих је највећи проценат у фази ране каријере, што значи да дугорочно могу да допринесу успеху предузећа, уколико се мотивишу на адекватан начин. Највећи број испитаника има завршену средњу стручну спрему, а већина у узорку припада групи „запослени”.

Резултати су показали да је највећи број испитаника, као облик мотивације, навело материјални фактор, док разлика у одговорима између група испитаника (управа, запослени) није статистички значајна.

Такође, показало се да највећи проценат испитаника сматра да организација довољно улаже у унапређење и едукацију запослених. Ипак, компаративном статистиком се утврдило да постоји значајна разлика у одговорима испитаника. Управа у већем проценту сматра да предузеће улаже у напредовање и едукацију, док то није случај са запосленима. Нематеријална мотивација у виду улагања у едукацију запослених може да допринесе дугорочном индивидуалном и организационом напретку хотела.

У данашњим условима пословања ниједна организација не сме да занемари мотивацију. Материјална мотивација краткорочно је ефикасна, али су нематеријални фактори (поготово повећање компетенција) много значајнији и воде дугорочним позитивним ефектима за појединца и организацију.

Литература

- [1] Bahtijarević-Šiber, F. (1999): Management ljudskih potencijala, Golden Marketing, Zagreb.
- [2] Csányi Zsuzsanna: Összefoglaló anyag a „Karrier a szervezeten”, (BMEGT52-6-393). www.afsz.hu/resource.aspx?ResourceID=afsz_tamop222_szakanyag, prevod: Zbirka materijala „Karijera u organizaciji”, autor: Csányi Zsuzsanna.
- [3] Ћамиловић С., Вујић В. (2007): Основе менаџмента људских ресурса, Текон Београд.
- [4] Dessler, G. (1991): Personnel / Human resource Management, 5th ed., Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- [5] Кулић Ж. (2005): Управљање људским потенцијалима, НИП Радничка штампа, Београд.
- [6] Livingston, J. S.(1999): „Pygmalion in Management”, Harvard Business Review, 47 (4).
- [7] Schein, E. H.(1978): Career Dynamics: Matching individual and organization needs, Reading, Mass: Addison-Wesley.
- [8] Томашевић В. (2007): Професионални развој и пословне вештине, Универзитет Сингидунум, Београд.
- [9] Torrington D., Hall L., Taylor S. (2004): Human Resource Management – Menadžment ljudskih resursa, Data Status, Beograd.
- [10] <http://books.google.com>, Hall D. T. (2002): The Study of Careers – “Careers in and out of organizations” SAGE.

ПРОЦЕНА УКУПНОГ ВРЕМЕНА ИЗРАДЕ СОФТВЕРСКОГ ПРОИЗВОДА

Јован Живадиновић* и Зорица Медић**

Висока школа за пословну економију и предузетништво, Београд

Борис Јевтић

Универзитет Унион у Београду, Рачунарски факултет

Основни мотив овог рада о софтверском инжењерству јесте да се инжењерски приступ развоју софтвера супротстави уметничком. Софтверско инжењерство је најмлађа инжењерска дисциплина и, као таква, још увек поседује висок степен произвољности. Сам процес развоја софтвера у великој мери оскудева у методама и техникама, као и одговарајућим алатима који би га учинили ефикаснијим. Недостатак стандарда развоја је још израженији. Међутим, најболнију тачку софтверског инжењерства представља велико одсуство проверених и поузданих мера, односно техника мерења, као основних средстава инжењерске верификације резултата. Значај проблема је вишеструко наглашен потребом да се обезбеди висок квалитет софтвера и на софтверу заснованих система.

Циљ овог рада јесте да се развије и систематизује оригинални формални поступак за процену развоја информационих система у раним фазама животног циклуса софтвера, преко метрика модела података. Овај циљ остварен је коришћењем искустава наших инжењера из области развоја софтвера, као и резултата других истраживача који су се бавили метрикама софтверског инжењерства. Метрике модела података израчунавамо на основу података који се могу прочитати са базног модела података, представљеног дијаграмом објекти и везе (DOV), који се дефинише помоћу четири основна концепта: ентитета, веза, атрибута ентитета или веза и вредности. Идеја је да се сложеност процеса представи функцијом броја ових концепата и броја атрибута типова ентитета. Технике процене представљају основу за планирање и успешно извођење софтверских пројеката. Ова величина је важна, јер служи као основа за прорачун других величина битних за софтверски пројекат, као што су трошкови или укупно време израде софтверског производа. У раду је коришћен статистички метод, чији поступци процене спадају у емпиријске параметарске методе, мада имају и нека својства метода експертских процена. Развијени поступак процене представља корак у покушајима да се дође до погодних мера којима бисмо оцењивали величину и сложеност модела података и вршили процену трошкова и ресурса потребних за развој инфор-

* Dr Jovan Živadinović je vanredni profesor.

** Dr Zorica Medić je docent.

мационих система. Посебан значај предложних метрика је у томе што се до њихових вредности може доћи у најранијим фазама пројектовања информационих система. Такође, развијене су и метрике којима, на основу познавања модела података, можемо квантификовати и карактеристике информационог система као целине у фази логичког пројектовања. Предложене метрике су тестиране на конкретним моделима, а добијени резултати су приказани.

Кључне речи: *софтверско инжењерство, софтверске метрике, процена трошкова, модели података*

Увод

Рани дани развоја рачунарства дефинисали су софтвер као „уметничку форму”. Обележило их је и постојање јако малог броја формалних метода, а још је мањи био степен њихове примене. Свет софтвера био је видно недисциплинован, а људи који су се бавили развојем софтвера су у томе уживали. Већина њих би желела да то чини и даље. Међутим, значај софтвера и на софтверу заснованих рачунарских система данас је нарастао до те мере да се исправно и поуздано функционисање софтвера намеће као витално питање будућности људске заједнице. Софтвер данас контролише свемирске летове, као и нуклеарне потенцијале „великих сила”. Функционисање тржишта и платног промета, берзи, банкарских и других сличних система заснива се на софтверу. Глобални информациони сервиси засновани на софтверу потискују друге видове информисања. Укупно гледано, може се очекивати да ће значај софтвера у будућности и даље расти. Наравно, нико озбиљан не жели да будућност препусти неодговорним људима.

Када се говори о савременом софтверу, још један значајан аспект се не сме изгубити из вида. Софтвер је постао индустрија која данас остварује највећи профит међу свим гранама индустрије, чак већи од прехранбене или индустрије оружја. Тако брзу експанзију није доживела ниједна индустријска грана у историји. Стога се економичан развој софтвера поставља као предуслов опстанка на тржишту. Основно питање, које се поставља с тим у вези, јесте питање управљања софтверским пројектима. Оптимални распореди пројектних задатака, праћење и контрола пројеката могу значајно да сниже трошкове развоја софтвера и допринесу конкурентности развојне организације. Овај рад бави се и питањима софтверског менаџмента. Потреба за квантификавањем величина које се односе на процес развоја софтвера, и самих резултата рада, односно софтверских производа, и са овог аспекта је наглашена. Потребан предуслов, поново, представљају мере и технике мерења (Тешић Д. 1996).

Софтверско инжењерство

Настанак и еволуција софтверског инжењерства, као дисциплине у оквиру рачунарске технике, могу се пратити од тренутка када је програмирање као активност већ достигло одређену зрелост. У раним данима рачунарства проблем програми-

рања се, у суштини, сводио на одређивање и успостављање редоследа инструкција са циљем да рачунар уради нешто корисно. Како је већ речено, проблеми које је требало испрограмирати били су врло добро дефинисани (нпр. решавање диференцијалне једначине). Програм је најчешће писао сам корисник, решавајући задатке за своје личне потребе. Комуникација човека и рачунара обављала се коришћењем машинских језика или, у бољим случајевима, симболичких машинских језика.

Како су рачунари улазили у ширу употребу, и постајали све јефтинији, рачунарством се бавило све више људи. Касних педесетих година појавили су се језици вишег нивоа како би се комуникација човека и рачунара учинила једноставнијом. Међутим, компјутерски програм је и даље писала једна особа, и даље за добро дефинисан проблем. Отприлике у то време „програмирање” је стекло статус професије. Постојали су специјалисти чији је задатак био да неформалну спецификацију проблема добијену од крајњег корисника претворе у прецизан скуп машинских инструкција. Међутим, овде су настали и први проблеми. Наиме, дешавало се да програмер погрешно интерпретира корисничке захтеве, чак и при овако малим задацима.

У периоду раних шездесетих изведен је врло мали број „већих” софтверских пројеката. На пример, оперативни систем CTSS развијен је у MIT-у. На оваквим пројектима радили су врхунски стручњаци, који су при том били и изузетно добро „мотивисани”. Средином и крајем шездесетих велики софтверски системи већ су постајали комерцијално доступни. Најбоље документовани пројекат овог типа је оперативни систем OS 360, намењен IBM 360 серији рачунара. Велики софтверски пројекти били су и извор сазнања да је развој великих софтверских система суштински различит од програмирања у мањем обиму. Скалирање техника развоја малих компјутерских програма на развој великих софтверских система није давало резултате. Термин „софтверско инжењерство” настаје управо у ово време. Организован је и велики број стручних конференција на којима је расправљано о тешкоћама са којима су се суочавали овакви пројекти. Велики софтверски пројекти редовно су премашивали предвиђена инвестициона средства, и пробијали предвиђене рокове. Тако је настао још један за рачунарство значајан термин – „криза софтвера”.

На пројектима тог обима дошло се до сазнања да проблем развоја великих софтверских пројеката није само у томе да се поређају програмске наредбе. Проблеми који су решавани нису били најбоље схваћени, бар не од свог особља укљученог у пројекат. Људи који су радили на пројекту били су принуђени да велики део времена троше на међусобна разјашњавања и усаглашавања, уместо да пишу код. Други проблем настајао је са људима који су напуштали пројекат, што се одражавало не само на посао који су они обављали већ и на послове људи који су били зависни од њих. Замена појединца захтевала је интензивну обуку нових чланова развојног тима и информисање о пројектним захтевима и „специфичностима” решења која су већ изведена и реализована. Промене у пројектним захтевима тицале су се многих делова пројекта и захтевале одговарајуће измене, што је често био узрок кашњења у испоруци. Проблеми овакве врсте једноставно нису постојали у раним „програмерским” данима и захтевали су потпуно нови приступ.

Предложено је много различитих решења и било је много покушаја да се унапреди процес развоја софтвера. Неки су сугерисали да је решење у бољем менаџменту, други су потенцирали да је кључна организација развојног тима, за треће је

решење било у коришћењу бољих и изражајнијих језика и алата. Многи су захтевали употребу стандарда у развојним организацијама, као, на пример, униформне конвенције за кодирање. Идеја није недостајала. Коначно се дошло до закључка да при развоју великих софтверских система треба примењивати исти приступ као и при изради других сложених система и објеката стварног света, као на пример зграда, авиона и електронских уређаја. Идеја је била да се реализовани софтверски систем посматра као сложени производ и да израда тог производа представља инжењерски посао. Инжењерски приступ је захтевао менаџмент, организацију, алате, теорију, методологије и технике.

Поред развоја програмирања, и други технолошки трендови дали су допринос развоју софтверског инжењерства. Најзначајнији утицај остварила је промена односа цене хардвера и софтвера. Цена ранијих рачунарских система била је одређена углавном ценом инсталираног хардвера, док је софтвер представљао ставку без значаја. У данашње време цена софтвера чини бар половину цене рачунарских система. Опадајућа цена хардвера и растућа цена софтвера довеле су до повећаног економског интереса за софтвер и укључивања индустрије у процес његовог развоја.

Успешно управљање софтверским развојем и његовим коришћењем у неопредној је вези са сталним проценивањем трошкова и њиховим свођењем на минималну меру за одређени квалитет софтвера. Како је утицај трошка у појединим фазама животног циклуса софтвера различит, разликују се и дефинисане метрике које имају за циљ да квантификују ове факторе.

Поставља се питање процене стварног облика напора потребног за развој програма, као и трошкова и недостатака, јер су ти квантитети потребни за ефективно управљање софтверским развојем.

Постоји више јединица којима можемо мерити напор потребан за развој програма. Домет из Halstead-ових елементарних менталних дискриминација је стварно време у минутима за програмера који обавља посао. Заједничка мера рада је људи/месеци. Мада је појам напора обично мерен у времену, важан, прави смисао метрике напора је стварни трошак. Чињеница је да су прихватљиви облици напора и трошка важни, а у управљању не могу бити довољно наглашени. Сазнања о напору и трошку су витални за управљање у таквим областима, као што су: профитност, изводљивост пројекта и продуктивност програмера. Ако не знамо колико напора и трошка је било потребно на прошлим пројектима различите величине и функције, не можемо направити разумну интуитивну процену наступајућег пројекта (Bailey, et al., 1981).

Такође, не бисмо били у могућности да користимо већину понуђених модела напора ако немамо сазнања о историјским подацима о унутрашњости организације. Прецизност мере је генерално одређена типом апликације којој је намењена. Мерење напора и трошка разликује се у степену прецизности, зависно од намене. Мали пројекти могу бити мерени у данима или сатима, а велики пројекти у програмер/месец или програмер/година. Јединице и метод мерења напора често се деле на две категорије: микро ниво мерења које су појединачни програмери утрошили на малим пројектима и макро ниво мерења напора тима програмера на великим пројектима.

Неки истраживачи бавили су се проблемом процене трошка на нивоу пројекта или макро нивоу, док су се други оријентисали на микро ниво, односно ниво самих програма. Заједничко им је да трошак исказују преко напора уложеног у пројектовање, одно-

сно програмирање, уз укључење општих (пратећих) трошкова. Иако је развијено много модела за процену напора и трошка, не постоји јединствен модел који је погодан за све случајеве развоја софтвера и у свим развојним окружењима (Banker, et al., 1994).

Процена пројеката у процесу развоја софтвера

Софтверске организације данас користе различите приступе проценама. Модел процеса процењивања може се посматрати из три различите перспективе. То су:

- *процене и софтверски процес*. Која је улога процена у софтверском процесу?
- *улазне и излазне величине при процењивању*. Који су подаци на располагању процењивачу и које информације се добијају проценом?
- *сам процес процене*. Како процењивач користи доступне информације да би извршио процену?

Процене и процес развоја софтвера

Процене пројеката врше се из различитих разлога. Разлог због којег се врши процена је важан чинилац у одређивању када и како се процена обавља. Разлози због којих се процене врше могу бити (Barbara, et al., 2010):

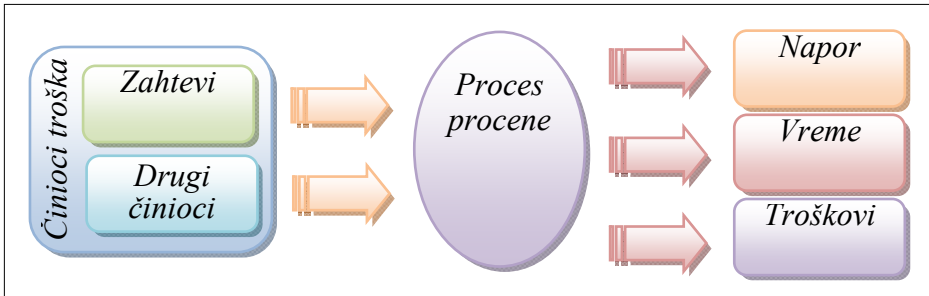
- *одобрење пројекта*. Мора постојати одлука организације о отпочињању пројекта. Да би се таква одлука донела, потребно је имати процене новца и ресурса потребних да се пројекат успешно доврши;
- *управљање пројектом*. Руководиоци пројекта одговорни су за планирање и управљање пројектом. Обе ове активности захтевају процене неопходних поступака и ресурса да се пројекат комплетира;
- *задуужење чланова развојног тима*. Да би развојни тим радио ефикасно, потребно је да сваки члан тима разуме своју улогу, као и укупне активности на нивоу тима. Дефинисање пројектног задатка, који се може користити за ову сврху, врши се уз помоћ процена.

Одговор на питање зашто се врши процена може бити било који од понуђених. Он одређује када се врши процена. Одобрење пројекта захтева да се процена врши веома рано, најчешће пре него што су захтеви јасно дефинисани. Поступак одобравања пројекта обично садржи неколико тачака када треба донети одлуку да ли наставити даље или одустати. У свакој од ових тачака често се захтевају процене, које би руководећи тим снабделе информацијама на основу којих би донели исправну одлуку. У овој фази животног циклуса развоја софтвера процене прилично су непрецизне због недовољног броја информација које стоје на располагању процењивачу. У каснијим фазама процене постају тачније и руководство може кориговати своје одлуке.

За управљање и разумевање пројекта прва процена врши се у раним фазама животног циклуса софтвера, а касније се стално раде нове процене све до краја рада на пројекту. Како пројекат одмиче, процењивачима стоји на располагању све више информација и процене постају све прецизније.

Улазне и излазне величине у процесу процене

Процес процене софтвера састоји се у одређивању скупа излазних величина у функцији од скупа улазних величина. Улазне величине зависе од тога када се процена врши. Ране процене се, по правилу, врше на основу некомплетних и непрецизних података о пројекту и процесу развоја. Прелиминарне процене потребне су пре него што су дефинисани захтеви и архитектура система.

Слика 1 – Класичан модел процене у софтверу
(извор: аутори)

Такве процене засноване су на непотпуним подацима и од њих се не може очекивати висок степен тачности. Са друге стране, процене које се обављају у завршним фазама животног циклуса софтвера засноване су на много детаљнијем познавању пројекта и самим тим су тачније од прелиминарних (Briand, et al., 1998).

Према класичном становишту, напор, време и трошкови потребни за реализацију пројекта израчунавају се из величина које се често називају *чиниоцима трошка*. То су својства система која утичу на крајњу цену (време, напор) производа. У већини развијених метода процене, за примарни чинилац трошка узимају се софтверски захтеви, а за секундарне искуство особља, сложеност хардвера, итд. На основу ових чинилаца врши се процена излазних величина.

У ствари, процес процене софтвера може бити много сложенији него што је то приказано на слици. Постоји међусобна зависност између многих чинилаца релевантних за процес процене у софтверу. Често је тачније посматрати процес процене као покушај да се задовољи скуп ограничења, него као функцију захтева.

Улаз у систем је скуп ограничења захтева, софтверске архитектуре, финансијских ресурса, итд., а излаз представљају резултати процене и скуп поставки које задовољавају ограничења (Boehm, et al., 2004 p 156).

Метрике у софтверском инжењерству

Једна од најважнијих карактеристика традиционалних инжењерских дисциплина јесте постојање прецизних и лако разумљивих мера. На пример, већина људи добро познаје и разуме мере за величине као што су притисак, температура, елек-

трични напон, дужина, површина или запремина. Постоји и велики број мера које су практично непознате онима који се професионално не баве конкретним инжењерским дисциплинама. Тако, на пример, у механици флуида постоје мере као што су Reynolds-ov, Mach-ov, Pechlet-ov број и многе друге. У свакој инжењерској и научној дисциплини постоји велики број метрика које стоје на располагању истраживачима и инжењерима. Све те различите метрике имају неке заједничке особине: оне су прецизне, јасне, стандардизоване и прихваћене од научне јавности. Осим тога, све оне су се развијале и усавршавале постепено, низом научних истраживања и испитивања. Процес замене постојећих метрика новим и савршенијим и данас је у току.

Аналогија је јасна: софтверском инжењерству потребне су метрике и намеће се мисао да оне треба да настану кроз сличан процес истраживања и унапређивања. Нажалост, аналогија није потпуна: класичне инжењерске дисциплине извиру из природних наука: физике, хемије, механике, итд., док је предмет изучавања софтверског инжењерства софтвер, који је и сам производ људског ума. Основни проблем код мерења у софтверском инжењерству не представља недостатак метрика; напротив, изгледа да је развијен превелики број метрика које се често користе без суштинског разумевања. Како се ствари развијају, изгледа да време не доноси решења у овој области, већ би се пре рекло да временом проблем мерења у области софтвера постаје све присутнији и све болнији (Briand, et al., 1999 п 313).

Мера поузданости неке метрике требало би да покаже колико поверења можемо имати у резултате мерења, зависно од променљивости услова у којима се оно обавља. Другим речима, поставља се питање у којој мери поновљена мерења једне исте појаве дају исте резултате. Поузданост метрике може бити доведена у питање од више врста променљивости (Jeffery, et al., 2000 п 109):

- променљивост посматрача односи се на могућност да особа која врши мерење неће увек протумачити исте појаве на исти начин. Ово није проблем код директних метрика, али где год се јавља нека субјективна процена, поузданост метрике може знатно опасти;

- субјективна променљивост односи се на променљиве карактеристике људи који раде на развоју софтвера. У току времена људи напредују у коришћењу појединих алата и техника, али, са друге стране, и заборављају многе ствари којима се дуже или краће време нису бавили;

- променљивост окружења односи се на неконтролисане појаве које могу утицати на мерење.

Валидност метрике показује колико она мери оно што се од ње очекује. Можемо посматрати више врста валидности метрика:

- валидност садржаја односи се на питање да ли се прикупљени подаци заиста односе на оно што желимо да измеримо;

- валидност предвиђања показује корелацију између резултата мерења и неког критеријума везаног за будуће карактеристике мерене појаве;

- конструктивна валидност узима се у обзир код индиректних метрика. Таква мерења заснивају се на постојању одговарајућих релација између директно измерене величине и оне која нас заиста интересује. Конструктивна валидност доказује се показивањем да такве релације заиста постоје.

Важно је нагласити да су поузданост и валидност метрика две међусобно независне категорије, односно да једна метрика може бити врло поуздана, али мало валидна и обрнуто.

Најпожељније метрике су оне које представљају директну меру посматране карактеристике. Нажалост, такве мере су, у свету софтвера, врло ретке: често нису доступне у време када су најпотребније, а неретко нема начина да извршимо директно мерење. Као последица тога, ограничавамо се на употребу индиректних мера. Када прихватимо употребу индиректних мера падамо у зависност од аналитичког или емпиријског модела система или процеса који меримо (Briand, et al., 1992 p. 931).

Кад год је метрика индиректна (базирана на моделу) постављају се два питања у вези са њеном применом. Прво питање је валидација модела на којем је метрика заснована, а друго одређивање употребне вредности података који се добијају применом метрике. Код директних метрика поставља се само друго питање.

Део поступка валидације предложене метрике требало би да буде поређење резултата њене примене са резултатима примене постојећих метрика. Нова метрика требало би да покаже предност у односу на старе, макар у једној димензији мерења (прецизност, лакоћа примене, итд).

Код постављања стандарда за метрике, све мере се не могу посматрати на исти начин. Неке мере заснивају се на анализи програмског кода и оне су детерминистичке. Друге се заснивају на подацима прикупљеним на основу посматрања извршења програма, мада строго узевши и оне могу бити детерминистичке, па често није практично да их посматрамо на тај начин. Има и много мера које се заснивају на људском понашању, а оне нису детерминистичке. У овим случајевима треба применити различите стандарде. Ако се, на пример, за оцену метрика користи коефицијент корелације, треба очекивати веће вредности овог коефицијента за детерминистичке него за не детерминистичке мере.

Преглед литературе

De Marco је предочио да се функционалност софтверског система може одредити из компоненти структурне анализе (SA). За потребе мерења De Marco класификује системе у следеће три групе: системе засноване на функцијама, системе засноване на подацима и хибридне системе. Класификација је сачињена на основу односа RE/FP, где је RE број веза у моделу података, а FP представља број примитивних функција (примитивни процеси у SA дијаграму). Ако је однос мањи од 0,7 систем је заснован на функцијама, а ако је однос већи од 1, 5 систем је заснован на подацима. Метрика функционалности за системе засноване на функцијама, названа *Function Bang*, израчунава се на основу сложености DFD дијаграма и типа операција над датим дијаграмима. (De Marco, 1972).

Thomas McCabe је предложио метрику комплексности софтвера која је заснована на графу контроле програма. *Graf kontrole* је граф чији су чворови базични блокови (низ инструкција без гранања), а гране представљају токове контроле (гранања) програма. Метрика је дефинисана као *цикломатичка комплексност* $V(G)$ графа контроле одређеног модула. Један начин да се израчуна $V(G)$ јесте да се одреди број региона у планар-

ном графу контроле. Регион се може описати као затворена површина планарног графа, ограничена чворовима и гранама графа. Број региона јесте заправо број ограничених површина, плус неограничена површина око графа (Т.Ј.МсСабе, 1976).

Halstead-ова теорија „софтверске науке” је прва аналитичка теорија софтвера. Без обзира на чињеницу да Halstead-ови закони „софтверске науке” по мишљењу многих стручњака не важе, значај ове теорије је огроман, управо у смислу покушаја дефинисања аналитичких једначина и закона који би се примењивали на софтверске системе. Halstead-ова теорија је изведена под претпоставком да „људски мозак следи много ригиднија правила у развоју алгоритама него што смо тога свесни”. „Софтверска наука” користи скуп примитивних мера изворног кода, које могу бити добијене након што је програмски код генерисан.

Halstead је поставио хипотезу да је *ниво језика* константа за дати програмски језик. Неки каснији радови су га демантовали и показали да је *ниво језика* зависан и од имплементатора. Он је у свом раду извео и неке нивое језика на основу експерименталних података (Halstead, 1977).

Дефиниције

Софтвер је у данашње време постао ограничавајући фактор у развоју рачунарства, услед немогућности софтверских инжењера да овладају сложеношћу софтверских система који представљају системе стварног света. Сама пракса коју називамо софтверским инжењерством још увек није постала права инжењерска дисциплина, с обзиром на то да многа подручја остају још увек недовољно добро дефинисана. Још увек је велика употреба неформалних метода и техника: не постоји општеприхваћени начин ни да се специфицира шта то софтверски систем треба да ради, а још је приметније одсуство мера и величина које се могу користити за потребе техничких спецификација и оцену квалитета софтверских система.

Многи проблеми у развоју софтвера, настали у раним данима, опстају и данас, иако је и на пољу програмирања дошло до великог напретка, почевши од студија алгоритама и структура података, па све до открића и употребе „структурираног програмирања”. Термин „софтверско инжењерство” почиње да се користи касних 60-их, када је коначно схваћено да све лекције „како да се добро програмира” не помажу много и не дају за резултат софтвер бољег квалитета. Уз све то, проблеми који су добили своје софтверско решење у ранијим фазама развоја софтверске технике у највећем броју случајева могу се сврстати у групу „добро дефинисаних” проблема, па се посао програмера најчешће сводио на кодирање познатог и добро дефинисаног алгорита. У данашње време то готово редовно није случај.

Шта је заправо „софтверско инжењерство”? То је област рачунарске технике која се бави израдом софтверских система који су тако велики и сложени да их редовно развија тим инжењера или, често, тимови инжењера. Парнас је дефинисао софтверско инжењерство као „*конструисање вишеверзионог софтвера од стране већег броја људи*”. Ова дефиниција садржи суштину софтверског инжењерства и истиче разлику између програмирања и софтверског инжењерства: програмирање је превасходно персонална активност, док је софтверско инжењерство, у својој основи, тимска активност (Parnas, 1978).

Бауер је дефинисао софтверско инжењерство као успостављање и коришћење чврстих инжењерских принципа како би се на економичан начин добио софтвер који је поуздан и ради ефикасно на стварним машинама (Бауер, 1979).

Модел података

Модел података представља интелектуално средство помоћу којег се описују статичке карактеристике система, опис карактеристика система у неком стационарном стању (Лазаревић, 1993). Стационарно стање неког система карактерише се скупом зависности које постоје између објеката система. Ове зависности се, у моделу података, могу представити било структуром података, било скупом ограничења на вредности података. Поред тога, неопходно је и дефинисати скуп операција модела података, како би се преко њих, у моделима процеса, могла описати и динамика реалног система. Модел података обезбеђује интерпретацију података о посматраном реалном систему. Она се у моделу података остварује кроз три његове основне компоненте:

1. структуре података, преко које се представљају статичке карактеристике система;
2. ограничења – логичка ограничења на податке, која у сваком тренутку посматрања (стационарном стању) треба да буду задовољена. Ова додатна ограничења на податке која нису обухваћена само структуром називају се и правилима интегритета модела података;
3. операције над концептима структуре модела, под дефинисаним ограничењима, преко којих је могуће описати динамику система у моделу процеса.

Информација може бити регистрована ради комуникације са другима, при чему је важно да буде подесно представљена и саопштена. Примарно, репрезентација информација врши се коришћењем природног језика, који нису увек најбољи алати. Природни језици не могу имати и немају прецизно значење у регистровању и преносу информација (Jeffrey, 1980).

Ради решавања проблема, који настају коришћењем природних језика за представљање информација у рачунару, појавили су се модели података. Они су снажан концептуални алат за оцртавање структуре и представљање информација и преводиви су у структуре којима се може манипулисати рачунаром. Помажу у постизању разумевања података и информација, и могу бити коришћени за опис. Сходно томе, моделирање података је важна активност у интеграцији информација.

Неки модели података настали су као природна апстракција система за управљање базама података. Они су концептуални и апстрактни део базе података насупрот имплементацији која представља инжењерски део.

Метрике у моделовању података

Модел података такође представљају поједностављену представу релевантних карактеристика неког реалног система. То значи да један реалан систем може бити представљен са више различитих модела података, зависно од сагледавања и дефинисаних циљева пројектанта. Имајући то у виду, у дефинисању метрика мо-

дела података поћи ћемо од принципа да оне морају бити применљиве на било који модел података.

Ради процене трошкова, односно времена потребног за реализацију базе података на основу модела података, времена неопходног за реализацију трансакција потребно је дефинисати најмање две групе метрика:

- I метрике структуре модела података,
- II метрике ограничења.

У даљем истраживању ограничићемо се на концепте модела објекти–везе и релационог модела и на њима покушати дефинисати метрике.

Метрике структуре модела података

Структуре модела података, односно међусобно повезивање података, представља базни модел њихове интерпретације. Структура у моделу објекти–везе дефинише се помоћу четири концепта: ентитета, везе, атрибута ентитета или везе и вредности. Полазећи од тих основних концепата, увешћемо базне метрике и, на основу њих, дефинисати изведене метрике, међу којима су посебно значајне величина модела података и сложеност модела података.

Како се модел података објекти–везе обично представља дијаграмом објекти–везе (DOV), вршећи његову анализу дошли смо до базних метрика које произилазе из основних концепата којима се он формира. У складу с тим, дефинисали смо базне метрике:

- EJ – број јаких типова ентитета,
- ES – број слабих типова ентитета,
- EM – број мешовитих типова ентитета,
- V – број типова веза,
- AEJ – број атрибута јаких типова ентитета,
- AES – број атрибута слабих типова ентитета,
- AEM – број атрибута мешовитих типова ентитета.

Вредност базних метрика одређује се једноставним бројањем појављивања појединих концепата у дијаграму објекти–везе, при чему треба водити рачуна да због обезбеђења прегледности на дијаграму није дошло до појављивања истих типова објеката или веза (Живадиновић 2000).

На основу базних метрика, корисно је дефинисати следеће метрике:

- ▶ укупан број типова ентитета у моделу података:

$$E = EJ + ES + EM \quad (5.1)$$

- ▶ укупан број атрибута јаких типова ентитета:

$$AEJ = \sum_{i=1}^{EJ} AEJ_i \quad (5.2)$$

► просечан број атрибута јаких типова ентитета:

$$\overline{AEJ} = \frac{\sum_{i=1}^{EJ} AEJi}{EJ} \quad (5.3)$$

► укупан број атрибута слабих типова ентитета:

$$AES = \sum_{i=1}^{ES} AESi \quad (5.4)$$

► просечан број атрибута слабих типова ентитета:

$$\overline{AES} = \frac{\sum_{i=1}^{ES} AESi}{ES} \quad (5.5)$$

► укупан број атрибута мешовитих типова ентитета:

$$AEM = \sum_{i=1}^{EM} AEMi \quad (5.6)$$

► просечан број атрибута мешовитих типова ентитета:

$$\overline{AEM} = \frac{\sum_{i=1}^{EM} AEMi}{EM} \quad (5.7)$$

► укупан број атрибута у моделу података:

$$A = \sum_{i=1}^{EJ} AEJi + \sum_{i=1}^{ES} AESi + \sum_{i=1}^{EM} AEMi \quad (5.8)$$

► просечан број атрибута у моделу података:

$$\overline{A} = \frac{\sum_{i=1}^{EJ} AEJi + \sum_{i=1}^{ES} AESi + \sum_{i=1}^{EM} AEMi}{E} \quad (5.9)$$

Једна важна карактеристика модела података је његова величина. Она се коришћењем базних метрика најједноставније може дефинисати као:

$$VM = E + V \quad (5.10)$$

При утврђивању величине модела података преко метрике VM занемарује се улога концепта у моделу података и посматра се само његово појављивање.

Речник података информационог система је база података о самом систему. Он је од посебног значаја за сваки систем и треба да омогући складан и постепен развој целог система, да повеже различите технолошке типове по систем и да буде „водич” за све нове и повремене кориснике система. Користећи уведене метрике, могуће је дефинисати минималан волумен речника система RM као:

$$RM = VM + A \quad (5.11)$$

Метрика RM служи за процену глобалног обима система.

Да бисмо проценили ресурсе који се троше у реализацији базе података информационог система, увешћемо метрику сложеност модела података. То је функција броја ентитета, броја веза и броја атрибута. Ако посматрамо глобални модел података који садржи типове ентитета, типове веза и типове атрибута, тада функцију сложености SM можемо изразити као:

$$SM = f(E, V, A) \quad (5.12)$$

Ако се поједностављено узме у обзир сваки од концепата и затим дефинишу одређени тежински фактори, тада се сложеност модела података може представити као линеарна функција:

$$SM = tj \times EJ + ts \times ES + tm \times EM + tv \times V + ta \times A \quad (5.13)$$

И овде је, као и при дефинисању метрике сложености модела процеса, тешко одредити вредности тежинских фактора. На основу нашег искуства, вредност тежинског фактора додељеног типовима мешовитих објеката треба да буде већа од вредности осталих тежинских фактора.

При дефинисању метрике SM није узета у обзир кардиналност веза која има велики утицај на сагледавање сложености система представљеног анализираним моделом података. Имајући то у виду, а посебно утицај кардиналности веза на очување интегритета базе података, могуће је дефинисати метрику која ће одразити сложеност веза. Уколико се користи техника цртања DOV , односно типови веза који приликом превођења модела објекти–везе у релациони модел постају релације означене мешовитим објектом, тада ће једначином (6.40), на неки начин, бити обухваћена и кардиналност веза. Јасно је да се из тако дефинисаног DOV може одредити број релација BR у моделу на основу вредности наведених метрика и да је он једнак броју типова ентитета, односно:

$$BR = E \quad (5.14)$$

У пракси је модел података обично представљен преко више подмодела. Подмоделом је, у већини случајева, обухваћен један процес. Коришћење методологије моделирања са налажењем локалних подмодела омогућава лакше документовање, јер се цртање DOV за један модел обично врши на једној страни $A4$ формата.

Уколико пођемо од тога да је модел података неког система представљен преко подмодела тада можемо, аналогно дефинисаним метрикама, дефинисати и метрике на нивоу подмодела података (Живадиновић и др. 2013):

EJ_k – број јаких типова ентитета у k -том подмоделу,

ES_k – број слабих типова ентитета у k -том подмоделу,

EMk – број мешовитих типова ентитета у к-том подмоделу,
 Bk – број типова веза у и-том подмоделу,
 m – број подмодела.

▶ Укупан број типова ентитета у к-том подмоделу података:

$$Ek = EJk + ESk + EMk \quad (5.15)$$

▶ Величина к-тог подмодела:

$$VMk = Ek + Vk \quad (5.16)$$

▶ Укупан број атрибута јаких типова ентитета у к - том подмоделу података:

$$AEJk = \sum_{i=1}^{EJk} AEJki \quad (5.17)$$

▶ Просечан број атрибута јаких типова ентитета у к-том подмоделу података:

$$\overline{AEJk} = \frac{\sum_{i=1}^{EJk} AEJki}{EJk} \quad (5.18)$$

▶ Укупан број атрибута слабих типова ентитета у к-том подмоделу података:

$$AESk = \sum_{i=1}^{ESk} AESki \quad (5.19)$$

▶ Просечан број атрибута слабих типова ентитета у к-том подмоделу података:

$$\overline{AESk} = \frac{\sum_{i=1}^{ESk} AESki}{ESk} \quad (5.20)$$

▶ Укупан број атрибута мешовитих типова ентитета у к-том подмоделу података:

$$AEMk = \sum_{i=1}^{EMk} AEMki \quad (5.21)$$

➤ Просечан број атрибута мешовитих типова ентитета у к-том подмоделу података:

$$\overline{AEMk} = \frac{\sum_{i=1}^{EMk} AEMki}{EMk} \quad (5.22)$$

➤ Укупан број атрибута у к-том подмоделу података:

$$Ak = \sum_{i=1}^{EJk} AEJki + \sum_{i=1}^{ESk} AESki + \sum_{i=1}^{EMk} AEMki \quad (5.23)$$

➤ Просечан број атрибута у к-том подмоделу података:

$$\overline{Ak} = \frac{\sum_{i=1}^{EJk} AEJki + \sum_{i=1}^{ESk} AESki + \sum_{i=1}^{EMk} AEMki}{Ek} \quad (5.24)$$

▶ Сложеност к-тог подмодела:

$$SMk = tj \times EJk + ts \times ESk + tm \times EMk + tv \times Vk + ta \times Ak \quad (5.25)$$

Пошто се у више локалних подмодела може појавити исти тип ентитета или тип везе, произилази да важе неједнакости:

$$E \leq \sum_{k=1}^m Ek \quad (5.26)$$

$$VM \leq \sum_{k=1}^m VMk \quad (5.26)$$

$$SM \leq \sum_{k=1}^m SMk \quad (5.27)$$

Метрике ограничења

Ограничења у моделу података су неопходна из семантичких разлога и због очувања интегритета базе података. С тачке гледишта семантике, помоћу њих се много прецизније може описати реалан систем, док се помоћу интегритета омогућава одржавање дозвољених стања базе података.

Метрика која оцењује сложеност модела са становишта трансакција преко ограничења на дефинисаном структуром модела података за задату трансакцију T_i дефинише се као:

$$ST = \sum_{i=1}^n Ti \quad (6.1)$$

где је T_i – број (објеката и агрегираних веза) који је дефинисан простирањем дејства трансакције ажурирања, околина кореног објекта трансакције, а n – број апликација, независних улаза или трансакција ажурирања.

Ако аналогно као код модела података дефинишемо сложеност трансакција за k -ти подмодел као:

$$ST_k = \sum_{i=1}^{nk} Tik \quad (6.2)$$

тада произилази да важи једнакост:

$$ST = \sum_{k=1}^m ST_k \cdot \quad (6.3)$$

Савремена реализација модела података употребом софтвера за управљање релационом базом података, типа „ORACLE”, даје могућност процене времена неопходног за израду свих апликација коришћењем метрике SM. Уколико се располаже софтверским алатима, као што је генератор интерактивних апликација, може се извршити процена параметара процеса израде апликација са становишта ресурса.

Апликација је скуп повезаних екранских форми преко којих је могуће интерактивно ажурирање и извештавање над базом података. Апликацију чини више блокова од којих сваки одговара једној табели базе података над којом је дефинисан. Поља унутар блока одговарају или колонама табеле базе података над којом је блок дефинисан или колонама повезаним са табелом над којом је блок дефинисан или су то контролна поља. Преко једне екранске форме може се дефинисати један или више блокова. Време потребно за израду једне апликације је функција Tu и броја поља, при чему је:

$$Ti \leq \text{број блокова апликације.}$$

Лако се показује да између сложености трансакција и укупном броју ентитета важи однос

$$E \leq St \leq E^2 \quad (6.4)$$

а између сложености трансакција и броја апликација:

$$ST \geq n \quad (6.5)$$

Полазећи од наведене дефиниције апликације и правила превођења модела објекти–везе у релациони модел произилази да између броја типова објеката и броја апликација увек важи однос

$$n \geq E \quad (6.6)$$

Може се закључити да је коришћењем уведених метрика могуће извршити процену одређеног броја параметара неопходних за планирање и управљање при реализацији пројеката. Основна карактеристика уведених метрика јесте да се оне, за систем који се анализира, могу одредити за време фазе пројектовања, односно након израде модела података и, према томе, самим тим користити у осталим фазама. Имајући у виду основне концепте на којима су базиране, њихово израчунавање може се аутоматизовати уградњом одговарајућих процедура у CASE алате.

Анализа практичне примене

Практичну примену уведених метрика приказаћемо на примерима локалних подмодела података информационог система Војске Републике Србије.

За ову анализу узето је из информационог подсистема Праћење кадрова Војске Републике Србије (BRS) осам подмодела:

- ПМ1 – Припадник BRS
- ПМ2 – Лични подаци припадника BRS
- ПМ3 – Образовна организација
- ПМ4 – Награде и казне
- ПМ5 – Стамбено обезбеђење
- ПМ6 – Стручно и научно оспособљавање
- ПМ7 – Формације и постављења
- ПМ8 – Унапређење ПВЛ

При израчунавању сложености подмодела података тежинским факторима су додељене вредности:

$$T_j = 3; \quad T_c = 1; \quad T_m = 4; \quad T_v = 2; \quad T_a = 0,5$$

И овим тежинским факторима додељене су вредности на основу искуства аутора. Те вредности би, кроз праксу, свакако требало кориговати, како би се добили што реалнији односи утицаја појединих величина на сложеност модела података.

Табела 7.1. – Вредности метрика ентитета и веза

Број подмодела	МЕТРИКЕ			
	Е _ж	Е _{ск}	Е _{мк}	В _к
ПМ1	7	-	2	3
ПМ2	5	-	1	4
ПМ3	5	-	-	4
ПМ4	4	2	-	6
ПМ5	4	-	2	5
ПМ6	5	1	1	6
ПМ7	3	-	2	3
ПМ8	6	2	4	11
за модел	39	5	12	42

Прегледом ових основних метрика, које се добијају набрајањем концепата са дијаграма објекти – везе, може се претпоставити да је подмодел ПМ8 највећи, а вероватно и најсложенији, јер садржи највећи број јаких, слабих и мешовитих типова

ентитета, а посебно веза. Са друге стране, подмодел ПМ7, на пример, изгледа да има мали број концепата и веза, што би могло да значи да је мали и не посебно сложен, у поређењу са осталим подмоделима. Како међу метрикама приказаним у табели 7.1. нема метрика броја атрибута, а и не види се утицај појединих величина на сложеност модела, закључујемо да ове базне метрике, саме по себи, тешко могу успешно да послуже за оцену сложености подмодела, односно модела података.

Табела 7.2. – Вредности метрика броја атрибута ентитета

Број подмодела	МЕТРИКЕ			
	АЕЈк	АЕСк	АЕМк	Ак
ПМ1	24	-	3	27
ПМ2	13	-	1	14
ПМ3	16	-	-	16
ПМ4	14	4	-	18
ПМ5	15	-	4	19
ПМ6	15	2	2	19
ПМ7	11	-	8	19
ПМ8	14	6	7	27
за модел	122	12	25	159

Табела 7.3. – Вредности изведених метрика атрибута

Број подмодела	МЕТРИКЕ			
	\overline{AEJk}	\overline{AESk}	\overline{AEMk}	\overline{Ak}
ПМ1	3.4	-	1.5	3
ПМ2	2.6	-	1	2.3
ПМ3	3.2	-	-	3.2
ПМ4	3.5	2	-	3.3
ПМ5	3.7	-	2	3.2
ПМ6	3.0	2	2	2.7
ПМ7	3.7	-	4	2.8
ПМ8	2.3	3	1.7	2.2

У табелама 7.2 и 7.3 приказане су вредности метрика које се односе на атрибуте. Највише атрибута имају подмодел ПМ1 и ПМ8, а просечно по ентитету ПМ4. Гледано само преко атрибута, подмодел ПМ1 и ПМ8 били би највећи, а подмодел ПМ4 најсложенији. Овај закључак не одговара разматрањима о величини и сложености подмодела мерених преко ентитета и веза.

Табела 7.4. – Вредности изведених метрика у моделу податак

Број подмодела	МЕТРИКЕ			
	Ек	ВМк	РМк	СМк
ПМ1	9	12	39	48
ПМ2	6	10	24	34
ПМ3	5	9	25	31
ПМ4	6	12	32	36
ПМ5	6	11	30	39
ПМ6	7	13	32	41
ПМ7	5	8	22	30
ПМ8	12	23	50	71

Из табеле 7.4. види се да је највећи подмодел (ПМ8) уједно и најсложенији, а најмањи подмодел (ПМ7) најмање сложен. Међутим, редослед подмодела по величини и по сложености није у потпуности исти, што је и логично очекивати. Наиме, величина подмодела узима у обзир искључиво ентитете и везе, а занемарује атрибуте. Такође, метрика сложености узима у обзир да све компоненте немају подједнак утицај на сложеност модела, док са величином то није случај.

Посебно је интересно посматрати укупан број ентитета, јер је он, као што смо већ напоменули, једнак броју релација у релационом моделу података који се добија из посматраног модела објекти – везе. Сматра се, наиме, да је број човек/дан потребних за израду апликација за ажурирање база података једнак броју релација. Тако би нам за ПМ8 требало 12 човек/дан, а за ПМ7 – 5 човек/дан. На основу података из таблице 6.8, долазимо до закључка да један човек/дан одговара отприлике 6 SM. Наравно, то је крајње груба процена и свакако би требало доћи до прецизнијих веза између метрике сложености и времена израде.

Вредности базних метрика ентитета и веза на нивоу модела података дате су у табели 6.5, а метрика броја атрибута ентитета на нивоу модела података у табели 6.6. Остале метрике имају следеће вредности:

$$E=56, \overline{AEJ}=3.1, \overline{AES}=2.4, \overline{AEM}=2, \overline{A}=2.8, VM=98, RM=257, SM=333.$$

Јасно је, дакле, да је могуће квантификовати величину и сложеност модела података. Познавање ових величина у раној фази развоја софтвера (ове метрике могу се израчунати непосредно након цртања дијаграма објекти–везе) представља помоћ руководиоцима пројеката у процени расподеле времена, трошкова и напора у развоју база података информационих система.

Закључак

У раду су најпре наведене неке од до сада развијених софтверских метрика, а затим су развијене нове које се односе на моделе података, уз пример њихове примене на конкретном моделу. Такође, уведене су метрике у моделе података.

Дефинисане су и метрике модела података које служе за мерење карактеристика база података информационог система. Вредности ових метрика могуће је израчунати на основу нацртаних дијаграма токова података. Базне метрике добијене су бројањем ентитета, веза и атрибута са дијаграма тока података, док се изведене метрике изводе из базних, где издвајамо метрике величине и метрике сложености модела података.

Величина модела података је метрика којом квантификујемо обим модела података, не узимајући у обзир атрибуте и сматрајући да ентитети и везе имају подједнак утицај.

Сложеност модела података дефинисали смо тако што смо увели тежинске коефицијенте, којима, на изванредан начин, уравнотежавамо различит утицај ентитета, веза и атрибута на сложеност модела података и овде, за сада, више наслућујемо вредности тих коефицијената него што смо их извели из праксе. Вероватно ће се, кроз евентуалну употребу метрике сложености, доћи до прецизнијих вредности тежинских коефицијената од оних које смо предложили у овом раду. Ипак, изгледа да је исправна претпоставка по којој највећи утицај на сложеност модела података имају мешовити ентитети, затим јаки ентитети, везе, слаби ентитети и, најзад, атрибуту.

На крају, дефинисане су метрике величине и сложености информационог система. Како су основни модели информационог система модели података, логично је било да се метрике које се односе на информациони систем дефинишу преко метрике модела података. Сврха ових метрика јесте да се преко њих врши непосредно поређење различитих информационог система по величини и сложености, као и да се у раној фази развоја информационог система стекне представа о ресурсима потребним за њихову реализацију.

Основни недостатак метрика модела података, дефинисаних у овом раду, јесте њихова недовољна провереност у инжењерској пракси. Тек након коришћења ових метрика током израде више различитих софтверских пројеката, можемо дати суд о њиховој ваљаности. Такође, провером на разним конкретним моделима дошло би се до начина за даље усавршавање предложених метрика.

Литература

- [1] Bailey, J. W., and Basili, V.R. (1981), *A Meta-Model for Software Development Resource expenditures*, Proceedings of the 5th International Conference on Software Engineering, pp 107-116.
- [2] Barbara Kitchenham and Pearl Brereton. (2010) *Problems Adopting Metrics from Other Disciplines*, Workshop on Emerging Trends in Software Metrics, May pp 1-7.
- [3] Banker, R. D., Chang, H., and Kemerer, C. F. (1994), *Evidence of Economies of Scale in Software Development*, Information and Software Technology, vol 36 no 5, pp 275-282.
- [4] Boehm B. W., Brown R., Madachy, and Yang Y. (2004) „A software product line life cycle cost estimation model,” in *Proceedings of the International Symposium on Empirical Software Engineering*, pp. 156–164.
- [5] Bauer C.D, *Principles of Software Project Management*, Addison-Wesley, 1979.
- [6] Briand, L.C., El Emam, K., Surmann, D. and Maxwell, K. (1998), *An Assessment and Comparison of Common Software Cost Estimation Modeling Techniques*, ISERN-Report-27-98.
- [7] Briand L. C., Emam K. El, Surmann D., Wieczorek I., and Maxwell K. D. (1999), „An assessment and comparison of common software cost estimation modeling techniques,” in *Proceedings of the International Conference on Software Engineering*, pp. 313–323.
- [8] Briand, L., Basili, V.R., and Thomas, W. (1992), *A Pattern Recognition Approach for Software Engineering Data Analysis*, IEEE Transactions of Software Engineering, vol 18 no 11, pp 931-942.

- [9] De Marco, T. (1972), *Controlling Software Projects*, Yourdon Press, New York,.
- [10] Halstead M., (1977), *Elements of Software Science*, North Holland.
- [11] Jeffery, D.R., M. Ruhe, and I. Wiczorek. A, (2000), Comparative Study of Two Software Development Cost Modeling Techniques Using Multi-Organizational and Company-Specific Data. *Information and Software* , pp. 109-116.
- [12] Jeffrey D.Ullman, „Principles of Database Systems”, Computer Science Pres, 1980.
- [13] Лазаревић Б., (1993), *Структурна систем анализа*, Лабораторија за информационе системе, Факултет организационих наука у Београду.
- [14] T.J. McCabe, „A Complexity measure”, *IEEE Trans. Software Eng.*, vol. SE-2, No.12, 1976.
- [15] Parnas D.L., (1978) „Some Software Engineering Principles”, in *Structured Analysis and Design, State of the Art Report. INFOTECH International*.
- [16] Тешић Н. Дејан (1996) *Метрике за процену сложености и квалитета објектно-орјентисаних софтверских система*, Магистарски рад.
- [17] Живадиновић Ј., (2000) „Metrics for software program quality assessment ”; SYMOPIS-2000, Book of Proceedings, Belgrade.
- [18] Живадиновић Ј., Медић З., Јевтић Б., Грозданић Р., Пиљан И., (2013), *The Software Projects Development Improvement by Applying Metrics*; *Metalurgia international* vol. XVII, pp 149-158.

ВРЕМЕ КАО ФАКТОР ИСТОРИЈЕ РАТОВАЊА

Славен Комљеновић и Јовица Ђурчић
Војска Србије, Речна флотила

Исходи војних операција кроз историју, како на копну, тако и на мору, у великој су мери зависили од временских услова. Време, као метеоролошки фактор, одувек је било важно за употребу војних јединица, те је остварење циља било одређено мером у којој је овај фактор заступљен приликом планирања војних операција. Владари или војни команданти који су игнорисали време, или му нису придавали довољан значај, доживљавали су поразе или су до циља долазили на тежи начин.

Кључне речи: *временски услови, војне операције, метеоролошки фактори, оперативно планирање, одлучивање, модификација времена*

Увод

Познавање утицаја временских услова на оружане сукобе документовано је кроз историју. Прво спомињање сукоба међу људима датира око 50.000 година пре нове ере, а десио се између два пећинска човека Ога и Уга. Током сукоба почела је да пада киша, Огова тољага постала је клизава, па му је испадала из руку. Са друге стране, Уг је осетио долазак кише и пред битку је каменом охрапавио површину тољаге, чиме је добио предност над непријатељем, којем је преостало само да се брани.

Без обзира на то што је ова прича можда фикција, чињенице о неуспесима војних операција кроз историју често су у значајној мери одређене временским условима. Попут Ога, многи команданти су добили болне лекције игноришући утицај времена на операције које су водили и доживели су да се кају због сопственог превида или немара. Они други, који су препознали важност временских услова, чинили су све да их искористе као предност или да умање њихове неповољне ефекте. Термин „време” у овом контексту односи се на појмове који су познати сваком лаику (облачност, падавине, магла, ветар, итд.) укључујући и утицај ових параметара на површину воде и тла.

Временски услови у поморским операцијама

Временски услови најчешће су главни фактор у поморским операцијама кроз историју. Очигледан је утицај времена на кретање и маневар пловила уопште, а нарочито је био изражен у доба бродова на весла и једра. Погољан ветар је, на пример, био неопходан услов за маневар и победу без обзира и на јачину или величину противника. Овде ће бити речи о неколико упечатљивих примера о катастрофама у поморским операцијама до којих је дошло због занемаривања временских услова, не улазећи у полемику око интенција или незнања.

Као илустрација може послужити и битка након које је постала позната јапанска реч „камиказа”.¹ У питању је догађај од пре 735 година, када су, 15. августа 1281. године, велике монголске снаге² под вођством Кублај-кана започеле свој поход на Јапан. Овај сукоб често се назива и „друга битка у Хаката заливу” (слика 1).

Слика 1 – Приказ прве и друге монголске инвазије на Јапан³

¹ У преводу „Божански ветар” („ками” – бог, божанство, дух и „казе” – ветар). Камиказа је и назив за јапанске пилоте-самоубице током II светског рата.

² Око 140 хиљада људи (40 хиљада из Кореје и 100 хиљада из Кине) на око 4400 пловила.

³ Makoto hrvatsko japansko društvo, „Mongolska invazija i kamikaze”, <http://makoto.hr/mongolska-invazija-i-kamikaze/> (преузето 26.02.2016.).

Прва инвазија Монгола на Јапан десила се 1274. године и била је неуспешна. Извори наводе да је и након повлачења у првом дану битке монголска војска била изложена тајфуну, због чега се утопило око 13 хиљада војника.⁴ Од тада, током седам година, Јапанци су уз обалу подигли зид висине два метра како би спречили искрцавање, а иза зида била је спремна војска од 60 хиљада војника, од којих је било око 40 хиљада самураја. Због зида је монголским бродовима било онемогућено пристајање, па су већи део времена проводили на мору. Пораз малобројније⁵ и слабије јапанске морнарице био је изванредан, све до момента када је тајфун,⁶ који је трајао пуна два дана, уништио велики део монголске флоте.⁷ Након тога преостале монголске снаге повукле су се на корејско полуострво. Овим чином је „божански ветар“ сачувао Јапан од монголске инвазије.

Значајну улогу временски услови одиграли су и у поразу шпанске „Армаде“⁸ током инвазије на Енглеску, у септембру 1588. године, јер су, наводно, проузроковали уништење шпанских бродова. Међутим, Британци су током јула и августа исте године у више битака војнички поразили Шпанце током повољног времена. Обилазећи британско острво при повратку у Шпанију, наишла је олуја код обала Шкотске и Ирске, уништивши добар део преосталих бродова моћне „Армаде“. Шпанија је у овој кампањи изгубила око 50 пловила, од чега у олуји 24 брода.⁹

Обе су државе пригрлиле мит о божанској умешаности у сукоб – Британци због тога што „Бог штити протестантску веру“,¹⁰ а Шпанци јер им је било лакше да прихвате пораз од Бога него од људи. Овај случај један је од многих у којем су војсковође или државници, оправдано или не, користили временске услове да оправдају погрешно планиране или вођене операције.

Током кримског рата¹¹ временске прилике су неколико пута имале значајнији утицај на борбена дејства. Карактеристичан је догађај који се збио 14. новембра 1854. године, када је ветар брзине 120 km/h сранио са земљом логоре Алијансе и уништио флоту британских и француских бродова за снабдевање у луци Балаклава¹². Систем снабдевања доживео је колапс. До фебруара 1855. године недостатак хране, топле одеће и смештаја за људство, узроковао је губитак 20 хиљада војника Алијансе. Чак су и коњи цркавали од глади услед недостатка сена. Због ове катастрофе позван је француски астроном Urban Le Verrier¹³ да истражи да ли се овакве појаве могу предвидети. Он је прикупио доступне временске податке из целе

⁴ Ibid.

⁵ Јапанске снаге бројале су између 40 и 60 хиљада људи.

⁶ Тропски циклон у подручју северозападнoг Пацифика. Најчешће погађа Филипине, Јапан и обалу Кине.

⁷ Монголска војска је у овој инвазији изгубила око 120 хиљада војника и око 4000 бродова.

⁸ Grande y Felicísima Armada — „Велика и најсретнија морнарица“; такође позната и као „Непобедива армада“, била је шпанска флота ратних бродова (22 галије и 108 наоружаних трговачких бродова) која је требала да изврши инвазију на Енглеску 1588. године. Енглеске снаге су бројале око 130 бродова, од чега 34 ратна брода.

⁹ Шпанци су изгубили око 20 хиљада, а Енглези између 6000 и 8000 људи.

¹⁰ Црква Енглеске се одвојила од католичке цркве 1534. године и преузела је неке од доктрина протестантске реформације.

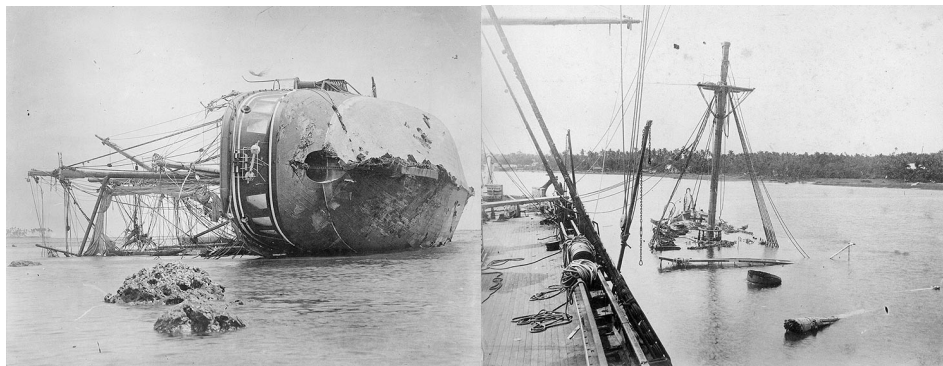
¹¹ Рат Алијансе Британије, Француске, Османског царства и краљевине Пијемонт-Сардиније против Русије.

¹² Британци су изгубили 21, а Французи 16 бродова.

¹³ Урбан Леврије (1811–1877) француски је математичар и астроном. Познат је по томе што је предвидео постојање и положај планете Нептун користећи се само математичким методама.

Европе за дане који су претходили олуји. Све опсервације учртавао је на мапе и анализирао поља ваздушног притиска, а оне су показале да се олуја (циклон, центар поља ниског ваздушног притиска) кретала од Енглеске, кроз Европу до Црног мора у периоду од само пар дана. Како је тада већ постојао телеграф,¹⁴ закључено је да су потребне метеоролошке информације могле бити достављене на време и да би катастрофалне последице биле предупређене. Ова анализа и изведени закључци сматрају се зачетком организованог праћења и прогнозирања времена постојећих синоптичких карата, односно организованог прогнозирања уопште.

Немачка је 1889. године, за време грађанског рата у Самои,¹⁵ ради заштите интереса империје, послала три ратна брода¹⁶ у воде Самоа. Сједињене Америчке Државе (САД) на овај потез су одговориле, такође, слањем своја три ратна брода¹⁷ у исто подручје, а Британци су у овој луци имали један брод (Calliope). У близини луке Апиа, 16. марта 1889. године, снажан харикен¹⁸ уништио је све ратне бродове. Иако је било јасно да се услед наглог и осетног пада ваздушног притиска лука одмах мора напустити, адмирал који су командовали овим саставима то нису учинили, не желећи да се њихов одлазак из луке схвати као слабост и повлачење из „сукоба”.¹⁹ Ово невреме је тако, можда, спречило рат између САД и Немачке. Самоа је, по завршетку грађанског рата, подељена на источни део који је припао САД, док је западни део припао Немачкој. Британци су добили друга пацифичка острва која су припадала Немачкој.

Слика 2 – Немачки брод *Adler* насукан на обалу код луке Апиа (лево) и потопљени амерички брод *Vandalia* (десно)²⁰

¹⁴ Први успешан експеримент са електромагнетским телеграфом извео је Семјуел Морзе 1837. године.

¹⁵ Самоа је тада била немачка колонија.

¹⁶ *Adler*, *Eber* i *Olga*.

¹⁷ *Nipsic*, *Vandalia* i *Trenton*.

¹⁸ Eng. Hurricane – тропска олуја. У зависности од делова света у којима делују називају се још: багујос (Филипини), тајфун (Кина, Јапан), вили-вили (Аустралија), оркан (Пацифик), ураган (САД, Кариби).

¹⁹ Robert Louis Stevenson, *A Footnote to History: Eight Years of Trouble in Samoa*, (University of Adelaide: eBooks@Adelaide, 2014), https://ebooks.adelaide.edu.au/s/stevenson/robert_louis/s848fn/chapter10.html (преузето 20.01.2016).

²⁰ Wikipedia, „History of Samoa”, https://en.wikipedia.org/wiki/Samoan_crisis (преузето 20.01.2016)

Током вијетнамског рата, у такозваном дејству „пробијача блокаде ФНО” оперативна команда која је наређивала њихово време испловљења, бирала је за пробој период кишног монсуна (фебруар–април), јер временске прилике тада нису биле тако лоше да би угрожавале безбедност пловидбе бродова, а истовремено су биле неповољне за радарска осматрања и дејство авиона. Видљивост тада није била већа од две наутичке миље, а облаци су се спуштали на висину 300 метара (повремено и на 60 метара).²¹

Наведени примери јасно показују колико су војне операције на мору подложне утицају хировите „мајке природе” и да је у планирању свих, а нарочито борбених активности, неопходно добро проценити и уважити временске услове.

Временски услови у операцијама на копну

У историји ратовања на копну има много примера који показују значај временских услова, па чак и њихову одлучујућу улогу у планирању и извођењу операција.

Римско освајање Европе било је заустављено отпором германских племена и осујећени су покушаји да се завлада областима Германије источно од Рајне. Почетком септембра 9. године, око 20 хиљада римских војника (три легије: XVII, XVIII, XIX) са неколико помоћних кохорти налазило се у околини реке Везер. Римска војска није била навикнута на ратовање зими, али је била веома ефикасна у сукобима на отвореном са веома прилагодљивим поретком у борби, обучена и дисциплинована. Легијама на граници са Германијом командовао је Публије Квинтилије Вар (lat. Publius Quintilius Varus). Варов саветник Арминије (пореклом из германског племена Херусци) потајно је договорио савез до тада зараћених германских племена и пласирао Вару гласине о германској побуни на освојеној територији. Вар доноси одлуку да уместо у зимски камп крене у гушење побуне, а Арминије одлази као претходница под изговором да треба да обезбеди подршку неких племена у корист Римљана. Арминије се ставља на чело германске „војске” и поставља заседу Римљанима у Теутобуршкој шуми.²² Римљани су ушли у територију коју не познају и која им не одговара у борби. Били су увучени у кланац са густом шумом, чиме су изгубили тактичку предност, док су Германи недељама унапред припремали овај терен за напад. Колона Римљана на маршу је, због ширине кланца, била развучена на 15 километара. Напад Германа на колону почео је на више места. Римљани су доживели потпуно расуло, а првог дана страдало их је око 4.000 (осам кохорти).

Другог дана битке Римљани су покушали да се извуку пробојем из шуме, али се наоблачило и почела је олуја. Грмљавина, муње и бука јаког ветра међу високим дрвећем деловали су застрашујуће сујеверним Римљанима („богови су љути на њих”) које је већ нарушен морал сада потпуно напустио. Германи су поново напали и почела је јака киша која терен претвара у дубоко блато, а римског борбеног поретка више није било. Завладао је потпуни хаос. Опремљени тешким оклопима и штитовима²³ римски војници су тонили у блато, док је, са друге стране, 15 хиљада Германа било наоружано само копљима којима су лако руковали. Германи нису носили оклопе, што им је омогућило лакше кретање блатњавим тереном. Последњи адут Римљана били су стрелци наоружани моћним

²¹ Tone Žabkar, *Upotreba lakih pomorskih snaga u konfliktima posle Drugog svetskog rata* (Београд: СНО УРМ, 1982), 57.

²² Планински гребен у северозападном делу Немачке, дужине око 110 километара и ширине 5 до 15 километара, претежно под шумом.

²³ Тежина опреме била је једнака тежини војника.

луковима. Међутим, тетиве су биле животињског порекла и шириле су се због влаге, чиме су лукови изгубили моћ, а стрелци постали бескорисни. Битка је трајала укупно три дана. Римска војска је масакрирана. Погинуло је око 20 хиљада Римљана, део је заробљен, а сви високи официри извршили су самоубиство, укључујући и заповедника Вара. Није познато да ли су Германи имали способности да предвиде олује и лоше време, али је сигурно да су га одлично искористили да остваре своје планове. Њихови губици били су минимални. Супротно томе, Римљани уопште нису били оспособљени и адекватно опремљени за борбу у лошим метеоролошким условима или зими, због чега је Римско царство изложено великом поразу и највећем понижењу у својој историји.

Одличан пример доброг планирања операције, где је време изврсно искористићено као предност, јесте време почетка инвазије Монгола против исламског царства Хорезмије. Џингис Кан је у планирању темпирао поход за почетак зиме. Са око 130.000 војника²⁴ је уз максималне напоре прешао планинске врхове Памира и у неколико битака поразио шахову војску.²⁵ Џингис Канова процена била је да непријатељ, развучен на широј територији, иако бројнији, није спреман за зимске услове ратовања и неће успети да изврши здруживање снага. Персијанци су, због тога, потпуно поражени, након чега је шах побегао и умро у беди на једном острву у Каспијском мору.

Бонапартина „Велика армија”, са око 600 хиљада војника и 175 хиљада коња, којом је покорио велики део Европе, била је готово уништена у покушају да заузме Русију. Наполеон је прешао реку Њемен 24. јуна 1812. године и ушао у Русију. Бројчано, Французи су били три пута јачи. После почетних пораза руска војска се почела повлачити у унутрашњост, уништавајући за собом све што би могло користити Французима. Високе летње температуре успориле су Наполеоново напредовање. Услед жеге страдало је неколико хиљада коња и успорено кретање артиљерије и снабдевања. Француска војска се и пре почетка повлачења из Русије суочила са проблемима снабдевања, глади, болести, дезертерством и честим инцидентима где је губила људство. После битке код Бородина, у септембру 1812. године, Французи су ушли у напуштenu Москву,²⁶ а већ 18. октобра започело је повлачење из Русије, након чега је, у ствари, дошло до правог утицаја руске зиме као важног фактора у овом сукобу. Након месец дана од почетка повлачења страдало је 50 хиљада Француза. Температура је у просеку била око -40°C, а ситуација се погоршала већ у новембру када су почели да дувају артички ветрови који су стварали још јачи ефекат потхлађивања. У децембру је температура достигла и -54°C. Без склоништа, хране и воде, у летњим униформама, ненавикнута на зимске услове ратовања, француска војска није имала никакве шансе за опстанак. Када је поново прешла Њемен, у децембру 1812. године, преостало их је око 100.000, а само око 30 хиљада у некој врсти реда и наоружано. Такође, Французи су изгубили и већину коња,²⁷ због чега се њихова коњица није опоравила дуже време.²⁸ Руска клима је, свакако, најзначајнији фактор који је утицао на губитак људи и ратног материјала и фактор који је француски поход на Русију претворио у највећу катастрофу у истори-

²⁴ Цео монголски народ је имао између 600 и 700 хиљада људи.

²⁵ Према разним изворима, хорезмијска војска имала је између 500 хиљада и два милиона људи.

²⁶ 14. септембра 1812. године.

²⁷ Не само због хладноће, недостатка хране, воде већ и због тога што су коњи били потковани летњим потковицама које су им онемогућавале кретање по снегу и леду.

²⁸ После инвазије на Русију Французи нису могли да обезбеде довољан број коња за битку код Ватерлоа.

ји ратовања. Иако је Наполеон знао за суровост руске зиме, припреме за екстремне временске услове су изостале, а на такве последице сигурно није рачунао.

Неколико година касније временски услови поново играју значајну улогу у Наполеоновом коначном поразу, који се збио код Ватерлоа 18. јуна 1815. године. Непосредно пред битку олујна киша претворило је будуће бојно поље у праву мочвару, практично непроходну за људе и коње. Због блатњавог терена, почетак дејства француске артиљерије (почетак главног напада) по Велингтоновом центру каснио је сатима, а Наполеонов одвлачећи напад по десном крилу Коалиције²⁹ претворио се у целодневну битку. Осим за артиљерију, расквашен терен био је проблем и за пешадију³⁰ и за коњицу, а артиљеријски пројектили урањали су у блато и нису имали пуни ефекат.³¹ Главни правац Бонапартине армије убрзо је постао закрчен, марш је успорен, а планови осујећени. С друге стране, британске трупе мање су осетиле утицај олује, јер су већ биле на позицији када је почела.

Током августа 1814. године, у Англо-америчком рату или „Рату из 1812. године”,³² британске снаге су се искрцале у месту Бенедикт ради заузимања престолоног града Вашингтона. Британске снаге које су бројале 4500 војника предводио је генерал Роберт Рос. Удаљеност од Бенедикта до луке Блејденсбург у близини Вашингтона била је 60 километара и марш је трајао четири дана. Британци су били одевени у зимске вунене униформе и нису навикли на жегу која их је тамо дочекала. Марш је због тога био отежан и врућина је однела прве жртве. Британској војсци се у Блејденсбургу супротставило око 6000 лоше опремљених, слабо оспособљених америчких војника који су јаким отпором спречили прелазак реке у првом таласу. У другом таласу напада Британци су прешли реку, па је америчка војска након три сата борбе почела да бежи. Страдало је укупно 65 британских војника, од чега је 18 умрло од врућине, а око 180 је повређено. Британци су ушли у Вашингтон 24. августа 1814. године и почели са паљењем јавних објеката по граду. Запалили су Белу кућу, зграду Конгреса, Конгресну библиотеку, трезор и већину других јавних зграда. Вандализам се наставио и наредног дана. Горела је већина од 350 објеката у граду. Изненада, 25. августа поподне, небо су прекрили црни облаци и почела је да пада веома јака киша која је угасила пожаре, а неколико минута касније град је погођен торнадом који је трајао пуна два сата и порушио већину објеката које није уништио пожар. Британци су у рушевинама изгубили 30 војника. Након тога британски генерал Рос је наредио напуштање града и повратак на бродове, од којих је велики број био оштећен у олуји. Нису познати тачни разлози због којих је Рос одмах после олује напустио заузети град. Нагађа се да Британци нису ни намеравали да окупирају град на дуже време већ само да га униште као одмазду због америчких операција у Канади или је Рос претпоставио да ће се Американци реорганизовати и консолидовати редове да би брзо повратили престоницу. Такође, вероватно је био свестан да град није било могуће чувати дуже време расположивим ресурсима, исцрпљеном војском, без адекватног снабдевања и подршке. Дакле, екстремни и непредвидиви временски услови, од летње жеге до снажних олујних ветрова и пљускова, испољили су

²⁹ Велика Британија, Уједињена Холандија, Хановер, Брауншвајг, Насау, Пруска.

³⁰ Војницима су чизме остајале у блату, а пушке натопљене водом нису могле да опале.

³¹ Није био могућ рикошет пројектила који је иначе наносио велике губитке пешадији.

³² Американци га зову и „Други рат за независност”.

свој утицај у врло кратком периоду на војну операцију. Предвидети овакав развој временске ситуације у то време било је веома тешко, нарочито због тога што није постојало организовано праћење и прогнозирање временских прилика, али је било могуће првенствено поучени искуством и по локалним предзнацима времена.

У јутарњим часовима, 5. новембра 1854. године, током Кримског рата, Руси су са 40.000 војника, скривени густом маглом, намеравали да освоје положаје непријатеља на планини Инкерман. Са друге стране налазило се 3000 британских војника који су, упркос постигнутом руском изненађењу, пружили јак отпор баш захваљујући густој магли због које нису могли спознати бројност руске војске. То је помогло Британцима да задрже висок борбени морал и пруже јачи отпор, што је дало довољно времена француским снагама да стигну у помоћ и однесу победу.

У Првом светском рату временски услови су постали још значајнији због два битна разлога: развоја и употребе нових оружних система и честих неповољних временских прилика које утичу на ове системе. Временске прилике биле су од велике важности за ефикасност практично свих дејстава ваздухопловства (извиђање, тактичко и стратегијско бомбардовање), као и за визуелно осматрање и управљање ватром код дејства против ваздухоплова. Слично томе, употреба хемијског оружја је много зависила од смера и брзине ветрова и стабилности нижих делова атмосфере (утицаја радијације, облачности, адвекције). Мада артиљерија није била ново оружје, први светски рат донео је по први пут сондирање виших слојева атмосфере како би се тачније измерили балистички фактори ветра и густоће атмосфере. Најважнији елемент који је утицао на копнене операције у Првом светском рату био је деловање кише на покретљивост јединица. У ствари, после „пат позиције“ 1914. године није било предузимања озбиљних зимских кампања на бојиштима западне Европе захваљујући оскудном саобраћају и насталим тешкоћама у брзом премештању трупа, муниције и залиха. Време агресивних војних операција било је ограничено на период између априла и новембра. Уз неке изузетке оваква ситуација је потрајала до 1918. године. Последња немачка офанзива, током пролећа 1918. године, очигледно је планирана тако да се подудара са периодом лепог и сувог времена. Осим тога, Немцима су лагани источни ветар и стабилни атмосферски услови омогућили интензивну употребу хемијског оружја, а густа магла да постигну тактичко изненађење. Без обзира на очигледне метеоролошке предности, нису успели да пробију савезничке линије, а онда је јака киша знатно отежала кретање немачких трупа и њихово снабдевање, чиме је офанзива почела да слаби.

Други светски рат је зараћеним странама донео и борбе са екстремним променама временских услова – од врелине, влажности, кишних бујица, снега и оштре руске зиме до облачног, магловитог и кишног времена западне Европе. Време се ретко могло третирати као неутрално. Без обзира на то какво је време било, готово увек је било наклоњено једној страни у сукобу. У почетним војним операцијама немачка војска је одлично користила време у планирању. Суво време и релативно чисто небо били су битни за ангажовање оклопних јединица и блиске ваздухопловне ватрене подршке, на чему се заснивао блицкриг.³³ Они су изабрали септембар 1939. године за инвазију на Пољску на основу проучене климатологије интересног подручја и употребљене дугорочне временске прогнозе. Прогноза и операција доживели су потпуни успех.

³³ Нем. Blitzkrieg, у преводу „муњевити рат“, немачка доктрина употребе брзих, мобилних снага, које изненадним дејствима онемогућују непријатељу да успостави правовремену и кохерентну одбрану.

Након Пољске Хитлер се окренуо инвазији на Француску. Желео је да кампања започне средином октобра 1939. године. Немачки планери су, међутим, сматрали да је 12. новембар најранији могући датум за инвазију. Олујни системи узроковали су да овај иницијални датум буде померен за 17. новембар. Од тада је датум почетка инвазије био померан 16 пута, све до маја 1940. године, због тога што немачки метеоролози нису могли бити сигурни колико ће потрајати период повољног времена који би омогућио брзо постизање циља. Када је инвазија почела, у мају 1940. године, суво, сунчано време и добри услови за летење били су на страни Немаца.

После ових почетних успеха, када је време бриљантно коришћено у планирању, неадекватна брига о временским приликама била је одлучујући фактор у немачком поразу приликом кампање у Русији од 1941. до 1942. године. Осим тога што Хитлер није слушао своје саветнике о узроцима пропасти Наполеоновог похода на Русију, било је још много разлога за пораз. Одлучујући разлог јесте што је Хитлер планирао завршетак операција до зиме, али је потценио руски отпор и преценио могућност својих снага да се изборе са блатом, а касније са оштром зимом и снегом западне Русије. У сваком случају, временске прилике биле су против Немаца, а на страни бранитеља током трајања свих операција на Источном фронту. Јака киша која је узроковала блатњав терен смањила је покретљивост немачких оклопних јединица и онемогућила ефикасно снабдевање. Слично томе, због неповољне временске ситуације биле су осујећене немачке ваздушне операције. Када је дошла зима и почео снег и веома ниске температуре, немачке трупе биле су потпуно неприпремљене. Војници нису имали зимску одећу, ударне игле на оружју су пуцале, а митраљеци су заглављивали. На почетку зиме није употребљен антифриз у немачким возилима, тако да је део ове технике избачен из употребе, а често су се заглављивала у снегу или им је кретање било отежано. Насупрот томе, руски војници били су адекватно одевени, опремљени и навикнути на зимске услове ратовања. Они су често користили неповољне временске прилике, као што су мећава или густа магла, да остваре комплетна тактичка изненађења. Дакле, време је одиграло, ако не одлучујућу, онда веома важну улогу у Хитлеровом поразу у Русији и оно је било фактор који је окренуо ток рата.

Током немачке друге офанзиве у источној Босни, средином јануара 1942. године, Прва пролетерска ударна бригада нашла се у тешкој ситуацији, на малом, ограниченом простору, на северним падинама планине Романије из којег је било потребно наћи излаз. Штаб бригаде није имао довољно података о распореду непријатеља, јер тренутно нису били у борбеном контакту, па су сматрали да постоји опасност од опкољавања. Штаб није имао информацију да је офанзива прекинута. Тако је донесена одлука да се бригада извуче према југу, поред Сарајева (у близини непријатељевих касарни) и на планину Игман по екстремно хладном времену. Батаљони су прикупљени један дан раније. Свесни великог ризика и напора којем се излажу, врше темељне припреме за марш, посвећујући највећу пажњу хладноћи којој ће бити изложени. Као и у осталим партизанским јединицама у то време, војници су били неадекватно одевени и обувени. За марш су се утоплили колико је то било могуће, обућа је мазана лојем, стопала су увијана у крпе и папир, затварачи су извађени из пушака и ношени у џеповима да се не би замрзли, а коњи су растерећени од вишка терета. Марш је започео поподне 27. јануара 1942. године и трајао је 19 часова у екстремним зимским, планинским условима, а температура је све време марша износила -32°C . Преко 700 бораца,

од којих је 50 било рањено и болесно, у оваквим је условима прешло пут од 100 километара до Присјенице у близини Фоче. Због велике хладноће промрзLINEINE је добило 158 бораца који су после подвргнути ампутирању промрзЛИНЕ делова тела. Осим добре процене, замисли, иницијативе, одлучности и реализације задатка, овај подухват представља пример доброг рада команданта и штаба у припреми за задатке, при чему је велика пажња посвећена екстремним временским условима.

За време кампања на северу Африке време је у неколико наврата спасило Ромелове трупе. После пораза код Ел Аламејна, Ромел се са остатком својих трупа повлачио дуж северноафричке обале према западу. Монтгомери је настојао да му пресече одступницу крећући се кроз пустињу упоредо са обалом. Јака киша која је пала између 6. и 7. новембра 1942. године претворила је пустињске правце у „блатне мочваре“, што је знатно успорило Британце. Ово кашњење дало је Ромелу довољно времена да се извуче према Тунису. Неколико недеља касније савезничке трупе заустављене су блатом, док су се кретале ка Тунису након њихове успешне инвазије на северу Африке. Као резултат тога, напад на Тунис и уништење остатка немачких снага били су одложени за пролеће 1943. године.

Снажне олује скоро су осујетиле планове за искрцавање на Сицилији 1943. године. Иако је прогноза дозвољавала искрцавање 10. јула 1943, услови су били далеко од оптималних, па је страдало много људи и опреме. Насупрот томе, одлука да се изврши инвазија по таквом времену можда је спасила и више савезничких војника, јер силе осовине због лошег времена нису биле довољно опрезне.

Метеоролошки услови били су од круцијалног значаја за покретање операције Оверлорд.³⁴ Генерал Ајзенхауер је имао преглед свих фактора пре него што је донео одлуку. Након развоја листе захтева за минимум метеоролошких услова, метеоролози су проучили климатологију региона. Проучавање се темељило на детаљној анализи метеоролошких података региона кроз историју и пружило је конкретан статистички распон података о метеоролошким условима, који су предвидели да су услови у мају и јуну најповољнији за инвазију. Иако је 24-часовно предвиђање времена за 6. јун било неповољно и услови нису били оптимални, Ајзенхауер је одлучио да се крене са искрцавањем. Брзина ветра и висина таласа били су већи, а база облака нижа од минимума захтева. Ова одлука можда је спасила више људи него што би то било у неким повољнијим временским условима, јер немачки метеоролози нису предвиђали побољшање времена, па је њихова војска затечена са „спуштеним гардом“.

Операција Лајнбејкер³⁵ II током рата у Вијетнаму предвиђала је спровођење ваздухопловних напада током зимског монсуна, што је значило ограничену употребу прецизно навођене муниције. У касно лето ревидиране су листе циљева за све временске услове. Када је председник Никсон у децембру захтевао од Војске САД план бомбардовања за операцију Лајнбејкер, већ је био спреман и омогућавао је постизање циља у свим временским условима. Са друге стране, команданти војске Северног Вијетнама сматрали су да ће због зимског монсуна бити заштићени од америчког дејства, тако да су били изненађени и шокирани размерама и деструкцијом³⁶ бомбардовања које се настављало из ноћи у ноћ упркос временским условима.

³⁴ Савезничко искрцавање на обалама Француске, „Битка за Нормандију“.

³⁵ Linebacker II, америчка ваздухопловна операција у Вијетнаму која је трајала од 18. до 29. децембра 1972. године, као наставак операције Linebacker која је трајала од маја до октобра исте године.

³⁶ У бомбардовању је страдало преко 1600 цивилних жртава, док је број војних жртава непознат.

Ако се узимају у обзир само просечни услови или, ако су подаци оскудни, неочекивани услови могу негативно утицати на операцију, као у примеру операције Орлова канца³⁷ током спасавања таласа у Ирану. Да би се избегли ирански радар, авиони и хеликоптери летели су на нижој висини (до 120 метара) што је захтевало визуелне метеоролошке услове на рути. Током лета са носача авиона до места за слетање један хеликоптер је избачен из строја због квара на хидраулици главног ротора, па је морао да слети у пустињу и прекрца посаду у други хеликоптер. Још један хеликоптер је избачен из строја због грешке на навигацијским инструментима на четвртој петини руте, након чега је прекинуо задатак и вратио се на носач авиона. Преосталих шест хеликоптера су стизали на циљ у неправилним временским размацима са закашњењем, први око 70 минута, а последњи око 110 минута.³⁸ Све посаде биле су веома исцрпљене и касније наводиле да су на рути наишле на веома јаку пешчану олују која је изазвала кашњење и, на крају, пореметила целу операцију.³⁹ Током планирања метеоролошкој служби авијације је додељен задатак да истражи иранску климатологију и дефинише временске услове са којима се посаде летелица могу сретсти. Истрага је показала да су појаве облака прашине биле укључене у додатак о временским условима. Међутим, истраживање климатологије такође је показало и велику вероватноћу ведрога времена. Други услови, осим временских, нису разматрани, тако да пилоти нису били спремни за резервни маневар на рути или за одлагање мисије.

Током операција снага НАТО у Савезној Републици Југославији (СРЈ), 1999. године, НАТО планери су максимално користили технологију како би најбоље искористили временске прилике за своја дејства, нарочито када су у питању дејства ваздухоплова са посадама. Метеоролошки сателити обезбедили су детаљне и право-времене информације потребне за експлоатацију локалних временских услова за напад. Међутим, упркос доброј припреми, неповољне временске прилике су закомпликовале напоре НАТО-а да пронађу и идентификују мете, повећавајући ризик за посаде авиона и чинећи још тежим напоре да се гађају стриктно само одређени циљеви. Ваздухопловна операција била је ометена неповољним приликама у ваздушном простору већи део времена. Изнад СРЈ облачност је износила најмање 50% током 70% времена трајања операције.⁴⁰ Због тога су, уместо 78 дана, временске прилике допустиле реализацију напада авионима у само 24 дана.⁴¹ Насупрот томе, Војска Југославије је максимално искористила такве временске услове, као и ноћ да би вршила маневре својим снагама.

Реализација напада зависила је од временских прилика на разним географским позицијама: зона мете, базе са које се лансира напад, базе које се користе за подршку напада и зоне лета авиона–танкера за допуну горива.

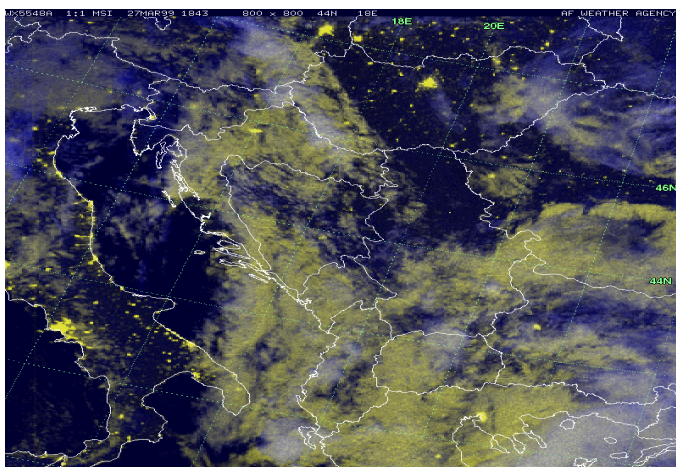
³⁷ eng. Eagle Claw.

³⁸ Anton Žabkar, "Ratne momarice u vojnim intervencijama i akcijama specijalnog rata 1967-1988", Momarički glasnik, 1990, sveska 38 Pomorske biblioteke: 48.

³⁹ Због кашњења је наређено упоредно прекрцавање горива и опреме (иначе забрањено), те је због тога дошло до набијања великог броја људи и летелица на малом простору, додатног усковитлавања песка великим бројем ротора летелица који је додатно смањило ноћну видљивост, отежао споразумевање и још више успорио радове. На крају је дошло до судара хеликоптера и авиона током маневрисања ради крцања горива и пожара због чега је страдало осам чланова посада, а изгорели су један авион и један хеликоптер.

⁴⁰ USA Department of Defence, *Kosovo operation Allied Force after-action report* (Washington, DC, 2000.), 60, http://www.airforce-magazine.com/ SiteCollectionDocuments/TheDocumentFile/Historical%20Studies/ Kosovo_AF_1999%20%282000%29.pdf (преузето 11.09.2011)

⁴¹ *ibid.*

Слика 2 – Сателитски снимак облачности изнад територије СРЈ из марта 1999. године⁴²

Захтеви да на свим овим позицијама буду повољне временске прилике компликовали су реализацију напада. Тако је неколико пута јутарња магла у Авијану спречила полетање авиона за подршку напада, иако су авиони из групе за напад са других аеродрома били већ у ваздуху, па су напади били отказани. У другим случајевима, олује или ограничена видљивост у зони лета танкера узроковали су, такође, да цели таласи напада буду отказани. Чак и када су авиони за подршку и група за напад били у ваздуху, попуњени горивом, још увек није било гаранције да ће време у зони операције бити повољно.

Постоји још много примера који јасно показују зашто су прецизне прогнозе времена веома драгоцене. Технологија је омогућила да се овакве појаве предупреду, па су планери за овакве случајеве, када нису могли да се користе авиони (са ласерски навођеним бомбама), предвидели коришћење ракета томаhawk (*TLAM- Tomahawk Land Attack Missile*) и конвенционалних крстарелих ракета лансираних из авиона (*Conventional Air Launched Cruise Missile (CALCM)*) и ГПС (*GPS- Global Positioning System*) вођено оружје. Осим у неповољним временским приликама ови пројектили су коришћени и у иницијалним фазама операције.⁴³

Закључак

Искуства из прошлости, па и не тако далека, попут оних из НАТО агресије на СРЈ, показала су да је за правилно доношење одлука о употреби снага на одређеном простору од непроцењиве важности и велика предност, познавање и предвиђање метеоролошких услова, стања тла и других параметара.

⁴² http://www.airforce-magazine.com/SiteCollectionDocuments/TheDocumentFile/Historical%20Studies/Kosovo_AF_1999%20%282000%29.pdf (пнеузето 11.09.2011)

⁴³ Ibid, 79.

Временски услови, може се рећи, аксиоматски утичу на војне операције. Често су они и одлучујући фактор између успеха и неуспеха, јер је оперативно планирање добро онолико колико се рачунало на фактор времена,⁴⁴ што имплицира најбољи пут до постизања жељеног циља. Ризик је битан у војним операцијама, а оперативно планирање помаже управљању ризиком при проналажењу интегрисаних решења за комплексне проблеме као што је и војна операција.

Карл Фон Клаузевиц је написао: „Све у рату је једноставно, али и најједноставнија ствар је тешка”.⁴⁵ Одређивање одлучујућих временских фактора је тешко, али неопходно за успех операције, јер не делују сви на исти начин и једнаким интензитетом. Овакав приступ може појачати командантову одлучност и она често тријумфује, али мора бити подржана чињеницама, тако да уложени напор и време неће бити протраћени.

Команданти морају јасно разумети временске услове у зони операције и ширем простору. Значајни метеоролошки фактори су они који имају или позитиван или негативан утицај на властите и непријатељеве снаге и способности и деловање на могућност да се успешно изврши задатак. Сви команданти интуитивно знају да је време важно за њихове снаге у операцијама и могући одлучујући фактор између победе и пораза. Међутим, то није довољно, јер се ништа не сме препустити случају, заборавити или произвољно одредити, зато што време, у хидролошком или метеоролошком смислу, није само оно што можемо видети или осетити чулима, попут ветра са јаком кишом, набујале реке или врелине сунчевих зрака, већ је оно и предвиђање, свеобухватна процена и закључивање.

Овакав приступ планирању операција може помоћи да се формулише и развије концепт операције, те донесе одлука пре непријатеља. Насупрот томе, занемаривање наведених чинилаца може резултирати погрешним и погубним одлукама.

За успех и надмоћност на бојишту од круцијалног значаја данас нису бројност и опремљеност војних јединица, као ни материјални ресурси. Могуће је да и војне јединице са слабијим потенцијалима умање или неутралишу надмоћ непријатеља, ако успешно изабере начин, време и место употребе својих снага. Да би се такве снаге успешно употребиле у операцијама, поред осталог, потребно је не само предвиђати очекујуће метеоролошке услове у зони операције већ и процењивати њихов утицај на будуће бојиште.

Све модерне армије имају развијене процедуре којима интегришу прогнозиране временске параметре из разних извора са осталим обавештајним подацима и помажу им у доношењу рационалних одлука о употреби снага у операцијама. За овакав начин оперативног планирања битно је да се, као што нас историја учи, не приступа рутински и олако, не узимају у обзир само просечне вредности метео-фактора већ да се води рачуна и о екстремним вредностима.

Познавање услова који се очекују и њихових ефеката омогућује команданту да предупреди проблеме и пружа му прилику да буде спреман за акцију уместо реакцију.⁴⁶

Имајући у виду научно-технолошка достигнућа и потенцијал великих светских сила, климатске промене широм света, те промене у „доследности” манифестације годишњих доба, оправдано се поставља питање о могућностима предвиђања временских прилика, бар када су у питању „мале војске”.

⁴⁴ С. Комљеновић, „Метеоролошко обезбеђење припреме одбрамбене операције речних јединица” (магистарски рад, Војна академија Војске Србије, Београд, 2015), 157.

⁴⁵ https://en.m.wikiquote.org/wiki/Carl_von_Clausewitz (преузето 11.01.2016. године)

⁴⁶ Ibid, 159.

Познато је да први покушаји модификације времена сежу преко 130 година у прошлост. Модерни сукоби, од рата у Вијетнаму до данас, били су прилика да се испробају разне врсте оружја без обзира на последице. Употреба „метеоролошког оружја” овде свакако налази значајно место. Оно омогућује почетну превласт у планирању и извођењу операција и сигурно је већ заузело своје место у будућности ратовања.

Каква год била будућност, са или без утицаја човека на време, оно је увек први корак у планирању војних операција, а последњи и често одлучујући фактор у свакој мисији.

Литература

- [1] Ćurić, Mladen. *Modifikacija vremena*. Beograd: RHMZ Srbije, 2001.
- [2] Departments of the US Army and the Air Force. Field manual, ФМ 34-81, Air Force Manual 105-4. Washington, DC. <http://www.foia.af.mil/shared/media/document/afd-080708-021.pdf> (преузето 03.10.2014).
- [3] Државни Секретаријат за народну одбрану. Војна метеорологија. Лукић, Илија и Северин Немец. Београд: штампарија ДСНО, 1968.
- [4] Đukić, Dušan. *Klimatologija sa osnovama meteorologije*. Beograd: Naučna knjiga, 1967.
- [5] Комљеновић, С.: „Метеоролошко обезбеђење припреме одбрамбене операције речних јединица”. Магистарски рад, Војна академија Војске Србије, 2015.
- [6] Makoto – hrvatsko japansko društvo. "Mongolska invazija i kamikaze". <http://makoto.hr/mongolska-invazija-i-kamikaze/> (преузето 26.02.2016.).
- [7] Marjanović, Radimir. *Opšta vojna geografija sa evropskim ratištem*. Beograd: VIZ, 1983.
- [8] Stevenson, Robert Louis. *A Footnote to History: Eight Years of Trouble in Samoa*. University of Adelaide: eBooks@Adelaide, 2014. https://ebooks.adelaide.edu.au/s/stevenson/robert_louis/s848fh/chapter10.html (преузето 20.01.2016.)
- [9] USA Department of Defence. Kosovo operation Allied Force after-action report. Washington DC: 2000. http://www.airforce-magazine.com/SiteCollectionDocuments/TheDocumentFile/Historical%20Studies/Kosovo_AF_1999%20%282000%29.pdf (преузето 11.09.2011.)
- [10] Vasiljević, Jovan i Borislav Visković. *Vojnopomorska istorija*. Split: Vojna štamparija, 1968.
- [11] Žabkar, Anton. "Ratne mornarice u vojnim intervencijama i akcijama specijalnog rata 1967–1988", Mornarički glasnik 1990, Pomorska biblioteka, sveska 38.
- [12] Žabkar, Anton. *Ratne mornarice u lokalnim ratovima 1950-1986*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1987.
- [13] Žabkar, Tone. *Upotreba lakih pomorskih snaga u konfliktima posle Drugog svetskog rata*. Београд: ССНО УРМ, 1982.
- [14] https://en.m.wikiquote.org/wiki/Carl_von_Clausewitz (преузето 11.01.2016. године)

ДЕЛАТНОСТ ЗАГРЕБАЧКОГ НАДБИСКУПА АЛОЈЗИЈА СТЕПИНЦА ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА (1941–1945)

Александар Здјелар*

У овом раду биће представљено деловање Алојзија Степинца у тзв. Независној Држави Хрватској током Другог светског рата. Из изнетих чињеница може се видети да загребачки надбискуп никако није био невина жртва комунистичких власти, како то многи данас (нарочито у Хрватској), из разних побуда и мотива, желе представити.

Кључне речи: *Алојзије Степинац, Други светски рат, Анте Павелић, Независна Држава Хрватска (НДХ), геноцид, покрштавање*

Увод

Избијање Другог светског рата у Југославији, 1941. године, затекло је Алојзија Степинца на позицији загребачког надбискупа. На ту функцију дошао је седам година раније, 1934. године. Четворогодишњи период који је овде предмет истраживања, чини неколико основних одлика надбискуповог деловања. Најпре, исказивање верности непријатељској сили, сарадницима окупатора, у моменту док Југославија још није капитулирала; рад на покрштавању православног становништва у Независној Држави Хрватској (НДХ), при чему је врх католичке цркве у НДХ најпре деловао сам, а затим у координацији са државним институцијама; и пропагандна делатност против народноослободилачке борбе.

Неколико година пре избијања Другог светског рата, Степинац је почео да води лични дневник. Подељени у пет томова, они обухватају период од 1934. до 1945. године¹ и пружају добар увид у Степинчева лична запажања и ставове о различитим питањима, а која, природно, није износио у званичном обраћању верницима или државницима. Из ових написа могу се сагледати његови ставови које је, као поглавар једне вере, гајио о другим религијама. Уз датум 10. јануар 1935, пише: „Разумем да неуди пук пристане и држи уз ислам. Али да културан човјек који збиља тежи за спознајом истине пристане уз ову смијешну мјешавину јидовства, католицизма, односно кршћанства и поганства, то не могу разумијети.” Тридесетих година XX века Степинац пише о православљу да није способно за морално васпитање

* Аутор је самостални истраживач, мастер историчар из Новог Сада.

¹ Дневници су чувани у Архиву републичког секретаријата унутрашњих послова СР Хрватске, у Загребу. Бранимир Станојевић, *Алојзије Степинац, злочинац или светац*, Београд, 1986, стр. 45

народа: „Шизма (тј. православље) је највеће проклетство Европе, скоро веће него протестантизам. Ту нема морала, нема начела, нема истине, нема правде, нема поштења.”, и на другом месту: „Жалосна је, али изгледа по свему истинита народна пословица 'нит' у мору мјере, 'нит' у Влаху вјере”.²

Идеја о насилном превођењу Срба из православне у католичку веру, које ће се спроводити за време НДХ, назире се у дневничкој белешци из јануара 1940, приликом посете кнеза Павла Загребу: „Стога већ у интересу римокатоличке цркве морамо учинити све да народ хрватски остане здрав и културно јачи. То га је сачувало у ових двадесет година, а то ће му помоћи и у будућности у борби за опстанак. Најидеалније би било да се Срби врате вјери својих отаца, тј. да пригну главу пред намјесником Крстовим – Св. Оцем. Онда би и ми коначно могли одахнути у овом дијелу Европе, јер бизантинизам је одиграо страшну улогу у повијести овог дијела свијета у вези са Турцима.”³ Још раније, приликом посете Београду, пише у дневник: „Посјетио сам све београдске католичке жупе. Да је већа слобода и довољно радника, Србија би била за двадесет година католичка”.⁴

Његове интимне жеље добиле су шансу да се остваре у пожару светског рата. Од првог до последњег дана Алојзије Степинац је свесрдно радио на покрштавању српског народа, сарадњи са усташким покретом и борби против Народноослободилачке војске Југославије.

Успостављање НДХ

Дана 5. априла 1941. године, касно увече, Немачка је, без објаве рата, отпочела напад на Краљевину Југославију. Наредног дана, 6. априла рано ујутру, немачки авиони су бомбардовали небрањени и отворен град Београд, а нападу на Југославију придружила се и Италија. У општем хаосу, док је трајала одбрана Југославије, у Италији се налазила једна група људи, која је годинама чекала, планирала и надала се оваквом следу догађаја. У питању су биле усташе, на челу са Антом Павелићем, које су, у сарадњи са екстремном десницом у Хрватској, планирале да преузму власт у Загребу. Добивши гаранције од италијанског вође (дучеа) Бенита Мусолинија, неколико дана раније, да ће његова нова влада у Хрватској бити призната, Павелић је у данима док су трајале борбе у Фиренци чекао развој догађаја. Када су немачки тенкови стигли у Загреб, 10. априла, и том приликом били засипани цвећем и одушевљено дочекани од народа, припадници усташког покрета су оценили да је дошао дуго жељени час. Славко Кватерник, бивши аустроугарски пуковник и један од оснивача усташког покрета, решио је да, у име свог одсутног поглавника, прогласи Независну Државу Хрватску.

Учинио је то преко радио-станице, 10. априла, читајући два прогласа – један свој и један у име др Влатка Мачека, потпредседника Владе Краљевине Југославије и председника Хрватске сељачке странке, као особе од изузетног утицаја на на-

² Иван Цвитковић, *Ко је био Алојзије Степинац*, Сарајево, 1986, стр. 35–36.

³ И. Цвитковић, наведено дело, 38–39.

⁴ Блажевић Јаков, *Мач, а не мир, за правну сигурност грађана*, Загреб, 1980, стр. 160.

род, који је два дана раније побегао из нападнутог Београда. У свом прогласу Кватерник је обзнанио да је тај дан и час, пред Ускрс, васкрснула и независна хрватска држава, док је Мачеков проглас позивао сав хрватски народ да се покори новој усташкој власти. Та два прогласа требало је да дају легитимитет промени власти и припреме терен за улазак Анте Павелића у Загреб, што се следећих дана и обистинило – Павелић је, преноћивши и Карловцима, у Загреб стигао ноћу, између 14. и 15. априла 1941. године, заједно са две и по хиљаде усташа у педесет камиона.⁵

Овом издајничком колу, у моменту док је држава још увек пружала отпор, и док је Влада Краљевине Југославије заседала у Сарајеву доносећи даље одлуке о одбрани,⁶ придружио се и надбискуп загребачки Алојзије Степинац. Само дан након што су немачки војници умарширали у Загреб, он се 11. априла упутио свом познанику др Миловану Жанићу, припаднику домовинског вођства усташког покрета, који је тих дана преузео министарство полиције НДХ, да га поздрави у своје име и у име цркве.⁷ Како је тих дана јавила усташка штампа, Степинац се код Жанића задржао у дужем разговору. Надбискуп се, међутим, није задржао само на овој куртоазној посети, већ је сутрадан, 12. априла, учинио посету самозваном војсковођи и поглавником заменику Славку Кватернику. Том приликом честитао је објављивање НДХ и истовремено изразио своје жаљење поводом смрти његовог брата Петра Кватерника који је, као усташки одметник, погинуо у борбама са регуларним јединицама Југословенске краљевске војске.⁸ *Хрватске новости* су тада, у свом ускршњем броју, известиле о овом сусрету, истакавши да је тада успостављена уска сарадња између усташког покрета и највишег представника римокатоличке црквене власти у држави Хрватској.⁹

Након овог сусрета, где је Степинац поздравио Кватерника, истог дана поподне дошло је до церемоније у загребачкој катедрали, где је требало да се догоди обрнут процес. На тој свечаности, поводом Ускрса, на почасном месту у цркви које је одређено за представника државне власти седео је Кватерник. Након церемоније самозвани војсковођа је клекнуо пред Степинца, пољубио му прстен и затражио благослов, на шта га је надбискуп, пред великим бројем верника, благословио. Био је то симболичан сусрет две власти у НДХ – световне и духовне, обе на истом задатку. Степинац је благословио једног велеиздајника, у истој оној катедрали у којој је седам година раније и сам положио заклетву верности краљу и Краљевини Југославији. Сутрадан, 13. априла, чекајући новог поглавара да се појави, Степинац је на први дан Ускрса одржао проповед у Загребачкој катедрали, којом је хрватском народу поручио да је на прагу новог раздобља живота.

⁵ Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања – Историја Срба у новом веку 149–1992*, Београд, 2008, стр. 447.

⁶ Председник Владе Душан Симоновић је 12. априла у Сарајеву дао изјаву да се нада да ће Велика Британија и Сједињене Америчке Државе (САД) помоћи нападнутој Југославији. Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988, I*, Београд, 1989, стр. 400.

⁷ Виктор Новак, *Magnum Crimen*, Београд, 1989, стр. 543.

⁸ Петар Кватерник је погинуо у Цриквеници, 10. априла 1941. године, када је са групом усташа покушао да преузме власт у том месту. Томе су се испречили морнари под заповедништвом капетана бојног брода Мирка Плајваса. Фикрета Јелић – Бутић, *Усташе и Независна Држава Хрватска 1941–1945*, Загреб, 1977, стр. 80.

⁹ *Документи о протународном раду и злочинима једног дијела католичког клера*, Загреб, 1946, стр. 360.

Нашавши се коначно у Загребу, Анте Павелић је 16. априла окупио министре које је одредио за састав прве владе, те су заједно положили заклетву. У тој заклетви Павелић је јасно назначио да ће се држати усташких начела, при чему је мислио на *Начела усташког покрета*, збирку докумената штампану у емиграцији и широко публиковану у НДХ. Ова начела су у својој основи носила програм великохрватског националистичког шовинизма, фашизма, расизма и тероризма.¹⁰ Члан број осам тих начела, на пример, истиче: да о хрватским народним пословима у НДХ не сме одлучивати нико ко није по коленима и по крви члан хрватског народа.¹¹ Након Павелићевог говора, говорио је Кватерник у име свих министара, те је истакао: „Поглавниче! У име хрватског народа, у име присутних министара, обећајем ти, да ћемо савјесно вршити наше дужности. Ти заповједај, ми ћемо слушати, ти одреди, ми ћемо радити! Сви ми и цијели хрватски народ за тобом у живот и смрт!”¹²

Тих дана завршавала се агонија Краљевине Југославије. Краљ Петар II Карађорђевић је још 14. априла напустио земљу, а сутрадан, 15. априла, и преостали министри, официри, и чланови њихових породица.¹³ Врховна команда већ три дана није издавала никаква упутства.¹⁴ У том моменту у Загребу Алојзије Степинац, у својству поглавара католичке цркве у Хрватској, посећује Анту Павелића, поглавника новоуспостављене НДХ, чиме је признао овог емигрантског терористу за државног поглавара. Био је то завршни чин издаје према држави којој је положио заклетву верности и која га је и довела до тако високог положаја у католичкој хијерархији.

Истог дана *Католички лист*, службени орган загребачке надбискупије, објавио је опширан текст поводом низа драматичних догађаја који су се одиграли тих дана. Тај текст требао је да помогне оним верницима који су остали затечени, да створе јаснију слику, да их убеди да су дошли бољи дани, као и да им пружи објашњење какав став заузима врх цркве. Након преношења телеграма вође (фирера) нацистичке Немачке Адолфа Хитлера и вође (дучеа) фашистичке Италије Бенита Мусолинија у којима честитају Павелићу и поздрављају оснивање нове државе, текст поздравља оснивање НДХ, а усташко вођство назива „божијим народом”. Каже се, такође, да ће се католичка црква молити да усташе нађу испуњење својих оправданих аспирација: „С тим жељама и молитвама улазимо у НДХ”.¹⁵

Међутим, дефинитиван став бискупата према „усташкој револуцији” дао је надбискуп Степинац свом свештенству у окружници од 28. априла 1941. „Часна браћо! Догађаји су ово, који су наш народ донијели у сусрет давно сањаном и прижељкиваном идеалу. Часови су ово, у којима не говори више језик, него крв својом тајанственом повезаношћу са земљом у којој смо угледали свијетло божије и с народом из којег смо никли. Је ли по-требно истицати да је и у нашим грудима живље закуцало срце? Нитко паметан тога

¹⁰ Фердо Чулиновић, *Окупаторска подјела Југославије*, Београд, 1970, стр. 184–185.

¹¹ В. Новак, наведено дело, 553.

¹² Пре полагања заклетве Павелић је наредио да се прочитају усташка начела, која је читао Миле Бу-
дак. В. Новак, наведено дело, 548.

¹³ Михаило Марић, *Краљ и влада у емиграцији*, Загреб, 1966, стр. 67, 71–86.

¹⁴ Краљевина Југославија је потписала капитулацију 17. априла 1941. године. Ступила је на снагу иду-
ћег дана, 18. априла, у 12 часова.

¹⁵ В. Новак, наведено дело, 549.

осудити не може и нитко поштен тога замјерити не може, јер је љубав према властитом народу божјим прстом уписана у људско биће божја заповијед! И тко нам може замјерити, ако и ми као духовни пастири дајемо свој принос народном весељу и заносу?" Недуго пре читања надбискупове окружнице почела су организована убиства и покољи Срба по НДХ. „Народно весеље” су на својој кожи осетили становници села Гудовац крај Бјеловара, где су усташе 27. априла 1941. стрељали 184 српских цивила¹⁶.

У окружници се даље наводи: „Одазовите се стога спремно овом мом позиву на узвишени рад око чувања и унапређивања НДХ. Познавајући мужеве који данас управљају судбином хрватског народа ми смо дубоко увјерени, да ће наш народ наићи на пуно разумијевање и помоћ.” Ти хрватски мужеве, које надбискуп истиче да познаје, јесу Анте Павелић, Андрија Артуковић, Миле Будак, Славко Кватерник и остали чланови владе која је одмах по свом образовању приступила доношењу закона усмерених против Срба и Јевреја. Само три дана пре читања своје поруке, где свештенству поручује да чува и унапређује НДХ, поглавник Павелић је, 25. априла, издао Законску одредбу о забрани ћирилице. „Дао добри Бог да тако буде”, завршава у окружници Степинац, позивајући свештенике да се моле за поглавника.¹⁷

Ова надбискупова окружница која је читана и преко радија била је основица за утврђивање односа између Католичке цркве и НДХ.¹⁸ Она је, такође, представљала својеврсно наређење католичком свештенству да се укључи у одбрану НДХ. Да би тај свој позив оправдао, Степинац их уверава како добро познаје оне који се налазе у врху државе, и како су претходни догађаји, ни мање ни више него рука божија на делу. Указујући како је претходна држава била неправда и превара,¹⁹ он позива свештенство да ради на томе да, у општем заносу и одушевљењу, Хрватска постане божија земља.²⁰

Један дан пре читања окружнице Степинац је учинио и другу посету Павелићу. Док је први сусрет био кратак, протоколаран, овај је био дужи, у виду састанка. Тог 27. априла Павелић је примио Степинаца у банским дворима у Загребу, где су разговарали о положају и улози католичке цркве у новој ситуацији. Павелић му је обећао да ће учинити све да истреби старокатоличку секту²¹ као и да неће бити толерантан према Српској православној цркви. На то му је надбискуп зажелио божји благослов у раду, а након одржаног састанка, изјављује: „Ако тај човјек буде управљао Хрватском десет година како ми је проповиједао, Хрватска ће бити рај”.²²

¹⁶ Ф. Јелић – Бутић, наведено дело, 166. Стрељањем је руководио Дидо Кватерник, син Славка Кватерника. Шиме Бален, *Павелић*, Загреб, 1952, стр. 106.

¹⁷ В. Новак, наведено дело, 550–552.

¹⁸ Хрвоје Матковић, *Повијест Независне Државе Хрватске*, Загреб, 2002, стр. 48.

¹⁹ „Црква, која већ двије хиљаде година гледа превирање у историји свијета, вјековни је свједок... како краљевства прелазе с једног народа на други због неправедности и неправде и срамоћења и разних превара”, навео је Степинац у истој окружници. В. Новак, наведено дело, 551.

²⁰ Окружница је имала ефекта. Сви бискупи у НДХ поздравили су оснивање усташке државе, осим мостарског бискупа Алојаза Мишића, који се опирао усташком терору, па је у том смислу упутио и два протестна писма Степинцу, на која овај није одговорио. Б. Станојевић, наведено дело, 31.

²¹ Старокатолици су група која се после Првог Ватиканског сабора (одржаног 1869–1870. године) одвојила од Католичке цркве.

²² Б. Станојевић, наведено дело, 51–52; И. Цвитковић, наведено дело, 69; Алекса Бенигар, *Алојзије Степинац*, Рим, 1974, стр. 386.

Међу првим задацима стављеним како пред црквену, тако и световну власт у Хрватској, било је признање НДХ од стране Свете Столице (Ватикана). Усташком врху било је важно да до тога дође што пре, како би се НДХ афирмисала на међудржавном плану. Након што су је већ 15. априла признале Немачка и Италија, Павелићу је било стало да то учини и папска држава, као знак чврсте повезаности Ватикана са државом која је успоставила најприсније односе са католичком црквом. Као врховног поглавара католика у Хрватској, од Степинца се очекивало да утиче на тај дипломатски процес. У том смислу, надбискуп се састао са аудитором нунцијатуре који је из Београда кренуо за Рим, те га је замолио да лично изложи Светом Оцу ситуацију и препоручи успостављање дипломатских односа, односно *defacto* признања. Одговор папе Пија XII био је јасан: иницијатива за успостављање дипломатских односа мора доћи од владе, а Света Столица до тог момента ништа није примила.

До успостављања пуних дипломатских односа са Ватиканом, међутим, никада није дошло. Света Столица је са НДХ успоставила пријатељске односе, али не и оне највишег карактера, односно званичног признања. Процес је, ипак, покренут – Павелић је послао у своје име замолницу (на латинском језику) у којој моли папу Пија XII да призна НДХ. Недуго затим, средином маја 1941, у оквиру посете државне делегације главном граду Италије, којом приликом су потписани Римски уговори са Мусолинијем, Павелић и представници католичког епископата били су примљени у приватну аудијенцију код папе Пија XII. Осим срдачних речи, занимања Светог Оца за прилике у Хрватској, ова посета није резултирала признањем. Иако се и сам Степинац, месец дана касније, упутио у Рим да би лично утицао на Светог Оца да донесе одлуку о признању,²³ до тога није дошло. Ватикан јесте показивао вољу да успостави службене контакте са НДХ, али није био вољан да прекида дипломатске односе са емигрантском владом Краљевине Југославије у Лондону.

До размене делегата, међутим, ипак је дошло августа 1941. године. У Загреб је послат папски делегат, опат Рамиро Марконе, док је НДХ у Ватикан послала Николу Рушиновића, који се налазио на челу тзв. Уреда изванредног опуномоћеника. На тај начин, како Марконе није дошао у својству нунција, Света Столица је *defacto* признала Независну Државу Хрватску, али не и *de iure*.²⁴ Управо преко делегата Марконеа и његовог заменика, Ватикан је био одлично обавештен о томе шта се све дешава у НДХ.²⁵

Надбискуп и геноцид

Независна Држава Хрватска била је држава геноцида. Покољи српског становништва почели су већ првих дана успостављања усташке власти. Масовна убиства Срба у Благају, Глини, Љубињу, Гацку, Љубушком, Книну, Сињу и многим другим местима одсликавају терор који се спроводио широм Хрватске, Босне, Славоније,

²³ А. Бенигар, наведено дело, 370.

²⁴ И. Цвитковић, наведено дело, 79–80.

²⁵ Avro Manhattan, *The Vatican Holocaust*, Springfield, 1986, стр. 70.

Срема, Херцеговине и Далмације.²⁶ Тај терор припремала је, организовала и спроводила држава. Како је један од темеља НДХ била управо политика уперена против српског становништва, од самог њеног формирања приступило се доношењу законских одредаба, како би прогони добили правну подлогу и тако могли несметано да се извршавају.

Док је третман власти према православнима био дискриминаторски (у Загребу, осим што им је било забрањено кретање ноћу, имали су наређење да се иселе из северног, имућнијег дела града, као и да око руке носе плаве траке са словом П, што је значило „православан“²⁷), дотле је третман Католичке цркве био посебно повлашћен. Црква је добила велики утицај у јавном политичком животу, док је режим у цркви нашао један од својих главних ослонаца. Користећи такав утицај, а у складу са општом ситуацијом, Католичка црква у Хрватској решила је да искористи прилику, у складу са Степинчевим мислима из времена пре рата, да натера Србе да „пригну главу пред Светим Оцем“, односно да се изврши прекрштавање православних верника у католичку веру.

То је било потпуно у складу са државном политиком, као што је истакао доглавник Миле Будак, у свом говору у Госпићу, јула 1941: „Један дио Срба ћемо побити, други раселити, а остале ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате“.²⁸ Пре него што се приступило доношењу закона, вршила се у јавности обимна психолошка припрема, како би се грађанима оправдале акције које следе. *Хрватски глас*, саставни део Католичке акције, који је био под надзором загребачког надбискупа, пише да је једна од највећих користи новог стања – уклањање штетног утицаја српског православља на хрватски народ. Претње су долазиле и од највишег државног врха. Министар Милован Жанић, на збору у Новој Градишци, говорио је: „Ово има бити земља Хрвата и никог другог и нема те методе, коју ми нећемо као усташе употријебити, да начинимо ову земљу збиља хрватском и да је очистимо од Срба, који су нас стотине година угрожавали и који би нас угрозили првом приликом. Ми то не тајимо, то је политика ове државе и то кад извршимо, извршит ћемо само оно што пише у усташким начелима“. Др Мирко Пук, министар правде у НДХ, на митингу у Крижевцима, јуна исте године, називао је Србе талогом и балканским смећем и, истакавши да је немогуће да у држави станују два народа, поновио Будакову поруку православнима: „или се уклоните или се поклоните“. Поруке да се хрватски народ мора очистити од Срба стизале су са свих страна. Док су усташки функционери директно најављивали Србима шта се спрема, дотле је католичка штампа, кроз изјаве свештеника, каноника и бискупа, поручивала да су Срби највећи непријатељи хрватског народа, хвалила поглавников рад, законе и намере и истовремено позивала православце да пређу у католичку веру и тако се спасу.²⁹

Након овакве агресивне пропаганде могло се приступити доношењу закона, како би покрштавања добила и правну подлогу. Поглавник Павелић је, маја 1941, издао Законску одредбу о прелазу с једне вере на другу. Ову одредбу је свештенству, у об-

²⁶ Покоље над Србима чиниле су и муслиманске милиције у Санџаку које су биле идеолошки потчињене режиму НДХ.

²⁷ Ф. Јелић – Бутић, наведено дело, 165.

²⁸ В. Новак, наведено дело, 605.

²⁹ *Ibidem*, 610.

лику окружнице, објавила Надбискупска канцеларија духовног стола у Загребу у свом *Католичком листу*. У седам тачака, где се на почетку наводи да се пропис односи на отпаднике од Католичке цркве³⁰, окружница наводи услове под којима се може извршити приступ католичкој вери. Ти услови су врло прецизни, па се наводи да се приступ у Католичку цркву може одобрити само онима за које постоји сведочење да то желе учинити искрено, који могу према католичким начелима живети и само онима који су поучени у католичким верским истинама. Молбе су морале бити исцрпне, са истакнутим околностима под којима је до захтева дошло. Да се државни план о превођењу једне трећине Срба у Хрвате остварује, говори и допис Министарства унутрашњих послова НДХ свим подређеним властима да се сви грчкоисточњаци³¹ (Срби) који су прешли на римокатоличку веру од тог момента сматрају Хрватима.³²

Ови преласци, међутим, у највећој мери нису вршени добровољно. Под претњама смрћу и отпремањем у логоре Срби су били масовно покрштавани. Уместо појединачних молби, како је законом било прописано, покатоличавана су читава села одједном.

Крајем јуна 1941. у Загребу је одржана бискупска конференција, која је окупила католичке главаре из свих крајева НДХ. Била је то прва од укупно три конференције које су одржане за време трајања рата.³³ Присуствовало је девет бискупа, председавао јој је надбискуп Степинац, и на њој је одлучено да се учини заједничка посета Павелићу, како би му се пружила подршка у даљем раду и исказала верност. Та посета целокупног бискупата затим је и учињена, а поздравни говор поглавнику одржао је управо Степинац. У њему је истакао да присутни бискупат, као легитимни представник цркве бојје у НДХ, од срца поздравља поглавника и обећава му искрену и лојалну сарадњу.³⁴

Концентрациони логори, осмишљени за решавање питања оне трећине Срба које је требало побити, почели су с радом још у априлу 1941. Након што су основана такозвана „сабиралишта“ логораша су били упућивани у логор смрти „Даница“, код Копривнице, а затим у логор у Госпићу, који је заточенике почео да прима у другој половини маја.³⁵ Први логор у којем су вршена масовна погубљења био је Јадовно крај Госпића. У њему је, за два месеца, погубљено и бачено у јаме 35.000 Срба и Јевреја.³⁶ Све се то дешавало истовремено са изјавом верности и обећањем сарадњом са државним програмом, од стране бискупата на челу са Степинцем.

У вези са депортацијама Срба и Јевреја у концентрационе логоре, надбискуп Степинац је, 21. јула 1941, послао писмо поглавнику Павелићу. Поред тога што моли да у логоре не буду послати старци, болесни и деца, заузима се и за „католике конвертите“, односно оне који су напустили православну веру, тражећи да од депортација буду изузети макар они који су се увек сматрали Хрватима и који се никад нису огрешили о част хрватског народа. Даље у писму пише: „Чујем да се ту и тамо нечовјечно

³⁰ Сима Симић, *Прекрштавање Срба за време Другог светског рата*, Титоград, 1958, стр. 48–49.

³¹ Нови назив, уместо забрањеног „српско-православна црква“, био је „грчко-источна вера“. Ф. Јелић – Бутић, наведено дело, 164.

³² Званично су били признати као „грко-католици“.

³³ Следећа је одржана новембра исте године, а последња марта 1945. А. Бенигар, наведено дело, 391.

³⁴ И. Цвитковић, наведено дело, 83.

³⁵ Мирко Першен, *Усташки логори*, Загреб, 1990, стр. 80.

³⁶ Ф. Јелић – Бутић, наведено дело, 186.

и окрутно поступа с неаријевцима пригодом депортирања”, те предлаже Павелићу, како би транспорт до концентрационих логора био учињен лакшим за оне у вагонима, да се отпремање, где је то могуће, не врши у натрпаним пломбираним вагонима.³⁷

Како је хрватизовање Срба већ узело маха широм НДХ, то је власт донекле мењала и прилагођавала своја упутства. У акту министарства правосуђа из јула 1941. наложено је да се у Католичку цркву не примају православни попови, трговци, учитељи и уопште интелигенција, као ни привредници и богати трговци.³⁸ На Католичку цркву у НДХ то је деловало као спознаја да остаје без већег броја имућних верника од којих би могла имати материјалне користи.³⁹ Стога је састављено писмо – одговор да се не треба одрицати поменутог слоја становништва, цитирајући Христову реч: „А тко може рећи, да се многим баш под тешким данима садашњице неће отворити очи за спознаје истине”. Било је потребно да и Степинац напише писмо Павелићу, крајем новембра 1941, у којем излаже неслагање са променом политике и истиче предности покатоличавања: „Божјом милошћу нам се данас пружа пригода као никад у прошлости да помогнемо хрватску ствар и да спасимо велики број душа... који живе међу католицима. Они познају католике и они њих познају. Њихово преобраћање је лако и прихватљиво. На жалост, власти са својим уским погледима стављају запрехе хрватској и католичкој ствари. У међувремену, изгубит ћемо лијепу прилику у корист хрватске ствари и свете католичке ствари да у Босни и Херцеговини, гдје смо мањина, постанемо већина”.⁴⁰

О томе како су покрштавања вршена, сведочили су после рата становници села Стази у Суњском котару. Тамо је прекрштавањем руководио фра Дионизије Јуричев, шеф Верског одсека Државног равнатељства за понову и лични Павелићев капелан, који је окупљеним мештанима претио да у НДХ више нико не може да живи осим Хрвата: „Ја сам у овим горе крајевима давао очистити од пилета све до старца, а ако буде потреба, учинит ћу и овдје, јер данас није грехота убити ни мало дијете од 7 година, а које смета нашем усташком поретку”.⁴¹ Слично је деловао и жупник из Удбине Мате Могуш, који је окупљеном народу у Удбини објашњавао да се до тог момента за католичку веру радило крстом и молитвеником, а од тада ће пушком и револвером.⁴²

На питање како гледа на прелазе с других вера на католичку Степинац је, у разговору за *Католички лист*, августа 1941, рекао: „Као и прије! Ми нисмо ловци за вјерницима као становите цркве.” Надбискуп није осудио насилна покрштавања која су вршена широм НДХ, где је свештенике, који би дошли у село, пратило насиље наоружаних усташа. У држави, за коју је католичка пропаганда тврдила да је створена божјом милошћу, није се смело наћи ни трунке сумње да оно што се догађа, односно масовни преласци из једне вере у другу није ништа друго до сам прст божји.

³⁷ А. Бенигар, наведено дело, 404–405.

³⁸ Управо на имовину овог слоја, односно њену пљачку, рачунало је Државно равнатељство за понову, па би било неугодно за углед власти да се имовина одузима новим католицима. В. Новак, наведено дело, 622.

³⁹ Ibidem, 622.

⁴⁰ И. Цвитковић, наведено дело, 93.

⁴¹ Документи, 59.

⁴² В. Новак, наведено дело, 610.

Када нису покрштавани на силу, у масама, Срби су подносили и појединачне молбе за прелазак у другу веру. Мотиви за тако нешто били су, поред страха за гали живот, и жеља да се сачува посао и пристојан живот. Живећи у НДХ као Срби нису се могли надати било каквим повољним изгледима. Наредба Министарства унутрашњих послова је, у мају 1941, јасно одредила да се из службе морају отпустити сви Срби који су се населили на подручје НДХ после јануара 1900. године. На остале запослене у државној служби односила се наредба истог министарства из јуна 1941. да у року од две недеље морају поднети доказе о свом расном пореклу, брачном другу, као и пореклу деце из првог брака неаријевског брачног друга.⁴³

Како је покрштавање у „божјој држави” узело највише маха,⁴⁴ уз десетине хиљада „преобраћених”, Друга бискупска конференција, одржана од 17. до 20. новембра 1941, била је посвећена искључиво тој теми. Ова конференција значајна је и по томе што је озваничила почетак нове фазе у процесу покрштавања Срба. До тог момента покрштавања су била вршена на индивидуалном нивоу, уз препоруке Надбискупске канцеларије о њеним условима. Од тог момента почиње фаза колективног деловања у процесу преобраћивања. То је очито у тачки 6. бискупске конференције која открива два битна момента завршетка прве фазе и почетка друге. Најпре, на највишем нивоу основан је Одбор који ће бити надлежан за преласке из православне на католичку веру. У питању је епископални „Одбор тројице”, у који су ушли сењски бискуп др Виктор Бурић и апостолски администратор крижевачке бискупије др Јанко Шимрак, а председавао јој је др Алојзије Степинац. Друга битна ставка у тачки 6. јесте она која налаже да ће Одбор деловати у сарадњи са министарством правосуђа и богоштовља.⁴⁵ Друга бискупска конференција завршена је као и прва, групном посетом Павелићу, и том приликом су му изнели своје сугестије око консолидовања клероушашких прилика у НДХ.

На тај начин, покрштавање више није представљало интерно право Католичке цркве већ и политичко право усташких власти. Католички клер се, преко овог одбора, најуже повезао са државним властима по том питању. Хитлеров савет Павелићу приликом њиховог првог сусрета, јуна 1941. године, да, ако жели да реши српско питање у НДХ, он мора педесет година водити национално нетрпељиву политику,⁴⁶ добио је сада нови замах, сједињавањем духовне и световне власти у НДХ у најважнијем задатку – покатоличавању и хрватизовању Срба.

Није случајно што је, управо у данима када се бискупска конференција одржавала, организован пријем „преобраћених Срба” код Павелића. Поглавник је, наиме, 18. новембра 1941, управо у време када се на заседању конференције доносила одлука о оснивању Одбора тројице, примио изасланство од педесетак покрштених Срба из седам срезова Славоније. Тада је Павелић, након што их је ословио са „браћо”, одржао говор и том приликом рекао: „Сматрајте великом срећом за ваше покољење, за

⁴³ Хрвоје Матковић, *Повијест Независне Државе Хрватске*, Загреб, 2002, стр. 33.

⁴⁴ Срби, из страха да не буду одведени у Јасеновац, били су склони да напусте православље, како би спасили животе. В. Новак, наведено дело, 684.

⁴⁵ С. Симић, Сима Симић, *Прекрштавање Срба за време Другог светског рата*, Титоград, 1958, стр. 87.

⁴⁶ Богдан Кризман, А. Павелић и Сл. Квартнер код Адолфа Хитлера у љето 1941, *Историјски зборник повијесног друштва Хрватске*, број 23-24, Загреб, 1970–1971, стр. 317.

покољење свих нас, да се у овом дијелу хрватске домовине најприје и најштрије провело и провађа, оно што може бити највећа залога наше сретне будућности”.⁴⁷ Колико су покрштени Срби имали слободу приликом примања у католичанство, на коју се тачка 8. конференције позива да мора бити осигурана,⁴⁸ говори и наставак Павелићевог обраћања славонским „преобраћеницима” у којем им поручује да ће њихова деца и унуци моћи да кажу да су имали очеве који су им осигурали живот. Да не буде никакве сумње око слободног избора у вези са преласком на католичку веру, власт је поручила Србима да до 31. децембра 1941. треба да пређу на католицизам, јер ће у супротном бити одведени у логор или отерани у Србију.⁴⁹

Дух тог времена, када су читава села у НДХ одједном покрштавана, и колико се истински држало до окружнице коју је надбискупска канцеларија објавила маја 1941. говори и резолуција муслиманских првака из Бања Луке, истакнутих припадника једне од званично три толерисане вере у НДХ,⁵⁰ неколико дана пред одржавања друге бискупске конференције новембра исте године, где је саопштено да присиљавање на прелазак на католичку веру запрепашћује сваког истинског човека: „...јер ово што се код нас ради, сумњамо да би могли наћи примјера у повијести било којих народа. Један дио католичког свећенства сматра да је дошао његов час и он га без скрупула искоришћује. Пропаганда за католицизам је узела толико маха да подсјећа на шпанску инквизицију. Под њеним пристанком и уз толерисање јавних органа извршена су покатоличења у масама”.⁵¹

Да су до Степинца стизале молбе и гласови да се заустави насиље које се у таласима ширило читавом НДХ, као и протести због држања католичке цркве, говоре писма која су нађена у његовом дневнику. Једно, послато из Сплита, и потписано са „Хрват, католик, Југословен”, опомиње загребачког надбискупа да у временима када се крв лије потоцима, док се на хиљаде људи коље, а села пустоше, црквени достојанственици ћуте. „Гдје су Ваше пунктације, гдје су Ваши протести и конференције које сте за вријеме Југославије свако петнаест дана одржавали и у најситнијим случајевима, знали сте чинити протесте Југославенским владама, код којих су све вере и нације уживале највишу слободу и сва људска права.” У другом писму анонимна особа моли Степинца да се у Риму заузме против зверстава која се чине над Србима и Јеврејима: „Још једном молим, подузмите нешто против овим злочинствима, јер ће то остати на нашем народу срамотна љага за увијек.” Сачувано је и писмо из Рима, које му шаље фра Доминик Мандић. Овај генерални саветник фрањевачке управе му јавља да су до Ватикана стигле мучне вести о насиљу над Србима. Ни он не пропушта да упозори Степинца: „Ако су истинити горњи наслови, такав је поступак нечовјечан и некршћански – баца велику љагу на свијетло

⁴⁷ С. Симић, наведено дело, 83.

⁴⁸ Тачка 8. бискупске конференције гласи: „У католичку цркву могу се примити само они, који без сваке силе, потпуно слободном вољом прелазе из унутарњег увјерења о истинитости католичке вјере и који су у цијелости удовољили црквеним прописима”. В. Новак, наведено дело, 629.

⁴⁹ Ibidem, 685.

⁵⁰ Те три религије су: католичка вера западног и источног обреда, исламска и евангелистичка вера. И. Цвитковић, наведено дело, 101.

⁵¹ С. Симић, наведено дело, 81.

име Хрватско”.⁵² Испод свих ових писама, која су лепљена у дневник, нема никаквих Степинчевих коментара или забелешки.

Међу писмима која су упућена надбискупу истиче се једно опширно, послато са другог краја НДХ, из Земуна. Његов потписник је др Првислав Грисогон, бивши министар правде Краљевине Југославије. На почетку тог писма бивши министар правде напомиње да се Степинцу обраћа као „човјек човјеку, као кршћанин кршћанину”, а затим наставља: „Чекам хоће ли престати да стижу ужасне вијести и како бих се могао сабрати и мирније писати. Пуних девет мјесеци кољу се у Хрватској на најзверскији начин Срби и уништавају се хиљаде њиховим иметака, а црвенило стида и гнијева облива лице сваког поштеног Хрвата... Дјецу су бацали у врелу воду и у пећи за креч, растргавали их за ноге, разбијали главе о зидове, пробијали кичме и главе о камење и још друга мучења и недјела извршили су какво други нормални људи не би могли ни да замисле... У историји Европе није било оваквих случајева. Мора се поћи у Азију у доба Тамерлана или Џингискана, или у Африку црначке државе у којима владају крволочни владари, па се најђе на сличне случајеве”. Грисогону затим открива зашто пише баш Степинцу: „Зашто ја ово Вама пишем када нисте политичка личност и не можете сносити одговорност. Ево зашто: У свим овим беспримјерним дивљачким злочинима судјеловала је и наша Католичка црква на два начина. Прво, велики број свећеника, клерика, фратара и организована католичка младеж активно су учествовала у свим недјелима... Друго, Католичка црква све је употребила да покатоличи живе Србе, док је земља пуна од крви невиних мученика...” Након што наводи злочине над Србима у Глини, Госпићу, Великој Кладуши, недеља бискупа Акшамовића по Срему, бивши министар правде упозорава да су та насиља нанела велику срамоту хрватском имену, да се Хрвати као народ никада неће моћи опрати од те срамоте, али указује да се нешто ипак може урадити: „...ипак можемо своју одговорност смањити пред свијетом и својом савјешћу, ако дигнемо глас против свега горе наведеног. У повијести човјечанства долазиле су велике казне, шта ће бити од нас Хрвата ако се докаже да смо овим злочинствима до краја истрајали. У првом реду дужна је црква да дигне свој глас, прво што је она црква Исуса Христа, друго што је она моћна... Написао сам Вам ово да спасим своју душу, а Вама остављам да тражите и нађете пут за спасење Ваше душе.” У потпису је др Гисогону пре свог имена написао: „Један од оних који је прво човјек и кршћанин, па онда добар Хрват.”⁵³

Делатност до слома НДХ

Почетком 1942. године у Загребу је почео са радом усташки сабор, који се састао свега три пута – фебруара, априла и децембра 1942. године. Сабор није представљао институцију демократског политичког уређења, нити место на којем се сукобљавају страначке идеје, већ је био сведен на репрезентативно место за даље прокламовање будуће политике усташа. Сабор је сазван за 23. фебруар и,

⁵² У дневнику се налази још неколико писама непотписаних верника у којима моле Степинца да стане на крај ужасима и проливању крви. И. Цвитковић, наведено дело, 137–141.

⁵³ И. Цвитковић, наведено дело, 142–146.

након свечаног говора и отварања, Павелић се упутио са државним врхом у цркву Св. Марка, по благослов надбискупа Степинца, који му је, у поздраву пред улазом у цркву, одао признање и сагласност.

Наставак државне политике покрштавања Срба најављен је у говору др Мирка Пука, новог министра правосуђа и богоштовља НДХ. Трећег дана заседања сабора, он је са говорнице изјавио да НДХ подупире акцију прелаза православаца на католичку веру, јер се ради о враћању на „дједовску” веру, чиме се јача јединство хрватског народа. Што се тиче оних Срба који не желе напустити православље, Пук им је поручио да напусте територију НДХ.

Међутим, свега неколико дана касније, дошло је до великог заокрета у Павелићевој верској политици. Говорећи у Сабору, поглавник НДХ је негирао да хрватска држава покушава да православце преведе у католицизам већ, напротив, власт се не бори против православља већ против Српске православне цркве. У том смислу, недуго после овакве промене у односу према православном становништву, власт је основала Хрватску православну цркву.⁵⁴ Овакав потез може се објаснити чињеницом да је државном врху било јасно да је физички немогуће поубијати и превести у другу веру трећину становништва НДХ, односно милион и девет стотина двадесет пет хиљада људи.⁵⁵ Идеју о Србима као Хрватима православне вере, која је потицала из политичких идеја Анте Старчевића,⁵⁶ Павелић је покушао да спроведе у живот током 1942. године.

Од тада Павелићу није било стало да Србе покатоличи већ да их начини Хрватима. „Брига мене за католичку цркву”, рекао је Павелић у разговору са вајаром Иваном Мештровићем. „Нека се они признаду Хрватима, па ћу и ја примити православље”.⁵⁷ Сматрао је да ће проблем са Србима бити завршен оснивањем Хрватске православне цркве. Почетком априла 1942. званично је и основана нова црква, а за њеног патријарха је именован руски емигрант Гермоген Максимов Иванович Георгиј. Ипак, и поред привидног толерисања православне вере у НДХ, покатоличавање Срба од стране свештеника није јењавало.

Почетком 1942. године Алојзију Степинцу Света столица доделила је титулу војног викара НДХ. За његове заменике су још раније, одлуком Павелића, одређени Вилим Цецеља и Стипе Вучетић. Тим чином Степинац је тако, поред функције загребачког надбискупа, постао и највиши војни свештеник у Независној Држави Хрватској, додуше само „*in titulo*”,⁵⁸ пошто НДХ за Ватикан *de iure* не постоји.⁵⁹ Истовремено, њему су били подређени сви војни душебрижници,⁶⁰ чији је задатак био

⁵⁴ Иако у том моменту и даље није био распуштен Уред за рушење православних цркава. В. Новак, наведено дело, 802.

⁵⁵ Национални састав НДХ бројао је 3.300.000 Хрвата, 1.925.000 Срба, 700.000 муслимана, 40.000 Јевреја. Ф. Јелић – Бутић, наведено дело, 106.

⁵⁶ Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, Cambridge, 1984, стр. 67.

⁵⁷ Иван Мештровић, *Успомене на политичке људе и догађаје*, Загреб, 1969, стр. 263.

⁵⁸ „Без титуле”.

⁵⁹ У извештају Николе Рушиновића из Рима каже се да га је фебруара 1942. примио кардинал Маљоне, који му је том приликом саопштио да Света столица неће признати НДХ због става, којег се она држи читав век, да не признаје политичке ситуације које се догађају током ратног стања. Марко Аурелио Ривели, *Надбискуп геноцида*, Никшић, 1999, стр. 170.

⁶⁰ У НДХ је било око 150 војних душебрижника. Б. Станојевић, наведено дело, 123.

да прате усташке одреде приликом њихових акција. Они су неретко подстрекивали војнике на вршење злочина, а и сами су вршили зверства над народом.

Да би свештеник постао војни душебрижник морао је пружити одговарајућа уверења о свом усташком опредељењу, како би пружио подршку војнику у часовима колебања. Свештеници су попуњавали формулар, где су, поред осталих питања, давали одговоре и на она о томе да ли су били усташе и пре 10. априла 1941. Касније, пред војним душебрижницима, усташе су, ступајући у војску, полагаале заклетву по посебно припремљеном церемонијалу. По пропису приручника „Усташа“ заклетва се обављала пред распелом, ножем, бомбом и пиштољем.⁶¹

Поставши војни викар, Степинац се трудио да усташким војницима учини подношљивијим боравак и ратовање у удаљеним пределима. Тако припадницима одреда код Стаљинграда, који је послат на Источни фронт да би се са Вермахтом борио против совјетске војске и Совјетског Савеза, надбискуп шаље цигарете и разне часописе.

Степинац је активно учествовао у политичком животу и дешавањима на јавној сцени Хрватске. Солидарисући се са представницима окупаторске војске учествовао је на службеним приредбама и прославама. Присуствовао је на отварању Загребачког збора заједно са немачким, италијанским и усташким функционерима, као и на отварању Свеучилишног тједна за немачке и хрватске војнике, опет у друштву немачких генерала и министара усташке владе. Својим присуством увеличао је прославу Дана фашистичког похода на Рим, а приликом одласка хрватске морнарице на Црно море како би се борила против Црвене армије, присуствује свечаном испраћају.

Вршећи своје црквене дужности, надбискуп Степинац јуна 1942. шаље окружницу свештенству да се одрже свете мисе поводом Павелићевог имендана и наређује да се том приликом позове народ да се моли Богу за добро НДХ и поглавника.⁶² Октобра 1942. године Степинац се налазио у посети Мостару, у време када је широм НДХ јачала народноослободилачка борба (у којој су преовлађивали Срби) против окупатора и усташког терора. Партизанске снаге (у којима су Срби чинили већину командног и борачког кадра) налазиле су се на прилазима Загребу и Бања Луци, а у Бихаћу се формирао центар велике слободне територије Босанске крајине, Лике, Баније и Кордуна, која се протезала од Неретве до Загреба и обухватала простор од око педесет хиљада квадратних километара.⁶³ Степинац, међутим, ни најмање није губио наду у снагу усташког оружја, те изјављује: „...вјерујем да је нас Хрвате Провидност водила тринаест стољећа и да не ћемо бити изгубљени. *Sursum corda!*“⁶⁴ Нисмо изгубљени и остат ћемо тако дуго док нас Бог хоће!⁶⁵

У другој половини 1943. године ситуација није била ни изблиза тако блистава као 10. априла 1941, нити је НДХ личила на онај исти „давно сањани и прижељкивани идеал“. Италија, уз чију помоћ је Анте Павелић са својом кликом и дошао на власт, капитулирала је, а снаге партизана тј. Народноослободилачке војске Југославије владале су великим слободним територијама. Схватајући да главни про-

⁶¹ Код заклетви усташа муслимана додаје се још и Куран. В. Новак, наведено дело, 869.

⁶² И. Цвитковић, наведено дело, 135.

⁶³ Б. Петрановић, наведено дело, 215.

⁶⁴ „Не клонимо духом.“

⁶⁵ В. Новак, наведено дело, 966.

блем НДХ више не представљају преостали православни Срби који су преживели покољ и насилно превођени у другу веру, већ партизанска војска која је сваким даном постајала све масовнија и моћнија, Степинац издаје нову окружницу клеру, 24. септембра 1943. године. Суочен са све чешћим случајевима одметања католичких свештеника и њиховим придруживањем партизанима, надбискуп забрањује свештеницима „да се придружују било каквој побуни против јавног реда и поретка.”

Крајем фебруара 1944. године савезничка авијација је извршила напад на Загреб, Задар и Шибеник. Погинуло је на десетине особа, а бомбе су захватиле и загревачки Каптол. Тим поводом Степинац је реаговао посебном окружницом, којом изражава бол и потресеност тим нападом. „Та тко се не би разжалио и проплакао над стотинама невиних жртава, међу којима толико слабих жена и ситне дјеце?! Ова моја бол још је већа, јер су разорном силом зракоплова тако тежко оштећена и два самостана и двије цркве.” У наставку Степинац протестује против оних који се боре против усташке власти и подсећа на божији закон, по којем Хрвати имају право на сопствену државу: „Хрватски је народ надаље своје право на народни и државни живот стекао и заслужио својом тежком и крвавом борбом стојећи кроз столјећа на бранику истинских идеала праве човечје слободе и кршћанске културе, чиме је задужио читаву Еуропу и све њезине народе, а због чега му је од највећих чувара праве културе и слободе човјечанства, римских папа, дан частан наслов – Предзиђе кршћанства”.⁶⁶

Надбискуп Степинац, међутим, није се оглашавао када су 1941. рушене православне цркве и јеврејске богомоље, нити је протествовао када су српска деца са Козаре одвођена у логоре у Старој Градишки и Јасеновцу, где их је чекала смрт. Када је Диана Будисављевић посетила Степинца, са молбом да се помогне православним заточеницама у логору Лоборград, где су због нехигијенских услова деца оболевала и умирала, наишла је на негативан одговор и уверавања надбискупа да се за њих ништа не може учинити.⁶⁷ Приликом друге аудијенције код надбискупа, маја 1942. године, Будисављевићева је покушала да интервенише за прогоњено становништво и децу са Кордуна. Међутим, Степинац јој је само одговорио да је већ имао проблема због стана једне Јеврејке. Будисављевићева је писала: „Не жели се заинтересирати. Испричао ми је да је због стана једне Жидовке био код неког министра. Тај му је обећао да ће жена моћи остати у стану, а сад ју се упркос томе намјерава из стана избацити. Кажем да сам дошла тражити да спаси један народ, а он ми прича о неком стану.”⁶⁸ Надбискуп се није окружницама оглашавао ни по питању Јасеновца. О стању у овом концентрационом логору Степинац је био обавештен на основу извештаја⁶⁹ коју му је новембра 1942. године предао генерал Глез фон Хорстенау, немачки опуномоћеник у НДХ.

⁶⁶ Богдан Кризман, *Усташе и Трећи рајх, I*, Загреб 1983, стр. 302.

⁶⁷ *Дневник Диане Будисављевић*, Загреб, 2003, стр. 20.

⁶⁸ *Ibidem*, 54.

⁶⁹ У овом извештају, под називом „Стање у логору Јасеновац”, а које је предато Степинцу лично на руке, Хорстенау пише: „Данас сам разговарао о томе, али се бојим да ће ме поново хрватске власти, као што је и до сада био чест случај, покушати да умире и разувере празним фразама... У односу на децу чврсто су ми обећали да ће се ствари поправити.” Глез фон Хорстенау, *Између Хитлера и Павелића*, Београд, 2007, стр. 157.

Као знак захвалности на таквом раду и залагању за одбрану усташке државе, власти су Степинцу уручиле орден, поводом треће годишњице оснивања НДХ. Дана 10. априла 1944. године, на предлог министарства правосуђа и богоштовља, надбискупу се додељује Ред за заслуге – велеред за звездом. У образложењу је наведено да је орден додељен зато што је као митрополит загребачки протестовао због савезничког бомбардовања Загреба и: „што је као надбискуп раскринкавао у земљи и изван земље одметнике с подручја Независне Државе Хрватске.”⁷⁰

Покушај спасавања НДХ и њен слом

Године 1944. надбискупове окружнице и обраћања народу била су све чешће испуњене дневном политиком и апелима за одбрану државе. Надбискуп се посебно згражавао над чињеницом да савезничка авијација бомбардује НДХ. На ходочашћу у Марији Бистрици Степинац је, 9. јула 1944. године, верницима исказао своје виђење проблематике рата Хрватске са САД и Енглеском: „Сматра ли можда ратујућа странка, да оваквим страхотама погађа нашу земљу злочином, што хрватски народ свом снагом својега бића стољећима тежи за слободом и брани данас своју државну самосталност уз нечувене жртве? Онда би били злочинци и сви други народи који носе у срцу исто тако непоколебљиву тежњу за слободом и самосталношћу.” Овакав став надбискупа, само месец дана од операције искрцавања савезничке војске на тло Европе, објашњив је делом и због уверавања која је добијао од Павелића, да се победа хиљадугодишњег Рајха уопште не доводи у питање. Поглавник је, наиме, уверавао Степинца, крајем 1944. године, да Немачка има ново оружје којим ће рат преокренути у своју корист.⁷¹

Радио Лондон је десетак дана касније реаговао на ову надбискупову изјаву, попукавши знак једнакости између Степинца и усташа. Из Лондона је саопштено да само усташе могу тврдити да хрватски народ под њиховим режимом брани слободу и независност, те је истакнуто да је надбискуп коначно ставио своје име на листу заштитника Немаца и усташа, чиме је постао и савезнички непријатељ.

У жеку Другог светског рата Степинац није остављао верницима никакву сумњу око тога која је страна исправна и коју страну у том сукобу треба да подрже. Лета 1944. године Степинац је указивао верницима на њихов најважнији задатак – одбрану НДХ. Надбискуп је изједначавао усташе са државом и поручивао да је борба против усташке власти истовремено и борба против хрватског народа: „Хрватска данас преживљава тешке тренутке и можда ће преживљавати још теже, али ми морамо бити увијек оптимисти, морамо тврдо вјеровати да ће Хрватска остати и да је нитко неће моћи уништити. Хрватски народ прољева крв за своју државу и то ће сачувати и спасити његову државу. Ниједан покрет против хрватског народа и његове аутономије не смије никога обесхрабрити. Напротив, сватко мора да брани и гради државу са још већим еланом.”⁷²

⁷⁰ И. Цвитковић, наведено дело, 171.

⁷¹ Б. Кризман, наведено дело, 116.

⁷² И. Цвитковић, наведено дело, 174.

Непосредно пред пробој Сремског фронта, када је слом усташке творевине био већ сасвим изванредан, Степинац је, 18. марта 1945. године, одржао говор студентима у цркви Срца Исусова у Загребу, поводом завршетка „ускрсних конференција хрватских свеучилишараца”. Наиме, са приближавањем Народноослободилачке војске Југославије, међу грађанима Загреба пронеле су се и вести о скорашњем миру. Надбискуп је студентима и верницима ближе објаснио какав им се мир спрема: „Да узмогнемо одговорити на то питање (какви су изгледи на мир) морамо најприје знати, што је мир? Значи ли мир можда то, да један друштвени слој огњем и мачем приграби власт у руке, а другима сталезима остаје једино полагање умирати, макар су у огромној већини? ... Значи ли мир, то да се може несметано онемогућавати дјеловање Цркве и те мјере оправдати једноставним изговором, да се 'Црква нема пачати у политичке ствари?'” Под трајним миром, наглашава Степинац, подразумева се само онај где је најважније да постоји ред према Богу. То је јасно упућено Народноослободилачкој војсци Југославије (НОВЈ), која се спрема да у коначном налету ослободи главни град Хрватске. Степинац им поручује да мира са њима бити неће: „Абсурдно је дакле говорити о некоме миру у свијету док се буде ускраћивала Богу дужна част... Може се дакле сто пута викати и говорити с оним сувременацима Јереминим: 'Мир, мир!' Рефрен ће бити увијек исти, а 'мира нема' (Јер. 6.14). Нема га и не може га бити зато, јер је риеч Божја неопозива: 'Нема мира безбожницима, говори Господ’’. Степинац се осврнуо и на злочине католичких свештеника, називајући их „евентуалним погрешкама и ситницама у поређењу са оним што друга страна ради.”⁷³

Врхунац оваквих наступања је посланица католичког епископата од 24. марта 1945. године. Ову посланицу наручио је државни врх НДХ, а њен текст потписали су сви они бискупи који су, пред налетом НОВЈ, могли да се пробију до Загреба. Последња и укупно трећа одржана бискупска конференција у НДХ сазвана је на иницијативу председника усташке владе Николе Мандића. Текст посланице унапред су припремили у председништву владе – фра Радослав Главаш, шеф одсека за богоштовање у Министарству правосуђа и богоштовља, бискуп Јанко Шимрак, члан Одбора тројице за покрштавање Срба и Иво Богдан, клерофашиста на функцији шефа Главног равнатељства за промицбу НДХ, водећи цензор у усташкој држави.⁷⁴ Посланица је објављена у свим црквеним листовима, а у иностранство је послата са преводом на француски и енглески језик.

Ова посланица састављена је због три разлога. Најпре, са намером да се са врха усташке власти скине одговорност за токове крви који су се сливали протекле четири године, и ту кривицу пребаци на Београд, на страну која је, по њиховом убеђењу, одговорна за све што се десило. Такође, требало је западном јавном мњењу указати ко су „праве” жртве рата. У складу са надањима нацистичког вођства у берлинском бункеру да ће сваког часа избити сукоб између два идеолошки супротстављена тора – западних савезника и Совјетског Савеза, тако је и посланица послата у иностранство, са задатком да прикаже слику Хрватске где гину невине католички свештеници од стране комунистичке руке, у нади да ће доћи до преокрета у политичким односима, у којем ће Запад прихватити НДХ као брану према Црвеној армији. Трећи разлог за окупљање католичког епископата била је лоша војна ситуација. Након пробоја Сремског фронта дошло је до несташице прехранбених зали-

⁷³ Б. Станојевић, наведено дело, 225–227.

⁷⁴ Група аутора, *Тко је тко у НДХ*, Загреб, 1997, стр. 43.

ха. Тада се од црквених главара очекивало да подигну морал код народа. Власт је и даље веровала у тајно немачко оружје, а католички бискупат требало је да учини напор да одржи на окупу људске и материјалне снаге НДХ.⁷⁵

У мору неистина лажи и клевета, како се наводи на почетку посланице, Пословни одбор Бискупских конференција сматра за дужност да верницима упути неколико речи и „већ сада раскринка неке смишљене клевете и подвале, уперене против најсветијих интереса Католичке цркве и Хрватскога Народа, у којему она дјелује”. Наглашава се мирољубивост хрватске душе, коју су од 1918. године хрватски световни и духовни поглавари узгајали, али су њихова настојања уништавали они који су убијали хрватске политичке прваке и тиме онемогућавали пацифизам Хрвата, чиме су их терали у све веће незадовољство. „Хрватска недужна крв пролијевала се у многим хрватским градовима и селима, дапаче и у самој београдској скупштини у вријеме између два рата.” У данима када се ратни злочини и даље масовно чине, када логор смрти Јасеновац и даље истим интензитетом гута своје жртве, потписнике посланице и даље боли неусвајање конкордата из 1936. године: „Тамо је на срамотан начин погажен најсвечанији међународни уговор Конкордат, склопљен између Свете Апостолске столице и бивше Југославије, па су тако хрватски католици у својим правима остављени на милост и немилост властодржаца...”

За потписнике посланице, рат су изазвали други (мисли се на Србе), а не Хрвати, јер су ти други имали политичку власт, док Хрвати нису имали ниједну пушку у својим рукама. Након што позивају да сви злочинци, са било које стране, буду кажњени, потписници истичу да је једна ствар ипак преча: „Али данас морамо најодлучније просвједовати пред Богом и свјетском јавношћу против суставног убијања и мучења невиних хрватских католичких свећеника и вјерника, од којих је велики број живио управо светим животом, а мрзители Католичке цркве одузели им живот протуправним осудама основаним на фиктивним кривицама.” Светској јавности, којој је такође била упућена посланица, даје се на знање ко су „праве” жртве, а ко „прави” злочинци у овом рату: „Непријатељи Католичке Цркве, а присташе материјалистичког комунизма, који је Хрватски Народ плебисцитарно одбио, почели су и у Хрватској Домовини истребљивањем свећенства и истакнутих најбољих вјерника према својем свијесном програму”.⁷⁶ Кватерников говор на радију, где проглашава НДХ, бискупи називају „вољом хрватског народа”, те да је мисао о властитој држави још јаче наглашена у току Другог светског рата и да су самим тим, као представници Цркве у Хрватској, просто поштовали вољу народа.

На крају, бискупи обећавају да ће основати посебан одбор, који ће испитати сва злочдела почињена у НДХ, и да ће извештај послати међународном представништву на увид. Иако су до ослобођења Загреба имали још четрдесет дана, такав одбор никада није основан, нити се бискупат тиме бавио након ослобођења.⁷⁷

Неколико дана пред ослобођење Загреба одвијао се последњи чин драме спасавања Независне Државе Хрватске. Са приближавањем Југословенске армије (како се

⁷⁵ Како је Радослав Главаш изјавио на саслушању после ослобођења, хтео се спровести плебисцит за очување НДХ. Заређале су се манифестације у том тону од установе до установе, па је тако дошао ред и на црквене поглаваре. Иницијатива за састављање окружнице дошла је од самог Павелића. Б. Станојевић, наведено дело, 229.

⁷⁶ В. Новак, наведено дело, 1040.

⁷⁷ Ibidem, 1042.

тада званично називала партизанска војска), отпочела је општа бжанија усташке владе, чиновника, грађана, полиције и војске из Загреба. Када је било извесно да главни град напушта и Анте Павелић, поставило се питање ко ће преузети формалну власт. У оптицају су била два имена: Влатко Мачек и Алојзије Степинац. Степинац није био заинтересован да преузме власт као регент, јер је сматрао да у постојећим условима западни савезници очигледно нису могли да утичу на измену ситуације.⁷⁸ Мачек је такође одбио идеју. У данима пред ослобођење у селима око Загреба (Маркушеву, Бачуну, Грачанима, Шестинама) усташе чине последње злочине, стрељајући насумице ухваћене људе. Злочине чини и група усташа око Вјекослава Макса Лубурића, команданта логора Јасеновац, који се, такође, повлачи кроз Загреб. У тим драматичним тренуцима Степинац води преговоре о спасавању НДХ. Иако га је надбискуп лично, у његовој кући, убеђивао да преузме ту дужност, Мачек је одлучио да напусти Загреб и оде у иностранство, што је и учинио 6. маја 1945.

У општој паници и припреми за бег, усташка влада је одлучила да комплетну документацију Министарства спољних послова однесе у Каптол, надбискупу Степинцу, који би је сакрио до остварења усташких планова, односно повратка на власт уз помоћ Британаца.⁷⁹ Степинац је документацију примио, уредно потписао признаницу о томе, и склонио је на сигурно.

Два дана пред ослобођење министар правосуђа и богоштовља НДХ Мирко Пук извршио је последњи задатак усташке власти. Са групом наоружаних усташа упао је и опљачкао Хрватску државну банку. Спасавање живе главе, пред наступајућим партизанским јединицама, подразумевало је и одношење златне резерве државне ризнице НДХ. Бројање и подела вршена је одмах, при чему је и за Мачека одређена врећа са хиљаду златника. Један део плена, 36 сандука са златом, Мирко Пук је однео у загребачки Каптол, где је затим закопано како не би пало у руке Југословенској армији. Преостали део злата натоварен је у камионе који су се укључивали у избегличку колону.⁸⁰ Дана 8. маја 1945. године, на 47. рођендан надбискупа Степинца, Загреб су ослободиле јединице Југословенске армије и тим чином НДХ је доживела свој потпуни слом.

Закључак

Током безумља које се спроводило у НДХ, Степинац није одлучно реаговао против масовних погубија, не зато што је та злодела директно подржавао, већ зато што је све време био убеђен у другачији исход рата. Наиме, сматрао је да ће се након рата прилике смирити, злочини заташкати, Каптол ће помоћи онима који су у рату страдали, а црква ће изаћи јача за неколико стотина хиљада преобраћених у католичанство, широм Хрватске и Босне и Херцеговине.

Господар живота и смрти за време НХД, Анте Павелић је до доласка на власт био потпуно непознат већини дела становништва Хрватске. Када су, сломом Краљевине Југославије у априлу 1941. године, усташе преузеле власт у Хрватској насилним путем,

⁷⁸ Бранко Петрановић, *Активност римокатоличког клера против сређивања прилика у Југославији (март 1945 – септембар 1946)*, Историја XX века, 1963, стр. 271.

⁷⁹ Богдан Кризман, *Павелић у бјекству*, Загреб, 1986, стр. 37.

⁸⁰ Милан Баста, *Рат је завршен 7 дана каније*, Загреб, 1977, стр. 269.

Павелић и његова клика нису имали неопходну подршку за учвршћивање те власти. Била им је неопходна подршка особе од ауторитета у народу, која ће својим позитивним ставом отворити пут за неометано вршење терора и насиља. Такву особу нашли су у лику Алојзија Степинаца. Обичан далматински или славонски сељак једва да је чуо за Анту Павелића и његова Начела усташког покрета, али је зато врло добро знао за поглавара католичке цркве у Краљевини Југославији, и био спреман да, у складу са утицајем те цркве у тадашњем времену, прихвата надбискупов став као неоспоран.

Једном када је Степинац исказао поштовање и подршку за Павелића и његову наоружану клику, створила се позитивна клима за учвршћивање ове групе терориста на власти. Аполитични свет, који је чинио већину становништва, прихватио је без пуно критике став својих духовних вођа. Разорни и садистички планови стварања Јадовна, Јасеновца и Старе Градишке могли су се затим неометано спроводити. Тиме је и Алојзије Степинац постао директни саучесник у злочинима које је починила тзв. НДХ.

Литература и извори

- [1] Бален Шиме, *Павелић*, Загреб, 1952.
- [2] Баста Милан, *Рат је завршен 7 дана касније*, Загреб, 1977.
- [3] Бенигар Алекса, *Алојзије Степинац*, Рим, 1974.
- [4] Блажевић Јаков, *Мач, а не мир, за правну сигурност грађана*, Загреб, 1980.
- [5] Група аутора, *Тко је тко у НДХ*, Загреб, 1997.
- [6] *Дневник Диане Будисављевић*, Загреб, 2003.
- [7] *Документи о протународном раду и злочинима једног дијела католичког клера*, Загреб, 1946.
- [8] Екмечић Милорад, *Дуго кретање између клања и орања – Историја Срба у новом веку 1492 – 1992*, Београд, 2008.
- [9] Jelavich Barbara, *History of the Balkans*, Cambridge, 1984.
- [10] Јелић – Бутић Фикрета, *Усташе и Независна Држава Хрватска 1941–1945*, Загреб, 1977.
- [11] Кризман Богдан, *А. Павелић и Сл. Квартерник код Адолфа Хитлера у љето 1941*, Хисторијски зборник повијесног друштва Хрватске, број 23-24, Загреб, 1970-1971.
- [12] Кризман Богдан, *Павелић у бјекству*, Загреб, 1986.
- [13] Кризман Богдан, *Усташе и Трећи рајх - I*, Загреб 1983.
- [14] Марић Михаило, *Краљ и влада у емиграцији*, Загреб, 1966.
- [15] Матковић Хрвоје, *Повијест Независне Државе Хрватске*, Загреб, 2002.
- [16] Manhattan Avro, *The Vatican Holocaust*, Springfield, 1986.
- [17] Мештровић Иван, *Успомене на политичке људе и догађаје*, Загреб, 1969.
- [18] Новак Виктор, *Magnum Crimen*, Београд 1989.
- [19] Петрановић Бранко, *Историја Југославије 1918 – 1988, I – III*, Београд, 1989.
- [20] Ривели Марко Аурелио, *Надбискуп геноцида*, Никшић, 1999.
- [21] Симић Сима, *Прекрштавање Срба за време Другог светског рата*, Титоград, 1958.
- [22] Станојевић Бранимир, *Алојзије Степинац, злочинац или светац*, Београд, 1986.
- [23] Хорстенау Глез фон, *Између Хитлера и Павелића*, Београд, 2007.
- [24] Цвитковић Иван, *Ко је био Алојзије Степинац*, Сарајево, 1986.
- [25] Чулиновић Фердо, *Окупаторска подјела Југославије*, Београд, 1970.

ЗАБОРАВЉЕНИ ЈУНАК – СТЕВАН Н. ШВАБИЋ

Милан Аксентијевић*

Стеван Швабић рођен је 1. новембра 1865. године у селу Божурња код Тополе поред Крагујевца, а гимназију и пољопривредну школу похађао је у Краљеву. Са 18 година отишао је у српску војску и завршио подофицирску школу (1885). Учесник је Српско-бугарског рата 1892. године. Исте године унапређен је у коњичког официра. Године 1912. добио је чин потпуковника, а 1913. постао је командант Пчињског округа.

Војну науку и ратну вештину стицао је и кроз ратну праксу, учествујући у оба балканска и у Првом светском рату. Много је научио и од великих српских војвода, команданата армија – Мишића, Степановића, Штурма и од начелника штаба Врховне команде Путника, када су они подносили рапорт, процењивали борбену ситуацију и предлагали одлуке краљу Петру и регенту Александру. Швабић је био ађутант престолонаследника Александра, команданта 1. армије за време балканских ратова 1912. и 1913. године.

У Првом светском рату, 1915. године, као командант пука у борбама у долини реке Мораве, био је рањен и заробљен. У заробљеништву је био у околини Салцбурга, где је остао до краја рата – новембра 1918. године.

Када се враћао из заробљеништва са 470 официра и 300 војника, 5. новембра 1918. зауставили су га на љубљанској железничкој станици и замолили да им помогне у одбрани Љубљане и сређивању стања у Словенији.

Швабић у својим сећањима на моменте који су одлучујуће утицали на њега да остане и помогне, каже: „На љубљанској железничкој станици ври као у кошници. Многобројни возови препуни војника бивше Аустроугарске армије, у повратку са италијанског фронта закрчили су станицу. Ми, онако ненаоружани упадосмо у ту гомилу наоружаних, разузданих, обезглављених и на свако зло спремних бивших војника, који су се без икаквог реда враћали са фронта и успут пљачкали и отимали све на шта су налетели журећи да што пре стигну својим кућама.”

Власт није имала снаге да заведе ред.

Швабић даље наводи: „Знајући да је Љубљана била стратегијска основица и центар из кога се снабдевала аустријска војска на италијанском фронту, проценио сам да у њој мора бити смештен огроман ратни материјал којег је требало сачувати за нашу државу, као и да се благовремено запоседне Љубљана, њена област и Трбовље (чувени рудници угља) и да се све то сачува од Италијана који су наступали за растуреном аустријском војском.”

* Милан Аксентијевић је генерал-мајор у пензији.

Зато је пристао да остане заједно са својим официрима и војском и ставио се на располагање Народној влади Словеније и Народном вијећу у Загребу. О томе пише: „За трен ока сам одлучио да са свим официрима и војницима останемо у Љубљани, да заведем ред и мир и да сачувамо све оно што је било изложено опасности да пређе у туђе руке. Иако изнемогли, измучени и изгладнели остали смо да помогнемо стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Официри и војници су са пажњом и одушевљењем саслушали моју одлуку.”

На више места Швабић истиче да су му свакодневно пристизали и добровољно приступали војници и старешине из заробљеништва из разних логора Аустрије, иако су могли једноставно да продуже пут својим кућама. Они су сматрали да је њихова патриотска дужност да остану и помогну колико могу. Нису хтели да буду нови „Бранковићи”.

Швабић је постао командант српске војске у Љубљани и деловао је у име Антанте. Од српских официра и војника – бивших заробљеника формирао је српски 26. пешадијски пук, јачине око 2.000 људи. У саставу су била 2 пешадијска батаљона, 1 коњички ескадрон, 2 топовске батерије и 1 митраљеска чета. Са том јединицом је одржавао ред и мир у Љубљани и индустријским градовима. Разоружавао је распуштену и разуларену Аустроугарску војску. На свим правцима где су Италијани наступали организовао је „даљинско извиђање и осматрање”. На тај начин је контролисао њихово наступање док су полако, без отпора, заузимали словеначку територију и дошли пред саму Љубљану.

Самостално је одлучио да се расположивим снагама супротстави даљем надирању Италијана, иако га је председник Народне владе Погачник наговарао да то не чини, сматрајући да српске снаге нису довољно јаке да зауставе Италијане и да зато може доћи до великих жртава међу локалним становништвом.

Швабић је 9. новембра 1918. са једним пешадијским батаљоном и једном митраљеском четом заузео положаје на линији Верд–Расковец (кота 656) – Пекел (Јеринов грч) – Заплана. Претходно је 7. новембра уредио да у састав снага за одбрану Љубљане уђу комплетне аустроугарске јединице које су се затекле у Љубљани. То су биле: Чехословачка легија (јачине око једне пешадијске бригаде) и 4. босанско-хецеговачка регимента (јачине пешадијског пука), намењене за непосредну одбрану града, за извођење активних дејстава и прихват снага са прве борбене линије.

Они историчари који злонамерно истичу да је пред Италијане, пред италијанску дивизију, изашао са 300 војника и пар митраљеза, потцењују и вређају, како италијанску војску и њену обавештајну службу, тако и организатора одбране и генијалног официра – стратега, који је у датом тренутку користио расположиве снаге и средства на најбољи могући начин, преузимајући на себе велику историјску и војничку одговорност.

Потпуковник Швабић је на себе преузео одговорност за ту смелу војничку операцију. Када му је генерал Иштвановић, представник Привремене владе СХС из Загреба рекао у Љубљани да нема право да наступа у име Антанте, пошто нема писменог овлашћења, одговорио је да ноту Италијанима потписује он и да ће лично за то и одговарати. Злонамерно се префуткује чињеница да је италијанска дивизија која је лукаво наступала за разбијеном аустроугарском војском у Љубљани налетела на снаге јачине око једне дивизије које су сачињавале српско-босанско-херцеговачко-чехословачке снаге са великим ратним искуством и ореолом одличних ратника.

Да би Италијани освојили Љубљану морали би, према grubим проценама и тада важећим нормама, одвојити снаге јачине три дивизије (једне армије).

Такође, је веома значајно истаћи чињеницу да Италијани нису дочекали крај рата на реци Сочи, већ дубоко на својој територији, на реци Пијави у дубокој дефанзиви, спремни на даља повлачења. Чињеница је да су им Трст и Љубљана били ратни циљеви које у крвавим трогодишњим борбама нису достигли, а камоли заузели. Стога су одустали од намере да своје ратне циљеве реализују у време када је завладао мир у искрвављеној Европи и у време интензивних преговора о миру и одређивању нових граница.

На крају су Италијани покушавали да на другим правцима заобиђу главне снаге у Љубљани. Познати су њихови неуспели покушаји да оклопним возом продру до правцем Горица – Бохињска Бистрица – Јесенице, где су их Швабићеви истурени извиђачки одреди, уз помоћ мештана и других родољуба, увек борбом заустављали и враћали на полазне положаје. Такође, неуспели су покушаји да продру правцем Трбиж – Крањска Гора – Јесенице, где су их сачекали истурени Швабићеви одреди и словеначке патриоте и тада борбом враћали.

Све то потпуковник Швабић је предвидео и о томе у својим успоменама каже: „Појединим војничким саставима затворио сам и обезбедио све правце који воде од Италије према Словенији, где сам организовао даљинско и ближинско извиђање.” Величина јединице зависила је од капацитета правца, записао је врхнички јупан у својим сећањима на те историјске дане.

Те изгубљене битке на помоћним правцима један су од разлога због којег су Италијани одустали од борбе за Љубљану.

Потпуковник Швабић је 13. новембра имао последњу прилику да одустане од своје намере. „Био сам много слабији од Италијана, али сам много полагао на морал својих официра и војника који су ми сваког тренутка испољавали готовост да ће се са Италијанима понети.” Сматрао је да ће борбом спречити продор Италијана у Љубљану – престоницу младе државе у формирању и да ће тако скинути са себе одговорност. Наиме, код њега је у Домобранску касарну дошао председник Владе Погачник (могао га је једноставно позвати на седницу Владе) и саопштио намеру Владе да без борбе дозволи улазак Италијана у Љубљану, да им обезбеди смештај у једној од касарни и да ће прогласом позвати народ на мир и разумевање таквог поступка. Закључак је био да је боље сачекати резултате Париске мировне конференције него тући се са Италијанима. Погачник је истакао да сматра да је Швабићева јединица релативно мала и недовољна да од јаким италијанских снага одбрани Љубљану. Погачник се бојао да ће, ако дође до борбе, град бити разрушен, а цивилне жртве велике.

Швабић му је, како пише, на расстанку рекао: „Господине Председниче, немојте издавати никакве објаве. Ја вам гарантујем да до сутра до подне Италијани неће ући у Љубљану. Сутра у подне ја ћу доћи и саопштити Вам шта сам решио да радим.” Дале наставља: „Ноћу између 13. и 14. новембра размишљао сам шта да радим, (све-стан је био да је остао сам, извршио је припрему команде и јединица) и на крају сам се одлучио да Италијанима оружјем забраним улазак у Љубљану и даље.”

О својој одлуци прво је обавестио генерала Симовића, кога је Врховна команда поставила као свог представника код Народног већа у Загребу. После телефонске консултације договорили су се да потпуковник Швабић прво упути ноту италијанском команданту у Логатцу. Такође, договорили су се о садржају ноте коју је Швабић требало да напише. Симовић се сложио са одлуком Швабића да се Италијанима не дозволи улазак у Љубљану. Вероватно је Симовић обавестио Врховну ко-

манду српске војске о намерама потпуковника Швабића и да је добио прећутно одобрење. Зна се ко ће бити кривац ако акција не успе!

Швабић је ноту написао, а на италијански превео потпуковник Улмански (један од представника војске код Народног већа у Загребу).

Нота је гласила:

„Војска Краљевине Србије, у име Антанте, запосела је Област Љубљане. Имам наређење, да спречим сваки улазак савезничким италијанским трупима у запоседнуту Област. Биће ми врло непријатно, ако у циљу извршења наређења, будем морао употребити оружје, за шта имам овлашћење. Ако би морало доћи до проливања савезничке крви, Српска војска скида са себе сваку одговорност. Молим Команданта да нареди да се савезничка италијанска војска заустави на вододелници Соче и Саве, док Краљевска Српска Влада ово питање не регулише са Краљевском Италијанском Владом.

Командант Српских трупа у Словеначкој,
потпуковник Стеван Швабић с. р.

Швабић је, упозоравајућом и врло коректном нотом, италијанском команданту дивизије генералу Јулију Латину показао да је не само одличан војник и стратег, већ да је и префињен и добар дипломата. Ретко се у историји ратова дешава да командант једне стране пред сукобом упозори противника и да тако избегне сукоб са несагледивим последицама. Оштро и јасно, војничким речником, ставио је до знања да не блефира и да озбиљно намерава да војном акцијом спречи даље напредовање Италијана и њихов улазак у Љубљану. Истовремено је уљудно и са високим поштовањем савезничке војске, бираним речима, упозорио: „Молим Команданта да изда наређење својим јединицама да се италијанска војска заустави на вододелници Соче и Саве.” То је линија која је одређена Лондонским споразумом у преговорима када је Италија приступила Антанти. Он је довољно одлучно рекао да ће у супротном доћи до оружаног сукоба. Са дужним поштовањем наводи на закључак да је то једина могућност да до сукоба не дође између две савезничке војске.

Швабић је уручење ноте поверио професору Универзитета у Београду, инжењерском капетану Милану Нешићу. Његов задатак је био да нађе команданта италијанске дивизије и да му је ручи и усмено га обавести да његов командант потпуковник Швабић озбиљно намерава да на сваки начин, оружјем, спречи напредовање италијанске војске.

Капетан Нешић је добио упутство и овлашћење да, као представник савезничке војске, преговара са италијанским командантом и да се понаша и поступа као домаћин у својој земљи – новој Краљевини СХС. Представник савезничке војске указао је и на проблеме које је на путу уочио и захтева да се они отклоне. Достојанствено и одлучно понашање и пријатељски, а одлучан захтев једино је примеран у оваквој ситуацији. Тако се капетан Нешић и понашао. Када се вратио, у рапорту своје команданту саопштио је да је командант италијанске дивизије пристао на захтев српске стране, да је зауставио напредовање својих јединица, а да ће се повући на предвиђену вододелницу Соча–Сава када добије одобрење својег Гене-

ралштаба, који се налази у Трсту. Захтевао је и постигао да се Италијани не понашају према словеначком становништву као окупатори већ као савезничка војска, да словеначко становништво на својим кућама, уместо италијанске заставе, постави тробојнице, заставе нове државе Краљевине СХС, да објекте које су Италијани реквирирали врате власницима и надокнаде им учињену штету, да материјална средства која су остала од аустроугарске војске не одвлаче у Италију, већ да их оставе новој држави, да за објекте које су запосели плате надокнаду становништву.

Потпуковник Швабић је, после пријема извештаја – рапорта од капетана Нешића, отишао са њим у Дежелну владу Словеније, како би их упознао са новонасталом ситуацијом, тј. да им саопшти да је испунио обећање које је дао председнику Погачнику да Италијани неће ући у Љубљану и да је та опасност отклоњена. О томе потпуковник Швабић каже: „ Морам да признам да сам после оваквог извештаја г. Нешића дануо душом. Један огроман терет пао је са мојих леђа. Кроз цело моје тело је слично струји прошао осећај највеће радости..., што ми је он у том тренутку изгледао као анђео спаситељ.”

То само потврђује чињеницу да је сва одговорност за успех била и остала на њему, да је Швабић био тога свестан и да је успех једино тако и доживео. Од кога је то капетан Нешић спасавао команданта Швабића? Од одговорности, јер је операција одбране Љубљане била само његова одлука, а извођачи су били његови официри и војници. Само би он био одговоран за неуспех. Потпуковник Швабић је успео да, смелом одлуком и демонстрацијом војне силе, распоређене на доминантним положајима, користећи расположива средства, дипломатском оштром нотом и вештином преговарача, без могућности друге стране да маневрише, оствари војничку победу – победу без проливане капи крви. Тај подвиг припада њему, као и официрима и војницима 26. српског пешадијског пука.

„Хвала милостивом Богу промуцах, а затим са г. Нешићем појурим ка Дежелној Влади. Улазећи на заседање видех да су били сви чланови Владе присутни. Господин Погачник са пружене обадве руке ми приђе, видевши на мојем радосном и насмејаном лицу да је све у реду. Господин Нешић је тачно и детаљно приказао ситуацију до његовог повратка. Господа чланови, очигледно задовољни постигнутим резултатом, честитали су и захвалили нам, а преко нас и Србији. Осећај радости је кулминирао.”

Све се то могло видети и из писања тадашње штампе. Тако су загребачке Пучке новине бр. 3 од 19. новембра, поред осталог, написале: „Срби су за спас нашег јединственог југословенског народа учинили више него што се могло очекивати. Срби су предузели одлучан корак против Италијана упркос томе да је могло доћи до рата између Србије и Италије, а у првом реду за спас и срећу нас Хрвата и Словенаца. Брат Србин толико воли Хрвата и Словенца и помаже нам иако би морао поново да ратује и крв пролива за ослобођење своје браће.”

Љубљанчани су се захваљивали организовано и спонтано. Организовали су величанствене манифестације испред Домобранске касарне где је био смештен 26. пешадијски пук, као и у позоришту за време представе „Дивљи ловац”, о чему „Словенски народ” од 16. новембра пише: „На дивне поздраве Србима од свих гледалаца на Србе се сасу цвеће. У жупановој ложи устаде Српски заповедник, сада већ свима познат и популаран потпуковник Стеван Швабић. Његова беседа је била тако силна као из камена исклесана. Сви смо били убеђени да тако може говорити само човек који је Италијанима тако енергично подвикнуо: „Стој.” Швабић о томе ка-

же: „На крају мог говора, проломио се силан аплауз у позоришту и дуго се из свих грла орило : „Живели Срби, живела Србија. И сада сам, после десет година, под утисцима оних дивних манифестација, оног превеликог одушевљења и радости, које је тада стварно испунило сваки кутак наша братска срца и душу.”

На годишњицу доласка Срба у Љубљану новине „Словенац”, у чланку под насловом „Годишњица ултиматума потпуковника Швабића” пишу: „Бурни и опасни били су дани у месецу новембру 1918. године за опстанак Словеније. Пола милиона војника, који су бацили оружје на Пиави ваљало се преко наших крајева. Њима су следили 'победоносни' опијени Италијани, који нису марили за демаркациону линију. Они се приближавају Љубљани у намери да је заузму, као и Трбовље и Зидани Мост. Овај циљ нашем 'победоносном суседу' уништио је човек који је вредан да га данас поменемо. За нас би биле страшне последице ако би Италијани заузели Љубљану и продрли до Саве и даље преко ње. Тај човек је потпуковник Швабић. Словенија ће њега задржати у вечитој и благодарној успомени, посебно Љубљана којој је дао сву своју моћ и свој утицај.”

„Словенски народ”, поред осталог, пише: „Од када Словенија постоји није било критичнијих дана од 5. до 20. новембра 1918. године. У том бурном времену дошао је човек, који није из наших крајева, али заслужује да га називамо „Спаситељем Словеније.” Био је то коњички потпуковник Стеван Швабић.

Председник Дежелне владе господин др Брејц је 5. новембра 1919. послао телеграм следеће садржине: „Покрајинска Влада се на дан прославе годишњице нашег ослобођења сећа и захваљује Вам за ваше велике заслуге у одржавању реда и мира у првим данима слободе. Словенски војници су узимали за пример Вашу јуначку жртву. Кратко време које смо имали част да боравите у нашој покрајини остаће у вечној успомени. Нека Вас Бог поживи. Председник Покрајинске Владе др. Брејц с.р.”

У предлогу Владе Словеније за доделу одликовања за учињено дело од 25. априла 1920. године, поред осталог, пише: „Потпуковник Стеван Швабић је приликом преврата имао за Словенију, а посебно за Љубљану велике заслуге. Оставши у Љубљани формирао је чете од српских ратних заробљеника који су се враћали из заробљеништва и који су се њему прикључили. Он их је наоружао и помогао у тешком раду које је морала прва Народна Влада да уради. Влада је тада имала на располагању само шачицу одушевљених и вредних Словеначких официра, који су Влади били једина подршка. Једине вредне чете на које се Народна Влада могла ослонити били су Швабићеви војници. Они су савесно и пожртвовано обављали поверене им послове, посебно на Љубљанском колодвору (железничкој станици) где су разоружавали војнике аустро-угарске армије који су се враћали са италијанског фронта. Одржавали су ред и мир и спроводили аустројску војску, чували заплењени материјал, као и интервенисали где је било потребно. Зато им много хвала. Много пута су спречили пљачку, разбојништва итд. Служили су као пример и углед словеначким војницима. И тако непосредно утицали на њих.

Када су италијанске снаге 14. новембра зазеле Врхнику, потпуковник Швабић је послао парламентарца заповеднику италијанских трупа у Логатец да му јави да на другој страни стоје српске чете које ће, ако буде требало, силом спречити њихово даље продирање. Потпуковник Швабић је саставио Ноту у оштром тону против њиховог надирања. Нота је имала веома добар učinak. Италијани су намеравали да освоје Љубљану и Трбовљанске руднике угља, али били су заустављени. Потпуковник Шва-

бић је у том критичном тренутку сопственом иницијативом постигао неочекивани успех. Народна Влада је са највећом захвалношћу одобрила његов корак.

Швабићева вредноћа, енергија и пожртвовање, заједно са својим четама, помогла је у првим данима преврата да одржава мир и ред, да разоружава бивше аустро-угарске војнике који су пролазили кроз Љубљану и да заплени много ратног материјала. Тиме је стекао велики углед и поштовање код народа који му је доделио признање приликом његовог одласка. Земаљска Влада за Словенију је предложила да се потпуковнику Швабићу за његове заслуге и успехе у Љубљани додели заслужено одликовање. Председник Владе др. Брејц.

Предлог за одликовање је био прихваћен и потпуковник Швабић је био одликован Орденом белог орла четвртог степена.

Оцењујући тадашњу стратегијску ситуацију на италијанском фронту Швабић истиче: „На фронту према Италијанима тад су биле две веома важне стратегијске тачке које је требало пошто пото задржати. Те тачке су Љубљана и Ријека. Ја сам Љубљану одржао.”

У својим успоменама на те историјске дане написао је и: „Са овако формираним трупима, одмах сам приступио реализацији следећих задатака:

1. Разоружао сам све војнике аустро-угарске Армије који су се враћали са италијанског фронта и преко Љубљане и околине одступаху, отправљајући их одмах у Аустрију и Мађарску.

2. Обезбедио и стражама осигурао све магацине и прикупљени ратни материјал, који је био представљао вредност у милијардама, не само у Љубљани већ и њеној околици, као Врхники, Камнику, Трбовљу итд.

3. Зато сам највећи ред и потпуно осигурао не само државну, већ и приватну имовину од разбојничких банди, пљачкаша и оних војника који беху познати под именом 'Зелени кадар'.

4. Омогућио сам најбрже отправљање разоружаних војника у Аустрију и Мађарску и рашчишћавање железничких станица и пруга да не било загушавања. На Љубљанској железничкој станици поред осталих овај посао вршили су моја два моја вредна, енергична, умешна и ваљана официра и то: господа Михаило Кујунџић, сада потпредседник Народне Скупштине Србије и господин Данило Трифунац, учитељ. Они су даноноћно бдили да се овај важан посао одвија како треба. Њима су помагали извештан број ванредних словеначких официра, међу којима се својом ревношћу нарочито истицао један растом омањи потпуковник, чијег се имена нажалост не сећам.

5. Омогућио сам рад и завео ред у руднику Трбовље. У овом руднику у којем је тада, колико се сећам, било око пет хиљада рудара. Упутио сам једну чету под командом вредног и енергичног капетана. Илије Панића, који је својом строгошћу, правичношћу и умешношћу успео да радници у миру и реду продуже рад.

6. Појединим војничким деловима, затворио сам и обезбедио све правце који воде од Италије ка Словенији и на овим правцима увео даљно и блиско извиђање.”

О свему томе говоре написи у новинама тог времена. Тако је у новинама „Словенски народ” на десетогодишњицу доласка потпуковника Швабића, његових официра и војника, када су се емоције умириле и када се могло говорити на основу чињеница, др Алојз Кокаљ, поред осталог, рекао: „Онда је небо имало милости за заслепљени Словенски народ и послало му анђела спасиоца. Анђели спасиоци су били српски официри – јунаци и српски војници – соколи, које је судбина баш тада

ослободила вишегодишњег ропства. Ови момци – јунаци на путу из ропства, зауставили су се у Љубљани, иако су били годинама одвојени од своје Отаџбине, нису журили својим порушеним домовима. Остали су у нашој средини и добровољно узели на своја леђа извршење оних задатака које би морали ми сами обавити. На челу тих јунака је потпуковник господин Стеван Швабић, чије ће име остати златним словима записано у аналима наше историје. Потпуковник Швабић је код нас преузео тешку службу јавне безбедности. Поред наших пожртвованих железничара, ми морамо бити највише захвални њему и његовим јунацима, што талас војске у повлачењу није порушио наше градове, варошице, села и житна поља. И не само то. Одмах иза војника који су се повлачили били су непријатељи који су се налазили неколико километара преко такозване Демаркационе линије. Било је питање само неколико дана, можда неколико сати, па да се у Љубљани појаве синови Апенина. Ко нас је поштедео од овако велике несреће? Ко је био наш анђео спасилац?

То је био коњички потпуковник Стеван Швабић са својим јунацима! Док смо ми Словенци спавали, он је над нама бдио. Сакупио је своје јунаке, топло их је поздравио и хитао према 'победиоцу' да му са картом у руци да неколико другачијих упутстава. Ову своју намеру је и извршио. Упућен на један веома јасан начин од стране потпуковника Швабића, 'победник' је иако нерадо увидео да је прешао преко демаркационе линије и био је присиљен да се на њу врати. Овај историјски догађај је био врло драматичан!

Потпуковник Швабић се после ове акције, која је била крунисана потпуним успехом, вратио у Љубљану и једино њему и његовим јунацима можемо бити захвални што нисмо добили непозване госте којих се не би тако брзо, а можда ни никада ослободили. Љубљана Швабићу дугујемо неописиву захвалност."

Поджупан Љубљане господин др Иван Становник је, 23. августа 1923. године, обавестио потпуковника Швабића да је улица поред коњичке касарне у Љубљани добила по њему име – Швабићева улица.

На крају свог написа, на десетогодишњицу доласка у Љубљану, Швабић скромно закључује: „Све ове похвале које су Словенци упутили мени такође припадају и вама. Исто тако заслужују похвалу и народно признање и она господа официри и чиновници браћа Словенци који су тада заједно са нама радили и помагали да се створи наша данашња домовина Краљевина СХС."

Сви они који су препознали историјски тренутак у којем је настајала нова држава, формирао се народ, одредиле границе, сви који су учествовали дајући при томе максималан допринос за реализацију својих снова, заслужују трајно обележје. У том историјском тренутку народ је изнедрио три великана који су видели даље од осталих. То су били визионари и државници који заслужују једнако признање.

Тада су из народа изникла три великана. То су: Рудолф Мајстер, који је одредио северну границу нове државе, Михајло Пупин, који је одлучујуће утицао да Горењски кот са Триглавом припадне Словенији и потпуковник Стеван Швабић са својим јунацима који су зацртали западну границу и одбранили престоницу нове словенске државе.

Незабележен је случај у историји да су заробљеници, не одлазећи кућама после вишегодишњег ропства, масовно силазили са воза и остајали да помогну у најкритичнијем тренутку. Тај случај масовног остајања ратних заробљеника да помогну браћи деловао је на одлуку за прикључивање следећих група заробљеника, што се наставило све до краја 1918. године.

Словеначки народ је у послератном времену, подизањем монументалних споменика ослободиоцу краљу Петру I и ујединитељу краљу Александру у Љубљани и Трбовљу, одао захвалност и српским ратницима који су се 1918. и 1919. године борили заједно са Словенцима и другима за формирање и опстанак државе Словеније. Тиме је одато признање и потпуковнику Швабићу, његовим официрима и војницима, добровољцима који су своја патриотска осећања ставили изнад личних интереса.

Италијани су у Другом светском рату прво срушили та два споменика, јер су их подсећали на пораз у Првом светском рату када су изгубили борбу за Љубљану. Рушењем су гађали у народни понос и друга домољубна осећања.

Расути гробови на обронцима Корушке и Штајерске говоре да је словеначки народ захвалан тим јунацима који су били спремни погинути за њихову домовину и слободу када је народу било најтеже.

Подизање споменика потпуковнику Швабићу и његовим саборцима у Љубљани допринело би још бољим односима словеначког и српског народа. Било би то трајно сећање на допринос српског војника слободи и стварању словеначке државе.

Литература

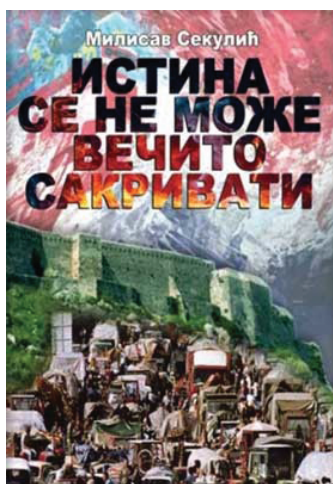
- [1] Група аутора, *Словенска новејша згодовина*, 1. део, Љубљана, МК, 2005.
- [2] Лојзе Уде, *Бој за северно словенско међо 1918/19*, Марибор 1967, Корошко впрашање, Љубљана 1976.
- [3] Швајцер Ј. Јанез, *Словенска војска 1918 – 1919*, Љубљана, ПД 1990.
- [4] *Згодовина Словенцев*, стр. 608–613, боји за меје, Љубљана.
- [5] Здравко Сенчар, *Војне акције у Корушкој 1918/19*, Београд, 1950.
- [6] Владо Стругар, *Српска војска у заштити југословенског простора крајем године 1918*.
- [7] Божо Репе, *Содобна згодовина* (Згодовина за 4. летник гимназије), стр. 86.
- [8] *Хистријска трагања*, свеска бр. 3, Институт за историју, Сарајево, 2009.
- [9] Марјан Ф. Крањц, *Рат после рата – допринос српских добровољаца у борби за словенску северну и западну границу 1918/19*, Бој за Корошко, приспевек српских простовољцев, Кдо је 1918 зауставил Италијане на Врхники.
- [10] Душан Нечак и Божо Репе, *Орис содобне обче ин словенске згодовине*, Љубљана, 2003.
- [11] *Војна енциклопедија*, књига IV, стр. 105, Београд, 1972.
- [12] Лојзе Перич, *Бој за словенско северно мејо в летих 1918 –1919 на Штајерском ин Корошкем*, Знамење 5/6 2007.
- [13] Урош Липушчек, *Сакро Егоизмо*, стр. 343, Љубљана, 2014.
- [14] *Словенски биографски лексикон*.
- [15] *Енциклопедија Словеније*, књига 13, МК, Љубљана.

Часописи

- [1] *Словенски народ*, од 7. и 16. новембра, 2. октобра и 2. децембра 1918. и 30. октобра 1928.
- [2] *Политика*, од 2.,3. и 14. новембра 1928, 15. и 16. новембра 1968.
- [3] *Пучке новине Загреб*, страна 4, новембар 1918.
- [4] *Наш род*, 1934/35, лето 6, страна 5.
- [5] *Дело*, од 13. априла 1994.
- [6] *Словенец*, од 15. и 16. новембра 1918. и 23. јануара 1935.

ПРИКАЗ КЊИГЕ „ИСТИНА СЕ НЕ МОЖЕ
ВЕЧИТО САКРИВАТИ – ‘ОЛУЈА’ ПРОТИВ
СРПСКОГ НАРОДА У ХРВАТскоЈ, АВГУСТА
1995. ГОДИНЕ, ЈОШ ДУГО ЋЕ ТРАЈАТИ”,
МИЛИСАВА СЕКУЛИЋА

Никола Тошић Малешевић*
Министарство одбране Републике Србије,
Универзитет одбране у Београду, Војно дело

Истина се не може вечно сакривати – „Олуја” против српског народа у Хрватској, августа 1995. године, још дуго ће трајати, Милисав Секулић, Фондација Мултинационални фонд културе, Београд, 2015, 178 стр.

Милисав Секулић, пуковник Југословенске народне армије (ЈНА) и генерал-мајор Српске војске Крајине (СВК) у пензији, бивши начелник Одељења за оперативни-наставне послове Српске војске Крајине (званични назив војске бивше Републике Српске Крајине)¹, 2015. године објавио је књигу под насловом *Истина се не може вечно сакривати – „Олуја” против српског народа у Хрватској, августа*

1995. године, још дуго ће трајати. Ова књига обрађује једну од најтрагичнијих тема у историји српског народа – хрватску акцију „Олуја”, од 4. до 7. августа 1995. године, и пад Републике Српске Крајине (РСК)² као и контроверзан однос власти Републике Српске, Републике Србије, Републике Црне Горе и Савезне Републике Југославије (СРЈ)³ према том догађају.

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

¹ Поменуто дужност Милисав Секулић је обављао од 1991. до 1993. године када је пензионисан.

² Република Српска Крајина проглашена је 19. децембра 1991. године (21. децембра 1990. године је проглашена под именом Српска Аутономна Област Крајина, а поменутог датума 1991. године је преименована у Република Српска Крајина), као одговор на брисање Срба као конститутивног народа из Устава Хрватске и као реакција на сепаратистичке акције Владе Хрватске која је тежила разбијању Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ). Република Српска Крајина је пала у поменутој хрватској војно-полицијској акцији „Олуја”, од 4. до 7. августа 1995. године, чиме је завршен рат у Хрватској (1991–1995). Хрватским јединицама су у нападу помагале и јединице 5. корпуса Армије Босне и Херцеговине која је, у ствари, била војска Бошњака током ратова у Хрватској и Босни и Херцеговини.

³ Савезну Републику Југославију сачињавале су Република Србија и Република Црна Гора. Постојала је од 27. априла 1992. до 3. јуна 2006. године, с тим што је од 4. фебруара 2003. године била преимено-

Ово дело је значајно и због тога што је аутор приликом његове израде користио само изворе (из наше ближе прошлости), а не и литературу, што му даје још већу вредност. Такође, веома је значајно и то што је и сам био сведок и, донекле, учесник догађања описаних у књизи. Даћемо мало дужи преглед коришћених извора (иако не свих) будући да су значајни за нашу најновију историју: два протеста (оба од 4. августа 1995) команданта Главног штаба СВК (ГШ СВК) генерал-пуковника Милета Мркшића команданту УНПРОФОР-а⁴ генералу Берtrandу Жанвијеу због гранатирања цивилних циљева од стране хрватске артиљерије; одлука Врховног савета одбране РСК о евакуацији становништва од 4. августа 1995. године (донета у 20 часова); наређење команданта ГШ СВК генерал-пуковника Милета Мркшића потчињеним јединицама о стабилизацији одбране и одвајању војника од цивила и њиховом враћању у борбене јединице СВК⁵; наређење команданта Главног штаба Војске Републике Српске (ВРС) генерал-пуковника Ратка Младића команданту Главног штаба СВК генерал-пуковнику Милету Мркшићу о поновном формирању разбјених јединица СВК на територији Републике Српске (РС)⁶ ради одбране РС и припрема за ослобођење РСК, као и о контроли избеглица и одвајању борбено способних мушкараца и њиховом упућивању у војне јединице;⁷ информација начелника Генералштаба Војске Југославије (ВЈ)⁸ генерал-пуковника Момчила Перишића упућена 14. августа 1995. године командантима главних штабова ВРС и СВК генерал-пуковницима Ратку Младићу и Милету Мркшићу о прикупљању војних обвезника из РС и РСК на територији СРЈ и њиховом упућивању у јединице ВРС и СВК и наређење команданта Главног штаба ВРС (ГШ ВРС) генерал-пуковника Ратка Младића, од 15. августа 1995, о прихватању поменутих мобилисаних војних обвезника из СРЈ; наређење команданта ГШ ВРС генерал-пуковника Ратка Младића, од 17. августа 1995. године, о формирању јединица СВК на територији РС и њиховом упућивању у борбена дејства у РС и РСК,⁹ сведочење о „Олуји” пуковника Богдана Миховиновића, официра на дужности у Ратном ваздухопловству и противваздушној одбрани ГШ СВК, итд.

Ту су и: наређење команданта ГШ СВК генерал-пуковника Милета Мркшића 75. моторизованој (Дрнишкој) бригади 7. (Далматинског) корпуса СВК о ојачавању одбране Кни-

вана у државну заједницу Србија и Црна Гора. Распала се 3. јуна 2006. године отцепљењем Републике Црне Горе, а њен континуитет је наставила Република Србија.

⁴ УНПРОФОР су биле мировне снаге Организације Уједињених нација (ОУН) на простору Хрватске и Босне и Херцеговине током ратова на тим подручјима. Установљен је 21. фебруара 1992. године Резолуцијом 743 Савеза безбедности Уједињених нација.

⁵ Издато 5. августа 1995. године и никада није реализовано. Поменуто наређење издато је и неким од команданата корпуса ВРС као што су: генерал-потпуковник Момир Талић – командант 1. крајишког корпуса; генерал-потпуковник Радивоје Томанић – командант 2. крајишког корпуса; генерал-потпуковник Новица Симић – командант Источнобосанског корпуса и генерал-потпуковник Радислав Крстић – командант Дринског корпуса ВРС. Такође, исто наређење било је упућено и Центру војних школа ВРС чији је командант био генерал-мајор Грујо Борић.

⁶ Република Српска је ентитет у саставу Босне и Херцеговине (БиХ). Прогласиле су је Срби у БиХ 9. јануара 1992. године као одговор на сепаратистичку политику Бошњака и Хрвата у БиХ који су желели отцепити БиХ од СФРЈ. Призната је и званично као ентитет (са веома широким овлашћењима) у саставу БиХ Дејтонско-париским мировним споразумом којим је окончан рат у БиХ (1992–1995). Поменути споразум је парафиран у Дејтону (Сједињене Америчке Државе) 21. новембра 1995. године, а потписан у Паризу (Француска) 14. децембра исте године.

⁷ Издато 11. августа 1995. године и такође никада није реализовано.

⁸ Војска Југославије био је званичан назив војске СР Југославије. Од 4. фебруара 2003. године је преименована у Војска Србије и Црне Горе (ВСЦГ), а од 3. јуна 2006. године у Војска Србије (ВС), што јој је и данас званичан назив.

⁹ Наређење никада није реализовано.

на;¹⁰ затим извештаји и изјаве команданта 7. (Далматинског) корпуса и изјаве и извештаји команданата бригада, пукова и позадинских база поменутог корпуса о дејствима њихових јединица током „Олује“;¹¹ извештаји и изјаве команданта 15. (Личког) корпуса СВК и команданата потчињених му јединица;¹² извештаји и изјаве команданта 21. (Кордунашког) корпуса СВК и команданата јединица потчињених корпусу;¹³ извештаји и изјаве команданта Корпуса специјалних јединица СВК и његових потчињених;¹⁴ извештаји и изјаве команданта 39. (Банијског) корпуса СВК и потчињених му официра;¹⁵ извештај команданта 11. источнославонског (Вуковарског) корпуса СВК;¹⁶ изјава генерал-мајора Бранислава Петровића, помоћника команданта ГШ СВК генерал-пуковника Милета Мркшића за РВ и ПВО; извештаји, сведочења и изјаве команданата РВ и ПВО СВК¹⁷ и тако даље.¹⁸

На почетку ове књиге налази се ауторова посвета, после које следе његова порука читаоцима и садржај. Затим следи главни текст који је подељен на два поглавља, од којих је, пак, свако подељено на више мањих потцелина, а неке од њих на још мање делове.

Прво поглавље носи назив *Агресија Хрватске на западни део Републике Српске Крајине, августа 1995. године*.¹⁹ У њему је најпре ауторов предговор, после којег сле-

¹⁰ Издато 4. августа 1995. године и никада није реализовано.

¹¹ Командант 7. (Далматинског) корпуса СВК био је генерал-мајор Слободан Ковачевић, а команданти јединица у саставу поменутог корпуса били су: капетан Небојша Поповић – 1. лака (Врличка) бригада; пуковник Владимир Давидовић – 75. моторизована (Дрнишка) бригада; мајор Раде Дрезгић – 2. пешадијска (Кистањска) бригада; потпуковник Јанко Ђурица – 3. пешадијска бригада; потпуковник Мирко Узелац – 92. моторизована (Бенковачка) бригада; капетан Радивоје Паравиња – 4. лака (Обровачка) бригада; мајор Милош Остојић – 7. мешовити противоклопни пук и потпуковник Драгић Стојановић – 77. позадинска база.

¹² Командант 15. (Личког) корпуса СВК био је генерал-мајор Стево Шево, а потчињени команданти били су: пуковник Јово Кордић – 9. моторизована бригада; пуковник Мирко Радаковић – 18. пешадијска бригада; пуковник Стеван Штрбац – 50. пешадијска бригада; пуковник Милан Милојевић – 70. пешадијска бригада; пуковник Славко Студен – 103. пешадијска (Лапачка) бригада и потпуковник Милорад Вујиновић – позадинско обезбеђење 15. (Личког) корпуса.

¹³ Командант 21. (Кордунашког) корпуса СВК био је пуковник Вељко Босанац (од 5. августа 1995. пуковник Чедомир Булат), а команданти потчињени пуковнику Босанцу (од 5. августа пуковнику Булату) били су: пуковник Марко Рељић – 13. пешадијска бригада; пуковник Божа Бјелић – 19. пешадијска бригада и потпуковник Драган Ковачић – 11. пешадијска бригада.

¹⁴ Командант Корпуса специјалних јединица СВК био је генерал-мајор Милорад Ступар, а потчињених су му били следећи команданти: пуковник Станко Летић – 2. оклопна бригада и пуковник Милош Цветичанин – 2. гардијска бригада.

¹⁵ Командант 39. (Банијског) корпуса СВК био је генерал-мајор Слободан Тарбук, а потчињени су му били команданти: пуковник Милорад Јанковић – 31. пешадијска (Петрињска) бригада; пуковник Милан Беко – 24. пешадијска (Глинска) бригада; пуковник Васо Вукмировић – 26. пешадијска (Костајничка) бригада; пуковник Перица Колунџија – 33. пешадијска (Дворска) бригада, пуковник Јанко Гвозденовић – 75. позадинска база и пуковник Никола Радишић – 39. лаки артиљеријско-ракетни дивизион ПВО.

¹⁶ Командант 11. источнославонског (Вуковарског) корпуса СВК био је генерал-мајор Душан Лончар.

¹⁷ То су били: командант 75. мешовите артиљеријско-ракетне бригаде пуковник Ђорђе Миликшић; командант 105. ваздухопловне бригаде потпуковник Ратко Допућ; командант 44. ракетне бригаде ПВО потпуковник Ранко Дашић; командир Мешовите хеликоптерске ескадриле мајор Живко Јанковић и други.

¹⁸ Овде напомињемо да је у саставу СВК постојала још једна велика оперативна групација. Звала се „Паук“ и командовао јој је генерал-потпуковник Миле Новаковић. Састојала се од 1, 2. и 3. пешадијске бригаде Народне одбране и 101. одреда.

¹⁹ Аутор овог дела хрватску војно-полицијску акцију „Олуја“ описује као акцију која је довела до пада западног дела РСК, будући да је источни део РСК (источна Славонија, западни Срем и Барања) у „Олу-

ди опис политичке ситуације у РСК непосредно учи „Олује”, рад Главног штаба СВК током акције „Олуја” и по његовом извлачењу на територију Републике Српске. Затим су описана борбена дејства корпуса СВК и њихових потчињених јединица током поменуте акције и то: 7. (Далматинског) корпуса, 15. (Личког) корпуса, 21. (Кордунашког) корпуса, Корпуса специјалних јединица и 39. (Банијског) корпуса. На крају овог поглавља налазе се ауторове процене да је „Олују” СВК дочекала сама и напуштена од свих, билтен Документационог центра „Веритас” из октобра 2004. године, сведочење (од 17. маја 2006) бившег министра спољних послова Хрватске Мате Гранића о томе да су се злочини над Србима (које су починиле хрватске јединице) током „Олује” заиста догодили, затим следи преглед економске штете коју су Срби претрпели током „Олује”, као и изводи из дневника аутора (то су, у ствари, записи које је аутор уносио у свој дневник приликом годишњица „Олује” 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013. и 2014. године).

Друго поглавље носи наслов *На путевима који су водили српски народ из Хрватске у поразе и трагедије*. У њему се описује однос Војске Југославије према Српској војсци Крајине, као и однос припадника војске и полиције у Републици Српској и Савезној Републици Југославији према припадницима Српске војске Крајине у повлачењу. Описан је, затим, и однос начелника Генералштаба ВЈ генерал-пуковника Момчила Перишића према „Олуји”, однос званичних власти у СРЈ, Републици Србији, Републици Црној Гори и Републици Српској према трагедији Срба у Хрватској, као и политика Слободана Милошевића (у време „Олује” председника Републике Србије) према Србима током рата у Хрватској 1991–1995. године. Аутор се затим поново враћа односима ВЈ и СВК, као и понашању власти Србије које, по његовом мишљењу, настоје да прећуте злочине почињене над Србима у Хрватској ради добрих односа са том државом.

Ова књига Милисав Секулића је хвале вредан напор и извор података о нашој најновијој прошлости. Јер, као што је написао и Милорад Антонић у име издавача, она представља историју записану на лицу места. Стога се може рећи да ово дело представља значајно штиво за историчаре и све оне који желе сазнати нешто више о слому Републике Српске Крајине. Аутор се заиста потрудио да на детаљан начин прикаже активности Српске војске Крајине током хрватске војно-полицијске акције „Олуја”, као и то колико је поразно на српску одбрану утицала одлука Врховног савета одбране РСК о евакуацији становништва од 4. августа 1995. године (донета у 20 часова), будући да је до тада СВК на многим подручјима одолевала нападима хрватске војске и полиције који нису могли пробити српску одбрану. Што се тиче делова књиге у којима аутор пише о односу СРЈ, Србије, Црне Горе и Републике Српске (као и односима ВЈ и Полиције Србије и ВРС и Полиције Републике Српске према РСК и СВК и Слободана Милошевића према Србима у Хрватској 1991–1995) чини се да је Милисав Секулић на појединим местима био преоштар према војскама и полицијама СРЈ, Србије и Републике Српске (као и властима СРЈ, Србије, Црне Горе и Републике Српске), јер ни оне саме тада нису биле у лакој позицији и биле су под претњом агресије НАТО-а ако се ангажују у одбрани Републике Српске Крајине. Такође, чини се да је аутор био преоштар и у описивању улоге неких официра

ји” био изложен само ограниченим артиљеријским нападима хрватских снага и није пао током поменуте хрватске акције (он је мирно реинтегрисан у Хрватску тзв. Ердутским споразумом од 12. новембра 1995. године). Ипак, будући да је источни део РСК био само мањи део Републике Српске Крајине, може се сматрати да је РСК престала постојати поразом у акцији „Олуја”.

и политичара РСК, јер је њихово деловање у „Олуји” често било онемогућено, нарочито од када је донета одлука о евакуацији становништва, увече 4. августа 1995. године (наиме, први знаци панике у РСК и СВК појавили су се још у данима пре почетка „Олује”, а прве веће групе српских цивила почеле су бег недуго по нападу хрватске војске и полиције у пет часова ујутру, 4. августа 1995), а нарочито од када су, истог дана, сазнали да ВЈ и ВРС неће интервенисати против Хрватске и тако олакшати положај РСК и СВК.

После главног текста књиге следе прилози: прилог о броју Срба и Хрвата у Народноослободилачкој војсци Југославије током Другог светског рата (1941–1945) (много је веће учешће Срба од учешћа Хрвата), као и о броју Хрвата у редовима оружаних снага тзв. Независне Државе Хрватске (НДХ) – усташа и домобрана (велики број Хрвата у поменутим јединицама); прилог у којем је реч о прећуткивању злочина над Србима у Другом светском рату (почињеним од стране усташа и домобрана), а све ради очувања јединства Југославије. Прилози који следе садрже текст усташке присеге (заклетве) из 1939. године и оглас тада владајуће странке Хрватске демократске заједнице (ХДЗ) из 1991. године у којем се детаљно наводи хушкање хрватског становништва на малтретирање Срба пред избијање рата у Хрватској 1991. године. Летак носи назив *Упознај Србе да би их више мрзео*. Затим, ту је и прилог у којем се може прочитати антисрпски летак растуран у Мостару 1991. и 1992. године,²⁰ затим прилог – извештај команде 1. армије Југословенске народне армије упућен Генералштабу ЈНА од 4. априла 1992. у којем се наводи да су 3. априла 1992. године мађарске трупе, у рејону села Торјанци код Белог Манастира у Барањи, пуцале на граничаре ЈНА, при чему је погинуло 19, а рањено 15 припадника ЈНА. Следи прилог у којем се налази извод из оптужнице Међународног суда за бившу Југославију против хрватских војних и полицијских генерала који су командовали у акцији „Олуја” – Анте Готовине, Младена Маркача и Иван Чермака из којег се види размера страдања Срба у „Олуји”, као и прилог – изјава тадашњег председника Хрватске Фрање Туђмана, изречена 17. октобра 1999. године, у којој се каже да се никада више неће дозволити Србима да буду бројан народ у Хрватској.

На крају овог дела налази се ауторова напомена о коришћеним изворима и списак најчешће употребљаваних скраћеница. Књига садржи и одређени број црнобелих фотографија. Штампана је у 300 примерака, а извршни издавач је штампарија „Барипринт” из Београда.

²⁰ Летак су растурале бошњачке и хрватске организације.

ПРИКАЗ КЊИГЕ „МАРКО КРАЉЕВИЋ – ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ПОСТАО ЛЕГЕНДА“, МАРКА АЛЕКСИЋА

Никола Тошић Малешевић*
Министарство одбране Републике Србије,
Универзитет одбране у Београду, *Војно дело*

Марко Краљевић – човек који је постао легенда,
Марко Алексић, Лагуна, Београд, 2015, 320 стр.

Од средњег века деле нас бројне цивилизацијске наслаге од краја XV века до данашњег модерног доба. То време је за многе људе мистично и тајанствено. Међутим, важно је схватити да су људи средњег века имали свој начин живота, свој кодекс части и понашања из којег су проистичале њихове мисли, делање и ставови. Један од тих људи средњег века био је чувени Марко Мрњавчевић, у народу познат као Марко Краљевић – човек који је постао легенда. Управо тако је Марко Алексић, магистар средњовековне археологије и кустос Народног музеја у Београду, именовао своје дело које је, 2015. године, издала Издавачка кућа *Лагуна*.

Марко Алексић покушао је да читалачкој публици приближи Марка Мрњавчевића као човека који је заиста живео у једном периоду, а не само као неког литерарног лика који је створен у народном предању Срба и осталих јужнословенских народа на Балкану.

Аутор је, поред осталог, покушао одговорити и на питање зашто је баш он постао омиљени херој и лик народних епских песама. За то је постојало пуно добрих разлога, јер је, још у првој половини 19. века, наш чувени филолог и реформатор српског језика Вук Караџић, који је сакупио највише наших народних песама о разним темама, па и о Марку Краљевићу, једном приликом записао: „Он (Марко Краљевић) заиста да није био неки особит човек, не би се такве небројене приповјетке о њему, између народа, распространити могле, нити би се толико име његово пјевало и славило.” Такође, прича о историјском Марку Краљевићу није само прича о једном човеку већ и о времену у којем је живео и делао, дакле и о средњем веку на нашим просторима.

Многобројна је литература коју је Марко Алексић користио за писање ове књиге, а нека од најзначајнијих дела су: Милош Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*; Станоје Бојанин, *Забаве и светковине у средњовековној Србији: од краја XII до краја XV века*; Михаило Динић, *Српске земље у средњем веку*; Иван

* Аутор је спољни сарадник *Војног дела* и самостални истраживач – мастер историчар.

Ђорђевић, *Зидно сликарство српске властеле у доба Немањића*; Иван Златковић, *Епска биографија Марка Краљевића*; Вујадин Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*; Константин Јиречек, *Историја Срба I-II*; Томо Томоски, *Македонија низ векови-те. Градови. Тврдини. Комуникации*; Христо Матанов, *Југозападните български земи през 14 век*, Раде Михаљчић, *Крај Српског царства*; Раде Михаљчић, *Прошлост и народно сећање*; Nicol Donald, *The Despotate of Epiros, 1267–1479: A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*; Мавро Орбин, *Краљевство Словена*; Ђурђица Петровић, *Дубровачко оружје у XIV веку*; Смиљга Марјановић Душанић и Даница Поповић, *Приватни живот у српским земљама средњег века*; Бошко Сувајић и Мирослав Пантић, *Народна књижевност: епске песме у старијим записима*; Божидар Ферјанчић, *Византијски и српски Сер у XIV столећу*; Божидар Ферјанчић, *Тесалија у XIII и XIV веку*; Божидар Ферјанчић и Сима Ћирковић, *Стефан Душан, краљ и цар 1331–1355*; John V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century of the Ottoman Conquest*; Сима Ћирковић, *Работници, војници, духовници*; Марко Шуица, *Немирно доба српског средњег века – властела српских обласних господара*; Гавро Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику*, итд. Аутор је, такође, за писање овог рада користио и одређене историјске изворе и то су: *Стари српски записи и натписи I-VI* (приредио Љубомир Стојановић) и *Византијски извори за историју народа Југославије, том VI* (уредници Божидар Ферјанчић и Сима Ћирковић).

На почетку књиге налазе се садржај и ауторов предговор, након којег следи увод који садржи четири потцелине. Главни текст књиге подељен је на пет поглавља од којих свако има више потцелина. Њихови наслови су: *Марково детињство и породица* (са шеснаест потцелина); *У очевој сенци* (са двадесет пет потцелина); *Краљ у Прилепу* (са двадесет девет потцелина); *Последња битка* (са двадесет две потцелине) и *Витешка опрема у време Краљевића Марка* (са две потцелине).

Јасним, читким, прегледним и лаганим стилем Марко Алексић је широкој читалачкој публици у потпуности дочарао средњи век на нашим балканским и европским просторима. У књизи се описују средњовековни свет, историјски догађаји, дипломатска пракса, политички и привредни односи међу државама и властелом, начин живота људи (радо-сти, гозбе, веселја и забаве; проблеми, жалости и туге; начин мишљења и формирање њихових ставова; њихови међусобни односи, свакодневни догађаји, итд.). Када читалац стигне до краја Алексићеве књиге може закључити да је живот Марка Краљевића био пуно занимљивији и садржајнији него што је у први мах могао претпоставити, те да није случајно што је управо он био човек који је постао легенда, тј. који је постао најомиљенији народни јунак и о коме пева читав један циклус српских (али и осталих јужнословенских – од падина Алпа до обала Црног мора) епских песама. Треба рећи и то да (иако то звучи невероватно) до појаве ове књиге није било ниједне свеобухватне биографије историјског Марка Краљевића. Зато ће сви читаоци ове књиге (не само стручна јавност) бити изузетно задовољни када је буду прочитали, јер им је аутор отворио врата заборављеног света, трудећи се да их упозна са њим и његовим становницима.

После главног текста књиге следе ауторов поговор, списак литературе и извора и кратка биографија аутора. Књига је технички добро опремљена и садржи већи број цртежа, црнелих географских карата и црнелих фотографија историјских предмета и локалитета, фресака и књига. Штампана је у 2.000 примерака, а извршни издавач је „Гласник штампарија” из Београда.

S U M M A R I E S

Immigration as a Form of Contemporary Threats to Countries of the European Union

Nenad Z. Milošević and Rade V. Slavković

Throughout the history there were several mass migrations of population from a region or a country, even of the entire nations. The causes of such phenomena could always be classified into two main groups – expelling (preservation of personal safety) and attracting (seeking the better living conditions). In recent years, armed conflicts and economic conditions in the Middle East countries have motivated a large number of members of local peoples to move, causing mass migrations of population, mainly towards the EU countries. Over time, the intensity of migrant flows has grown to the extent that they started to affect the functioning of transit and destination countries. The immigration is a sort of challenge or threat, as seen from any perspective. This fact has forced the reactions of all involved countries to adapt to new conditions and reduce the negative impact.

As this is the first time in recent history that such mass migration is recorded, the inexperience of the administrative apparatus of the European Union has led to solutions that, for the time being, proved to be ineffective in practice. This paper aims to partially examine the impact of migrant crisis on key aspects of the European Union – security, economic, cultural, and demographic ones.

Key words: migration, immigrants, illegal immigration, threat, security, the European Union

Neoliberal Globalism, Sovereignty and National Defense

Dejan D. Simić

This paper examines the direct and indirect impacts of neoliberalism and globalization on national defense and security of a sovereign state. Different theoretical explanations of globalization and identity of a nation are presented, with an overview of the connection between possible social changes resulting from the rule of new types of government, and their perceptibility in the economic, legal and political, defense and cultural spheres of society. The question is raised of whether neoliberalism is a perfidious ideology, which, through manipulative language of democracy, freedoms and rights, as well as the national and state equalities, represents in fact a sort of non-democracy, or whether neoliberalism is an ideology of slavery in modern society.

The paper also discusses the concept of sovereignty as one of the most important social phenomena and a central figure in international politics. The process of globalization includes neoliberalisation at national level in most areas of human activity, which automatically implies the diminution of the sovereignty of individual states.

Key words: neoliberalism, globalization, sovereignty, national defense

Serbia's Constitutional Order and the European Union

Goran Budžak

The countries of Central and South-Eastern Europe which joined the European Union at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century were not received at the same time, or under the same conditions. The countries referred to in the enlargement strategy for 2014-2015 are in the western Balkans: Serbia, Montenegro, Bosnia and Herzegovina, FYR Macedonia, Albania and self-proclaimed state of Kosovo. Of all the newly admitted member states and the candidates for EU membership, Serbia has been faced with the toughest conditions, although this is not explicitly stated; in fact Serbia has been constantly required to strengthen the relations with Priština, and the aim is to recognize the seceded Autonomous Province of Kosovo and Metohija as an independent state.

Key words: Serbia, constitutional order, European Union, integration, assimilation, victim, Kosovo and Metohija

Air Mobility – a Challenge for the Swiss Armed Forces

Diego Heinen

Mobility is no longer a topic avoided to be thought of or talked about in public. It has gained in importance and attracted the attention of all parties, because it involves both civilian and military everyday life. From the perspective of the Air Force, air mobility is considered a priority. The air mobility implies not only the transportation, but also the air refueling and search, rescue and evacuation of those in distress.

Key words: air mobility; transport helicopters and airplanes; strategic, operational and tactical transport; rescue and evacuation, SWISSINT, SWISSCOY (KFOR)

Crime of Aggression as an International Criminal Act

Milan D. Tesla

Aggression as an international crime against peace is classified as an international criminal act that entails international responsibility. Since the time of World War I, attempts have been made to define and regulate aggression. Under the Treaty of the League of Nations, which was founded in 1919, the member states were obliged to protect the territorial integrity and political independence of all other member states in case of an external aggression. However, the Treaty did not contain a definition of aggression. In order to fill in the gaps of the League of Nations Treaty, the Kellogg-Briand Pact was signed in 1928, whereby the countries renounced the war as an instrument of national policy. A member state, which was the target of an aggressive war, had the legal right to request compensation against the aggressor. At the 1933 Conference on Disarmament, the Soviet Union submitted a draft declaration on the definition of an aggressor, which, however, was not officially adopted. Neither did the 1945 UN Charter contain a definition of aggression. Only under the UN General Assembly Resolution the definition was adopted according to which the aggression was the use of armed force by any state against the sovereignty, territorial integrity and political independence of another state. This document legally qualified aggression as crime against international peace, which entailed international responsibility. In the UN system, the Security Council was empowered to

determine whether there was a threat to peace, violation of peace, or aggression. Aggression was often defined in treaties on military alliances. As a rule, any launch of aggression against a member state would activate the mechanism of collective action of member states against the aggressor. Finally, the definition of aggression was introduced in the Rome Statute of the International Criminal Court. However, it should be noted that the International Criminal Court would have jurisdiction over the crime of aggression only in the events that occurred after the Statute entered into force, and would only apply to the parties to the Statute. The crime of aggression could be done only in the name of the state. Therefore, its perpetrator can only be the person making decisions at the highest military and political levels of the state.

Key words: aggression, crime against peace, international military tribunal, the League of Nations Treaty, the Kellogg-Briand Pact, international responsibility, the UN Charter, the International Criminal Court

Relation between the National Security Strategy and the Strategy for Establishing the National Spatial Data Infrastructure in the Republic of Serbia

Dejan R. Đorđević, Slaviša Ž. Tatomirović and Zoran M. Mačak

The relation and interdependence between two or more strategies in a state must be observed in the context of the state's poly-strategic system. All the strategies adopted within a certain state can be observed through their relation with the "universal", "general", "national" strategy, or the "strategy of the state". Each of the national strategies has its place, role, basic orientations, policies, principles, and proclaimed objectives, important for long-term management of the state, aimed to the development and protection of national and state interests and values. The paper discusses the relation between the "National Security Strategy of the Republic of Serbia" and the "Strategy for Establishing the National Spatial Data Infrastructure in the Republic of Serbia". This relation is discussed both in terms of their mutual relations and in terms of their relation to the national strategic commitments incorporated into the strategic documents or, as a final point, to the "national" strategy of the Republic of Serbia.

Key words: strategy, national security, national spatial data infrastructure

Migrations of Population as a Consequence of Ecological and Environmental Security Violation

Dejan N. Tepavac

Taking into account the fact that the concept of human security has got to play an important role in the concept of the development of safe society, in terms of preventive action, i.e. anticipations that have considerably affected the position of the man as an individual in contemporary social relations, it should be noted that ecological security as a dimension of human security plays a very important role in this process. In the contemporary world, where globalization and the achieved level of technological progress are synonyms for economic development of a society, a question has been ever more often raised of pollution, environmental degradation, global warming and other forms of ecological security violations affecting the human security. The process of globalization clearly has a

strong positive basis of socio-economic development, but to minimize adverse impact on the environment, especially of the poor countries and the developing countries, it is necessary to establish a balance between the benefits and consequences.

The ecological security of the population is often affected by the irrational exploitation of natural resources and capacities within a state, which then leads to landslides, floods, and other disruptions of the security of the population. Due to destruction of homes, farmland erosion and negative changes in the natural environment, this process subsequently leads to permanent or temporary migrations of population, usually within the country. In the international literature, these persons have been increasingly referred to as "environmental refugees". Differences in cultures, customs, and ethnicity of local population and the newcomers often lead to various types of conflicts that in some countries of the world tend to turn into very serious armed conflicts. In terms of ecological security, negative consequences are changes in the quality of air and soil, as well as the condition of biodiversity in the area affected by an environmental disaster.

The paper analyzes the impact of May 2014 floods in Serbia on the migration of population and the overall condition of ecological security in the Republic of Serbia, as well as preventive measures at the national level, which need to be taken in order to prevent, or at least decrease, these and similar occurrences in the future.

Key words: migration security, ecology, community, development, preventive measures

Experiences of the Serbian Armed Forces in 2014 Emergency Situations

Milosav V. Simović

Situated on the Balkan Peninsula and indirectly surrounded by warm seas (Adriatic, Aegean, and Black Sea), leaning on the European continent in the region of South-east Europe, with plains in the northern part of its territory and mountainous terrain in much of the country, including canyons, gorges and caves, with a continental climate in the north, temperate in the south and mountain climate on high mountains, Serbia has a favorable geographical position. On the other hand, located on the peninsula, it is exposed to natural disasters with severe risks and threats of catastrophes and natural disasters affecting the population, material goods, and the country. In accordance with the Article 139 of the Constitution of the Republic of Serbia, in addition to their mission of defense of Serbia against external armed threats and their participation in keeping and building peace in the region and worldwide, the Serbian Armed Forces support the civilian authorities in resisting the security threats, through countering the internal threats to security, terrorism, separatism, organized crime, catastrophes, natural disasters, technical-technological and other accidents.

Because of the proportions and consequences of natural disasters, and the scope of the deployment of forces to eliminate their consequences, the paper primarily describes natural disasters that hit Serbia in 2014, through the following points: (1) Natural disasters in Serbia in 2014 and the participation of the Serbian Armed Forces in eliminating the consequences; (2) The involvement of the Serbian Army in relief of emergency situations in 2014, and (3) Suggestions to improve the involvement of the Serbian Armed Forces in relief of emergency situations. The paper presents significant experiences that the Serbian Armed Forces gained in eliminating the consequences of catastrophes and natural disasters, which can be applied in possible future involvements.

Key words: natural disasters, soldiers and officers, commander, experiences, suggestions

Telecommunications and Information Support in Operations

Saša M. Devetak and Samed M. Karović

Information is a resource that significantly tailors the preparation, planning and execution of modern military operations. Collection, processing, dissemination and use of information are important contents of successful command and leadership of forces in an operation. Information processed and disseminated in real time increases the speed and effectiveness of command and leadership, reduces the duration of the decision-making cycle, and make it possible to take initiative and supremacy in the operation. The significance of telecommunications and information support proceeds from the information dimension, as an important factor of the operating environment in which the operation is prepared, planned and conducted. It is made possible by telecommunications and information system of the Armed Forces and other holders of telecommunications systems in the area of operation.

The paper presents the theoretical bases of determination and content of the telecommunications and information support and highlights its role and importance in the operation. It describes the process of planning, organization and implementation of the telecommunications and information support in the operation.

Key words: telecommunications and information support, telecommunications and information system, planning, organization, implementation, operation

Impact of Globalization on Education in Armed Forces

Ana Vulić

The paper deals with the economic aspect of the impact of globalization on education in the armed forces. It analyzes the indirect impact of military personnel trained in accordance with modern globalization requirements on social occurrences that can be registered on the basis of publicly available data. It presents case studies with concrete indicators for three military organizations from countries with different economic standings, military commitments, and attitudes towards globalization processes.

Key words: globalization, education in armed forces, distance learning, lessons learned, standard operating procedures, simulation, cyber war, case study

Establishing the Officers' Managerial Competencies

Jasmina Milošević-Stolić and Jan Marček

The phenomenon of management was a research subject of many authors, from different perspectives. This paper discusses characteristics of managerial duties and managerial roles. It also presents the results of some research studies of managerial competencies. To consider the managerial competencies, as the main topic of this paper, it defines the concept of competencies in general, and the concept of managerial skills. Managerial competencies are defined as a complex of knowledge, skills and views necessary to perform complex duties and roles of managers, and they may be general or specific. Apart from managerial competencies in general, this paper deals also with the development of managerial competencies in the military education system. It is important to note that, as regards the development of managerial competencies, educational work in the armed forces has some specific features, resulting from the characteristics of military organization. Changes in the sphere of work,

caused by scientific and technological progress, have brought changes in the sphere of military activity as well. Accordingly, in order to be able to anticipate new changes, the defense system need to carry out continuous and permanent education, which will be aimed at developing the managerial competencies of professional members of armed forces. This requirement has been actualized through the accreditation of the Military Academy's study program "Management in the Defense" at all three levels of studies (undergraduate, master and doctoral academic studies) in 2009, which was then reaccredited in 2014 and 2016.

Key words: managerial competencies, military education, officer corps, management in defense

Moral Category of Human Rights in the Country's Defense

Mane Narančić

Nowadays the world is defined and essentially functions through the idea of law and justice. Human rights are among basic values of modern civilization and are becoming a matter of general concern and international responsibility. Their protection is of universal character and they can not be protected solely by boundaries of the countries' sovereign rights. The democratization of the society reflects also the observance of the most important human rights, as well as the level of protection of every individual, who is guaranteed all constitutional and legal rights in the country. If all human rights are respected in accordance with applicable standards of international conventions and declarations adopted by most countries, it is always the best protection, both for the citizens living in that country, and for the country itself.

Key words: human rights, discrimination, equality, moral value, democracy, universality, international law, declaration, convention, human rights protection

Critical Review of Former Research of the Military Profession Language

Karina Avagjan

The scope of this paper is to analyze the literature relating to professional military language. The paper describes relevant writings of Serbian, Russian and English authors in this field. The research has shown that the dominant fields of philological interests are: military terminology, professional and non-standard lexicon (jargon), as well as stylistic characteristics of the military profession language, while other language layers are devoted much less attention.

Key words: military lexicon, the military, military jargon, stereotype, Serbian language, Russian language, English language

Use of Modern Military Forces in Countering Terrorist Forces and Forces of Armed Insurgency

Vangel Milkovski

Armed insurgency and terrorism are specific forms of armed violence, whose aim is to accomplish their interests through unconstitutional and violent means. Due to the consequences they may cause, they are rated very high within the estimated challenges, risks and threats to the security of modern states. Terrorist and armed insurgency forces are characterized by unconventional use of force and gross violation of internationally rec-

ognized norms of its use. The emergence and strengthening of these forces in international relations result from the opportunities provided by globalization for their promotion and appearance on the international scene, and hence the force they might apply may turn into an alarming form of violence and widespread insecurity and vulnerability at the global level.

In countering such threats, the military forces, although essentially the most important, are not sufficient to respond to many challenges that arise in the management of crises caused by the activities of terrorist and armed insurgency forces.

Former experiences and knowledge acquired in practice indicate certain problems in using the military forces in all specific organizational forms, regardless of the conditions in which these threats emerged. These problems are mainly related to the specific use of military forces against the perpetrators of armed insurgency and terrorism; distribution of tasks and responsibilities of various security and defense forces at national and international levels of organizing the forces to counter these threats; cooperation of military forces with other forces; as well as the responsibilities of command and leadership in countering the forces of armed insurgency and terrorist forces.

Key words: terrorism, armed insurgency, military forces

Terrorism as a Specific Form of Threat to Security of the Republic of Serbia

Goran Stojaković and Milinko Vračar

Religious antagonisms have often been the main source of occurrences threatening the national security of many countries. Since the islamization of the Balkan region to the present day there have, to a greater or lesser extent, been religious antagonisms between Serbian and Muslim population, and Serbian national interests have been threatened by the manifestation of Muslim extremism, as a consequence of centuries-long presence of the Ottoman Islamism. From the late 20th century the national security of the Republic of Serbia has been further endangered by the phenomenon arising from religious antagonisms between the followers of the Wahhabi movement, on the one hand, and Serbian and traditional Muslim population, on the other hand. They result from the manifestation of a new form of Islamism based on the fundamentalist ideology of Wahhabism. Unlike the former Ottoman Islamism, modern Islamism of a part of the Muslim population in the Republic of Serbia is characterized by significantly stronger fanaticism and radicalism, which has resulted in the use of extreme forms of violence, among which terrorism is nowadays the most common. Systematic use of this form of political violence has resulted in pronounced and constant threats to national security of the Republic of Serbia.

Key words: political violence, terrorism, threats to security, national security of the Republic of Serbia

Role of the Serbian Armed Forces in Counterterror and Counterinsurgent Operations

Milan Mijalkovski

The current terrorist threat to national security of the Republic of Serbia, the possibility for its escalation into armed insurgency and thus provoking the foreign interference, are facts that indicate the need for constant optimum capability of antiterrorist system to effectively eliminate and suppress this specific threat. The Serbian Armed Forces play a great role in the complex and uncertain counterterrorist struggle, and the

efficiency and effectiveness of that struggle are in multiple correlation with the involvement of other forces and actors of the state and the society. Supreme state management plays a crucial role in this complex process.

Key words: terrorism, armed insurgency, security of Serbia, the Serbian Armed Forces, counterterror operations, counterinsurgent operations, national security posture

Countering Terrorism and Armed Insurgency Forces in the International Context

Darko Trifunović

In the world literature there is no common definition of terrorism, but the view of its essential elements is widely accepted. Terrorism as a method should be distinguished from other forms of violence, primarily from guerrilla and terror. With a view that terrorism is a form of political violence, it should also be distinguished from the concepts of rebellion and armed insurgency, because insurgents may use terrorism too as one of their methods. A particular problem is the possibility that insurgency and armed insurgency can be interpreted in various ways, in terms of security, politics, or criminal law. Recent events called "Arab Spring" even better highlight the complexity of the case where a large group of citizens rebel against the current government, and at one point the rebellion itself turns into armed insurgency aimed at overthrowing the government or at the secession of territory. Circumstances in which the members of the Serbian Armed Forces may find themselves, such as a nation-wide rebellion against the regime in power, and possible involvement of the Serbian Armed Forces, opens not only legal, but also professional and ethical issues that need to be defined beforehand.

Key words: international criminal law, terrorism, armed insurgency, guerrilla, security forces

Special Evidentiary Actions in Support of Terrorism Suppression and the Fundamental Legal Aspects of the Military Forces' Counterterrorist Activity

Milan Škulić

The paper explains the basic features of special evidentiary actions in the Serbian criminal procedure system, when they are used for suppression of terrorism. Special attention is paid to covert audio and video surveillance as typical special evidentiary actions.

The paper concludes that terrorism can not be suppressed by using the military force only, but that certain military intelligence services play an important role in countering terrorism. It points out that the implementation of special evidentiary actions is of great importance for suppressing terrorism, but that it has to be *ultima ratio*, i.e. the "last resort", because if such special investigative techniques are excessively used, they may be too threatening to human rights and freedoms, as well as very expensive, and consequently such evidence methods become less effective.

Key words: criminal proceedings, terrorism, special evidentiary actions, special investigative techniques, Military Intelligence Agency

Specific Features of Jihadist Terrorism

Marko J. Panović

The political phenomenon known as "terrorism" is lately omnipresent in everyday life, with an ever higher tendency to develop and attract more attention.

Islamism is a term denoting all political ideologies which believe that Islam is not only a religion but that it represents also a political system that is supposed to be a legislative basis as well as the source of principles for the country's social and governmental structure. Human blood shedding entails the punishment both on earth and in heaven, but the Muslim community can wage wars under clearly defined conditions. According to the Koran, the Muslims have to fight on the Path of God and their ideal have to be the Prophet with his war comrades. Jihad is a constant effort of the man to be exemplary and good during life; the fight against internal evil; the fight for moral living; the effort of doing good deeds; and the participation in the reconstruction of society, for the common welfare. Believers' life circumstances determine the meaning, and thus Jihad can mean the fight against oppression and injustice, but also the fight for defense and spreading of the Islamic religion, through preaching and teaching, and if necessary even through armed struggle, namely the "holy war". The radical followers of Islam, supporters of the ideology of Islamism, believe in and aspire to apply the assertions of the Koran in public life, and aim to impose their ideological views on others as well.

Detailed analysis brings a conclusion that the United States have had the highest direct influence on the global spread of Islamic terrorism. Due to their political errors, American politicians have directly contributed to drawing the attention of radical Islam on themselves. Suicide bomber actions are characteristic for jihadist terrorism. However, none of the world religions, Islam included, advises or supports illegal violence, and therefore Islam is misused for terrorist purposes.

Key words: jihad, terrorism, Islam, sharia, war

Employee Motivation

Đurđica Vukajlović and Bojana Ostojić

Nowadays the employee motivation represent a significant segment of work and business, both of an individual and of an organization. The environment is changing, and organizations need to introduce innovations in business. Every change carries some risk, because the employees have to adapt, change their habits, and undertake further education. This survey was conducted in a hotel, with an attempt to find the answers as to whether employees take part in the improvement of the offer and whether the motivation is one of the reasons for insufficient involvement of employees. It also sought to determine whether the organization was investing in the employees' education and advanced training, as a form of motivation. The results showed a significant difference in the answers to the questions about the employees' training given by the management and those given by the employees of the company.

Key words: motivation, environment, research, education, results

Assessment of the Total Software Product Development Time

Jovan Živadinović, Zorica Medić and Boris Jevtić

The main motive of this paper on software engineering is to confront the engineering approach to the software development with the artistic one. Software engineering is the youngest engineering discipline and, as such, it still involves a high degree of arbitrariness. The very process of software development is largely lacking in the methods and techniques, as well as the relevant tools that would make it more efficient. The lack of development standards is even more prominent. However, the weakest point of software engineering is the great absence of proven and reliable measures and measurement techniques, as main

tools for engineering verification of results. The importance of the problem is multiply emphasized by the need to provide high quality software and software-based systems.

The aim of this paper is to develop and systematize an original formal procedure for assessing the development of information systems in the early stages of the software life cycle, by applying data model metrics. This objective was achieved using the experience of our engineers in the field of software development, as well as the results of other researchers who studied software engineering metrics. Data model metrics are calculated on the basis of data that can be read from the base data model, represented in the diagram of objects and connections (SPC), which is defined by four basic concepts: entities, connections, attributes of entities or connections, and values. The idea is to present the complexity of the process by the function of the number of these concepts and the number of attributes of entity types. Assessment techniques are the basis for successful planning and execution of software projects. This value is important because it serves as the basis for the calculation of other parameters essential for a software project, such as the costs or the total time of software product development. The authors used the statistical method, whose estimation procedures fall within the empirical parametric methods, although they have some properties of expert estimation methods. The developed assessment procedure is a step in the efforts to find suitable measures for assessing the size and complexity of the data model and estimating the costs and resources required for the development of information systems. Particular importance of the suggested metrics is that their values can be established at the earliest design stages of information systems. Also developed were metrics which, based on the knowledge of the data model, can quantify also the characteristics of the information system as a whole in the logic design stage. The suggested metrics were tested for specific models, and the obtained results are presented.

Key words: software engineering, software metrics, cost estimate, data models

Weather as a Factor in the History of Warfare

Slaven Komljenović and Jovica Ćurčić

Outcomes of military operations throughout the history, both on land and at sea, have depended to a large extent on weather conditions. Weather, as a meteorological factor, has always been important for the use of military units, and the achievement of the objective has been determined by the measure of this factor being included during military operations planning. The rulers and military commanders who would ignore weather, or would not give it due importance, suffered defeat or reached their objective the harder way.

Key words: weather conditions, military operations, meteorological factors, operational planning, decision-making, weather modification

Activities of Aloysius Stepinac, Archbishop of Zagreb, during World War Two (1941–1945)

Aleksandar Zdjelar

This paper presents the activities of Aloysius Stepinac in the so-called Independent State of Croatia during World War II. From the facts adduced, it can be seen that the Archbishop of Zagreb was by no means an innocent victim of the communist authorities, as today many (especially in Croatia), from different reasons and motives, tend to present.

Key words: Aloysius Stepinac, World War II, Ante Pavelić, the Independent State of Croatia (NDH), genocide, religious conversions

„Војно дело“ је интердисциплинарни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије и представља отворени форум за публикавање и стимулисање иновативног промишљања и критичку размену искустава о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране, у националном и међународном домену.

Чланци „Војног дела“ фокусирају се на компаративне и мултидисциплинарне теме које обрађују кооперативну националну, регионалну и глобалну безбедност, демократско управљање одбраном, цивилно-војне односе, формулисање стратегије безбедности и планирање одбране, тероризам, контролу наоружања, управљање кризама и чување мира.

Чланци, обима до 1,5 ауторски табак (24 странице формата А4 са по 1.800 карактера, са белинама између речи), достављају се Редакцији „Војног дела“ електронском поштом на адресу vojno.de-lo@mod.gov.rs (формат А4, фонт – *Times New Roman*, величина 12, проред – један ред). Чланак треба да садржи: наслов, име аутора, назив установе аутора, сажетак, кључне речи, увод, разраду, закључак, списак литературе и резиме.

Наслов треба да одражава тему чланка, а речи које га чине треба да буду прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се придода и поднаслов.

Име аутора и електронска адреса. Наводи се пуно име, средње слово, презиме аутора и лична интернет адреса у институцији у којој је аутор запослен. Уколико има више аутора, наводи се само електронска адреса једног, обично првог аутора.

Назив установе аутора. Наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија (на пример, Војна академија, Катедра друштвених и економских наука, Београд). Бар једна организација у хијерархији мора бити правно лице. Назив установе испишује се иза имена аутора. Функција, чин и звање аутора се не наводе.

Сажетак представља кратак информативан приказ садржаја чланка који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Треба да садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Саставни делови сажетка су: циљ истраживања, методи, резултати и закључак. Сажетак треба да има од 100 до 250 речи и треба да се налази између заглавља (наслов, име аутора и назив институције) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

Кључне речи јесу термини или фразе које адекватно представљају садржај чланка за потребе индексирања и претраживања. Треба их додељивати ослањајући се на неки међународни извор (попис, речник или тезаурус) који је најшире прихваћен унутар да­те научне области (за науку уопште то је листа кључних речи *Web of Science*). Број кључних речи не може бити већи од 10, а учесталост њихове употребе треба да буде што већа. У чланку се пишу непосредно након сажетка, односно резимеа.

Захвалница. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм, наводи се у посебној напомени на сталном месту, по правилу при дну прве стране чланка.

Претходне верзије рада. Ако је чланак у претходној верзији био изложен на званичном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве стране чланка. Чланак који је већ објављен у неком иностраном часопису одговарајућег ре­номеа може се публиковати у „Војном делу“ једино у преводу на српски језик, уколико се тиме обогаћује национални академски корпус текстова.

Текст и језик чланка. Текст чланка мора да садржи увод, раз­раду и закључак. Текући наслови у тексту се не нумеришу. Рад може бити написан на српском, енглеском, немачком, француском или руском језику. Текст мора бити језички и стилски дотеран, систематизован и без скраћеница (осим стандардних).

Табеларни и графички прикази. Фотографије, цртежи, графика­ни и табеле треба да буду јасни, прегледни и погодни за ре­продукцију. Треба их радити у програмима *Word*, *Corel* или *Excel* и поставити на жељено место у тексту. Уколико графички и табеларни прикази нису оригинално ауторово дело потребно је навести извор из којег је преузимање извршено.

Навођење (цитирање) у тексту. Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити једнообразан. У самом тексту, на месту на којем се врши позивање, односно цитирање, у угластим заградама обавезно треба написати редни број извора из одељка литература.

Напомене (фусноте) пишу се при дну стране на којој се налази текст на који се односе. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима (на пример, научној гра­ђи, приручницима), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Листа референци (литература). Цитирана литература обухвата, по правилу, библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и наводи се искључиво у засебном одељку на крају текста чланка,

у виду листе референци. Референце се набрајају редоследом којим се наводе у тексту и не преводe се на језик рада. Библиографски податак за књигу садржи презиме и иницијале имена аутора, назив књиге, назив издавача, место и годину издања. Библиографски податак за часопис садржи презиме и име аутора, наслов чланка, назив часописа, број и годину издања, као и број странице. Наслови цитираних часописа наводе се у оригиналном, пуном или скраћеном, али никако у преведеном облику. При навођењу интернет сајта као литературе наводи се пуна електронска адреса странице која се цитира и датум када се последњи пут приступило тој страници. Обавезно је позивање на литературу у самом тексту, навођењем броја у угластим заградама. Бројеви треба да одговарају списку литературе који је дат у засебном одељку, при крају чланка.

Резиме. Ако је рад написан на српском језику пожељно је да се, поред сажетка на српском, даје и сажетак у проширеном облику на енглеском језику – као тзв. резиме (*summary*). Он се наводи на крају чланка, након одељка литература. Потребно је да буде у структурираном облику, а његова дужина може бити до 1/10 дужине чланка (опширнији је од сажетка на српском језику). Почетак резимеа може бити преведени сажетак на српском језику (са почетка чланка), а затим треба да следе преведени главни наслови, поднаслови и основе закључка чланка (литература се не преводи). Потребно је да се преведе и део текста испод наслова и подналова, водећи рачуна да он буде пропорционалан њиховој величини, а да одражава суштину. За резиме на енглеском језику Редакција обезбеђује лектуру.

Категорија (тип) чланка. У „Војном делу“ публикују се научни чланци који се разврставају у категорије:

- оригиналан научни рад (у којем се износе претходно необјављивани резултати сопствених истраживања научним методом);
- прегледни рад (који садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у којем је аутор остварио одређени допринос, видљив на основу аутоцитата);
- кратко или претходно саопштење (оригинални научни рад пуног формата, али мањег обима или прелиминарног карактера);
- научна критика, односно полемика (расправа на одређену научну тему, заснована искључиво на научној аргументацији) и осврти.

Изузетно, у неким областима, научни рад у часопису може имати облик монографске студије, као и критичког издања научне грађе (историјско-архивске, лексикографске, библиографске, прегледа података и сл.), дотад непознате или недовољно приступачне за научна истраживања. Радови класификовани као научни морају имати бар две позитивне анонимне рецензије.

Такође, у „Војном делу“ се публикују и прилози ваннаучног карактера, уколико пружају информацију значајну за академску заједницу. То могу бити:

- стручни рад (прилог у којем се нуде искуства корисна за унапређење професионалне праксе, али која нису нужно заснована на научном методу);

- информативни прилог (уводник, коментар и сл.);

- приказ (књиге, рачунарског програма, случаја, научног догађаја, и сл.).

Сви радови подлежу анонимној стручној рецензији, а објављени радови и стручне рецензије хоноришу се према важећим прописима Министарства одбране Републике Србије.

Подаци о аутору. Аутор је, приликом достављања чланка Редакцији, дужан да достави и пропратно писмо у којем треба да наведе:

- о којој врсти чланка се ради,

- податке о аутору: име, средње слово, презиме, чин, звање, и-мејл адреса, адреса послодавца (или војна пошта), ЈМБ грађана, кућна адреса, општина становања, телефонски број на радном месту и код куће, број мобилног телефона, жиро рачун и назив банке.

Уредник

Likovno-grafički urednik
mr *Nebojša* Kujundžić
nebojsa.kujundzic@mod.gov.rs

Jezički redaktor
Dobriša Miletić, profesor

Tehničko uređenje
Zvezda Jovanović

Prevodilac na engleski jezik
Duška Pivljanin, profesor

Tiraž 420 primeraka

Štampa: VOJNA ŠTAMPARIJA BEOGRAD, Resavska 40b

UDK – Narodna biblioteka Srbije

VOJNO DELO je interdisciplinarni naučno-teorijski časopis Ministarstva odbrane Republike Srbije koji izlazi dvomesečno. Predstavlja otvoreni forum za prezentovanje i stimulisane inovativnog promišljanja o svim aspektima i nivoima bezbednosti i odbrane. Gledišta i stavovi autora izloženi u VOJNOM DELU ne odražavaju nužno zvaničnu politiku ili stav Ministarstva odbrane Republike Srbije i Vlade Republike Srbije. Svi tekstovi u ovom izdanju smeju se reprodukovati, u delu ili celini, bez prethodnog traženja odobrenja. Redakcija VOJNOG DELA zadržava pravo redigovanja tekstova.

